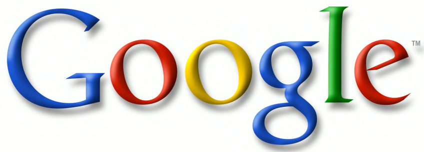

ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV-ANGL SIGILLUM
VE RI TAS

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

VAN

DR. W. R. BARON VAN HOËVELL,

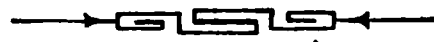
VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

NIEUWE SERIE.

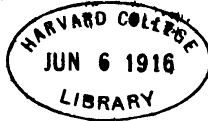
VIERDE JAARGANG.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.

1875.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Januari-aflevering.

Februari-aflevering.

Maart-aflevering.

April-aflevering.

Mei-aflevering.

Juni-aflevering.

Reisje uit de Preangerlanden naar de Zuidzee (Zuidkust van Java) in het belang van het mijnwezen in 1730 ondernomen.

Het zou wellicht niet onbelangrijk zijn, een overzicht te hebben van hetgeen er in de vorige eeuw ten aanzien van het mijnwezen in Nederlandsch Indië, zoo op Java, Sumatra, Celebes als elders is verricht en we vertrouwen dat het aan bronnen hiertoe niet zal ontbreken.

Volgens een schrijven van commissarissen van het mijnwezen zou gouverneur-generaal Diderik Durven en den buitengewoon Raad van Indië Michiel Westpalm, van den 17 october 1730, aan de vergadering van 17en, werd het mijnwerk toen krachtig doorgezet; ze waren in de blijde hoop, dat na het verleggen van de paggoe Soekawaijana, men weldra zoude ontdekken, „de ware hoofd-„ader van zoodanige rijke ertsen als in de diepte zal gevonden „worden na de klaarblijkelijke teekenen zoowel aan dage als „in de thans nieuw aangelegde stollen."

Het was na de inspectie der mijnwerken aan de bergen Parang en Passer-angin, dat de gouverneur-generaal aan den opperkoopman en gecommitteerde tot en over de zaken van den inlander David Andreas Stier gelastte om zijne terugreis naar Batavia te nemen door het „gebergte tot aan de Zuidzee, of om-„trent de Blauwe bergen niet te ontdekken zouden zijn, eenige „nadere favorabele aanwijzingen van gangen, of spaathen quarts

„stoefjes als hij, gouverneur-generaal, van gedachten was dat al„daar noodwendig moesten worden gevonden.”

Wij deelen het verslag van dat reisje onze lezers mede, waaruit men zal ontwaren op welke wijze hij zich van den hem opgedragen last heeft gekweten en met welk gevolg.

Stier vertrok op den 20 augustus in gezelschap van den luitenant en landmeter Otto Frederik Kootenkamp, den onderkoopman en essayeur Jan Andries Bollman, den assistent en provisioneel essayeur Willem Stubenveld en vijf bergwerkers van Soekawaijana.

Nadat ze op dien dag en den volgenden morgen vele rivieren en spruiten waren overgetrokken, moeielijk begaanbare bergen hadden beklommen en weder afgedaald, kwamen zij in den voormiddag aan de kampong Tsibelagang, doch vertrokken nog denzelfden middag naar Tjiandjor, waar ze bleven overnachten.

Stier merkte op dat het gebergte aldaar en omtrent Tjibelagang rijkelijk was voorzien met rasamala boomen, waarvan uit de bast de storax liquida werd getrokken; maar daar de inlander onbekend was, hoedanig daarmede moest worden te werk gegaan, zoo had hij eenige met de behandeling bekend gemaakt en hen gelast daarvan wat te verzamelen en naar Batavia op te zenden, om te zien of daaruit ook voordeel te behalen was.

Des morgens van den 22sten gelastte Stier aan de vijf bergwerkers, dat ze zich met hunne medegebrachte gereedschappen en instrumenten moesten begeven tot aan de Oostelijke, Zuidelijke en Westelijke voorgebergten van den in de wandeling genoemden Blauwenberg, maar die echter twee afzonderlijke bergen zijn; waarvan de eene door den inlander Goenong Gedeh of de groote, en de andere Padjadjarang — naar den naam van een vorst in vroegere jaren geregeerd hebbende, — om in de daar in groote menigte afkomende spruiten te zoeken „of door „dezelve niet eenige favorabele aanwijzingen mochten ontbloot „zijn, tot een hoofdgang van goeden erts”; en daar de onderkoopman Bollman en de assistent Stubenveld dit onderzoek wenschten mede te maken, zoo vertrokken zij nog dienzelfden dag van Tjiandjor naar het genoemde voorgebergte.

Stier bleef met den luitenant Kootenkamp te Tjiandjor, omdat hij order had gegeven dat voor hem op den 23sten moesten verschijnen „eene partij misnoegde en kwaadwillige Javanen, om

„hare disobedientie en onordelijkheden te onderzoeken." Nadat hij deze questiën had aangehoord en onderzocht, vertrokken ze des morgens vroegtijdig en kwamen na een vruchtbare en schoone landsdouw doorgetrokken te zijn, ten 10 ure op Boeni Kassie en gebruikten daar het middagmaal, reisden dien dag nog tot de kampong Tsikoepa, waar ze dien nacht bleven. Den 25 en 26sten werd de reis voortgezet over Tsimoentsjang, Tsigoenong goeroe, Tsikoeija naar Paggadongang, waar ze tegen den avond aankwamen; de weg was hun zeer moeilijk gevallen door het beklimmen der bergen en het doorwaden van verscheidene rivieren en beekjes, die echter verder niet worden genoemd.

Paggadongang lag aan eene redelijke rivier genaamd Tsimandiri; van Tsikoeija tot de eerstgemelde plaats had Stier met verwondering gezien „wat machtige ertsgangen door de zware „spaath tot boven op de bergen haar komen te vertoonen."

Door ongesteldheid van Stier bleef men den 27sten te Paggadongang stilhouden, doch; zette den 28sten de reis voort tot Tsitreh, waar ze ten 9 ure aankwamen. Dien morgen waren ze wel 5 à 6 zware hoofdgangen gepasseert, waaronder er waren waarvan de spaath met eenige kwarts vermengd wel 4, 5 à 6 roeden breed waren en alle ten dage uitkomende.

Stier beproefde te vergeefs of hij in die spaath eenige „drommetjes" kon ontdekken, zoodat hij zijn aandacht vestigde op de overzijde van de Tsimandirie, want hij hield zich verzekerd dat alle die gangen door die rivier moesten heen strijken.

Hij was dan ook zoo gelukkig dat hij twee gangen bespeurde, naar gissing niet meer dan 5 à 6 roeden van elkander gelegen; ze staken heel hoog boven water en tot in den grond, bovenop met aarde bedekt, en ieder naar gissing wel 4 roeden breed. Daar de rivier diep was, geen prauwen bij de hand waren en het te veel tijd zou vereischen een brug daarover te leggen, kon Stier er niet bijkomen; hij liet echter een Javaan de rivier overzwemmen, en gelastte hem met een keisteen van elk der twee ingangen een stuk daarvan af te slaan, hetgeen door hem werd volbracht en waarin Stier bereids een drom(?) bespeurde, „en „vermeende dat niet alleen gemelde twee gangen, die mogelijk „in de diepte in malkanderen vielen, maar in allen die hier „waren met der tijd edele metalen, namelijk goud en zilver ge- „degen en massief zouden gevonden worden."

Het middagmaal te Tsitareh gebruikt hebbende, vervolgden ze hunnen weg naar de Zuidzee, waar Stier bevond dat de Tsimandirie hare uitwatering had in eene groote baai (Wijnkoopsbaai), waar naar zijn gevoelen wel duizende schepen zouden kunnen leggen, beschut voor alle winden met uitzondering van die van het Z. W., W., en N. W. De landing zou echter wel niet kunnen geschieden, dewijl de wallen stijl en de bergen tot aan en in de zee uitstaken; uitgenomen aan de noordzijde van den mond der Tsimandirie, daar eene redelijk groote vlakte was, waar men, om het landen te vergemakkelijken, een hoofd zou kunnen bouwen. Elders was het onmogelijk, dat eenig vaartuig zonder stuk te stooten aan den wal zou kunnen komen, uithoofde van de rolling van den Oceaan, die daarop in zijn volle kracht inviel.

Stier bleef aldaar liggen, in de hoop dat de lucht wat zou ophelderen, om eene teekening van de baai en den daaraan gelegen berg te maken; maar den geheelen achtermiddag bleven de bergen in een nevel gehuld; nu hoopte hij dat het den volgenden morgen helderder zou wezen, dat in zooverre gelukte dat hij eene schets daarvan op het papier kon brengen; doch de noordelijkste bergen kon hij niet duidelijk genoeg beoogen.

Aan het strand der zee waren hier en daar watersafieren en roode en groene jaspis te vinden, die door de zware afwatering uit dit gebergte, door de rivier in zee gerold en door de kracht en rolling des Oceaans weder naar het strand gevoerd werden.

Den 29en augustus namen ze de terugreis weder aan, en kwamen zonder bijzondere toevallen op hunnen weg te hebben ontmoet, dan alleen door zwaren regen wat te zijn opgehouden, den 1en september te Kampong Baroe, na Tsikoeja, Pondok, Kassi en Tsimandi te zijn gepasseerd.

Den volgenden morgen ging Stier naar Tsimappar om eene kwestie over de limietscheiding tusschen die van Kampong Baroe en Tsimappar af te doen, die reeds meer dan 40 jaren had bestaan en tot genoegen van beide partijen werd beslist.

Toen hij in den namiddag weder naar Kampong Baroe terugkeerde, merkte hij in de rivier of spruit Tsiloear, een niet onbelangrijke ijzergang op, die hij overtrok. Nauwelijks was hij te Kampong Baroe aangekomen of de onderkoopman Bollman, de adsistent Stubenveld met de vijf bergwerkers, kwamen aldaar mede aan; Bollman gaf hem het volgende verslag van hun uit-

stapje en onderzoek in de van het gebergte afkomende spruiten. Nadat ze een geheelen dag het gebergte in en omtrent eene spruit zoo te paard als te voet waren opgeklommen, hadden ze wegen ontmoet, die voor hunne paarden onberijbaar waren; ze moesten die dus verlaten en na te voet met veel moeite en gevaar nog een halven dag geklommen te hebben, hadden ze zich onverwachts bevonden op eene uitgestrekte vlakte, waarop al het geboomte, gras enz. verbrand en niets groen noch geen levend schepsel hadden ontmoet.

Wat verder gaande ontwaarden ze een groote opening of hol dat aan de noordzijde een toegang had, waardoor ze wel twintig roeden — perpendiculaire hoogte gerekend — waren afgegaan, waar ze eerst de rechte hoogte van het hol konden zien, dat overal steil opgaande wanden had. Op eenige plaatsen, op eene diepte van 30, 40 tot 50 roeden, hadden ze in deze diepte gezien twee heuvels, waarvan de eene aan de zuidzijde zware vuurvlammen uitbraakte, en de andere uit wel duizend kleine gaten of openingen mede vuurvlammen opstegen die een stank van zwavel en arsenicum van zich gaven.

De schors (korst) boven op het gebergte was niet meer dan twee duimen dik, en zoo het scheen waren het niet anders dan goudslakken, waarvan ze wat hadden medegenomen, om later te onderzoeken van welk soort metaal deze slakken afkomstig waren. Het was hun gevoelen dat in oude tijden, vóór dat de berg ingestort en gebrand had, hij van binnen uit niets anders dan een gang van gouderts had bestaan.

Onder de gemelde korst hadden ze gevonden een roode aarde, geheel week en zoo heet dat zij met de handen niet aan te tasten was; verder hadden ze daar nog gezien een kleine put van een voet middellijn, waarin het water ijskoud was, alsmede nog een kleiner gat omtrent veertig roeden dieper dan het groote, waaruit ook vlammen opstegen.

Uit den genoemden berg ontlastte zich een water dat op een afstand van vele uren gaans nog heet was, zoodat het was te gelooven dat dit water aan zijnen oorsprong kokend heet moest wezen.

Ze brachten eenige erts mede, waarvan benevens van de slakken ze naar gedaan onderzoek nader verslag zouden doen.

Den 3 september begaf zich Stier met zijn gezelschap op reis

naar de rivier van Tangerang, bij de inlanders genaamd Soengei Sedani, om de daar omtrent overgeblevene ruinen van eene daar eertijds gelegen hofstad van een Javaanschen vorst te bezichtigen. Zij bestonden in eenige voor een gedeelte vervallen aarden wallen waarin twee ingangen waren, de eene aan de noord- de andere aan de zuidzijde. Niet ver van daar zag Stier een plat overeind staanden steen [1]), waarin uitgekapt waren zeven en een halven regel schrift, die door niemand van de inlanders kon gelezen worden. Volgens het gevoelen van Stier, scheen er hier en daar wel een Grieksche letter onder te loopen. Het was de nu zoo bekende Batoe-toelis of beschreven steen. Eenige voeten van dezen steen stonden drie in steen uitgekapte beelden, waarvan twee de bovenlijven van vrouwen voorstelden, het derde beeld was een aap. Hij zag „voorts nog eenige antiquiteiten, die van geen belang zijnde, zal hij stilzwijgende passeeren, maar in den tegenwoordigen tijd is deze oude stad in padivelden getransformeerd."

Ziedaar alles wat ons een man, die den rang van opperkoopman had, ons over deze merkwaardige overblijfselen van vroegere eeuwen wist mede te deelen. Het komt ons voor dat hij en zijn medereizigers al zeer weinig belang daarin toonden te stellen.

Hij staat in zijne beschrijving verre beneden een Europeesch sergeant, die met een Amboineesch luitenant, bijna een halve eeuw vroeger, mede deze ruïnen bezocht.

Het was in 1687 dat de sergeant Sipion en de Amboineesche luitenant Patingi, op last van den gouverneur-generaal Camphuis, eene reis van Batavia over land naar de Zuidzee maakten en op hunne terugreize, in het laatst van de maand augustus, te Parang-ansana waren, toen ze besloten de voornoemde overblijfselen te gaan bezichtigen.

Het had echter aan den luitenaut Patingi veel moeite gekost, de Javanen te bewegen hun den weg die daar heen leidde te wijzen. Den 28 waren eenige Javanen derwaarts gegaan, die den 31 terug waren, maar deze waren niet wel tevreden dat Patingi en Sipion daar heen zouden gaan „omdat wij christenen waren

[1]) Van deze tocht bestaat een dagregister, door den sergeant Sipion gehouden, benevens de vertaling uit het Maleisch, van het rapport van den luitenant Patingi, door den bekenden oriëntalist Herbert de Jager, met aanteekeningen van zijne hand.

zeiden zij, voor die niet van hun geloof waren, was daar weinig aan gelegen."

Den 1 september des morgens zeer vroegtijdig sloegen onze reizigers den weg in naar het fort Padjadjaran. Wij vinden in het Dagregister van Sipion daarvan de volgende beschrijving:

„Het ligt tusschen de rivieren Tjiliwong en Tjitidani, een paar uren van de negory Parang-ansana, op een pistoolschot van de Tjiliwong. Vooreerst gaat men tusschen twee hoogtens van een voet of vier, dan komt men aan den ingang waar de steenen nog een voet of zes hoog staan, daar liggen de steenen nog een vadem aan wederzijde in orde.

„Gij kunt even bekennen dat het door menschenhanden is gemaakt; een stap of acht vandaar komt gij weder aan een muur, daar hier en daar nog steenen op malkanderen liggen; dan treedt men een stap of twee op, en komt dan op eene vierkante plaats zoo groot als een royale zaal, daar liggen aan de kant ook nog eenige steenen in orde.

„Aan de eene kant staan twee keisteenen, een van vier en de anderen van twee voeten hoog; de kleinste staat veel schuinder dan de grootste; dit heeft de koning van Padjadjarans troon geweest zoo de Javanen meenden.

„Zoo het een fort is geweest, is het gemaakt van keisteenen uit de rivier allen ongelijk van grootte en van aarde (?) op malkanderen gelegt.

„Daar staan tegenwoordig van allerhande bosch- en vruchtboomen op, het is een puinhoop, alhoewel de Javanen daar zeer bang voor zijn; want zij gingen op de vierkante hoogte nederzitten en durfden zich nauwlijks verroeren. Met de Amboineezen deden zij een gebed, brandde eenig reukwerk, alles op de Turksche (?) manier."

Na alles goed te hebben bezien keerden ze weder naar de negorij Parang-ansana terug.

Van de beelden daar aanwezig wordt in het Dagverhaal niets vermeld.

In 1701, toen Michiel Ram en Cornelis Coops — die in commissie waren geweest, om den toestand der groote rivier tot aan den oorsprong, na de ontzettende aardbeving van den 5 januari 1699, te onderzoeken — kwamen ze ook te Kampong Baroe, en deden den 30 juli mede een uitstapje naar Padjajaran; wij lezen hierover in hun verslag het volgende:

Ten 6 ure in den morgen van Kampong Baroe vertrokken; passeerden ze omtrent het negorijtje Bantar Kambang de groote rivier en waren ten 7 ure te Padjadjaran, „eertijds de residentieplaats van den koning Pakkawangh," gelegen op eene tamelijke hoogte tusschen de rivieren Tjiliwong en Tangerang (Tjisidani), hebbende de breedte van ongeveer 250 roeden.

Ze vonden in deze verwoeste landstreken verscheidene oude „reliquiën" als: een platte steen van omtrent $6^1/_2$ à 7 voeten hoog en $3^1/_2$ breed, rond en met eenige groote keisteenen belegd, en daarop zes regels met karakters, die door ouderdom meerendeels versleten en onleesbaar waren.

In de nabijheid van dezen steen, zag men nog zes opstaande bijna ronde steenen, gelijk stompen van boomen, van 2, 3, 4 en 6 voeten hoog; de grootste die drie voeten van de platte beschreven steen had gestaan was door de zware aardschudding omver gevallen. Zes à zeven roeden van den genoemden platten steen, stonden nog drie beelden van $2^1/_2$ en $1^1/_2$ voeten hoog, „willende naar menschen gelijkenissen zijn, doch zeer plomp en onbesnoeit."

Ze „vernamen verder niets noterenswaardig dan eenige hoogtens en laagtens, nevens twee groote oude boomen aan den uitgang" die, volgens het zeggen der Javanen, de wallen en grachten en de boomen de poort dezer geruïneerde vastigheid waren geweest.

Ze verlieten toen „dit verwoeste en bijna onkenbare konings hof" en gingen een weinig benedenwaarts naar den oorsprong der riviertjes Passangrang en Anké, die zij bevonden uit den grond, zijnde een roode aarde, te komen uitloopen, waarna ze hunne terugreize naar Batavia vervolgden.

Na deze kleine uitweiding over eenige bezoekers van deze eenmaal belangrijke plek gronds, keeren wij tot den opperkoopman Stier terug.

Ook Stier begaf zich, nadat hij die „antiquiteiten" had verlaten, naar den oorsprong van de rivier Passangrang om die te bezichtigen, en keerde na afloop er van naar Kampong Baroe terug, en van daar naar het landgoed dat door hem werd bewoond en in de wandeling Pondok Poetsjoeng werd genaamd, waar hij nog denzelfden avond aankwam.

Hij verbleef hier drie dagen om naar de kultuur van de koffie en zijde te zien en die hij tot zijn genoegen in den besten staat vond. Doch ten aanzien van 's Compagnies landen had hij met

droefheid gezien, dat op de meeste plaatsen „considerabele koffietuinen" waren verlaten, ja zelfs bevond hij dat geen mensch daaromtrent meer zijn woning had.

Alles was zoodanig verwilderd en met sekati of kreupelbosch doorgroeid en bedorven dat zelfs geen vruchten daaraan konden groeien.

Toen Stier hierover in „scherpe termen" zijn misnoegen aan de hoofden der negorijen te kennen gaf, beantwoordden dezen hem eenpariglijk: dat sedert dat den prijs der cauw (koffie) verminderd was, uit die plantagiën niets meer werd getrokken. Het gewas, dat in vroegere tijden door hen en hun vast volk in kultuur was gebracht, werd door hun onderhouden; meer konden ze niet doen; de verlaten koffieplántagies waren vroeger door boedjangs en ander volk, zoo uit het gebied van den Mataram als Cheribon aangeplant, doch ook weder verlaten, zoodra de prijs voor de koffie was verlaagd geworden; het volk was weder naar hunne landstreken vertrokken.

Stier gaf — daar hij hier en daar velden zag die voor de paditeelt in orde gebracht en schoon gemaakt waren — last, dat een gedeelte daarvan met het aanstaande regenseizoen, nevens de padi met koffie te gelijk zou worden beplant en dat men het volgende jaar andere padi of rijstvelden gereed zou maken; hem was bij ondervinding bekend dat dit gevoegelijk kon geschieden.

Eenige hadden nieuwe koffietuinen aangeplant omdat de oude weinig of geen vruchten meer voortbrachten; doch het zou volgens hem niet veel bijbrengen zoo niet een wakend oog daarop werd gehouden.

Overal waar hij kwam had hij order gegeven tot den aanplant van kurkuma; door degenen die aan en omtrent het gebergte woonden, was deze last wel opgenomen, maar niet bij die in lagere streken woonden; deze gaven voor, dat die wortel in den regentijd door het op de velden staan blijvende water verrot, maar dat dit gewas op dorseerende landen (?) nog wel kon worden bebouwd.

Van de zijdeteelt had hij op 's Compagnies landen nog niet veel vreugde gehad. Op eenige plaatsen, had hij wel een aanplant van moerbeziënboomen gezien, doch dit was van weinig belang; hij beval hen dit werk met meerder ernst en ijver bij de hand te nemen; tot hunne verontschuldiging gaven zij hem te kennen dat daar ze voor alsnog geen meerder stek tot het aanplanten

van die boomen hadden, genoodzaakt waren, om de reeds geplante wat te laten opgroeien, om dan later van de takken tot stek te gebruiken. Stier was met deze verontschuldiging tevreden en „'t welk dan aan hun lieden ernstig gerecommandeert en aanbevolen heb."

Op Tjiandjor alleen had hij een klein begin van het aanteelen „van dezen zoo gewilden draad gezien," maar het scheen hem toe alsof het afhaspelen daarvan door dat volk met niet veel vrucht zou geschieden; het kwam hem daarom beter voor, dat de gedroogde galetten maar aan de Compagnie moesten worden geleverd, „waaruit meerder nut als anders te verwachten was."

Nadat hij op Pondok Poetsjoeng mede alles had geregeld, vertrokken ze gezamenlijk den 7 september van daar naar Batavia, waar Stier tegen den avond, aan zijnen tuin aankwam, en tevens zijn relaas eindigt.

Bij dit relaas zijn gevoegd de uitkomsten van de medegebrachte monsters erts, onderzocht door Bollmann, M. Prehn, P. van Uchelen, T. van Zeist en W. J. Aubenfelt; de eerst- en laatstgenoemden hadden Stier op zijn tochtje vergezeld. Zonder dit verslag in zijn geheel te geven, deelen wij daaruit het voornaamste mede; de wijze waarop het onderzoek had plaats gehad wordt niet vermeld.

De uit de Tjimanderi medegebrachte spaken en in kwart stoefjes(?) bevattte de centenaar of 100 ponden sligh(?) $8^1/_2$ loot zilver en $3^1/_2$ loot goud.

De slakken in den Blaauwenberg (Gedeh) gevonden, gaf de centenaar $12^1/_2$ loot zilver en $1^1/_2$ loot goud.

Van een drom(?) uit de spruit Tjiboeroem (Tjibeurum) aan den zuidkant van den Blauwenberg, hielden eenige stoefjes $11^1/_2$ loot zilver en $^3/_4$ loot goud, anderen $9^1/_2$ loot zilver en $^1/_2$ loot goud.

De gevondene stoefjes uit de spruit Tjisorao (Tjisoeroe) aan den noordkant van den berg, hielden $3^3/_4$ loot zilver en $^1/_2$ loot goud.

De stoefjes, die door de eerste en de laatste der onderteekenaars medegebracht waren uit de spruiten Tjibesar, Tjijangar, Tjijangar ketjil, Tjisibedali, Tjibadakadi, Tjipuroem, Tjiboeloe,

Tjikarang en Tjigadok, gaven alle bewijzen dat „daarin rijke metalen verborgen" waren.

De van Soekawaijana gezondene stoefjes hielden hetzelfde in als die uit de spruit Tjidadak (Tjidadap) en gaf de centenaar daarvan $1^1/_2$ loot zilver met wat goud vermengd.

De erts uit den berg Manik verkregen, leverde de centenaar 2 loot zilver op.

Van een schuif uit de spruit tusschen den berg Dengdenghari en den berg Boeli hield de honderd ponden erts $^1/_4$ loot zilver.

LEUPE.

Een Nederlandsch-Indische Romanschrijfster.

De Jonkvrouwe van Groenerode, door Melati van Java (met een inleidend woord van Dr. Jan ten Brink). Leiden Gualth. Kolff 1875.

„Op nieuw ontvangt men hier een roman — zegt Dr. Jan ten Brink — die voor een groot deel het leven in Java schetst". Hij is, volgens hem, „zonder eenige pretentie op sociale hervorming geschreven, men zal er eene vertelling in vinden, die hare belangrijkheid alleen aan zich zelve ontleent."

Mij dunkt dat men, ook zonder nog iets meer omtrent den schrijftrant van de jeugdige auteur te weten, met vertrouwen en ingenomenheid hare lettervrucht ter hand zal nemen. In de wereld der letteren regelt de onstoffelijke prijs van eenig artikel zich toch ook naar de verhouding tusschen vraag en aanbod en aangezien nu in den laatsten tijd een buitengewone aanvoer is geschied van belletristische gewrochten met ontzettende „pretentie op sociale hervorming geschreven" en welke op het marktplein van de wereld onzer letteren met uitbundig geschreeuw worden rondgevent, zoo is de vraag naar zulke hersenproducten merkelijk verminderd, gesteld al eens dat zij inderdaad heeft bestaan en niet door kunstmatige en opgeschroefde praktijken in het leven was geroepen. Dientengevolge is de onstoffelijke marktprijs dier artikelen zeer aan 't dalen en doen integendeel de kunstwerken voor welke het l'art pour l'art niet te vergeefs is geschreven, opgeld.

Zulk een werk ligt thans voor mij en zonder nog in eenige ontleding daarvan te treden, wensch ik vooraf nadrukkelijk te verklaren dat het oordeel van den schrijver van „Oost-Indische

Dames en Heeren" als zou deze eersteling van Melati eene aanwinst voor onze letteren zijn, mij volkomen zoo door opvatting, aanleg en uitwerking van den roman gerechtvaardigd schijnt. Wie meenen mocht, dat ik daarmeê zou willen beweren, dat Melati in haar coup d'essai een coup de maître heeft geleverd, leze, indien althans het boeiende van mijn vertoogtrant de snelle vlucht van zijn geduld vermag te breidelen, de volgende regelen.

Het speeltuig der menschelijke ziel is een wonderlijk instrument. Soms, wanneer krachtig in zijne snaren gegrepen wordt door de hand van den allesbeheerschenden hartstocht, klinkt een forsche en woeste akkoordenreeks ons tegen, vaak tot een diep wanhoops-andante aangroeiend of overgaande en wegstervende in één pijnlijke lijdens-melodie. Soms ook, wanneer niet minder krachtig maar grilliger en wilder dan straks de klanken te voorschijn worden geroepen, trillen zij ons in jubelende noten tegemoet en smelten vroolijk samen in het hooggestemd allegro der heerlijke blijdschap.

Duizendvoudig zijn de melodiën, die uit het wondere speeltuig ons kunnen tegenruischen, maar allen overheerschend en steeds terugkeerend, is het andante des lijdens. Men moge met nog zooveel innigheid de leer van 't menschelijk geluk aankleven, men moge, evenals Kaulbach in zeker oogenblik zijns levens, het klassieke voornemen opvatten, gelukkig te worden, toch zal de weg naar die groenende oase in de woestijn der wereld niet zonder lijden en strijden te vinden zijn. En wie telt de legioenen dergenen, die uitgeput zijn neergestort, vóór nog het ruischen van palmen en ceders, en het spatten der verfrisschende bron hun luistergraag oor kon bereiken?

't Is mij, wanneer ik denk aan den lijdenden en strijdenden mensch uit welke oorden en van welke tijden ook, of ik de harpe van den leekedichter geheimvol hoor trillen:

„Op den bodem van het leven,
In de diepte van het hart
Rust de Weemoed
En de Smart;
Maar de Hope rijst er neven,
In 't geslingerd menschenhart.

Tusschen weemoed, strijd en hope
Vliedt het leven snel voorbij:
Waakzaam, werkzaam
Wachten wij
Dat het Raadsel zich ontknoope
Wat ons korte leven zij."

Wie de heerlijke waarheid dezer regelen gevoelt, heeft terzelfder tijd de reden gevonden waarom de litteraire kunst — met terzijdestelling van de vluchtige neigingen die 's menschen boezem beroeren — met voorliefde de afschildering dier hartstochten kiest, welke als 't ware den grondtoon van 't menschelijk gemoed vormen. Talentvolle d. i. waarlijk kunstrijke afbeelding van den mensch in zijn lijden en strijden, 't zij dan tegen een allesoverheerschend lot of tegen den drang der omstandigheden door de wereld bewerkt, heeft steeds de levendige belangstelling gewekt. Overal waar gevoeld wordt, kan zulk een toestand worden begrepen omdat bij hoeveel verschil ook in de onderdeelen, treffende overeenkomst door alle eeuwen heen in het geheel valt waar te nemen.

Naast de afbeelding der menschelijke dwaasheid, die in zichzelve genomen, — men denke slechts aan den Ridder der droevige figuur — alweder zeer treurig is, komt in de litteraire kunst een gelijk recht toe aan de afbeelding der menschelijke smart en den hardnekkigen kamp om aan haar invloed te ontkomen. De aangrijpendste meesterstukken in de litteraire kunst zijn juist die, welke het tragische bestanddeel van 't menschelijk leven aan 't licht doen treden. Daarom staat niet alleen voor den kunstenaar maar ook voor den leek de tragedie hooger dan de komedie en, zonder met het utiliteitsbegrip in dramatische kunst te rade te gaan, een zaak die hier allerminst te pas komt, kan men veilig beweren, dat de tragedie uit een oogpunt van kunst ook hierom hooger staat dan de komedie, wijl de eerste eene juistere afspiegeling van 't menschelijke zijn, in het algemeen en door alle tijden heen genomen, dan de laatste biedt.

Dat eene jeugdige romancière zich dus in de figuur van haar held zoodanig persoon kiest, wiens lotgevallen onze belangstelling moeten gaande houden, hierdoor omdat zij grootendeels de droefste en smartelijkste levenservaring in zich bevatten, verwondert ons niet. Het komt er slechts op aan dat de tragische figuur, welke zij in haren held wil doen aanschouwen, ons medelijden vermag op

te wekken, m. a. w. dat de afbeelding zijner smart door den kunstenaar zoodanig geschiedde dat, indien al het gewaande, al het verdichte voor onze verbeelding tot werkelijkheid wordt, het den toets der realiteit kan doorstaan.

In hoever voldoet de heldenfiguur uit de „Jonkvrouwe van Groenerode" aan die voorwaarde? Laat ons trachten op die vraag met nauwgezetheid een antwoord te vinden.

Wolfgang van Senne is een jong, levenslustig advocaat, die met twee zijner oude academievrienden op een Geldersch dorpje waar zijn vader woont een studentengrap uithaalt. De jonge lieden, verontwaardigd over de gierigheid van een mede in dat dorp wonenden gepensioneerden kolonel, beramen een plan om dien ouden heer van een „vuile" of „morsige" pijp te berooven.

Daartoe gaan zij op zekeren nacht aan 't werk, klimt Wolfgang naar een zoldervenster, snijdt met een diamant een der ruiten stuk en komt na aanwending van „ongeloofelijke krachtinspanning met de tropee der overwinning" terug. Den volgenden dag gaat Wolfgang den beroofde de grap bekennen en loopt de zaak met eene strenge berisping van den ouden heer van Senne voor hem af.

Papa van Senne is er de man niet naar om dergelijke streken in zijn zoon met toegevendheid te behandelen. Hij draagt een idée fixe bij zich om dat zijn eenige zoon zich nog eens misdragen zal en heeft hem om die reden steeds met buitengewone strengheid behandelt.

Hoort hij nu eenigen tijd later van zekere eerlijke liefdesgeschiedenis die Wolfgang met een „frisch landmeisje met helder bruine oogen en blozende wangen" heeft aangeknoopt, dan is hij onverstandig genoeg om in plaats van zijn zoon het minder passende van dergelijke daad voor oogen te houden, hem kortaf te vragen, of hij er ernstig aan denkt dat meisje te huwen.

„Na een oogenblik aarzelens antwoordde Wolfgang van ja. Toen stoof de oude man op; hij zou zulk een mésalliance niet

gedoogen," — men wete dat het meisje, de dochter van den dorpssmid was: — „hij zou zoolang hem nog een woord ten dienste stond het huwelijk verbieden, en wilde Wolfgang van zijn meerderjarigheid gebruik maken, dan was het vaderlijke huis voor hem gesloten," en natuurlijkerwijze ook de vaderlijke schatkist, die goed voorzien was.

Eenige oogenblikken vóór dat gesprek is Wolfgang bij den kolonel geweest, „die hem een paar effecten had medegegeven, welke nu juist bijzonder hoog stonden, met verzoek ze te verkoopen. Wolfgang beloofde dit te doen; doch hij ging trouwen, zeide hij schertsend, en had geld noodig, de kolonel moest hem percenten betalen; de andere was daartoe niet genegen en verweet hem op denzelfden toon, dat hij inhalig werd. Juist kwam de meid van den bakker binnen, met het dagelijksch brood van den ouden heer. In der haast ving deze de woorden trouwen en geld op. Te huis gekomen verhaalde zij, misschien toegevende aan eenige jaloezie, dat de jonge heer van Senne er stellig aan dacht met mooi Roosje te trouwen."

Denzelfden avond vertrekt Wolfgang van het dorp naar een zijner vrienden, met het voornemen na eenigen tijd zijn vader te schrijven, dat hij van het onbekookte huwelijksplan afziet.

's Anderendaags wordt de kolonel vermoord in zijne woning aangetroffen, en vindt men zijne secretaire opengebroken. „Dienzelfden middag wist ieder te vertellen wie de dader was; men zocht alles bij elkander: de plotselinge verwijdering van Wolfgang, zijn vroegere grap, zijn bezoek bij den kolonel, zijn betrekking tot Rosa."

Spoedig wordt de vermoedelijke dader gegrepen, naar de gevangenis gebracht en voorloopig ondervraagd. Hij ontkent eenige schuld aan 't misdadig feit te hebben gehad. De schijn, die tegen hem is, wordt verhoogd door de effecten van den kolonel die nog in zijne zakken worden gevonden. De oude heer van Senne meldt zijn zoon dat hij niets meer van hem te verwachten heeft. Een moordenaar en dief is niet meer zijn zoon.

De zaak dient voor het gerecht. De eisch is de doodstraf. Tot ieders verwondering verklaarde de rechtbank geen bewijzen genoeg te hebben om tot de aanwezigheid van schuld te besluiten.

Doch hoezeer de vrijheid hem wacht, de verpletterende slavernij die de wereld hem oplegt, den schijn tot wezen makend,

stoot Wolfgang van Senne in de rijen der maatschappelijke paria's. Hij zwerft, na door zijn stervende vader gevloekt te zijn, eenzaam en verlaten de wereld door en schijnt eindelijk voor een poos rust gevonden te hebben in het stadje Groenendam, dat hij, wanneer het verhaal aanvangt, sedert eenigen tijd bewoont.

Welk oordeel nu te vellen over dit eerste tijdperk van den held? Ik geloof dit: de jonge, levenslustige Wolfgang van Senne is een excentriek jonkman, die niet tevreden is met sonnetten te dichten op de smidsdochter en halsbrekende toeren uit te voeren om een „morsige" of „vuile" pijp van een ouden gierigaard te stelen, maar die daarenboven voor een advocaat, die menig „belangrijk proces" won, zeer dom te werk gaat, tenzij zijne verdere handelingen op rekening mogen gebracht worden van zijne excentriciteit. Wat toch doet dat jonge mensch zoodra hij op vrije voeten gesteld is? Het idée fixe van zijn vader hoe langer zoo meer bewaarheden. De vader woû en zoû dat zijn zoon een dwaasheid zou begaan en ziehier nu de misdadigste dwaasheid die de zoon wel ooit kon begaan: ontzenuwd en verslapt, onmanlijk neer te zitten of „roerende" vertoogen aan zijn vader zenden ten einde in diens oogen zijne onschuld te bewijzen en eindelijk op reis gaan en de wereld door trekken. Neen, waarachtig, zulk een onmanlijkheid, zulk een dwaasheid is misdadig. In het volle en heilige bewustzijn van zijne onschuld, in de krachtvolle overtuiging dat er slechts één middel was om de schandvlek op zijn naam geworpen af te wisschen, moest hij tot zijn vader zijn gekomen en hem gezegd hebben: „Vader, ik ben onschuldig, ik begrijp echter dat er een vlek op mijn naam kleeft, die ik zal trachten af te wisschen door den waren moordenaar op te sporen. Ik zal niet rusten vóór ik den dader gevonden heb en gelukt mij dat niet, dan zal Amerika mij voortaan onder zijne burgers en zonen tellen. Wat de Nederlandsche maatschappij mij weigert, zal eene vreemde mij geven: achting, eer, arbeid, naam. Wat de eerste mij niet kon ontrooven: een gerust geweten, het fiere bewustzijn van mijne onschuld, vergezelt mij naar de laatste."

Zooals ik herhaal: Wolfgang van Senne bewaarheidt in zeer groote mate het idée fixe van zijn vader, hij wordt misdadig dwaas, door te handelen gelijk hij doet, bovendien is zijne handelwijze grof onwaarschijnlijk. Welk jong, ontwikkeld en levenslustig man zou niet dag en nacht op middelen peinzen ten

einde den waren misdadiger op 't spoor te kunnen komen? Hoeveel te meer moest zulk een plan niet gerijpt zijn in het verstand van een in rechtzaken ervaren man gelijk Wolfgang?

Nog eenige vragen rijzen: Is het afgeven van de effecten door den zeer gierigen kolonel aan den jongen van Senne niet zeer onwaarschijnlijk? Verstaat een werkelijke gierigaard zooals de kolonel wel scherts op het punt van geldzaken? Wordt er niet wat te veel van „ieders verwondering" gevergd als de door den rechterlijken aanklager geëischte doodstraf, bij eene lang niet onberispelijke verdediging (p. 294), eenvoudig door de rechtbank in vrijspraak wordt verkeerd?

Summa summarum: het feit dat Wolfgang van Senne tot eene tragische heldenfiguur moest verheffen is in zijne oorzaken en gevolgen onwaarschijnlijk, waardoor die heldenfiguur in plaats van ons diep medelijden op te wekken, hoogstens een medelijdend schouderophalen bij ons teweegbrengt.

Maar — en hierop leg ik den meesten nadruk — de lezer maakt met Wolfgang van Senne kennis in den aanvang van het verhaal, en weet dan niets van zijn verleden. Boeide hem nu alleen het geheimzinnge in die verschijning, dan zou hij zich door het onthulde in het hoofdstuk „Wat hij haar verhaalde" — evenals wij, die daarmeê aanvingen — zeer zeker teleurgesteld vinden, doch de auteur heeft daarvoor zorg gedragen door haren held in een tweede levenstijdperk — waarin men hem allereerst leert kennen — zoodanig af te beelden, zulk een waas van tragische belangwekkendheid om te werpen, dat hij daarop in den verderen loop van het verhaal om zoo te zeggen mag teeren. Zijne figuur heeft zich nu eenmaal in onze verbeelding geprent als die van een diep maar onschuldig lijdenden man en niets is in staat haar als zoodanig daaruit te verplaatsen. Zelfs wanneer wij het zwakste hoofdstuk uit den geheelen roman naar inhoud en vorm, het zooeven genoemde „Wat hij haar verhaalde" achter den rug hebben, zijn wij geneigd de schrijfster hare niet geringe zonden tegen die lieve godin waarschijnlijkheid te vergeven omdat zij ons 270 bladzijden lang de heerlijkste proeven van haar bewonderenswaard talent als kunstenares heeft geschonken.

De hoogst aangename taak wacht mij door menig bewijs dat te gaan staven.

Het karakter der heldin Jonkvrouwe de Lody van Groenerode is kortweg meesterlijk geteekend. In geen enkel levenstijdperk blijft zij zich niet gelijk; in geen enkele omstandigheid blijkt niet de schoone en krachtige toepassing der spreuk „Noblesse oblige.” Bij de 18jarige Eugenie de Lody wortelt de adeldom in hart en ziel en zij behoeft niet de oogen neer te slaan bij het aanschouwen van haar wapenschild. Ontwikkeld naar verstand, gevoelvol naar gemoed, wordt haar gansche verschijning met een lieflijken glans van teedere reinheid en zoete jonkvrouwelijkheid bestraald, die, wel verre van tot dweepzucht en mijmerij te voeren, haar flink, doortastend handelen eene verhoogde bekoorlijkheid bijzetten.

Allereerst is zij voortreffelijk geteekend als dochter. Met haren vader — den gepensioneerden majoor van het Nederlandsch-Indische leger — die hoezeer ook onbemiddeld nog een zekeren goedigen adeltrots bezit, bewoont zij het uit- en inwendig vervallen stamslot van haar geslacht op eenigen afstand van het stadje Groenendam gelegen. De majoor wilde na vijf-en-dertig jaren in Indië te hebben gesleten zijne oude dagen op zijn erfslot doorleven. Liever vergulde armoê tot nooddruft toe in dat kasteel, dan zekere welgesteldheid ten koste van den verkoop van 't erfgoed zijner vaderen. Hij is dit bovendien aan zijne dochter verplicht, wier toekomst verzekerd is zoodra „oom Piet komt te vallen.”

„Maar die erfenis is meer dan onzeker en tot dat oogenblik vergaan we hier van koude, honger en melancholie. Lieve papa, ach, waarom langer een leven voortgezet dat ons niets aanbrengt dan medelijden en spot?”

De dochter is verstandiger dan de vader, dien zij niettegenstaande zijne zwakheid innige genegenheid toedraagt. Toevallig komen beiden in kennis met den heer Hartwig, die sedert twee jaar een net huisje in de nabijheid van het vervallen slot bewoont, „weinig uitgaat, bijna nooit in de stad komt” en een streng kluizenaarsleven schijnt te leiden. „Hartwig's belangwekkende persoonlijkheid laat niet na een zeer gewenschte afleiding in het eenzame leven van Eugenie de Lody te brengen. De afbeelding van Wolfgang van Senne — onder den naam zijner moeder in Groenendam levend — is onberispelijk. Hij is in alle opzichten de gentleman, hij bemerkt spoedig des majoors toestand, die zekere voorliefde voor hem opvat omdat hij ook in Indië vertoefd

heeft, maar weet zijne ijdelheid zonder flauwhartig te worden door de vingers te zien. Zijn omgang en gesprekken dragen de kenmerken van een fijn ontwikkeld mensch, hij is in één woord een naar 't leven geschetste flinke, manlijke type, waarin de natuur en de waarheid beiden tot haar schoone rechten komen. Met bijzonderen takt bewijst hij den majoor en zijne dochter kleine diensten in wier beider genegenheid hij met den dag rijst.

Hij ontwikkelt de flinke zijde van Eugenie's karakter en spoort haar aan bij hare proeven op het gebied der fraaie letteren niet stil te zitten, maar zich te ontwikkelen en te volharden, ja geeft haar zelf eenigen tijd les ten einde zij met meer kans van welslagen examen voor onderwijzeres kunne afleggen. Een van de liefste zonnigste hoofdstukken is zeker dat met den titel „Een zonnige dag." De inleiding is allerliefst:

„Er zijn van die zonnige dagen in 't menschelijk leven: dagen, die louter uit lichte draden aaneengeweven schijnen en die lang daarna, wanneer schaduw en duisternis de zonnestralen hebben verdreven, ons nog als lichtpunten in 't verschiet toeblinken; dagen, waarop de eene verrassing de andere, 't eene onverwachte geluk de gewenschte blijdschap volgt; 't lang vergeefs gewachte eindelijk verschijnt en alles ons tegelijk moet schadeloos stellen voor de vele teleurstellingen. Weinig zijn die dagen in getal, en licht te tellen; maar juist daarom blijft hunne herinnering ons na jaren nog levendig en frisch in 't geheugen."

Zulk een dag is het voor Eugenie de Lody wanneer zij met de blijde tijding van uitstekend in haar examen geslaagd te zijn huiswaarts keert, de majoor en Hartwig haar verlangend opwachten en door des laatsten goede zorgen en smaakvollen takt haar eene kleine verrassing wordt bereid.

Nog eens dat hoofdstuk is allerliefst beschreven.

Wanneer door gebeurtenissen, die de lezer van dit opstel zich — naar ik ten zeerste hoop — haasten zal in den roman zelven te gaan lezen, Jonkvrouwe de Lody uit Nederland naar Indië vertrekt en daar als gouvernante in betrekking komt bij den rijken suikerfabrikant van Helden, treedt het talent der schrijfster met grooter verscheidenheid aan den dag. De teekening der familie van Helden — de schoone, ijskoude, trotsche mevrouw, de teruggetrokken fabriekant, de beide meisjes en het door en door bedorven zoontje — is volkomen geslaagd.

De edele wijze waarop Eugenie zich tusschen die personen beweegt, de belangwekkende bijzonderheden welke in het gezin plaats grijpen, de gloedvolle beschrijvingen der Oosterscbe natuur, de ongezocht aanwakkerende liefde van Hartwig en Eugenie, de hier en daar neergestrooide, allerliefste gedachten en fijne opmerkingen, dat alles verheft de roman tot den rang van een verkwikkelijk belletristisch werk dat op menige bladzijde den stempel draagt van opgeweld te zijn uit eene even reine en frissche als echt jonkvrouwelijke ziel.

Als proeve van schoone natuurbeschrijving vermeld ik deze:

„Het was een dier plekken, waar de tropische natuur zich in hare volle, geweldige kracht openbaart. Een soort van dal door rotsblokken, overblijfselen van vulcanische uitbarstingen, omringd, waarover de weelderige plantengroei een gordijn van groen en bloemen heeft gespreid; zware bamboes wier dunne takken over elkander wiegelen; varens reusachtig ontwikkeld, die overal hunne groene, sierlijk geknipte bladeren uitsteken; in een hoek, daar waar een heldere bron uit de rots borrelt en een door hoog gras omringde kom vormt, de ruïnen van den tempel, met het donkere mos en de orchideeën begroeid enz. „Dessah's, als schaakborden op elkander gelegd, en rijstvelden, bosschen, roode kleiwegen, en naast de plaatsen waar zich eenige sporen van menschenhanden vertoonen als om hem uit te tarten, diepe ravijnen en klooven met reusachtige lianen en varens overdekt; daar een veld, waar vreedzaam de karbouwen hun werk verrichten, er naast de bruisende bergstroom, die, na zich aan de rotsblokken te hebben ontworsteld, zijn water fijn als schuim, in talrijke fonteintjes opwerpt en dan zijn loop al hortend langs de steenen in zijn diepe bedding voortzet."

„De avond viel toen hij geëindigd had; als eenzame zwanen op een groot meer, doken één voor een de sterren aan het onbewolkte luchtruim en tusschen alles fonkelde en schitterde het prachtige zuiderkruis, en onmetelijk als het uitspansel dat zich daar boven bewoog, ontrolde zich de gladde zee, kalm, bedaard, in vrede, als die twee menschenharten welke in hare nabijheid voor 't eerst sedert jaren blijde klopten."

Als bewijs van fijne en juiste opmerking vinden de volgende allerliefste regelen nog hier eene plaats. Zij staan tot de nauwelijks tusschen Eugenie en Hartwig gesloten verloving in verband: „Zij ging naar hare kamer, 't hart vol van eene reine vreugde,

't hoofd gevuld met de schoonste droomen der toekomst. Ter sluik wierp zij een blik in den spiegel, die een van geluk stralend gezichtje weerkaatste. Voor 't eerst was zij recht ingenomen met haar lief gelaat. „Zoo geheel ongelijk heeft hij niet mij te beminnen", dacht zij, „ik ben toch volstrekt niet leelijk en zoo heel, heel dom ook niet!"

Wil men het oordeel der schrijfster over de roeping der vrouw vernemen? Men leze dan bladz. 358 en 359 waaruit ik inzonderheid de volgende aphorismen onder de aandacht breng: „Dan eerst is een vrouw gelukkig, wanneer zij anderen gelukkig maakt." „Dieper dan in uiterlijkheden ligt het ware geluk der vrouw."

„Verschillend kunnen de wegen zijn, waarlangs God de vrouwen voert, maar allen moeten zij tot dat ééne doel geraken, waartoe zij geschapen werden en waarin alléén haar voldoening en vrede liggen: 't geluk van anderen bevorderen, vaak ten koste van haar eigen."

Ten slotte nog dit: ik heb der zeer jeugdige in Nederlandsch-Indië verblijvende schrijfster „de schrikkelijke schaar der critiek" niet onthouden. Niettemin hoop ik wel iets „geëerbiedigd" te hebben van 't geen haar „lief en waard" is, bovendien hoop ik hier en daar hare gedachten begrepen en er niet meê gespot te hebben. Tot allen, die mijn opstel de lezing waardig keurden, dit afscheidswoord: „Leest Melati van Java's roman!"

20 December 1874. FRITS SMIT KLEINE.

Oud en nieuw over de rijstkultuur in Nederlandsch-Indië.

Veilig mag men aannemen, dat er op Java geen tak van landbouw meer geliefd is bij den inboorling, dan die der rijst. Terecht is, reeds jaren geleden, in eene uitstekende bijdrage daarover opgemerkt, dat de rijst een voorwerp van kultuur is, 't welk de Javaan zijne kultuur, zijn landbouwproduct noemt, in onderscheiding van wat hij kweekt voor de Europeesche behoeften, terwijl in geen anderen tak van zijn maatschappelijk bedrijf zijne denkwijze en richting zoo volkomen is uitgedrukt. Men wordt door de bijzonderheden van dat bedrijf niet alleen vertrouwd met vele begrippen omtrent den landbouw in het algemeen en omtrent de rijstteelt in het bijzonder, maar ook zijn zedelijk bestaan wordt ons daardoor eenigermate opgehelderd en verduidelijkt.

Geen wonder, dat, waar die opmerking wordt gedeeld, de rijstkultuur alleszins de belangstelling wekken moet. Dit is dan ook inderdaad steeds het geval geweest. Niet enkel in vroeger jaren, maar ook, en zeker in niet geringe mate in den laatsten tijd. Dank zij de onderzoekingen van Krajenbrink, van der Poel en de Bruyn, reeds eenigen tijd geleden bekend gemaakt, en de ijverige pogingen van van Gorkum, van Hall en Holle uit den jongsten tijd, en, last not least, 't werk des heeren Sollewijn Gelpke. Men moge over den vorm en inhoud oordeelen gelijk men wil; 't moge op den een niet denzelfden aangenamen indruk maken als op den ander, zelfs, evenals onlangs geschied is, „ontzettend omslachtig" worden genoemd, terwijl men tevens meent, dat de schrijver niet „tot logische conclusiën" zou gekomen zijn. Maar, welke gebreken er ook aan den vorm van de

rapporten des heeren Gelpke kleven mogen, het valt niet te ontkennen, dat de uitgave daarvan, in verband met hetgeen reeds door andere zaakkundige adviseurs der Indische regeering is verricht, voor den rijstbouwer en voor zoovelen, die in de rijstteelt belang stellen, eene welkome verschijning moet zijn. Voornamelijk daar we daarin het getuigenis vinden, niet van een dilettant, maar van een zaakkundige, wiens mededeelingen door zijne nasporingen in Indië en door een persoonlijk bezoek aan de rijststreken in Europa, inzonderheid in Italië, alle aandacht verdienen, al meent men overigens zich niet in alle opzichten met zijne beschouwingen te kunnen vereenigen. Mogen we daarom het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië dankbaar zijn, dat het door de uitgave der beide rapporten de gelegenheid heeft gegeven dat het doel des schrijvers — het uitlokken vooral van kritiek over zijne beschouwingen — wordt bereikt: het bevreemdt ons voorts niet, dat men onverwijld het geleverd betoog tot een onderwerp van nauwgezette overweging heeft gemaakt in verband met 't geen over de rijstteelt reeds door andere, evenzeer bevoegde specialiteiten was in 't midden gebracht. Men herinnere zich, dat reeds in het october-nummer van dit tijdschrift een artikel van de hand des heeren G. H. van Soest omtrent dit onderwerp werd opgenomen; ook werd in de Economist van November door den welbekenden schrijver van de „Koloniale Kroniek" een verslag van des heeren Gelpke's rapporten gegeven, en terwijl er bij 's lands vertegenwoordiging evenmin als bij den Minister om wellicht alleszins gegronde redenen geene opgewektheid scheen te bestaan zich te verdiepen in beschouwingen aangaande de rijstkultuur, bleef het Indisch Genootschap aan haar roeping en devies getrouw; het noodigde in zijne eerste wintervergadering zijne leden uit hunne denkbeelden over het gewichtig onderwerp der volksvoeding in Indië meê te deelen. Aanstonds bleek het, met welk eene belangstelling die noodiging werd ontvangen. Sympathie dreef velen, waaaronder ook Indische ambtenaren, die door hunne maatschappelijke positie met de rijstteelt volkomen vertrouwd kunnen geacht worden, aan het debat deel te nemen. Reeds zijn daaraan twee bijeenkomsten gewijd, welke weldra door eene derde zal worden gevolgd. Hoofdpunt bij die discussie was èn het werk des heeren Gelpke in verband met de bevindingen der overige adviseurs èn — we mogen dit er wel bijvoegen — de kritiek

over beiden geveld in meergemeld october-nummer van dit tijdschrift. Het zij steller dezer regelen, die toen zelf onder de sprekers behoorde, vergund naar aanleiding daarvan enkele opmerkingen in 't midden te brengen, met 't oog ook op het nog te wachten debat.

Allereerst de historische beschouwing der zaak. Men zie daarop niet laag neêr en zegge vooral niet: „de rijstkultuur, gelijk ze in 't verleden werd gedreven, blijve voor het oogenblik buiten bespreking; al kunt ge prachtige tafereelen ophangen van den bloei of gunstigen toestand in overoude tijden en keurige schetsen leveren uit de vele reisbeschrijvingen uit de vorige en het begin dezer eeuw: zij zijn mij voor 's hands onverschillig, de rijstteelt in haar tegenwoordigen toestand en, zoo er nood is, de middelen tot herstel en verbetering. — ziedaar wat thans scheering en inslag moet zijn van het debat." Die dus spreekt, miskent de van ouds bekende les, dat in het verleden het heden ligt, in het nu, wat worden zal. Veeleer handhave niet enkel de geleerde, maar ook de staatsman en practische landbouwer den eisch om het licht der historie te doen schijnen, eer men overga eene hem toevertrouwde zaak te regelen. Gelijk hier ten aanzien der rijstkultuur, is het vóór alles plicht na te gaan, welke haar toestand was, in vroegeren en lateren tijd, of inderdaad de toestand van kwijning, zelfs van achteruitgang eerst in onzen tijd waarneembaar is, en zoo ja, aan welke oorzaken de betere uitkomsten van voorheen en de meer of min slechte staat der tegenwoordige rijstteelt moeten worden toegeschreven. Eerst met de wetenschap daarvan toegerust, zal men voldoende gegevens hebben ter beoordeeling van de vraag, of er al dan niet verbetering in den toestand moet aangebracht worden, en, indien zij noodig is, welke middelen van herstel er alsdan aanprijzing verdienen.

Behoeft 't rechtmatige van dezen eisch inderdaad niet verder betoogd te worden, de vervulling daarvan zal tevens geen ondankbaar werk leveren. Enkele voorbeelden slechts. Reeds vroeger en in het jongste debat is op het Hindoetijdperk gewezen om het bewijs te leveren, dat ook reeds in dien ouden tijd de teelt van het eerste voedingsmiddel, de rijstkultuur werd gedreven en er betrekkelijke welvaart heerschte. Men zal ongetwijfeld gaarne toegeven, dat ons omtrent die oude periode in de Indische geschiedenis nog niet beduidend veel bekend is, wellicht

ook de stelling onderschrijven, dat „daarover niets te lezen is, dan enkele oude inscripties op koper en steen," terwijl „voor het overige al hetgeen wij van dien tijd weten berust op anologie van hetgeen ons van elders omtrent de Hindoes bekend is." Maar wat hiervan zij, ten anderen kan 't, naar we gelooven, wel niet worden betwist, dat uit geen enkele overlevering van iets schijnt te blijken, dat op gebrek aan het eerste voedingsmiddel wijst. Integendeel, waar men „op grond van andere geschiedkundige feiten" betwijfelt „of het juist is, te beweren, dat de trotsche gebouwen, die de Hindoe-kolonisten op Java oprichtten, ons het bewijs geven dat in die dagen de overheerschte bevolking van dit eiland in groote welvaart verkeerde," aarzelt men niet de verklaring af te leggen, dat „uit hetgeen ons van Britsch Indië uit oude tijden bekend is, wij toch mogen besluiten, dat de rijstkultuur en vooral de kunstige bevloeiïng der sawas door de Hindoes op Java is ingevoerd." Men gaat zelfs nog verder, en, als had men 't vergeten, dat men had vooropgesteld over 't Hindoetijdperk op Java niets te kunnen vinden „dan enkele oude inscripties op koper en steen," spreekt men vervolgens van „de oude waterleidingen uit het tijdperk der Hindoes, die men voor eenige jaren opgegraven en weder geschikt gemaakt heeft om duizenden bouws te besproeien." Inderdaad, men zou, om de betrekkelijke welvaart en de beoefening der rijstkultuur te staven, geen meer afdoend bewijs kunnen aanroeren dan ons in die zinsneden werd gegeven; 't is krachtiger nog, we erkennen 't gaarne, dan die trotsche monumenten en gebouwen, waarop we in het debat hebben gewezen en tot de oprichting waarvan geen met den honger worstelend volk zich schijnt geleend te hebben.

Doch laat ons niet langer bij de Hindoes ophouden en een meer bekend terrein opzoeken. Staan we eene wijle stil bij het verband tusschen den rijstbouw en de kultuur- en heerendiensten. Ook in dit opzicht kan blijken, welk licht de historie ons verschaft.

Er wordt beweerd „dat men geen recht heeft den tegenwoordig kwijnenden toestand van den rijstbouw op Java toe te schrijven aan het kultuurstelsel." Wel zendt men de verklaring vooraf, dat men volstrekt niet als lofredenaar van het kultuurstelsel wil optreden, allerminst verdedigen „den dwang die daarbij heeft plaats gehad en de wijze waarop men aan den inlander het

loon voor den verrichten arbeid onthield;" maar men wil zoo gaarne „den duivel niet zwarter maken dan hij reeds is;" „uit de ons bekende feiten" kan men „niet concludeeren dat de treurige toestand van de rijstkultuur aan het kultuurstelsel te wijten is. In hoofdzaak wordt er niet geklaagd dat niet genoeg velden met rijst worden bebouwd, maar dat de velden niet genoeg opbrengen in verhouding tot den besteden arbeid. Het blijkt ook niet, dat de Javaan nu eene andere wijze van rijstbouw heeft aangenomen, dan vroeger; integendeel men klaagt er over, dat hij te slaafs hecht aan oude gebruiken en voorvaderlijk bijgeloof." Daaraan wil men het toegeschreven hebben, dat de rijstbouw niet meer voldoet aan de nieuwe kultuurtoestanden, die zich sedert de komst der Europeanen op Java ontwikkeld hebben."

In 't voorbijgaan zij met opzicht tot het ook nu weer aangehaald „voorvaderlijk bijgeloof," waarin men een reden van den achteruitgang der rijstkultuur wil zien, de reeds gemaakte opmerking hier nog met eenigen nadruk herhaald, of dat bijgeloof dan in de laatste jaren zoo toegenomen is, en anders, hoe het te rijmen is met de schoone voorstellingen, die men omtrent de ontwikkeling van den rijstbouw uit vroegeren tijd vinden kan.

Doch dit ter loops. In de straks aangehaalde woorden ligt bovendien, naar we meenen, eene miskenning van schier algemeen erkende feiten. Had men zich de „vermoeiing des vleesches" getroost de veelvuldige bescheiden over de rijstkultuur zorgvuldig na te gaan, m. a. w. dien tak van landbouw in het licht der historie te beschouwen, — wat men zelf bekent niet gedaan te hebben, — dan zou men ongetwijfeld der waarheid de erkenning zijn verplicht van het feit, dat kultuur- en heerendiensten ook een der gewichtigste factoren is geweest, die een nadeeligen invloed op de rijstkultuur hebben uitgeoefend. Men zou zich dan wel gewacht hebben zoo beslissend te ontkennen, wat ten dien aanzien bij schier alle bekwame rijstspecialiteiten in confesso is, wat wel niet met ronde woorden, maar toch indirect wordt erkend in officiëele stukken, waarvan wij althans de betrekkelijke waarde niet zouden durven miskennen. Zullen we andermaal citaten aanvoeren uit de reeds bekende bronnen, die dit feit staven? We achten het overbodig, en te eerder waar men de waarde der reeds medegedeelde tot dusver onbetwist heeft gelaten. Bij 't geen evenwel, ook in onze voordracht, omtrent deze

materie gezegd is, zij nog 't volgende gevoegd uit een niet onbelangrijk stuk, dat in het koloniaal Archief berust.

Voor ons ligt namelijk eene „staatkundige verhandeling over de oorzaak van het zeedert twintig, maar voornamentlijk zeedert de laatste vyff Jaaren toenemend gebrek aan Rijst op Java" van de hand van T. van Boekholtz, waarvan het origineel gezonden is aan zijne Hoog Edelheid van Overstraten op den 7en Februari 1801. In dit oude, doch geenszins verouderde stuk vonden we eenige wenken, waarvan de kennisneming bij de hernieuwde behandeling der rijstkultuur meer dan eene halve eeuw later ons niet onbelangrijk toeschijnt.

In de eerste plaats blijkt ons, wat ook reeds beweerd werd, dat in de vorige eeuw er steeds overvloed van rijst op Java moet geweest zijn, toen de Compagnie „nog alle comptoiren in bezit had en moest voorzien"; „toen men duijzende lasten daarheen en elders vervoerde"; „toen men de thuijs- en door Indië varende scheepen daarvan moest spijzigen"; „toen de Bovenlanden van Batavia nog bijna niets voorbrachten"; „toen er door Particulieren een groote quantiteid na overal vervoerd wierd." In dien gunstigen toestand kwam later, bepaaldelijk aan het eind der eeuw, eene verandering; „reeds zeedert den voorigen Engelschen oorlog of de Jaaren 1784 is de Rijst zelden in die overvloed en op die laage prijs geweest, als dezelve te voren was." En de oorzaak van die tijdelijke ongelegenheid: „Veelerleij reedenen door de natuurlijke loop der dingen veroorsaakt, hebben daaraan toegebracht, en vele kleijne zaamenloopende omstandigheeden hebben er het hunne aangeholpen." Voornamelijk waren het zes redenen, waaruit de toenmalige rijstschaarschte verklaard werd. Daarvan verdienen een drietal onzes inziens in den toestand, waarin we ons thans bevinden, nog alleszins overweging. De eerste ligt in de vermeerdering der bevolking en „het verzuijm dat er (staatkundig beschouwd) heeft plaats gehad, dat men niet genoeg heeft gezorgd, en geene middelen heeft daargesteld, om, naarmate de menschen zijn vermenigtvuldigt, toereijkende Rijstvelden aan te leggen en meer Eetwaren en voedende Aard- en plantgewassen aan te kweeken." Wij volgen den schrijver niet, waar hij ten bewijze hiervan in eenige beschouwingen treedt en ettelijke cijfers meedeelt. Alleen knoopen we daaraan de vraag vast, of de toen aangevoerde reden thans ook niet nog met des te meer kracht gelden kan, waar de sta-

tistiek ons leert, dat de bevolking op Java aanzienlijk is toegenomen, waardoor, naar men beweert, „de noodzakelijkheid is ontstaan dat de Javaan eene andere, meer intensieve wijze van rijstteelt aanwendt, dan tot dusver door hem gevolgd werd."

Als tweede reden werd toen reeds aangevoerd „de vermeerdering van Heerendiensten, die met den eersten Engelschen oorlog reeds zo hier als over geheel Java zijn begonnen, en zeedert dien tijd, bijna gestadig zijn gebleven, waardoor eene menigte menschen, zo al niet geheel de Rijstcultuure onttrokken, echter buijten gelegendheijd gesteld zijn geworden, om den algemeenen Landbouw te verbeeteren, en de Eetwaren te vermeenigvuldigen." De schrijver geeft tal van voorbeelden op van te verrichten en drukkende heerendiensten onder Siberg, Greeve en van Overstraten; „niet alleen op Samarang, maar op alle Residentiën en plaatsen hebben de Residenten iets te werken, of te bouwen gehad, en daartoe (gequalificeerd of ongequalificeerd) meer volk gebruijkt, als ooit te voren heeft plaats gehad, zo als de heer Hogendorp tijden gehad heeft, dat hij tot het bouwen van Simpang, de salpetermaakerijen, &c. tot over de 3000 man heeft in 't werk gehad, die daardoor zo al niet de rijstcultuure geheel onttrokken werden, dog egter ook niet konde gebruijkt worden tot vermenigvuldiging van Rijstvelden, het planten van een tweede gewas en de verdere zo hoog nodige uijtbreijding van den Landbouw." „Op Java is alleen daarin de hardigheijd geleegen, dat er in deeze inrigting grove misbruijken zijn ingesloopen, de Regenten houden zich veelmaals niet aan haar accoord, en beknibbelen de gemeene man, of laaten haar meer werken dan zij behoefden, en meer belastingen, te lang om hier te detailleeren opbrengen. Ondertusschen doen deese onbepaalde Heerendiensten groote schaade aan de Landbouw, dewijl die menschen in de tijd, dat zij dit werk waarnemen, niet tot het planten van Rijst of andere Landbouwwerk kunnen gebeezigt worden. Niemand gelooft oppervlakkig beschouwd, welk een schaade zulke Heerendiensten aan het Land en Landbouw veroorzaaken; steld maar eens dat ijder Battoor alle dagen tot zijn bestaan voor zijn Eeten en verdere onderhoud 5 duijten aan de Regent of aan het Land voor onderhoud koomt te kosten, daar men dit in de Oosthoek op 8 duijten steld, zo kosten de 3000 Battoors groot 26000 rd. 's jaars buijten de schaade die men door het gemis van die handen aan den Landbouw toebrengt." — Welk een tafereel zou de

schrijver dezer woorden wel opgehangen hebben, zoo hij den druk van kultuurstelsel en heerendiensten in later tijd had gekend! Ongetwijfeld zou hij, scherper nog dan hij deed den noodlottigen invloed daarvan voor de rijstteelt hebben doen uitkomen.

Maar, niet alleen de drukkende heerendiensten zijn oorzaak van het toenmalig rijstgebrek. Onder de zes redenen, waaruit de schrijver der bovengenoemde verhandeling 't wil verklaard hebben, verdient de laatste nog de aandacht. Zij is, meende hij, gelegen in een „manquement van een goede directie, werkzaamheyd en overleg van den gouverneur van Java in het algemeen en manquement aan kundig doorzigt van de residenten, gezaghebbers en opperhoofden in 't bijzonder." Een eerste fout was, dat men, toen de rijstproductie allengs verminderd was, niet gezorgd had voor eene generale opname, in alle residentiën, regentschappen en districten, van de rijstvelden, die er een tiental jaren te voren aanwezig waren en van die, welke sedert dien tijd zijn aangelegd; voor welke vermeerdering iedere residentie, ieder regentschap nog vatbaar is; welke quantiteit rijst er in elk district gegroeid en daarvan geleverd is, om daarna een overzicht te kunnen erlangen, of die landen voldoende voedingsmiddelen opleveren. Voorts had men moeten onderzoeken, of de regenten op behoorlijke tijden de Badongongs maken, en zorgen, dat de rijst op den bestemden tijd kan geplant en vervolgens gesneden worden; of zij zich wel toeleggen, om de landen die vatbaar zijn voor eene tweede beplanting, in tijds te laten bebouwen, en er een tweede gewas op te teelen, — „een zaak van de uijterste aangeleegentheid en de gewigtigste van haar dienst" —; ook had men zich er van moeten overtuigen, of zij de hooge landen, die door het regenwater bevochtigd werden, nadat de rijst geproduceerd is, wederom laten beploegen, en met djagongs, of met andere voedende wortels en plantengewassen laten beplanten, om zoodoende des noods het gebrek aan rijst door ander voedsel te vervangen. Zoo men in de maand september, wanneer het gewoonlijk al wat begint te regenen, de rijstvelden laat beploegen, en er de djagongs op laat planten, dan kan de oogst daarvan reeds voor nieuwjaar plaats hebben, terwijl de velden op nieuw voor de rijstaanplant kunnen klaar gemaakt worden. Bij dit een en ander had men zich de wetenschap moeten verschaffen, of de regenten de rijstvelden wel naar behooren verdeelen, en of het volk van hunne regentschappen

wel behoorlijk gebruikt wordt; of er in elk regentschap buffels genoeg zijn, om de landen op hun tijd te beploegen, opdat niet terwijl de een op den ander wacht het saizoen verloopt, en door het te laat ploegen en planten de rijstoogst niet wel slaagt; of de regenten wel zorgen, dat er een genoegzame voorraad zaadpadi is, die voor een billijken prijs aan wie daaraan behoefte heeft, afgestaan kan worden. Plichtmatig zou het ook vervolgens nog geweest zijn, te weten, of de voorwaarden, waarop de gemeene man de landen beploegt, wel zoo billijk zijn dat hij ze kan vervullen en niet te veel beknibbeld wordt; of er ook landen, door de inactiviteit of luiheid van de regenten onbebouwd blijven en of de residenten, elk in hunne districten naar behooren handelen en ieder, wien iets ontbreekt behoorlijk helpen, opdat alles den noodigen voortgang kan hebben.

Dit een en ander en nog zooveel meer te onderzoeken, m. a. w. de rijstkultuur op te nemen en na te gaan, wat er aan ontbreekt, en hoe men daarin vroeger gehandeld heeft, — moest de zaak eener speciale commissie zijn, die tevens de macht moest hebben om de noodzakelijke verbeteringen in te voeren. En ware men daartoe overgegaan, de steller der verhandeling hield zich er van overtuigd, dat men de beste resultaten zou gezien, eene meerdere rijstproductie zou verkregen hebben, te meer wanneer men tevens de residenten op Java daartoe „mede had aangemoedigt, en de regenten geassisteerd en verpligt, om met alle krachten daartoe te hulp te komen, en onafgebroken daaraan te werken.”

„Men zal vragen: — zoo vervolgt de schrijver — zou dan elk regent dat niet alles weten, zou hij onkundig zijn, wat en hoeveel zijn land opbracht, en wat er nog kon aangeplant worden? waarop ik rondborstig moet zeggen: neen zij weten dat niet, en zonder iemand te kort te doen, durf ik zeggen, dat er geen twee regenten op geheel Java zijn, die hun land recht kennen, of weten, wat het oplevert en opleveren kan, voor welke verbetering het nog vatbaar zou zijn, en wat de wezenlijke oorzaak van het gebrek aan rijst sedert eenige jaren is geweest, en de middelen tot een generaal redres zouden kunnen opgeven. Als men de regenten vraagt: waarom is er nu gebrek aan rijst en voorheen niet? zoo antwoorden zij: de padi is niet geslaagd; dat is al wat zij er van weten en dat blijft altoos hun reden en antwoord, schoon zij tevens bekennen, dat er overal sedert 20 jaren vele rijstvelden zijn aangelegd.”

Nog vele andere mededeelingen worden verder in het voor ons liggend handschrift uit het begin dezer eeuw gedaan, op meer dan een verzuim van het toenmalig gouvernement met kracht van redenen gewezen. Maar bij de bespreking van den actueelen toestand der rijstkultuur hebben ze geene of slechts geringe waarde. Wij bepalen ons daarom tot de medegedeelde uittreksels. De daarin vervatte wenken zullen, naar we gelooven, ook nu nog kunnen gelden, natuurlijk naar de behoeften en vorderingen van onzen tijd eenigszins gewijzigd. Van eene rechtstreeksche inmenging — we zagen het reeds en in den loop van het opstel komt dit meer aan 't licht — van eene rechtstreeksche inmenging van het gouvernement verwachtte de schrijver veel goeds. Toch liet hij telkens in zijn betoog doorschemeren, dat ook van de kracht der overreding en redeneering, van het voorbeeld veel zou afhangen. Immers na van het Javaansche volkskarakter gesproken te hebben, dat, meende hij, een stimulans moest hebben, wordt tevens erkend, dat „duizend welgepaste middelen, ernstige en goede herinneringen, straffe waarschuwingen en aanmoedigende belooningen onvermoeid in 't werk gesteld moeten worden, om hem (den Javaan) tot zijn plicht en aan het werk te houden, om daardoor het doelwit, dat men zoekt, te bereiken; niets is voor het bestier op Java nadeeliger, dan een koel, inactief en onverschillig karakter, dat niets op het oog heeft dan zijne driften te volgen, met alles te handelen, of het zijn eigendom was, schatten te verzamelen, en voor het overige zich weinig te bekommeren hoe het gaat, en nog minder hoe het in het vervolg gaan zal, als hij zelf maar alles daar uit trekt, wat er uitgetrokken kan worden."

In onzen tijd behoeft die waarschuwing nauwelijks meer herinnerd te worden; het gevaar daarentegen eener overdreven inmenging van regeeringswege met opzicht tot de rijstkultuur, zelfs van reglementatie daarvan, van zekere zijde aanbevolen, is te ernstig, dan dat daartegen niet tijdig moet worden gewaarschuwd. Men versta ons wel. Van alle bemoeienis met dien tak van landbouw behoeft de regeering zich daarom niet te onthouden. Haar inmenging hebbe ten doel het wegnemen van alles, wat de ontwikkeling en den bloei dier kultuur moet geacht worden in den weg te staan, waartoe men meent dat behooren de kultuur- en heerendiensten, de regeling der landrente, het nog onbeschreven waterrecht, terwijl, met handhaving van de

vrijheid der bevolking, worde nagegaan of en in hoever de conversie van communaal in individueel grondbezit geacht kan worden een voor- of nadeeligen invloed op den rijstbouw te zullen uitoefenen. En voorts opene men de gelegenheid om eene volledige kennis van die kultuur te erlangen, en waar het gouvernement beter mocht zijn ingelicht omtrent al wat daarmeê in betrekking staat, bepale het zich alleen daartoe, dat het door leering en voorbeeld den Javaan overtuige eene betere kultuurwijze in te voeren.

Maar is dan de toestand van de rijstkultuur van dien aard, dat eene verandering daarin aanbevolen moet worden? Is er inderdaad nood? Wie met de rijstkultuur bekend is, zal niet licht de waarheid van het woord van den tegenwoordigen gouverneur-generaal in zijne circulaire van 15 Juni 1873 durven ontkennen, dat die kultuur „kwijnende is en opbeuring behoeft." Maar zoo dit werkelijk het geval is, ligt dan het middel tot opbeuring, onder meer, ook in de invoering van het aanbevolen nieuwe kultuursysteem? is inderdaad de rijstkultuur met den arbeid, waarmeê zij vroeger werd gedreven, minder productief, dan die, zooals men voorstelt, dat zij gedreven moet worden? In die vraag ligt ongetwijfeld thans het zwaartepunt van het debat. En haar oplossing? Door het nemen van onpartijdige proeven; en daarop heeft men niet meer te wachten. Men heeft reeds in een deel der Preanger-regentschappen en in de afdeeling Kendal eene betere kultuurwijze der padi beproefd en de uitslag leverde alleszins gunstige resulaten op. Althans op proefaanplantingen in de afdeeling Kendal volgens de nieuwe methode was de productie veel grooter, dan op padivelden, volgens de oude manier bewerkt. Leverden de laatsten 37.2 picols per bouw, de proefaanplantingen gaven 5 tot 25 picols meer.

Vóór ons ligt het merkwaardig verslag omtrent den uitslag der padiproeven in evengenoemde afdeeling genomen volgens de kultuurwijze aangegeven door den heer K. F. Holle, uitgebracht door den assistent-resident C. H. G. van Zijll de Jong onder dagteekening van 7 juli dezes jaars en opgenomen in een bijvoegsel der Javasche courant, n⁰. 72. Ziehier de allerbelangrijkste gegevens die het bevat.

Men was „overtuigd van de vele gebreken, die vrij algemeen evenals in deze streken bij de padikultuur zijn aan te toonen;" de „bekend geworden gunstige resultaten van eene betere kul-

tuurwijze der padi, die in een deel der Preanger-regentschappen, volgens aanwijzingen van den heer Holle en diens trouwen bondgenoot bij de bevordering van ontwikkeling en welvaart onder de landbouwende inlanders, de hoofdpangoeloe van Garoet, Raden Hadji Mohamad Moesa, werden verkregen" waren zoovele drangredenen om ook in de afdeeling Kendal eene proef te nemen; vooral na de bekende circulaire van den gouverneur-generaal Loudon „stelde men zich ten plicht het niet meer alleen bij raadgevingen te laten, maar de dessa te overreden, om de bevolking voor te gaan bij het invoeren van door de ervaring in de Preanger aangewezen verbeteringen." Zij betroffen „eene tijdige en beter bewerking van den grond, aanleg van „sebarans" in plaats van „oeritans," zooals nog in een deel der afdeeling werden aangetroffen, ijl zaaien, vroeger overplanten, ijler uitplanten en het rechtop planten. Het benuttigen van mest en vuil uit de dessas op de sawas was reeds lang een denkbeeld, waarnaar gestreefd is, doch waartoe de bevolking nog moeielijk te brengen is, zoolang verwisseling der grondstukken, aan het communaal bezit eigen, nog in zwang blijft. Eenige verbetering bij de grondbewerking is thans reeds over het algemeen op te merken, terwijl vervroegd, — hoewel nog niet vroeg genoeg, — uitplanten der bibits is ingevoerd."

De heer van Zijll de Jong deelt verder mede, dat door hem het onderwerp der padikultuurverbetering met de inlandsche ambtenaren en een groot aantal der beste dessahoofden bij herhaling en uitvoerig behandeld werd, waarbij hun eene beknopte schriftelijke instructie werd gegeven, gevolgd naar de methode van den heer Holle en de verslagen van den controleur van Hall. De punten, die daarbij behandeld werden, waren voornamelijk de grondbewerking, keuze en behandeling der zaadpadi, aanleg der zaadbedding, uitzaaiing en overplanting. Men kwam vervolgens overeen, dat de dessahoofden elk een gedeelte van het hun toekomend sawa-aandeel voor het nemen van proeven zouden beschikbaar stellen, terwijl ook daar, waar de betrokkenen geen bedenkingen opperen, van gewone dessa-ingezetenen een deel hunner sawa's tot proef-aanplant zou worden bestemd. Dientengevolge zijn in schier alle dessa's grooter of kleiner plekken beplant, volgens het bovengenoemde systeem, op verschillende plantwijdte, als: in rijen op 15 duim Rijnlandsch van elkander, en de bibit op 5 tot 8 duim plantwijdte, op 18 duim, en

de bibit in de rij mede op 5 tot 8 duim afstand; voorts, in rijen met een tusschenruimte van 10 tot 12 duim en de bibits in de rij 4 duim van elkaar geplant; in het vierkant met een plantwijdte van 8 op 8 duim.

De assistent-resident waarschuwt reeds vooraf voor mogelijke teleurstellingen, daar men de proeven niet altijd heeft kunnen inrichten gelijk men wilde. Immers al dadelijk doet hij opmerken, dat het in eene uitgebreide afdeeling met circa 650 dessa's niet mogelijk was, dat de beschikbare ambtenaren overal bij het proefplanten tegenwoordig waren en de geschiktste plekken voor elke plantwijdte konden aanwijzen, waarvan het gevolg is geweest, dat men, in weerwil van de duidelijke voorschriften, hier en daar niet genoeg rekening heeft gehouden met de geaardheid van den grond, de gelegenheid tot voldoende bevloeiing, als anderszins. Bovendien dient herinnerd, dat het ijl planten op schrale gronden, of daar, waar watergebrek is, niet aan de verwachting kan beantwoorden, terwijl men zelfs op zeer slecht bewerkte gronden van dicht op elkander planten meer verkrijgen zal, dan van een ijler plantwijze. Op gronden, die niet tot de vruchtbaarste behooren, en niet van levend water kunnen voorzien worden, schijnt het ijl planten niet voordeelig, en zeker précair, daar men geheel van den regen afhangt, waarvan het uitblijven de ontwikkeling van het gewas belemmert. Een en ander behoeft wel geen betoog, daar toch met ijl planten een later ontwikkeling, een ruimer uitstoeling van het gewas beoogd wordt, welk resultaat niet wordt verkregen, waar de evengemelde omstandigheden zich voordoen. Zelfs moet de soort en zeer zeker de ouderdom der bibit in verband tot de te kiezen plantwijdte beoordeeld worden.

De rapporteur herinnert aan dit een en ander met het oog op gevallen, die onwillekeurig eene slechte opinie omtrent de verbeterings-methode zouden kunnen vestigen bij diegenen vooral, die, uit welk beginsel dan ook, geneigd zijn zich tegen de invoering van „nieuwigheden" te verzetten, en meent voorts, dat enkele, ja zelfs meer belangrijke mislukkingen, te wijten aan onoordeelkundige uitvoering en onverschillige behandeling, niet mogen afschrikken tot voortzetting van proeven, vooral wanneer op andere plaatsen zoovele bijzonder gunstige resultaten het bewijs leveren, dat wel degelijk daarmede eene groote schrede wordt gedaan op den weg der verbetering. Tegelijkertijd wijst

de rapporteur ook nog op eene niet gering te schatten omstandigheid, en wel op het gevaar van de uitvoering der voorschriften ten deze geheel aan de hoofden over te laten; want, zegt hij, ook zij zijn vijanden van nieuwigheden en wantrouwen elke afwijking van bestaande gebruiken. Slechts zeer moeielijk laten enkelen zich overreden of zijn voor overtuiging vatbaar. Het in den regel traag werkende denkvermogen dier lieden eischt aanschouwelijke voorstellingen, feiten. In den regel zijn zij geneigd, wanneer hun de uitvoering wordt toevertrouwd, daarbij met onverschilligheid te werk te gaan, opzettelijk de ongunstigste plekken voor proeven aan te wijzen en alzoo alle hoop op welslagen te verijdelen.

Moeten deze overwegingen tot bedachtzaamheid leiden bij het nemen en beoordeelen van proeven, bij die in de afdeeling Kendal genomen schijnt men daarvan door goede maatregelen partij te hebben getrokken. En de uitslag schijnt de ijverige bemoeiingen van het bestuur bekroond te hebben. De snijding en weging van het product heeft goede resultaten opgeleverd. Volgens de mededeeling kon men, daar de proefaanplanten zeer regelmatig geslaagd waren, volstaan met voor elke plek aan gelijke plantwijdte afzonderlijk een of twee plaatsen af te meten van 10 vierkante roeden. Om de vergelijking met den gewonen aanplant te doen uitkomen, werd het vlak daaraan grenzende betrekkelijk even goed geslaagde veld gekozen, waar de padi van gelijke soort, op denzelfden tijd werd geplant, de grond op dezelfde wijze was bewerkt, van gelijk gehalte en evenzoo ten opzichte van de irrigatie geen onderscheid daarstelde. Ook bij dit, onder geheel gelijke omstandigheden opgeschoten gewas, werd op een of twee plekken eene oppervlakte van 10 vierkante Rijnl. roeden nauwkeurig afgemeten. De snijding en weging van het product had hierop plaats, en het resultaat was, dat de meesten dier proefsnijdingen een voordeelig verschil in de productie aantoonden, die zelfs tot 80% en ruim 90% is gestegen, waardoor de verwachtingen niet alleen volkomen bevredigd zijn, maar het doel is bereikt, dat bij de sawahbezitters een groot deel van den weerzin tegen het ijl en rechtop planten is weggenomen. De rijenkultuur, zoo gaat de rapporteur voort, die het voordeel geeft van gemak bij de wieding aan te bieden, is echter minder populair door de zorgvuldige afmeting en het planten met behulp van lijnen (kêntêng), om de rijen regelmatig te bewerkstelligen. Deze

omslag ligt niet in den geest der plantsters; evenmin kunnen die arbeidsters zich vereenigen met 't rechtop planten. De meesten verklaren, dat dit haar te lastig is, omdat zij van jongs aan gewend zijn aan schuin planten. Dit zijn echter bezwaren, waarin, wat de rijen betreft, kan worden tegemoet gekomen, en die, wat 't rechtop planten aangaat, op een kwestie van tijd en volharding neêrkomt. Eene plantwijdte van 8 op 8 duim wordt gaarne aangenomen, en kan men verwachten, dat met weinig moeite die plantwijze algemeen zal worden gevolgd, 't geen bij verschillende gelegenheden van den kleinen man zelve gehoord, en ook bevestigd is door het gezet onderzoek der inlandsche ambtenaren. Het ijl planten in rijen, zonder behulp van kêntêngs is in het Bodjasche en Selokatonsche vrij algemeen aanbevolen, en bij vele dessa's opgevolgd. Bij sommige sawahbezitters is het begrip van ijl planten al doorgedrongen. Vóórdat de beplanting aanvangt, wordt door hen opgegeven, of zij dicht op elkander, dan wel met wat meer tusschenruimte wenschen geplant te zien, 'tgeen wordt aangeduid door „nandoer kêpêlan" of „nandoer tåkiran". Ter verkrijging van rijen met wat meer ruimte is nu het planten van 2 kêpêl of 2 takir afstand op 1 kêpêl of 1 takir aangewezen. Dit geeft eene plantwijdte van ± 8 op 4 en van ± 12 op 6 duim Rijnl. Zonder juiste afmeting kunnen de plantsters die plantwijdte door „takir" en „kêpêl" aangeduid zeer goed regelen, en het verkrijgen van meer regelmatige rijen zal met wat oefening wel te leeren zijn, waarvan de voorbeelden in de bovengenoemde districten te aanschouwen zijn.

Die aanplantingen hebben evenals de meer zorgvuldig daargestelde proefaanplantingen een zeer voordeelig aanzien. Hoewel bij de proefaanplantingen geen noemenswaardig verschil is gemaakt ten opzichte der grondbewerking, noch bij 't onderhoud, had 't gewas daar zeer spoedig een veel weelderiger aanzien dan bij den gewonen aanplant. Reeds op een afstand waren die proefplekken te onderkennen door de donkergroene kleur, stevige ontwikkeling en vermeerderde uitstoeling. In alle dessa's is dit opgemerkt..... Overal beloofde men zich derhalve goede resultaten, die echter in het district Perboewan en Kendal, waar men met magere gronden te doen had, en bovendien te kampen met groot watergebrek, volgens de rapporten der districtshoofden, niet algemeen zijn verkregen. De districten Keliwoengoe en Troeko, die beter van water voorzien zijn, toonden daarentegen

in bijna alle dessa's van de proefaanplanten gunstiger resultaten aan. Hierbij moet nog worden vermeld, dat in Perboewan en Kendal verkeerd is gehandeld, om op die gronden eene plantwijdte van 15 op 5 tot 8 Rijnl. duimen aan te nemen. Dit was ook in strijd met de voorschriften, blijkbaar door de hoofden verkeerd toegepast.

Hebben de proefaanplantingen, voor zooveel die met zorg en oordeel zijn daargesteld, op weinige uitzondering na, meer opgeleverd dan de op gewone wijze beplante sawa's, toch zijn nog niet zoodanige resultaten verkregen, als van eene verbeterde kultuurwijze, in haar geheel, kunnen worden verwacht. Het was niet de geheele kultuurwijze, maar nog alleen de plantwijze, die volgens de verbeterde methode werd gevolgd. Noch de keuze van bibit, noch de behandeling der zaadbeddingen en de wijze van uitzaaien, noch ook de bewerking der lalahans, en het tijdig overplanten, heeft juist volgens de op jaren lange ervaring gegronde aanwijzingen van den heer Holle plaats gehad.

Tot dusver de mededeelingen omtrent de proefaanplantingen op zich zelve. Daaraan worden vervolgens niet minder belangrijke opmerkingen vastgeknoopt over de invoering eener verbeterde kultuurwijze in het algemeen. „Wil men degelijk verbeteren," schrijft de rapporteur, „dan moet men de bestaande gebreken geheel verlaten, en den inlander met de nieuwe en meer rationeele methode gemeenzaam maken. Dit is geen wanhopige taak, maar zij vereischt groote belangstelling, inspanning en veel tijd van de ambtenaren. Niet allen zullen dien tijd beschikbaar hebben, terwijl het den inlandschen ambtenaren in den regel aan volharding en ambitie ontbreekt." De heer van Zijll de Jong wijst verder op een drietal zaken. Vooreerst de zorg voor goed zaad. „Jaar in, jaar uit," zegt hij, „zijn hieromtrent in elk gewest voorzeker bevelen gegeven, en is op het nut daarvan met nadruk gewezen, toch laat dit nog alles te wenschen over. Goed zaad is alleen van een goed gewas te verwachten, van een gewas, dat onder de beste omstandigheden is opgegroeid, en tot voldoende rijpheid is gekomen. Wanneer men overal ziet hoe ontijdig de oogst dikwijls wordt aangevangen, vooral in die streken waar geen overvloed heerscht, en ook veelal daar, waar de bewerking der suikergronden op de padioogst wacht, en daarbij waarneemt hoeveel groene aren worden ingezameld, dan is het licht begrijpelijk, dat de voortteeling met het van zulk een oogst

afkomstige zaad de verbastering en kwijning met elk jaar doet toenemen, en oorzaak is van den reeds duidelijk gebleken achteruitgang der rijstkultuur, waarop ook wordt gewezen in de 3e alinea van bovenbedoeld kabinetsschrijven. Wanneer men verder opmerkt, hoe onverschillig de inlanders dikwerf padi van gemengde soorten onder elkander uitzaaien, en daardoor een ongelijk rijpend gewas doen ontstaan, dan is het niet raadselachtig, dat ook daarvan geen goed zaad te verwachten is. Toch zal in den regel geen inlander naar beter zaadpadi uitzien, maar gebruikt hij wat hij heeft of krijgen kan. Eene verbetering op dien weg zou slechts te verkrijgen zijn door particuliere Europeesche invloeden, of, waar die ontbreken, wat nog overal 't geval is, door tusschenkomst der regeering. Padisoorten zijn er legio. In een oogenblik worden er 60 à 70 opgenoemd, en dan zijn er nog meer. Dat tal van variëteiten heeft volstrekt geen nut. Het behoud van enkele hoofdsoorten, die als 't meest produceerende bekend zijn, zoowel van de padi dalem als van de gendjah-klasse, zoude eene eerste verbetering zijn, waarop gewerkt moest worden. Men heeft variëteiten, die bestand zijn tegen ziltige gronden, anderen, die zich bijzonder eigenen voor kleigronden, weder anderen, die op zandige aarde 't best tieren, — soorten, die in de moerassen gaarne groeien, en tegen overvloedig water bestand zijn, daarentegen ook die, welke gehard zijn tegen gebrek aan water. Als men nu van al deze, de als best erkenden voor elk der van verschillende geaardheid aanwezige gronden behield en de inferieure soorten uitroeide, dan zou men wellicht tot een maximum van 11 superieure padisoorten zich te bepalen hebben. Dan het zaad op het juiste tijdstip, dat is in den hoogsten graad van rijpheid gewonnen, en voor verwisseling gezorgd, zou zeker minder kans geven voor het tegenvallen van den oogst, als waarmede tot nu toe jaarlijks verschillende velden bedreigd worden."

In de tweede plaats wordt de aandacht gevestigd op de zaadbeddingen, die „nog niet geheel volgens den eisch waren aangelegd, niet voldoende bewerkt, en niet ijl genoeg bezaaid, zoodat de plantjes lijdende waren aan „omo kêrêp," zooals de heer Holle die kwaal eigenaardig heeft genoemd."

Eindelijk, „de lalahans waren wel wat vroeger dan anders, maar nog niet overal tijdig genoeg in bewerking en bevloeid, zoodat bij sommigen de overplanting daarop wachtte, en veroor-

zaakte, dat de bibit te oud werd, terwijl de inlander er nog niet toe kon gebracht worden, ook bibit van 30 à 33 dagen oud over te planten."

„In weerwil nu van al deze gebreken" — zegt de heer van Zijll de Jong — zijn de uitkomsten toch van dien aard, dat voortzetting der proeven geen tegenkanting kan treffen en de inlander zich al min of meer daarmede verzoend heeft. Kan men nu, zooals men zich voorstelt, ook bij de voorafgaande werkzaamheden de noodige verbetering daarstellen, waarmede reeds dit jaar wordt begonnen, dan zal men zich mogen vleien met beter resultaten, en zal het vermeerderd productiecijfer van 53 à 100%, in het kabinetsschrijven van Zijne Excellentie den gouverneur-generaal genoemd, geen onbereikbaar doel blijken te zijn."

In het rapport wordt nog op het feit gewezen, dat, was de oogst der proef-aanplanten in kwantiteit voordeelig, ook de kwaliteit der padi werd geroemd. „De aren waren langer, en bevatten in den regel meer en grooter korrels, dan van de niet ijl beplante velden. Het ijl planten zal dan ook op de hoedanigheid van de padi gunstig influenceeren en gelegenheid verschaffen tot verbetering van het zaad voor den volgenden aanplant."

„Slechts bij eene proef is bemesting aangewend en wel bij die te Karanggeneng. Per □ Rijnlandsche roede gebruikte men ± 20 kati's dessamest. De productie bedraagt 61 % meer dan van den gewonen aanplant."

Aan het slot van het rapport worden niet minder belangrijke mededeelingen gedaan van eenige zaaiproeven door den heer Holle persoonlijk aangewezen te Ngalian, Randoegaroet, Soekoep en Gondang. „De bibit is daar goed opgeschoten en na 35 dagen overgeplant; bij Randoegaroet is het resultaat al bekend. De bibit, afkomstig van 40 kati drooge korrels en volgens het systeem Holle gezaaid op beddingen, ter gezamenlijke oppervlakte van 26 □ roeden, werd op een bouw overgeplant, en wel, voor de helft op eene plantwijdte van 8 op 8 Rijnlandsche duimen, voor de andere helft, in reien van 12 duim onderlingen afstand, terwijl de bibits in de rei 4 duim van elkaar werden geplant. De oogst had plaats op 28 juni jl. en gaf $31^1/_4$ en $37^1/_2$ picol; per bouw berekend, was de opbrengst dus $62^1/_2$ en 75 picols; de gewone goed geslaagde aanplant leverde hier dit jaar slechts 45 picols per bouw. De verbeterde kultuurwijze, die hier van

den aanvang aan is toegepast, geheel volgens het nieuwe systeem, leverde dus voor de eerste plantwijdte $17^1/_2$, voor de tweede 30 picols per bouw meer, of $39^0/_0$ en $66.6^0/_0$ winst, ten gevolge van het nieuwe kultuursysteem. Ofschoon het bij zulk een goed resultaat van weinig beteekenis is, om daarvan nota te nemen, wordt toch opgemerkt, dat voor de gewone plantwijze per bouw ± 60 kati's meer, namelijk ± 100 kati's drooge korrels, voor zaadpadi worden gebruikt."

Bij deze mededeelingen van den assistent-resident van Zijll de Jong voegen we geen commentaar. Bedriegen we ons niet geheel, dan zullen de onder zijn toezicht genomen proeven zeker pleiten tot aanbeveling van de nieuwe kultuurwijze, terwijl zij tevens niet enkel eene bijdrage leveren ter beoordeeling der vraag, in hoever de middelen, door den heer Gelpke ter verbetering voorgedragen, aanprijzing verdienen, maar ook, naar we ons vleien, eenig gewicht in de schaal leggen bij de voortzetting van het debat over de rijstkultuur in het Indisch genootschap, bij welke gelegenheid men zich voorstelt eenige middelen tot verbetering van dien tak van landbouw te bespreken.

Den Haag, 21 Dec. '74. Dr. T. C. L. Wijnmalen.

Spoorwegaanleg op Java.

De ontwikkeling van het spoorwegverkeer op Java, men mag 't niet verbloemen, vordert slechts langzaam. Reeds sedert twaalf jaren, werd, na twintig jaren talmen, besloten tot den aanleg van den eersten spoorweg in de prachtigste onzer rijke bezittingen in Indië, reeds een tweetal jaren is die spoorweg in exploitatie en heeft de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij mede, zonder eenige hulp van Staatswege, de lijn Batavia-Buitenzorg voltooid en voor het publiek geopend, en nog altijd is men in Nederland niet verder gekomen dan tot de preliminaire vraag: „Wie, de Staat of de bijzondere nijverheid, de spoorwegen op Java moet bouwen en exploiteeren?"

Zonderling, van alle problema's, welke de Javasche spoorwegen ter oplossing in 1862 stelden, zou men gedacht hebben, dat over die quaestie de twist 't spoedigste moest ophouden. Bij het verleenen der concessie Samarang-Vorstenlanden werd zelfs uitgemaakt, dat het spoorwegvervoer op Java geen rechtstreeksche staatszorg zou worden en, onder de noodige waarborgen voor de veiligheid en de politieke belangen der regeering, aan de bijzondere industrie zou worden toevertrouwd. Die beslissing werd genomen niet bij verrassing, maar na opzettelijke behandeling door het Indisch gouvernement en het opperbestuur van de quaestie die ons nog altoos bezig houdt. Eenparig waren destijds de adviezen tegen staatsaanleg en staatsexploitatie. Men verkeerde als 't ware onder den indruk, dat, bij de grootsche en veelzijdige taak, welke de Staat in Indië reeds te vervullen heeft, hij onmachtig was om bovendien den spoorwegbouw op zijn schouders te laden. In allen geval geloofde men niet, dat het gouvernement met de

middelen waarover het beschikt en de wijze waarop het werken moet, de spoorwegen zoo goedkoop en zoo snel zou kunnen bouwen, zoo voordeelig zou exploiteeren als dit uit den aard der zaak door particuliere maatschappijen geschiedt. Met de nog versche herinnering aan zooveel, dat door den Staat in Indië had moeten geschieden en toch niet was geschied, aan de schreiende verwaarloozing van schier alle openbare werken, van wegen, bruggen, havens, van openbare gebouwen, zelfs van onvermijdelijke pakhuizen, achtte men zich gelukkig den particulieren ondernemingsgeest eindelijk te kunnen inroepen om met den spoorwegaanleg een aanvang te maken en aldus de bij de regeering te kort schietende krachten aan te vullen.

Is, sedert gebleken, dat men zich heeft bedrogen in de verwachtingen, welke van den ondernemingsgeest der particuliere maatschappijen werden gekoesterd? En, omgekeerd, heeft de Staat getoond zoo veel machtiger te zijn geworden op het gebied der openbare werken, dat hij thans de particuliere industrie geheel kan overvleugelen?

Het is onnoodig de geschiedenis van de wording der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij, die de eerste spoorwegen op Java bouwde en thans exploiteert, van meet af op te halen om te bewijzen, dat er van teleurstelling geenszins kan sprake zijn. In weerwil van de steeds te karige rentegarantie, heeft die maatschappij toch alle financieële en technische moeielijkheden overwonnen en alle door haar geconcedeerde lijnen voltooid ten genoege der regeering. Het is duidelijk haar bestendig streven geweest alle weelde, alle noodelooze uitgaven te vermijden en door doelmatige exploitatie onafhankelijk te worden van den geldelijken steun der regeering. Voor 260 kilometers in exploitatatie en een aanlegkapitaal van 23 millioen guldens heeft de Staat niet meer aan rentegarantie uitgekeerd dan *f* 3,730,000 en, te oordeelen naar de cijfers der exploitatie gedurende elf maanden van 1874, zal dit totaalcijfer waarschijnlijk niet meer overschreden worden. Er is meer. Na het sluiten der leening van *f* 11 millioen met medewerking der regeering, had de maatschappij reeds crediet genoeg om, zonder tusschenkomst van Staatswege, kapitaal op te nemen. Thans heeft zij weder, op haar eigen wieken steunende, een leening aangegaan van niet minder dan 6 millioen guldens gedeeltelijk tot aflossing van vroeger minder voordeelige geldopnemingen, gedeeltelijk tot uitbreiding

van haar exploitatiematerieel, blijkbaar ook om eventueel in de gelegenheid te zijn de kilometrische uitgestrektheid harer lijnen te vergrooten. Wanneer men bedenkt dat de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij als pionier het in 1862 nog geheel onbekende terrein van den Javaschen spoorwegbouw moest betreden, dat haar van Staatswege nooit den feitelijken steun werd verleend, welke de haar opgelegde verplichtingen medebracht, dat haar wel eens de zedelijke steun der regeering werd ontzegd, dat zij had te worstelen in Indië met buitengewone terreinbezwaren, in Nederland met politieke verwikkelingen, zoowel binnenlandsche als buitenlandsche, en dat zij, des ondanks, volledig hare taak heeft volbracht, ja, bovendien, in staat is om mede te werken tot uitbreiding van het spoorwegverkeer, dan, waarlijk mag niet alleen van teleurstelling geen sprake zijn; maar moet ronduit toegestemd worden, dat de gunstige verwachtingen, welke men in 1862 had van particuliere spoorwegbouw en exploitatie, verre overtroffen zijn en niemand destijds de zoo gunstige uitkomsten, welke thans verkregen worden, zou hebben durven voorspellen.

Op mislukking van het vóór twaalf jaren gevolgde stelsel kan men zich dus niet beroepen ten gunste van staatsaanleg. Heeft echter gedurende het sedert verloopen tijdperk, de Staat zich zooveel machtiger vertoond om thans ook den verderen spoorwegbouw voor zijn rekening te nemen? Het tegendeel is waar. Het gouvernement is voortgegaan met de gewoone wegen en bruggen in heeredienst, dat is zeer slecht te onderhouden; met uitzondering van de groote steenen brug in Bagelen, zijn geen noemenswaardige nieuwe wegen en bruggen aangelegd. Vele nieuwe gebouwen konden niet ondernomen worden, zelfs liet het gewone onderhoud van bestaande gebouwen te wenschen over. Er zijn, onder anderen, gouvernements schoollokalen, hoe betrekkelijk weinig men er op na houdt, waar de schooljeugd in den regentijd overstroomd wordt. Koffiepakhuizen, die er volgens de regeering moeten zijn, kunnen slechts moeielijk en na jaren wachten opgericht worden. Voor groote afdammingen van rivieren figureerden jaar in jaar uit de credieten op de Indische begrooting; maar keerden weer telkens in den vorm van overschotten terug, omdat men ze niet kon verwerken. Voor de havenwerken veel commissoriaal onderzoek en dwaas geschrijf, behalve te Samarang, waar van achteren is gebleken, dat er

letterlijk meer werd geknoeid dan doelmatig gewerkt. Ten aanzien van het gebouw voor krankzinnigen, de werken voor de waterkeeringen te Samarang en Batavia, dezelfde werkeloosheid of dezelfde slakkengang als voorheen. Het eenige verschil tusschen nu en vóór 1862 is dat men vroeger geen of te weinig geld had en thans geen raad met het geld weet. Alleen verhooging van bezoldigingen komt terecht. Credieten, uitgetrokken voor vermeerdering van personeel, konden niet eens altijd worden besteed. Ziedaar, hoe de Staat in Indië, op het gebied der openbare werken zich vertoonde in het tijdperk van den bouw der in exploitatie zijnde spoorweglijnen. Het opperbestuur was — gaarne wordt 't erkend — voortvarend, actief, mild in het toestaan der middelen om veel in Indië te doen; maar de Staat in Indië was onvermogend om die middelen tot de bestemde doeleinden te gebruiken. Hij kon, evenmin na als vóór 1862, zijn onvermijdelijke taak op het gebied der openbare werken af, juist omdat daarbij zelden of nooit de medewerking der particuliere industrie wordt ingeroepen, en zeker kan niemand, op grond van in het verloopen twaalfjarig tijdvak door staatsingenieurs volbrachte grootsche werken, in ernst beweren, dat de verdere spoorwegbouw aan de bijzondere nijverheid behoort ontnomen te worden.

Ernstige, op de waarneming der werkelijkheid gegronde motieven, worden dan ook niet voor staatsaanleg en exploitatie aangevoerd. Velen schijnen even luchtig te redeneeren als de baloorige Atheniër, die tegen Aristides stemde, en staatspoorwegen te verlangen alleen omdat hun particuliere spoorwegen vervelen en weer eens iets anders willen zien vertoonen. Anderen scheppen zich althans eenige illusien over de betrekkelijk grootere voordeelen, welke zij meenen, dat staatsspoorwegen en staatsexploitatie aan het publiek zullen opleveren. Zij wanen op die wijze meer lijnen en goedkooper vervoer te verkrijgen. Dat dit niets meer dan illusien zijn is bij eenig nadenken gemakkelijk te bevroeden.

De eerste poging om spoorwegen voor rekening van den Staat op Java aan te leggen, dagteekent van 1871 en werd door den minister van Bosse gedaan. Het verdwijnen van het daartoe gedane voorstel van wet vóór dat het in openbare behandeling kon komen, geeft reeds een staaltje van de wijze hoe met staatsspoorwegen kan omgesprongen worden, 't welk de voorstanders

van staatsaanleg de oogen moest openen. Wel is waar, werden er lijnen genoeg op het papier getraceerd; maar de geheele zaak werd in de geboorte gesmoord en intusschen de kostbare tijd verloren, waarin een of meer deugdelijke concessien hadden kunnen verleend, het benoodigde kapitaal bijeengebracht worden en de werkzaamheden voor een 500tal kilometers spoorweg in vollen gang hadden kunnen zijn. Het onderzoek van die concessiën zou geen grootere inspanning van de tweede kamer hebben vereischt dan die zij verspilde aan het doodgeboren ontwerp; maar buitendien zou de zaak beslist zijn geworden en indien deze in goedkeurenden zin ware uitgevallen, zou de Staat eens voor altijd gebonden zijn geweest en zouden de bedongen lijnen stellig gebouwd, misschien nu reeds gedeeltelijk in exploitatie zijn.

Na den minister van Bosse gingen weder twee jaren verloren met zoeken naar een ander stelsel dan dat 't welk proefondervindelijk het ware is bevonden. Aan concessien met rentegarantie werd de rug gekeerd en op nieuw heil gezocht in staatsaanleg; maar heusche spoorwegen bleven achterwege en voor Java kwam men geen enkelen stap vooruit. In de drie vervlogen jaren van voorliefde voor staatsspoorwegen en van wering van concessiën ligt alzoo niets aanmoedigends voor de vele lijnen die er komen zullen, wanneer de Staat en de Staat alleen de zorg op zich neemt voor de ontwikkeling van het spoorwegverkeer op Java.

Geheel onder den indruk, dat de regeering in dit opzicht weinig, bitter weinig vermag, is het zedige voorstel van den tegenwoordigen minister aangeboden om den spoorwegbouw weder op te nemen voor rekening van den Staat. Het bepaalt zich tot het openen van een crediet van één millioen guldens op de Indische begrooting van 1875 met het tweeleedig doel om een aanvang te maken met den aanleg van een spoorweg van Soerabaja naar Pasoeroean en Malang en om verder opnemingen voor gedetailleerde plannen te laten verrichten, in de eerste plaats, voor een lijn tot verbinding van de residentie Batavia met de vlakte van Bandong (Preanger regentschappen), vandaar verder tusschen West- en Midden-Java (langs een weg die nog van meet af moet worden opgespoord), tusschen Tjilatjap en de Vorstenlanden en tusschen deze en het oosterstrand van Java, overeenkomstig nagenoeg het algemeen tracé in het ontwerp van 1871. Natuurlijk kan de minister niet eens verzekeren, dat de aange-

vraagde som in 1875 werkelijk zal besteed worden. „Veel" zegt hij te recht, „zal afhangen van het tijdstip waarop met de werkzaamheden een aanvang zal kunnen worden gemaakt, en dat tijdstip kan door de regeering eerst verhaast worden nadat het wets-ontwerp zal zijn goedgekeurd, omdat eerst dan het personeel in dienst genomen en uitgezonden zal kunnen worden.... Wordt voor uitzending van personeel en materieel op ƒ 350,000 en voor de werkzaamheden in Indië op ƒ 650,000 gerekend, dan zal zeker in de behoefte voor 1875 ruim kunnen worden voorzien." Vooral verdient opgemerkt te worden hoe de minister, in de memorie van toelichting, zijn voorstel bij voorbaat verdedigt tegen hooger eischen die men aan den Staat zou willen stellen voor spoorwegaanleg. Hij zegt namelijk:

„Aan den bestaanden twijfel omtrent de vraag, of de spoorwegen op Java door den Staat of door particulieren behoorden te worden aangelegd, is het voorzeker hoofdzakelijk te wijten, dat in de laatste jaren, niettegenstaande den besten wil om aan Java spoorwegen te geven, niets is tot stand gekomen. Kan de opheffing van dien twijfel thans geen moeielijkheid meer opleveren, de ondergeteekende wenscht de wetgevende macht ook niet door het overnemen der uitgebreide plannen van zijne ambtsvoorgangers te plaatsen voor moeielijkheden van een anderen aard. Het gaat, naar zijn meening, niet aan, om nu reeds door de wet te doen beslissen, dat over geheel Java, in zeker zeer onbepaald aangeduide richtingen, spoorwegen zullen worden aangelegd, waarvan de kosten zelfs niet bij benadering zijn te ramen, zoodat de financieele gevolgen eener zoodanige beslissing met geen mogelijkheid zijn te overzien. Men kan zich ten doel stellen om een algemeen plan, zooals in het wetsontwerp van 1871 omschreven werd, ten uitvoer te brengen, maar de middelen om dit doel te bereiken, moeten duidelijker kunnen worden aangewezen dan vooralsnog mogelijk is, alvorens daaromtrent uitspraak wordt gedaan bij een bindende wet.

„Tegen het voordragen aan de wetgevende macht van een plan van spoorwegbouw, dat geheel Java omvat, bestaat nog een ander overwegend bezwaar, behalve dat, 't welk ontleend wordt aan de onzekerheid waarin men verkeert ten aanzien van de kosten, die gevorderd zullen worden, en de juiste richtingen die te volgen zullen zijn.

„Bij het wetsontwerp van 1871 is weinig of geen sprake ge-

weest van het personeel, dat noodig zou zijn voor den aanleg van spoorwegen in verschillende gedeelten van Java te gelijk. De laatst afgetreden minister van koloniën heeft aan dit punt meer aandacht gewijd bij de bewerking van een wetsontwerp tot aanleg van staatsspoorwegen, en het is den ondergeteekende uit de bij zijn departement verzamelde gegevens, waarop hij niets weet af te dingen, gebleken, dat men, voor den gelijktijdigen en voortvarenden aanleg van de lijnen, in het wetsontwerp van 1871 aangeduid, in Indië zou moeten in dienst stellen: 1 algemeenen chef, 4 hoofdingenieurs, 18 ingenieurs, 18 assistent-ingenieurs, 3 werktuigkundige ingenieurs, 120 opzichters, 192 onderopzichters en 30 teekenaars, alléén voor de technische werkzaamheden.

„Tegenover een zóó ver strekkende behoefte aan technici, is voorzeker de waarschuwing niet misplaatst, om op Java wat den aanleg van spoorwegen betreft, niet te veel op eens te ondernemen. Het is althans den ondergeteekende niet duidelijk, hoe het mogelijk zou zijn een zoo groot aantal bekwame en ervaren technici, zooals voor den aanleg van spoorwegen op Java vereischt zouden worden, op aannemelijke voorwaarden aan 's lands dienst te verbinden."

Het is geoorloofd nog verder dan de minister door te redeneeren over de vele struikelblokken, welke de Staat bij het bouwen van spoorwegen onvermijdelijk heeft te ontmoeten. Stel dat niet zijn ontwerp, 't welk ten minste de verdienste bezit van een nuchtere waarheid uit te gaan, maar een in den trant van het ontwerp van 1871 ware voorgesteld, de zaak zou een breeder, een grootscher aanzien hebben verkregen op het papier, doch in werkelijkheid zou men toch niet meer gedaan hebben dan het weinige dat thans voorgesteld wordt te ondernemen.

De geschiedenis van de rechterlijke organisatie en van het paleis voor de Staten Generaal bewijst dat men zelfs in Nederland eenmaal afgekondigde wetten toch niet altijd uitvoert, en ongetwijfeld zou de spoorwegbouw hier te lande niet zóó geregeld zijn voortgezet, — over de vele overbruggingen en havenwerken zou vrij wat anders te doen zijn geweest, indien die werken niet bekostigd waren geworden uit de toevloeiende Indische baten. Indien daartoe leeningen hadden moeten gesloten worden en de Nederlandsche begrooting met de renten en aflossingen bezwaard, zouden er andere noten zijn gekraakt binnen en bui-

ten het Parlement en zou het misschen nu nog de vraag wezen of sommige groote werken, thans voltooid, wel ondernomen behoorden te worden. Hoe het met de uitvoering van wetten in Indië toegaat, is overbekend. Sluimering is regel, uitvoering, althans spoedige, flinke uitvoering uitzondering. Wanneer dit reeds het geval is met den bekenden, gewonen loop der administratie, hoe zou het dan gaan met groote buitengewone werken in verschillende deelen van het eiland? Buitendien, zou, ook bij het tot stand komen eener wet, die alle provinciën van Java spoorwegen toezegt, de uitvoering afhankelijk blijven van de gestadige tusschenkomst der wetgevende macht. Jaar in jaar uit, zou er beraadslaagd worden over de sommen te besteden aan den spoorwegbouw. Reeds spoedig zouden daarmede „de batige saldos" uitgeput worden; dan zou men tot leeningen de toevlucht moeten nemen. Zou men denken, dat dit alles maar zoo grif van de hand zou gaan, dat de berekenende Staten Generaal niet zouden merken hoe op die wijze het geheel financiëel stelsel van Nederland en Nederlandsch Indië in de hartader wordt aangetast, dat zij zich begeven op een weg die onvermijdelijk leidt tot verhooging van de lasten in het moederland nog meer dan in de overzeesche bezittingen?

Hetzij men dus bij een algemeene wet vaststelt dat op Java een geheel net van spoorwegen zal worden gebouwd, hetzij men, gelijk bij het voorgestelde ontwerp, zich bepaalt tot den aanleg van 115 kilometers, wanneer het geldt staatsaanleg en exploitatie zal men zich met een minimum van werkzaamheid, met minder spoedigen aanleg, met minder lijnen moeten te vreden stellen, dan indien de verdere spoorwegbouw aan de particuliere industrie wordt toevertrouwd. Al dadelijk moet dit in 't oog vallen wanneer men vergelijkt wat het gouvernement thans als 't ware schoorvoetend voorstelt te ondernemen met hetgeen de bijzondere industrie, twaalf jaren geleden, stout genoeg was te doen en hetgeen zij werkelijk tot stand bracht. De particuliere industrie waagde het twee verwijderde provinciën, die bij gemis aan spoorwegen in hare ontwikkeling werden tegen gehouden, door een woeste streek van 100 kilometers met een afscheepsplaats in verbinding te brengen; zij ondernam buitendien den aanleg van een bezwarenden bergspoor en, nog vóór dat de lijnen in Midden-Java waren voltooid, bracht zij een spoorwegverbinding tot stand tusschen Buitenzorg, den zetel van

den gouverneur-generaal, en Batavia, de hoofdstad van Nederlandsch-Indië. De Staat zou nu, in plaats van 260 kilometers, slechts 115 kilometers aanleggen in een streek zonder terreinbezwaar, waar de afvoer der producten de minste moeielijkheden van geheel Java oplevert, terwijl aan de residentiën Kediri en Madioen, waar de spoorwegen brood noodig zijn, niet eens wordt gedacht.

Was het waar hetgeen de voorstanders van staatsaanleg beweren, dat de Staat zooveel meer vermag dan de particuliere industrie, hij zou niet beginnen met veel minder te ondernemen dan zij reeds vóór jaren als haar uitgangspunt toonde te kunnen. De Staat zou niet slechts de betrekkelijk kleine lijn Soerabaja-Pasoeran-Malang voor zijn rekening nemen, maar oneindig meer moeten aandurven, vooral zijn grooter vermogen behooren te toonen in het beklimmen van de hooge Preangerlanden, in het doorwaden van het moeielijk terrein bij Tjilatjap en de zuidelijke gewesten, waartegen de particuliere industrie voor alsnog optornt. De Staat zou niet in Oost-Java den spoorwegbouw reduceeren tot het minst onvermijdelijke en althans zooveel te gelijk durven ondernemen als bij eene bedachtzame concessie aan ééne particuliere onderneming zou worden opgelegd, te weten, bij de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang, de lijn Soerabaja-Kediri-Madioen.

Het is duidelijk, dat de beweerde almacht van den Staat op het gebied van spoorwegbouw niets meer is dan een hersenschim. Het onderstelde goedkoopere vervoer op staatsbanen is mede niets anders, hoezeer de voorstanders van staatsexploitatie zich ook gesterkt wanen door hetgeen in den laatsten tijd omtrent de spoorwegen in Duitschland, Engeland en Britsch Indië is verhandeld en voorgevallen.

In Engeland werd een parlements-commissie belast met het uitbrengen van rapport over een aangeprezen amalgamatie der verschillende spoorweglijnen. In Duitschland ontwikkelde, in een zitting van den Pruissischen landdag, de bekende redenaar Lasker de stelling, dat de groote gemeenschaps-middelen niet in handen van private personen moesten zijn. In beide landen ging men daarbij uit van de meening, dat alleen door staatsexploitatie het doel te bereiken zou zijn, namelijk het bevorderen van het verkeer door verlaging der tarieven en andere soortgelijke maatregelen, terwijl de toeleg der spoorwegmaatschappijen voor-

namelijk is de belangen harer aandeelhouders te bevorderen en met geringschatting van het algemeen belang een maximum van winsten te behalen.

De Engelsche commissie kwam tot zeer voorzichtige conclusien. „De staatsexploitatie," zegt zij, „zal niet noodwendig tot slechte uitkomsten leiden;" dus wel vermoedelijk. Zij (de commissie) ziet niet in waarom een welingericht beheer niet even goede resultaten zal geven in handen van den Staat als in handen van groote maatschappijen; maar zij kan er toch niet voor in staan. Het rapport der commissie had dan ook geen ander gevolg dan dat het Parlement eenvoudig het stelsel van particuliere exploitatie gehandhaafd heeft. Men wete, overigens, dat onteigening door den Staat van particuliere spoorwegen in Engeland niet zoozeer door het bij het vervoer belanghebbende publiek als door de belanghebbenden bij die spoorwegen wordt aangeprezen. Wanneer de bijzondere ondernemingsgeest daar een fout heeft begaan, dan is 't de fout te veel spoorwegen, te veel onderling concurreerende lijnen te hebben aangelegd. Het gevolg daarvan is geweest keus en keur van vervoer, doch depreciatie van aanzienlijke in spoorwegaandeelen belegde kapitalen. Vele lijnen zullen waarschijnlijk nooit een slechts matige rente voor die kapitalen geven. Vandaar een streven bij de minder gelukkige houders van aandeelen om hun improductieve lijnen aan den Staat te verkoopen onder voorwendsel, dat daarmede de algemeene belangen van nijverheid en handel beter gebaat zouden zijn; maar werkelijk om den Staat te laten bloeden voor de lichtzinnigheid waarmede zij zich in onvoordeelige spoorwegondernemingen hebben laten slepen. Op ernstige plannen in Engeland tot naasting door den Staat van de particuliere spoorwegen behoeft men dan ook niet te rekenen, daar de ontzettende sommen die daarvoor zouden uitgekeerd moeten worden reeds van de aanneming van dergelijke plannen doen afschrikken.

Bij den heer Lasker gold voornamelijk een zekere socialistische drijfveer, die ook bij andere voorstanders van staatsexploitatie werken zonder dat zij er zich van bewust zijn. Blijkbaar wenschte hij de productiekosten vrij te maken van de kosten van vervoer van de plaats waar geproduceerd wordt tot die waar zij ter consumptie worden aangeboden, met andere woorden een ieder in staat te stellen zijn producten overal tegen denzelfden prijs te slijten. Dit nu kan niet anders dan door, evenals bij het brie-

venvervoer, de vrachtprijs over alle afstanden even groot te doen zijn en bij voorbeeld voor een ton goederen, die vervoerd wordt over een afstand van 500 kilometers, niet meer te doen betalen dan voor het vervoer over 25 kilometers afstand. Dit zou echter nog niet voldoende wezen om het beoogde doel te bereiken. De Staat zou zich tevens moeten belasten met het vervoer van de plaatsen van afzending naar de stations en van de spoorwegen naar de plaatsen van bestemming. Het stelsel van Lasker, op Java toegepast, zou medebrengen, dat het vervoer over alle voedingswegen naar de spoorwegen, van de eindstations aan de afscheepsplaatsen naar de reede, de prauwenveeren en zelfs de stoom- en zeilschepen, die de producten naar de havens van bestemming brengen in handen van den Staat geconcentreerd werden.

Het zal wel niet noodig wezen, verder op de ongerijmdheid van dat stelsel aan te dringen. Voor het vervoer per spoor geldt dezelfde regel als voor het vervoer met andere transportmiddelen te land en te water, te weten, dat de vrachten de kosten plus de renten van de besteede kapitalen moeten goed maken, wie ook als transportondernemer optreedt. De Staat kan niet van dien regel afwijken zonder een onrechtvaardigheid te begaan ten aanzien van de gezamentlijke ingezetenen. Wat hij van de transporteurs en spoorwegreizigers minder vergt dan noodig is voor kosten en renten, betalen de ingezetenen in den vorm van belastingen, zeker wel de duurste wijze om zich geld te verschaffen voor het drijven van transportondernemingen. Het is dus slechts de vraag wie, de Staat of de particulieren, onder gelijke voorwaarden, het goedkoopste kan exploiteeren?

Er is gewezen op Engeland, Duitschland en Britsch Indië, waar de maatschappijen te duur zouden exploiteeren; doch men vergeet, dat vooral in Engeland de hooge vrachten het gevolg zijn van de hooge eischen. Nergens wordt zoo snel gereden, loopen zooveel dag- en nachttreinen, worden de goederen zoo snel vervoerd, zoo spoedig afgeleverd. Dit alles moet betaald worden, natuurlijk evenzeer aan den Staat indien hij exploiteerde als aan de maatschappijen. Men mag zelfs onderstellen, dat de vrachten duurder zouden worden, bij Staatsexploitatie, omdat het publiek de voorkomende ongelukken pleegt te wijten aan te zuinige exploitatie en 't voor de regeeringen veel gemakkelijker is zich althans voor dit verwijt te dekken, al moet daarom meer uitge-

geven worden dan voor een goeden dienst strikt noodig is. In Duitschland zijn de eischen voor het spoorwegvervoer niet zoo hoog. Toch blijkt dat ook daar de spoorwegen niet meer opbrengen dan een redelijke rente van het aanlegkapitaal. Volgens Schwabe bedroegen die renten in:

	Engeland.	Pruisen.
1860.	4.11 pCt.	5.54 pCt.
1861.	4.06 „	5.07 „
1862.	3.85 „	4.85 „
1863.	3.99 „	5.26 „
1864.	4.23 „	4.56 „
1865.	4.11 „	5.98 „
1866.	4.01 „	5.75 „
1867.	3.91 „	5.54 „

In 1869 gaven de Engelsche spoorwegen een rente van $4^1/_2$ pCt., de hoogste sedert 1857.

De uitkomsten van de Britsch-Indische spoorwegen worden evenzeer ten onrechte als bijzonder ongunstig voorgesteld. Men betreurt 't, dat die spoorwegen niet voldoende opbrengen om de renten van de voor den aanleg besteede kapitalen te betalen en dat zij steeds een belangrijken lastpost zijn voor de middelen van Britsch Indië. Waaraan moet dit toegeschreven worden? Aan den te kostbaren aanleg, waardoor de som der renten van het kapitaal te hoog is; en die kostbare aanleg is niet te wijten aan de maatschappijen, maar aan de regeering, aan hen die dat stelsel van kostbaren aanleg doordreven. Julian Danvers zegt daarvan op blz. 830 van zijn verslag over 1872—73: „The government was invested with absolute control over the expenditure „of the companies, to the government was left the alignement „of the railways;" en iets verder: „The only other plan suggested for introducing railways in India, viz. direct government „agency, would, I apprehend, have involved a yet greater expense and a still less satisfactory result."

Ware de particuliere exploitatie de schuld van de minder bevredigende uitkomst, dan zou dit moeten zijn door te hooge uitgaven voor de exploitatie; doch deze zijn bijzonder matig. Zoo bedroegen op den East Indian, een spoorweg van 1900 kilometers lengte, de uitgaven slechts *f* 6300 per jaar-kilometer, niettegenstaande het vervoer der goederen gelijk stond met dat

van 266,000 ton over de geheele lijn, van personen met 203,000 en van treinen met 8 daags. Zou men dat met staatsexploitatie nog goedkooper hebben kunnen doen? Zelfs de uitkomsten van den Calcutta en South Eastern, die eerst door een maatschappij, thans door den Staat wordt geëxploiteerd, getuigen niet voor staatsexploitatie. In 1867, het laatste jaar waarin de maatschappij exploiteerde, was de uitgaaf per trein-mijl 4.82 shillings, in 1872, onder gouvernements-beheer 4.41, terwijl de ontvangsten in het eerste jaar £ 8862 en in het tweede £ 8391 bedroegen. Wel is waar, werd in het eerste jaar verlies geleden, omdat de som der uitgaven hooger was dan in het tweede; maar die mindere kosten werden verkregen door te doen wat aan de maatschappij niet werd vergund, door af te schaffen de rijtuigen 1e klasse en de 2e en 3e klasse-reizigers in rijtuigen met twee verdiepingen te vervoeren, door het aantal treinen met de helft te verminderen, in een woord, de regeering, ziende dat het vroegere door haar geboden stelsel van exploiteeren onhoudbaar was, heeft het verlaten bij eigen beheer van den South Eastern. Toch dringt zij bij de andere maatschappijen aan, niet alleen om daarin te volharden, maar om verder te gaan; zij verlangt meer gemak voor het verkeer, minder hooge tarieven. Wordt dit om staatkundige of andere redenen noodig geacht, dan moet zij ook daarvan de gevolgen, de minder gunstige uitkomst der exploitatie, dragen.

Niettegenstaande den kostbaren door de regeering geboden aanleg en het slechte door haar gewilde stelsel van exploitatie, zijn toch de uitkomsten van de particuliere exploitatie der Britsch-Indische spoorwegen niet zóó ongunstig als men het wil doen voorkomen. De spoorweg maatschappijen hebben tot ultimo december 1872 ontvangen 43 millioen £ aan gegarandeerde renten, doch daarvan reeds teruggegeven 20 millioen of ongeveer de helft. Rekent men dat dit loopt over twintig jaren; dat eerst in het twaalfde jaar de helft der lijnen in exploitatie was en zij nu nog zoo weinig voltooid zijn dat er in 1872 £ 1,500,000 voor werd uitgegeven; dat bovendien verscheidene lijnen strategische zijn of verbindingen tusschen industriëele spoorwegstelsels, die weinig opbrengen en nooit veel zullen opbrengen, dan zal men moeten toestemmen, dat ten onrechte wordt geklaagd over „the heavy burthen on the Indian revenues."

Voorzeker, moet men op Java nog minder dan elders, betere

en goedkoopere exploitatie van Staatswege verwachten. De Staat kan onmogelijk den regel volgen bij particulieren aangenomen: niet te controleeren waar dit meer kost dan de schade, die het nalaten der contrôle kan veroorzaken. De Staat kan niet blijven buiten bemoeiing van de Rekenkamer. Het gevolg is, dat de beambten, die rekenplichtig beheer hebben, administratieve kennis moeten bezitten. Dit reeds zal de uitgaven voor de exploitatie aanzienlijk verhoogen, niet alleen door de hoogere bezoldiging aan deze categorie van beambten, waar door het grooter aantal dat vereischt wordt om de administratie te voeren en contrôle uit te oefenen. Maar wie in Indië behoeft buitendien overtuigd te worden, dat in 't algemeen al hetgeen rechtstreeks door beambten voor het gouvernement wordt uitgevoerd, bestendig oneindig duurder komt te staan dan hetgeen particulieren verrichten of doen verrichten? Zou, daarentegen, de exploitatie door landsdienaren, althans beter het publiek ten dienste zijn? Men heeft slechts te letten op de gedurige klachten over het personeel der douane, over den dienst der posterijen om zich een denkbeeld te vormen hoe het zal toegaan bij de veelvuldige aanraking van het publiek met spoorweg-ambtenaren, die steeds handelen zullen overeenkomstig strenge lastgevingen en onmogelijk kunnen geven en nemen, zooals beambten van particuliere maatschappijen doen moeten en kunnen.

Vooral zullen op de staatexploitatie blijvend drukken de meerdere kosten van aanleg indien de spoorwegen rechtstreeks door den Staat worden gebouwd. Laat ons zelfs aannemen, dat de regeering op dezelfde wijze als particulieren aan het werk tijgt en alles tracht in te richten zooals bij een maatschappij, dan nog zou het verschil groot zijn. De vrees, die de regeering nu al jaren terughoudt van het verleenen van concessiën is, dat er gevraagd wordt onbeperkte rentegarantie en dat bij zoodanig stelsel de zuinigheid niet in acht zal worden genomen. Geen beter argument tegen staatsaanleg, want bij de maatschappijen blijft dan nog altijd, wanneer zij ten minste voor een deel met geleend geld werken, een krachtige beweegreden werken om niet meer uit te geven dan noodzakelijk is, namelijk om hare schulden niet te vergrooten. Bij staatsaanleg bestaat daartoe geen enkel motief. Integendeel, het standpunt van den staatsingenieur is zóó dat hij duur moet bouwen. Niemand zal hem dank weten als hij iets goedkoop heeft gedaan; maar hij zal van

alle kanten, in de allereerste plaats door de regeering zelve, aangevallen worden, indien er iets tegen valt, iets ontbreekt, terwijl bij de meest verkwistende maatschappij de ingenieur, die zuinig is, de voorkeur bekomt en men hem niet ligt kwalijk neemt als iets minder goed uitvalt; slecht bouwen wordt echter belet door het regeeringstoezicht, zoodat hij ten slotte bouwt zooals het behoort, dat is zoo sterk en deugdelijk als noodig is, maar niet sterker of weelderiger.

Op gelijke wijze werken als de particuliere maatschappijen brengt mede, dat men den staatsingenieur en het onder hem werkende personeel onttrekke aan de controle der Rekenkamer. Reeds moeielijk voorheen, zal dit nog veel meer in hebben onder de tegenwoordige comptabiliteitswet. Om het te kunnen, zou niet meer of minder moeten gedaan worden dan de residenten of kashouders te machtigen op bon of kwitantie van zekere ingenieurs af te geven al het geld dat zij vragen. Prachtige manier om de bestemming van millioenen uitgaven te bewaken!

Het is de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij tot grief aangerekend, dat zij vaak geen geld had en de werken gestaakt moesten worden. Datzelfde zou menigmaal bij staatsaanleg voorkomen. Men is niet meester om zooveel te verwerken als men wil. Men hangt af van het aantal werklieden dat gelieft zich aan te bieden, van de uitzendingen uit Europa. Komen er weinig op, blijft het uit Europa verwachtte langer uit, men heeft geld te veel, men kan niet alles wat voor het jaar is toegestaan verwerken, men vordert ook niet zooveel als bepaald was. Een ander jaar komen veel meer werklieden op en men moet ze nemen om ze niet voor goed te verliezen, de uitzendingen uit Europa zijn bijzonder voorspoedig, men zal den achterstand gemakkelijk inhalen. Neen, toch niet, want het geld voor dat jaar toegestaan is verbruikt. De begrooting is al anderhalf jaar vroeger opgemaakt en toen kon men nog niet berekenen dat zooveel noodig zou zijn. Geen nood, de gouverneur-generaal zal een buitengewoon crediet toestaan. Zeker als de noodzakelijkheid bewezen is en aan alle formaliteiten voldaan is, want niemand wil zijn handen branden, tenzij men ook in dit opzicht alle comptabele waarborgen ter zijde stelt en den gouverneur-generaal gelast om blindelings alles toe te staan wat door de spoorweg-ingenieurs wordt gevraagd.

Er is meer. Men rekent nu jaarlijks op overschotten; maar wie waarborgt dat zij er steeds zullen zijn gedurende de dertig jaren, welke stellig met den spoorwegbouw van Staatswege op Java zullen heengaan. In dit tijdperk, met klimmende uitgaven voor de Indische behoeften in 't algemeen, zullen er stellig jaren komen, dat er geen overschot is. Die jaren zullen zelfs reeds spoedig aanbreken wanneer de overschotten voor spoorwerken worden aangesproken en er veel millioenen noodig zijn om zij het slechts enkele lijnen te voltooien. Er zal dan door den Staat geleend moeten worden. Hoeveel tijd zal er verloopen vóór zoodanige maatregel door de Staten-Generaal is goedgekeurd en door den minister is uitgevoerd? Een gedeelte van dien tijd heeft de spoorwegstaf niets te doen en wordt toch betaald, want de regeering handelt toch nooit in dergelijke gevallen als een maatschappij, die afdankt en aanneemt naar behoefte.

Men zal misschien denken, dat althans, bij het aangaan van leeningen, de bankiers den Staat genadiger zullen behandelen dan particulieren. Men stelle zich daarvan niet te veel voor. Thans, met ruime baten en overschotten, mag het crediet van den Nederlandschen Staat veel doen verwachten; maar als de overschotten verslonden zijn, de baten in deficitten veranderd zijn, als de Staat moet gaan leenen, zal het met zijn crediet anders gesteld wezen en hij die wanen mocht, dat de bankiers van die veranderde omstandigheden geen partij zullen weten te trekken, toonen dat zij van de geldwereld geen flauw begrip hebben.

De Staat heeft nog tegen een ander bezwaar te kampen bij eigen spoorwegbouw. Alle leveranciers zijn het eens, dat men den Staat zoo duur mogelijk moet laten betalen; sommige zelfs zeggen en zoo slecht mogelijk leveren. De Staat waakt daartegen door uitbestedingen en keuringen. Het gelukt daardoor geen hoogere prijzen te betalen dan anderen, echter niet altijd, en goede waar te krijgen, doch ook niet altijd. Hoeveel zal dat besteden, keuren en slecht goed ontvangen wel kosten? Zeker een aanzienlijk percentental. Voeg daar nog bij het verlies door slecht gegeven of begrepen bestellingen, het niet gebruiken van voorwerpen, die niet zijn zooals men ze bedoeld heeft, hetgeen van het standpunt van staatsingenieurs volkomen gewettigd is, en men behoeft niet verder te zoeken om overtuigd te wezen, dat al wil de Staat in alles handelen gelijk particulieren plegen te

handelen, hij nimmer of nooit er in slaagt zooals particulieren behandeld te worden.

Mindere voortvarendheid, langduriger en kostbaarder aanleg, duurdere exploitatie en hoogere vrachten tot dekking van de rente van aanzienlijker voor den bouw gebezigde kapitalen, ziedaar hetgeen Java te wachten staat van den aanleg en de exploitatie der spoorwegen door den Staat. Voorwaar, redenen genoeg, om zich niet op dien weg te begeven. Doch ook al bestonden de opgesomde bezwaren niet, al moest zelfs aangenomen worden, dat de Staat beter, goedkooper en spoediger bouwt, toch zou de tusschenkomst van particuliere maatschappijen zijn aan te raden om de afdoende reden, dat op die wijze de financien van Indië ongedeerd blijven, de regeering uitstekende vervoermiddelen verkrijgt door middel van slechts tijdelijke voorschotten, en den Staat eindelijk met de voordeelen ook de volle eigendom der spoorwegen wordt verzekerd, zonder dat hij daarvoor eenige noemenswaardige offers en zorgen heeft gehad. Wanneer de regeering weer tot het concessie-stelsel terugkeerde, zou zij hare hoogst noodige veerkracht evenzeer als de geldelijke middelen van Indië geheel kunnen wijden aan zoovele zaken, die beter dienen behartigd te worden. Om niet te gewagen van leger en marine, van onderwijs enz., zou zij havens kunnen bouwen, het zoo hoogst noodige gewone wegen- en bruggenstelsel verbeteren, onvermijdelijke waterwerken voor den inheemschen landbouw tot stand brengen en hare reeds overvoerde taak niet behoeven te verzwaren met reuzenwerken, die, 't is maar al te zeer te vreezen, duchtig en tot groote schade van Nederlandsch Indië, de waarheid van het spreekwoord zouden bevestigen: „Qui trop embrasse mal étreint."

Δ

De Chineezen op Borneo's Westkust.

Waar en wanneer men een Chineesche nederzetting bereikt, hetzij aan de boorden der stroomen, na uren lang in een bekrompen vaartuig onder de breede takken te hebben geroeid, hetzij aan de grens van een maagdelijk woud of aan het einde van een bamboe bosch, waar de kleine land bloedzuigers (patjets) gedurig op gelaat en handen vallen of in de schoenen kruipen, altijd is zij een lachende verschijning, een vriendelijk eiland in de zee van groen die u overal omringt. Al bestaat ze slechts uit een enkele woning, dagen ver in het binnenland, nimmer ontbreekt aan den bovendeurpost het vladderend rooden verguld papiertje, noch het blauwe of roode kleurtje dat de stijlen siert. Ja, inwendig is de woning somber bij hen waar geen weelde heerscht, doch het heldere zand, dat door het wegruimen van het onkruid voor de woning zichtbaar is en zulk een vroolijk contrast maakt met het omringende groen, noodt u uit onder het afdak van de woning plaats te nemen op het ijzerhouten krukje, dat de vriendelijke bewoner bij uwe nadering reeds naar buiten heeft gebracht. Treft men bij de Dajaksche dorpen dat grauwe morsige, dien eigenaardigen stempel van armoede en verdrukking, stemt een Maleische kampong tot kalme rust, bij al het woelige van vluchtende vrouwen en huilende kinderen — *de rigueur*, indien zij een Europeaan zien naderen — van hanengekraai en geitengeblaat, een Chineesche nederzetting, hoe klein van omvang, hoe gering van bezitting, vrolijkt op, werpt een zonnestraal in de ziel en doet voor een oogenblik de vermoeienissen van een voetreis of de ontberingen van een riviertocht vergeten.

Al heeft men ook nog kort te voren zich voorgenomen de bewoners eens duchtig de les te lezen, omdat zij voor hun mijnwerken moedwillig het gewone voetpad hebben verspit, dan wel bij het aanleggen der ladangs de boomen over den weg hebben laten vallen, zoodat het een klauteren en klimmen is geweest, tot halsbrekens toe, het is onmogelijk, bij de vriendelijke wijze waarop de Chinees u ontvangt. Met zijn onveranderlijk lachende gezicht, zoo overeenstemmende met de toestand van zijn vestiging, roept hij u een „A tabé toean! toean makan the!" toe en voor gij daarop nog geantwoord hebt, draagt hij u in zijn beide handen, zooveel mogelijk tot vuisten gesloten, een allersmerigst kopje djambloe blaâren thee aan. Hebt ge u over het onaangename zoowel van den inhoud als van het vuile kopje heengezet en de thee gedronken, dan wordt hij aangemoedigd zijn verdere diensten en bezittingen aan te bieden. Onder het afdak van zijn nederige woning brengt hij u een ijzer houten tabouret om te zitten, biedt u zijn pijp aan, waarvan hij het vochtige mondstuk eerst met zijn vingers afdroogt, met de Chineesche tabak, vraagt of gij eten wilt en, is dat uw verlangen, dan stelt hij u zijn geheele provisiekamer ter beschikking, die evenwel dikwijls niet ruim gevarieerd is. Ikan kring (drooge visch), gerookt hertenvleesch (daging salei), gezouten eendeneieren (telor asin) en gewoonlijk een soort van ansjovisch (roesip) en rijst, die over het algemeen zeer wit is. Het vuur stookt hij op, haalt water, in 't kort hij is een gastheer in den waren zin des woords. De meer rijkere voegen daarbij kippen, eenden, kapoenen of varkensvleesch; alles wat hun groententuin oplevert is ter beschikking van den bezoeker, terwijl in grootere nederzettingen nog wel eens suiker, thee, koekjes en gedroogde Chineesche vruchten ook wel mortjons (een soort van Chineesche voetzoekers) aangeboden worden.

De woningen, zoowel van den gegoeden Chinees als van hem die minder met aardsche schatten bedeeld is, komen in bouwtrant en indeeling bijna overeen. Heeft de eerste de beste materialen genomen om zijn woning te bouwen, is zijn dak van ijzerhouten sirappen [1]) en zijn omwanding van planken, is zijn voorhuis en voorgevel netjes vernist en het rijke lofwerk degelijk verguld, de tweede vergenoegt zich met een dakbedekking van

[1]) Een soort van ijzerhouten pannen.

nipa en is gelukkig, dat het binnenvertrek, de slaapkamer, uit net geschaafde planken is samengesteld, terwijl de houtkapper en landbouwer tevreden zijn wanneer het dak van lalangen en de omwanding van kadjan matten, koelit kajoe (boomschors) of slieten kan gemaakt worden.

De woningen worden over het algemeen op den beganen grond gebouwd, die gewoonlijk een paar voet wordt opgehoogd en dan aangestampt, vervolgens met een natte brei van klei en asch dik bestreken en bijna droog zijnde glad gestreken en gedroogd. Dit is de vloer van het voorhuis en van de keuken, waar men uit het voorhuis komt door een gang van ± $^3/_4$ meter breedte. Tusschen het voorhuis en de keuken zijn de slaapvertrekken van den eigenaar en bedienden. Deze zijn een paar voet boven den beganen grond en geheel van planken gebouwd, terwijl voor de deuren helkleurige gordijnen hangen, waaraan van onderen Chineesche duiten zijn bevestigd om het gordijn niet te doen opwaaien.

Het dak aan den voorgevel der huizen loopt door daar waar de woningen tot een straat vereenigd zijn, bazaar genaamd, en naast elkaar staan[1]) en vormt een overdekte gaanderij van ± $1^1/_2$ meter breedte; minder tot het gerief van wandelaren en koopers dan wel van de bewoners dier huizen. Zij toch leven en bewegen zich daaronder: de koopman stalt er zijn waren uit, de barbier bedient er zijn klienten zonder het minste nadeel van den behandelde, de kleermaker schept er de fraaiste kabaai of badjoe koerong, terwijl de restaurateur er overal zijn fornuizen geplaatst heeft, waarvan b a m i en k i m l o hun aangename geuren verspreiden. En al is de smid gewoonlijk genoodzaakt binnenshuis te moken en te hameren, zijn collega in 't goud heeft wederom de gaanderij voor zijn werkplaats gekozen omdat hij zulks koeler vindt, terwijl de pachter van het spel zijn tafels ook daar gezet heeft, wel wetende dat hij in zijn warm huis niet veel spelers zoude krijgen.

In de huizen in het binnenland staat de keuken veelal in het voorhuis, doch dan is het front van de woning meestal zoo

---

[1]) Na de menigvuldige branden welke in 1871 in de Chineesche wijken ontstonden, werd de bepaling gemaakt, dat om de tien huizen een opening moest gelaten worden van 2 à $2^1/_2$ vadem, welke met bamboe en pisang moest beplant worden om brand in zijn voortgang te stuiten.

breed als ze anders diep zijn en omgekeerd. De kookplaats is dan rechts wanneer men binnenkomt en bestaat eenvoudig uit een fornuis van klei opgetrokken van een meter lang, ± $1^1/_2$ meter breed en $^3/_4$ meter hoog; twee groote pannen van geslagen ijzer (kwali) zijn in het fornuis bevestigd, ik zou haast zeggen gemetseld, terwijl links van het fornuis een uitstekje gemaakt is in 't bijzonder bestemd om de prioek of rijstketel te plaatsen. Onder elke pan is een boogsgewijze opening evenals bij de bakkersovens, zonder deuren evenwel, voor het vuur. Achter dit fornuis, soms er naast doch dan rechts in den gootsteen, hoewel die benaming minder juist is, want steenen worden bij de constructie in het geheel niet gebruikt, eenige planken, veelal ijzerhouten, over een goot waar alles wat voor koken en eten gebruikt wordt wassching ondergaat. In streken waar waterleidingen zijn, stort een zachte, dunne, heldere straal aanhoudend uit een pantjoran, die door de omwanding gedrongen is, op deze planken neder, op andere plaatsen moeten twee emmers water er naast geplaatst in de vraag van water voorzien. De keukengereedschappen zijn zeer eenvoudig en zeer zoudt ge u teleurgesteld vinden indien ge meendet u te verlustigen in den aanblik van iets dergelijks als een Hollandsche keuken aanbiedt. Eenige potlepels van kokosschalen, ijzeren en houten spaantjes, een paar grove kommen, een bezemtje van lida- of ènau-nerven om de pannen uit te schuren en een vette lap, ziedaar de materialen. In een der pannen staat gewoonlijk een houten rooster, waarin men de kommetjes plaatst welke de gerechten, die au bain mari moeten worden bereid, inhouden. In de gevallen dat de kookplaats en het voorhuis één zijn bestaat er geen gang die naar het achtergedeelte van de woning voert. Het overige gedeelte van het huis, een paar voet hooger dan het voorhuis, dient dan geheel tot slaapplaats en tot berging van werktuigen en voorraad. De meesten hebben tafels in hunne woningen van ijzerhout en dito tabouretten en mogen de tafels hier en daar gemist worden, zoodat het diner op een bedei op den grond moeten worden opgedischt, tabouretten een of meer vindt men overal.

Al heerscht niet in elke nederzetting dezelfde comfort, ja al vindt men in sommige een veel grooter geneigdheid om armoedig te worden genoemd, woeligheid en bedrijvigheid mist men nergens en het eigenaardig karakter waaraan men reeds in de verte een

Chineesche bazaar herkent, vindt men in de binnenlanden terug, waar bij feestelijke gelegenheden de mortjons u even lustig om de ooren klappen.

Opgeruimd streeft de Chinees naar het doel waartoe hij zijn vaderland, zijn geliefd Tonsan [1]), verlaten heeft, namelijk om met schatten voorzien, zijn ouderlijk huis te herbouwen, dat hem heeft zien geboren worden en daarin rustig en kalm zijn laatste dagen te slijten, en toch is de strijd moeielijk en veel moet hij zich in de eerste jaren van zijn ballingschap ontzeggen wil hij zijn doel bereiken.

Nadat hij een zestal maanden op de plaats, die hij tot zijn verblijf heeft gekozen, heeft doorgebracht, moet hij deelen in al de lasten van zijn natie. Hij moet, volgens art. 2 van het Indisch Staatsblad 1858 n°. 9, drie gulden jaarlijks hoofdgeld betalen, te voldoen in twee half jaarlijksche termijnen (ultimo juni en ultimo december) totdat hij den ouderdóm van 60 jaren zal bereikt hebben; wil hij in zijn vrijen tijd zich met het spel vermaken hij moet bij den pachter van het recht tot het houden van die spelen of diens gemachtigde wezen, aan wien hij van zijn winst een zeker deel als belasting moet afstaan. De tjoe, die hij bij zijn eten gebruikt, moet hij bij één persoon koopen, die daarvoor aan het gouvernement een zekere som betaald; ook zijn varkensvleesch, dat een deel van zijn cultus uitmaakt, is slechts bij den pachter van het recht tot het slachten van varkens en het verkoopen van dat vleesch te krijgen, aan wien tevens is toegestaan dat tegen den ongehoorden hoogen prijs van *f* 0,50 de katti of ± *f* 1 het Ned. pond te verkoopen. De tabak, die hij rookt en de opium die hij schuift, zijn belast en in de binnenlanden is, wegens het monopolie van het gouvernement, het zout voor hem een luxe artikel, terwijl hij voor het uitoefenen van het bedrijf van goudgraven, volgens Indisch Staatsblad 1862 n°. 134, een gulden per maand moet betalen. Alles te zamen genomen moet hij ± *f* 55 jaarlijks aan belastingen opbrengen, hetzij direct of indirect, behalve de tijd welke aan de heerendiensten door hem moet worden besteed.

De singké of nieuweling begint zijn loopbaan gewoonlijk als koelie, dat is sjouwer bij den landbouwer, mijnwerker of han-

---

[1]) De Chineesch noemt zijn vaderland Tonsan.

delaar. Komt hij bij de twee eersten in dienst dan was met hem reeds in China door den prauwenvoerder als gemachtigde een contract aangegaan voor drie tot vijf jaren ad 4 tot 5 dollars [1]) in de maand met kost en inwoning, welk loon tot 8 à 12 dollars kan opklimmen. De handelaren en ambachtslieden nemen de singké's in dienst, welke op hun eigen gelegenheid komen zonder vooraf een contract gemaakt te hebben.

Zoodra de Chinees van zijn loon genoeg bespaard heeft om op zich zelf te staan, wordt hij landbouwer, een bedrijf waarmede de soort van Chineezen welke op Borneo's Westkust komen zeer gemeen zijn. Om en bij de woning behoorende tot de minste soort, welke hij van den eigenaar heeft overgenomen of zich zelf gebouwd en waarin hij zooveel comfort brengt als zijn beperkte middelen toelaten, vindt men de ware groententuinen, terrong en tjabé, zoowel de roode als de paarsche, katjang en slaboonen, prei en koetjeï, naast komkommer en parei (bittere komkommer), foemah en sawie, welke met de lobak, zoowel als radijs als knolletjes benut, door Europeanen en Chineezen zeer gewild zijn. De sawie wordt daarenboven nog gezouten en de lobak gedroogd wanneer ze versch niet gewild zijn, terwijl bajam als spinazie dienstdoende en onkroppende sla door den Chinees niet vergeten worden. Verder van de woning zijn de rijstvelden droog verbouwd of in den vorm van sawahs naar gelang van het terrein. Op de eerste soort velden komen dan later kribang of obi, op de anderen suikerriet, gewoonlijk teboe telor en katjang tanah, als snoeperij door Chinees en Maleier zeer gewild. Zoowel op de eischen van den Europeaan als naar de vraag van Chinees en Maleier wordt door hem gelet, geen enkel plekje onbenut gelaten en de vruchtboomen moeten dicht bij de woning een plaatsje trachten te vinden, waardoor zij die in een zachten schaduw leggen. Ook de klapperboom ontbreekt aan den groep van vruchtboomen niet, wiens spichtig loover gewelf bij het minste windje zachtkens ritselt en, al dient hij den Chinees niet om, evenals den Maleier, aan zijn stam in het zilveren maanlicht, op de maat de rebana of de soelin te bespelen, hij is voor hem van even groot nut.

Ook als koelie-mijnwerker kan hij een zelfstandig man wor-

---

[1]) De dollar heeft op Borneo's Westkust den koers van *f* 2.66[5].

den, wanneer hij zuinig zijn loon bewaart en slechts het hoogst noodige gebruikt. Van zijn gespaarde penningen kan hij aandeelhouder van de mijn worden, waar hij als koelie heeft gewerkt of een andere mijn ontginnen. Laten we zulk een mijn eens bezoeken om te zien hoe hij daar leeft, wat zijn verplichtingen en vooruitzichten zijn.

Reeds bij den aanvang bemerken wij, dat we op een weg zijn welke voornamelijk voor de mijn is aangelegd: breed en goed schoon gehouden, stevige bruggen en in de steile hellingen der heuvels trappen gemaakt. Dat de weg goed onderhouden wordt is van het hoogste gewicht, want al de benoodigdheden moeten daar langs naar de mijn gedragen worden, die niets oplevert dan goud of diamanten, water en sajoer-sajoeran. Zie gindschen Chinees, die wij zullen volgen! De bamboesen pikolan, die van den eenen schouder op den ander draait, piept en steunt zwiepend door de zware lasten die er aanhangen en den drager, die op een sukkeldrafje voortgaat, guds het zweet van de naakte schouders neder. Omdat de weg alleen naar de mijn voert, ontmoet hij nergens een woning om uit te rusten, en nu zal het eerste heldere stroomtje zijn halt zijn, welke hij nauwelijks bereikt heeft of de vracht wordt neergezet, punthoed en geïmproviseerde sandalen worden afgelegd, de weinige kleedingstukken, een broek en ikat pingang uitgedaan en dan te water. Dat doet hem goed. Door snuiven en blazen geeft hij zijn genoegen te kennen; maar niet lang blijft hij in het bad, want dat zoude hem ziek maken, de pijp wacht hem en dat is ook een groot genot; fluks dan er uit, zonder afdroogen zich in de wijde blauwe broek gestoken en de pijp met tondel en vuurslag aangemaakt. Dan, tegen zijn pikolan geleund op het zachte donsige mos nedergezeten, verdiept hij zich in de luchtkasteelen die hij in zijn geliefd Tonsan bouwt. Niets anders boezemt hem op dit oogenblik belang in wanneer hij daar in die half liggende houding de blauwe rookwolkjes uit zijn pijp naar boven doet stijgen, nu en dan afgewisseld door een slok djamboe blaåren thee (de singké drinkt nooit het overheerlijk product van zijn vaderland) uit het tinnen potje dat hem steeds op zijn reizen verzelt. Noch het eigenaardig gegons en gesuis der duizenden insecten, die het woud waar de weg doorloopt bevolken, merkt hij op; noch die onbegrijpelijke geur die het vervult en het majestueuse dat zulk een indruk op den westerling maakt, wekken

hem uit den toestand tusschen waken en droomen waarin hij zich bevindt. Eindelijk is de rusttijd ten einde en wordt de zware last opgenomen en weer gaat het piepend en zuchtend voort totdat hij de mijn bereikt, wier nabijheid wij uit het ijler worden van het woud bemerken en die plotseling, na eene kleine bocht, in het helle licht van de tropische zon te voorschijn treedt.

De hoofden treden ons te gemoet en bij de eerste schreden op hun territoire knallen drie schoten uit tjantos [1]) ons als een salut tegen en roept de nieuwsgierigen uit hun woningen te voorschijn. Lachend heeten zij ons welkom; doch zijn een weinig gedwongen in hun beweging, daar zij niet weten wat het doel van ons bezoek is; of zulks is ten gevolge van een klacht van den pachter of den vorst in welks gebied zij hun mijn hebben en die zij zooveel mogelijk trachten om den tuin te leiden. Wij stellen hun gerust, hen te kennen gevende, dat alleen nieuwsgierigheid ons naar hun nederzetting heeft gedreven, waardoor hun gedwongen houding verdwijnt, en aan het kongsiehuis gekomen wordt ons een geurig kopje Chineesche thee aangeboden, de stoelen aangeschoven en alles in het werk gesteld om ons verblijf zoo aangenaam mogelijk te maken.

De overige bewoners van de mijn hebben zich ook naar het kongsiehuis begeven, doch voor zoover zij niet tot de uitverkorenen behooren die het kongsiegebouw mogen binnengaan, aan den ingang samengedrongen. Het is juist 4 ure in den namiddag, het oogenblik dat de mijnwerkers een oogenblik verpoozen van hun werk en theedrinken; dus ze verliezen niets met dien Blanda eens goed op te nemen, ze hebben hem nog nooit gezien en wie weet of ze immer weer in de gelegenheid zullen zijn hem te ontmoeten, want de afdeelingen, waarmede de ambtenaren belast zijn hebben zulk een uitgestrektheid en zij zijn daarenboven met zoo veel schrijfwerk belast, dat het hun niet mogelijk is de verschillende nederzettingen in hun afdeeling te bezoeken.

Na wat van de reis bekoeld te zijn, gaan we een bad nemen

---

[1]) Tjanto is een klein ijzeren kanon, omstreeks een voet lang, dat met weinig kruid en veel natte klei wordt geladen en uit de hand wordt afgestoken het achtereind tegen den grond aangedrukt.

en daarop een wandeling door de mijn doen, de zorg van het diner aan de Chineezen overlatende, die er op staan dat wij hun gasten zullen zijn. Op het hoogste gedeelte van het terrein, soms dicht bij, gewoonlijk ver van de mijn is een waterreservoir, pagong genaamd, aangelegd hetzij door een stroompje op te stoppen of wel een plas of poel te bedijken en van een hoofdsluis en eenige kleine sluizen (pitjir) voorzien, de laatsten om, bij te veel aandrang, het water af te leiden opdat de dijken niet zouden bezwijken. Van uit de hoofdsluis wordt het water in leidingen (kotak) van 2 tot 3 voet breed en even zoo diep naar de mijn geleid, waar weder een sluis den aanvoer regelt. Vandaar af is de leiding beschoeid en bevloerd met ijzerhouten planken en heeft dan slechts een breedte en diepte van $1^1/_2$, hoogstens 2 voet en strekt zich ± 9 vadem uit, wanneer zij met een rechte kromming zich naar een nabijzijnde rivier wendt. Aan het einde van deze leiding, aan de kromming, is de plaats waar het meeste goud blijft liggen en waar, tegen den tijd van de lichting, des nachts een wacht wordt geplaatst om het stelen te beletten. In het beschoeide gedeelte van de waterleiding wordt de los gegraven aarde geworpen, die in gevlochten rottan manden, in den vorm van wannen, aangedragen wordt en daar met de tjangkoel uit elkaar gewerkt. Tweemaal 's jaars geschiedt in de mijnen groote gewoonlijk de lichting, veelzins omstreeks de maanden februari en juli, hetgeen met groote festiviteiten gepaard gaat.

Den vorigen dag is het aandragen van aarde en het wasschen gestaakt, stellages voor de offeranden zijn bij den ontvanger opgericht, de wachten verdubbeld; de hoofdsluis is gesloten en de pitjirs zijn open gezet, en alles in orde gemaakt voor het gewichtige feit van den volgenden dag. Vroeg in den morgen gaan de hoofden en beambten van de mijn in plechtgewaad, begeleid met bekkenslag, het afsteken van vuurwerk, met wapperende vaandels en vlaggetjes, naar de plaats waar het goud bezonken is. Dicht bij de plek gekomen, wordt er stil gehouden, de schoenen worden uitgetrokken, de reukhoutjes aangestoken en de gewone Chineesche zembah gemaakt. De hoofden gaan nu verder tot de juiste plek waar het goud ligt en maken daar weder de gewone zembah, onder het afsteken van vuurwerk en het aanroepen van den god der mijnen. Daarop wordt het bezinksel er uitgeschept en in doelans uitgewasschen en verzameld

en daarmede loopt de plechtigheid af. Het overige gedeelte van den dag en, soms een geheele week lang wordt er feest gevierd, bestaande in lekker eten en spelen, en alle werkzaamheid aan de mijn heeft opgehouden.

De opbrengst van een mijn kan slechts bij benadering bepaald worden, daar de hoofden zich daaromtrent nimmer uitlaten. Vraagt men hun of de mijn voordeel aflevert dan antwoorden ze gewoonlijk „tida toean," en soms „tjoekoep makan toean," (voldoende om van te leven), terwijl men verzekerd kan zijn dat ze voor het meerendeel groote winsten afwerpt. Moeten de Europeanen ex officio tegenwoordig zijn bij de lichting, dan worden zij op een stoel gezet en er heen gedragen met verzoek de van schoenen voorziene voeten niet op den grond neder te zetten.

Beneden deze plek mogen andere personen het zand uitwasschen, dat gewoonlijk in houten schotels van ketapanhout (doelan) geschiedt en door de vrouwen der mijnwerkers en ook vreemdelingen, doch altijd onder toestemming van de mijnhoofden, wordt gedaan. Ook uit de putten van 1 tot 1½ vadem diep, brogan genaamd, welke gediend hebben om te onderzoeken of de grond goudhoudend is, wasschen zij goud.

Na onze wandeling door de mijn, bezoeken we terugkeerende de woningen der mijnwerkers, die hier niet zooals bij vele mijnvereenigingen in het kongsiehuis wonen; maar afzonderlijk met hun vrouwen en kinderen. De bewoners komen op onze nadering, welke door het hondengeblaf wordt aangekondigd, te voorschijn en snauwen of schoppen de honden terug, die anders wat al te vrijpostig voor ons zouden worden, en steken mortjons af die ons lustig om de ooren springen. Hier en daar betreden we een woning en drinken een kop thee tot groot verdriet van de stamhoudertjes, die hun afkeuring door luid schreien te kennen geven, doch waaraan zich noch de moeders, noch hun meer oudere zusters, — waaronder er zijn die er heel aardig uitzien — zich storen, en ze tot het moderato brengen door onzacht de knokkels harer handen op de naakte schedeltjes te doen vallen wanneer de jeugdige keeltjes in het forto zijn overgegaan. Zoo doende zijn we weder aan het kongsiehuis gekomen, waaruit ons een aangename geur tegemoet komt, ontwikkeld door de dampende gerechten van den ons wachtenden disch, welke onzen reeds gescherpten eetlust te meer prikkelt. Verlangend zien de

dischgenooten onze komst te gemoet, want het gewone etensuur, zes uur 's avonds, is reeds lang verstreken, de schaduwen zijn reeds lang verdwenen, de laatste stralen van de ondergaande zon, die de toppen van het aangrenzende woud zoo even nog met de schoonste kleuren tintte, zijn reeds heengegleden, de vogels hebben zich tot den slaap teruggetrokken in het dikke loofgewelf, waar apen van allerlei soorten een schuilplaats zoeken tegen de koelte van den nacht. Alles zwijgt en verstomt, behalve het gegons van duizenden insecten, die de plaats innemen van duizenden woudbewoners, die des daags leven en beweging in Borneo's rijke natuur doen ontstaan. Als een zwaar floers van het doorzichtigste gaas daalt de zware damp over de aarde neder, zachtkens golvende door den koelen landwind, die verademing brengt van de verstikkende hitte des daags. Voor de huizen der Chineezen flikkeren de gekleurde lantaarns, strijdvoerende tegen de alles omhullende duisternis, tegelijk met de heldere sterren die met duizenden den donkeren azuren hemel bedekken, doch, zelfs vereend, die duisternis niet overwinnen kunnen.

Noode, hoe onze eetlust ook is opgewekt, treden we de warme woning binnen, nu het buiten zoo aangenaam, zoo verkwikkend is, waar het kabbelende water van de kotak, na aan 's menschen zucht naar goud en edelgesteenten dienstbaar geweest te zijn, nu voortstroomt, zich leenende tot meer huiselijk nut om verder het edele hert te laven, dat rondzwerft naar fijne halmen en uitgezochte kruiden, — en straks, na vele kronkelingen, als verzette het zich tegen zijn aanstaand lot, zich in de naastbijzijnde rivier stort. Doch de maag is een krachtige dwingelandes na een vermoeienden dag, en we treden eindelijk de woning binnen en storen ons niet aan het gebrom van de Chineesche honden, die met onze komst in het geheel niet ingenomen zijn.

Spoedig zijn wij op de ijzerhouten tabouretten om de tafel van hetzelfde maaksel gezeten, door twee dikke roode waskaarsen in tinnen blakers verlicht. Voor ieder der aanzittenden staat een leeg kommetje van blauw gekleurd aardewerk, een dito lepeltje, een kopje en twee stokjes half groen en half rood gelakt, s e p i t genaamd, welke de dienst van vorken zullen moeten verrichten.

De kopjes worden nu uit een tinnen kan, in den vorm van een trekpot, met warme t j o e (Chineesche arak) gevuld en terwijl de kok in de groote kommen een smakelijke soep schept,

openen we het diner, na een algemeen salut, met een teug tjoe. De soep wordt met de aarden lepeltjes gegeten en met een teug tjoe gedekt. Dan eerst begint het ware maal. Groote kommen met in stukken gesneden gekookte kip, eend en kapoen staan op de tafel, naast diezelfde vleeschspijzen in tjoe, saja of azijn gestoofd; sajoeran, waarbij koetjeï, selderijloof en prei de hoofdrol spelen, hier en daar geflankeerd met schoteltjes met saja, azijn gemengd met gekneusde knoflook en tjoe. Met de stokjes gaan we nu duchtig op de verschillende gerechten los en ieder neemt daarmede uit de verschillende kommen wat hem toelacht zonder zich te ontzien de stukken te betasten en te keeren alvorens ze tot zich te nemen. Nu doopen we ze in de tjoe dan weder in de geknoflookte azijn of in de saja of nemen met het lepeltje, dat in de sajoerankommen ligt een hap daarvan, terwijl onvermoeid de tjoe wordt aangesproken, doch nimmer zonder de dischgenooten gegroet te hebben, die dan met den dronk instemmen.

In de keus der beeten helpt ons onze buurman gereedelijk en met zijne meermalen afgelikte stokjes biedt hij u de beste stukjes aan, een eer die niet geweigerd mag worden en die wij hem cordialement reciproceeren. Een laatste algemeene dronk ad fundum en het vleeschmaal is afgeloopen. We gaan nu over tot het gebruiken van de rijst, die ons uit een groote rottan mand in de kommen wordt geschept, welke eerst voor soep borden en nu voor platte borden moeten dienen; met een weinig sajoeran vermengd brengen we die dampende kommen naar den mond en al ophalende spitten we de blanke dampende rijst met de stokjes naar binnen en leggen, na ze op die wijze geledigd te hebben, de stokjes er op, terwijl wij de aanzittenden laten zien dat wij alles schoon opgegeten hebben, hen overtuigende dat we verzadigd zijn en niets meer verlangen. Water om den mond te spoelen en de handen te wasschen wordt met de geurige thee aangebracht en ieder ontsteekt daarbij de pijp of sigaar of geeft zich over aan het genot van het opiumgebruik, waartoe men zich evenwel dan afzondert.

Hoewel niet zoo rijk voorzien van vleeschspijzen, is toch het avondeten en dat des morgens ten elf ure gebruikt wordt altijd het stevigste en steeds moet vleesch of visch daarbij tegenwoordig zijn, terwijl ten 7 ure in den morgen, wanneer de mijnwerker ook eet, boeboer (rijst in water gekookt tot pap) wordt opgediend,

welke met zout [1]) gebruikt wordt. Des morgens te 4 ure, wanneer hij zijn werk begint, gebruikt hij thee, welke hij op de verpozingsuren van 9 en 4 ure ook nuttigt. In de mijnvereenigingen, waar de arbeiders op kosten van de mijn onderhouden worden, staat de pot boeboer steeds ter beschikking van den mijnwerker, die er naar hartelust zich van kan voorzien. De langste rusttijd is van 11 ure 's voormiddags tot 1 uur 's namiddags, die na het baden en eten slapende wordt doorgebracht.

De hoofden der mijnen zijn gewoonlijk tevens onderpachters van het recht tot het slachten van varkensvleesch en den verkoop er van, van het stoken en verkoopen van tjoe en van het houden van de Chineesche spelen. Ver verwijderd als zij gewoonlijk van de pachters zijn kunnen deze geen controle over hun handelingen houden en verkiezen liever met die hoofden een overeenkomst aan te gaan, waarbij zij zich verbinden een zekere som jaarlijks aan den pachter te voldoen, waardoor zij dan de rechten van den pachter kunnen doen gelden soms alleen in de mijn zelf, soms over de naburige streek. Ook met den opiumslijter gaan die hoofden een accoord aan om een zeker kwantum opium van den slijter te nemen tegen den prijs, welke deze ze in het klein verkoopt en, al wat hij meer neemt, tegen de helft van den vorigen prijs. In die overeenkomsten zien beide partijen hun voordeel, zoodat zij zeer spoedig het over de te betalen som eens zijn. De besturende ambtenaren van de afdeeling moeten daaraan hun sanctie geven. De mijnhoofden zijn verantwoordelijk voor de richtige betaling van de pacht op de mijnen, welke één gulden per maand bedraagt van elken mijnwerker; de schrijvers, koks en dergelijke beambten bij de mijn zijn van die belasting uitgesloten.

Nog vroeg in den morgen, wanneer de ontwakende boschbewoners de eerste stralen der opkomende zon met luide kreten begroeten, nemen wij afscheid van onze vriendelijke gastheeren, welke ons een einde uitgeleide doen onder het knetteren der mortjons en het drievoudig salut uit de tjanto's, om een bezoek te gaan brengen aan den Chineeschen visscher, ten einde dien in de uitoefening van zijn beroep van nabij te beschouwen.

De koelie visscher wordt zelden een vermogend man, niette-

---

[1]) De mijnwerker gebruikt zelden suiker bij de boeboer, omdat hij gelooft daardoor meer onderhevig te zijn aan koorts.

genstaande zijn meester groote winsten trekt van dat bedrijf en zijn leven is zeker het ellendigste en het meest aan ontberingen en gevaren onderhevig.

Wanneer de zon haar loop bijna geeindigd heeft en lange breede schaduwen het naderen van den nacht aankondigen, wanneer iedereen voor dien dag zijn werk als afgedaan beschouwt, zijn winkel sluit en zijn bezigheden staakt, wanneer de speeltafels worden aangericht en de madatkist haar verderfelijke armen opent, begint het werk van den visscher. Nog even een daun tingko [1]) gebruikt, de laatste hand gelegd aan de netten, waaraan hij reeds gewerkt heeft van af ze droog waren, en nu naar de pelele's [2]), waarmede het werk moet verricht worden en waarin de netten worden gebracht; de theepot klaar gemaakt en daar gaat het kleine ranke vaartuig pijlsnel vooruit door de lange riemen, welke vier krachtige armen in beweging brengen. De stuurman met zijn breede pagaai ondersteund nu en dan de voortbewegende kracht wanneer het sturen zoo dadelijk niet noodig is. Van uit de kreek, waaraan hun woning ligt, gaat het over de nu kalme effene zee, wier oppervlakte door de rollende deining zachtkens bewogen wordt. Als in een tooverslag is de met duizende kleuren door de wegzinkende zon getinte zee met die kleine vaartuigen bezaaid, welke al kleiner en kleiner worden, totdat ze door de duisternis aan ons oog langzamerhand worden onttrokken. Nu is ook de juiste plek bereikt en wordt het net, een soort van schakel (poekat), uitgelaten en met het eene uiteinde aan den achtersteven bevestigd, terwijl aan den voorsteven een steen aan een touw gebonden wordt uitgegooid en daaraan vastgebonden om als anker te dienen. Vaartuig en net worden thans aan den stroom overgegeven, terwijl een der drie opvarenden beurtelings de wacht houdt om te waarschuwen of het net moet opgehaald worden omdat er voldoende visch in is, dat men aan het trekken en trillen van het net bemerkt. Gewoonlijk geschiedt zulks tegen middernacht en wanneer de morgen zal aanbreken. Dan is het voor het laatst en met den rijken buit de zee ontnomen, spoedt de visscher zich huiswaarts,

---

[1]) Tingko is de naam die de Chineezen aan de geprepareerde opium geven.

[2]) Pelele's zijn platbodem vaartuigen door de Chineezen bij de visscherij gebruikt.

waar hij eerst aankomt wanneer de zon haar eerste stralen op de bedauwde halmtjes en bladeren neerschiet en elk daaraan hangend dropje als een diamant van het zuiverste water doet schitteren, wanneer alles leeft en verkwikt is door de versterkende rust van den genoten slaap en zijn door het nachtwaken en opiumgebruik ontdaan voorkomen een treurig contrast maakt met de frissche door nieuwe kracht bezielde natuur. Zijn komst brengt zelfs in het vroege morgenuur een grootere bedrijvigheid op de bazaar te weeg, waar de eigenaar de vangst uitstalt en de koelies, alvorens zich ter ruste te begeven, de gebruikte netten ontwarren en aan lange staken te droogen hangen.

Bawal (bot) en ikan lida (tong) ijoe (haaien) en pari (rog) liggen naast tenggeri, senangit en de zeer gewilde troeboek, welke laatste eenige overeenkomst met onze elft heeft.

Alvorens de uitstalling nog geheel geëindigd is, hebben zich de vischlustigen er om gedrongen en de eigenaar heeft maar werk om de talrijke koopers en koopsters te antwoorden. Gelukkig komt er een tweede bezending, waardoor de koopers wat verdeeld worden en tegen dat al de prauwen binnen zijn, zijn de liefhebbers van visch bij de verschillende vischverkoopers verspreid.

De troeboek visscher wil van geen verkoopen weten en snauwt een ieder af; hij heeft het ook zoo druk met zijn vangst schoon te maken en te zouten, want ze moet verzonden worden en dat doet hij liever voor de groote hitte invalt en daarenboven heeft hij de kuit voor zich bedongen, welke de Indische caviar levert, en moet goed toezien dat zijn helpers hem niet van eenige kuiten ontlasten.

Stelt de visscher zich op deze wijze bloot om door een plotseling opkomende bui met zijn rank vaartuig een prooi der golven te worden, de wijze waarop hij zijn bedrijf in de inhammen en baaien uitoefent, wanneer het jaargetijde het gaan in zee belet, doet hem licht het slachtoffer worden van de wraakzucht van haai of krokodil, en zeker moet hier het heulsap (tingko) evenals in Nederland zoo veelmalen de jenever, den moed scherpen.

Wanneer de maan het zilte vlak met haar zilveren stralen verlicht en bleek doch vriendelijk van uit den hooge op dat rustelooze element neerziet, vangt de visscher zijn gevaarvol werk aan, dat nu maar door twee personen behoeft verricht te worden. Weer is het net uitgeworpen en het eene einde aan den

achtersteven bevestigd, doch het andere einde drijft nu niet vrij rond, maar wordt door een der visschers die te water is gegaan vastgehouden, welke daarmede naar de kust zwemt steeds het vaartuig naderende. De ander, in het vaartuig gezeten, brengt het vooruit, de toenadering van zijn kawan (medgezel) bevorderende onder het kloppen van een solo op den rand van het vaartuig, ten einde de aan de eene zijde opgejaagde visch te beletten de doodelijke omarming te ontvlieden. Zijn beiden tot elkaar gekomen dan springt de zwemmer in het vaartuig en wordt het net ingehaald, de vangst geborgen en hetzelfde werk herhaald totdat de dag aanbreekt.

Ieder beseft wel hoe gevaarvol zulk een bedrijf in de Indische zeeën is, zoo ruim voorzien van krokodil en haai en zeker zouden er nog meer de prooi dier wezens worden indien zij niet, bevreesd om in zulk een net te verwarren, zich zelden in de nabijheid daarvan wagen.

Na allerlei wederwaardigheden en moeielijkheden heeft de singké, niet jong meer, eindelijk de positie bereikt waarnaar hij zoozeer verlangd heeft, waarvoor hij zich ontberingen getroost en veel zaken ontzegd heeft. Hij is koopman, zelfs pachter geworden, in staat op de nominatie om bij een eerste vacature als hoofd in aanmerking te komen. De woning is zijn eigendom en blinkt door donkere vernissen en heldere kleuren. Een afbeelding van den god zijner vaderen hangt tegenover den ingang en wierookstokjes sturen onophoudelijk hun dunne krinkelingen omhoog, met den walm van een steeds brandend olielampje. Een jeugdige vrouw, welke men eerder voor zijn dochter dan zijn levensgezellin zoude aanzien, heeft hij zich gekocht en voert met haar kleine doch stevige hand den scepter. In de interessante positie waarin zij verkeert belooft zij haar echtgenoot een kort op handen groot geluk. Hij zal een zoon krijgen! Zijn zoon? „La recherche de la paternité est interdite!" Opmerkelijk is het echter dat een der vele koelies, een forsche jeugdige Chinees, waaraan men duidelijk kan zien, dat het Chineesche bloed niet meer onvermengd is, minder deelt in de scherpe uitvallen en min kiesche scheldwoorden uit haar rozenmondje, waarmede zij de koelies begiftigt, ja zelfs hem meer als huisgenoot dan als ondergeschikte behandelt. Zou het haar kendak, de amant en titre zijn? Waartoe zullen wij het onderzoeken indien de echtgenoot het niet doet en hem zijn volle

vertrouwen schenkt. Want nadat eenige jaren van voordeel en winst zijn voorbij gegaan, keert hij naar zijn geliefd Tonsan terug met een ruim zesjarig knaapje aan de hand, die, ô grillige speling van de natuur, meer op den vertrouwling dan op den vader gelijkt, en stelt hij dezen zijn vrouw ter zijde welke hij achterlaat en machtigt overal voor hem op te treden en te handelen als hij, handelaar en echtgenoot, zoude doen.

'sHage, december 1874. W. H. Senn van Basel.

VARIA.

Het onverwachte ontslag van den gouverneur-generaal Loudon en de benoeming van zijn opvolger, den heer van Lansberge, heeft in Nederland groote sensatie gemaakt. Niet geheel ten onrechte. Voor zoo verre de opspraak, waartoe een en ander aanleiding geeft, moet toegeschreven worden aan de algemeene overtuiging, dat aan de landvoogden van Indië een positie onafhankelijk van de partijschappen in Nederland behoort verzekerd te blijven, is zij de uiting van een gezonde meening, van het juiste besef der eerste en voornaamste voorwaarde van het gezag der Indische regeering.

Immers, wat er aan onze instellingen in Indië nog mag ontbreken, de vereeniging eener groote macht in den persoon van periodiek om de vijf jaren te vervangen gouverneurs-generaal is stellig een van de best geslaagde politieke combinatiën, welke voor de regeering van een groot rijk ooit in praktijk werd gebracht. De traditie en de omstandigheden zijn ons in dit opzicht bijzonder gunstig geweest; zij veroorloofden ons een soort van absoluut gezag in te stellen, dat het groote nadeel van het absoluut gezag vermijdt, namelijk de lange duur van den gezagvoerder, waardoor het zoo licht ontaardt in zwakheid en tyrannie, en, aan den anderen kant, door het optreden van telkens nieuwe personen, iets van de frischheid der volksregeeringen heeft, zonder tevens mank te gaan aan het euvel eigen aan die regeeringen, namelijk gestadige afwisselingen, welke vaak beletten het goede tot stand te brengen en te consolideeren.

Het tijdperk van vijf jaren, gewoonlijk voor het bestuur van

een gouverneur-generaal aangenomen, schijnt noch te kort noch te lang te wezen om hem in staat te stellen al de veerkracht die in hem is, voor het algemeen belang te vertoonen, zoomede, indien hij al eens mocht tegenvallen, zijn feilen en gebreken geduldig te doen verdragen.

Tot bij constitutioneele ministers, door velerlei hindernissen in hun plannen gestremd en die, met tusschenpozen van rust en verademing, de teugels van het bewind voeren, kan het feit geconstateerd worden, dat zij in een gemiddeld tijdperk van vijf jaren alles tot stand brengen wat zij bij machte zijn tot stand te brengen. De voorbeelden zijn zeldzaam van staatslieden die, veel langer het gezag voerende, nog iets aan hun roem hebben toegevoegd, iets waarlijk grootsch voor hun land hebben verricht. Daarentegen is het getal groot der politieke mannen, die als minister zich zelven overleefden. Indien reeds de gestadig prikkelende parlementaire regeeringsvorm de mannen van het gezag zoo spoedig slijt, des te meer moet dit het geval wezen met in zekeren zin absolute landvoogden. In die positie kan meesttijds snel gehandeld worden en geeft ongetwijfeld een tijdvak van vijf jaren den meest uitstekenden regent ruimschoots de gelegenheid om zich al handelende geheel uit te putten.

Men mag anderzijds stellen, dat de ongeduldigste volken jegens hunne gouvernementen verdraagzamer zouden geweest zijn, indien slechts de zekerheid had bestaan, dat de levensduur van een gehaat gouvernement in geen geval den termijn van vijf jaren kon overtreffen. Des te meer kan men aannemen, dat rustige Indiërs en Nederlanders onmogelijk onder en door het vijfjarig bestuur van eenig landvoogd tot volslagen wanhoop kunnen gevoerd worden. Werkelijk had dit nooit plaats. Slechts een opstand, die der Chineezen te Batavia in de vorige eeuw, wordt door de geschiedenis vermeld als een gevolg der verkeerde maatregelen van de gouverneurs-generaal Durven en Valckenier. Nooit werd er een aanslag op het leven van een landvoogd in Nederlandsch Indië gedaan, terwijl elders misdadige complotten tegen het hoofd van den Staat veelvuldig plaats grepen en, hoe afschuwelijk, toch getuigen van een gebrek in de politieke instellingen, dat, in gegeven omstandigheden, tot noodlottige uitersten voert.

De eerbiediging van de positie van den gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië gedurende het feitelijk aangenomen tijd-

vak van vijf jaren, zoolang hij niet ongeschikt wordt voor de regeering (art. 17 van het regeeringsreglement), moet dus beschouwd worden als een grondzuil van het gezag in Indië, en rechtmatig is het verzet tegen elke poging om van de deswege met zooveel succes gevolgde traditie af te wijken.

Heeft de tegenwoordige minister van kolonien nu hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings aanleiding gegeven tot het verkorten van den normalen duur van des heeren Loudon's bestuur, hij zou een zware verantwoordelijkheid op zich geladen en de bittere verwijten van de pers verdiend hebben. Indien echter de heer van Goltstein den gouverneur-generaal het aanblijven niet onmogelijk heeft gemaakt, dan zijn die verwijten onrechtvaardig.

Het systeem der vijfjarige landvoogdijen is uitmuntend; maar iedereen begrijpt, dat de toepassing mede van de gouverneurs-generaal zelven afhangt, met andere woorden, het is niet genoeg dat de minister den Indischen landvoogd op zijn post laat: de landvoogd moet er ook op willen blijven. De vraag is dus of er meer zucht bij den heer Loudon heeft bestaan om heen te gaan, dan geneigdheid bij den heer van Goltstein om hem 't aanblijven onmogelijk te maken?

Nadere inlichtingen zullen voorzeker dit punt tot klaarheid brengen; toch moet 't betreurd worden, dat, om welke redenen dan ook, voor de eerste maal een Indische landvoogd voorbarig aftreedt, schijnbaar om politieke redenen, waarmede zijn positie niets te maken mag hebben en dat een antecedent is gesteld 't welk, wanneer 't navolging vindt, het prestige van het gezag in Indië niet zal verhoogen.

Sedert onze laatste mededeelingen over den stand van zaken in Atjeh (zie het octobernummer 1874), waarbij is vermeld het nemen van Soerian, Poe-Oe, den grafheuvel beoosten Kotta Radja en Langkroek, zijn de krijgsverrichtingen aldaar vermeerderd met de verovering, in november laatstleden, van Lemboeq en het opstellen van een belangrijke positie te Koeta Alam.

Kolonel Pel ondernam den aanval op Lemboeq, in weerwil van de geringe macht waarover hij kon beschikken, daar, bij het uitrukken, in het hospitaal niet minder dan 635 en in de kwartieren 426 man verpleegd werden. Hij had echter daarvoor het

tijdstip gekozen, dat het volk uit de onderhoorige nog niet onderworpen rijkjes gedurende de poeasa huiswaarts was gekeerd, en, daar de twee hoofdofficieren die mede zouden gaan nog nooit in het vuur hadden gekommandeerd, zoo nam hij persoonlijk de leiding der operatie op zich.

Den 7 november, 's morgens om 4 ure, in den stikdonkeren nacht, rukte hij uit met een kolonne van ± 600 bajonetten en 6 bergkanonnen, kwam tegen de schemering op de vlakte voor Langkroek en stelde zijn troepen in compagnies-kolonnes, front naar Lemboeq, met de sectien-kanons in de intervalles, in bataille op. Een kolonne werd als reserve op 200 passen achter de linie geplaatst.

Juist om $5^1/_2$ liet kolonel Pel voorwaarts marcheeren. Spoedig daarop werden onze troepen opgemerkt door den vijand uit het oostelijk gelegen Penang en schoot hij wanhopend zonder dat zijn projectielen de onzen bereikten. In Lemboeq echter werden onze troepen niet bemerkt en kon de infanterie de versperringen gedeeltelijk opruimen en den kampongsrand binnentrekken, terwijl de artillerie met hare dekking en reserve op 300 passen bleef stand houden. Eenige oogenblikken later, waren de troepen zonder een schot gelost te hebben binnen Lemboeq en was in zooverre het plan van kolonel Pel om den vijand te verrassen volkomen geslaagd. Maar nu moesten de bentengs (zeven in getal, waaronder vier groote) genomen worden, die door den vijand bezet waren en met woede verdedigd werden. Zijn verzet mocht hem echter niet baten, want om half acht waren alle bentengs genomen en was kolonel Pel met zijn kleine macht Lemboeq doorgetrokken en had daar drie punten aangewezen, die terstond bezet moesten worden.

Onze verliezen bestonden in: gesneuveld, 1 officiersbediende; gekwetst, luitenant-kolonel A. J. Diepenbroek en 17 mindere militairen benevens twee dwangarbeiders. Van den vijand werden 40 gesneuvelden in en om de bentengs gevonden, van de vluchtende die de rivier doorwaadden, werden nog 20 neergeschoten en twee gekwetste Atjehneezen krijgsgevangen gemaakt, waarvan een reeds spoedig overleed. Twee bronzen lilla's, een ijzeren drieponder, een ijzeren tweeponder, een groot aantal geweren en donderbussen en een aanzienlijke hoeveelheid buskruid en patronen werden in de bentengs gevonden en onbruikbaar gemaakt.

Ontstemd over het verlies van Lemboeq en den geheelen Pedirdijk, besloot de vijand in het zuidoostelijk gedeelte van Lemboeq, Koeta Alam genaamd en vlak bij de groote Atjeh-rivier gelegen, een groote benteng te bouwen, om ons zooveel mogelijk daaruit te benadeelen. Het punt was goed gekozen, maar ook kolonel Pel had van zijn kant bepaald 't te versterken, omdat het hem niet was ontgaan, dat hij daardoor het hooger gedeelte der rivier zou kunnen bestrijken, Longbattah ook van de noordzijde beschieten, de XXII moekins in bedwang houden en de communicatie-weg van Penang naar Longbattah in zijne macht zou vallen.

Den 13, 's morgens, zond kolonel Pel de werklieden met materialen, hoofdzakelijk zandzakken, naar Koeta Alam, benevens een kolonne tot bescherming van het werk. De vijand zag onze troepen, doch scheen aanvankelijk gemeend te hebben, dat zij tegen Longbattah wilden ageeren. Eerst tegen 10 ure was hij overtuigd van hetgeen zij uitvoerden, en kwam toen met groote drommen, waarbij veel hadjis, opzetten, opende zijn vuur, poogde eenige malen aan te vallen, maar werd telkens afgeslagen. Zijn hevig vuur bleef aanhouden tot bij 5 ure, toen hij langzamerhand aftrok. Om 5 ure was het punt voldoende bevestigd om een kompagnie met twee bergkanonnen daar achter te laten en keerden onze werklieden onder bescherming der kolonne naar Kotta Radja terug. Bij deze gelegenheid sneuvelde aan onze zijde een vrije koelie en werden gekwetst de tweede luitenant A. van den Brandeler, ligt, en 15 militairen, waaronder 4 ernstig, waarvan een spoedig overleed. De verliezen van den vijand moeten nog al aanzienlijk zijn geweest.

Den 14 werd het werk voortgezet onder bescherming eener kolonne, waarvan slechts twee manschappen door matte kogels werden getroffen en die zelve geen enkel schot meer behoefde te doen. Den volgenden dag werd reeds het troepen-logies in die sterkte opgesteld.

Volgens de laatste telegraphische berichten van het einde van december, zouden de Atjehneezen besloten hebben Longbattah tot het uiterste te verdedigen. Hieruit zou blijken, dat zij nog niet geneigd zijn in onderwerping te komen; doch er zijn ook teekenen van ontevredenheid en uitputting. Op Harie raija had het volk bij Iman Longbattah geklaagd, dat, wanneer met de Hollanders wordt gevochten, de geringe man in de bentengs sterft,

terwijl de hoeloebalangs bij de vrouwen thuis blijven slapen. In een vergadering is daarop besloten Toekoe Tjoet Lamrong en Toekoe Baik Saida, twee invloedrijke hoofden, niet meer als hoeloebalangs te erkennen, aangezien zij niet meer wilden meêvechten. Andere hoofden beloofden dat de hoeloebalangs met den geringen man in de bentengs zouden sterven. Het zijn thans, met Panglima Polim, Iman Longbattah en Toekoe Thihik van Lamnga, die de hardnekkige verdedigers van Atjeh overhalen om hen overal te volgen met hen te overwinnen of te sterven. Opmerkelijk is, dat zij niet meer durven spreken van het verdrijven der Hollanders.

Trouwens, men moet thans volkomen overtuigd wezen van de overdrijving der meeste Atjehneesche geruchten. Onlangs werd vermeld dat een hoofd met 3000 volgelingen ter versterking van de Atjehneesche strijders zijn landje had verlaten, terwijl het genoegzaam bekend was, dat de gebeele bevolking van dit landje, mannen, vrouwen, kinderen, bejaarden, nog geen drie duizend zielen telde. Zoo wordt gestadig het getal der vechtende Atjehneezen aanmerkelijk vergroot. Zoo loopen ook steeds zeer overdreven geruchten omtrent de hulpmiddelen der hoeloebalangs. Vaak is 't alsof er geen einde kan komen aan hunne schatten. Toch is het gebleken hoe, reeds vóór maanden, velen in geldelijke moeilijkheden verkeerden.

In maart 1874 verliet Toekoe Bait, een der invloedrijke hoofden van Panglima Polim, met wien hij in onmin was, de oorlogspartij, omdat men hem 3000 dollars, die hij voor oorlogskosten had uitgeschoten, niet kon terug betalen. Bij Abdoel Rachman, den ex-gezant, en zijn aanhangers heerschte groot geldgebrek. Den 30 juni schreef hij aan Nja Abas, zijn vertrouweling en gezel bij het gezantschap naar Constantinopel en vroeger mede een vertrouweling van den voorlaatsten sultan Ibrahim: „Ik zend U hierbij een vel papier in blanco voorzien van mijn „zegel. Schrijf daarop een brief aan Toekoe Moedo Nja Molim „(radja van Simpang Olim), om hem 10.000 dollars te vragen „voor de kosten eener reis naar Constantinopel en zoo hij geen „10,000 dollars kan geven dan 5000, want vroeger heeft Toekoe Moeda Nja Molim mij geschreven en verzocht voor de „Atjehsche zaken werkzaam te zijn. Vroeger waren mijn bemoeiingen vruchteloos, maar nu zal ik door den steun van den „sjarief van Mekka (neef van Abdoel Rachman, die hem uitge-

„noodigd had om in het belang van hun godsdienst nog eens „samen naar Constantinopel te gaan en er den Sultan te bewer- „ken), meer succes bij den Sultan hebben en beter slagen.” Toekoe Moeda Nja Molim antwoordde, dat hij zelf geen fondsen bezat om Abdoel Rachman te kunnen ondersteunen, maar dat hij machtiging gaf een landgoed, dat hij te Pinang heeft en onze agent aldaar op een waarde van 25,000 dollars schat, te gelde te maken en daaruit de kosten voor de reis te vinden. Met andere hoofden was het nog veel treuriger gesteld. Radjah Patek van Pedir schreef in maart aan zijne vrouw, dat hij met zijne zuster en dochter, de eerste weduwe van sultan Ibrahim Mantsoer Sjah, de andere van Aladin Machmoed Sjah, en zijn kleinzoon te Kajoe Adang, nabij Koewala Tjankoel was gekomen, doch bewaakt werd en 25 dollars noodig had om weg te komen, die hij zijne vrouw dringend verzocht hem te zenden.

Bij de wetenschap van zulke feiten komt het schier onbegrijpelijk voor, dat de bevolking het nog zoo lang volhoudt. Dit kan alleen worden toegeschreven aan de zeer geringe behoeften der Atjehneezen en aan het weinige dat zij noodig hebben om in hun onderhoud te voorzien. Wie weet echter hoe na het reeds met hen gekomen is? Door onze ingenomen positie, die misschien nog op een paar punten versterking behoeft, is het binnenland van ons afhankelijk gemaakt en zal het op den duur voor de Atjehneezen onmogelijk zijn vijandig tegen ons gestemd te blijven.

Minder dan ooit is het thans zaak het gevolgde stelsel te verlaten en tot den oorlog à outrance overtegaan, waarvan onlangs „de Patriot” ons zooveel meer heil meende te kunnen belooven. Zonder nu te spreken over het minder uitvoerbare van zijn voorstel, ligt het toch voor de hand, dat een guerilla-oorlog zooals hij aanprijst, met een volk als de Atjehneezen, die overal versterkingen hebben, welke een voor een genomen zouden moeten worden, ons veel verliezen zou veroorzaken en ons dwingen tot een ontwikkeling van aanzienlijk buitengewone middelen, waaraan wij ons niet moeten blootstellen. De guerilla-oorlog ter Zuid- en Oostkust van Borneo, waarheen „de Patriot” verwijst, heeft vier jaren geduurd, hoezeer wij daar slechts met een opstand te doen hadden in een gewest, dat reeds in de helft der vorige eeuw een leen was van de Compagnie, waar de Dajaksche bevolking grootendeels op onze hand stond en wij betrouwbare

hoofden en aanhangers hadden. Dit voorbeeld pleit dus niet voor het aangeprezen stelsel.

Trouwens, geen oorlog is in een tropisch gewest, in een land, hetwelk geen plaatselijke middelen oplevert, waar het leger leven moet van de levensmiddelen die het zelf medevoert, gevaarlijker, afmattender en sloopender dan de guerilla-oorlog. Zij, die hem verlangen om, gelijk zij zeggen, een einde te maken aan onze verliezen, bedriegen zich zelven en anderen als zij dit werkelijk vooropzetten. Al kunnen de guerilla's het in de gevechten niet tegen geregelde troepen volhouden, zij hebben het voordeel dat zij kunnen verdwijnen als ze het verkiezen; zij kunnen, wanneer ze het willen, het gevecht afbreken of ontwijken wanneer het in hun nadeel is, en hervatten als de kans in hun voordeel keert. In Atjeh zijn de gevechten, door den aard van het terrein, het groot aantal kampongs waarmede de vlakten bezaaid zijn en de eigenaardigheid, dat elk huis of erf van zware omheining voorzien is, zeer bloedig en de marschen door het gebrek aan bruikbare wegen langdurig en afmattend. De troepen moeten er, na elken tocht, naar het legerkamp terugkeeren of alles wat zij noodig hebben om op het veroverde terrein te blijven met zich medevoeren, hetgeen die bewegingen het karakter eener contra-guerilla ontneemt. In beide gevallen is het opzoeken des vijands in zijne binnenlandsche schuilhoeken gevaarlijk niet alleen voor de troepen, maar ook voor de koelies of dragers, die de kolonnes met levensmiddelen, munitien, draagbaren, enz., moeten vergezellen. Iedere tocht verzwakt de effectieve sterkte, niet enkel door gesneuvelden en gekwetsten, maar ook door andere oorzaken, want hij werpt de half uitgeputten ter neder en voert ze naar de ambulances, en daar men slechts een betrekkelijk klein getal zieken in het kamp kan verplegen, zoo is men tot gestadige evacuatien genoodzaakt.

Bij dit alles komt de overweging, dat de guerilla-oorlog slagen moet. Eenmaal aangevangen, is terugtreden niet mogelijk zonder een zwakheid aan den dag te leggen, die van groote gevolgen kan zijn. Zoowel de vijand, als de verschillende natien die den oorlog gadeslaan zullen een terugkeeren van den ingeslagen weg terecht als een bewijs van onvermogen houden. Onverantwoordelijk zou het dus wezen zich aan zoovele nieuwe moeielijkheden en gevaren bloot te stellen. De thans ingeslagen veilige weg levert reeds bezwaren genoeg te overwinnen. Men trachte

die te boven te komen door de middelen welke beschikbaar zijn, maar wachte zich zorgvuldig voor roekelooze ondernemingen, voor waagstukken, waarvan men ons wel is waar gouden bergen beloofd; maar die bij eenig nadenken blijken veel minder kans van slagen te hebben dan het stelsel van generaal van Swieten en van den tegenwoordigen bevelhebber van Atjeh, kolonel Pel.

Bijdrage tot de kennis der Boeginesche letterkunde.

Onder de volken van den Indischen Archipel, die inzonderheid onze belangstelling verdienen, nemen de Boeginezen voorzeker eene der eerste plaatsen in en het zijn inzonderheid verscheidene geschriften van Dr. Matthes, die als onwaardeerbare bijdragen tot de kennis van dit volk ten volle onze aandacht verdienen. Door zijne studiën wordt men in de gelegenheid gesteld de letterkunde der Boeginezen nader te leeren kennen, waardoor tevens eene groote leemte wordt aangevuld in onze kennis van Nederlandsch Indië, eene leemte die reeds veel te lang heeft bestaan. Eenige mededeelingen omtrent deze letterkunde, bij wijze van een kort algemeen overzigt, mogen hier als inleiding op het volgende voorafgaan. Hoewel de letterkunde der Makassaren, die in taal en zeden zoo nauw verwant zijn met de Boeginezen, voorzeker belangrijk genoeg is om eene opzettelijke studie alleszins te verdienen, is toch die van laatstgenoemden rijker en oorspronkelijker dan de Makassaarsche. In het Boegineesch bestaan meer en belangrijker werken in proza dan in het Makassaarsch; omgekeerd wint de Makassaarsche poëzij het in gehalte van de Boegineesche. Tot de voornaamste geschriften in proza behooren eenige historische, o. a. die over de geschiedenis van verschillende Boegineesche staten, dagregisters, enz. Als curiositeit vermelden wij hier ook eene Boeginesche beschrijving van den Krimoorlog, waarin de geloovige Turken wonderen van dapperheid doen in den strijd tegen de ongeloovige Russen; van Engelschen en Franschen wordt daarin niet eens gewag gemaakt. Van groot belang zijn verscheidene geschriften over zeden en gewoonten,

verzamelingen van wetten, waaronder het wetboek der Wadjorezen een der voornaamste is en voorts de Latôwa, eene verzameling van uitspraken en mededeelingen van oude vorsten en geleerden over allerlei onderwerpen, doch meestal van dien aard dat hoofden en regenten ze als rigtsnoer van hun gedrag, vooral wat regtspleging betreft, kunnen beschouwen [1]). In het Makassaarsch bestaat een dergelijk geschrift, Râpang getiteld, dat evenwel in belangrijkheid van inhoud voor het Boeginesche moet onderdoen. De Boedi istihârat, eene omwerking van een of meer Maleische geschriften van Arabischen oorsprong, heeft veel overeenkomst met het bekende Maleische geschrift de Kroon der Koningen en handelt voornamelijk over de pligten van vorsten en onderdanen, regters, onderwijzers en leerlingen, ook over die van mannen en vrouwen in het algemeen enz. Ook hiervan bestaat eene Makassaarsche redactie en bij Boeginezen zoowel als bij Makassaren staat het zeer hoog aangeschreven. Vele geschriften bevatten slechts verhalen, vertalingen of omwerkingen van Maleische. De zoogenaamde pâoe pâoe rikadông d. i. verhalen waarbij toegestemd wordt, zijn geheel met onze kindervertellingen te vergelijken. De verhaler of voorlezer houdt daarbij gedurig op om zijn publiek in de gelegenheid te stellen dat het teekens van goed- of afkeuring geve. Het ontbreekt ook niet aan geschriften over bijgeloof, zooals over voorteekens, over gelukkige en ongelukkige tijden enz. Opmerking verdient een geschrift over schietwapens, dat uit het Spaansch of Portugeesch in het Makassaarsch en daaruit weer in het Boegineesch is vertaald. De prozaliteratuur telt voorts ook een aantal geschriften van Mohammedaansch-theologischen of juridischen aard. De Boeginesche poëzij onderscheidt zich evenals de Makassaarsche van het proza door eene soort van parallelisme dat veelal in herhaling van hetzelfde denkbeeld met onderscheidene bewoordingen of in de voorstelling van dezelfde personen of zaken onder verschillende beelden,

---

[1]) In eigennamen is de lettergreep, waarop de klemtoon valt, van een accent voorzien. De scherpe klinkers aan het einde van eene lettergreep zijn door een ' aangeduid. De eigenaardige uitspraak die de *a* hier en daar heeft en die de Boeginezen door de zoogenaamde antja uitdrukken, hebben wij, bij gebrek aan een daartoe geschikt teeken, in de transcriptie niet kunnen aanduiden. De schrijfwijzen Boni en Wadjo hebben thans bij ons het burgerregt, hoewel Bone en Wadjo', zooals de inlander uitspreekt, beter zou zijn.

somtijds ook in sterk uitkomende tegenstellingen bestaat. Ook vindt men hier eene soort van metrum, doch rijm ontbreekt. Met de Maleische pantoens en de kêlong's der Makassaren te vergelijken zijn de êlong's, korte gedichten, meestal van erotischen aard. Het zijn voornamelijk de padjoge's of dansmeiden, die ze plegen te zingen, terwijl zij al dansend en onder het maken van allerlei toepasselijke bewegingen elkander gedurig daarmede antwoorden. Zij worden echter door anderen en niet door de padjoge's zelve vervaardigd. Men kan de êlong's onderscheiden in eenvoudige, die voor den inlander niet moeielijk te verstaan zijn en diepzinnige, veelal in eene geheimzinnige taal geschreven, die met den naam van bâssa to Bákke d. i. taal van den man van Bákke, bestempeld wordt. Deze persoon leefde oudtijds in Soppeng en was om zijne scherpzinnigheid zeer beroemd. De van hem afkomstige taal heeft dit eigenaardige dat zij zich doorgaans slechts van vergezochte woordspelingen en somtijds zelfs alleen van gebarenspel bedient. Verder heeft men ook zoogenaamde êlong ôsong of krijgszangen. Andere gedichten worden bij sommige gelegenheden gezongen, bijv. bij besnijdenis- of huwelijksfeesten, bij het heerschen van pokken, enz. Meer uitgebreide gedichten van epischen, erotischen of anderen aard worden in het algemeen tôlo genoemd; men kan ze eenigermate vergelijken met de sjâïr's der Maleijers. Tot de oudere tôlo's behooren o. a. de zoogenaamde Menroerâna, die dezen naam dragen, omdat daarin gedurig een vorst (menroerâna) sprekend wordt ingevoerd. In het meest beroemde van deze gedichten worden de heldendaden verheerlijkt van Aroe Palâkka, die met de Nederlanders onder Speelman het rijk van Gowa ten onder bragt. Het bevat slechts verwarde mededeelingen van feiten en hoogdravende, nu en dan zeer platte beeldspraak. Een ander heldendicht, La Galigo genaamd, is in een oud, thans in onbruik geraakt, Boegineesch geschreven en wordt slechts door zeer weinige personen meer verstaan. Tot op zekere hoogte wordt die taal nog begrepen door de bissoe's, eene soort van priesters, die tevens als geneeskundigen fungeren, en door eenige vorstinnen en andere bejaarde vrouwen, die lang aan het een of ander hof geleefd hebben, waar de bissoe's bij zekere feesten stukken van dat gedicht plegen voor te dragen. Het is zeer uitgebreid en handelt over het verblijf van Batâra Gôeroe hier op aarde, alsmede over de daden en lotgevallen van zijne nakomelingen, Ba-

târa Lâttoe', Sawêri-gâding, La-Galigo en vele andere helden of vermaarde personen. In poëtisch opzigt staat het op lagen trap, doch voor de ethnologie is het zeer belangrijk, daar men er uitvoerige beschrijvingen in vindt van de plegtigheden, die nog heden bij geboorte, huwelijk en andere omstandigheden in gebruik zijn. Aan die oude gedichten kennen sommigen eene bovennatuurlijke kracht toe, waarom men ze wel eens aan zieken ter genezing voorleest [1]). Van de nieuwere heldendichten noemen wij slechts: een gedicht op den veldtogt der Nederlanders tegen Boni in 1859, een heldendicht op Dâeng Kalâboe, waarin o. a. de dood van den ambtenaar T. baron Collot d'Escury en de zegepraal der Nederlandsche wapens in 1855 bezongen worden, beide door Dr. Matthes uitgegeven, en een ander dat Iyôlle, vorstin van Tanette, liet vervaardigen, waarin de oorlog, dien zij in 1859 tegen haar man gevoerd heeft, bezongen wordt. De zoogenaamde pangâdja', geschriften die eene soort van onderwijs in den islam behelzen, en onder de godsdienstige geschriften eene eerste plaats bekleeden, zijn ook doorgaans in dichtmaat. Uit het medegedeelde blijkt dat ook in onze dagen nu en dan nog nieuwe voortbrengselen der Boeginesche letterkunde verschijnen; hun gehalte getuigt echter van geen vooruitgang; poëtische waarde hebben zij niet.

Een der belangrijkste Boeginesche geschriften is voorzeker het Handels- en Scheepswetboek der Wadjorezen, dat in 1869 door Matthes te Makassar bij van Hartrop is uitgegeven. Het is reeds in 1832 te Singapore verschenen en later, onder leiding van Dulaurier, in de Collection de lois maritimes, van Pardessus, overgedrukt. Dulaurier heeft het ook opgenomen in zijne Chrestomathies Océaniennes en in 1854 heeft het door de zorg van E. Seelieb ook te Weenen het licht gezien. Men zal dus wellicht vragen waarom Matthes nog eene nieuwe uitgave noodig heeft geacht, maar alle verwondering zal ophouden als men verneemt hoe hoogst gebrekkig de tot dusverre uitgegevene teksten en vertalingen waren. Terwijl de tekst van Matthes 25 hoofdstukken bevat, vindt men er in de vroegere uitgaven slechts 14, waarvan nog vijf over niets anders dan vracht van goederen en drie

---

1) Over de hier genoemde bissoe's zie men de Verhandeling van Matthes over hen, uitgeg. door de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Amst. 1872.

over vracht van slaven en slavinnen handelen, hetgeen bij Matthes slechts twee hoofdstukken beslaat. Daar Dulaurier geen Boegineesch verstond, heeft hij voor zijne Fransche overzetting eene Maleische gevolgd, die aan het te Singapore verschenen oorspronkelijk was toegevoegd. Van de vertalingen door Dulaurier en Seelieb (die ook geen Boegineesch kende) geleverd, zegt Matthes: „evenmin wil ik het hun als een smet aanwijzen dat hunne overzetting soms volstrekt niet met het origineel klopt of dat het Boegineesch nu en dan maar geheel onvertaald gebleven is, want zij waren beide der Boeginesche taal onkundig en moesten dus den Maleischen en Boegineschen gids blindelings volgen. Dat zij dit met nauwgezetheid gedaan hebben, vertrouw ik ten volle; en dat doende hebben zij het wetenschappelijk publiek geleverd wat zij konden. Maar ik heb een grieve tegen hunne gidsen, want die hebben hen deerlijk misleid, zooals zij zelven naar ik hoop, zullen erkennen, wanneer zij daar, waar onze tekst overeenkomt, hunne vertaling met de hier geleverde believen te vergelijken." In het dan volgende gispt Matthes zeer teregt hun verklaringen van Boegineesche woorden, hun beschouwingen over de taal en wat meer van dien aard is, als een halsbrekend werk, waaraan zij zich niet hadden moeten wagen en waarvan hij enkele saillante voorbeelden geeft, die wij hier niet behoeven over te nemen.

Het is bijna onnoodig hier nog op te merken, dat dit Wadjoreesch wetboek geen wetboek is naar onze begrippen, maar slechts eene compilatie of verzameling van hier en daar onder de Wadjorezen verspreide bepalingen door zekeren Amânna Gâppa, die in het begin der 18de eeuw hoofd der te Makassar gevestigde Wadjorezen was en waaruit men de denkbeelden der Boeginezen in zaken van handel en scheepvaart eenigszins kan leeren kennen (vgl. Wadj. Wetb. bl. 40). Aan tekst en vertaling laat Matthes eene uitvoerige inleiding voorafgaan, die zeer belangrijke bijdragen bevat voor de kennis van het volk. Zij behelst: de legende omtrent het ontstaan van het rijk van Wadjo; den hoofdinhoud van eene soort van constitutie of verdrag, door de bevolking van het Boegineesche staatje Pamâna met hare eerste vorstin aangegaan, een zeer oud contract tusschen een der Aroe matôwa, hoofdvorst of president der zes vorsten van Wadjo, en een vorst van Loewoe gesloten, eenige belangrijke bijzonderheden omtrent sommige van die hoofdvorsten, zooals de lessen en voorschriften, die een

van hen, het best bekend onder zijn bijnaam „de op zijn schild ontslapene," (omdat zijn lijk tegelijk met zijn schild verbrand werd) aan zijne kinderen en kleinkinderen gaf, de verstandige maatregelen, die een ander hoofdvorst in het belang van zijn volk nam enz., een verhaal van de wijze, waarop het zoogenaamde verbond der Tâlloem-potjôwe, dat onder de inlanders op Zuid-Celebes zeer algemeen bekend is, tusschen Boni, Wadjo en Soppeng werd gesloten, mededeelingen omtrent oorlogen van Wadjo met Boni en later ook met de Oost-Indische Compagnie, een verhaal omtrent de vestiging der Wadjorezen te Makassar en ten slotte een en ander omtrent den tekst door Matthes hier geleverd in de bovenvermelde vroegere uitgaven.

Om den lezer van dit tijdschrift den aard der inleiding eenigszins nader te doen kennen schijnt het niet ondienstig het door Matthes medegedeelde omtrent het verdrag door de bevolking van Pamâna met hare eerste vorstin gesloten, met enkele bekortingen hier te laten volgen. Het heeft, zooals Matthes teregt opmerkt, iets zeer eigenaardigs en zal welligt door zijne beeldspraak eenigermate boeijen.

Toen Ladjipamâaa, vorst in het rijk van Tjina, zijn einde voelde naderen, riep hij de grooten van zijn land bijeen en sprak hen dus toe: „Daar ik zeer zwak ben en weldra kinderloos zal sterven, verlang ik dat mijn naam na mijn dood op mijn rijk overga en ik op deze wijze bij het nageslacht blijve voortleven." Toen de vorst niet lang daarna overleden was, ontving zijn rijk, volgens zijn verlangen, den naam van Pamâna, waaronder het nog tegenwoordig bekend staat. Dewijl men echter in Pamâna geen opvolger van zuiver vorstelijk bloed kon vinden, wendde men zich na lang beraad, tot eene vorstin van Liwoe, genaamd We-Tanrilâllo.

„Daarom, zoo spraken de grooten van Pamâna, komen wij tot u, dewijl het vuur in ons land reeds uitgedoofd en het smeulend hout verteerd is. Wij zoeken vruchteloos naar schaduw en koelte onder bladerrijk geboomte. Ook vreezen wij beroofd te worden, als waren wij padiaren, waar de rijstdiefjes in zwermen op aanvallen. Tevens zijn wij beducht voor koude bij gebrek aan dekking. Alzoo zijn wij zeven maanden na het overlijden van onzen vorst, uwen grootvader, naar wien het land van Pamâna genoemd is, nog steeds in grooten getale in onze baroega (bamboezen loods) vergaderd gebleven, om te beraadslagen en

een vorst te zoeken, aan u gelijk in vorstelijke afkomst en adel der ziel. Doch wel verre dat wij er meer dan één zouden gevonden hebben, hebben wij zelfs buiten u vruchteloos naar één enkelen gezocht. Van u hopen wij alzoo met volle vertrouwen dat gij, als waren wij padiaren, de rijstdiefjes van ons wegjagen en ons als 't ware met warme kleeding tegen de koude beschutten zult. Hetzij gij nabij blijft of verre weggaat, gij kunt ons medenemen, zoo het slechts overeenkomstig onze gewoonten zij. Voor- en tegenspoed moet gij met ons deelen, als 't ware met ons verzinkende in den afgrond, wanneer wederwaardigheden ons treffen en opnieuw verrijzende, wanneer de Zon des heils zich wederom aan de kimmen vertoont. Als de slaaf ongelukkig is, kan ook de meester zich niet gelukkig voelen. Doch voorzeker zal de gunst des Hemels op u nederdalen en zal het de wil van den oppersten beschikker zijn, dat het goede u volge op uwe schreden, en dat vrede uw einde zij."

De vorstin antwoordde: „Groot is uw vertrouwen op mij, zoo zelfs dat ik verlegen tegenover u sta. Doch het doet mij goed, dat vertrouwen. En is het wonder, dat ik er mij over verblijd? Dan reeds verheugt zich de heer, wanneer hij slaven vindt, die hij z e l f heeft moeten zoeken. Hoeveel te zaliger voor hem, als die slaven uit zich zelven tot h e m komen, om h e m te zoeken! G ij dan zegt, dat gij het voegzaam oordeelt, dat ik de vorstelijke waardigheid van Pamâna beërve. Welnu, ik kom er rond voor uit, dat ik die erfenis volgaarne aanvaarden zou. Doch ik moet u vooraf onder de aandacht brengen, dat ik dan pas daartoe bekwaam zou zijn, als de eenige Geest mij zijn onmisbaren bijstand verleende en mij vierderlei magt op aarde schonk: Vooreerst moest ik magt van goederen (rijkdom) bezitten. 2. moest ik bekwaam in handelen en spreken zijn. 3. moest ik in staat zijn, juiste bevelen uit te vaardigen. 4. moest ik overvloedig in het goede zijn en milddadig jegens onderhoorigen zoowel als degenen, die met mij in rang gelijk staan. Als ik dat alles bezat, dan zou ik waardig zijn vorstin van Pamâna te heeten; maar thans...... ik ben slechts een doodarme vrouw, en daarbij zwak en dom. Ik ben slechts vorstin in n a a m. Ook mag ik mij wel is waar beroemen van zuivere, ja hemelsche afkomst te zijn; doch overigens bezit ik niets, dat u regt geeft zulk een weldadig bestuur van mij te verwachten."

De To-matôwa's (oudsten) hernamen: „De zegen des Hemels

zij op u! Spreek toch niet over zwakte en ongeschiktheid; alles, waarvan gij gewaagt, is in onze magt, komt in alle gevallen voór onze rekening. Stem dus slechts toe dat wij u als datoe of vorstin van Pamâna huldigen en wij zullen u magtig en rijk alsmede verstandig en bedreven in al wat goed is, maken. Geef toch gehoor aan ons verlangen en weersta ons niet. Werp het goede, dat uw land u aanbiedt, niet weg als een versleten sarong."

Daarop uitte de vorstin haar bekommering dat zij of een van hare nakomelingen, welligt in het een of ander tegen de adat van Pamâna mogt zondigen en daardoor niet alleen hare regten op dat gebied, maar ook op Liwoe verbeuren. De oudsten en andere grooten noemden dit echter een ijdelen droom en drongen er nogmaals op aan dat zij de regering van Pamâna zou aanvaarden, zoodat zij eindelijk besloot aan hun wensch te voldoen. Doch vooraf liet zij nog de rijksgrooten van Liwoe ontbieden en maakte hen deelgenooten van het verhandelde. Zij verblijdden zich over de onderscheiding, die aan hunne vorstin tebeurtgevallen was en kwamen met Pamâna's rijksgrooten overeen „om, wanneer soms later oók bij hen het vuur mogt uitgedoofd worden, zij het dan wederkeerig op nieuw in Pamâna zouden komen ontsteken en dat zij dan in Pomâna zulk een zuiver vorstenbloed, zulk een fieren welârangtelg [1]) hoopten te vinden, als zij thans aan Pamâna afgestaan hadden."

Vervolgens werd op de begraafplaats der uit den hemel neer gedaalde voorouders van de vorstin op eene verhevenheid, gewoonlijk tâna bângkala' genoemd, eene soort van vierkant gebouw opgerigt, ter breedte en ter lengte van drie vadem. En nadat men zich gedurende eenige dagen vermaakt had met hanengevechten en allerlei spelen, vooral een soort van schoppen of worstelen, werd de vorstin op de volgende wijze gewijd. Zij begaf zich namenlijk boven op de tâna bângkala' en de oudwatampanôewa (rijksvizier) ging achter haar zitten, haar (volgens de inlandsche uitdrukking) op zijn schoot nemend. Toen vervolgens al de grooten van Liwoe en Pamâna gezeten waren, zeide een der oudsten: „Uwe toestemming o vorstin, worde toegejuicht door den Hemel, ondersteund door de benedenwereld!

---

[1]) De welârang is eene soort van slingerplant, die zeer taai en als touw te gebruiken is.

De beschikker van 's menschen lot sla u uit de hoogte gade en doe zijn gunst en bescherming op u neerdalen! Gij erft thans de heerlijkheid van uw grootvader Manôeroenge-ri-wawo-Lonrong (d. i. de bezuiden Lonrong uit den Hemel neergedaalde) en als vorstin van Pamâna zult gij, als waren wij padihalmen, de rijstdiefjes die op de korrels azen, van ons, uwe menschen van Pamâna, wegjagen. Ook zult gij ons als 't ware met mantels tegen de koude beschermen. Wij zijn slechts slaven en dat wel uwe slaven; gij daarentegen zijt onze meesteres,

Daarom, wanneer gij roept, zoo zullen wij antwoorden. Als wij uwe stem vernemen, zullen wij gaan. Indien gij ons beveelt, zoo zullen wij gehoorzamen, indien het slechts volgens de gewoonten des lands geschiede. Gij zijt als de wind, wij zijn als de bladeren. Werwaarts de wind ons voert, daar vallen wij neder; doch dan slechts, als het in overeenstemming is met onze adats. Ja, wanneer gij u daar slechts aan houdt, zoo kunt gij in alle opzigten geheel over ons beschikken. Hetzij gij dan op het gebergte of in de vlakte u ophoudt, overal omgeven wij u.

Een talrijke schare van ons voert gij ten allen tijde met u, onverschillig of het droeve dan wel blijde dagen, oorlog of feesten gelde. Hoever gij dan ook henen trekt, gij zult ons uw Pamaners even goed bij u hebben, alsof gij in onze nabijheid gebleven waart. En wanneer onweerswolken zich aan den hemel vertoonen, zoo zult gij ons gewis niet verlaten, maar desnoods met ons wegzinken in den afgrond, om later, wanneer de zon des heils weder zigtbaar wordt, op nieuw met ons aan de kimmen te verrijzen. Gij zijt en blijft onze eenige oppervorstin des lands. En wanneer gij u des nachts op uwe legerstede nedervlijt, zullen hoofd en voeten bestendig als met een sluijer overdekt zijn. Niets zal uwe rust verstoren. Dan pas, wanneer de adats u wekken, zult gij ontwaken....... Gij zult niet met ons klimmen op het gebergte of met ons nederdalen in de vlakte, maar ons steeds een effen weg laten bewandelen. De slaaf en zijn meesteres moeten elkander niet door donkere bosschen rondvoeren of in allerlei distelen laten verwarren. Niet moet gij tegen ons op de lippen bijten, of ten teeken van afkeuring met het hoofd schudden. Ook moet gij geen zweep tegen ons zwaaien, noch wrok tegen ons koesteren. Niet moet gij uw Pamaners kuilen graven, of heimelijk de zweep voor hen gereed houden. Wat ons betreft, wij zullen den weg niet voor u versperren; gij

zijt onze vorstin, die wij niet in haar bestuur mogen belemmeren. Zoo gij roept, komen wij binnen; zoo gij ons uitlaat, gaan wij heen. Doch alles moet geschieden in overeenstemming met de adat, aan wie de behartiging van de innerlijke belangen des lands is toevertrouwd. Niet moogt gij u bemoeijen met de zaken van den adat. Gij hebt slechts te zorgen, dat gij van uwe zijde het in eere houden der oude gewoonten niet belemmert. Of die al dan niet door anderen geëerbiedigd worden, dit is voor onze niet voor uwe verantwoording. Gij kunt u in uwe heerlijkheid gerustelijk op uwe legerstede nedervlijen."

„Vier punten zijn het, waaruit uw aanzien blijkt:

1. Dat men u van behoorlijke woning voorzie. 2. Dat men uwe velden bearbeide. 3. Dat wij uwe dienst- en krijgsknechten zijn, maar dat gij ons dan ook te eten geeft. 4. Dat wij, als gij trouwen wilt, de kosten geheel voor onze rekening nemen."

Vervolgens deelde hij haar mede welke hare inkomsten zouden zijn, namelijk vooreerst de opbrengst van zevenderlei boeten, in verschillende gevallen van overtreding door den schuldige te betalen, verder zou zij, bij overlijden van vrije lieden, regt hebben op een bout van den buffel, bij gelegenheid der begrafenis geslagt, en zoo de overledene een anak âroeng (vorstenzoon) was, op de lever, nieren en dergelijke van het slagtbeest. Ook zou zij een gedeelte der opbrengst van de tuinen en padivelden genieten, jaarlijks zou er eenmaal voor haar gevischt en evenzoo eens voor haar gejaagd worden.

Van de woorden, die hij tot de vorstin sprak, verdienen voorts nog de volgende vermelding; „Niet moet gij uit u zelve iets aannemen, dat u boven op het paleis gebragt wordt; dan pas, als wij het u overhandigen, moet gij het accepteren. Dan pas, wanneer ik u de spijs wil toereiken, moet gij uw mond openen. Zelfs het vleesch dat gaar is, wordt ongaar, als gij het zelve wilt nemen. En zoo het daarentegen nog niet gaar is, zal het onmiddelijk gaar worden, zoodra de adat het u in den mond steekt[1]). Uwe spijs wordt door ons onderzocht of er ook beentjes of graten in zijn, om te voorkomen dat gij u soms verslikt en alzoo

---

[1]) Adat, soms ook minder juist hadat geschreven, beteekent hier en op enkele andere plaatsen in dit stuk, de rijksgrooten, die in Boeginesche staten eene soort van rijksraad vormen. Zij worden zoo genoemd, omdat het hunne taak is, de adat of de gewoonten, het gewoonteregt van het land, te handhaven.

sterft. Ook verkoelen wij u met waaijers uit vrees dat gij u welligt verhit en sterft. Aan de inachtneming der adats hebt gij uw heerlijkheid en magt te danken, daarom willen wij dag en nacht waken, dat die ten uwen opzichte trouw gehandhaafd worden."

Als voorrechten der vrije lieden in Pamâna noemde hij deze vier: „1. Regeert gij wel als vorstin over hen, maar moogt gij u geen despotisch gezag aanmatigen. 2. Erft gij wel het rijk van Pamâna, maar móogt gij uw erfenis niet willekeurig op anderen laten overgaan d. i. de adat [1]) heeft u vorstin van Pamâna gemaakt en overeenkomstig de adats moet gij over ons heerschen. 3. Moet gij ons niet opjagen, als wij ergens willen rusten; niet tegenhouden, als wij weg willen. 4. Moogt gij ons niet verhinderen, overeenkomsten met onze medevrijen aan te gaan. De poorten van Pamâna moeten geopend blijven, om vrijelijk uit en in te gaan, opdat onze voeten ons, al naar ons verlangen, hetzij buiten of binnenwaarts brengen .... De watampanôewa (rijksvizier of rijksbestierder) wake voor de trouwe naleving van het verbond tusschen de vorstin en de adat (rijksgrooten) van Pamâna. Daarom heete hij de alâwa tânga (d. i. het groote middenbeschot, dat de inlandsche huizen in twee deelen splitst). Wanneer de vorstin dwaalt, worde zij teregt gewezen door den watampanôewa. Wanneer de rijksgrooten het regte spoor bijster raken, worden ook zij door den watampanôewa aan hun pligt indachtig gemaakt."

Nadat men nu van weerszijden omtrent alles overeengekomen was, begon de watampanoewa, naar Boegineesch gebruik, het zoogenaamde mangâroe d. i. al tandakkend en met zijne kris zwaaijend, zwoer hij trouw aan de vorstin. „Zie, zoo luidde zijne taal, ik ben de watampanôewa, genaamd Towaparêwa', de man, die aan u zijne eer en zijn aanzien te danken heeft, de man, die geroepen is om te waken dat u in huis en op het veld gegeven worde wat u als datoe van Pamâna toekomt, de man, wiens pligt het is u ten dienst te staan in droeve en in blijde dagen, in oorlog en bij feesten, opdat gij groot en heerlijk moogt worden, tot leven en welzijn van uw volk! En wee hem, wee hem, die zich verstouten mogt, u in uwe vorstelijke waardigheid te beperken. Hem zullen wij met het zwaard verslaan, wij en het gansche volk van Pamâna!"

---

[1]) Zie de vorige noot.

Zoodra hij uitgesproken had, stond ook de matôwa To-Panannôengi, die straks het woord gevoerd had, van zijne zitplaats op om op gelijke wijze eene plegtige verzekering van hulde en trouw aan zijne vorstin te geven.

Onder de Wadjorezen, omtrent wie Matthes bijzonderheden mededeelt, trekt La-Sâlle „die voorzeker de achtingwaardigste van al de aroe matôwa's van Wadjo' geweest is," voornamelijk onze aandacht. Van hem verhaalt men, dat hij, onmiddelijk na den oogst, huis aan huis eene zekere hoeveelheid padi, geheel naar ieders goedvinden, liet ophalen en in voorraadschuren verzamelen, ten einde daaruit armen en gebrekkigen van voedsel te voorzien en in geval van misgewas hongersnood te voorkomen. Ook liet hij op zekere tijden huis aan huis geld inzamelen, om eene soort van diakoniekassen op te rigten tot ondersteuning van arme lieden en tot goedmaking van de kosten hunner begrafenis.

„Doch niet enkel in het belang van behoeftigen, maar ook tot bevordering van landbouw en vooral van handel, liet hij van tijd tot tijd geld inzamelen. Op deze wijze stelde hij kassen daar waaruit onbemiddelde handelaren tegen zeer voordeelige voorwaarden een handelskapitaal erlangen konden." Veelal werd hun dit op zoodanige voorwaarden verstrekt dat zij twee derden van de winst voor zich mogten behouden; het overige één derde verviel aan het land; de helft daarvan bleef in 's lands kas en voor de andere helft werden geweren, kruid en kogels gekocht. Voor het kruid werden te Tossôra, de hoofdplaats van Wadjo, magazijnen gebouwd en de geweren toevertrouwd aan de zorg van een hoofd, die ze steeds schoon en in orde moest laten houden. „Eindelijk achtte hij het ook in het belang van het land, dat zijn onderdanen gedurig in het hanteren van wapens geoefend werden; vandaar dat vooral in vroeger tijden de handelaren den naam hadden van goede schutters te zijn. Of zij nog heden ten dagen in dat opzigt uitmunten, wordt door mij betwijfeld."

Het bovenstaande zij genoeg om de inleiding eenigzins te doen kennen. Wat nu het wetboek zelf betreft, het bestaat uit 25 artikelen of hoofdstukken, elk van een opschrift voorzien, dat den inhoud aangeeft. Men verwachte hier volstrekt geen logische volgorde, geen volledigheid, zelfs niet overal voldoende duidelijkheid. Dit laatste gebrek zal den lezer evenwel niet hinderen in het verstaan der vertaling, want Matthes heeft die van

uitvoerige aanteekeningen voorzien, waarin men alle noodige opheldering kan vinden. Een kort afzonderlijk hoofdstuk bij wijze van inleiding gaat aan de wetten vooraf waarin de Boeginesche schrijver het ontstaan der artikelen en het onderwerp waarover zij handelen, mededeelt. Wij vernemen hieruit tevens dat de vaststelling dezer bepalingen met onderling goedvinden van de hoofden der Wadjorezen te Makassar, te Pasir op Borneo en op Soembawa is geschied. Van de dorre inhoudsopgave willen wij den lezer verschoonen en vermelden daarom slechts dat zij meerendeels betrekking hebben op koopwaren en hunne vracht, op het leenen en borgen van geld of goederen, koop en verkoop, pligten en regten van gezagvoerder en scheepsvolk en verdeeling van winst, terwijl men hier en daar voorschriften van anderen aard ingelascht vindt, zooals die omtrent de wijze van behandeling van regtszaken, het redden van schipbreukelingen, over passagiers, over geschenken aan den vorst of sjahbandar (havenmeester) enz. In vergelijking met de scheepvaart-wetten van Malaka is het onderscheid van toestanden en bepalingen in het oogloopend. De straf van slagen bijv., die daar zoo veelvuldig vermeld wordt, is hier op geen enkele overtreding gesteld. Trouwens, indien de gezagvoerder van een Boeginesche praauw zijn volk gedurig daarmede wilde straffen, zou hij naar het oordeel van Matthes, spoedig bij een amok zijn leven verliezen. Opmerkelijk is ook de geest van humaniteit, die in art. 21 doorstraalt, waar wij aan het einde lezen: „zoo de schuldenaar betaald heeft, wat hij aan geld en koopwaren bezat en dit nog niet voldoende is tot aflossing der schuld, zoo worden zijne bezittingen alle getaxeerd door onpartijdige personen, en alsdan gebezigd om mee te betalen. Wanneer hem zijne goederen op deze wijze alle ontnomen zijn en de schuld toch nog niet afbetaald is, wordt deze echter als afgedaan beschouwd, zoodat de man weder zonder schuld is; de vrije man toch kan niet gedwongen worden om zijn geld te zoeken als pandeling, veelmin tot slavernij gedoemd worden..... Aldus dient men onder vrije menschen te handelen, dat men elkander te leen geve en daarbij elkanders welzijn, niet elkanders nadeel zoeke. En zoo gij hetgeen gij uitgeleend hebt, niet wenscht verminderd te zien, hoed u dan iemands stam uit te rukken. Wacht integendeel zijne herleving (zijn herstelling uit het ongeluk) af; welligt bekomt hij dan later nog iets om u van te kunnen betalen. Of geef hem weder koopwaren om voordeel meê

te zoeken, opdat hij iets erlange tot afdoening zijner schuld." De uitdrukking „iemands stam uitrukken" wordt door art. 14 opgehelderd, waar men vindt: „wanneer iemand tot delging zijner schuld alles wat hij bezit, gegeven en ten laatste zelfs zijn persoon verpand heeft, wordt er van zoo iemand, ofschoon hij ook daarmede zijne schuld niet geheel afloste, gezegd, dat zijn stam is uitgerukt."

Wij moeten niet alleen de uitgave van dit wetboek, maar ook de vele andere bijdragen van Dr. Matthes voor de linguistiek en ethnologie van Zuid-Celebes te meer op prijs stellen omdat onze kennis van dit eiland in andere opzigten nog zooveel te wenschen laat [1]). Zeker zou het een nader onderzoek alleszins waardig zijn, vooral ook omdat het zich, niet alleen in geographisch, linguistisch en ethnologisch opzigt, maar mede in zijne Flora en Fauna zoo eigenaardig van de overige groote Soendaeilanden onderscheidt. Wat de Fauna betreft is dit inzonderheid door Wallace aan het licht gebragt, doch van het eigenaardige zijner Flora is tot dusverre slechts weinig bekend, schoon men met grond mag vermoeden dat ook dit gebied bijzonder de aandacht verdient. En overigens weet men genoeg hoe groot de leemten in onze kennis van Celebes zijn, dan dat ik daarover verder behoef uit te weiden. Maar welligt is in onze dagen, nu belangstelling in de kennis van den Indischen Archipel bij landgenoot en vreemdeling grooter is dan ooit te voren de tijd niet ver meer verwijderd dat ook de nevel zal verdwijnen, die hier op dit oogenblik nog zooveel bedekt.

G. K. Niemann.

---

[1]) Het Boegineesch Woordenboek van Dr. Matthes zal eerstdaags het licht zien. Zijne Boeginesche spraakkunst gaat thans ter perse. Een uitvoerig verslag omtrent Boeginesche en Makassaarsche handschriften zal hij mede binnen kort uitgeven.

Palembang 1809—1819.

TOEBOEALI 1820—1821.

Te Muntok in 1819 zijnde, ontvingen wij alleronverwachts de tijding dat geheel Palembang tegen ons in opstand was en onze strijdkrachten van de hoofdplaats waren verdreven. Om de oorzaken van dien opstand te begrijpen, is het noodzakelijk op te klimmen tot het voorgevallene sedert 1809 en den moord van onze geheele bezetting met den resident Woordman in 1810. De bijzonderheden, welke hieromtrent volgen, werden mij medegedeeld door den heer Weteringbuis, destijds klerk op het residentiebureau te Palembang, en door den Chineeschen kapitein Demang.

Reeds in 1809 waren de gemoederen aan het gisten. Op zekeren voormiddag, naderden een groote massa gewapende Palembangers, aangevoerd door den rijksbestierder en onder het aanheffen van oproerkreten, het niets beduidende fortje, waar zich de kolonel Barbier, resident van Palembang, bevond. Deze, een bejaard, doch energiek man, had intusschen maatregelen tegen een overrompeling genomen en was bereid om met zijn zwak garnizoen tot den laatsten man te strijden. In de benarde positie, waarin hij zich bevond, gehoorzaamde hij echter aan een waarlijk heroïsche ingeving. Na de noodige orders tot een hardnekkigen tegenstand te hebben gegeven, begaf hij zich in persoon, in groot uniform, naar den muitenden troep, den achterblijvenden luitenant gelastende om twee veldstukken buiten vóór het fortje te posteeren en in het gezicht der Palembangers te laden met destijds nog in gebruik zijnde kettingkogels en kar-

tetsen, die stukken op zijn persoon te richten, met verderen last om, zoo hij te lijf werd gevallen, zonder aarzelen op hem en op zijn aanvallers te vuren. Over dit stoutmoedig besluit verbaasd, hielden de Palembangers halt. Hen naderende, verlangde de kolonel Barbier om den rijksbestierder te spreken en vroeg dezen „wat die gewapenden optocht beteekenen moest?" — Het antwoord was, dat de Sultan grieven had tegen het gouvernement. — De kolonel verzocht hem daarop des Sultans grieven schriftelijk in te dienen, waarna hij die den maarschalk gouverneur-generaal zou voordragen en Zijner Exellentie's nadere bevelen afwachten. Daarmede was de orde schijnbaar hersteld.

Van de gebeurtenis den maarschalk kennis gevende, verzocht kolonel Barbier tevens om zijn overplaatsing, wijl zijn hooge leeftijd het hem onmogelijk maakte de belangen van het gouvernement naar eisch der omstandigheden te behartigen. Later zag ik dezen dapperen hoofdofficier. Hij was ver boven de zeventig jaren oud, met hoofdhaar zoo wit als sneeuw, zeer zwaar van gestalte en had een imponeerend voorkomen.

In plaats van kolonel Barbier, werd toen de heer Woordman tot resident benoemd. Hij kwam te Palembang vergezeld van een flottille kanonneerbooten. Het aanwezen van die oorlogsvaartuigen maakte Palembang zoo stil als of de plaats uitgestorven was. De resident Woordman, de bedrijvigheid willende herstellen, raadpleegde hierover met den rijksbestierder, die zeide, dat het volk bevreesd was voor de oorlogsbodems, welke midden in hun stad voor anker lagen. De resident liet toen die vaartuigen de rivier afzakken en post vatten tusschen de Pladjoe en Gombora, waardoor er meer levendigheid onder het volk kwam. Alles scheen te herleven, alles scheen rustig, terwijl schijnbaar de beste verstandhouding tusschen den resident en den rijksbestierder bestond.

Middelerwijl moesten de oorlogsvaartuigen gevictualeerd worden, dat te Palembang niet kon geschieden. De resident, alles in de beste orde wanende, zond ze daarom terug naar Batavia. De heer Weteringbuis, die, als oud-ingezeten van Palembang, veel met het volk had omgegaan en zijn listigen aard kennende, vertrouwde die schijnbare rust niet en deelde met bescheidenheid zijn wantrouwen den resident mede. De hooghartige blanke hoofdambtenaar meende echter de waarschuwing van het donkerkleurig inlandsch kind in den wind te mogen slaan. Einde-

lijk namen de onrustbarende geruchten zoodanig toe, dat de heer Weteringbuis zich andermaal tot den resident wendde en hem meldde, dat, volgens vertrouwbare berichtgevers, zelfs den nacht bepaald was, dat het fortje zou worden overrompeld en aller dood besloten was; maar, aangezien de goede verstandhouding met den rijksbestierder schijnbaar voortduurde, vond ook deze waarschuwing geen geloof bij den resident.

Intusschen bleken de inlichtingen van den heer Weteringbuis maar al te juist te zijn. Op den bepaalden nacht werd het fortje overrompeld en werden de resident en allen die zich met hem er in bevonden door de Palembangers gevangen genomen. Alleen de heer Weteringbuis ontsnapte. Hij was van den voorgenomen aanslag onderricht door de familie van zijn Palembangsche vrouw, die hem overhaalde, ten einde den algemeenen moord te ontkomen, op dien nacht, zoodra hij eenig tumult vernam, met haar naar de tegenovergestelde zijde van het fortje te vluchten en over den muur naar buiten te springen, waar hare familie hen zou verbeiden en denzelfden nacht met een prauw naar het binnenland vervoeren. De ontvluchting gelukte volkomen. De heer Weteringbuis bleef zich veilig bij de familie zijner vrouw ophouden tot na de verovering van Palembang door de Engelschen, toen hij in zijne vroegere betrekking op de hoofdplaats werd hersteld.

De resident Woordman en de andere Europeanen werden als misdadigers gevleugeld en den geheelen volgenden dag, op het bruggenhoofd, in de brandende zon, zonder lafenis, door gewapende Palembangers bewaakt. Het verder uiteinde dezer ongelukkigen wordt tweeleedig verhaald. Volgens de eene lezing, werden zij, aan armen en beenen gebonden, 's achtermiddags om 4 ure, van het bruggenhoofd in de rivier geworpen en als honden verdronken. De andere lezing is, dat zij gevleugeld in een prauw werden neêrgelaten, om, zoo het heette, naar Batavia te worden gevoerd, maar bij Pladjoe gebonden over boord werden geworpen. Hoe het zij, zij kwamen op ellendige wijze aan hun einde.

Na de verovering van Meester Cornelis in 1811, namen de Engelschen bezit van het tinrijke eiland Bangka, dat aan den sultan van Palembang behoorde. Daar zij evenwel niet in het ongestoorde bezit daarvan konden blijven, zonder formeelen afstand van dien vorst, moesten zij hem door hunne krijgsmacht

daartoe noodzaken. De expeditie, met dat doel uitgezonden, ankerde vóór de monden van de Soensang (rivier van Palembang) en vestigde zich op den hoek van Kalian, op Bangka, waar zij het fort Nugent met een voorliggende lunette bouwde, uit welke lunette zij de reede kon beheerschen. Deze militaire stelling was uitmuntend en kon, in behoorlijken staat van verdediging gesteld, door twee honderd man bezet, tegen een overtreffende vijandelijke macht stand houden. Het fort zelve, zooals het daar in onvoltooiden toestand lag, was echter van niet veel beteekenis. Voltooid, had het weder geen genoegzame ruimte om de noodige gebouwen voor de bezetting te bevatten. Hoewel de hoogvlakte van Muntok, de tegenwoordige hoofdplaats van Bangka, waarop een kustbatterij stond, even goed als Kalian kan worden versterkt, zoo wordt die toch door een hoogte op den weg naar Rangan gedomineerd. De positie is zoodanig, dat men, zoowel op het noord-wester als op het zuid-wester strand, den vijand het landen niet kan betwisten.

Uit een handelsoogpunt is de hoek van Kalian mede veel gunstiger gelegen dan Muntok. Ter weerszijde van dien uithoek kunnen de schepen, op een geweerschot van de kust, veilig ankeren, aan de eene zijde beschut voor de zuid-ooster, aan de andere voor de zuid-wester buien. De reede van Muntok, daarentegen, ligt geheel open en moeten de schepen veel verder uit den wal ankeren. Het landen gaat ook vóór Muntok met zeer vele bezwaren gepaard, vooral bij lage ebbe. Terwijl op Kalian de laadbooten tot vlak op het strand kunnen komen, strekt de zandbank voor Muntok zich zeer ver in zee uit; dit bemoeilijkt het laden en lossen der schepen. Omgekeerd, wordt de benedenvlakte van Muntok, zooals de haven, het Chineesche kamp, enz. bij springvloeden geheel overstroomd.

Terwijl de Engelschen aan het fort Nugent werkten, zeilden hunne oorlogschepen de rivier Soensang binnen tot zij voor de vijandelijke positie op de Borang kwamen. Zij zonden een parlementair derwaarts, die met het bescheid terug kwam, dat de Borang slechts door een voorhoede bezet was, die op de hoofdmacht was teruggetrokken. Deze stond, onder den pangeran adipatti — jongeren broeder van den Sultan — op de Pladjoe geposteerd. De expeditie werkte zich voort tot even buiten bereik van het vijandelijk geschut en zond weder een parlementair om met den pangeran adipatti over een te komen, dat zoo

hij (pangeran) de Engelschen ongehinderd doorliet, zij hem als onafhankelijken Sultan zouden erkennen.

De pangeran adipatti nam dat voorstel gereedelijk aan en de Britsche oorlogschepen konden aldus ongedeerd, eer de Sultan er aan dacht, tot voor den Kraton verschijnen. De Sultan, daardoor verrast, stond al hun eischen toe. Daarbij werd hoofdzakelijk bedongen: 1°. het erkennen van zijn jongeren broeder, den pangeran adipatti, als onafhankelijk vorst met den rang van Sultan moeda (jongeren Sultan), terwijl de regeerende Sultan zijn waardigheid behield als Sultan toea (ouderen Sultan), 2°. het formeel afstaan van het geheele eiland Bangka.

De politiek der Engelschen bereikte hiermede volkomen haar doel. Beide broeders, de Sultan toea en de Sultan moeda, stonden nu bestendig vijandig tegenover elkander, steeds elkander bespiedende om de kans te treffen elkander den voet te ligten en het rijk alleen te bezitten. De juistheid van de spreuk: „verdeelen om te heerschen" werd ook hier weder bevestigd, daar de Engelschen, gedurende hun vijfjarig tusschenbestuur, Palembang in rust en vrede behielden, met slechts een zwakke militaire bezetting van nog geen veertig man inlandsche soldaten. Met het binnenlandsch bestuur lieten zij zich niet in; dit werd geheel overgelaten aan de beide Sultans, die, ieder zijn grondgebied, beheerden. Van Palembang trokken zij geen andere geldelijke voordeelen dan de stedelijke belasting, welke evenwel niet onbelangrijk moet geweest zijn. Palembang had destijds, buiten den belangrijken handel met den geheelen Archipel, ook zeer veel handelsbetrekkingen op China. Jaarlijks voeren aldaar af en aan van acht tot twaalf groote Chineesche jonken. Overigens, was het de Engelschen minder om Palembang zelf te doen; gelijk reeds is gezegd, vestigden zij zich daar om in het ongestoord bezit van het tinrijke eiland Bangka verzekerd te blijven.

Aldus stonden de zaken toen deze gewesten weder door het Nederlandsch gouvernement van de Engelschen werden overgenomen. Tot Commissarissen van overname werden benoemd de heer Muntinghe, oudste lid van den Raad van Indië, en de heer Smissaert. Na de overname resideerde de eerste te Palembang, de tweede te Muntok.

Al spoedig wist zekere renegaat-Chinees, met name Demang Osman, het volle vertrouwen van den heer Muntinghe te verwerven, die hem den post van hoofdoppasser en spion opdroeg.

Dr. Bastijn, een officier van gezondheid, die reeds onder het Engelsch bestuur te Palembang practiseerde en daardoor met vele Palembangsche grooten in aanraking was geweest en Demang Osman had leeren kennen, maakte den heer Muntinghe bekend met het trouwelooze karakter van den renegaat; doch kreeg ten antwoord: „— Men moet schelmen door schelmen vangen." — Dr. Bastijn insisteerde en zeide verder zeer beleefd: „— Edele heer, hij is ook een vertrouweling en spion van den ouden Sultan, vertrouwt hem niet." — „Des te beter kom ik achter de geheimen van dien vorst," antwoordde de heer Muntinghe. Later bleek dat de canaille den Commissaris bij den Sultan verraden had.

De oude Sultan en zijn rijksbestierder namen alle intrigues te baat om den jongen Sultan verwijderd te krijgen, en alleen het rijk te hebben. Onder de hand werd besloten, dat de jonge Sultan zou verwijderd worden, waarvoor de oude Sultan het gouvernement 200,000 dollars zou betalen, de eerste helft onmiddellijk na het sluiten der overeenkomst; de tweede helft later, waartoe hij zijn oudsten zoon en troonopvolger den pangeran adepatti, als waarborg zou geven, die als vorstelijk gezant te Buitenzorg zou verblijven en in alle opzichten naar zijn rang vorstelijk zou worden behandeld. Reeds was aan de 200,000 dollars een bestemming gegeven. Men zou daarvoor een sterk fort vlak tegenover den Kraton van den ouden Sultan bouwen!

De jonge Sultan, merkende wat er tegen hem gesponnen werd en steunende op zijn verheffing tijdens het Britsch tusschenbestuur, wendde zich tot het Engelsche gouvernement, dat in 1818 nog te Benkoelen resideerde. Dat gouvernement redeneerde in zijn overdreven ijver dat „daar de Palembangsche gewesten „op den voet van vrede aan Nederland waren overgegeven, „Nederland ook verplicht was, de tractaten door de Engelschen „met de Indische vorsten gesloten te eerbiedigen, evenals zij „gedurende hun tusschenbestuur op Java de door Nederland gesloten tractaten geëerbiedigd hadden, enz. enz." Het zond buitendien een detachement militairen, onder geleide van twee Engelsche officieren, naar den jongen Sultan.

In 1818—1819 hadden wij op de hoofdplaats Palembang twee oorlogskorvetten, de Eendracht, met twee en dertig 30pond caronnades, en de Ajax, met zestien lange 8ponders; vier kompagnien Europeesche infanterie; twee kompagnien inlandsche in-

fanterie en een detachement artillerie. De Engelsche officieren, onze krijgsmacht gewaar wordende, lieten het van Benkoelen aangevoerde detachement ter beschikking van den jongen Sultan en maakten zich zoo spoedig mogelijk uit de voeten. Ofschoon de Commissaris, zoodra hij van de zaak was verwittigd, hen liet nazetten, konden zij toch niet achterhaald worden.

De jonge Sultan, zich onder de Engelsche vlag onschendbaar wanende, liet die vlag uit zijn Kraton wapperen en gaf daardoor het teeken van weerspannigheid tegen ons gouvernement en aan zijn ouderen broeder de gelegenheid om alleenheerscher over het geheele Palembangsche rijk te worden. Hij achtte zich zoo zeker van de Britsche bescherming, dat hij geen de minste voorzorg voor zijn persoonlijke veiligheid nam en zelfs des nachts de poort van zijn Kraton ongesloten en onbewaakt liet. De Radja Akiel, die een flottille kruisprauwen in dienst had, bood zich aan om, onder dekking van een klein detachement militairen onder een officier, hem gevangen te nemen en, werkelijk, bracht hij den vorst op, die als staatsgevangene naar Batavia werd getransporteerd.

De Sultan toea, dezelfde op wiens last de resident Woordman met zijn geheel personeel werd vermoord, zag zich nu door het gouvernement in al zijn macht en heerlijkheid herstellen, waardoor het zoo schandere door de Engelsche ingevoerde evenwicht werd verbroken. Van de 200,000 dollars, die hij zou betalen, kwam geen dollar terecht; hij had die som zelve noodig om zich krijgsmaterieel aan te schaffen ten einde ons te bestrijden. Ook de kroonprins bleef weg.

Intusschen scheen het dat de Commissaris de zaak mistrouwde, want er kwamen ter versterking van Batavia drie kompagnien Europeesche infanterie, onder bevel van den majoor Tierlam. Daar was goede reden voor. Onze militaire posten werden door de Palembangers des nachts verontrust, zelfs door geweervuur uit den Kraton. De militaire kommandant verwittigde daarvan den Commissaris, tevens deelde hij hem mede dat de Kraton met onderscheidene vuurmonden werd gewapend en vroeg om op de onruststokers te mogen vuren en het wapenen van den Kraton te beletten; doch de Commissaris antwoordde: „Volstrekt niet „schieten. Ik schiet met de pen; wat de Palembangers „deden was alleen uit vrees voor onze militairen." — Toen onze soldaten dit antwoord vernamen, zeiden ze tegen elkander, rail-

leerende: „De Edele Heer schiet met pen en inkt; maar wij „schieten uit onze potlooden (geweren) met blauwe boonen „(looden kogels)." Dat schieten met de pen zou ons spoedig zeer duur komen te staan!

Eindelijk naderde de dag, waarop de vervulling der gemaakte overeenkomst zou plaats grijpen. Alles stond gereed om den kroonprins met groote eerbewijzen te ontvangen: vlaggen en wimpels, salutschoten enz., alles was gereed en bij de hand. 's Morgens vroeg zond de Commissaris zijn lijfarts, tevens lijfarts van den Sultan, Dr. Bastijn, in groot costuum, naar den Kraton om met den rijksbestierder de honneurs te bespreken en om tegelijkertijd den kroonprins als ceremoniemeester te begeleiden. Dr. Bastijn stak de rivier over, begaf zich naar den Kraton en verzocht om den rijksbestierder te spreken. Na eenig toevens, verscheen deze. Hij hoorde de boodschap aan en zeide toen: „Broeder, ik mag u niet alles zeggen. Gij ziet zelf wat hier om„gaat; alles staat onder de wapens." — „De kroonprins komt „niet," vervolgde hij. „Haast U, eer het te laat wordt."

Nauwelijks was Dr. Bastijn terug bij den Commissaris, of de Palembangers vuurden uit alle in den Kraton in batterij gestelde vuurmonden, uit geweren, donderbussen enz. op onze schepen en militairen. De Kraton, die aldus zijn vuur op de onzen braakte, bestond uit een ringmuur van ongeveer 40 voet hoog en 7 dik, geflankeerd door halve bastions, wier face ongeflankeerd was gelaten. Het vijandelijk vuur werd onmiddellijk door onze land- en zeemacht beantwoord. Volgens het gecombineerde plan, werden beide oorlogskorvetten, onder de hevige schoten der Palembangers, tot voor de poort van den Kraton geboegseerd, om met haar geschut daarin bres te schieten, terwijl drie kompagniën Europeesche infanterie, onder bevel van den majoor Tierlam en geleide van den kapitein-ingenieur vau der Wijck, zich onder de face van een der halve bastions embuskeerden, wachtende naar het afgesproken signaal, het hijschen van een roode vlag in den voortop, dat er bres in de poort geschoten was, om die te bestormen.

Op het gegeven teeken, vielen de troepen dapper aan; doch zij bevonden zich terstond voor nieuwe hindernissen. Achter de bres geschoten poort, stond een stevige barricade en daar achter weder een tweede. Van die barricades werd onze infanterie bestookt door hevig geweervuur, terwijl zij onmogelijk met den

vijand handgemeen kon worden. Drie malen werd er storm geloopen en drie malen moesten de onzen met groot verlies terug trekken. Toch werd de strijd niet opgegeven en bleven de korvetten den Kraton beschieten. De Palembangers, bemerkende dat de barricades niet bestand waren tegen het aanhoudende vuur van onze schepen, offerden toen hunne rakiets op. Deze rakiets waren groote bamboezen en planken huizen, op zware vlotten gebouwd, liggende gemeerd door rottingkabels aan de beide oevers der rivier en waarin een talrijke bevolking, met hare benoodigdheden, winkels enz. leefde, zoodat men Palembang beschouwen kon als eene op het water drijvende stad. De Palembangers kapten de kabels door, staken den brand in de huizen, en lieten ze in lichte laaie vlam op onze oorlogsbodems afdrijven. Het kostte der marine veel moeite en inspanning om die brandende gevaarten van de oorlogsbodems af te houden en het zoo verre te brengen, dat de rakiets naar de beide oevers afdreven, waar zij weldra in volle vlam stonden. Onze oorlogschepen kwamen daardoor toch tusschen de vlammen te liggen; de vonken vlogen tusschen het tuig en op het dek, er ontstond gevaar mede in brand te geraken, zoodat wij eindelijk verplicht werden het anker te ligten en Palembang te verlaten.

Onbegrijpelijk moet het voorkomen, dat bij deze expeditie geen kommandant over onze land- en zeemacht was benoemd en dat alles zoo absoluut afhankelijk was van den civielen Commissaris. Geen wonder dan ook, dat er zulke grove feilen werden begaan tegen de regelen der strategie. De Commissaris had zich totaal laten verschalken door den ouden Sultan en zijn rijksbestierder en, toen reeds lang elk militair duidelijk was gebleken, dat de Palembangers niets goeds voor hadden en het zaak werd snel en krachtig te handelen, was hij het, die de meest noodzakelijke voorzorgen verijdelde, omdat hij in den waan bleef, dat de zaak met de pen kon afgedaan worden.

Na onze nederlaag, bepaalde zich de overgebleven landmacht tot het handhaven der orde op Bangka, de zeemacht tot het blokkeeren der Palembangsche rivier Soensang. De blokkade beteekende echter niet veel. Immers, Palembang heeft drie toegangen tot de zee, te weten door de Soensang, de Kwala oepang en de Banjoeassien. Onze twee oorlogskorvetten lagen voor de Soensang en konden van daar niet tevens de beide andere uitmondingen bewaken. De Palembangsche prauwen lagen binnen

die rivieren schuil en roeiden, na zons ondergang, naar zee, zonder door de onzen ontwaard te worden. Wijders heeft Palembang ook binnenlandsche communicatiën, via Djambi en Siak. Het eenige wat wij door onze blokkade te weeg brachten, was dat de Palembangers groot gebrek aan zout begonnen te lijden. Om in dit gebrek eenigzins te gemoet te komen, namen zij de takken van de nipa, die het dichtst bij de zee groeiden, hakten die kort en zogen het zout daaruit.

Van de hoogte van Muntok konden wij de monden der drie rivieren duidelijk surveilleeren. Wij zagen dagelijks hoe de prauwen die rivieren in- en uitvoeren. Eens ontdekten we een groote jonk, buiten het gezicht der blokkade, vóór de Banjoeassien. Deze rivier heeft geen diep water om door zulk een vaartuig te kunnen worden bevaren. Zooals later bleek, was dat vaartuig met zout geladen. Dagelijks kwamen prauwen op zijde zout laden. De blokkeerende schepen moesten eens in de maand naar Muntok om te victualeeren. De Palembangers namen de gelegenheid waar om, gedurende de afwezigheid onzer korvetten, met zeer veel prauwen de jonk binnen de Soensang te boegseeren, hetgeen hen gelukte.

Toen we in october 1819 naar Palembang terugkeerden, waren we verbaasd te bespeuren hoe de Palembangers zich versterkt hadden. De heer Weteringbuis verhaalde mij eens, dat de kolonel Barbier de uitmuntende militaire stelling van de Pladjoe en Gombora, in 1808, had gekozen en versterkt tegen het indringen van vijandelijke kapers en in den Engelschen oorlog door Palembangers had doen bezetten omdat zijn eigen garnizoen daartoe te zwak was. Van deze stelling hadden de Palembangers in enkele maanden van het jaar 1819 uitnemend partij getrokken. De beide oevers der rivier — de Pladjoe en het daartegenover gelegen eiland Gombora — waren versterkt door een aaneengeschakelde linie van redans, waardoor zij niet geënfileerd konden worden. Wijders hadden zij midden in den stroom, tusschen Pladjoe en Gombora een drijvende batterij met zes-en-twintig vuurmonden gewapend, waaruit zij onze schepen, die de Pladjoe aanvielen, vlak in den boeg treffen konden. Voor het front der geheele linie, hadden zij de rivier door stevige heipalen versperd, waardoor geen landingsboot dringen kon, terwijl hunne ligte prauwen achter de Pladjoe, door de Kwala oepang, vrij konden doorvaren kort onder hunne verschansing, welke wij

niet genaken konden. Alle hunne verschansingen waren vier el hoog boven den waterspiegel en geheel geblindeerd, tot zelfs de embrasuren, waardoor deze in het front als casematten schenen. Zooals later, na de overwinning in 1821, bleek, was achter die verdedigingslinie niet meer ruimte gelaten dan volstrekt noodig was voor de gemeenschap; — daar achter diepe moerassen, waarin onze granaten smoorden. In die moerassen hadden zij op gepaste afstanden, kleine buskruidmagazijntjes op palen gebouwd, ongeveer tien passen van den communicatieweg achter hunn e verschansing en daarmede vereenigd door bamboezen bruggen. Gemaskeerd door de geblindeerde verschansing, bleven zij voor het oog der aanvallers verborgen en waren zij zoo goed als ongenaakbaar voor onze projectielen.

Is het te verwonderen, dat wij, niettegenstaande onze sterke macht, voor die verdedigingswerken moesten optornen en, met groot verlies van zoo vele onzer brave kameraden, terugtrekken? In 1821, toen de expeditie, onder de bevelen van onzen geliefden bevelhebber, den luitenant-generaal de Kock, hervat werd, zouden de onzen nog niet doorgekomen zijn, zoo onze kielligters, gemaskeerd door de oorlogschepen en den kruitdamp, niet de geheide palen in 's vijands linkervleugel, naast de Gombora hadden uitgetrokken, waardoor onze kanonneer- en landingsbooten dat eiland in den rug aanvallen en de bajonetten de zegepraal beslissen konden.

Ik was, gedurende de actie in 1819, aan boord van de Wilhelmina. Wij hadden in de kuilbatterij 150 vijandelijke projectielen; die, welke door de verschansing en het tuig troffen, konden niet geteld worden. Geen wonder, want de vijand had 120 vuurmonden gereed om ons te ontvangen. Drie passen achter mij, trof een schot van een zesponder den eersten luitenant van den algemeenen staf de Bruin en verbrijzelde een zijner dijbeenen. Ik hielp hem naar het verband brengen, dat opgeslagen was in de longroom van het fregat. Het was daar een waar bloedbad. Een der chirurgijns gleed over den glibberigen vloer en viel zóó dat het bloed onzen braven kameraad bespatte. De ligt gekwetsten werden onder een tafel en naar de konstabelskamer geëxpedieerd, om plaats te maken voor de zwaar gekwetsen. Het was een treurend en grievend schouwspel, vooral als men nadacht over de oorzaak van alle die ellende, het verkeerde inzicht van den commissaris Muntinghe in de Palembangsche aangelegenheden.

Na onze nederlaag in 1819 bepaalden de Palembangers zich niet tot hunne verdedigingswerken aan de Pladjoe. Hunne zeeschuimers vielen Bangka op alle punten aan. Het allereerst overvielen zij Toeboeali, maakten er buit wat van hunne gading was en vernielden en verbrandden het overige. Bij onze terugkomst te Muntok, vernamen wij, dat de resident, de heer Smissaert, op zijn inspectie in het binnenland, vermoord was. Zijn hoofd van den romp afgehouwen, hadden de moordenaars naar den Sultan van Palembang ten zegeteeken gezonden. Op Bangka Kotta hadden zich Palembangers genesteld. Een expeditie, op kruisbooten van de zeezijde derwaarts gezonden, werd met verlies aan gesneuvelden en gekwetsten teruggeslagen; eerst een tweede expeditie van de landzijde kon, na een vermoeienden marsch van drie dagen door een zwaar bosch, die plaats veroveren en vernielen. De Palembangers roeiden de rivier van Pangkal Pinang binnen, overvielen, plunderden en verbrandden den post Batoeroesa. Hun voornaamste hoofd, Raden Kling, vestigde en versterkte zich op Poelo Lepar. Onze koloniale vaartuigen, in die wateren kruisende, zagen telkens voor zich uit snel roeiende roofprauwen, welke zich steeds buiten schot hielden. Werden die prauwen vervolgd, dan verdwenen zij door de nauwe straat Lepar, waar onze oorlogsschoeners hen niet konden vervolgen.

Toen, in september 1820, onze flottille in die wateren kruiste, werd hetzelfde spel weder waargenomen. De prauwen van Radja Akiel roeiden toen de straat binnen en vonden een prauw pas op het strand gehaald, naast het wrak van een geroofden kustvaarder. Door een verkenning werd een voetpad ontdekt dat landwaarts leidde. Dat voetpad volgende, kwamen de onzen in een dicht begroeid kreupelhout, waarachter een stevige p a l a n k (benteng) verscholen lag. De kommandeerende officier verdeelde zijn strijdkracht in twee detachementen, liet het eene door het kreupelhout gemaskeerd, recht op de benteng losgaan en op 50 passen vuren, terwijl het andere van de tegenovergestelde zijde met den stormpas aanrukte. De vijanden, zich in hunne schuilplaatsen veilig wanende, werden verrast, doch spoedden zich daarheen ten strijde waar de aanval was begonnen; maar toen het tweede detachement, met het gevolg van Radja Akiel, van de andere zijde onverwachts de benteng bestormde, overviel hen een panische schrik: zij vluchtten uit de benteng, sprongen in

het water, zwommen en verborgen zich in het dichte woud, hun hoofd, Raden Kling in den steek latende. Deze verdedigde zich met enkele volgelingen tot dat een schot een einde aan zijn loopbaan maakte. Intusschen vielen uit de huizen nog schoten op de onzen. De kommandeerende officier liet daarop de gebouwen in brand steken en de vlammen vernielden alles wat zich daarin bevond. Geen enkele Palembanger gaf zich over. De palank werd totaal vernield. Aan eenige onzer braven had deze overwinning het leven gekost.

Ook onze koloniale marine werden in het begin van 1820, door de Palembangers duchtige slagen toegebracht. Wij verloren een kanonneerboot met schoenertuig (korra korra), die gekommandeerd was geweest door den luitenant Waarbroek. Door een ongelukkig toeval was deze officier, het jaar te voren, in de Soensang verdronken, waarop het kommandement op den eersten stuurman overging. De boot kruiste voor de Klabbatbaai, raakte vast op een rif en werd door de Palembangers aangevallen en, nadat de equipage was afgetrokken, genomen, geplunderd en verbrand. Een dergelijke oorlogsboot, kommandant luitenant de Santee, lag in de rivier Pangkal Pinang gestationeerd; zij werd door den vijand overrompeld, uitgemoord, geplunderd en verbrand. Een oorlogschoener, de Zephir, gekommandeerd door den luitenant eerste klasse Weigel, vertrok van Muntok om langs de oostkust van Bangka te kruisen. Dat schip verdween zonder eenig taal of teeken te geven noch eenig spoor na te laten. Een adviesjacht met kottertuig verdween op dezelfde wijze. Zonder twijfel vielen die schepen in handen der Palembangers en werden zij door hen uitgemoord en verbrand.

In september 1820 werd ik gelast een nieuw fort op Toeboeali te bouwen. Tot dekking van het werk werden mij toegevoegd 300 man militairen, met 8 stukken geschut. Na veel sukkelen aan ziekten en gebrek, heb ik dat werk binnen 15 maanden volbracht, gedurende welken tijd wij drie onderscheidene keeren door de Palembangers werden aangevallen: de eerste keer door 42, de tweede door 56 en de derde door 14 van de 56, terwijl de overigen ons van de landzijde aanvielen. Telkens sloegen wij

ze met groot verlies terug; maar wij ook telden eveneens gesneuvelden en gekwetsten.

Na den derden aanval, concentreerden de Palembangers zich in de rivier van Nieri, waar zij een sterke macht hadden bijeengetrokken, ongetwijfeld om ons weder aan te vallen. Vertrouwende dat zij in die rivier niet door onze koloniale marine konden bestookt worden, omdat zij nooit door onze booten bevaren was, moeten zij zich daar veilig geacht hebben; maar zij bedrogen zich deerlijk. Een flottille, bestaande uit een roeikanonneerboot, voerende een langen metalen 18ponder in de boeg en een 6ponder bij het roer, twee laadschouwen, elk voerende een langen 8ponder in de boeg en een 12pond caronnade bij het roer, wijders verscheidene prauwen van Radja Akiel, allen onder kommando van den luitenant ter zee Tarup, kruiste van af Muntok langs de Bangkasche kust en doorzocht alle rivieren, inhammen en kreeken waar de roofprauwen zich gewoonlijk verscholen om op hunne prooi te loeren. Vóór de rivier van Nieri komende, zond de kommandant de ligte vaartuigen de rivier op, terwijl hij met zijn boot en de beide laadschouwen hen kort opvolgde. Een bocht omroeiende, zag hij een roofprauw als een voorhoede gestationeerd liggen. Hij liet in de grootste stilte zijn boot en de laadschouwen aan de ligte vaartuigen aansluiten; daarna overrompelden, op zijn last de prauwen van Radja Akiel de roofprauw, die in een oogenblik werd geënterd en weggeroeid. Den volgenden bocht om lag het gros der roofprauwen. Daarop opende de kommandant onmiddellijk het vuur uit zijn geschut. De Palembangers werden door dien aanval verrast en letterlijk uit hun rust door de zware kanonschoten gewekt. Vóór hunne voorhoede hen het naderen der onzen had kunnen verwittigen, werden zij overvallen, geënterd, overrompeld en genomen. Zij hadden den tijd niet zich te wapenen, sprongen over boord, zwommen naar wal, waar hen eenige geweerschoten werden nagezonden, en verborgen zich in het dichte woud, alles in den steek latende. Al hetgeen waarde had werd buit gemaakt; hunne groote prauwen, die met 3 en 6ponders waren gewapend, werden medegenomen; alle anderen, zoomede hunne benting, werden aan de vlammen ten prooi gegeven.

In november 1820, kregen we te Toeboeali een versterking van 150 man Europeesche flankeurs en inlandsche fuseliers, waardoor onze macht tot 450 man klom, waarmede ik het nieuwe

fort moest bouwen. In december van dat jaar lagen wij nog gekampeerd in allerellendigste hutten. Onze brave soldaten, om zich tegen weer en wind te beschutten, hadden ieder niet meer ruimte dan een halve el. Met het fort was ik zoo ver gevorderd, dat het geschut in batterij kon worden gebracht. Daar het dus reeds in staat van verdediging kon worden gesteld, verzocht ik den kommandant om des nachts een wacht van een onder-officier en 6 man daarop, als een voorhoede, te plaatsen en des middags, onder schaftijd, een planton, tot voorzorg tegen mogelijke vijandelijke overvallen. Ik deed hem daarbij opmerken, dat wij uit onze legerplaats niet zien konden wat aan gene zijde van het fort omging; dat de vijand, daar landende, zich van het fort kon meester maken en van daar uit zoowel als uit zee ons kon aanvallen; en dat, als wij hem met onze bajonetten daaruit dreven en onze strijdkracht derwaarts wendden, hij van achter uit het bosch ons kamp kon overrompelen en in brand steken, waardoor wij zouden verplicht worden terug te trekken, daar wij met onze legerplaats alles, onze voedingsmiddelen enz. zouden verliezen. De kommandant had echter daar geen ooren na, omdat onze soldaten, met het bouwen van het fort bezig, veel te zwaren dienst hadden om hen nog met een wacht te verzwaren. Ik antwoordde: „Trekt die wacht uit de manschappen van mijn corvée." Maar dat hielp niet en ik vroeg verder: „Gesteld dat wij in den nacht uit het fort overvallen worden, zal dit den soldaat, op die wijze uit den slaap gewekt, geen confusie veroorzaken?" Op het woord confusie riep een der officieren met verontwaardiging: „Een soldaat kent geen confusie!" waarop ik met nadruk zeide: „Mijne heeren, ik roep u allen tot getuigen. Ik heb gezegd wat ik meen dat ik in mijne betrekking verplicht ben te zeggen." Het fort bleef onbezet.

Middelerwijl kwamen vier kerels zich bij ons vervoegen als overloopers van den vijand, die later bleken spionnen te zijn. Zij speelden hun rollen zoo mooi dat geen acteur hen daarin kon overtreffen. Een hunner scheen een inboorling-Chinees te zijn; hij sprak het Maleisch zuiver en gaf voor, dat hij de zoon was van een kapitein-chinees van Pankal Pinang en dat hij, door zijn vader met een lading rijst naar Koba gezonden, door de roovers gevangen genomen was. Hij vroeg naar kapitein Pliër, van Pangkal Pinang. De kapitein Cuvellier was van Pangkal Pinang; deze kwam en de Chinees groette hem als een bekende, vroeg

naar de vrouwelijke bediende, die een dochter was van een Chinees van dezelfde plaats. Ook deze kwam. Beiden lieten zich zoo mooi door den kerel bepraten, dat zij hem werkelijk hielden voor den persoon, die hij beweerde te zijn. Misschien was het ook zoo. De tweede gaf voor, dat hij matroos was op een Engelschen kustvaarder, op de kust van Borneo naar wal was gezonden om brandhout en water te halen en door zeerovers overvallen en gevangen genomen was. Hij was buitendien gekleed zooals de kapitein-roeier op een Engelschen koopvaarder. De derde, een Palembanger, zeide, dat hij in onzen dienst was op de flottille van Radja Akiel. Daar juist twee prauwen van den Radja bij ons gestationeerd waren, riepen wij den djoeragan, die hem als zoodanig erkende. Wij waren zoo bevredigd met die verklaring, dat wij op den vierde weinig acht sloegen, die zei, dat hij een Lamponger was. Wij behandelden die lieden, als ongelukkige overloopers, zeer humaan. Hun werd de verzekering gegeven, dat zij per eerste scheepsgelegenheid naar hun land zouden gezonden worden.

Na verloop van eenige dagen, kwam een schip onze reede opzeilen. Wij gingen naar het strand den scheepskapitein te gemoet; we deelden hem mede, dat hij passagiers zou krijgen; we lieten de gewaande overloopers roepen; maar.... de vogels waren gevlogen en wij overtuigd dat zij ons gespionneerd en deerlijk bij den neus gepakt hadden. Hierop drong ik weer bij den kommandant aan om een wacht op het in aanbouw zijnde fort, doch vond geen gehoor. Gelukkig zou het ter reede liggende schip de zaak in orde brengen. Het had namelijk onder meer 2000 planken aan de consignatie van den kommandant voor den bouw van het fort. Daarmede was hij opgescheept; hij wilde de planken op mijn schouders werpen. Ik bedankte daarvoor en zeide: „Ze moeten zoolang onder uwe verantwoording blijven totdat ik ze voor de gebouwen zal noodig hebben." — „Waar zal ik ze bergen?" vroeg de kommandant radeloos. — „Geef mij een wacht op het fort," hernam ik, dan zal ik ze daar goed op her end kunnen stellen; dan staan ze niemand in den weg en blijven goed bewaard." Dit voorstel beviel en eindelijk kwam de verlangde wacht op het fort.

Hoe gelukkig kunnen omstandigheden samenloopen! De spionnen wisten niet beter dan dat het fort onbezet was. Niet alleen werd de vijand nu daarin teleurgesteld; maar het fort vertoonde

zich van verre in een zeer geduchten staat van weerstand. Door de 2000 overeind staande planken, die, vooral des nachts in profiel gezien, als zoovele lansen en bajonetten schenen, waarvan de spionnen natuurlijk niets begrepen!

Het schip had nog geen tweemaal 24 uren onze reede verlaten of de vijand viel ons, voor het krieken van den morgenstond, van drie kanten aan. Van gene zijde van het fort landden zij in de vaste overtuiging daar niemand te vinden. De waakzame onderofficier kommandant der wacht merkte echter de donkere gestalten op het witte zand van het strand; hij zond terstond een man naar de legerplaats om daarvan kennis te geven, stelde zich met de overige manschappen op de borstweringen op zijn hoede en wisselde intusschen met den schildwacht van het kamp zóó luid mogelijk het wachtwoord. Dit alles onthutste den vijand zoozeer dat hij wijfelde en aarzelde en ons den tijd gaf om 100 man versterking naar het fort te zenden. De andere aanvallers, in het bosch geëmbuskeerd achter onze legerplaats, wachtten op het eerste schot uit het fort op ons kamp om, wanneer wij onze bajonetten daarheen wendden, ons in den rug aan te vallen en onze legerplaats in den brand te steken; doch, eer zij ons aanvielen, vielen wij hen aan, sloegen hen terug met groot verlies van gesneuvelden en vervolgden hen tot het vuur hunner prauwen het de onzen geraden deed achten de vervolging te staken. In den achtermiddag trok de vijand in zijn prauwen af na een geduchte les ontvangen te hebben.

Deze aanval bracht onzen kommandant tot geheel andere gevoelens. Terwijl ik zoolang te vergeefs vroeg om één wacht van een onderofficier met zes man voor het in aanbouw zijnde fort, brandde hij nu van ongeduld om onze geheele macht van 400 man daarin te huisvesten. Zoo gaat het gewoonlijk met den mensch. Men vervalt van het eene uiterste in het andere!

Reeds hadden zich kwaadaardige koortsen onder den troep geopenbaard en ik was zelf door die ziekte vrij hevig aangetast. In weerwil van mijn ziekelijken toestand, verklaarde ik mij bepaald tegen het opgevatte voornemen. Het fort was geprojecteerd voor slechts 110 man, met de vereischte gebouwen, als infirmerie, magazijnen, enz. Ik stelde dus voor er provisioneel een tijdelijk gebouw op te stellen voor 100 man, een macht groot genoeg om den sterksten vijandelijken aanval af te slaan. Dit zou tevens ruimte hebben gegeven in het kamp waar de achterblij-

vende manschappen luchtiger en bijgevolg gezonder legersteden zouden verkrijgen. Het baatte niet. Onze goede, brave, maar zwakke kommandant liet zich door den benauwden kapitein der pionniers bepraten. Deze nam op zich, om binnen het in aanbouw zijnde fort temporaire kazernen te bouwen voor onze geheele sterkte.

De koorts nam bij mij, in die dagen, zoo erg toe, dat ik geloofde mijn einde nabij te zijn en niet zou gedacht hebben, nog deze regelen, na vijf-en-vijftig jaren, te schrijven. Na veertien dagen lijden, kwam ik weder langzaam bij. Zooals het heette, stonden er nu temporaire kazernen in het fort voor onze geheele sterkte en men vroeg mij spottend: „wat ik er van dacht?" — Ik liet mij, ondersteund door twee man, derwaarts brengen, en wat zag ik: Die temporaire kazernen stonden zoo kort, met het front tegen elkander, dat zij nauwelijks een el tusschenruimte hadden en de manschappen onder de wapens niet daarvoor konden aantreden. Onze braven lagen daarin als haringen in den pekel; op de britsen was geen plaats genoeg voor alle soldaten, gedeeltelijk moesten zij op den grond, en dat op een pas opgeworpen grond vertoeven!

De gevolgen van die ophooping bleven dan ook niet achter. Met primo januari werden de kazernen betrokken. Geen veertien dagen later braken de kwaadaardige koortsen geweldig uit. Mannen, die 's ochtends schijnbaar gezond opstonden, lagen tegen den middag met de koorts; 's avonds scheen de ziekte af te nemen; na taptoe begon het detachement te hoesten en dit duurde tot laat in den nacht. Afgemat en vermoeid, vielen de soldaten eindelijk in slaap, velen om niet meer op te staan. Ik ben geen geneesheer, doch meen toch dien toestand te mogen toeschrijven aan het inademen van koolstof-stikgas, dat zich uit den pas ontgonnen grond ontwikkelt, alsmede aan gebrek aan zuivere lucht door opeenstapeling van menschen. Het was opmerkelijk, dat zij, die wat luchtiger, op hooger slaapsteden lagen, niet zoo zwaar door de koortsen werden aangetast. Ik schrijf dit toe aan de omstandigheid, dat het stikgas niet hooger dan ongeveer een el steeg en boven die hoogte door de zuurstof van den dampkring geneutraliseerd werd. Deskundigen mogen het beslissen!

De koortsen namen zoo geweldig toe, dat wij, tot bezetting onzer nachtposten, de hulp moesten inroepen van de gestationeerde oorlogsbooten, zoodat ik ook over geen man meer kon

beschikken om met mijn werken voort te gaan. Onze toestand was weldra schrijenswaard. We hadden geen andere levensmiddelen dan die, welke ons onder den naam van zeevivres verstrekt werden, bestaande, als hoofdvoedsel. in scheepsbeschuit waaruit maden kropen, in ranzig gezouten spek enz. Onze brave inlanders kregen Balische dendeng in rottenden staat, dat die ongelukkigen verplicht waren in zee te werpen om zich te bevrijden van de verpestende lucht. Van hunne soldij konden zij niets koopen, omdat de kust geheel verlaten, dus niets te koopen was; terwijl onze dokter geen geneesmiddelen voor de zieken had. Men kan nagaan, dat hierdoor de toestand onzer gezondheid niet beter werd. De scorbut openbaarde zich. De dokter raadde ons versch dierlijk en plantaardig voedsel te eten; doch waar dit gevonden? Ik zond mijn bediende in het bosch om eetbare kruiden voor ons beiden te zoeken. De anderen gingen er jagen, en, hoewel er veel wild was, zoo konden zij door het dichte woud er geen onder schot krijgen, en werd al een enkele wilde duif geschoten, wat beteekende dan nog dit arm brokje voor zoo velen? Het gevolg was, dat men tot walgende spijzen de toevlucht nam. De dokter ging ons voor. Hij slachtte zijn hond en at het vleesch van dat trouwe dier. Anderen schoten uit wanhoop op apen en nuttigden het vleesch daarvan. Als men in zulke ellende verkeert, wordt men gevoelloos. Hoewel ik mijn tegenzin niet kon overwinnen om van die spijzen te proeven, zoo zag ik 't toch met gevoellooze onverschilligheid aan dat mijn makkers zich er aan te goed deden.

In dien toestand, terwijl ik over geen enkel man kon beschikken om met den bouw van het fort voort te gaan en zelf ziek zijnde, verzocht ik om naar het hospitaal in het hoofdkwartier Muntok te worden geëvacueerd. Het was op primo februari 1821, dat ik mij met zoo vele zieken als er bij mogelijkheid op een kanonneerboot konden geplaatst worden, op de reede van Toeboeali embarkeerde. Ik had geen andere ruimte dan op mijn kleerkoffer op het dek. Het was in het hartje van de regenmoeson. Wij sukkelden met stormachtig weer en tegenwind. Als het regende, schoot ik mijn matras op, trok mijn duffelsjas en mantel aan en zette een wollen muts op en vleidde mij op mijn matras om die zoo veel mogelijk tegen nat te bewaren; maar onze arme zieke Europeesche soldaten moesten zich op het dek met hunne kapotjassen behelpen.

Wij waren verplicht tegen de moeson op te laveeren en konden niet verder op halen dan tot in het gezicht van Poelo Nangka. Telkens werden wij door de noord-wester buien terug geslagen. Twee onzer zieke soldaten overleden en moesten over boord gezet worden. Eindelijk verklaarde de kommandant der boot, dat Muntok niet te bereiken viel en dat wij terug moesten. Wij riepen: „Dan naar Batavia!" en zoo kwamen we ter reede van Batavia, waar wij op den 6 maart 1821 debarkeerden.

De eerste persoon, die ik te Batavia sprak, was de overste Dekker, havenmeester aldaar. Deze hoofd-officier was in 1819—20 havenmeester te Muntok geweest en had mij zeer vele attentien bewezen, waarvoor ik steeds dankbaar ben gebleven. De laatste tijding van mijn moeder was, dat zij zwaar ziek lag. Mijn eerste vraag was naar haar. De overste antwoordde, dat hij haar den vorigen avond nog gesproken had en dat zij naar omstandigheden wel was. „Is mijn moeder wel," riep ik opgetogen uit, „dan heb ik niets meer te wenschen!" — Met nadruk hervatte daarop de heer Dekker: — „Het zal uwe moeder goed doen u te zien. Zijt ge bereid iets treurigs te vernemen?" — Ik antwoordde toestemmend. — „Uwe zuster, Mevrouw Lutjens, hebben wij, gisteren avond, de laatste eer bewezen." Dat was voor mij een zwaren slag. Ik spoedde mij naar mijn bejaarde moeder. Het laat zich meer gevoelen als beschrijven, hoe zij te moede was toen zij mij onverwachts voor zich zag, den ochtend nadat hare eenige dochter ter aarde was besteld! Bij al dat treurige vernam ik, dat de nobele vrouw, die alles opofferde ter bevordering van het geluk harer kinderen, haar bezittingen had toevertrouwd aan mijn zwager, die ze in handelsspeculatien had gestoken en bovendien mijn moeder borg had gesteld voor al zijn zaken. Hij failleerde en mijn moeder verloor alles wat zij bezat. Daar mijn overleden vader een verdienstelijk hoofd-officier der marine was geweest, trok de schout-bij-nacht Muskettier, kommandant van Z. M. zeemacht, zich haar lot aan, stelde het bovenhuis zijner woning ter harer beschikking, waarvoor zij uit dankbaarheid zijn huishouding waarnam. De eenmaal goed bemiddelde vrouw was dus in letterlijken zin dienstbaar geworden!

Ik reed verder naar mijn ouden braven kolonel, den heer J. C. Schulze. Ook hij, wiens nagedachtenis ik steeds met eerbied bleef gedenken, was met het lot mijner moeder begaan. Hij beloofde mij, evenals de schout-bij-nacht zijn voorspraak om een

pensioen voor haar te verwerven en gaf mij verder te kennen, dat hij geen officier ter beschikking had om het door mijn vertrek gestaakte werk te Toeboeali te voleindigen. Ik antwoordde: „als mijn moeder gered is en mij de vereischte werklieden worden toegestaan, dan ben ik bereid mij weder derwaarts te begeven," — „Nu dan," zeide hij, „houd u gereed om te vertrekken. Verzoek heden nog een particuliere audientie bij den Gouverneur-Generaal, presenteer Zijne Excellentie uw rekest. De schout-bij-nacht en ik hebben dat reeds voorloopig ondersteund."

Mijn rekest werd gunstig door Zijn Exc. den gouverneur-generaal baron van der Capellen aangenomen; mijn moeder verkreeg het gevraagde pensioen en, den 6 april 1821, in strijd met het advies van den officier van gezondheid, onder wiens behandeling ik was en die mij nog als convalescent beschouwde, embarkeerde ik op het Nederlandsch pinkschip Wilhelmina, kapitein Palm, met 150 Chineesche werklieden en 40 man Europeesche flankeurs, allen frissche, gezonde kerels.

Te Toeboeali vond ik het in aanbouw zijnde fort nog zooals ik het verlaten had. Alle aarde was opgeworpen en onder profiel gebracht. De palisadeering moest nog geschieden en de permanente gebouwen moesten nog gebouwd worden. Alle materialen waren, reeds vóór mijn vertrek, voorhanden. Om mijn Chineezen zooveel mogelijk tegen de heerschende ziekte te behoeden, haaste ik mij, daags na ons debarkement, hen aan het werk te zetten. Toch openbaarde, in juni, de koortsen zich onder hen. Telkens als er gelegenheid was, zond ik de zieken terug naar Batavia; mijn kolonel-directeur daarvan kennis gevende, rapporteerde ik tevens wegens de vorderingen van het werk. Eindelijk ontving ik, bij een officieel schrijven, de betuiging van 's kolonel's bijzondere tevredenheid en mijn overplaatsing naar Semarang, met vergunning om, zoodra het werk zoo ver gevorderd was, dat ik het aan den mij toegevoegden luitenant der pionniers kon overlaten, met de eerste gelegenheid, hetzij over Muntok, hetzij rechtsteeks, mij naar Batavia te begeven. Met dezelfde gelegenheid ontving ik particuliere brieven, die mij mededeelden, dat mijn dierbare moeder zich reeds te Semarang had gevestigd.

Wij hadden evenwel nog niet voor goed met de Palembangers afgerekend. In de maand juni van het jaar 1821 vielen hunne zeeschuimers ons met vereende krachten aan. Des ochtends om half zes ure, riep de schildwacht, dat een groot aantal prau-

wen ons naderden. Zij waren 56 in getal. Wij ontvingen hen met groote honneurs uit onze 8ponders. Zij bleven niet in gebreke om ons uit hunne lila's te beantwoorden. Het waren brutale rekels. Sommigen plaatsten zich op de verschansing, zwaaiden met hunne hoofddoeken en jouwden ons toe: Marisini, kaloe brani, Blanda kaphir, makan babi! (Komt hier, als ge durft, Hollandsche ketters, spekvreters). De aanval duurde tot 's namiddags 3 ure. De roovers, met groot verlies afgeslagen, roeiden toen straat Bangka binnen.

Enkele dagen later, kwam, na bezetten tijd, de korporaal van den voorpost mededeelen, dat het Chineesche hoofd zich daar had gemeld en verzocht binnen te worden gelaten. De kommandant stemde hierin toe, mits ongewapend en onder geleide. De Chinees verscheen, was zeer bedrukt en vertelde ons, dat de Bangkasche vrouw aan een Chineesch mijnwerker de tijding had gebracht, dat de zeeschuimers geconcentreerd waren op Niri en het voornemen hadden om, dien nacht of uiterlijk des anderen daags in den vroegen morgen, ons met vereende macht van de land- en de zeezijde aan te vallen. De kommandant zeide: „Des te beter. Daar de vijand, van Niri komende, achter het Chineesche kamp zal deboucheeren, zoo is het raadzaam, dat uwe lieden, dien nacht, zich op Nieuw Kapo, slechts twee palen van ons, concentreeren." — Het Chineesche hoofd antwoordde, dat dit ook zijn gevoelen was; doch dat zijn Chineezen hun kamp wilden verdedigen en slechts om wapens verzochten. De kommandant gaf hem eenige geweren met scherpe patronen, korporaals-sabels, lansen, enz. en drong nogmaals aan op de vereeniging der Chineezen te Nieuw Kapo; doch zij verkozen in hun kamp te blijven.

Werkelijk openden de zeeschuimers, des nachts om 3 ure, hun vuur uit hunne prauwen. Het was stikdonker; wij konden hun vaartuigen niet onderscheiden. Zij richtten hun vuur op onze brandende lantarens, weshalve wij die lieten uitdoen. Zij schoten toen in het wilde in de duisternis. Bij het aanbreken van den dag telden wij slechts 14 van de 56 prauwen; de overige roovers moesten dus van de landzijde verwacht worden. Omstreeks 5½ ure, vielen zij met een hurah! achter het Chineesche kamp. De Chineezen weerden zich dapper; zij waren spoedig handgemeen met de roovers in het bosch. Verscheidene hunner werden gekwetst en sneuvelden, onder anderen hun hoofd. Door de overmacht des

vijands werden zij teruggedrongen en zouden aan het vluchten zijn geraakt, toen onze kommandant, niettegenstaande zijn soldaten door de ziekte werden geteisterd, een detachement liet uitvallen op de flank van den voortstrevenden vijand, met dit gunstige gevolg, dat deze tot staan werd gebracht, de Chineezen zich herstelden en met verdubbelden moed hem aanvielen, op den loop sloegen en vervolgden tot aan gene zijde van het bosch, waar zij, op het strand uitkomende, door het vuur uit de lila's der rooversprauwen, het vervolgen moesten staken. In triomf keerden onze Chineezen terug met afgehouwen hoofden van zeeschuimers. De overwinning kostte ons ook eenige gesneuvelden en gekwetsten; doch zij ontnam den vijand den lust om ons verder met dergelijke bezoeken te vereeren.

In de maand juli of augustus van het jaar 1821 waren we echter nog eenmaal getuigen van hun stoutmoedigheid. Uit het fort, dat ongeveer 36 voet boven de oppervlakte der zee lag, zagen wij de zeeschuimers aan den horizont, bij de eilanden en hoeken Laboan Dapoor en Siengris, op een voorbijzeilenden kotter loeren. Wij hadden geen vaartuig om den kotter te doen praaien en bijdraaien, lieten evenwel een kanonschot vallen en de vlag op en neer hijschen. Het scheen, dat de opvarenden ons niet begrepen. Zij bleven doorzijlen met een gunstigen wind. Nauwelijks was de kotter Poelo Siengris genaderd of de wind ging liggen; de roovers kwamen uit hun schuilhoeken met zeven prauwen en vielen hem in ons gezicht aan. De bemanning streed dapper den geheelen dag; tegen 5 ure 's namiddags kon zij 't niet langer uithouden, moest het schip verlaten en roeide met haar barkas tegen stroom naar ons toe. Des avonds ongeveer ten 10 ure riep de schildwacht aan 't strand: „Daar komt een prauw aan!" Het waren de ongelukkige beroofden. De djoeragan (schipper) had een schot in de knie, een ander had zijn kakebeen, een derde zijn hand verbreizeld; de meesten der anderen hadden minder zware kwetsuren. De man, die zijn kakebeen verbrijzeld had, bezweek nog dienzelfden nacht.

Volgens hunne mededeelingen, hadden zij ons sein opgemerkt; maar er zich niet aan gestoord, omdat zij in het vaarwater een groot driemastschip zagen, dat vlag en wimpel voer, 't welk zij voor een oorlogsschip hielden. Vertrouwende dat dit schip hen niet in den steek zou laten en de wind gunstig zijnde, besloten zij door te zeilen. Het gewaande oorlogsschip kwam den volgen-

den dag op onze reede. Het was het Nederlandsch koopvaardijschip Elisabeth, kapitein Lucassen. Destijds was het de gewoonte van alle koopvaarders, in ons vaarwater vlag en wimpel uit te steken om den schijn van een oorlogsschip te hebben, opdat de zeeroovers hen niet zouden aanvallen, en dit had de bemanning van den kotter misleid. Ook hadden toen de meeste kustvaarders schoeners-tuigen, omdat onze koloniale marine meestal uit schoeners bestond, die altijd den wimpel uitstaken.

Men moest zich verwonderen, dat een zee, die door zoo vele roovers onveilig was, nog door zoo vele kleine handelsprauwen bevaren werd, zooals ik meermalen Muntok heb zien binnen zeilen. Het waren niet anders dan groote opgeboeide prauwen-majang, die door de zeevarenden pentjallangs, tjiemploeng, enz. genoemd werden. Elk dier vaartuigen had gewoonlijk niet meer dan vier man aan boord. Het waren moeson-vaarders, evenwel betere zeebouwers dan de roofprauwen, die daarentegen roeien konden als een straal. Zij verlieten Java niet voor augustus of september, wanneer de zuid-ooster winden pal doorwaaien. Ontmoetten zij zeeroovers, dan hingen zij hunne breede karoeng-zeilen op en zeilden er op door, zonder te letten op het schieten, bendéslaan, schreeuwen, razen en tieren der roovers. Overviel hen echter een windstilte dan waren zij een wisse prooi voor de zeeschuimers. De ladingen der Java-prauwen bestonden voornamelijk uit rijst, betelnoten, Javasche lijnwaden enz. Die vaartuigen bleven te Muntok, verkochten hunne lading in het klein en wachtten geduldig de noord-wester-moeson af om Muntok weder te verlaten. Hoe sterker de wind woei, ja zelfs als het stormde, of, zooals onze zeelieden het noemen, zij een gereefde marszijls bries hadden, des te beter voor hen; zij spanden dan hunne breede karoeng-zeilen en zeilden maar dapper door. Stormde het te erg, dan kostte het hun niet veel moeite om hune karoeng-lappen door twee man te laten oprollen en verkleinen.

Eindelijk naderde het uur mijner verlossing met rassche schreden. Het bouwen van het fort was, op de laatste hand na, geheel volbracht. Overeenkomstig officieel schrijven van mijn kolonel-directeur, mocht ik die laatste hand aan den luitenant der pionniers overlaten en naar Batavia vertrekken. Medio december 1821, arriveerde op onze reede het Engelsch koopvaardijschip de Star, kapitein Duncan, met een lading aan de consignatie van onzen kommandant. Ik gaf alle noodige inlichtingen aan mijn

luitenant en liet hem den nog gezonden timmermansbaas met 12 Chineezen om het werk geheel te voltooien. Ik embarkeerde, den 30 december 1821, met 60 van de 150 Chineezen, die met mij, op den 6 april van datzelfde jaar ter reede van Batavia geembarkeerd waren, en die 60 waren zieke, uitgeputte menschen.

Ik moet bekennen, dat, toen ik afscheid nam van de achterblijvende vijf officieren, mijn hart brak van aandoening en ik niet in staat was een enkel woord van afscheidsgroet te uiten. Ik moest mij bevredigen met een hartelijken handdruk, alsof een voorgevoel mij zeide: „Gij zult hen nooit wederzien!" En 't is heden meer dan 50 jaren geleden, dat ik geen hunner meer ontmoet heb. Hunne namen zal ik steeds blijven gedenken. Zij waren: Cuvellier, kapitein-kommandant, van den Bos, zijn luitenant, Kortij, officier van gezondheid, Werneke, apotheker, Ruijgers, luitenant der pionniers. De eerste en de laatste hadden met mij alle wedervaren ellende doorgestaan; de drie anderen waren suppletie.

Nogmaals adieu, ô Toeboeali!

Semarang, november 1874.

H. W. van Wales.

Staats- of particuliere spoorwegen op Java [1]).

In de vorige aflevering van dit tijdschrift komt een artikel voor over den verderen spoorwegbouw op Java, waarin, naar mijne overtuiging, de betrekkelijke voordeelen van particuliere aanleg en exploitatie boven Staatsaanleg en exploitatie helder worden in het licht gesteld. De blijkbaar deskundige schrijver heeft echter, naar het mij voorkomt, verzuimd het hoofdargument te bespreken, waarop de tegenwoordige voordracht tot het bouwen van een spoorweg in Oost-Java voor rekening van den Staat, is gegrond, namelijk de onmogelijkheid om een formule te vinden voor aannemelijke financiëele voorwaarden bij het behoud van het concessiestelsel.

Dit argument is als 't ware de basis van de geheele redeneering, waarmede, in de memorie van toelichting, het aangeboden wetsontwerp wordt aangeprezen. Breedvoerig wordt herinnerd hoe de minister van Bosse, in november 1871, hoezeer in beginsel voorstander van de uitgifte van concessien, voorstelde spoorwegen van Staatswege op Java te bouwen, omdat hij geen kans zag om goede concessien daarvoor uit te geven; — hoe de minister van de Putte, die zich onder de tegenstanders van staatsaanleg rangschikte, er naar gestreefd heeft om eene model-concessie te ontwerpen; daarbij op groote moeielijkheden stuitte; toen licht zocht bij de bekende commissie van bankiers; door het advies van die commissie werd ontmoedigd; buitendien de bij de regeering ingekomen concessie-aanvragen niet voor inwilliging vatbaar achtte en eindelijk in juni jl. een wetsontwerp ge-

[1]) Ingezonden.

reed maakte tot regeling van den aanleg van Staatsspoorwegen op Java.

„Hoe men ook in beginsel moge denken over het vraagstuk, door wie de spoorwegen behooren te worden aangelegd," hervat de memorie van toelichting, „op dit oogenblik kan men van den minister van kolonien niets anders dan een voorstel tot den aanleg van Staatsspoorwegen op Java verwachten. Nadat twee zijner voorgangers, die beiden niets liever wenschten dan spoorwegen op Java te zien aanleggen door particulieren, zich achtereenvolgens verplicht hebben gevonden van dat denkbeeld af te zien en zich voor den aanleg van Staatsspoorwegen te verklaren, zou de tegenwoordige minister, wanneer hij den spoorwegbouw wederom afhankelijk wilde stellen van de gelegenheid om goede concessien uit te geven, de verdenking niet kunnen ontgaan, dat hij de zaak op de lange baan wilde schuiven.

„Trouwens, de ondergeteekende kan zich nauwelijks voorstellen, dat thans de aanleg van spoorwegen door den Staat nog veel bestrijding zal vinden. Dat in het financieel belang van den Staat de voorkeur moet gegeven worden aan het verleenen van concessie, zal niet meer beweerd worden door hen, die kennis genomen hebben van het advies der commissie, door den vorigen minister geraadpleegd. Tegenover dat advies zal men zich niet beroepen op het matige bedrag der lasten, ter zake van den aanleg der lijn Samarang-Vorstenlanden op de schatkist gelegd, want, met de geschiedenis der concessie van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij voor oogen, kan men de navolging van het daarbij gegeven voorbeeld evenmin mogelijk als wenschelijk achten. En na de vergeefsche pogingen, die zijn aangewend, om financieele voorwaarden van concessie te ontwerpen, die zoowel voor den Staat als voor particulieren aannemelijk te achten zijn, kan bezwaarlijk meer worden aangedrongen op de benuttiging van de particuliere nijverheid voor den aanleg der spoorwegen op Java, tenzij tevens duidelijk worde aangetoond op welke wijze dit met goed gevolg geschieden kan, tenzij de formule voor een goede concessie gegeven worde, welke de regeering en hare raadslieden tot dusver hebben kunnen vinden.

„Het is voor den ondergeteekende niet twijfelachtig, dat eene bevredigende formule niet aan te wijzen is, omdat de noodige gegevens gemist worden voor eene betrouwbare raming der kosten van den aanleg der spoorwegen op Java. Werden desniet-

tegenstaande de financiëele voorwaarden eener concessie gebaseerd op eene kosten-raming, die nauwelijks iets meer kan zijn dan een greep in het duister, men zou zich als het ware willens en wetens aan de grofste misrekening, met de daarvan onafscheidelijke gevolgen, blootstellen. En trachtte men, de onmogelijkheid van behoorlijke ramingen erkennende, aan concessionarissen een volledigen waarborg tegen schade te verstrekken, dan geeft men alle voordeelen prijs, die met de benuttiging van particuliere krachten beoogd worden, omdat men den spoorslag tot zuinigheid wegneemt."

Hoe uitvoerig ook hier de pogingen van opvolgende ministers worden besproken om den steen der wijzen, de formule der rentegarantie te vinden, toch kan daarover meer licht worden verspreid. De minister van Bosse toch zocht bij de commissie van technici, in der tijd door hem ingesteld, niet naar de wijze hoe voortaan concessien zouden worden verleend, met andere woorden in hoe verre en onder welke voorwaarden de Staat geldelijken steun aan particuliere spoorwegondernemingen zou verleenen; maar hij wilde hoofdzakelijk vernemen, welke spoorwegen alsnog en in welke richting de nieuwe lijnen op Java behoorden aangelegd te worden. Toch meende die commissie te mogen aannemen, dat niet de Staat, maar particulieren de spoorwegen zouden bouwen; zij wijdde althans mede hare aandacht aan de verschillende wijzen van geldelijke ondersteuning van Staatswege en gaf een nieuwe formule aan, waarbij het kapitaal aan spoorwegen te besteden blijkbaar voldoende zou gewaarborgd wezen, zonder te groote offers van den Staat te vergen en zonder bij de particuliere ondernemers den prikkel tot zuinigen aanleg en exploitatie weg te nemen. Volgens die formule, zouden de te concedeeren lijnen een rentegarantie van bijvoorbeeld 5 pCt. verkrijgen voor het zoo nauwkeurig mogelijk te begrooten kapitaal van aanleg en zou verder slechts $4^1/_2$, 4 of nog minder pCt. gewaarborgd worden aan het kapitaal, dat men boven het begrootte ter voltooiing van de lijnen werkelijk zou besteden.

De minister van Bosse, hoezeer in beginsel een voorstander van de uitgifte van concessien, handelde daarop precies als iemand zou gehandeld hebben die in beginsel voorstander is van Staatsspoorwegen. Hij deed niet alleen geen enkele poging om concessie-aanvragen uit te lokken, noch om over de formule door zijne commissie aangegeven met concessie-aanvragers te on-

derhandelen. Alsof hij ernstige aanbiedingen duchtte, haaste hij zich een wetsontwerp in te dienen tot aanleg van spoorwegen voor rekening van den Staat waardoor van zelf alle aanbiedingen als 't ware niet ontvankelijk werden verklaard. In de tweede kamer ontmoette dit wetsontwerp zoo veel en zoo ernstigen tegenstand, dat de minister van Bosse 't in den steek liet. De politieke gebeurtenissen gunden hem geen tijd meer om nog iets in een andere richting voor de Indische spoorwegen te doen.

Intusschen was nauwelijks gebleken van de ongeneigdheid der tweede kamer om spoorwegen op Java te bouwen voor rekening van den Staat, of verschillende concessie-aanvragen bereikten weder de regeering. De minister Fransen van de Putte wenschte zich toen te vergewissen over de financiëele voorwaarden bij concessien aan te nemen en benoemde de bekende commissie van bankiers, die eerst maanden later haar verslag uitbracht en voorzeker de zaak der Javasche spoorwegen alles behalve bevorderd heeft. De commissie plaatste zich geheel op het eenzijdige standpunt van financiers, die uitsluitend zoeken naar de middelen om het kapitaal aan spoorwegen te besteden zoo volledig mogelijk te verzekeren. Van daar haar plan om, met een onbeduidende formatie van particulier kapitaal, de spoorwegen eigenlijk te bouwen met de telkens door den Staat te betalen sommen naar mate vakken van 10 kilometers lengte voltooid zouden zijn. Het is natuurlijk, dat ook de minister van de Putte dat plan geheel onaannemelijk achtte en ongeneigd was 't in een concessie te verwerken; maar toch moet ter verschooning der commissie bijgebracht worden, dat zij door de regeering werd geplaatst voor het denkbeeld om een geheel net van spoorwegen op Java aan te leggen, waarin lijnen voorkomen in hooge berglanden en andere moeilijke terreinen, die tot dusverre onmogelijk te begrooten zijn en dus alle voorafgemaakte berekeningen kunnen doen falen, en dat de commissie daardoor als van zelfs werd verleid tot buitensporige voorstellen om de risico van de schouders der ondernemers op die van den Staat over te brengen.

Het blijkt, dat de minister van de Putte desniettemin is blijven vasthouden aan het begrip ('t welk de tegenwoordige minister mede als een dwaalbegrip beschouwt) van den aanleg in eens van een geheel net van spoorwegen op Java en, geen kans ziende om dit net op aannemelijke voorwaarden van de particuliere industrie te verkrijgen, eindelijk een voorstel gereed maakte

om 't voor rekening van den Staat te doen bouwen. Bij de uitgebreide eischen door dien staatsman aan den spoorwegbouw gesteld, was 't consequent van zijn kant, alle aanbiedingen van particulieren voor afzonderlijke lijnen eenvoudig onaannemelijk te verklaren; maar, aan den anderen kant, is het niet minder duidelijk, dat de formule voor de geldelijke ondersteuning, die de commissie van bankiers voor het geheele net niet kon aangeven, alweer elders niet werd gezocht, waar zij te vinden zou zijn geweest, namelijk bij concessionarissen geneigd om spoorwegen te bouwen in Oost- en West-Java, waardoor althans een aanzienlijk gedeelte van het geprojecteerde net tot stand kon komen.

In het onlangs bekend geworden adres van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, gericht aan den minister van kolonien en in afschrift medegedeeld aan de tweede kamer, worden zelfs twee verschillende formules aangewezen, waarvan de regeering voor de nog aan te leggen lijnen partij zou hebben kunnen trekken. Volgens de eene, zou men op de exploitatie-rekening mogen brengen de rente en aflossing van kapitalen door de vennootschap geleend boven het kapitaal waarop de rente door den Staat is gewaarborgd. In dit geval zou, wanneer het kapitaal vóór den aanleg onvoldoende is, of wanneer later uitbreiding van materieel of van den weg vereischt wordt, nieuw kapitaal gevormd kunnen worden, zonder de rente van de aandeelhouders te verminderen. De regeering van haren kant, behoudt alle macht die zij nu heeft en hare aansprakelijkheid voor rentegarantie vermeerdert niet; alleen kan de terugbetaling van hare voorschotten worden vertraagd en heeft zij dus geen ander verlies dan dat van eenige jaren rente over het grootere voorschot.

De tweede formule van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij bestaat in het stellen van een maximum van kapitaal, waarop rentegarantie wordt verleend, zullende de concessionaris voor dat kapitaal moeten opleveren den spoorweg dien de regeering zich heeft voorgesteld te laten maken, en verder zooveel meer spoorweg in de richting door de regeering of de concessie aan te wijzen, als met het eventueel overschietende kapitaal kan worden gebouwd. „De moeielijke vragen," zegt de maatschappij te recht, „die bij de behandeling van elke concessie voor Java worden gesteld: „is de begrooting niet te hoog?" „is „het wel de juiste lengte van den weg die opgegeven wordt?" behoeven bij het voorgestelde niet te worden gedaan. Mocht de

raming wat te hoog, de lengte wat te groot zijn, het geld zal niet worden misbruikt, want de ondernemer heeft er in de eerste plaats belang bij om een langeren spoorweg te bouwen, en de regeering moet elk stuk spoorweg meer welkom zijn, daar waar nog bijna geen spoorwegen zijn. Op Java, waar de spoorwegen moeten bestaan door landbouw-producten en personenvervoer, is elke verlenging productief en is de hier bedoelde regeling meer dan de eerstgenoemde in het belang van allen. De regeering behoudt ook hier de macht die zij behoeft; de aandeelhouder is zeker van zijn rente, zoo de begrooting niet te laag is genomen, en dit behoeft niet plaats te hebben, daar de regeering in het gestelde geval vrijgeviger kan zijn, omdat voor regeering en voor aandeelhouders het vooruitzicht geopend is op meerdere inkomsten door meer lengte van weg."

Hetgeen aan de formules der spoorwegmaatschappij een bepaalden klem geeft, is de overtuiging onverholen door haar daarbij uitgesproken, dat op een der beide grondslagen ernstige concessie-aanvragen te verkrijgen zijn; en de aanbieding om, indien onverhoopt dit niet dadelijk het geval mocht wezen, met de regeering in onderhandeling te treden omtrent concessien voor den aanleg en de exploitatie van de spoorwegen die ontworpen zijn tuschen Pasoeroean en Tjilatjap. Wel is waar, beweert de minister volgens het kamerverslag op zijn wetsontwerp, dat de aanvraag der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij noch aan den concessionaris, noch aan de regeering duidelijk bepaalde verbindtenissen zou opleggen en daardoor geheel onaannemelijk voorkomt; maar blijkbaar moet hier aan een begripsverwarring worden gedacht, aangezien het voorstel der maatschappij is: aanleg van bepaalde lijnen tusschen gegeven punten en buitendien zooveel meer uitbreiding als het begrootte en vastgestelde kapitaal toelaat, hetgeen wel degelijk duidelijk bepaalde verbindtenissen medebrengt.

Evenals de regeering verzuimde de formule voor de rentegarantie te zoeken, waar zij waarschijnlijk te vinden zou zijn geweest, onthield zij zich zorgvuldig van alle zelfs voorwaardelijke onderhandelingen met concessie-aanvragers. Op een aanvraag, dd. 22 october 1873, van twee lijnen onmiddellijk sluitende aan den spoorweg der Nederlandsch-Indische maatschappij in Midden-Java, te weten Solo-Madioen en Djocdjo-Bagelen, wacht die maatschappij nog altoos een beschikking. Nooit werd in de verte be-

proefd om door overleg met een energiek concessionaris te constateeren hoe ver men het met den particulieren ondernemingsgeest kon brengen. Integendeel ontmoedigde de regeering, door hare ontwijkende houding zoowel als door haar eerste ontwerp tot aanleg van staatsbanen, in hooge mate juist die krachtige elementen, op welke, indien zij ernstig en openhartig particuliere spoorwegen gewild had, zij stellig zou hebben kunnen rekenen, doch die bedanken om hun kostbaren tijd en hunne goede diensten een onwillige of ontstemde regeering op te dringen. Onder dergelijke omstandigheden moet het waarlijk nog verwondering baren, dat zoovele aanbiedingen der regeering bereikt hebben en zoo verschillende vindingrijke financieële combinatiën en pure perte van onderscheidene kanten werden aangegeven.

Op juiste gronden kan niet beweerd worden, dat voor lijnen in Oost- en Midden-Java geen deugdelijke formule van financieële ondersteuning van Staatswege te vinden zou zijn. Voor het geheele geprojecteerde net, met de bergspoorwegen van de Preanger, mag dit het geval wezen, stellig is 't dit niet voor partiëele lijnen, vooral niet voor de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang. Dat de regeering eens beproeve, bij algemeene mededinging deze bij uitnemendheid gunstige lijn uit te geven en men zal verbaasd staan over de voordeelige aanbiedingen, die ernstige concessionarissen haar zouden aanbieden. Voor die onderstelling pleiten alleszins de omstandigheden. Het Nederlandsch geldschietend publiek, aanvankelijk zeer ingenomen tegen spoorwegondernemingen op Java, doch daarentegen dweepende met Amerikaansche spoorwegen en andere vreemde effecten, heeft letterlijk met schade en schande geleerd zijn vertrouwen te nemen en te geven zooals het behoort. Na den volhardenden strijd door de Nederlandsche directie van de Javasche spoorwegen gevoerd, terwijl elders aanzienlijke Nederlandsche kapitalen werden verzwendeld, heeft ons publiek recht laten wedervaren aan de eerlijkheid en de kunde van eigen, lang, veel te lang miskende landgenooten en wantrouwt het ook niet ten onrechte de humbug van vreemde fortuinzoekers. Het steunt thans de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij zoo krachtdadig als slechts te wenschen is en men mag als zeker stellen, dat elke nieuwe, soliede spoorwegonderneming op Java mede op de medewerking van de Nederlandsche geldmarkt zou kunnen rekenen.

Voorzeker, is het te bejammeren, dat nu de geneigdheid be-

staat in Nederland om kapitaal te beleggen in Javasche spoorwegen, de gelegenheid daartoe ontnomen wordt door den aanleg voor rekening van den Staat. Zoo wordt de Nederlandsche ondernemingsgeest dubbel gefnuikt. Waarlijk, veel valt daarop niet te bogen en soms schijnt 't alsof we inderdaad geen moed hebben om de handen aan het werk te slaan; maar 't is de Nederlandsche regeeringen en staatslieden niet te na gesproken, indien men mede aan hen de schuld van onze kleinmoedigheid wijt, daar zij maar al te vaak den lust van particulieren voor groote ondernemingen tegenwerken, in plaats van dien aan te moedigen en daarmede in hun plannen rekening te houden.

Amsterdam, 25 januari 1875. Q.

---

proefd om door overleg met een energiek concessionaris te constateeren hoe ver men het met den particulieren ondernemingsgeest kon brengen. Integendeel ontmoedigde de regeering, door hare ontwijkende houding zoowel als door haar eerste ontwerp tot aanleg van staatsbanen, in hooge mate juist die krachtige elementen, op welke, indien zij ernstig en openhartig particuliere spoorwegen gewild had, zij stellig zou hebben kunnen rekenen, doch die bedanken om hun kostbaren tijd en hunne goede diensten een onwillige of ontstemde regeering op te dringen. Onder dergelijke omstandigheden moet het waarlijk nog verwondering baren, dat zoovele aanbiedingen der regeering bereikt hebben en zoo verschillende vindingrijke financieële combinatiën en pure perte van onderscheidene kanten werden aangegeven.

Op juiste gronden kan niet beweerd worden, dat voor lijnen in Oost- en Midden-Java geen deugdelijke formule van financieële ondersteuning van Staatswege te vinden zou zijn. Voor het geheele geprojecteerde net, met de bergspoorwegen van de Preanger, mag dit het geval wezen, stellig is 't dit niet voor partiëele lijnen, vooral niet voor de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang. Dat de regeering eens beproeve, bij algemeene mededinging deze bij uitnemendheid gunstige lijn uit te geven en men zal verbaasd staan over de voordeelige aanbiedingen, die ernstige concessionarissen haar zouden aanbieden. Voor die onderstelling pleiten alleszins de omstandigheden. Het Nederlandsch geldschietend publiek, aanvankelijk zeer ingenomen tegen spoorwegondernemingen op Java, doch daarentegen dweepende met Amerikaansche spoorwegen en andere vreemde effecten, heeft letterlijk met schade en schande geleerd zijn vertrouwen te nemen en te geven zooals het behoort. Na den volhardenden strijd door de Nederlandsche directie van de Javasche spoorwegen gevoerd, terwijl elders aanzienlijke Nederlandsche kapitalen werden verzwendeld, heeft ons publiek recht laten wedervaren aan de eerlijkheid en de kunde van eigen, lang, veel te lang miskende landgenooten en wantrouwt het ook niet ten onrechte de humbug van vreemde fortuinzoekers. Het steunt thans de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij zoo krachtdadig als slechts te wenschen is en men mag als zeker stellen, dat elke nieuwe, soliede spoorwegonderneming op Java mede op de medewerking van de Nederlandsche geldmarkt zou kunnen rekenen.

Voorzeker, is het te bejammeren, dat nu de geneigdheid be-

staat in Nederland om kapitaal te beleggen in Javasche spoorwegen, de gelegenheid daartoe ontnomen wordt door den aanleg voor rekening van den Staat. Zoo wordt de Nederlandsche ondernemingsgeest dubbel gefnuikt. Waarlijk, veel valt daarop niet te bogen en soms schijnt 't alsof we inderdaad geen moed hebben om de handen aan het werk te slaan; maar 't is de Nederlandsche regeeringen en staatslieden niet te na gesproken, indien men mede aan hen de schuld van onze kleinmoedigheid wijt, daar zij maar al te vaak den lust van particulieren voor groote ondernemingen tegenwerken, in plaats van dien aan te moedigen en daarmede in hun plannen rekening te houden.

Amsterdam, 25 januari 1875. Q.

---

proefd om door overleg met een energiek concessionaris te constateeren hoe ver men het met den particulieren ondernemingsgeest kon brengen. Integendeel ontmoedigde de regeering, door hare ontwijkende houding zoowel als door haar eerste ontwerp tot aanleg van staatsbanen, in hooge mate juist die krachtige elementen, op welke, indien zij ernstig en openhartig particuliere spoorwegen gewild had, zij stellig zou hebben kunnen rekenen, doch die bedanken om hun kostbaren tijd en hunne goede diensten een onwillige of ontstemde regeering op te dringen. Onder dergelijke omstandigheden moet het waarlijk nog verwondering baren, dat zoovele aanbiedingen der regeering bereikt hebben en zoo verschillende vindingrijke financieële combinatiën en pure perte van onderscheidene kanten werden aangegeven.

Op juiste gronden kan niet beweerd worden, dat voor lijnen in Oost- en Midden-Java geen deugdelijke formule van financieële ondersteuning van Staatswege te vinden zou zijn. Voor het geheele geprojecteerde net, met de bergspoorwegen van de Preanger, mag dit het geval wezen, stellig is 't dit niet voor partiëele lijnen, vooral niet voor de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang. Dat de regeering eens beproeve, bij algemeene mededinging deze bij uitnemendheid gunstige lijn uit te geven en men zal verbaasd staan over de voordeelige aanbiedingen, die ernstige concessionarissen haar zouden aanbieden. Voor die onderstelling pleiten alleszins de omstandigheden. Het Nederlandsch geldschietend publiek, aanvankelijk zeer ingenomen tegen spoorwegondernemingen op Java, doch daarentegen dweepende met Amerikaansche spoorwegen en andere vreemde effecten, heeft letterlijk met schade en schande geleerd zijn vertrouwen te nemen en te geven zooals het behoort. Na den volhardenden strijd door de Nederlandsche directie van de Javasche spoorwegen gevoerd, terwijl elders aanzienlijke Nederlandsche kapitalen werden verzwendeld, heeft ons publiek recht laten wedervaren aan de eerlijkheid en de kunde van eigen, lang, veel te lang miskende landgenooten en wantrouwt het ook niet ten onrechte de humbug van vreemde fortuinzoekers. Het steunt thans de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij zoo krachtdadig als slechts te wenschen is en men mag als zeker stellen, dat elke nieuwe, soliede spoorwegonderneming op Java mede op de medewerking van de Nederlandsche geldmarkt zou kunnen rekenen.

Voorzeker, is het te bejammeren, dat nu de geneigdheid be-

staat in Nederland om kapitaal te beleggen in Javasche spoorwegen, de gelegenheid daartoe ontnomen wordt door den aanleg voor rekening van den Staat. Zoo wordt de Nederlandsche ondernemingsgeest dubbel gefnuikt. Waarlijk, veel valt daarop niet te bogen en soms schijnt 't alsof we inderdaad geen moed hebben om de handen aan het werk te slaan; maar 't is de Nederlandsche regeeringen en staatslieden niet te na gesproken, indien men mede aan hen de schuld van onze kleinmoedigheid wijt, daar zij maar al te vaak den lust van particulieren voor groote ondernemingen tegenwerken, in plaats van dien aan te moedigen en daarmede in hun plannen rekening te houden.

Amsterdam, 25 januari 1875. Q.

---

proefd om door overleg met een energiek concessionaris te constateeren hoe ver men het met den particulieren ondernemingsgeest kon brengen. Integendeel ontmoedigde de regeering, door hare ontwijkende houding zoowel als door haar eerste ontwerp tot aanleg van staatsbanen, in hooge mate juist die krachtige elementen, op welke, indien zij ernstig en openhartig particuliere spoorwegen gewild had, zij stellig zou hebben kunnen rekenen, doch die bedanken om hun kostbaren tijd en hunne goede diensten een onwillige of ontstemde regeering op te dringen. Onder dergelijke omstandigheden moet het waarlijk nog verwondering baren, dat zoovele aanbiedingen der regeering bereikt hebben en zoo verschillende vindingrijke financieële combinatiën en pure perte van onderscheidene kanten werden aangegeven.

Op juiste gronden kan niet beweerd worden, dat voor lijnen in Oost- en Midden-Java geen deugdelijke formule van financieële ondersteuning van Staatswege te vinden zou zijn. Voor het geheele geprojecteerde net, met de bergspoorwegen van de Preanger, mag dit het geval wezen, stellig is 't dit niet voor partiëele lijnen, vooral niet voor de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang. Dat de regeering eens beproeve, bij algemeene mededinging deze bij uitnemendheid gunstige lijn uit te geven en men zal verbaasd staan over de voordeelige aanbiedingen, die ernstige concessionarissen haar zouden aanbieden. Voor die onderstelling pleiten alleszins de omstandigheden. Het Nederlandsch geldschietend publiek, aanvankelijk zeer ingenomen tegen spoorwegondernemingen op Java, doch daarentegen dweepende met Amerikaansche spoorwegen en andere vreemde effecten, heeft letterlijk met schade en schande geleerd zijn vertrouwen te nemen en te geven zooals het behoort. Na den volhardenden strijd door de Nederlandsche directie van de Javasche spoorwegen gevoerd, terwijl elders aanzienlijke Nederlandsche kapitalen werden verzwendeld, heeft ons publiek recht laten wedervaren aan de eerlijkheid en de kunde van eigen, lang, veel te lang miskende landgenooten en wantrouwt het ook niet ten onrechte de humbug van vreemde fortuinzoekers. Het steunt thans de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij zoo krachtdadig als slechts te wenschen is en men mag als zeker stellen, dat elke nieuwe, soliede spoorwegonderneming op Java mede op de medewerking van de Nederlandsche geldmarkt zou kunnen rekenen.

Voorzeker, is het te bejammeren, dat nu de geneigdheid be-

staat in Nederland om kapitaal te beleggen in Javasche spoorwegen, de gelegenheid daartoe ontnomen wordt door den aanleg voor rekening van den Staat. Zoo wordt de Nederlandsche ondernemingsgeest dubbel gefnuikt. Waarlijk, veel valt daarop niet te bogen en soms schijnt 't alsof we inderdaad geen moed hebben om de handen aan het werk te slaan; maar 't is de Nederlandsche regeeringen en staatslieden niet te na gesproken, indien men mede aan hen de schuld van onze kleinmoedigheid wijt, daar zij maar al te vaak den lust van particulieren voor groote ondernemingen tegenwerken, in plaats van dien aan te moedigen en daarmede in hun plannen rekening te houden.

Amsterdam, 25 januari 1875. Q.

Een geruchtmakend adres.

Zelden valt er zooveel onderscheiding te beurt als aan het adres is geschied, 't welk, in de maand augustus van verleden jaar, door 180 meestal aanzienlijke ingezetenen van Batavia aan Z. M. den Koning werd aangeboden over het plan tot invoering van een speciale belasting voor Europeanen en vreemde Oosterlingen in Nederlandsch Indië. Zoowel door de Nederlandsche als door de Indische pers is dit adres besproken; verschillende sprekers in de tweede en in de eerste kamer hebben het, eenigen zelfs in uitvoerige beschouwing genomen. Men mag het dus houden voor een niet onbelangrijk koloniaal incident. Waarschijnlijk zal het, evenals het vermaarde adres van 22 mei 1848, een blijvende plaats in de Indische ephemeriden innemen. Wij willen niet langer 't stilzwijgen bewaren en wenschen, in verband met de kamerdebatten, er het een en ander over in 't midden te brengen.

Het adres is woordelijk van den volgenden inhoud:

AAN DEN KONING.

„Geven met diepen en oprechten eerbied te kennen de ondergeteekenden, allen Nederlanders geboren of gevestigd in Nederlandsch-Indië, en als zoodanig zonder onderscheid van rang of stand, de getrouwe en gehoorzame dienaren van Uwe Majesteit;

„dat sedert eenigen tijd geruchten tot hen zijn doorgedrongen omtrent maatregelen die door Uwer Majesteits ministers zouden beraamd worden om tot eene verhoogde opbrengst der inkomsten van Nederlandsch Indië te geraken;

„dat volgens die geruchten het plan zou bestaan tot invoering van eene speciale belasting voor Europeesche ingezetenen en vreemde Oosterlingen, welke in ruwe trekken hierop zoude nederkomen, dat adressanten zullen hebben te betalen aan de schatkist een aan hun inkomen evenredig bedrag, en hetwelk, naar men meent, niet gering zal zijn;

„dat adressanten niet dan schoorvoetend Uwe Majesteit durven naderen met bezwaren tegen maatregelen, waaromtrent hun nog niets met zekerheid bekend is, doch dat deze bedenking geheel is moeten wegvallen, en zij dan ook gemeend hebben allen schroom te moeten ter zijde stellen bij de overweging, dat maatregelen, als de hier bedoelde, beraamd en vastgesteld plegen te worden zonder dat zij, wier belangen het geldt, in de gelegenheid zijn hunne opmerkingen er over in het midden te brengen, zooals onlangs gebleken is toen aan Nederlandsch Indië een accijnsbelasting is opgelegd, waartegen hier nog ernstiger bedenkingen schijnen te kunnen worden ingebracht dan in het moederland, waar door verloop van tijd de belastingschuldigen eenigermate gewend zijn geraakt aan dezen in beginsel schier eenstemmig veroordeelden belasting-vorm;

„dat de bij die gelegenheid gevolgde wijze van behandeling van zaken hen bevreesd moet maken, dat ook de boven bedoelde maatregelen hun beslag zullen krijgen, voor hier verder iets zekers daaromtrent vernomen wordt, en rekwestranten het aan zich zelven dus wel verplicht zijn om, afgaande op louter geruchten, hunne bezwaren eérbiedig onder de aandacht van Uwe Majesteit te brengen, als de eenige uitweg die hun openstaat. om hunne stem te doen hooren vóór het wellicht te laat zal zijn;

„dat adressanten geenszins uit het oog verliezen de verplichting, die bij elken staatsburger rust om te deelen in de lasten van den Staat, maar dat zij, verstoken van al de lusten en voorrechten verbonden aan het Nederlandsche staatsburgerschap, en verkeerende in een toestand van onmondigheid, die het hun onmogelijk maakt om middellijk of onmiddellijk eenigen invloed op de behandeling hunner belangen uit te oefenen, bezwaarlijk geacht kuunen worden hun deel te moeten dragen in de lasten van den Nederlandschen Staat;

„dat adressanten allen evenzeer doordrongen zijn van de overtuiging dat, wanneer de middelen van de Indische schatkist niet meer toereikende mochten zijn om de uitgaven te bestrijden, die

ten behoeve van Indië moeten worden gedaan, zij het hunne dienen bij te dragen om de regeering de beschikking over de meer benoodigde middelen te verzekeren;

„dat echter afgaande op hetgeen omtrent den in beraad genomen maatregel ter hunner kennis is gekomen, adressanten meenen, dat de hier gestelde voorwaarde in casu niet aanwezig is, en dat voornamelijk op grond van deze overweging de overtuiging bij hen is gerijpt, dat de voorgenomen maatregel moet geacht worden onredelijk, onbillijk en niet in het belang van den Staat te zijn;

„dat de aantooning hiervan hun niet moeilijk vallen zal, en zij zullen aanvangen met Uwe Majesteit eerbiedig te wijzen op de politieke verhouding van Indië tot Nederland in het algemeen;

„dat hetzij men deze gewesten beschouwt als een kolonie, dan wel als eene bezitting van Nederland, het echter vast staat, dat Nederland van Indië niet alleen zeer vele indirecte, maar ook groote directe voordeelen trekt, en dat de batige saldo's verkregen door van de inkomsten van Indië af te trekken de aan het beheer dezer gewesten verbonden uitgaven, voor Nederland sedert jaren een ruime bron van inkomst hebben uitgemaakt;

„dat Indië onder het vroegere en thans nog bestaande régime niet alleen zich zelven onderhoudt, maar meer oplevert dan voor zijne behoeften tot nog toe is noodig geacht, en het een abnormale toestand mag heeten dat, wanneer de inkomsten de uitgaven overtreffen, nog bovendien van de ingezetenen eene belasting wordt geheven tot voorziening eener schatkist, die dat geld niet noodig heeft;

„dat het dan ook met vertrouwen mag worden aangenomen, dat men met de invoering dier belasting niet bedoelt geldelijke voorziening in de behoeften van Indië, maar die belasting tot niets anders zal leiden dan tot vergrooting van de batige saldo's, en dus tot ontlasting van de bevolking van Nederland;

„dat adressanten dit beginsel eerbiedig, maar met nadruk en ernst bestrijden moeten, omdat het niet in overeenstemming is te brengen met eene goede staatkunde en tot de grootste onbillijkheid leiden zal;

„dat zij te dien aanzien opmerken, en hierop wel ten zeerste de aandacht van Uwe Majesteit moeten vestigen, dat Indië voor Nederland productief is door middel van zijne Europeesche bevolking en het niet opgaat, dat de meester, die voor de diensten

van zijne ondergeschikten betaalt, hun aan den anderen kant weder ontneemt hetgeen hij voor die diensten verschuldigd is;

„dat de geheele Europeesche bevolking van Indië mag gezegd worden, onmiddellijk en middellijk, te werken voor de belangen van Nederland, en dat, al ontvangt zij daarvoor loon, zij daarop echter zonder korting aanspraak heeft;

„dat deze stelling duidelijker wordt, wanneer in aanmerking wordt genomen, dat die bevolking grootendeels uit ambtenaren en officieren bestaat, wier tractementen zeker niet altijd evenredig zijn aan hunne behoeften, en aan de voordeelen, welke Nederland van hunne diensten trekt, en de heffing van eene belasting op de inkomsten van deze personen, uit den aard der zaak geen ander gevolg kan hebben dan eene verhooging van de tractementen, waarop reeds nu, en zoo adressanten vermeenen met veel recht, door velen wordt aangedrongen;

„dat het dus zal zijn nemen aan den eenen, en geven aan den anderen kant; en men nu moge beweren, dat dit geven niet zoo spoedig volgen zal, maar men, wanneer aan dit beginsel wordt vastgehouden, daarvan op den duur ook de wrange vruchten plukken zal;

„dat toch wel niet zal worden wedersproken de juistheid van de stelling, dat het werk zich regelt naar het loon, en dit loon in Indië moet zijn zoo, dat men daarvan onbekrompen en op ruimeren voet dan in Nederland leven kan;

„dat hij, die deze stelling betwist, geen rekenschap houdt met de opofferingen, welke de Europeaan in Indië zich in andere opzichten getroosten moet, en niet in aanmerking neemt, wat in Nederland genoten wordt, en hier te lande wordt gemist;

„dat de ingezeten van Indië in den regel niet vermogend is, en als ambtenaar leeft van zijn tractement, in de hoop om zoo spoedig mogelijk met pensioen naar Europa te kunnen terugkeeren; dat hij daarvoor werkt jaren achtereen, en dat hij, buiten dat werk, voor alle genietingen des levens duur betalen en zich in den regel met materiëel genot te vreden stellen moet;

„dat al wat in Nederland van Staatswege wordt gedaan (men denke slechts aan de communicatiemiddelen, inrichtingen van onderwijs enz. enz., ja ook aan de politie ter beveiliging van personen en goederen en aan de hygiëne) vóór het grootste deel hier wordt gemist, en men het den ingezetenen van Nederlandsch-Indië, bij gemis van zooveel, en bij de kansen die zij loopen om

in dit klimaat gezondheid of leven te verliezen, te minder hoeft te misgunnen, dat zij zich uitgaven plegen te veroorloven, waaraan in Nederland alleen door de meer vermogenden gedacht wordt, omdat door de eischen van het klimaat veel van hetgeen in Nederland onder de uitgaven van weelde wordt gerangschikt, hier onder de dringende behoeften des levens te huis behoort;

„dat een zeer groot deel van de ambtenaren van den Staat, zoo burgerlijke als militaire, reeds nu meer en meer gebukt gaat onder de stijging der prijzen in de laatste jaren, en men hen thans nog bedreigt met eene heffing op hunne inkomsten, die den druk der tijden ondragelijk maken zal, en uit den aard der zaak tot nog grootere rijzing van den prijs van alle artikelen leiden moet.

„dat op dit laatste wordt gewezen omdat als het leven van den koopman en den industrieel duurder wordt, zij aan den anderen kant grootere winsten eischen zullen en de gevolgen daarvan door de gebruikers zullen worden gevoeld;

„dat voorts adressanten meenen, dat het beraamde plan ook voor Nederland ten slotte noodlottig werken zal, en niet is overeen te brengen met een goede staatkunde, omdat dergelijke maatregel tot ontmoediging leiden zal; omdat Nederland wakkere mannen voor de behartiging zijner belangen in Indië behoeft; en omdat de zoodanigen zich meer en meer zullen terugtrekken naarmate hun toekomst alhier donkerder wordt;

„dat adressanten in het bovenstaande zoo beknopt mogelijk hunne bezwaren tegen den voorgenomen maatregel hebben blootgelegd, en overtuigd dat wanneer aan het bestaande plan mocht worden uitvoering gegeven, zulks onvermijdelijk tot eene toenemende ontevredenheid onder de ingezetenen van Nederlandsch-Indië leiden zal, zij Uwe Majesteit naderen met het eerbiedig verzoek:

„dat het Uwe Majesteit moge behagen de ingezetenen van Nederlandsch-Indie in bescherming te nemen tegen de zich meer en meer openbarende zucht om hen te doen dragen de lasten, welke op de bevolking van Nederland rusten, niettegenstaande de groote welvaart welke Nederland onder de gezegende regeering van Uwe Majesteit steeds meer en meer mag ondervinden."

Allen die te Batavia eenigzins naam of invloed hebben (leden der Indische regeering natuurlijk uitgezonderd) vereenigden zich tot het indienen van dit adres, dat daarom juist merkwaardig is

omdat tot dusver ambtenaren zich onthielden van medewerking of openbare ondersteuning van bezwaarschriften over regeeringsmaatregelen of politieke en economische quaestien. Ingezetenen van Soerabaja en Samarang hebben, naar gemeld wordt, bij nadere adressen aan het Bataviasche adres hunne adhaesie gegeven. Men mag dus aannemen, dat het meer de algemeene opinie van het Europeesch publiek in Indië teruggeeft dan nog met eenig adres van onze gindsche landgenooten het geval is geweest.

Niet onwaarschijnlijk is het dat daarom in de beide kamers der Staten Generaal meer gewicht werd gehecht aan deze eerbiedige aan Zijn Majesteit gerichte petitie, dan anders aan honderden adressen te beurt valt, die ter griffie van de vergaderingen worden gedeponeerd. Het doel der adressanten om de aandacht van Nederland op hunne bezwaren te vestigen is alzoo ruimschoots bereikt. Iets anders is of zij wel ingenomen kunnen zijn met de wijze hoe hunne handeling werd beoordeeld. In de tweede kamer was het vooral de heer van Zinnicq Bergmann, die daartegen meende te velde moeten trekken en uitsluitend daarvoor het woord voerde bij gelegenheid van de beraadslagingen over de Indische begrooting.

Naar zijne meening, bemoeien zich de ambtenaren en gezaghebbenden in Nederlandsch Indië te veel met politiek. Zij matigen zich te veel aan de daden en handelingen der Nederlandsche regeering af te keuren en te bedillen. Zij willen de taak, die op de wetgevende macht, en op haar alleen rust, verzwakken, verdacht maken, dwarsboomen. De heer Bergmann wil aan de ambtenaren de bevoegdheid niet ontzeggen om, wanneer zij vinden dat de belastingen ook voor hen te drukkend zijn, daartegen, even als ieder Nederlander, hunne bezwaren in te brengen, mits zij dat doen individueel, als Nederlanders, en niet vooropzetten, aanvoeren of drukken op de hooge betrekking welke zij bekleeden. „Hooge ambtenaren en gezagvoerders," beweert de spreker, „die op eene andere wijze bezwaren van politieken aard tegen maatregelen door de regeering beraamd aan de regeering kunnen kenbaar maken, mogen dit niet bij openbaar adres doen en zoodoende de krankheid die zij aan Indië toeschrijven wereldkundig maken. Dat is verzwakking van gezag; dat is een niet kennen van het standpunt waarop men staat. Dat is miskenning en verzaking der wettige middelen die hun overvloedig ten dienste staan. Zij mogen den schijn niet aannemen dat zij onze con-

stitutioneele beginselen niet kennen, of dat zij, zoo zij ze al kennen, ze dan minachten."

Reeds de aanvang van het adres is, zijns inziens, een constitutioneele ketterij. Zij scheiden daar den Koning af van zijne regeering, zij wenden zich tot den Koning om zijne ministers aan te klagen over beraamde maatregelen om tot verhoogde opbrengst van inkomsten te geraken. Hij wil de ontworpen belasting waarop men doelt, noch verdedigen, noch bestrijden; hij vraagt niet van welken minister het beraamde plan afkomstig zij; maar hij wijst op den vorm van het adres, waarin onze constitutioneele Koning wordt gesteld tegenover zijne regeering. Men zou zoo iets hier niet gedoogen, en als lid van de Nederlandsche vertegenwoordiging, gedoogt hij, spreker, dit nog veel minder in Nederlandsch Indië.

„Zij, (de adressanten)" hervat de heer Bergmann, „vinden zich genoodzaakt, meenen zij, den Koning te ontdekken, dat zijne ministers plannen beramen, die zij noodlottig noemen en voor Nederlandsch Indië en voor den Nederlandschen Staat. Zij bestempelen eene reeds ingevoerde en wettig bestaande belasting (de accijnsbelasting) „eenen in beginsel schier eenstemmig ver„ooordeelden belastingvorm aan Nederlandsch Indië opgelegd!" Zij noemen een openbaar gedrukt en verspreid adres den eenig bestaanden uitweg om hunne stem te doen hooren, zij, de organen der regeering, de gezagvoerders, die ontelbare middelen bij de hand hebben om de regeering, zoo noodig, tegen noodlottige maatregelen te waarschuwen en behoeden. Immers kunnen ambtenaren die dergelijke bezwaren hebben, die te kennen geven op eene betamelijke wijze, op eene wijze die steeds dankbaar zal worden opgenomen, maar het past hun niet over nog hangende vraagpunten ten aanhoore van de gansche wereld beslissend uitspraak te doen en daarover de wetgevende macht de les te lezen.

„Ambtenaren met gezag bekleed, vertegenwoordigers van de regeering, leden van de Rekenkamer met den president aan het hoofd, leden van de rechterlijke macht, door den president of vice-president van het Hoog Gerechtshof, procureurs-generaal en andere leden van het openbaar ministerie, directeuren van het regeeringsbestuur, residenten en andere hooge gezagvoerders geleid, zeggen, dat zij verstoken zijn van de voorrechten verbonden aan het Nederlandsch staatsburgerschap, dat zij in een

toestand van onmondigheid verkeeren. Zij stellen op den voorgrond, dat zij bezwaarlijk geacht kunnen worden aandeel te moeten dragen in de lasten van den Nederlandschen Staat; zij scheiden daarbij Nederland geheel van Indië af, en komen tot de conclusie, dat de voorgenomen maatregel geacht moet worden onredelijk, onbillijk en met de belangen van den Staat in strijd te zijn.

„Zij meenen den Koning te moeten inlichten omtrent de politieke verhouding van Indië tot Nederland, die zij geheel anders voorstellen, dan bij de wetgeving is aangenomen.” Spreker vraagt met klimmende bitterheid of die taal betamend is in den mond van Nederlandsche ambtenaren? En dan komt de in zijn oog staatkundige ketterij, dat Nederlandsch Indië meer belastingen opbrengt dan voor de behoeften noodig zijn. „Mogen de ambtenaren, die zich daar bevinden,” gaat hij verder voort, „(want zij spreken niet van de inlandsche bevolking, maar uitsluitend van zich zelven, van de Europeesche bevolking), aanspraak maken op de inkomsten die Nederland van zijne producten geniet? Zijn dat belastingen? Dat is in deze kamer menigvuldig betwist en nooit bij de wet erkend. Het zijn voordeelen die Nederland geniet van de kultures die het daar drijft. Wordt de inlandsche bevolking gedeeltelijk tot dat werk gebezigd, zij wordt daarvoor betaald en het is tevens de vorm, waaronder zij hare belasting betaalt. Kwam die bevolking daartegen op, voerde zij de taal die bedoelde ambtenaren zich aanmatigen, dat zou begrijpelijk zijn. Zoo er grond bestond de bestemming dier gelden te betwisten, dan zou die taal in den mond van de inlanders veeleer begrijpelijk zijn. Maar de Nederlander, de Nederlandsche ambtenaar kan daarop nooit aanspraak maken, daartoe ontbreekt hem de wettige grondslag. Zij durven evenwel betwisten, dat de producten van Nederlandsch Indië aan Nederland behooren. Zij moeten dat beginsel, zeggen zij, met nadruk bestrijden.

„Zij beweren verder, dat het loon, hetwelk zij voor hun werk ontvangen, hun zonder korting moet worden uitbetaald. Zij noemen het onderworpen zijn aan het betalen van belasting, geven met de eene hand en nemen met de andere hand, een argument dat ieder onzer met even veel of even weinig recht kan bewijzen. Zij voegen er nog bij, dat hun werk zich regelt naar het loon dat zij ontvangen. Schandelijk beginsel voor den ambtenaar, die naar eer en plicht moet handelen. Zij zeggen,

dat zij alles missen wat in Nederland gedaan wordt voor onderwijs, hygiène, politie, enz....." Ja, als de spreker alles wilde releveeren wat in het adres van dien aard voorkomt, dan zou hij niet weten waar te eindigen. Men maakt van Java een Abdera. Het is eene afwijking van alle regeeringsbeginselen, die niet alleen hier, maar ook in Indië moeten gelden.

Als de heer Bergmann bedenkt, dat zich onder de adressanten bevinden de hoogst geplaatste ambtenaren, die op een gegeven oogenblik, wanneer de gouverneur-generaal ontvalt, het lot van Nederlandsch Indië in handen hebben, ambtenaren overigens belast met de taak om de maatregelen hier genomen, daar uit te voeren, maar die wetten, welke zij moeten toepassen, reeds vooraf verdacht maken, noodlottig, schadelijk, tyranniek noemen voor het land dat zij bewonen en zoodoende ons bestuur in Indie voor geheel Europa ten toon stellen, ja, dan zoekt hij te vergeefs naar een naam om die afwijkingen te bestempelen en eindigt hij met te beweren, dat het grootste gevaar voor Indië ligt niet in de bevolking, maar in het aanmatigend standpunt dat de ambtenaren aldaar innemen.

De heer Nierstrasz beschouwde het, evenals zijn geleerde vriend uit 's Hertogenbosch, — die, volgens hem zoo juist en goed het Bataviasch adres besproken had — als een ziekelijk teeken, een teeken van verslapping van prestige, niet alleen onder de particulieren, maar ook onder de hoogst geplaatste Europeanen. Ieder die op Java eene hooge landsbetrekking bekleedt, weet dat hij zich opofferingen moet getroosten, dat hij zelfverloochening moet hebben en dat hij dikwijls, spreker zal niet zeggen moet goedkeuren, maar moet zwijgen over hetgeen hij verkeerd vindt, omdat onze positie aldaar die is van eenige duizenden onder vele millioenen. Het is, volgens hem, eene hardheid, eene onrechtvaardigheid dat de Javanen alleen bedrijfsbelasting moeten opbrengen en de Europeanen van dergelijke lasten verschoond blijven; maar het is iets anders of men daar eene income-tax zal hebben waarin de schraal bezoldigde ambtenaren en officieren eveneens zullen deelen. Toch zou hij gewenscht hebben dat de vorige minister in de gelegenheid ware geweest dien maatregel in te voeren om de schadenfreude te genieten, „dat die ijveraars voor al hetgeen men in de laatste tijden genoemd heeft hervormingen in Indië, de conversie van het landbezit er in begrepen, nu eens hadden ondervonden hoe aangenaam het

is belastingen, hooge belastingen op te brengen tengevolge van de maatregelen, waartoe zij zelf hebben medegewerkt en die zij zelf voor een groot gedeelte hebben geprovoceerd." Van den tegenwoordigen minister wenscht hij dit echter niet; maar hij verwacht wel van hem, dat hij die hooge ambtenaren onder het oog zal weten te brengen hoe een bezadigd en verstandig volk moet oordeelen over hen, die daar de hoogste belangen van dat volk moeten waarnemen. In allen geval wilde hij aantoonen, dat in de kamer stemmen van afkeuring opgaan over ambtenaren, hoe hoog ook geplaatst, wanneer zij den eerbied uit het oog verliezen voor den gouverneur-generaal, die, zoolang hij daar is, de wettige vertegenwoordiger en het wettig orgaan der regeering is.

De heer Wintgens zag blijkbaar in het adres niets anders dan een soort van zelfzuchtige manifestatie. Daarop terugkomende, bij de beraadslaging over de begrooting van het departement van kolonien, zeide hij weemoedig: „Het is een zeer droevig verschijnsel, dat eigenbelang in de kolonie almachtig schijnt te wezen; dat alle public spirit, die goede geest, die in het algemeen belang de Nederlandsch-Indische bevolking en het gouvernement moet bezielen, de plaats ruimt voor inwilliging der begeerten en der behoeften der bijzondere belangen. Alle public spirit verdwijnt. Ik vraag: waar moet het heen met eene maatschappij, waar personen, in de hoogste landsbediening, in de gewichtigste betrekkingen geplaatst, derwijze verblind zijn voor hetgeen het publiek welzijn vordert en alles bij hen zich schijnt op te lossen in eene quaestie van eigenbelang? Van eene maatschappij waarin dergelijke teekenen worden bespeurd, is de toekomst duister."

Uitvoerig en, men moet 't erkennen, kalm en waardig, werd het Bataviasch adres in de eerste kamer, voornamelijk door den heer Borsius, besproken. Velen, zeide die spreker, betreuren dit adres als feit en als vorm. Wat het feit betreft, men heeft het ambtenaren euvel geduid, dat zij dit adres hebben onderteekend. In dit gevoelen deelde hij niet; art. 9 der grondwet geeft het recht van petitie aan iederen ingezetene, dus ook aan ambtenaren waar het hunne privé-belangen geldt. Spreker weet niet waarom zij in dit opzicht van mindere conditie zouden moeten zijn. Men betreurt den vorm. Meent men daarmede omdat het adres aan den Koning is gericht? Het zou zeker

wenschelijk zijn geweest, zoo de gouverneur-generaal niet ware voorbijgegaan, maar om den vorm het wezen eener petitie af te keuren, durfde de heer Borsius niet, omdat art. 112 van het regeeringsreglement nogmaals uitdrukkelijk sanctioneert het grondwettig recht van petitie en er bijvoegt: „Ieder ingezetene heeft het recht zich bij petitie te wenden tot de bevoegde macht en in Nederland en in Indië." Daar nu het grondwettig opperbestuur van de kolonien bij den Koning berust, mochten die ingezetenen zich rechtens tot den Koning wenden.

De heer Borsius had echter andere bezwaren, namelijk tegen den oorsprong, de gronden en den aandrang van het adres. Lichtvaardig was het — vooral van die onderteekenaren wier maatschappelijke positie hen ruimschoots gelegenheid geeft zich meer te vergewissen èn omtrent den aard der voorgenomen belasting èn omtrent haar quantum — op louter geruchten eene zoo geruchtmakende zaak als dit adres te bouwen.

De gronden welke de adressanten aanvoeren zijn hoofdzakelijk: hunne onmondigheid en de stelling, dat Indië meer opbrengt dan het kost. De heer Borsius merkt reeds dadelijk op, dat die klacht over „onmondigheid" op staatsburgerlijk gebied vreemd klinkt dáár, waar men zich juist bevindt in de uitoefening van een grondwettig recht, het recht van petitie. „Maar bovendien," vraagt hij, „is aan die Nederlandsche ingezetenen ontnomen een recht dat zij vroeger hadden? Hebben zij, toen zij zich als ambtenaren of particulieren vrijwillig naar Indië begaven, zich voorgesteld dat hun daar staatsburgerlijke rechten wachtten, dat zij daar een self-government zouden hebben?" Zij begeeren de lusten en voorrechten van een staatsburgerschap te genieten, en meenen, althans zoolang zij die niet hebben, aanspraak te kunnen maken op vrijdom van belastingen. Er is in de stukken wel eens sprake geweest van de mogelijkheid der instelling van plaatselijke besturen met een soort van self-government. Spreker hoopt dat het voorloopig onderzoek te dier zake ingesteld resultaten moge hebben. Daarvan zal het gevolg zijn, dat alsdan posten zooals voor gemeente-verlichting, gemeente-politie en gedeeltelijk voor onderwijs, die nu nog op de rijksbegrooting paradeeren, daarvan zullen verdwijnen, en dat de ingezetenen bij het genot van de lusten en voorrechten, aan dat meer self-government in het gemeentewezen verbonden, ook de lasten daarvan zullen dragen en dat zij die dan met meer tevredenheid

zullen dragen dan waarvan zij nu blijk geven. Gelukt dit, wellicht kan later sprake zijn van een soort van gewestelijk bestuur met de daaraan verbonden lusten en voorrechten, en de lasten zooals wij die hier kennen. Spreker stipt slechts aan, dat die lasten in éène provincie 30, 30 en 26 opcenten bedragen. Maar wat daarvan zij, hij vat niet hoe men aan het gemis van staatsburgerlijke bevoegdheden in Indië kan vastknoopen het denkbeeld dat dan ook die eerste burgerplicht, het mede dragen in de lasten van den Staat, niet op die Nederlanders zou toepasselijk zijn.

De tweede grond geldt even weinig voor den heer Borsius. Zoo lang, redeneert men, Indië meer opbrengt dan het aan Neland kost, kan voor hen van geen belasting betalen sprake zijn. Maar, vraagt de spreker, waar blijft dan de éénheid op financieel gebied van Nederland en Indië? Hij meende dat men het eens was op dit punt, en dat men zich veilig kon houden aan de definitie van den heer Duymaer van Twist: „Uitgaven ten „behoeve van Nederland, evenals uitgaven ten behoeve van In„dië, zijn uitgaven van den „Nederlandschen Staat. Inkomsten „uit Nederland, evenzeer als inkomsten uit Indië, zijn inkomsten „van den Nederlandschen Staat. Al die inkomsten vloeien in „de algemeene Nederlandsche Staatskas, waarvan de onderdeelen „zich bevinden in Nederland en in Indië."

„Men zou," hervat de heer Borsius, „dus voor goed met dat geheele stelsel van éénheid moeten breken, om met grond een argument voor den gereclameerden vrijdom te kunnen ontleenen aan de bewering: Indië brengt meer op dan het den Staat kost. Moest op die eenheid worden teruggekomen ik zou mij moeten scharen bij hen die wenschen, dat de begrooting voor Nederlandsch Indië zeer werd verhoogd met posten, thans op de Nederlandsche begrooting voorkomende, bijvoorbeeld auxilair eskader, veel der diplomatie, onderwijs en opleiding van ambtenaren, leger, vloot, zelfs een deel van den schuldenlast. Men vergete toch niet, dat in vorige jaren die last wel degelijk verzwaard is met speciale uitgaven voor Indië.

„Een voorbeeld: Ook in Nederland is er tusschen de provinciën verschil in de verhouding van hetgeen zij eenerzijds aan het Rijk kosten en anderzijds aan belastingen opbrengen. Hoe zou men het vinden, wanneer de ingezetenen van provincie A eens, op grond eener becijfering dat hun gewest meer opbrengt dan het

kost, beweerden minder belasting te moeten betalen, of van nieuwe belastingen vrijstelling te kunnen beweren, zoolang die verhouding blijft? Men zou voor zulk een redeneering de schouders ophalen; verdient dit argument van het adres iets meer?

„Wij weten allen, dat de financiëele toekomst van Nederland thans eigenlijk is vastgeklonken aan de koffiekultuur, de wisselvallige koffieprijzen, en daaraan kan niemand iets doen. Wij schatten de koffie nu bij de begrooting op 47 cents, en de prijs is thans zelfs veel hooger; maar ik heb de prijzen ook gekend op 20 cents, en wie waarborgt ons dat die prijs niet terugkomt? De opbrengst uit Indië is dus zeer wisselvallig. Maar wat alles afdoet, die bron van inkomsten hebben wij niet te danken aan de personen, die dit adres onderteekend hebben, maar aan den dikwijls te schraal betaalden inlander. En die onderteekenaars, die niet medegewerkt hebben tot het verkrijgen van die baten, hebben dus geen recht daarop te gronden hun redeneering: Indië houdt over, dus moeten wij geen belasting betalen!"

Het derde en voornaamste bezwaar van den heer Borsius is tegen den aandrang, tegen de bedreiging aan het slot van het rekest. Wat de onderteekenaars dáár constateeren, doet hem zeer. Het doet hem zeer, dat in een stuk als dit, bestemd voor publiciteit, het bestaan van ontevredenheid geconstateerd wordt, en dat de stellers bovendien dreigen, als hun verzoek niet wordt ingewilligd, met eene toeneming daarvan. Hij vindt het niet goed om over dit punt alles te zeggen wat gezegd zou kunnen worden. Hij herinnert slechts, dat te Batavia drukpers-overtredingen wegens opruiing tegen de regeering, wegens het aankweeken van wantrouwen en ontevredenheid enz., behandeld worden in eerste instantie bij den raad van justitie, en in hooger beroep bij het Hoog Gerechtshof aldaar en dan vraagt spreker, ten slotte, welken indruk het maken zal, wanneer zij, die voor die rechters terecht staan, bij hunne verdediging er op wijzen dat de namen der leden van die collegiën voorkomen onder een adres, waarin deze aandrang en deze bedreiging gebezigd worden?

De heer Hartsen bezigde slechts ter loops het adres als een argument voor het betoog, dat ons gezag in Indië aan het tanen is. „Van meer dan eene zijde," deed hij opmerken, „werd de vrees geuit, of dat heilzaam beginsel van eerbied voor wet en gezag — dat gelukkig zoo krachtig in Nederland bestaat — nog

wel even krachtig als vroeger in Indië aanwezig was. En alsof men die vrees feitelijk moest bevestigd zien, kwam ter algemeene kennis het adres, waarover de geachte afgevaardigde uit Zeeland zoo krachtig den staf brak. Dat adres licht het treurige voorbeeld toe, dat zij die in Indië boven alles het gezag moesten steunen, niet schromen om, met voorbijgang van de hoogste autoriteit in Indië, tot 's Konings troon te naderen met de dreigende klacht, waarop de geachte spreker heeft gewezen."

Zich voegende bij hetgeen de heer Borsius in het midden had gebracht, meent de heer Cremers bovendien, dat de Nederlanders, in Indië gevestigd, zich dikwerf te veel beschouwen als eene Europeesche maatschappij, die haar eigen rechten en haar eigen gezag heeft. Dit kan nimmer opgaan; zij zijn daar niet anders dan dienaren van den lande, verplicht hun land te gehoorzamen. Bevalt hun die betrekking op die wijze niet, dan kunnen zij in het land terug komen, maar zij moeten zich nimmer aanmatigen, dat zij daar zouden kunnen zijn als in Suriname. Evenals Suriname gelijk staat met Nieuw-Zeeland, evenzoo, gelooft de spreker, moeten onze Oostersche bezittingen gelijk staan met Britsch-Indie; beiden moeten naar dezelfde grondslagen worden geregeerd, en niet door enkele Europeanen, die daar de oppermacht zouden uitoefenen te veel in eigen belang en ten nadeele van de inlandsche bevolking. Zij worden hier door ons geregeerd. Dit, zegt de spreker, wordt wel eens vergeten; maar hij gelooft niet, dat het dienstig is om hun het recht te ontnemen, dat iedereen toekomt, zich tot den Koning en tot de kamers te wenden. Ook den inhoud van het adres keurde de heer Cremers af; maar het feit dat de adressanten gepleegd hebben, kon hij niet afkeuren.

De minister van koloniën, de heer van Goltstein, hoezeer de indiening en den vorm van het adres betreurende, meende het feit toch eenigszins te moeten vergoelijken, in de tweede kamer, tegenover den heftigen aanval van den heer Bergmann. Hij antwoordde daar: „De geachte spreker uit den Bosch denke eens aan de dagen, toen hij zelf zich op verren afstand van Nederland bevond. Heeft niet een verblijf gedurende eenigen tijd in het buitenland zijne eigene denkbeelden ten gevolge van de veranderde omgeving soms gewijzigd? Oefent de tropische zon mogelijk niet eenigen invloed uit? Schenken niet dikwerf bij dergelijke adressen velen uit beleefdheid en zelfs zonder het te lezen hunne onderteekening? Hoewel de zaak de regeering ver-

wonderd en niet aangenaam getroffen heeft, zijn dit toch alle redenen om geen zoo hard oordeel over de Europeesche maatschappij op Java te vellen, als de geachte afgevaardigde uit den Bosch gedaan heeft." In de eerste kamer dezelfde kalmeerende onthouding met een kleine insinuatie over de liberale verdedigers van Indie in Nederland. De Minister meende ook daar, op grond van het door hem aan den Koning uit te brengen advies, zich te moeten onthouden van de bespreking dier, in zijn oog, nog al teedere zaak; maar hij wenschte evenwel aan de geachte afgevaardigden, die daarover hunne ontevredenheid hebben geuit, op te merken, dat er wel eenige redenen zijn aan te voeren, zoo niet tot verschooning, dan toch tot verklaring. „Of is het," vroeg hij, „den geachten afgevaardigde (den heer Borsius) onbekend, dat in ons land en in onze kamers niet zelden stemmen opgaan omtrent de onthouding aan Indie van Indische inkomsten? De Europeesche maatschappij in Indie is de schakel waarmede wij aan Indie zijn verbonden, en al komt er bij ons soms een gevoel van afkeuring op over de handelingen in die maatschappij gepleegd, laat ons toch rekenen met de omstandigheden, waarin zij verkeert, en laten wij vooral voorzichtig zijn in onze uitdrukkingen. Ook om deze reden is de minister tevreden, dat hij nog geen beschikking genomen heeft op het adres en zich van de bespreking, van een stap, van een handeling kan onthouden, die hem overigens, evenals de meeste leden der kamer, bevreemd en verbaasd heeft."

De heer Borsius meende de redenen te moeten eerbiedigen welke den minister weerhielden het adres te bespreken, maar releveerde terstond den wenk alsof de liberale partij indirect aanleiding zou hebben gegeven tot een feit als dit. Hij sprak dit bepaald tegen. „Wij allen," zeide hij, „wij allen wenschen aan de billijke eischen en behoeften van Indië te voldoen; ook de minister verklaarde dit toen hij zich voor ontwikkeling op moreel en materieel gebied verklaarde, — maar nimmer is van liberale zijde, voor zoover ik weet, op privilegie in belastingen voor de Europeanen aangedrongen." De heer Borsius had er kunnen bijvoegen, dat juist de heer Mirandolle nog pas in de tweede kamer, tegenover de behoudende sprekers, het beginsel had verdedigd dat ook de Europeanen hun billijk deel in de belastingen van Indië behooren te dragen. Die liberale spreker deed juist het omgekeerde van hetgeen de minister beweerde. Hij achtte

het niet goed, dat de geheele druk van de belasting gelegd wordt op de inlandsche bevolking; hij achtte het niet rechtvaardig en niet billijk dat de rijkste Europeesche koopman vrijgesteld wordt, terwijl de armste inlander, die met moeite door het rondventen van eetwaren zijn dagelijksch brood verdient, in de belasting op het bedrijf wordt aangeslagen. Hij geloofde dat in Indie, evenals hier, een betere verdeeling van de belasting billijk en wenschelijk is. Zoolang men in Indie een stelsel volgde van willekeur en monopolie, meende hij, was er misschien weinig plaats voor recht en wet; maar nu wij daar meer vrijheid, al is die nog beperkt, hebben toegelaten, nu behoort ook voor rechtvaardigheid en billijkheid een grooter plaats te worden ingeruimd, nu behooren ook op het punt der belasting recht en billijkheid meer te worden geëerbiedigd.

Merkwaardig is, dat niemand opgestaan is ter verdediging van de doléances der Bataviasche hooggeplaatste adressanten. De minister van kolonien, die hunne handeling overigens met leedwezen heeft gezien, was de eenige, die haar althans trachte eenigzins te attenueeren. Trouwens, het is moeielijk, om niet te zeggen onmogelijk, verder te gaan. De aangeslagen toon en vele redeneeringen van het adres zijn niet geschikt om sympathie en toejuiching te verwekken. Dit is zoo waar, dat de meest opgewonden Indische bladen, die het adres ondersteunen, er de opmerkelijke toelichting bijvoegen, dat de Europeesche ingezetenen volstrekt niet opkomen tegen het deelen in de belasting; dat zij, bereid zijn zelfs zeer hooge belastingen te betalen, indien Nederland slechts voor Indie doet hetgeen het behoort te doen. Voortreffelijk; maar dan had men dit in het adres moeten doen uitkomen, in stede van zich eindeloos te vermijden in allerlei kleingeestige verzuchtingen over dure tijden, over de eischen der Indische levenswijze, over spening van genietingen enz. Het zij, in het voorbijgaan opgemerkt, dat Indo-Nederlanders, die zich van hunne landgenooten in Nederland gunstig wenschen te onderscheiden, daardoor juist zich vertoonen in de gedaante van kruimelende Hollanders, voor wien de praatjes van moeder de vrouw en de cijfers van het keukenboekje als de meest af-

doende argumenten gelden. A ces traits je reconnais mon sang!' mag hierbij de eerzame, zwaar belaste Nederlandsche burger gerust uitroepen.

Verder is het beneden de waardigheid van de hoog geplaatste onderteekenaren zich zelven voor te stellen als een soort van ontevreden loontrekkende arbeiders, die, in de onmogelijkheid om een strike op touw te zetten, dreigen met een climax van ontevredenheid, om niet te gewagen van de bedreiging van dagdieverij, die uit het beweren is op te maken, dat het werk zich naar het loon regelt. 't Is waar, het gouvernement heeft alleen recht van zijn dienaren te vergen, dat zij hun plicht naar eisch vervullen. Het heeft niets met hun goed of kwaad humeur te maken; maar toch kan ieder meester nagaan hoe hij te moede zou wezen, indien zijn overigens trouwe dienstknecht hem meent te kunnen bedreigen met zijn misnoegen. Er zijn delicate verhoudingen, die de ondergeschikte niet moet willen omkeeren en in hoe hooger rang de landsdienaar is geplaatst hoe minder het hem past de regeering, die hij dient, te gemoet te treden met een taal, die zelfs in den mond van den livereiknecht ongepast moet voorkomen. Buitendien, mist de bedreiging uit den aard der zaak de noodige klem om voor een heusche bedreiging te worden opgevat. Ware de Indo-Nederlandsche maatschappij met lijf en ziel voor altoos aan Indie vastgeklonken, vormde zij een element, dat zich voor goed en voortdurend van het moederland vervreemdt, de beteekenis dat men ontevreden is, zou in Nederland als een bedenkelijke waarschuwing indruk maken; maar men weet te goed, dat niemand Indie betreedt sans espoir de retour, dat alle Europeanen, weinigen uitgezonderd, er slechts een goed bestaan zoeken en haken naar het oogenblik, om met gade en kinderen naar het moederland terug te keeren en daar verder een onbekommerd leven te leiden. Wat moet, met die wetenschap, de indruk wezen van alle bittere en sterk gekleurde verwijten, die naar Nederland geslingerd worden? Welke beteekenis kan de betuiging van ontevredenheid en van klimmende ontevredenheid hebben in den mond van Nederlanders, van wien men stellig weet, dat zij toch iets vroeger of later naar de moederlandsche schaapskooi terugkeeren en intusschen geen kwaad in den zin kunnen hebben?

Het doordraven der adressanten op hunne beweerde staatkundige onmondigheid, op het gemis van de lusten en voorrechten

verbonden aan het Nederlandsche staatsburgerschap, is op zijn minst een allerzonderlinge voorstelling van hunne positie. Wat ter wereld, behalve het kiesrecht en het houden van staatkundige vergaderingen, wordt de Nederlanders thans nog in Indië ontzegd? En, wat zou 't hun geven, indien zij, volgens de bekrompen Nederlandsche kieswet, op gelijken voet als de kiezers van het moederland, aan het kieswerk konden deel nemen? Daar zij, door hunne maatschappelijke positie en door de wetgeving van de inheemsche bevolking gescheiden zijn, zouden zij alleen zichzelven kunnen vertegenwoordigen, bij gevolg zou geheel Nederlandsch-Indie slechts één kiesdistrict kunnen vormen en gerechtigd zijn tot het benoemen van slechts één enkel afgevaardigde ter tweede kamer van de Staten-Generaal. Hoeveel Nederlanders zouden daarbij voldoen aan de vereischten van den census, die, men vergete 't niet, in Nederland door vele kiezers verkregen worden door het dragen van, in verhouding tot hun inkomen, werkelijk buitensporige hooge lasten, die de in Indie begeerde lusten en voorrechten niet weinig vergallen? Maar de positie van de Nederlanders in Indië, vooral van vele der onderteekenaars van het adres, is werkelijk geheel anders dan die van onmondige landskinderen. Verre onderscheiden van hunne tot aan hun dood zwoegende, belastingplichtige landgenooten in het moederland, vertegenwoordigen zij allen min of meer tegenover de inlandsche bevolking de overheerschende souvereiniteit, velen oefenen gezag uit zooals niemand in Nederland kan uitoefenen en zijn vaak veeleer gelijk te stellen met de proconsulaire gebieders van verwijderde provincien dan met verstoote of verongelijkte kolonisten. Alleen tijdelijk en uit den aard der zaak verstoken van de medewerking aan enkele volstrekt niet benijdenswaardige Nederlandsche staatsrechterlijke bevoegdheden, behouden zij toch alle rechten van Nederlandsche staatsburgers en oefenen die uit in Indië, voor zoover er de gelegenheid bestaat, in Nederland, zoodra zij er terugkeeren.

Te recht werd door den heer Borsius opgemerkt hoe vreemd de grief van onmondigheid bij de adressanten voorkomt, op het oogenblik, dat zij juist van het recht van petitie gebruik maken, dat alleen aan staatkundig geëmancipeerden wordt verleend. Wel is waar, werd hen dit recht door twee sprekers in de tweede kamer betwist; maar van die sprekers mag gerust getuigd worden, dat zij niets anders dan hun individuëele meening verkon-

digen en hun betoog dus niet mag gelden als het gevoelen der meerderheid, dat veeleer uitgedrukt werd door de kernachtige taal van de heeren Borsius en Cremers, die, hoe weinig ingenomen met de termen van het adres, het recht der adressanten om zich met een verzoekschrift tot den Koning te wenden, boven allen twijfel, boven alle beperking, boven alle kritiek zelfs van den minister van kolonien wilden gesteld hebben.

Een groote fout van den steller van het adres is het absoluut ignoreeren van de banden van liefde en gehechtheid, die de indo-Nederlanders aan de Indische bevolking moeten verbinden. Zoo als het adres thans luidt is het alsof die bevolking niet bestaat en Nederlandsch-Indië een soort van kleine Europeesche kolonie is, waar miskende en verongelijkte Nederlanders alles alleen doen om de „batige saldos" aan de Nederlandsche schatkist te bezorgen. 't Moet echter erkend worden, dat de omschrijving van het recht van petitie de adressanten geen vrijheid liet om uit naam van de inlanders te spreken, doch, zonder zich op te werpen als tolken van de inheemsche bevolking, zouden zij toch op haar hebben kunnen wijzen en hunne verhouding aangeven tegenover de ijverige mieren bij uitnemendheid van de koloniale geldelijke bijdragen. Het zou dan niet mogelijk geweest zijn voor de sprekers in het Parlement de adressanten te railleeren over hun pretentie als werktuigen van de baten van Indië en hen zelfs het verwijt van egoïsme naar het hoofd te slingeren.

Indien men dus aan den eenen kant niet kan instemmen met den toon en de redeneeringen van het adres, van den anderen kant mag de discussie in het Parlement ook niet als geheel onberispelijk genoemd worden. Op de hoofdzaak, waaraan de adressanten zich hadden moeten houden, is het moeielijk hen ongelijk te geven. De stelling, die zij voorop zetten, dat Indie meer opbrengt dan het voor zijne behoeften noodig heeft en bij gevolg vermeerdering van belastingen eigenlijk in strijd is met het grondbeginsel van alle belastingheffing, kan hen niet op overtuigende gronden worden betwist. Noch de cynische wijze waarop in de tweede kamer werd gesproken van de kultures, die Nederland in Indie drijft, noch het veel waardiger beroep van den heer Borsius, in de eerste kamer, op de eenheid der financien van Nederland en Indie kunnen het feit ontzenuwen, dat Indie zich uitput om in de weelde van Nederland te voorzien en in-

tusschen veel aan Indie wordt onthouden dan het kon en moest hebben. Juist het Bataviasch adres toont duidelijk aan, dat bloote staatsrechterlijke theorien niet voldoende zijn om iedereen te bevredigen, en werkelijk de ingezetenen van Indie zouden ongelijk hebben zich met de theorie der financiëele eenheid te laten afschepen, vooral nu het meer en meer blijkt dat in de praktijk Nederland zich het leeuwendeel toeeigent en Indie ter nauwernood de kruimelen van het genoten maal overlaat. De theorie moge uitmuntend wezen, de praktijk die van den kant van Nederland wordt gevolgd is onverantwoordelijk.

Voor eenige jaren werd er althans nog naar gestreefd om Nederland feitelijk, uit een financieel oogpunt, onafhankelijk te maken van de baten van Indie. Het was de eerste en voornaamste leus van onze staatslieden en volksvertegenwoordigers. Hoe is 't er thans mede gesteld? Plannen tot verbetering van het Nederlandsch belastingstelsel worden stelselmatig verworpen; uitgaven, telkens hoogere uitgaven worden gedaan en steeds klimmen de eischen zonder dat men zich bekreunt om de middelen tot dekking van die verhoogde uitgaven. Geen nood. Indie is er goed voor en zoo is men er toe gekomen om met de Indische bijdragen de lasten van Nederland en de nationale schuld te verminderen, een prachtig spoorwegnet en kolossale havenwerken te bouwen, thans weder om onze vestigen te vernieuwen, terwijl Indie zooveel mogelijk gespeend blijft van de middelen die het tot verdere ontwikkeling moeten brengen.

Geen wonder, dat de eenheid van financien tusschen Nederland en Indie, zóó toegepast, alle populariteit van lieverlede bij onze gindsche landgenooten verloren heeft en wel verre, dat wij in hun protest daartegen met den heer Wintgens een bewijs zouden zien van egoïsme, merken we het aan als de uitdrukking eener onverholen sympathie voor het land hunner tijdelijke inwoning, als een bewijs, dat zij in zooverre althans de Hollandsche inhaligheid hebben afgezworen, om Indie meer genot toe te denken van de kapitalen die het voor zijn souverein opbrengt.

Overigens is ons de theorie, waarop Nederland het draineeren van Indisch kapitaal grondt, volkomen onverschillig. Stel, dat men de financien van Nederland en Indie ging afscheiden, men kan er zeker van wezen, dat de rekening zóó zou uitvallen, dat Indie er niet beter aan toe zou zijn. Niet ter wille van deze of gene staatsrechterlijke stelling, maar uit eigenbaat wordt Indie

door Nederland geëxploiteerd. Er moet een hooger besef van rechtvaardigheid in onze natie aangevuurd worden, eer zij en hare vertegenwoordigers er toe zullen komen om de schaal der baten en lasten tusschen Nederland en Indie in beter evenwicht te brengen, en wanneer eenmaal dat besef bestaat, wordt 't onverschillig waar de schatkist van beide rijken gevestigd is.

Vergissen we ons niet, dan was het voornamelijk de bedoeling van zoo vele geachte en achtenswaardige mannen uit Batavia 's Konings aandacht te vestigen op de fundamenteele grief van Indie jegens het veeleischende moederland. Misschien hadden zij een betere gelegenheid kunnen aangrijpen om dien gewichtigen stap te doen, stellig hadden zij een waardiger vorm kunnen kiezen. De indruk van hun adres zou ongetwijfeld grooter zijn geweest. Zij zouden niet de wapens uit de hand hebben geslagen van de warme vrienden, welke Indie gelukkig nog in Nederland telt en geen aanleiding hebben gegeven tot recriminatien zooals die in de tweede kamer plaats grepen. Zij zouden den schijn hebben ontweken alsof het de Nederlanders in Nederland en Indie slechts te doen ware om te twisten over de verdeeling van den buit; maar, daarentegen, zooals de adressanten het voorzeker beoogden, aan hun landgenooten de overtuiging hebben gegeven, dat zij opkomen voor een beginsel van rechtvaardigheid, dat hier te lande al meer en meer wordt verloochend en verzaakt.

* * *

BOEKAANKONDIGING.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van de conclusie van de meerderheid der commissie uit de tweede kamer der Staten-Generaal over de uitkomsten van het onderzoek betreffende de koffiekultuur op Java, door G. F. C. Rose.

De brochure, welke we hier aankondigen getuigt van een kalme, zakelijke en beredeneerde studie van de gouvernements-koffiekultuur en van de welgemeende zucht om haar zoodanig te verbeteren, dat zij uit haren stationairen toestand opbeure. Elke poging, die daartoe wordt aangewend, verdient meer belangstelling dan die men er tegenwoordig voor over heeft. Men weet vrij algemeen, 't wordt althans dikwerf genoeg herhaald, dat de aanzienlijke baten welke Indië afwerpt, uitsluitend te danken zijn aan de winsten van de gouvernements-koffiekultuur; die winsten worden dankbaar genoten, maar omtrent de wijze hoe ze worden verkregen bekreunt men zich al zeer weinig en zelfs is men niet eens bedacht op de middelen welke de kultuur kunnen verzekeren voor de toekomst.

Het verslag van de commissie uit de tweede kamer is daarvan een sprekend bewijs. Blijkbaar gaf die commissie zich niet de moeite over de stukken van de koffie-enquête een rapport uit te brengen het onderwerp waardig en, na slechts enkele vluchtige en oppervlakkige beschouwingen, komt zij tot averrechtste conclusien, waartegen de heer Rose te recht te velde trekt. Reeds door den heer Wijnmalen werd, in de september-aflevering 1874 van dit tijdschrift, gewezen op de noodzakelijkheid eener grondige behandeling van de koffiekultuur naar aanleiding van het gehouden onderzoek en, voorzeker, doet thans het betoog van

den heer Rose het juiste inzicht van onzen ijverigen en kundigen medewerker nog duidelijker in 't licht komen.

De heer Rose bepaalt zich niet tot het bestrijden der parlementaire conclusie, maar behandelt de kultuur en de verbeteringen, waarvoor zij, naar zijn meening, vatbaar is. Vooraf doet hij uitkomen, dat de grondslagen, waarop alle berekeningen in de verschillende stukken zijn gebaseerd, onzuiver zijn en nimmer tot eenige nauwkeurige conclusie kunnen leiden. Zij zijn: koffieboomen en huisgezinnen. Het aantal opgegeven koffieboomen is foutief én op geen millioenen te vertrouwen, zoodat de wetenschap, dat de opgave onjuist is, iets onbestemds geeft aan elke redeneering, die daarop gebaseerd is. De heer Rose stelt voor om voortaan per bouw te berekenen, waarop men veilig mag stellen dat van 800 tot 1200 boomen geplant worden. Vervolgens zou men de arbeidskosten van aanleg en onderhoud der tuinen naar dien maatstaf moeten opmaken, terwijl de arbeid voor pluk, bereiding en transport bij de picol behoort aangegeven te worden. Naar dien maatstaf, komt de heer Rose tot de slotsom, dat de koffieplanter uit den gouvernements-inkoopsprijs ontvangt *f* 8.40 voor zijn arbeid tot onderhoud en *f* 5.60 voor pluk, bereiding en transport van elken picol; bij gevolg dat, daar waar de productie niet meer dan 1½ picol koffie per bouw bedraagt, de planter voor onderhoud nog een dagloon van 25 cents bij de kultuur kan verdienen, „wanneer het bestuur beredeneerd te werk gaat", voegt hij er voorzichtigheidshalve bij.

Sommige bezwaren moet men daarbij opheffen. „Een groot bezwaar," zegt de schrijver der brochure, „is het dikwijls verspreid liggen van de verschillende aanplantingen van een huisgezin. Uit de rapporten der residenten zou men opmaken, dat dit niet te veranderen is. Dit kan ik niet toegeven. Eene verandering is bij de inlanders altijd moeielijk uit eigen wil te verkrijgen; maar het wil er bij mij niet in, dat wanneer een ambtenaar die quaestie voor een dessa grondig bestudeert, zoodat hij de waarde van al de aanplantingen kent, hij niet door zijn moreel overwicht de bevolking er toe zou brengen, om dit bezwaar grootendeels weg te nemen, en is de eerste schrede gezet, dan is de volgende gemakkelijker, en eindelijk gaat het van zelf..... Een even groot, zoo niet grooter bezwaar is de onoordeelkundige wijze waarop van de krachten der bevolking gebruik wordt gemaakt. Men stuurt menschen naar de tuinen wanneer het niet noodig is; men laat

hun werk verrichten, dat niet behoeft, en soms stuurt men zoo veel menschen naar de tuinen, dat zij dikwijls meer kwaad dan goed doen. Wel is in de laatste jaren in dit opzicht veel verbeterd en heeft men meer er naar gestreefd om de bevolking met de koffiekultuur te verzoenen, maar men is in deze niet systematisch te werk gegaan en vaak zelfs in andere uitersten vervallen. Hoewel het zeer zeker wenschelijk is, om daar waar de bevolking door te veel en onnoodigen arbeid een tegenzin in de koffiekultuur had gekregen, dit door minder arbeid te doen ophouden, moet men toch altijd zorgen, de kultuur niet te doen verwilderen. Men moet bepalen wat, wanneer en door wien in elken tuin gewerkt moet worden, en dit moet in elke dessa bij iedereen bekend zijn, zoodat er geen sprake kan zijn van te veel arbeid vorderen.

„De inlevering heeft op vele plaatsen groote bezwaren voor de bevolking. Waar de afstanden te groot zijn, kan dit verholpen worden door meer pakhuizen te bouwen. In die richting is in de laatste jaren reeds veel gedaan. Ook zou men op verscheidene plaatsen door zout-pakhuizen bij de koffie-pakhuizen te plaatsen het bezwarende van den gang naar het pakhuis aanmerkelijk kunnen verminderen. Het groote bezwaar op de inlevering is, dat men dikwijls de bevolking dagen laat wachten, onder voorgeven dat men niet alles kan innemen of dat de koffie niet volkomen droog is, waardoor de bevolking menigmaal genoodzaakt wordt, de koffie tegen een minderen prijs aan een tusschenpersoon af te staan, die in den regel met den koffiepakhuismeester in associatie staat.

„De contrôle hierop is vrij moeielijk. Ik geloof echter, dat men wel iets zou winnen door den koffiepakhuismeester te noodzaken, wekelijks te rapporteeren welke personen hadden moeten wachten, met opgave van de redenen, en door te bepalen, dat geen koffie uit de dessa mag gebracht worden zonder dat die door het dessahoofd als goed droog is gekeurd. Wanneer dan de pakhuismeester rapporteerde, dat de koffie van dien en dien persoon niet dadelijk ontvangen was, omdat ze niet geheel droog was, zou het dessahoofd, indien dit niet waar was, de bestraffing daarover niet aannemen, zoo ten minste de koffie-pakhuismeester niet geparenteerd was aan den regent of het districtshoofd, en ook de inleveraar zou zich niet zoo spoedig aan deze uitspraak onderwerpen. Wanneer men de industrie van het bereiden der

koffie door wijziging van Staatsblad 1873, n°. 54, gemakkelijker maakte, zou zeker ook daardoor het bezwaar op de inlevering veel verminderen. Het betalen van eene vergoeding waar de koffie op verren afstand moet geleverd worden en waar de geringheid der productie het oprichten van een tweede pakhuis onraadzaam maakt, is allezins billijk.

„Wat de bevolking betreft moet men in de eerste plaats haar overtuigen, dat zij nimmer onnoodig en doelloos werk in de aanplantingen heeft te verrichten. Voorts zou ik haar een zekere vergoeding voor het aanleggen van nieuwe tuinen willen geven, b. v. *f* 60 tot *f* 75 per bouw waarvan $^3/_4$ in het eerste jaar en $^1/_4$ in het tweede. Daar meestal het derde jaar reeds eenige, hoewel weinig vrucht geeft, heb ik dit niet opgenomen. Men moet niet uit het oog verliezen, dat het slechts eene vergoeding is. Ik ben overtuigd, dat men tuinen met veel minder moeite kan aanleggen dan nu geschiedt. De quaestie, of men de bevolking in het eerste jaar kan toestaan, tusschen de koffieboompjes tabak, djagoeng of zoo iets te planten, verdient overweging."

In algemeenen zin kunnen we ons wel vereenigen met deze wenken van den heer Rose voor zoo verre ze blijken mochten in de praktijk uitvoerbaar te zijn. Minder beamen wij zijn tegenstand tegen een algemeene verhooging van den tegenwoordigen inkoopsprijs van *f* 14 per picol en zijn voorstel om twee verschillende prijzen te betalen, de eene van *f* 14 voor de normale productie, de andere van *f* 18 voor hetgeen eene dessa meer levert dan het gemiddelde van de drie of vier laatste jaren. In juni van verleden jaar hebben we de motieven opgesomd, welke tegen alle differentieele inkoopsprijzen pleiten. Wij behoeven die niet te herhalen. Hier zij slechts ter loops opgemerkt, dat nu reeds met den uniformen prijs vele koffieplanters aan het inkooppakhuis niet bekomen hetgeen het gouvernement hen toedenkt en dat hoe meer verschil in de uitbetaling der inkoopsommetjes wordt gemaakt, hoe meer men kan aannemen dat aan den strijkstok zal blijven hangen.

De heer Rose verklaart zich mede voor het alieneeren van koffietuinen, die te bezwarend voor de planters zijn en nadat men zich vergewisd heeft dat deze daarvan gaarne afstand willen doen. Terecht zegt hij hierbij: „Zonder de quaestie te willen doorhakken, of de koffieaanplantingen gouvernementseigendom zijn, met of zonder rechten van de bevolking daarop,

geloof ik, dat men mij gereedelijk zal toegeven, dat de billijkheid vordert, dat over die aanplantingen niet tegen den wil der bevolking beschikt wordt." Hij bespreekt verder de categoriën van tuinen voor welke men wel of geen Europeesche erfpachters zal vinden. Onder de laatste categorie begrijpt hij verspreid liggende tuinen, die men echter, naar zijne meening, misschien zou kunnen uitgeven aan ontwikkelde inlanders of inlandsche kinderen, die er niet meer in zoeken dan een levensonderhoud, waarop hij onmiddellijk de los daarheen geworpen machtspreuk laat volgen: „Naar mijn oordeel zou men echter, door ze aan inlanders te geven, een ontbindend element in de koffiekultuur brengen."

Het is jammer dat de heer Rose zijn bedoeling hier niet duidelijk heeft doen uitkomen, te meer omdat de regeering, blijkens de koloniale verslagen, zich juist vleit vele bezwaren in de Preanger te hebben opgelost door uitgifte van verspreide koffietuinen aan kleine inlandsche ondernemers en daardoor de kultuur behouden te hebben op plaatsen waar zij anders onhoudbaar zou zijn geweest. Of ziet de heer Rose misschien ontbinding in de wijziging, die den planter van eenvoudig daglooner verheft tot den stand van ondernemer? In dit geval zouden wij wenschen, dat de ontbinding snelle vorderingen maakte en dat in enkele jaren de geheele gouvernements-koffiekultuur uitsluitend wierd gedreven door ondernemende Javanen, die alleen door den prikkel van het voordeel, dat bij de kultuur is te behalen, haar vrij en ongedwongen beoefenen.

Wat hiervan zij, wij gelooven niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat de brochure van den heer Rose allezins de aandacht verdient van al degenen, die in de Javasche koffiekultuur belang stellen.

VARIA.

Den 15 januari 1874 vertrok van Pasoeroean het stoomschip Celebes van de Maatschappij „Java". Op weg naar Batavia kwamen passagiers aan boord uit plaatsen, waar, evenals op de hoofdplaats, de cholera heerschte. Reeds tusschen Samarang en Batavia verspreidde zich het gerucht, dat onder de opgenomen soldaten cholerinelijders waren. Een daarvan werd te Batavia ontscheept.

Te Aden en te Point-de-Galle bleef het schip, dat geen gezondheidspas van Batavia had, op de buitenreede. Te Suez kreeg het drie dagen quarantaine; maar tevens verlof om, met quarantaine-politie aan boord, het kanaal door te varen. Te Port-Saïd bleef de quarantaine-vlag op het schip tot de drie dagen van afzondering voorbij waren. Daarna werden de kolen ingenomen en met een gezondheidspas van Port-Saïd, geviseerd door den Franschen consul aldaar, werd de reis naar Marseille voortgezet.

Te Marseille werd de Celebes, op grond van evengemelden pas, door den loods in de haven gebracht; doch weldra werd last ontvangen de quarantaine-vlag te hijschen en terug te keeren naar Frioul om 5 dagen quarantaine te houden. Intusschen had het schip koffie gelost te Marseille en was daardoor in de haven aan den grond geraakt. Dit duurde twee dagen, die door de Fransche autoriteit in mindering der vijf werden geteld. De drie overige dagen werden door de passagiers en de equipage te Frioul aan wal doorgebracht.

De passagiers waren de heer A. H. C. van Leeuwen, laatstelijk predikant bij de Protestantsche gemeente te Soerabaja, eene weduwe en een gepensioneerd kapitein, alle drie met gezin, ambtenaren 2de klasse en soldaten. Gedurende hun kortstondig ver-

blijf te Frioul overleed er een militair aan leverziekte en werd ter aarde besteld. Gelukkig, dat die ziekte niet verdacht was, daar de passagiers anders veel langer te Frioul in quarantaine zouden gehouden zijn en intusschen de Celebes naar Marseille ware gestoomd en, zonder de passagiers, de reis naar Nederland zou hebben vervolgd. Met het oog op die eventualiteit, had men reeds te Frioul de equipage en de passagiers van elkander gescheiden gehouden.

De gemaakte onkosten te Frioul moesten door de passagiers voldaan worden. Voor de militairen alleen betaalde de gezagvoerder van de Celebes. Dit geschiedde overeenkomstig de algemeene voorwaarden der passagiers-contracten van de stoomvaartmaatschappijen tusschen Nederland en Indië. Daarbij wordt bepaald, dat de passagiers alle quarantaine-kosten zelve moeten dragen en dat „zoo het schip in een noodhaven of ten gevolge van quarantaine-maatregelen langer dan 48 uren mocht verwijlen, de passagiers in hun eigen onderhoud moeten voorzien."

Dat uit het voorafgaande geen grief kan gemaakt worden tegen de Maatschappij „Java", spreekt van zelf. Een andere vraag is het of de billijkheid niet medebrengt dat de regeering aan gouvernements-passagiers, die zich aan quarantaine-maatregelen moeten onderwerpen, de kosten vergoede welke zij deswege hebben te dragen?

Tot zekere hoogte is die vraag reeds door de regeering zelve in toestemmenden zin beslist. Immers volgens het koninklijk besluit van 22 mei 1867 no. 51 (Indisch Staatsblad no. 105), verleend zij hare passagiers vergoeding voor verblijf in noodhavens tengevolge van schipbreuk of averij, waardoor zij in beginsel heeft aangenomen, dat vergoeding behoort te worden gegeven voor bijkomende kosten van passage buiten de schuld van de gouvernements-reizigers gemaakt. De minister van kolonien heeft echter gemeend zich aan de letter der bepalingen te moeten houden en, naar we vernemen, in afwijzenden zin beslist op een rekest van den heer van Leeuwen, uit overweging, „dat de gunstige bepaling van het besluit van 22 mei 1867 niet kan worden uitgestrekt tot het niet daarbij voorzien geval van verblijf ter zake van quarantaine."

De juistheid erkennende der opmerking, dat in gemeld besluit slechts vergoeding wordt toegekend voor verblijf in noodhavens ten gevolge van schipbreuk of averij en het geval

van verblijf ter zake van quarantaine daarbij niet voorzien is, heeft de heer van Leeuwen zich andermaal gewend tot den minister van kolonien met het verzoek een koninklijk besluit te willen uitlokken, waarbij de vergoeding wordt geregeld, die aan gouvernements-passagiers zal worden toegekend ter bestrijding van de onkosten veroorzaakt door quarantaine-maatregelen.

De minister heeft ook dat verzoek beschouwd als niet voor inwilliging vatbaar te zijn. Toch schijnt het wenschelijk en billijk, dat de gevraagde uitbreiding aan de bepalingen van 1867 worde gegeven. Bij de ontwikkeling der stoomvaart worden de gevallen van schipbreuk en averij en tengevolge daarvan het binnenloopen en het verblijf in noodhavens, hoe langer hoe zeldzamer. Daarentegen vermeerderen de gezondheidsmaatregelen en zijn de stoomschepen meer en meer blootgesteld aan verplichte quarantaine, die de reizigers aan bijkomende kosten blootstellen. Dat de regeering hare passagiers, aan wien zij volledige vergoeding van passage toekent, hen ook de werkelijke kosten vergoedt, schijnt dus allezins redelijk en durven wij hopen, dat de minister alsnog, bij nadere overweging, de billijkheid van een milde herziening van het koninklijk besluit van 22 mei 1867 zal gelieven te erkennen.

Volgens het verslag der commissie van rapporteurs over het door den minister van kolonien bij de tweede kamer ingediende ontwerp van wet tot beschikbaarstelling van gelden voor den aanleg van spoorwegen op Java, werd, bij den door enkele leden geopperden twijfel of voortzetting van den spoorwegbouw op Java in elk geval aanbeveling verdient, en bij de meening, dat voor de inlandsche bevolking en hare nijverheid verdere aanleg van spoorwegen althans niet dringend noodzakelijk scheen, nog het volgende gezegd:

„Voor de Europeesche ingezetenen alleen opofferingen van Staatswege te brengen kan minder raadzaam worden geacht. De houding door die ingezetenen laatstelijk aangenomen, hun openlijk protest tegen het dragen van een deel der geldelijke lasten van den Staat had hunne aanspraak op sympathie verzwakt, al-

thans in dien zin, dat voor hunne financiëele belangen bijzondere zorg zou moeten worden gedragen."

Bevreemdend is het niet, dat men zelfs bij onze vertegenwoordigers, op het gebied van staats- en volkseconomie, vooral waar het Nederlandsch Indië geldt, nog anti-deluviaansche denkbeelden aantreft met zoodanige overtuiging, dat men die zonder blikken en blozen voor de geheele natie durft uitspreken en verdedigen; maar verbazing en weemoed moet het zeker wekken, daarbij, in ons Parlement, zij het slechts bij enkele leden, nog zooveel kleingeestigheid te bespeuren, zooals die in bovenaangehaalde verklaring wordt uitgedrukt.

De stoute kindertjes, die zich als onverlaten vermeet hebben, bij een vermeende verongelijking en beduchtheid voor hunne belangen, hunne stem tegen den meester te verheffen, en die daarvoor reeds zoo geducht in de tweede en eerste kamer zijn beknord en aan de kaak gesteld, moeten nu nog, ter voldoening van het wraaknemend gevoel dier enkele leden, niet alleen voor zich, maar ook voor hun nageslacht boeten en, tot straf voor hunne stoutheid, ook den aanleg van spoorwegen ontberen! Geen aanspraak meer op sympathie, geen zorg meer voor hunne belangen. Qu'ils périssent les impies!

Aan de redactie van het Tijdschrift
voor Nederlandsch Indië.

Mijne heeren,

Ofschoon de redactie van het Tijdschrift zich bestendig onthoudt van de bespreking van godsdienstige of theologische vraagstukken, zal zij toch wel, naar ik hoop, mij willen veroorlooven de aandacht harer lezers te vestigen op een artikel van den predikant P. H. Hugenholtz, geplaatst in de eerste aflevering 1875 van het Godsdienstig Album, over den in het najaar van 1874 te Wiesbaden gehouden Duitschen Protestantendag. De schrijver geeft een keurig verslag van die vereeniging van moderne protestanten en vermeldt, onder anderen, dat dit in zekeren zin internationaal godsdienstig congres ook werd be-

zocht door een Indiër, een beschaafd en ontwikkeld Bengalees, Protap Chunder Mozoombar, met twee jongere vrienden, Mullik en Chattergea, studenten in de rechten en in de medicijnen respectievelijk te Oxford en te Leipzig.

Hetgeen de heer Hugenholtz van Mozoombar mededeelt, meen ik, dat velen uwer lezers met belangstelling zullen vernemen. „Ge hebt hem maar aan te zien," zegt de Nederlandsche predikant, „om u tot hem getrokken te voelen. Er is iets edels in dat bronskleurig fijn besneden gelaat, waaruit u een paar sprekende oogen tegenschitteren, en dat door lange zwarte haarlokken is omlijst, in die koninklijke gestalte, die in het nationaal costuum, de zijden caftan, is gehuld. Een vertegenwoordiger is hij van de zoogenaamde Brahmo Somaj, de hervormingspartij, bijna zei ik de moderne richting in Hindostan, die reeds vroeger in zijn leermeester Chunder Sen een welsprekend apostel vond. Samensmelting van het tegenwoordige Brahmaisme, dat, gelijk men weet, het Buddhisme weer geheel in Hindostan verdrong, met het Christendom, is beider ideaal.....

„.....Het maakte een vreemden en — beschamenden indruk, den zoon van het Oosten zijn naïeve, frissche gedachten te hooren uiten, te midden eener omgeving die herinnerde aan het uiterlijk vernis en de innerlijke armoê der Westersche beschaving. De zoon der oude Ariërs kwam hier aan zijn Europeesche broeders, die wellicht eenzijdig onder den invloed der Semietische levens- en wereldbeschouwing verkeeren, de oorspronkelijke waarheden herinneren van zijn frisschen natuurgodsdienst. Maar tegelijk betoonde hij zich hoogelijk ingenomen met de zedelijke eischen van Jezus' evangelie. In vloeiend Engelsch gaf hij een beknopt overzicht van de ontwikkeling van den Indischen godsdienst, van den tijd der Veden af tot op het tegenwoordige Brahmaisme. Eene fusie van het evangelie der bergrede en der gelijkenissen met het Brahmaisme bleek zijn ideaal. Uit die vereeniging moest geboren worden een Unitarisme, dat het ceremoniëele in den godsdienst op den achtergrond, het zedelijk leven op den voorgrond stelt, winst doende evenwel met den rijken schat van natuurpoëzie en symbolen die het Brahmaisme bezit. „Regulate your life!" dat was, volgens hem, hét hoofdgebod. En als de drie hoofdkenmerken van elken waarachtigen godsdienst noemde hij: „simplicity," „catholicity" en „progressiveness of vitality." De godsdienst moet eenvoudig zijn

sprekende in de taal van het kind, toegankelijk en bevattelijk voor het eenvoudig vroom gemoed. De godsdienst moet catholiek zijn („not Roman-catholic," zei de spreker ironisch), bij alle verscheidenheid van vormen en dogmen, in zijn hoofdbeginselen allen omvattend en voor allen dezelfde. De godsdienst moet zijn levenskracht vinden in zijn progressieven geest, gelijken tred houden met den vooruitgang van wetenschap en beschaving, en spreken in de taal van zijn tijd.

„Eenvoudige waarheden, maar voorgedragen in zoo gekuischten vorm en met den gloed van een zoo innige overtuiging, dat allen die het verstonden er door werden meegesleept. Wij althans drukten na afloop der voordracht den broeder uit Hindostan met warmte de hand, en voelden levendige sympathie voor eene fusie als waarvan hij gesproken had.

„Waarlijk, het komt me voor dat in de woorden van Mozoombar een vingerwijzing ligt naar de toekomst die ons wacht. Gaarne had ik hem zijne denkbeelden en verwachingen uitvoeriger hooren ontwikkelen, want veel was hier dat nevelachtig bleef. Maar in elk geval kreeg ik den indruk, dat deze vereeniging van Arische en Semietische denkbeelden vrij wat uitlokkender is dan die welke Hartmann ons onlangs aanprees in zijne brochure: „Die Selbstzersetzung des Christenthums." Deze wenscht eene combinatie van de pessimistische bestanddeelen van het christendom, de leer van 's menschen ellende en van de jammeren van dit bestaan, het eenige wat volgens hem in dien godsdienst waarde heeft, met het pessimisme van Buddha's leer, om van dat overgehaald en aangezet pessimisme te maken de godsdienst des volks! Ik had altijd gemeend dat de godsdienst hierom vooral waarde heeft, omdat hij als een vertroostende engel ons ter zijde staat en ons de tranen van de oogen afwischt.

„Neen, dan is Mozoombar's ideaal oneindig heerlijker en begeerlijker. Ook hij wil dat ze samenvloeien, die twee machtige stroomen van godsdienstig leven en denken, maar opdat de sobere en soms sombere ernst des eenen zich pare aan de weelderige, vroolijke phantasie des anderen, opdat het Semietisch afhankelijkheidsgevoel door de Arische fierheid gestut, en de Indische natuurgodsdienst door het etisch beginsel van het Christendom gewijd worde.

„Ach, wij hebben het wel eens noodig, dat een zendeling uit gindsche oorden ons kome bestraffen en bekeeren, ons dogmati-

seerende, polemiseerende, philosopheerende christenen, zoo arm aan kinderzin en profetische bezieling!"

Het zij mij geoorloofd, hier nog slechts bij te voegen, dat de lezers van het Tijdschrift voorzeker met mij zullen erkennen, dat bij het zeldzame feit van een Indischen Brahmaan, te midden van protestantsche toehoorders in eene Europeesche badplaats zijne godsdienstige denkbeelden verkondigende, de gunstige beoordeeling van die denkbeelden door een Nederlandsch predikant in Nederland nog als iets zeldzamer mag genoemd worden.

W. S.

Raden Intan. Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs [1]).

De grootvader van Raden Intan, die denzelfden naam droeg, was, tijdens de Lampongs nog tot het rijk van Bantam behoorden, door den Sultan van dat rijk, die zelf de voornaamste hoofden in de Lampongs aanstelde, derwaarts gezonden als hoofd van Koeripan, later van Loeroeng tinga, aan de rivier van Sekampong.

In een rapport van Mr. van IJsseldijk, in 1804 gezant bij het hof van Bantam, wordt hij reeds genoemd als een oproerling, die zich door betrekkingen met zeeroovers geducht wist te maken en die, te samen met andere onrustige hoofden, zijn opperheer een weerstand bood, die wel eens, met bijstand van Nederlandsche wapenen getuchtigd is, zonder dat men er in slaagde hem tot onderwerping te brengen. In gemeld jaar was hij verplicht de Lampongs te verlaten, doch kwam in 1807 van Linga terug als aanvoerder eener zeerooversvloot, verdreef de Bantamsche gezagvoerders, djindjins, van Kalianda en Telok en beloonde zijne medeplichtigen door hun een algemeene plundering des lands toe te staan. Dit was het voor zijn geslacht karakte-

[1]) De bijdragen van den heer Köhler, opgenomen in de augustus- en november-afleveringen van den vorigen jaargang, gewagen herhaaldelijk van Raden Intan, als hoofdoorzaak, die belette rust en vrede in de Lampongs volledig te herstellen: Naar aanleiding daarvan is ons geworden een betoog over de familie van Raden Intan, dat den datum van 7 april 1855 draagt, en mede voor de kennis der geschiedenis van de Lampongs belangrijk genoeg is om het hier mede te deelen.

REDACTIE.

ristiek begin van het zelfstandig of erfelijk gezag dat hij zich aanmatigde.

In onderscheidene gedeelten des lands hielden nu de door hem aangebrachte roovers, door gedurige versterking van buiten geholpen, zijne macht staande; met hun bijstand trachtte hij zijn heerschappij allerwege in de Lampongs uit te breiden en beging hij de verdrukkingen en misdaden, wier voorzetting zijn geslacht zoo berucht hebben gemaakt.

In 1808 had de val van het Bantamsche rijk plaats, zoodat de Lampongs onder Nederlandsch gezag kwamen. Verwarring en ellende heerschten daar alom. Aan eene degelijke vestiging van het Nederlandsch gezag, door middel van een etablissement viel toen niet te denken. De maarschalk Daendels koos het eenige middel, dat in die omstandigheden, in afwachting van het einde des oorlogs, als blijk onzer rechten op en tot instandhouding van een schijn van gezag in de Lampongs kon dienen: hij gaf den daar 't meest invloed hebbenden persoon, Raden Intan, een waardigheid en een titel, die hem met de suprematie bekleedde, waar hij naar streefde, en hem hadden moeten nopen om zich aan de wettige regeering te onderschikken.

De goede verwachtingen, die men van dezen maatregel mocht gehad hebben, werden echter deerlijk teleurgesteld, gelijk blijkt uit het hiervolgende extract eener missive van den resident van Bantam, van 5 november 1816. De Lampongs waren, bij het herstel van ons bestuur in Indië, bij die residentie ingedeeld, en deze brief was de eerste die over de reorganisatie van dat gewest handelde:

„De verwaarloosde toestand van deze landen is voornamelijk, zoo niet geheel, daaraan toe te schrijven dat aldaar geen wettig gezag of authoriteit van wegens het hoofd-gouvernement gevestigd en diensvolgens het recht van den sterkste alleen geldig is, hetwelk sedert verscheidene jaren bijna ongestoord wordt uitgeoefend door zekeren Raden Intang, die genoegzaam alle de Lampongsche districten aan zijn geweld en tiranny onderworpen heeft; .... in de handhaving van zijn onwettig gezag ondersteund wordende door zijn behuwdbroeder, genaamd Radja Manhoenang, die het verschrikkelijk werktuig van zijne tiranny is en daarom in de Lampongs doorgaans meer gevreesd wordt dan Raden Intang zelve.

„De voortduring van het aanzien en de macht van Raden

Intang gedurende een tijdvak van meer dan 12 jaren, is alleen te attribueren aan zijne onafgebroken verstandhouding met de zeeroovers, aan dewelke hij steeds eene veilige schuilplaats en alle mogelijke protectie verleend, waartegen deze hem wederom in de uitoefening van zijne roof en plunderzieke ontwerpen behulpzaam zijn, door, onder aanvoering van Radja Manhoenang, gewapend op te trekken door het land, alom vrees en schrik verspreidende....... De Lampongers, onvermogend om zich tegen deze sterke en welgewapende benden te verzetten, werden tot onderwerping verplicht en zijn dus gedurig de slachtoffers van hunne wachtelooze tegenkanting."

Blijkens hetzelfde rapport, hield Raden Intan zich destijds meestal op te Assahan en Sekampong, alwaar zich vele vreemde zeeroovers bevonden of af- en aankwamen en zijne bescherming genoten. Ook was hij gevestigd in de kampong Kalianda en Loeroeng tinga, in het district Lampong Kalianda. „De pogingen van den gouverneur generaal Daendels," zegt dezelfde berichtgever, „om Raden Intang tot onderwerping te brengen zouden waarschijnlijk wel geslaagd zijn, indien de overgang van Java in handen der Engelschen de onderhandelingen niet afgebroken had."

Vóór die onderhandelingen was hij echter en gewis voorwaardelijk tot Prins-regent der Lampongs benoemd. Uit het aangevoerde blijkt alzoo dat voor die benoeming, Raden Intan's gezag slechts in een zeer klein gedeelte der Lampongs erkend, of juister, uit onmacht geduld werd; dat die benoeming geacht mag worden nooit effect te hebben gehad, daar de onderhandelingen nopens hare voorwaarden nooit voleindigd werden.

Door geen andere gronden dan een voorgewende deftige afkomst en zekere duistere prophetie staaft dit geslacht zijne verdere aanspraken op erfelijke rechten. Blijken van de valschheid dier voorgevens vindt men in een rapport van den resident van Bantam van 12 december 1820, in een bericht van den assistent-resident der Lampongs Du Bois van 27 november 1831 en in enkele andere stukken.

Hoe weinig Raden Intan voor dergelijke leugens en bedriegerijen terug deinsde, kan men op vele plaatsen zien; maar voornamelijk in het besluit van Commissarissen-Generaal van 15 juli 1817, N°. 15, waarbij verhandeld is het rapport van den in 1817 uitgezonden ambtenaar Kruseman nopens zijne eerste bijeenkomst met Raden Intan.

Doch, hoe geslepen Raden Intan zich ook betoonde — en daartoe had hij destijds aanleiding, want het gros der bevolking haatte hem en zou hem met 's gouvernements hulp gemakkelijk verdreven hebben, doch dit wist men toen niet, — met hoeveel list en behendigheid hij ook het geloof aan zijn prestige bij het gouvernement gaande hield, er werd evenwel niet besloten om aan deze dynastie de haar, door den maarschalk Daendels, bij goed gedrag en trouw, toegedachte waardigheid en suprematie te hergeven. Raden Intan werd echter nog veel gunstiger behandeld dan hij had mogen verwachten. Immers in de eerste plaats zou er zich niets tegen verzet hebben, dat men hem als blooten indringer hadde beschouwd. Voor en na Bantam had de Compagnie de Lampongs bezeten, die slechts in 1753 aan eerstgemeld rijk in leen afgestaan waren, terwijl wij er bijna altoos militaire posten gehouden hadden [1]). De oorsprong en de wijze van bestaan van het geslacht van Raden Intan vorderden dus geenzins, dat men ten nadeele van onze rechten en van die der oorspronkelijke bevolking, de zijne erkende. Doch de onvolledige berichten die de Indische regeering toen over de Lampongs had ontvangen en denkelijk hare geringe krijgsmiddelen noopten tot den wensch om botsingen met Raden Intan te vermijden. „Hij was," schreef de resident van Bantam, rapport 5 november 1816, „de voornaamste persoon, met wien gehandeld zou moeten worden." Het blijkt dat men zich daarin vergiste. Zijne macht steunde bijkans alleen op vreemd geweld, slechts weinigen der Lamponsche hoofden die hem volgden, waren door ontzag voor zijn voorgewende hooge afkomst en bestemming, maar meer uit vrees voor zijn geweld en denkelijk ook uit ontzag voor zijne vroegere aanstelling van gouvernementswege, die hij gewis zeer heeft doen gelden, er toe gebracht, om hem te volgen. Doch de haat, die hem werd toegedragen was groot en de meeste Lampongsche hoofden weerstonden hem tot den dood toe."

Later werd dit, althans door enkele bekwame ambtenaren ingezien. „De Lampongers," schreef de assistent Kruseman reeds in 1817 „zijn even als voorheen een vrij en onafhankelijk volk dat geen hoofden kent als die over derzelver negorijen heerschen

---

[1]) Instructie voor den Koning van Bantam, ad besluit van 22 november 1808 N°. 1, in het II deel van Daendels. Zie ook Verh. Batav. Gen. III, Radermacker.

en die daartoe of door opvolging of door goede daden geraakt zijn." En in een ongedagteekend stuk, gevonden onder de nagelaten papieren van wijlen den raad van Indië Muntinghe, naar het schijnt zijn particulier advies aan den Commissaris-Generaal van der Capellen, hoezeer zonder volledige kennis der vroegere geschiedenis van Raden Intan, omstreeks 1821 geschreven, wordt breedvoerig het gevoelen ontwikkeld dat deze avonturier slechts als hoofd te beschouwen ware geweest van wederrechtelijk in de Lampongs genestelde zeeroovers, dat men zijnen invloed versterkt heeft door zich met hem in onderhandeling in te laten, en dat men hem in 1816—1817 op geenerlei wijze als hoofd hadde moeten kennen, ten einde zijne aanmatigingen ook niet door den geringsten schijn van rechten of van consideratie voor eene macht te staven, wier erkenning strijdig was met de rechten van het wettig gezag.

Toen in 1817 de assistent-resident Kruseman met een kleine troepenmacht tot vestiging van ons gezag in de Lampongs werd uitgezonden, werd hem evenwel voorgeschreven „inzonderheid te trachten Raden Intan en zijne aanhangelingen zich te doen onderwerpen aan het Nederlandsch gezag, waartoe voornamelijk dienstig zal zijn hem door gepaste vertoogen daartoe te vermanen en alle vrees voor straf wegens te voren begane misdrijven zooveel mogelijk te benemen."

In eene bijeenkomst met dien ambtenaar wist hij hem door velerhande valsche voorgevens geheel en al te misleiden en in te nemen, zoodat de heer Kruseman zelfs zijne erkenning wenschelijk vond. Doch de regeering, inmiddels van elders beter onderricht, liet den assistent-resident voorschrijven: „om zich niet verder met Raden Intang in te laten dan door hem aan te manen om bij elke gelegenheid blijken van verknochtheid aan het Indisch bestuur te geven, als het eenige middel zijnde om door hetzelve beschermd te worden, zonder hem verder eenige toezegging te doen."

Met weinig verandering is de regeering, sedert 1817, op dit standpunt tegenover het geslacht van Raden Intan gebleven; maar intusschen zijn de vroegere onlusten in Palembang, Benkoelen en Bantam, waarvan dikwerf gebruik is gemaakt om in de Lampongs soortgelijke bewegingen te verwekken, grootendeels zoo niet geheel tot stilstand gekomen; de macht der Lampongsche zeeroovers is tot bijna niets gereduceerd, alle hoofden hebben

het gouvernement erkend, andere pretendenten op souvereine rechten in de Lampongs hebben zich opgedaan. Uit dit alles blijkt duidelijk dat het prestige van het geslacht van Raden Intan, hetwelk zware tuchtigingen ondergaan heeft, binnen zeer nauwe grenzen is beperkt, en aanspraken als die, welke door den tegenwoordigen stamhouder worden gemaakt, ten eenenmale bespottelijk zijn, al men moet ook aannemen, dat onlusten in de Lampongs (waartoe Raden Intan thans weinig in staat schijnt) zich snel kunnen verspreiden. Wordt de rust in de omliggende gewesten bewaard, dan zijn gevaarlijke bewegingen in de Lampongs ook minder te verwachten.

Van deze uitweiding terugkeerende tot den chronologischen loop der zaken, vindt met dat de assistent-resident Kruseman, in een later rapport, in overweging geeft om aan Raden Intan en zijne broeders, uit aanmerking der waardigheid, vroeger door hem bekleed, en ook omdat hij zich, volgens beweren van den heer Kruseman, had onderworpen aan het Nederlandsch gezag, zoodra het in de Lampongs gevestigd was en vergiffenis voor het verledene erlangd had (instructie van Kruseman), wijders omdat hij, assistent-resident, het niet raadzaam achtte hem bij eene reorganisatie der Lampongs in eenig ambt te plaatsen, pensioen toe te leggen ten bedrage van *f* 1200 's jaars voor Raden Intan en *f* 600 's jaars voor elk zijner broeders, „mits zij zich rustig en betamelijk gedragen en hun gezag uiet verder uitoefenen als over derzelver respectieve kampongs. Dit pensioen werd toegestaan en door Raden Intan werkelijk ontvangen.

In hetzelfde jaar (1818) wendden zich zeer vele Lampongsche hoofden tot den resident van Bantam met verzoek om acten van aanstelling van de regeering te Batavia te mogen erlangen, evenals van ouds van den sultan van Bantam. De resident werd gemachtigd tot de uitreiking van acten, waarvan het formulier door de regeering werd vastgesteld en, volgens welke, de hoofden gezag zullen voeren „zoolang zij het vertrouwen van het Nederlandsch gouvernement zullen waardig blijven." Bij latere regelingen werd het bestuur in de Lampongs opgedragen aan twee assistent-residenten, waarvan er vervolgens een door een militairen gezaghebber is vervangen; ook werd een kleine militaire post, die van ouds te Samangka bestaan had, hersteld.

Het zou het bestek van dit stuk te buiten gaan, de verplaatsingen en langzame ineensmelting van deze posten en autoritei-

ten in de bijzonderheden na te gaan, alhoewel zij meerendeels plaats vonden met het oogmerk om met de minst mogelijke uitgaven de rust in de Lampongs te bewaren, die voornamelijk van den kant der vestigingen van het Raden Intansche geslacht gedurig werd bedreigd. Men vertrouwt dus dat de navolgende opsomming der hoofdgebeurtenissen, na het reeds aangevoerde, voldoende zal wezen.

Over Raden Intan kwamen, van af 1820 tot aan zijn dood (1826) gedurig klachten in van door hem geplunderde en gebrandschatte dessahoofden.

In 1825 werd tusschenkomst te dier zake onvermijdelijk. Maar de Javasche oorlog belettte het gouvernement om versterking te zenden. Te Toelang Bawang was de bekwame assistent-resident Du Bois, — te Telok Betong de luitenant Lelièvre als gezagvoerder geplaatst; in de afdeeling van dezen laatste bevond zich Raden Intan. De assistent-resident zond aan den gezaghebber de weinige macht die hij daartoe vermocht te detacheeren en hiermede begaf de heer Lelièvre zich op weg om Raden Intan op te zoeken. Door dezen tegemoet gekomen en gerustgesteld zelfs met de belofte dat hij hem naar Telok Betong zou vergezellen, werd hij te Negri Ratoe des nachts door Raden Intan 's volk verraderlijk overvallen en vermoord, waarop het detachement, met achterlating van andere dooden, in wanorde vluchtte en Raden Intan, bij gebreke van verdere vervolging, zijne wettelooze handelingen ongestraft kon voortzetten.

Na zijn overlijden in 1826, vaardigden de goedgezinde hoofden van Sekampong zekeren Minak Radja anom af aan den kommandant van een tot het nemen van informatien uitgezonden schoener, met verzoek om regeling hunner aangelegenheden, in dier voege „dat zij tegen verdrukkingen als die onder Raden Intan gewaarborgd bleven."

Hierop werd den assistent-resident Du Bois opgedragen om zich met dien schoener derwaarts te begeven en de zaken naar omstandigheden te regelen. Deze commissie liep af, naar het schijnt, met het bericht, dat in de Lampongs alles rustig was, waarop de schoener naar Anjer terugkeerde. De stand van den Javaschen oorlog in 1826 verklaart het verzuimen dezer schoone gelegenheid. Toeneming van sluik- en slavenhandel noopte de regeering weldra om voor de Lampongsche kusten een vasten oorlogkruiser te stationeeren. De moord van den gezaghebber

Lelièvre moest nog geruimen tijd ongewroken blijven en de wetteloosheid in de Lampongs nam toe naar mate het gezag en de invloed der regeering daar verminderd waren. Dit wordt gestaafd door alle latere rapporten van den assistent-resident Du Bois, die gedurende zoo vele moeielijke jaren het bestuur in de Lampongs bleef voeren, en terwijl hij dikwerf zijn gezag gehoond zag, tot verbittering en wreedaardige gestrengheid jegens de Lampongers verviel, hetgeen hem, ondanks zijne bekwaamheid, meer en meer van het gewensche doel — herstel van rust en gezag — afleidde[1]). De heer Du Bois zou vermoedelijk het karakter der Lampongers van eene even goede zijde beschouwd hebben als zijn voorganger Kruseman en als zijne opvolgers de heeren Simons en Köhler, indien hij in gunstiger omstandigheden bestuurd hadde; want, ofschoon ook zij de moeielijkheid erkennen waarmede het voor goed beteugelen van woelingen als die van Raden Intan en Dalm Mangkoe negara gepaard gaat, stemmen zij daarin overeen dat een zacht en vertrouwen wekkend, niet een hard en streng bestuur, het beste middel is om dit volk te leiden, dat blijkbaar in de hoogste mate ontvankelijk is voor alle invloeden van buiten.

Weldra kwam de jeugdige zoon van Raden Intan, Raden Imba Kasoema ten tooneele (1828). Terstond rezen ernstige onlusten en dezelfde klachten als vroeger over aanmatigingen, afpersingen en geweldenarijen van dat geslacht. Tevens deed zich, naar het voorbeeld van Raden Intan, in het Samangkasche een nieuwe pretendent op, wiens aanspraken wat de afkomst betreft, beter gegrond schenen dan die van Raden Imba, doch die waarschijnlijk slechts in zijn voorbeeld den moed putte om een soortgelijke rol te willen spelen.

De ambtenaar Francis werd door de regeering in commissie gesteld om „op de meest vreedzame wijze” de orde te herstellen. Het gevaar waarin de post van Telok Betong (onder den gezagbebber luitenant Gertener) door Raden Imba gebracht was, werd slechts door het spoedig oprukken van den assistent-resident Du Bois van Toelang Bawang dwars door het land, nog juist bij tijds afgewend. De heer Francis herstelde, althans in schijn, de goede verstandhouding der regeering met de hoofden

---

[1]) Noot van den gezaghebber majoor Simon, in het vervolg van zijn Algemeen verslag der Lampongs 1839, bl. 7.

en hun onderlingen vrede, schonk vergiffenis voor al het gebeurde en trok den afgelegen post van Samangka in, wien zooveel hoon aangedaan werd, dat men, wilde men hem behouden, zulks niet langer had kunnen aanzien zonder tot eene strafexpeditie te besluiten.

Men begreep evenwel dat meer afdoende middelen noodig waren en er werd een commissie samengesteld ter ontwerping van voorstellen tot een meer doelmatig beheer der Lampongs.

Op het voorstel dezer commissie, werden die gewesten van de residentie Bantam afgescheiden en tot een afzonderlijke assistent-residentie verklaard. Ook werd een inlandsch ambtenaar met den titel van Mangkoe boemie der geheele Lampongs en met eenig gezag over de andere hoofden, aangesteld.

Maar deze maatregelen waren, bij gemis aan militaire macht, tot herstel van het, door Raden Imba en anderen meer en meer verdrongen, gouvernementsgezag onvoldoende, om de Lampongs tot rust te brengen. In 1831 liet het einde van den Javaschen oorlog het bezigen van krachtiger middelen toe; doch ook de onlusten in Palembang vorderden buitengewone machtsontwikkeling; pas in 1832 kon men besluiten tot een expeditie: „om de aanhangelingen van nu wijlen Raden Intan te straffen voor hunnen euvelmoed en verregaande boosaardigheid door het vermoorden van 's Gouvernements dienaren."

Dit besluit werd genomen op eene voordracht van den assistent-resident Du Bois, die door de regeering uitgenoodigd was om verschillende door hem gedane partieele voorstellen tot verbetering van het bestuur in eene voordracht te formuleeren en die daarop als eerste voorwaarde van verbetering het bestraffen van Raden Imba aangaf.

Ondanks de beoogde expeditie echter, durfde, blijkens die voordracht, de heer Du Bois zich vooralsnog geen verdere uitbreiding, met vertrouwen op toekomstige handhaving van zijn gezag, voorstellen dan over „Toelang Bawang en Sepoetie, het deel van het Sekampongsche gelegen boven de plaats op de kaart Gedoeng genaamd en over de negen landschappen vormende het district Telok Betong," op welke zienswijze, met geringe wijziging, de tegelijk met de expeditie vastgestelde nieuwe organisatie der Lampongs berust.

De beoogde expeditie zou zoowel in het Samangkasche als in

Sekampong en Telok plaats hebben. De zaken van Samangka behoeven hier geen vermelding.

De tocht tegen Raden Imba werd met onvoldoende macht ondernomen. De vijand had zich eenige sterke positiën gebouwd, waarvan de eerste, de door hem vermeesterde goedgezinde kampong Waij Orang, terstond veroverd werd, doch de twee andere, Radja Gepee en Kenalie, nog na twee jaar door hem bezet bleven. Na herhaalde vergeefsche aanvallen en troepen versterkingen werd in 1834 tot eene expeditie op grootere schaal besloten.

Alle ter reede van Batavia daartoe beschikbare schepen der Nederlandsche en koloniale marine (waaronder 1 fregat, 1 korvet, en 1 brik) met een troepental dat, de vroeger gezondene medegerekend, 850 nabij kwam, en 1150 koelis benevens het noodige geschut, maakten deze expeditie uit.

Radja Gepee en Kenalie vielen nu in onze handen. Raden Imba, Raden Mengoenang en des eersten voogd, Kiai Aria Nata Pradja ontkwamen over Maringai naar Linga, doch Z. M. korvet Ajax, kapitein-luitenant Koops, derwaarts gezonden zijnde om hunne uitlevering te eischen, werd hieraan door den Sultan van Linga gehoorzaamd.

De twee Radens werden naar Ternate verwezen, terwijl Kiai Aria te Batavia overleed.

De geheele tweejarige veldtocht had de verwijdering door dood of ballingschap van een tiental hoofden tengevolge, alsmede het verlies hunner sterkten en de vernieling van vele kampongs, terwijl er van het geslacht van Raden Intan niets dan Raden Imba's nu nog levende zoon achterbleef, die zorgvuldig schuil werd gehouden. Hoezeer nu gedurende een aantal jaren de rust bewaard bleef is toch de opmerking van den heer Köhler juist, dat de tegenwoordigheid van den thans levenden Raden Intan den bloei van een groot deel der Lampongs verhinderde. Immers hij is de type en vertegenwoordiger van een geslacht, welks bestaan steeds onheil over dit land heeft gebracht en waarvan dit ook voor de toekomst te verwachten is, daar zijne vermeende aanspraken en voorgewende hooge afkomst en de door zijn grootvader uitgevonden prophetien steeds aanleiding moeten geven tot buitensporige, tot oproer overslaande eerzucht.

In de verslagen eener commissie in 1841 benoemd tot beraming van middelen tot het ontwikkelen der hulpbronnen van de Lampongs (de heeren Steyn Parvé en Simon vormden deze

commissie) wordt meer dan eens de meening geuit dat aan het Raden Intansche geslacht alle onheilen zijn toe te schrijven, die in deze eeuw de Lampongs geteisterd hebben.

„De terugwerking der gebeurtenissen," zeggen zij, doelende op den langen tegenstand en val van Radja Gepee, „deed zich spoedig gevoelen in andere deelen der Lampongs, hoofdzakelijk die welke Samangka uitmaken, alwaar Raden Mengoenang en later zijn zoon Dalm Mangkoe negara zich spoedig door denzelfden geest van tegenstreving kenmerkten die elders den vrede had verstoord.

„Omringd van eenige vroegere aanhangelingen van Raden Imba Kasoema en van eenige rustverstoorders uit Samangka zelf, heeft Dalm Mangkoe negara voor alsnog de pogingen verijdeld tot eene vreedzame beslechtiging."

En elders, in 1845, zegt de heer Steyn Parvé, sprekende van Dalm Mangkoe negara, welke in 1843 door eene expeditie van vrijwilligers naar de Keizerspiek gedreven was:

„De afdeeling waarin de voordeelen der verdrijving van dezen muiteling het meest kunnen worden bespeurd is die van Sekampong en het district Radja Bassa, daar de wederstand van Dalm Mankoe negara kon worden beschouwd als continuatie der onlusten welke in genoemd district in 1832 en 1833 hebben plaats gevonden en destijds aanleiding hebben gegeven tot de expeditien tegen Radja Gepee."

De eerste aanleiding tot vernieuwde vijandelijkheden kwam dan ook weder van die zijde. De bescherming der getrouwe kampong Waij Orang had een voornamen grond tot het volhouden der expeditie tegen Radja Gepee opgeleverd. De afstand, aan die kampong of marga, van eenige na den gelukkigen afloop der expeditie daaraan toegevoegde gebiedsdeelen, vormt nu ook nog eene hoofdgrieve van het geslacht van Raden Intan, die toch destijds, pas geboren was, schuil gehouden werd en in groot gevaar verkeerde, zoo men hem vond, voor altoos van alle heerschappij uitgesloten te worden.

Intusschen bleven gedurende eene reeks van jaren de bewegingen die nu en dan plaats vonden, zich bepalen tot het district Samangka, met zeer weinig sporen van hulp van het geslacht van Raden Intan. Kleine expeditien zonder aanwending van geregelde krijgsmacht, uit vrijwilligers en politiedienaren, onder aanvoering der gezaghebbers en der gouvernementshoof-

den gevormd, schenen voldoende om de woelzieken daar te lande binnen tamelijk nauwe grenzen te beperken.

Maar twee voorname aanleidingen hebben in deze eeuw woelingen in de Lampongs doen ontstaan; de eene is de terugwerking van den staat der naburige gewesten, Benkoelen en Palembang en vooral Bantam; de tweede is de heerschzucht der familie Raden Intan, haar wensch om alles terug te erlangen wat zij door hare misdaden en veelvuldig verzet tegen de wettige macht verloren heeft.

Omstreeks den tijd der jongste onlusten in Bantam (1850—1851) was ook het tegenwoordige hoofd van dat geslacht den kinderlijken leeftijd ontwassen, vele Bantamsche vluchtelingen, waaronder eenige raaddraaiers, namen de wijk naar de margas Negri Ratoe in Sekampong en Dantaran, dat gedeeltelijk tot Telok Betong behoort. Kleine expeditiën en onderhandelingen van den gezaghebber waren onvoldoende tot herstel der rust. De vijand trachtte de kampong Waij Orang voor zijne belangen te winnen. Doch alle zijne voorstellen werden afgewezen en met moed weerde Waij Orang ook de vijandelijke aanvallen af welke op die afwijzingen volgden. Nu echter werd het ook ernstig bedreigd; veel slecht volk was in het gebergte van Radja Bassa en begon zich hier en daar te versterken.

De margas Waij Orang en Radja Bassa hielden nog onze zijde; maar, naar het oude gebruik der Raden Intansche hoofden, geplunderd, gebrandschat en belet wordende om hare velden te bebouwen, was er weldra, bij gebrek aan krachtdadige hulp van regeeringszijde, hongersnood, volksverloop en afvalligheid te duchten. Radja Bassa koos werkelijk de andere partij.

Er moest nu een nieuwe expeditie derwaarts worden afgezonzonden. Het bleek dat de familie Raden Intan, in de vroegste stukken betrekkelijk deze voorvallen nauwelijks genoemd, het hoofd had verheven. De tegenstand was weder hardnekkig en roekeloos.

In november 1851 vond de expeditie plaats. De gezaghebber met eenige honderden vrijwilligers, ondersteund door eene kompagnie inlandsche soldaten, een halve batterij geschut en een kleine scheepsmacht, zuiverde de districten marga Bassa, Negri Ratoe en Dantaran en vernielde de kampongs der oproerlingen.

De rust mocht nu weder tijdelijk hersteld geacht worden. Maar ook na dien tijd vielen nog enkele schermutselingen voor

tusschen de bevolking der gouvernements gezinde kampongs en die van Raden Intan.

De gezaghebber Köhler begreep hier door persoonlijke tusschenkomst te moeten werken. Hij slaagde er in een eerste bijeenkomst met Raden Intan te verkrijgen en stond hem als voorloopige voorwaarde van onderwerping toe, de vernielde kampongs in de Negara Ratoe te herbouwen. Daarvan schijnt Raden Intan gebruik te hebben gemaakt. Doch het ter zake betrekkelijk bericht meldt niet dat zijne onderwerping voor goed plaats had.

Door den vorigen gezaghebber Juch was de bepaling gemaakt dat de hoofden in de marga Negri Ratoe, na het herstel der onlusten, niet weder erkend zouden worden alvorens te Telok Betong het hoofd van het bestuur te hebben ontmoet, van wiens toestemming hunne wedertoelating zou afhangen.

De marga negrie Ratoe was daarbij tevens verklaard vervallen te wezen en bestemd om over de overige margas te worden ingedeeld. Raden Intan ontving de vergunning om zijne kampongs te herbouwen (waarin het niet verdeelen van Negara Ratoe opgesloten lag) in een der woeste streken van het gebergte Radja Bassa, alwaar de gezaghebber hem opgezocht had. De wensch om de zaken tot een goed einde te brengen noopte den heer Köhler tot die inschikkelijkheid.

Daar inmiddels, naar zijn gevoelen, de minste botsing de rust weder kon vernietigen, liet hij in 1853 te Kalianda twee politieoppassers achter, ten einde waakzaamheid te oefenen en des noods spoedig bericht te geven. Aan de regeering stelde hij voor vergiffenis te schenken aan Raden Intan en diens aanhangers, alsmede om hem margahoofd van Negara Ratoe te laten, zonder die marga te verdeelen; een en ander op grond dat dit jeugdige hoofd „veel aanhang heeft en tot eene aloude familie behoort, welke in Negara Ratoe en zelfs in andere marga's zeer geëerbiedigd wordt." Daarin werd toegestemd.

Vervolgens zou de gezaghebber een voorstel doen nopens het plaatsen aan een inlandsch hoofd van wege het bestuur met twee politieoppassers tot het houden van toezicht over de margas Waij Orang, Negara Ratoe, Radja Bassa en Dantaran.

Maar intusschen bleef de onderwerping van Raden Intan nog quaestieus. In februari jl. kwam hij, na lang aarzelen, den gezaghebber te Telok Betong opzoeken. Deze verlangde toen, dat hij, ten blijke der oprechtheid van zijne onderwerping, die door

een eed op den Koran zou bevestigen. Doch hiertoe was hij niet te bewegen.

Bij een volgend bezoek des gezaghebbers ten zijnent maakte hij aanspraak:

1°. Op het gebied waarover zijn grootvader geheerscht heeft, met uitzondering alleen van de kampong Waij Orang en de Marga Radja Bassa (welks hoofd vroeger der regeering afgevallen, beschouwd kan worden als hem toegedaan);

2°. Op uitlevering der personen die tijdens den oorlog tegen Radja Gepee uit de kampongs van het gebied van Raden Imba Kasoema waren uitgeweken.

Terwijl het den gezaghebber buitendien reeds was gebleken dat het niet erkennen van Raden Intan als prins-regent van de Lampongs mede een voorname grief dier familie uitmaakte.

Dat ook die erkenning niet tot eene der voorwaarden van onderwerping is gemaakt, moet deels aan een gevoel van onmacht, deels aan de overtuiging toe te schrijven zijn dat het inbrengen dier aanspraak, in 1811 reeds bij het Engelsch tusschenbestuur, in 1817 en later bij het Nederlandsche te vergeefs ingebracht, evenals toen tot niets zou leiden.

De regeering heeft inmiddels haren invloed in deze streken sedert een reeks van jaren gestadig zien toenemen; en onze vestiging in de Lampongs belooft eindelijk nuttig en productief te worden. Het aan Raden Intan afstaan van het door hem gevraagde gebied zou al hetgeen sedert 1832 in die streken gewonnen is, te niet doen en hem een groot deel der zeekust, waarvan door zijne voorouders een zoo slecht gebruik is gemaakt, weder in handen geven. Zonder die kust, in de nabijheid der bergen, schijnen zijne aanhangers zich zelfs niet kortstondig tegen de regeering te kunnen staande houden. Maar zelfs nu nog worden, blijkens bericht des gezaghebbers, alle vagebonden en vluchtelingen, die van Bantam derwaarts komen, door Raden Intan en den Pangeran Singa branta (hoofd der marga Radja Bassa) gereedelijk opgenomen. De gezaghebber heeft hun dus voorgeschreven om hem voortaan van de aankomst van zulke vreemdelingen kennis te geven.

Tot dus verre de schrijver van het ons toegezonden betoog. Zooals bekend is, werd een einde aan de pretensies van Raden Intan, aan zijn woelingen en aan de gestadige rustverstoringen in de Lampongs gemaakt door de expeditie, welke, onder het

kommando van den kolonel J. A. Waleson, in 1856, deze streken voor goed zuiverde van de slechte elementen die er gedurende een halve eeuw de overhand hadden. Raden Intan, de laatste van zijn geslacht, na het verlies zijner versterkingen en in zijn schuilhoeken vervolgd, werd eindelijk afgemaakt door een persoonlijken vijand, het inlandsch hoofd Raden Ngarapat, die hem een valstrik had gespannen.

De gebeurtenissen van 1856 zijn populair beschreven door den majoor, thans generaal A. W. P. Weitzel, in zijn Schetsen uit het oorlogsleven in Nederlandsch-Indië, de Lampongs in 1856. Wij nemen daaruit over het verhaal van het uiteinde van Raden Intan, dat waarlijk schoon mag genoemd worden:

„Nog heerschte er een doodsche stilte in de legerplaats te Koenjaja. Men zag alleen in de hut van den bevelhebber, bij het licht eener lantaarn, gestalten zich onrustig heen en weder bewegen, en nu en dan in luisterende houding naar buiten zien. Die bevelhebber was blijkbaar plotseling uit zijn rust gewekt en scheen met kennelijk ongeduld de een of andere belangrijke tijding of gebeurtenis te gemoet te zien. — Eindelijk zag men in de verte, tusschen de hutten der kampongbewoners en door struikgewas en geboomte, eenig licht schijnen. Te gelijker tijd verkondigde een luid werda! in de buitenste keten van schildwachten, de komst van levende wezens. Het licht naderde, werd grooter en verspreidde van lieverlede een helderen gloed, die zelfs tot aan de toppen der kokospalmen reikte. — Men vernam verwarde geluiden van menschelijke stemmen en gekletter van wapenen. De lichtgloed nam toe en plotseling traden flikkerende flambouwen, soldaten en inlanders, die met lans en kris gewapend waren, te voorschijn. Zij omgaven eenige koelis, die hijgende een zwaren last torschten, een last, die een bloedig spoor achterliet en voor de hut van den bevelhebber, aan diens voeten werd nedergelegd.

„Het zielloos overschot van Raden Intan, de schrik der bewoners van Negara Ratoe en Dantaran, de reus der Lampongsche wildernissen, lag roerloos en misvormd op de plek, waarboven thans bij dag Neêrlands driekleur wapperde. Dit bloedige lijk op deze plaats, was een indrukwekkend symbool, dat voortaan recht en billijkheid, orde en veiligheid zouden heerschen, daar, waar tot nog toe, woest geweld en baatzuchtigen eigendunk den scepter hadden gezwaaid.

„Het ongewoon gedruisch, te midden van den nacht, had een

aantal soldaten van hunne harde legerstede doen oprijzen; ook de kampongbewoners staken nieuwsgierig, maar angstig, de hoofden buiten hunne woningen. Sommige hunner, van wie men veronderstelde, dat zij Raden Intan weleer hadden gekend, werden geroepen, om zich te vergewissen, dat men hier werkelijk zijn overschot voor zich had. De wijze waarop hij zijn einde had gevonden, was van dien aard, dat men zich noodwendig van de echtheid des persoons moest overtuigen. — De kring van toeschouwers was breeder en dichter. Hoog en grillig flikkerde soms de roode gloed der flambouwen op en wierp dan een zonderling schijnsel op de naakte, taankleurige lichamen der Indiërs, die Raden Intan hadden verslagen en op hunne woeste gelaatstrekken, die nog getuigden van den haat, waarmede zij hunnen bloedigen arbeid hadden verricht. Nederlandsche soldaten, met ter halverwege ontblootte en met modder bedekte beenen, leunden op hunne geweren en zagen vergenoegd om zich heen. — En was hun dit kwalijk te duiden? De tegenwoordigheid van dit lijk was hen immers een bewijs, dat de ruwe taak, die reeds zoo menigeen hunner kameraden had ten grave gesleept, bijna was afgeloopen.

„Twee priesters, in hunne lange gewaden en getooid met hunne tulbanden, braken door den kring heen; zij werden gevolgd door een paar jongelingen en nog eenige andere bewoners van Koenjaja, meest alle broeders, zoons en betrekkingen van het weleer, op last van Raden Intan, vermoordde hoofd der kampong. Met een zekeren afschuw naderden zij het lijk, waarvan het aangezicht door een negersoldaat inmiddels van bloed gereinigd werd. Zij bogen zich daarover heen, beschouwden het aandachtig, rezen op en spraken: B e t o e l t o e a n, i n i R a d e n I n t a n, A l l a h a k h b a r! „In waarheid, heer, deze is Raden Intan, God is groot!"

„Met angst en verbazing bleven zij op de reuzengestalte staren, die hen zoolang ten schrik was geweest. Het was als of zij aan de werkelijkheid geen geloof konden hechten.

„Intusschen verhief zich de wind en ruischte koud van den hoogen Radja Bassa naar beneden; de regen op zijn adem aangevoerd, begon overvloedig te vallen; de natuur, gewoonlijk zoo mild en zoo liefelijk in deze gewesten, maakte met ruwe hand een einde aan dit tooneel vol akeligheid en ontzetting, en bracht rust in die gemoederen, door zooveel hartstocht en gewaarwordingen in beweging gesteld."

Het pandelingschap op Borneo's Westkust.

Is artikel 115 van het reglement op het beleid van de regeering van Nederlandsch Indië: „Uiterlijk op den 1 januari 1860 „is de slavernij in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft," onder een der schoonste bepalingen van dat reglement te rangschikken, met niet minder recht kan art. 118 [1]): „op Java en Madura „blijft het nemen van pandelingen, tot zekerheid van schuld, ver-„boden," daar naast gevoegd worden. Hoe jammer, dat de achtereenvolgende gouverneurs-generaal de tweede alinea zoo weinig hebben toegepast en het Staatsblad 1859 n°. 45, willende voldoen aan de derde alinea van dat artikel, over het algemeen een doode letter is gebleven.

Vijftien jaren zijn nu sedert de in werking treding van dat Staatsblad verloopen, het pandelingschap heerscht nog in al zijn omvang en ontaarding. Ware het toegepast in al zijn détails, over vijf jaren zou de onteerende toestand waarin een deel van

---

[1]) Artikel 118 van het reglement op het beleid der regeering in Nederlandsch Indië luidt in zijn geheel, aldus:

„Op Java en Madura blijft het nemen van pandelingen, tot zekerheid „van schuld, verboden.

„Dit verbod wordt door den gouverneur-generaal toegepast op die ge-„deelten van de bezittingen buiten Java en Madura, waar de maatschap-„pelijke toestand het gedoogt.

„De algemeene verordeningen, het pandelingschap regelende, waar het „nog niet kan worden afgeschaft, hebben de strekking om die afschaffing „te bevorderen.

„Het pandelingschap gaat niet over op de kinderen des schuldenaars.

„Het vervoeren van pandelingen over zee is verboden."

Neêrland's onderdanen verkeert, tot de geschiedenis behoord hebben. Twintig jaren toch was uiterlijk de termijn, dat de aanwezige pandelingen hun vrijheid konden derven, want jaarlijks moest hun schuld met minstens $^1/_{20}$ verminderd worden; goede behandeling en goed voedsel werd aan de pandelingen daarenboven verzekerd en al de misbruiken werden dadelijk afgeschaft. Was het vrees om een zoo diep in de inlandsche huishouding grijpenden toestand aan te tasten, dan wel gebrek aan kennis daarvan of onmacht om ten aanzien van deze zoo geschakeerde instelling een beslissing te nemen, die de volledige invoering van het besluit van 1859 tegenhield?

Wat de redenen ook mogen geweest zijn van deze aarzeling, het gevolg is dat in het jaar 1880 het pandelingschap nog zal bestaan. Te ontkennen valt het evenwel niet dat ons bestuur een gunstigen invloed op het pandelingschap heeft uitgeoefend, dat groote misbruiken hebben opgehouden, dat de behandeling der pandelingen in veel opzichten verbeterd is, en dat zelfs in sommige gedeelten van Borneo's Westkust, bijvoorbeeld in het rijk Sambas, het pandelingschap geheel is afgeschaft; maar hoedanig de toestand der pandelingen ook verbeterd is, een vlek blijft er kleven op de natie die een instelling laat bestaan waardoor een menigte lieden levenslang van hun vrijheid beroofd zijn.

In de volgende bladzijden wil ik trachten den staat van het pandelingschap op Borneo's Westkust te beschrijven voornamelijk zooals die in de afdeeling Tajan is.

Het pandelingschap is de oorspronkelijke bevolking, de Dajaks, niet eigen; maar is een gevolg der Maleische heerschappij. De verplichting die zij zich opgelegd hadden, om al hun benoodigdheden van den vorst te koopen met uitsluiting van ieder ander, was de oorzaak van dien toestand. De steeds machtiger wordende vorsten voerden de prijzen dier artikelen tot een ongehoorde hoogte op en vermeerderden de hoeveelheid door ieder huisgezin te nemen jaarlijks, waardoor vele Dajaks in schulden geraakten, die jaarlijks aangroeiden en die zij eindelijk niet bij machte waren te betalen. Uit vrees van die sommen te verliezen eischten de vorsten een pand, 't welk de Dajaks niet bezaten en derhalve stelden zij zich zelf als waarborg.

De diensten, die van hen geëischt of die zij uit hun eigen presteerden, strekten ter vergoeding van de voeding, kleeding,

die zij ontvingen en de rente van de som die zij verschuldigd waren; doch de som zelve verminderde niet en ging over op de kinderen of naaste betrekkingen bij overlijden alvorens de betaling daarvan was geschied.

Ziedaar de oorspronkelijke toestand van het pandelingschap.

De voordeelen van deze onbetaalde diensten deden de vorsten al spoedig naar andere middelen omzien ten einde het aantal hunner onbeloonde dienaren te vermeerderen. Daartoe geraakten de misdadigers en zij die opgelegde boeten niet konden voldoen; ook de meisjes, die tot straf voor wanbetaling van belasting, door een Dajaksche stam aan den vorst of diens apanagehouder werden afgestaan en tot den Islam bekeerd werden. Zij kregen ieder voor zich een schuld van 60 reaal en zes soekoes [1]), die op elk der kinderen overging. De twee eersten werden boedaks, de laatste orang dalam genoemd.

Ook de krijgsgevangenen kwamen in den toestand van pandeling nadat zij eerst tot den Islam bekeerd waren, en hun schuld bedroeg hoofdelijk van 30 tot 100 reaal, welke eveneens op elk kind afzonderlijk overging. Zij zijn bekend onder den naam van orang negrie en orang boemie en maken verreweg de meerderheid der pandelingen uit. Gewoonlijk wonen zij op zich zelf geheele kampongs vormende, zorgende voor hun onderhoud en dat van hun gezin en, hoewel zij nu en dan voor hun heer diensten moeten verrichten, kunnen zij over het grootste gedeelte van hun tijd naar goedvinden beschikken.

De vierde soort, de orang beroetang badan, vindt men het meest te Pontianak, waar zij door handelaren worden aangebracht, en uit de categorie van boedaks en orang dalam van de vorsten door het betalen der denkbeeldige schuld zijn gekocht. Hun diensten bestonden gewoonlijk uit huiswerk, doch verminderden de schuld niet welke op de kinderen, anak maas, hoofdzakelijk overgingen.

De orang doedoek beroetang vertegenwoordigen het oorspronkelijke pandelingschap; zij verrichten alle diensten en hun schuld gaat bij overlijden op de kinderen of naaste betrekkingen over. Zonder hun wil kan de schuld niet door een ander wor-

---

[1]) Hieronder wordt verstaan de reaal perak, hebbende een koers van *f* 1.60 N. c., zoodat 60 reaal en 6 soekoes een waarde vertegenwoordigd van bij de *f* 100 N. c.

den overgenomen en kunnen zij niet gedwongen worden pandeling van derden te worden.

Behalve deze categoriën, langzamerhand met het bestaan der inlandsche maatschappij op Borneo's Westkust samengesmolten, vindt men te Pontianak en het daaraan grenzende zeestrand een andere soort van pandelingen: de Boeginees, van Celebes aangevoerd, alwaar de djoeragan zijn schuld aan den vorst of een adellijk persoon heeft betaald, dan wel door de djoeragan overgehaald om mede te gaan voor overtocht, kleeding en voeding, in schuld geraakt bij deze, te Pontianak in pandelingschap geraakt van hem die den djoeragan die gelden restitueert. Hunne diensten verminderen de schuld niet en zij gaat eveneens op de kinderen hoofdelijk over, die tijdens hun ouders in den toestand van pandelingschap verkeeren geboren worden. Zelden ziet men die ongelukkigen hun vrijheid terug krijgen, want de weinige vrije tijd die zij tot hun beschikking hebben stelt hun niet in staat de middelen voor hun loskooping machtig te worden.

Allicht zal men denken dat het ontstaan der pandelingen door beboeting, als straf voor misdadigers, bij wanbetaling van belasting enz. tot het verledene behoort en, rampzalig genoeg, het voortbestaan van het pandelingschap alleen in de nakomelingschap dier ongelukkigen ligt, daar de vertegenwoordigers van het bestuur er overal zijn om tegen het onwettig creëeren van pandelingen te waken. Maar men moet daarbij niet vergeten dat de uitgestrektheid waarover toezicht door een ambtenaar wordt gehouden, de onwil der grooten en het totale gemis aan medewerking van de lijdenden, dat waken bijna onmogelijk doet zijn. Zoo diep is het begrip van de noodzakelijkheid van het bestaan van het pandelingschap bij de Maleiers ingeworteld dat mij een beschaafd Maleier, die over het algemeen zeer met de instellingen en de handelingen van het gouvernement was ingenomen en dat bestuur verre verkoos boven het willekeurig gezag der zelfbesturende vorsten, toen ik hem wees op het strijdige met de Mohamedaansche godsdienst van het bestaan van het pandelingschap, mij ten antwoord gaf: „Gij zult toch niet willen hebben, mijnheer, dat de vorsten zelf hun ladangs bewerken en „hun prauwen voortroeien!"

Begeven wij ons naar het rijk van den Panembah-an van Tajan, het gebied waar het pandelingschap in zijn verschillende categorien bestaat:

Veertien geographische mijlen van Pontianak, de hoofdplaats van Borneo's westerafdeeling, daar waar de trotsche Kapoeasstroom zich in tweeën splitst om het riviereiland Tajan te vormen, vermengt de rivier van dien naam haar wateren met die moederstroom door den rechteroever heenbrekende. Beide oevers zijn bewoond en voor elk huis drijft de lanting, bad- en aanlegplaats, aan kettingen of dikke rottan gesnoerd. Bandongs, bidars, djellors en sampans liggen gemeerd tegen deze onafscheidelijke attributen van een Maleische woning of op den oever zorgvuldig onder een dak van enau bladeren geborgen, beschut tegen tropische zon en tropische plasregens. Vroolijk stoffeeren die woningen, hier rijk en stevig, daar eenvoudig en broos, de beide oevers zoo verschillend van karakter. Is de linker laag en schaars van loof voorzien, de rechter legt de woningen op haar glooienden bodem opgericht in een zachte schaduw van tallooze vruchtboomen, waarboven de bevallige palmboom, de trouwe gezel van den inlander zijn pluimerige kruin in den blauwen hemel verheft. Van uit het lommer van den breed getakten manga kwini boom, die op den uitersten hoek van den linkeroever staat, dreunen, elken morgen en elken avond, de doffe toonen van den bedoek, de plaats verradende van de vervallen mesdjid. Het eiland zelf levert weinig merkwaardigs op. Een kleine Chineesche bazar en een paar Chineesche landbouwerswoningen, een kleine Maleische kampong, een houtloods, een zoutpakhuis en, eindelijk, op de oostelijkste punt de kontroleurswoning met den onmisbaren vlaggestok.

Bij de eerste bocht eindigt reeds het bewoonde gedeelte en, behalve een enkele woning, een klein Dajaks dorp op den linkeroever of een visschers pondok, stroomt de rivier tusschen dicht begroeide oevers. Nu eens gaat het kort langs den kant van de rivier om de sterkte van den stroom minder te gevoelen, dan weder wordt een bentasan [1]) ingegaan, waar het worstelen is door de woekerende bomban; links passeeren wij de monding van de Tebasrivier; rechts stroomt de Tebang in. Het bruine water dat we nu ontmoeten is afkomstig van het kronkelend beekje dat naar de Dajaksche kampong Mongo Tampoï [2]) voert;

---

1) Bentas-an of kepoetoes-an wordt het kanaal genoemd, dat door eenige kronkelingen van de rivier af te snijden den weg verkort.

2) Tampoï is eèn smakelijke vrucht die in het wild veelvuldig voorkomt en waaraan de kampong op dien heuvel (mongo) gebouwd haar naam ontleend heeft.

hooge boorden en moerassige oevers wisselen elkaar gedurig af evenals laag houtgewas en hemelreikende woudreuzen. Na een kleine drie uren gevaren te hebben, bereiken we het vorstelijk Rajang.

Weinig vorstelijk is het voorkomen van deze plaats en, stonden er niet, treurig en verlaten, de woningen van vorst en troonsopvolger naast de enkele schamele hutten, we zouden niet bemerken dat we de hoofdplaats van een inlandsch rijk bereikt hadden. Evenwel vertoeven we een oogenblik.

Het toeval wilde dat wij bij een lanting stil hielden, waarop twee inlanders in druk gesprek waren, die, na een vluchtige groet, hun gesprek voortzetten, dat van den volgenden aard was:

„ — Hebt gij het gehoord, Angoh, welk ongeluk Si Batjoh getroffen heeft?

„ — Neen, Omar, welk ongeluk?

„ — Si Batjoh van den stam der Mali [1]) Dajaks is met zijn vrouw en drie kinderen pandeling van den vorst geworden.

„ — Om welke reden?

„ — Si Batjoh had, hier omstreeks een halve dag van daan, zijn rijstvelden aangelegd en behoorlijk ompaggerd. Nauwelijks was de rijst ontsproten of hij bemerkte dat de herten, niettegenstaande de pagger, de jonge spruiten opaten. Hij maakte toen gaten om zijn rijstveld, plantte er aangepuntte bamboestokken en dekte ze toen met klein hout, bladeren en zand, ten einde de verwoesters van zijn arbeid te vangen. Zijn dorpsgenooten en ons hier te Rajang had hij kennis gegeven van hetgeen hij gedaan had.

Eenige dagen later ging hij eens zien wat de uitslag van zijn werk was en tot zijn ontsteltenis vond hij in een daarvan een koe van den vorst, reeds in een staat van ontbinding verkeerende. Dadelijk gaf hij daarvan kennis aan den Ria, die zulks

---

[1]) Mali is het verbasterde woord van bli of op zijn Dajaksch uitgesproken bali, koopen.

De legende verhaalt dat deze Dajaks afstammen van een Dajaksche vrouw en een hond. De vrouw, uit haar stam verstooten, had tot gezelschap een hond gekocht om haar eenzaamheid te deelen, welke hond de plaats van echtgenoot bij haar innam en haar in staat stelde afstammelingen het leven te geven. Het woord hond, asoe, mag nimmer door die Dajaks worden uitgesproken.

den vorst mededeelde. De vorst eischte dat Si Batjoh 50 reaal doewit hem zal betalen of anders met zijn gezin pandeling moet worden.

„ — En heeft Si Batjoh betaald?

„ — Neen, tot heden niet, en wanneer hij vandaag niet betaald, worden hij en de zijnen morgen pandelingen. Zij zijn reeds te Broeah.

„ — Kassian, Si Batjoh!!"

Hiermede eindigde het gesprek en, waren wij niet reeds van voornemen om aan de balei, de gewone verblijfplaats van den vorst, een bezoek te brengen, na dit gesprek zouden wij het zeker gedaan hebben om te trachten iets voor die ongelukkigen te doen.

Wij vervolgen onzen tocht, waarbij wij links afslaan en de Batang Tarang [1]) invaren. Donkerbruin is het water dat de dichte boschjes, welke hare boorden dragen in een zware schaduw leggen; hier en daar trekt een doorgedrongen zonnestraal een geele lijn over het gladde donkere watervlak dat de stroom in beweging houdt; de stilte die er heerscht wordt slechts nu en dan gestoord door een opgeschrikten vogel, welke scheerende over de rivier, de rustverstoorders ontvlucht en door de opspringende vischjes, die door het aanhoudende geploeg der pagaaien in hun eeuwigdurenden strijd voor het bestaan worden gehinderd. Langzamerhand wijkt de schaduw en straks staan we in het volle licht der voormiddagzon, die, hooger en hooger stijgende, niet meer door het dichte loof der boschjes wordt tegengehouden. Hooge boorden hebben de drassige zoomen vervangen, meer op zich zelf staande woudreuzen de boschjes en het lage kreupelhout. Uitgestrekte grasvelden, hier met laag gras, daar met hoogopschietend lalang, wisselen elkaar af, waartusschen een enkele woning of een verlaten dorp zich treurig verheft. Kleine zijstroomen en beekjes storten links en rechts in hollende vaart hun helderen inhoud in de nu meer geel gekleurde wateren van de Batang Tarang door de afschuivingen die de hooge kleiboorden ondergaan. Het eerst zoo gladde watervlak is hier met allerlei hindernissen versperd: boomstammen en zandbankjes vormen stroomversnellingen en watervallen; een bentasan heeft den

---

[1]) We zouden een pleonasme bezigen door te spreken van Batang Tarang rivier, onder Batang wordt rivier of hoofdstroom verstaan.

hoofdstroom onbevaarbaar gemaakt, terwijl een klabat [1]) een eind ver den geheelen doortocht stremt; doch niets kan ons beletten ten laatste het doel van onzen tocht te bereiken, de Balei Broeah, waar de rivier haar bevaarbaarheid verliest.

Laten we die plaats eens nauwkeurig beschouwen:

De Balei, waar men beroeah [2]), want daaraan ontleent die plaats haar naam, is de voornaamste binnenlandsche handelplaats voor enau suiker, die door de Dajaks van de omliggende streken uit den enau of arengpalm wordt vervaardigd. Duizenden toeroes, rollen [3]), worden daar jaarlijks door de vorsten, Chineesche en inlandsche handelaren van de Dajaks gekocht en naar Tajan en Pontianak afgevoerd. De prijs verschilt van 5 tot 8 dollars de honderd toeroes, en het aantal jaarlijks afgevoerde toeroes kan men gerust op 50,000 tot 60,000 stuks stellen, vertegenwoordigende een waarde van ± *f* 8000.

Het vorstenhuis, rustende op palen van zes voeten lang, en de rijstschuur vallen om hun grootte en netheid het eerst in het oog, niettegenstaande beiden van de eenvoudigste materialen zijn vervaardigd. Stroomafwaarts staan een paar vuile Chineesche woningen, die met allerlei koopmanschappen zijn gevuld: blauw en ongebleekte katoenen goederen, hoofddoeken, tempajans, koperdraad en ijzer, de meest gewilde artikelen voor den Dajak, welke zijn suiker daarmede betaald ziet. Maleische woningen staan er naast en meer landwaarts alsmede stroomopwaarts van

---

1) Klabat is een rasterwerk waarmede de rivier wordt afgezet bij het visschen met toebah.

2) Beroeah is het aanroepen van de geesten der afgestorven vrienden en betrekkingen, waartoe men zich gewoonlijk vereenigt waar de meeste hunner begraven zijn. Gewoonlijk geschiedt zulks de maand voor de boelan poeasa, waarbij door de rijkeren aan hun meer arme bloedverwanten rijkelijk, ieder naar zijn vermogen, te eten wordt gegeven. Volgens de voorschriften van den Islam moeten de armen gevoed worden, doch daar deze er zoo gezegd niet zijn en de gevers nu ook deelen in hun milddadigheid doen zij dat op deze wijze. Het is hier ook: „Il est avec le Ciel des „accommodements."

3) Deze rollen zijn gewoonlijk 25 centimeters lang met een middellijn van ± 6 centimeters. Behalve in Tajan worden ze ook elders vervaardigd; doch de wijze van bereiding is daar beter en de lijm die ze met de suiker vermengen maakt deze soort minder onderhevig aan smelting dan de elders vervaardigden. In den handel komt ze voor onder de benaming van goela Tajan.

de Chineesche verblijven. Een landweg voert naar het anderhalf uur verwijderde Dajaksche dorp Moenah, dat op de grens van de landschappen Tajan en Landak ligt.

Een ongewone woeligheid heerscht er in het anders zoo stille dorp. Mannen en vrouwen met pijnlijke blikken keeren stil naar hun woning. Nergens ontwaren wij dien zachten ernst welke op dit uur, waarop het avondgebed zal gehouden worden, gewoonlijk de bewoners van dit dorp kenmerkt; maar schrik en ontsteltenis spreken uit de donkere oogen. Half gesmoorde kreten welke tot diep in de ziel dringen treffen ons oor, nu wij tot voor de woning van den vorst zijn doorgedrongen, waar een jeugdig, nog geen 16 jaren tellende schoon meisje tusschen twee gerimpelde moedertjes die woning te gemoet treedt. Het bovenlijf naakt, buigt zij van smart en schaamte den met bloedige striemen bedekten rug, waarover het weelderige zwarte haar neerhangt, zich kleurende met het bloed dat uit de wonden vloeit. Met moeite onderdrukt zij de smartkreten die elke beweging haar ontlokt, en huivert voor een paar vorstentelgen, wier handen nog tintelen van het beulenwerk. Aan hun voeten ligt een menschelijke vorm, waaruit alle levensgeesten schijnen ontvloden te zijn, bloedend en misvormd door de ondergane strafuitoefening, en die meêdogenloos achter gelaten blijft, — terwijl scherprechters en toeschouwers, door de snel invallende duisternis gewaarschuwd, ieder hun woning opzoeken, — waarschijnlijk om een prooi te worden van de hongerige kamponghonden, die dien buit elkaar zullen betwisten. Neen, nauwelijks is de duisternis geheel ingevallen en een ieder in zijn woning teruggetrokken, of daar naderen twee oudjes, een man en vrouw; hun ruggen zijn gekromd en het vel gerimpeld; schamel zijn de ledematen bedekt, waaraan geen spoor van vleesch of vet te bespeuren valt. Behoedzaam naderen ze het lichaam, met ingehouden adem luisterende naar elk geluid, naar elk geritsel, met starren blik den omtrek doorwarende, ten einde te onderzoeken of niemand hen bespiedt. Daar tillen ze en dragen den dierbaren, voor hunne zwakke krachten, bijna te zwaren last, naar het kleine wrakke vaartuig, waarin hij behoedzaam wordt nedergelegd, en dan, stil maar snel, er mede voort, stroomafwaarts naar de niet ver verwijderde bouwvallige hut, die wij bij het voorbijvaren onze aandacht niet waardig achtten. Daar worden de levensgeesten door hun zorg opgewekt, de wonden gewassen en verbonden van het

schijnbaar zielloos lichaam, dat met elken ademtocht bewustheid krijgt van de smart en het onrecht hem en zijn geliefde aangedaan; en voor het eerst van zijn leven doortinteld in zijn binnenste een eigenaardig gevoel, iets vreemds, iets dat hij zich niet verklaren kan, evenals toen hij het bewustzijn kreeg man geworden te zijn bij den omgang met Melatti. Maar toch niet hetzelfde, iets knagends, onbevredigends, niet zacht en liefderijk stemmend; maar woest en dreigend. Geen romance van den schoonen jongeling Soleiran geeft aan dat bruizen en kooken in zijn binnenste verademing; maar wel een schorre, rauwe kreet, tusschen de vastgeklemde tanden uitgestooten, verlicht voor een korte wijle de opgeprangde borst. Arme jongeling, want het is nog maar een jongeling niet veel ouder dan de schoone Melatti, wat baat het kooken en zieden, wat zal uwe verontwaardiging uitwerken, nietige worm, paria, in pandelingschap geboren en daardoor aan de willekeur van uw heer overgeleverd. Wat vermoogt gij tegen den machtigen arm, die het vonnis over u deed uitvoeren, machtig door den verreikenden, krachtigen steun van zijn leenheer.

Maar wat was de oorzaak dat beide jeugdigen zoo streng, zoo wreedaardig, zoo onteerend moesten worden gestraft? Onze gastheer, een Chineesch handelaar en zijn vrouw, waarbij wij onzen intrek hadden genomen, deelden ons daaromtrent het navolgende mede:

De beide gestraften waren afstammelingen van Dajaks, in een voorheen tusschen de vorsten van Tajan en Sangau plaats gehad hebbende krijg gevangen genomen, tot den Islam bekeerd en door die twee omstandigheden in den staat van pandelingschap geraakt. Schoon van gelaat en bouw, was hij om die reden reeds jong in den dalem van den vorst gekomen, terwijl de maagd om haar lieftallig uiterlijk en slanke gestalte de vorstin ter zijde werd gesteld. Zoo groeiden zij te samen op, zorgeloos en te vreden in elkaars omgang, die een kinderlijke genegenheid tusschen beiden deed ontstaan. In de tropen ontwikkelt alles snel; ook zij ondervonden daarvan den invloed en met hun ontwikkeling ging de kinderlijke genegenheid over in een van meer ernstigen aard, en nu de knaap ophield de speelmakker van Melatti te zijn werd hij ongevraagd haar beschermer, haar helper, terwijl zij hem verzorgde, zijn badjoe naaide en zijn ikatpingang met de schoonste sterren van goud of zilver bewerkte.

Was deze overgang gelijdelijk gegaan en had de een de ander niets verklaard, ja zich zelf omtrent die toewijding niets bekend, toen de jongeling van zijn speelvriendin zou scheiden omdat hij in den dienst van den broeder van den vorst moest overgaan, toen was het hun als overkwam hun een groot ongeluk, als overmande hun een ongekende smart. Den avond voor het oogenblik van scheiden, toen de nacht reeds lang was ingevallen en een ieder zich ter ruste had begeven, bevonden zich onder de zes voeten hooge palen van het vorstenhuis, waar geen licht doordringt, twee wezens die bij Allah en zijn Rasoel zwoeren elkaar getrouw te zullen blijven tot Allah hun leven zal hebben doen ophouden; en die zich voornamen in den naderenden vastentijd den vorst hun verbond en hun liefde te bekennen en hem te smeeken zijn zegel aan die verbindtenis te hechten.

De door beiden zoo vurig gewenschte, bij dagen en uren getelde tijd brak eindelijk aan en, vereenigd, smeekten zij de innige verlangde gunst van hun vorst af, van wien zij steeds de lievelingen waren, en geen weigering konden duchten. Arme, eenvoudige harten! Waarom zijt gij ook zoo schoon, Melatti, met uw weelderigen haardosch van het glimmendste zwart? Waarom moest uw donker oog zoo flonkeren tot in het diepste van de ziel dergenen die gij aanschouwt? Waarom is uw gestalte zoo slank, uw voet zoo klein en uw hand zoo zacht? Daarmede moet gewoekerd worden. Een arme, vrije Maleier, die de antaran niet kan betalen, kon u tot vrouw wenschen en al wordt hij dan daarbij niet altijd pandeling, de kinderen uit dat huwelijk geboren, moeten, om vrij te zijn, per hoofd den vorst 60 realen en 6 soekoe's betalen. En zoude die schoone, rijzige jongeling geen vrije vrouw kunnen erlangen tot zijn echtgenoote, wier kinderen het aantal pandelingen vermeerderen. Maar dat strijdt tegen koran en sjarat; een vrije man is geen portuur, koepoe [1]), van een pandelinge noch omgekeerd, en al mag door armoede, of anderzins zulk een vereeniging bewerkstelligd worden, dan toch moet, pandelinge of pandeling eerst vrij verklaard zijn alvorens het huwelijk kan gesloten worden. Koran en sjarat! Sedert wanneer staan beiden boven de hoekoem radja, door de plaatsvervangers van Allah op de aarde, de vorsten, gemaakt?

---

[1]) Koepoe is de verbastering van het arabische woord koff;

Troosteloos wordt de vasten door beiden doorgebracht, die een eerste bittere teug uit den beker van lijden en strijden hebben genomen; maar zij blijven elkaar getrouw, en den eed voor Allah afgelegd zullen zij gestand doen.

De vasten is afgeloopen, lichaam en ziel zijn gelouterd door onthouding en godsdienstige overpeinzing; Allah is verheerlijkt, den Razoel vereerd en zoenoffers zijn den afgestorven geesten gebracht.

Wie van heinde en ver zich te Balei Broeah vereenigd had, keert naar huis, en neemt handel en nering weder ter hand. Ook des vorsten broeder verlaat de plaats om naar de boven Tajanrivier terug te gaan, waar hij met eenige Chineezen een goudmijn ontgint, en met hem de teleurgestelde geliefde.

Nauwelijks daar aangekomen bespeurt des vorstenbroeder dat zijn kris, een poesaka, erfstuk, geroest is en, uit gebrek aan een goeden waranger [1]) ter plaatse, zal de jongeling, die zijn vertrouwde is, hem naar Balei Broeah brengen om die kunstbewerking aan de kris te laten verrichten. Daar gaat hij in het kleine ranke vaartuig peilsnel stroomafwaarts, over watervalletjes en kleine versperringen zonder ophouden of eenigermate de snelle vaart te vertragen. Noch de stem van bekenden uit een voorbijgaand vaartuig, noch de vriendelijke uitnoodiging van zijn betrekkingen, wanneer hij langs hun lanting scheert, kan hem doen besluiten ook slechts voor een oogenblik zijn tocht te staken. Voort, altijd voort, nacht en dag, zoowel de hitte des daags als de vochtige dauw van den nacht trotseerende; voort, steeds voort, zijn geliefde te gemoet. Nu kan hij zijn plan ten uitvoerleggen door beiden bezworen, nu, wanneer de vorst hem dagen ver van zich verwijderd denkt en zijn schoone geliefde Melatti niet streng bewaakt wordt.

Reeds taant de dag wanneer hij de Balei nadert; doch nu niet in woeste vaart, maar langzaam, behoedzaam, zonder gerucht. Fluks is de nenneh, hun vertrouwde, gewaarschuwd en Melatti door haar van de komst verwitttigd, die nu met onstuimig jagende boezem schaamvol maar toch begeerig het gewichtig oogenblik van samenkomst verbeidt. De dag is verdwenen, de nacht in de plaats getreden, zware donkere lijnen grenzen aan

---

[1]) Een waranger is de persoon die de wapenen zooals krissen, sabels enz. met citroen en rattenkruid insmeert om het roesten te voorkomen

de blauwlichte vakken die de maan over huis en boom, over rivier en land teekent, doch hoe ver haar macht ook strekt, hoe kunstig haar zilvere stralen zich door het dichtste woudgewelf weten te dringen, de duisternis onder het vorstenhuis vermag zij niet te overwinnen waar nu gestalten, schimmen rond waren. Ook de geliefde van Melatti wacht onder het vorstenhuis op het gewone teeken. Lang behoeft hij niet te wachten; reeds vermindert het gewoel en gepraat boven, de lichten doven langzamerhand uit en eindelijk duidt de regelmatige ademhaling dat Morpheus hen allen onder zijn invloed heeft. Een zwakke lichtstraal dringt door de vloer en daarmede stort iets neder dat de jongeling gretig opvangt; doch waarmede velen van ons minder zouden gediend zijn: rood gekleurd sirihspeeksel, het gewone teeken van verstandhouding.

Nu den trap op en de woning binnen, want het gewenschte oogenblik is daar. Zachtkens naar de plek waar zij ligt en waarbij hij over de duègne, die haar bewaakt, moet stappen, doch voor deze ongemanierde handeling haar een kleinigheid in de hand drukt en haar verwijdering bewerkstelligd. Daar ligt hij in de armen van haar, die hij zich tot echtgenoote heeft gekozen, zich overgevende aan het zachte minnekozen, dat voort zal duren den ganschen langen nacht. „Maling! maling!" dreunt 't plotseling door het gebouw, en brengt een algemeene opschudding te weeg. „Maling! maling!" klinkt het nogmaals en hij herkent de weeke, bevende stem van den vorst. De voetstappen naderen de plaats waar hij zich bevindt; toortsen worden ontstoken. Zij kunnen hem toch niet bedoelen; hij is geen maling; al trotseert hij den wil van den vorst; maar zij naderen. „Maling! maling!" Op dan, voort, naar den uitgang, die nog vrij is. Een sprong en hij is beneden; maar hij is bemerkt, een lans drilt onder den sprong hem voorbij. Voort, voort, want hij wordt vervolgd. Hoort, wat is dat, men heeft een kris gevonden. Allah! het is de kris die hij moest laten warangen en welke hij onder het kussen nedergelegd heeft en in den haast vergeten. In wanhoop staakt hij zijn vlucht, hij weifelt of hij terug zal gaan om het toevertrouwde pand terug te halen, en te bekennen dat hij het is; maar de straf die er op staat, o Allah! die zal zoo wreeddadig zijn! Zou hij gaan, Allah! het is verschrikkelijk, wat hem dan wacht van de wraak van den vorst. Neen, voort, terug naar zijn heer, zijn lastgever. Het is te laat. Reeds hebben zijn vervolgers hem ge-

grepen, gekneveld, en wordt hij voor den vorst gebracht, waar hij moet vernemen, dat wegens zijn poging om de schoone Melatti in des vorsten verblijf te willen verleiden, — want Melatti heeft reeds bekend, — en om naar het leven gestaan te hebben van den vorst, getuige de gevonden kris, hij morgen aan den lijve zal worden gestraft. Een strafoefening waarvan wij bij onze aankomst getuige waren.

Strafwaardig is zeker het bedrijven van ontucht; maar als een wreede scherts klinkt het uit den mond der vorsten, die, om aan hun dierlijke lusten te voldoen, de pandelinge uit de armen van haar wettigen echtgenoot scheuren, de heiligste rechten daardoor met voeten tredende; die de schoone pandelingen dwingen haar gunsten aan vreemdelingen te verkoopen en te verhuren.

Ziedaar een enkel voorbeeld van de vele die de besturende ambtenaar kan opmerken, indien hij zich ernstig bezig houdt met het bestaan van het pandelingschap op Borneo's Westkust, de meer philantropische benaming voor den feitelijken toestand van slavernij, en waardoor men komt tot de erkenning van de waarheid der woorden van den oud-resident van Borneo's Westkust, den heer Wijnen, wanneer hij, op bladz. 320 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaargang 1871, zegt: „Wat wij „ook spreken mogen van afschaffing van slavernij, die bestaat „feitelijk evenals vroeger in de landen der vorsten wien bij „contracten hun zelfbestuur verzekerd is." Doch de benaming van den toestand is te ondergeschikt aan de zaak zelf om daarbij stil te staan. Men noeme die toestand pandelingschap of slavernij, indien hij in den eenvoudigsten vorm reeds in strijd met de menschelijkheid is, hoeveel te meer zal een ieder, die goed met den aard en het wezen van het pandelingschap bekend is, zulks moeten toegeven, nu het zoo zeer ontaard is. Krachtig worde eindelijk de hand aan het werk geslagen om een toestand te doen eindigen, die reeds lang tot de geschiedenis had moeten behooren. Maar op welke wijze? Is het ons gegund een waarschuwing te doen hooren, dan zij die deze: geen algemeene regel ter afschaffing van dien toestand. In de heterogene bestanddeelen waaruit de Indische Archipel bestaat, moge hier afkoop goede resultaten opleveren, dáár zal minnelijke schikking, elders geleidelijk verloop na een zeker tijdstip goede vruchten afwerpen.

Een korte schets van de verschillende bepalingen en regeeringsbemoeienissen met het pandelingschap in Nederlandsch In-

dië tot de afkondiging van het Staatsblad van Nederlandsch Indië van 1859 n°. 43 zal hier niet misplaatst zijn. Men hechtte evenwel niet te veel waarde aan het woord pandelingschap, daar het in de praktijk zoo moeielijk valt de juiste grens te trekken tusschen slavernij en pandelingschap, niettegenstaande de theorie beide toestanden scherp weet af te bakenen. Wie toch het waagde te beweren dat op Borneo's Westkust slavernij heerscht, zoude zich aan het hevigste protest blootstellen, en toch zij, die met het pandelingschap op Borneo's Westkust nauw bekend zijn, zullen overtuigd zijn dat die toestand meer de slavernij dan het pandelingschap nabij komt.

Men stelle zich niet voor, dat de negentiende eeuw de eer toekomt het eerst zich het lot der slaven en pandelingen aangetrokken te hebben. Reeds in 1715 was de aandacht op die ongelukkigen gevallen, waardoor, bij een besluit van 8 november van dat jaar, het brengen van vrije lieden tot een tijdelijke slavernij verboden werd en, toen het later bleek dat men, niettegenstaande het verbod, toch voort ging met vrije lieden in tijdelijke slavernij te brengen, werd, den 20 augustus van het jaar 1808, dat verbod in herinnering gebracht, doch nu met bedreiging van straf voor den overtreder. Evenwel eerst in 1818 begon de regeering zich ernstig bezig te houden met den toestand van de pandelingen door, in het Reglement op het beleid van de regeering, het justitiewezen, de kultuur en den handel in 's lands Aziatische bezittingen van den 22 december 1818, artikel 112 op te nemen, dat aldus luidde: „Het geven of nemen van verpandelingen ter „verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbindtenis, wordt in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft. De deswege reeds bestaande verordeningen blijven in kracht, totdat, „bij een algemeene wet of bijzondere verordeningen naar de „plaatselijke gesteldheid, daarin zàl zijn voorzien."

Dit was een groote schrede op den langen moeielijken weg. De afschaffing van het pandelingschap in geheel Nederlandsch Indië was in beginsel aangenomen; maar ook alleen in beginsel want de feitelijke afschaffing was afhankelijk van een wet die de wijze zoude aangeven waarop de pandelingen hun vrijheid zouden erlangen. Deze wet, zij kwam nimmer, en al stemmen

wij volmondig in met de woorden van den heer C. Kater, resident van Borneo's Westkust [1]), sprekende over het Staatsblad van 1822 nº. 10, — waarbij eenige bepalingen werden gepubliceerd omtrent het nemen of geven van pandelingen tot verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbindtenis, dat het pandelingschap op de buitenbezittingen onder behoorlijke controle moest gebracht worden, door het aanleggen van registers, het bepalen van den duur van den diensttijd en het voorschrijven van waarborgen dat de pandelingen goed gevoed en gekleed zouden worden en tevens eenig zakgeld erlangden, terwijl het pandelingschap op Java en Madura werd afgeschaft met bepaling van straf tegen overtreding — al stemmen wij volmondig met zijne woorden in: „Deze een halve eeuw oude „publicatie leverde, mits overal toegepast, reeds toen de noodige „waarborgen, dat het pandelingschap niet in slavernij ontaard„den en door de wettige bemoeienis die de hoofden van gewes„telijk en plaatselijk bestuur met de pandelingen kregen, was „hun ook een goede behandeling verzekerd." Zij bevorderden de afschaffing op de buitenbezittingen niet, zooals artikel 112 beoogde; maar wettigden daardoor dien toestand. Evenwel zij hadden in Sir T. S. Raffles, luitenant-gouverneur van Benkoelen, een waardigen voorganger gehad, die zelfs zoover gegaan was om te bedingen die soort van lieden ten voordeele van de Compagnie te gebruiken.

Toen ter tijde was de handel in menschen, hetzij onder den naam van slaven hetzij onder dien van pandelingen, zeer groot. De uitgestrekte pepertuinen in Atjeh werden door die ongelukkigen bevolkt, die ze moesten bewerken; geheel de Westkust van Sumatra, Benkoelen niet uitgesloten, werd van die werkkrachten voorzien, welke opkoopers aanvoerden van Niâs, waar oorlogen, geldboeten en geldleeningen steeds de verlangde voorraad leverden. Raffles vermeende aan dien slavenhandel geen perk te kunnen stellen dan door een palliatief, dat evenwel weinig het lot verbeterde van die ongelukkigen.

Op den 24 november 1820 stelde hij voor de havens op de oostkust van het eiland Nias, van af Kopiah tot Goenoeng Limbo,

---

[1]) Zie bladz. 298 van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie 1871.

eenige reglementaire bepalingen, vast van den volgenden aard:

„Artikel I. De eerzame Compagnie stemt toe, om het volk van „Nias te beschouwen als een vrij volk en niet onderhevig om „voortaan verkocht of als slaven behandeld te worden, in eenige „districten onder haar onmiddellijk gezag.

„Artikel II. Daarentegen verbinden zich de hoofden van Nias, „om den uitvoer van slaven van Nias te verbieden, onder voor„waarde dat de Compagnie alle aanmoediging geve voor het be„zigen van deze soort van lieden op zulke wijze als hen in staat „kan stellen om de schuld vrij te koopen, door welke zij tot den „stand van slaaf zijn gebracht."

Die wijze was dat zij tien jaren hun meester moesten dienen alvorens hun vrijheid terug te krijgen, gedurende welken tijd zij door hem moesten gevoed, gekleed en gehuisvest worden en daarenboven van een kleinigheid als zakgeld voorzien. Naar den oorsprong van de schuld werd niet onderzocht, deze was gewoonlijk fictief, daar zij voor het meerendeel geroofde menschen waren. Nog vóór die tien jaren verstreken waren, had de Nederlandsche regeering de Britsche bezittingen op Sumatra overgenomen en daarbij het pandelingschap bekrachtigd zooals het toen vigeerde, waardoor het gevolg was, dat toen, bij een publicatie van den gouverneur van Sumatra's Westkust d. d. 31 juli 1826, de aanvoer van pandelingen van Nias werd geregeld en bovendien voorgeschreven dat zij geregisteerd moesten worden, door de valsche aangiften van de pandheeren hun tijdelijke slavernij in een levenslange overging met al hun nakomelingen.

Dat waren de resultaten van de schoone beginselen in artikel 112 van het regeerings reglement van 1818 neergelegd, toen het Reglement op het beleid der regeering van het justitiewezen en den handel in 'slands Aziatische bezittingen van 30 augustus 1827 in de plaats trad en door zijn artikel 118: „Het geven of nemen van verpandelingen, ter verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbindtenis, wordt in den vervolge in geheel Nederlandsch-Indië afgeschaft," een groote stap verder ging. Het voorbehoud, dat in het reglement van 1818 lag, verviel en al moest men aannemen dat de aanwezige pandelingen hun verband moesten uitdienen, dat het pandelingschap derhalve nog voorloopig bleef bestaan, de vermeerdering van de pandelingen door het aangaan van

nieuwe verbindtenissen of door aanvoer (dit laatste door de publicatie van 12 september 1828 verboden,) mocht niet meer plaats hebben, werd een wederrechtelijke daad en het vooruitzicht werd geboren' dat het pandelingschap spoedig tot de geschiedenis zoude behooren.

Doch, even ongunstig als de resultaten waren van art. 112 van het reglement van 1818, evenmin werd het vooruitzicht, door artikel 118 van dat van 1827 geopend, bewaarheid, en toen het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch Indië van den 19 januarij 1830 dat van 1827 verving, ging men in de bemoeienis met het pandelingschap een stap achterwaarts, en openbaarde men in artikel 117, evenals in meer andere opzichten, op dat terrein een reactionnaire strekking.

Lezen wij dat artikel eens aandachtig: „Het nemen of geven „van verpandelingen, ter verzekering van geldelijke schulden of „aangegane verbindtenissen, wordt op de eilanden Java en Ma-„dura verboden. Bijzondere verordeningen bepalen de straffen „der overtreders en wat verder noodig is ter betere werking van „dit verbod.

„Op de overige bezittingen, alwaar de maatschappelijke instel-„lingen en gebruiken het toepassen van gelijke bepalingen voor „alsnog verbieden, wordt de wijze waarop vrije menschen zich „voor schulden mogen verpanden, door de Hooge regeering on-„der vaste regelen gebracht, ten strekking hebbende de trapsge-„wijze afschaffing van dat gebruik."

Hebben we verkeerd gelezen wanneer we beweren dat het pandelingschap, dat in 1818 in beginsel werd afgeschaft, waaromtrent in 1827 het vooruitzicht werd gegeven dat 't spoedig zou verdwijnen, in 1830 weder in beginsel werd aangenomen op de bezittingen buiten Java en Madura, een beginsel, dat in het reglement van 26 september 1836 bij artikel 103 bestendigd werd[1]. Ook nu, evenals in 1818, bleven de regelen achterwege, welke de wijze moesten bepalen waarop en de voorwaarden waaronder iemand van zijn dierbaarste rechten afstand kon doen of daaruit ontzet worden, de regelen waarbij de rechten en ver-

[1]) Artikel 103 van het reglement van 1836 behield letterlijk dezelfde bepaling en alleen de uitdrukking Hooge regeering werd vervangen door die van Gouverneur-Generaal.

plichtingen, aan het pandelingschap verbonden, bepaald zouden worden, en tevens de middelen aangewezen om het feitelijk nog bestaande maar rechtens afgeschafte pandelingschap trapsgewijze te doen verdwijnen; en al voerde de resident van Sumatra's Westkust, bij bekendmaking van den 21 september 1831, het pandelingschap weder op den vorigen voet in; al werd het nader geregeld en strafbepalingen op de overtredingen vastgesteld door den gouverneur van Sumatra's Westkust, bij bekendmaking van 1 october 1840 en de besluiten van 26 november 1842, 19 october 1844 en 13 september 1845, zij voldeden niet aan de eischen omdat zij niet uitgingen van de Hooge regeering of van den Gouverneur-Generaal, aan wien in het bijzonder de regeling van het pandelingschap was opgedragen; en daarenboven noch het reglement op het beleid van de regeering van 1830, noch dat van 1836 kenden aan de gezagvoerende ambtenaren op de bezittingen buiten Java en Madura wetgevende macht toe, zoodat aan die verordeningen alle kracht van wet ontbrak.

In dien toestand van het pandelingschap verscheen het regeeringsreglement van 1855.

De geest van de artikelen 115 en 118 ademden een sterke zucht om meer doortastend te willen optreden, een duidelijk verlangen om op de achterwaartsche beweging der beide voorgaande reglementen te willen terugkomen, een ernstigen wil om krachtig slavernij en pandelingschap te keer te gaan, en al zouden de te nemen maatregelen, wat het pandelingschap betrof, niet zoo kernachtig wezen als in de woorden van art. 115 „uiterlijk „op 1 Januarij 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch In- „dië afgeschaft," lag opgesloten met betrekking tot de slavernij, uit vrees dat deze te veel ingrijpend zouden zijn in de rechten van de aan eigen bestuur gelaten vorsten, toch toonde artikel 118 [1]) duidelijk aan den wensch om door gepaste maatregelen de afschaffing van het pandelingschap trapsgewijze te bewerkstelligen. De voorschriften bedoeld in de 3e alinea van artikel 118 bleven niet tot de vrome wenschen behooren; de regeering voldeed daaraan door het reglement op het pandelingschap opgenomen in het Staatsblad van Nederlandsch Indië van 1859 no. 43 onder bepaling dat het op 1 januari 1860 in werking zoude treden.

---

[1]) Zie den inhoud van dit artikel noot van de eerste bladz. van dit opstel.

Wanneer men nu uit een en ander zoude willen besluiten, dat er reeds vijftien jaren zijn voorbij gegaan sedert de in werking treding van het reglement op het pandelingschap, en wij thans spoedig den dag zullen beleven van de algeheele afschaffing van het pandelingschap, zoude men zich zeer vergissen. Die dag is nog verre en zonder andere maatregelen daagt die nimmer op. De heer Verkerk Pistorius en andere kundige schrijvers, zelfs de discussiën over de laatste begrooting van Nederlandsch Indië overtuigen ons, dat nog een groot deel der inwoners van den Indischen Archipel tot de klasse van slaven en pandelingen behooren.

Hoe zulks mogelijk is, zullen wij trachten aan te toonen, door, ons alleen bepalende tot Borneo's westerafdeeling, om niet te wijdloopig te worden, de toepassing en werking van het reglement van 1859 n°. 43 na te gaan.

Dadelijk, nog in hetzelfde jaar van de in werking treding van bovengenoemd reglement, werd den resident der westerafdeeling van Borneo opgemerkt, dat het alleen van toepassing kon zijn in de rijkjes welke beloofd of zich verbonden hadden de door het gouvernement op het stuk van het pandelingschap uitgevaardigde of nader uit te vaardigen bepalingen te zullen naleven; doch dat in de overige rijkjes de invoering daarvan slechts vrijwillig, door overreding of overtuiging zou kunnen plaats hebben. Met de wetenschap dat het pandelingschap als het ware geweven was in de huishouding der inlandsche staatjes, was door die opmerking een kring getrokken waar binnen het pandelingschap kon voortleven en wanneer nu nog de meest verlichte inlanders, die over het algemeen de handelingen van het Indische gouvernement als beter dan het bestuur der vorsten en grooten begrijpen en toejuichen, echter een inlandsche maatschappij zonder pandelingschap, op Borneo's Westkust ten minste, onbestaanbaar denken, dan zal het een ieder duidelijk zijn dat de toepassing van het reglement van 1859 n°. 43 voor het grootste gedeelte van Borneo's Westkust een doode letter werd, toen de regeering, bij besluit van 7 februari 1863, den resident te kennen gaf, dat de hem gemaakte opmerking niet behoorde te leiden tot rechtstreeksche invoering van het reglement in de eerst bedoelde rijkjes, maar, dat daaraan alleen de verplichting behoorde ontleend te worden, om aan de betrokken vorsten te doen weten, dat zij ingevolge de gesloten contracten, verplicht zijn de door

de regeering uitgevaardigde bepalingen op het pandelingschap, in de rijkjes waarover hun het zelfbestuur is gelaten, zooveel mogelijk te doen naleven en tot de trapsgewijze afschaffing van het pandelingschap mede te werken. Wel is waar, werden er krachtige maatregelen genomen ter afschaffing van dien toestand voor zoover ze ten bate was van Europeanen, daarmede gelijkgestelden, Chineezen en andere vreemde oosterlingen, doch hierdoor werd het kwaad niet in den wortel aangetast. Vrees, zooals wij in den aanvang van dit stuk beweerden, om in de rechten der zelfbesturende inlandsche vorsten te treden of het genot te storen van de uitoefening der politieke en huishoudelijke aangelegenheden de bevolking verzekerd, voortspruitende uit onbekendheid, deed het Indische bestuur zoo handelen, zich daarbij angstig vasthoudende aan de letter van de tweede alinea van artikel 27 van het regeeringsreglement, waardoor het den geest, de bedoeling van dat artikel, voorbijzag.

Duidelijk zal het nu iedereen zijn, dat de schoone bepalingen in artikel 118 weggelegd en door het reglement van 1859 n⁰. 43 aangevuld, weinig goede vruchten voor Borneo's Westkust heeft kunnen afwerpen door de wijze waarop het werd toegepast. Men late zich echter niet langer door de pessimistische woorden van den heer Wijnen afschrikken, als hij beweert [1]: „dat het pandelingschap nimmer een einde zal nemen, zoolang „den vorsten het zelfbestuur zal gelaten blijven, en dit door de „Indische regeering als heilig gehandhaafd wordt; want dat pan„delingschap is als het ware in het volksbestaan ingeweven en „een slagboom voor alle volksontwikkeling," welke woorden gelogenstraft worden door feiten als die ons het rijk Sambas oplevert, waar het pandelingschap reeds in 1861 werd gemeld niet meer te bestaan, niettegenstaande het Pelawang-an [2]) er met kracht heerschte, of Meliou, waar het houden van pandelingen tot de geschiedenis behoort, terwijl Pontianak jaarlijks een stap nader doet tot de verwezenlijking van dat doel. Vertrouwen wij liever op de woorden van den heer C. Kater, resident der westerafdeeling van Borneo, die meer dan een kwart

---

[1]) Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1871, bladz. 320.

[2]) Zie over het Pelawang-an, van Prehn, deel VII van het Tijdschrift voor T. L. en V., uitgegeven door het Bataviasch genootschap van kunsten en wetenschappen.

eeuw in dat gewest heeft doorgebracht, aldaar van de laagste betrekking door zijn ijver en kunde tot die van resident is opgeklommen, die den inlander geheel en al kent, steeds zijn vriend, meermalen zijn vertrouweling is geweest, en die betuigt dat de toepassing van het reglement van 1859, zooals het in 1860 werd voorgesteld, zonder schokken zal worden aangenomen.

In 1860 werd namelijk voorgesteld om het reglement van 1859 van toepassing te verklaren op de pandelingen die volkomen vrijwillig hun vrijheid hadden verbeurd, maar voor hen die voor de invoering van het reglement, overeenkomstig de bestaande landsgebruiken, door geboorte, misdaad of anderzins hun vrijheid verloren hadden, de op hen rustende verplichtingen te laten blijven, met dien verstande, dat zij zich ieder oogenblik konden vrijkoopen, dat de langste diensttijd was 20 jaren, dat geen onvrije kinderen meer worden geboren, dat de schuld, waarvoor zij volgens landsgebruik verbonden waren, nimmer meer dan honderd gulden zou bedragen. Daarenboven moesten de ambtenaren, met de registratie der pandelingen belast, onderzoeken of de ter registratie aangeboden pandelingen volgens de heerschende adat wel tot die categorie behoorden, tot welke diensten zij verplicht waren, wat zij voor die diensten rechtens konden vorderen en op welke wijze zij hun vrijheid konden terug krijgen; overigens bestond er niets tegen om de regeling omtrent de wijze van behandeling der pandelingen in den geest van het Staatsblad 1859 n⁰. 43 te doen plaats hebben.

Na vijftien jaren zullen deze voorstellen in details waarschijnlijk herziening vereischen, doch dat zij nimmer leiden tot generalisatie; maar, dat voor ieder rijk afzonderlijk de verhouding van alle niet vrije menschen tot hunne meesters worde geregeld.

Reeds te veel hebben wij van het geduld van den lezer gevergd om niet hier een einde te nemen.

Waar een persoon zoo diep doorgedrongen in de kennis van inlandsche toestanden, als de heer C. Kater, ons de verzekering geeft dat de geleidelijke afschaffing van het pandelingschap zonder stoornis zal kunnen plaats grijpen, waar zulke tastbare voorbeelden als de rijken Sambas en Meliou ons opleveren, bewijzen dat deze diep ingrijpende maatschappelijke toestand zonder schok-

ken kan opgeheven worden, waar de personen in dien toestand verkeerende zelf het initiatief nemen, zooals de Tingin Dajaks in Tajan en de orang boemi van Salimbau, om uit dien onteerenden toestand te geraken, daar mag het Indisch bestuur, dat zich het attribuut van vaderlijk heeft laten welgevallen, niet langer dralen de hand tot hulp en redding toe te steken.

's Hage, februari 1875.

W. H. Senn van Basel.

Hoe een kolonie te loor gaat.

Verslag wegens de overdracht aan Engeland van de Nederlandsche bezittingen ter kuste van Guinea.

Hoe pijnlijk het voor het nationaal gevoel moge wezen, bezittingen vaarwel te zeggen, die gedurende meer dan twee eeuwen tot het koloniaal gebied van Nederland behoorden, toch moet niet gezegd worden, dat de afstand van St. George d' Elmina en de overige Nederlandsche forten op Afrika's Westkust een staatkundige misgreep is geweest. Wanneer men de overdracht aan Engeland in verband beschouwd met het verdrag betrekkelijk Sumatra tot wijziging van het Anglo-Nederlandsche tractaat van 1824, doet ze zich voor als de toepassing van de leer *reculer pour mieux sauter*, die in de politiek nog meer dan in de krijgskunde voor een deugdelijke taktiek doorgaat. Van onoverkomelijke belemmeringen verlost op de Kust van Guinea, van de sympathie van Engeland in het verre Oosten verzekerd, kon Nederland zijne krachten ongehinderd aanwenden om zijne souvereiniteit over geheel Sumatra uit te strekken. 't Is waar, Nederland heeft daartoe een kostbaren oorlog ondernomen met Atjeh en nog worstelt het daar met niet geringe moeielijkheden; maar het is duidelijk, dat het die moeielijkheden zal te boven komen en dat in de toekomst de ontwikkeling van alle kustlanden van Sumatra, onder een flink orde- en vredelievend bestuur, het ruimschoots zal schadeloos stellen voor de opofferingen, welke het zich thans getroost om onze opperheerschappij in Indië tot hare natuurlijke grenzen te brengen.

Met het oog op de negerbevolking, over welke Nederland ter

Westkust van Afrika protectoraat voerde en op de kansen om iets van die bevolking te maken voor de wereldbeschaving, moet het verlaten der Nederlandsche bezittingen aldaar nog minder betreurd worden. Sedert de afschaffing van den slavenhandel, toen die bezittingen ophielden aan het doel te beantwoorden waarvoor ze aangelegd werden, namelijk als slaven-depôts voor de slavenkoloniën, is men niet alleen bestendig verlegen geweest om haar een andere bestemming te geven; maar tevens tot de overtuiging gekomen, dat de negerstammen ter Westkust, onder hunne blanke regenten of beschermers, geen enkelen stap vooruit hebben gezet op den weg van sociale en intellectueele ontwikkeling. Zij zijn gebleven wat zij waren: lui, vadsig, barbaarsch, ongenegen om iets degelijks over te nemen van de Europeanen op de kusten. Noch hunne huisvesting, noch hunne voeding, noch hunne primitieve werktuigen hebben zij eenigzins gewijzigd naar die van hunne Europeesche voorgangers, laat staan dat zij in zedelijk opzicht eenige verandering zouden hebben ondergaan. Nog altijd verslaafd aan lage materiëele genietingen, waarbij het zalig niets doen een groote rol speelt, bijgeloovig in de hoogste mate aan hunne afgoden, laf en wreed naar gelang zij de zwakke of de sterke partij zijn, vertoonen zij zich nog steeds als ten tijde toen de eerste Europeanen er den slavenhandel kwamen organiseeren.

Niet alleen is dit het gevoelen van Nederlanders, die op Afrika's Westkust verblijf hielden, maar het wint thans ook meer en meer veld in Engeland. De afstand, beweert men, is te groot tusschen den neger en den Europeaan, tusschen den bijna geheel naakt loopenden kroeskop en den van top tot teen uitgerusten Blanke, tusschen de inboorlingen, die zich op een uitgehouwen boomstam te water begeven en de Europeanen, die in stoomschepen langs de kusten kruisen. Alleen de Mooren, die in de binnenlanden met de negerstammen in aanraking komen, oefenen een merkbaren invloed op hen uit. Zij leeren hen een andere levenswijs aannemen en waar zij de macht hebben, verdwijnt spoedig het fétichisme. De Muselman, zooals bekend is, maakt korte metten op het punt van godsdienst, terwijl de christen-zendeling geen geweld kan bezigen, dat echter noodig is om de praktijken van barbaren of halve barbaren te vernietigen. Niet aan het christendom, maar aan het islamisme behoort dus, volgens schrandere Engelschen, de taak om de negers ter

Westkust van Afrika uit hun primitieven toestand op te heffen en tot een semi-beschaving op te leiden en het beste zou, volgens hen, wezen, dat Engeland op zijn beurt al zijn vestigingen op de Westkust ophief om geheel vrij spel aan de Mooren te geven. Veel spoediger dan Europeanen zouden deze de negers tot een werkzaam leven weten te brengen en aan de Westkust een handelsbeweging in 't leven roepen, die de tegenwoordige aanzienlijk zou overtreffen.

Die meening wordt voor alsnog niet door de Britsche regeering gedeeld. Zij heeft de Nederlandsche bezittingen op Afrika's Westkust overgenomen met al den schijn om ze nog voor lang te behouden. Zij heeft zelfs niet geaarzeld om den lastigen naburigen negerkoning van Ashanti in zijn verblijfplaats Coomassie een gevoelige tuchtiging te doen geven, door de expeditie, welke onder aanvoering van generaal sir Garnet Wolseley, dit oogmerk volkomen heeft bereikt. Wat de Engelschen nu verder met de negerstammen van de kust van Guinea zullen en kunnen doen is onmogelijk te bepalen; maar intusschen is het voor ons niet onbelangrijk na te gaan, volgens de officiëele bescheiden bij ons Parlement overgelegd, hoe en onder welke omstandigheden onze bezittingen op Engeland zijn overgegaan.

Reeds jaren voor de overdracht, heerschte er groote verbittering tusschen den negerstam der Fantijnen en dien der Ashantijnen, die oorspronkelijk een geslacht vormden; maar van lieverlede zich van elkander verwijderden en van de verschillende protectoraten op de goudkust partij trokken om hunne onderlinge veten voort te zetten.

Met de Elmineezen onderhielden de Ashantijnen steeds een vriendschappelijk bondgenootschap. Voor die goede verstandhouding bestond een duchtige reden, namelijk de noodzakelijkheid voor de Ashantijnen om een veiligen uitweg op de Kust te hebben, die hen voor een groot deel door de Fantijnen werd versperd, zoodat zij wel verplicht waren voor hunne benoodigdheden van buiten een doortocht in de Nederlandsche bezittingen te zoeken.

Het was steeds een zeer lastige taak van de Nederlandsche gezaghebbers op Elmina, althans voor het oog, den vrede te bewaren tusschen de onderlinge twistende negerstammen, hetgeen hen slechts gelukte door veel door de vingers te zien van het-

geen over en weer werd misdreven. Met den koning van Ashanti hadden zij bestendig getracht op een goeden voet te blijven en als blijk van vriendschap betaalden zij hem geregeld een jaargeld van ongeveer *f* 1000, over de beteekenis waarvan bij de overdracht door den zwarten vorst nog moeielijkheden werden gemaakt. Nederland onderhield te Ashanti een vasten agent, de zoon van een gepasporteerd soldaat, die tegen een gering maandgeld, den gezaghebber te Elmina geregeld op de hoogte hield van hetgeen er in de verblijfplaats van den negerkoning voorviel. Soms vertrok er wel eens een buitengewoon gezantschap, zooals onder anderen dat van 1857, 't welk van 13 juli tot 26 september duurde en waarvan de heer D. M. Graves een curieus verhaal heeft gegeven.

De cornac van dat gezantschap was de Elminees Quassie Meizang, die met veel kunst- en vliegwerk de weg baande door de tusschen gelegen negerkrommen, doch nu en dan zich te buiten ging aan de medegenomen dranken. Niettegenstaande deze tekortkomingen bleek hij toch een tamelijk handig negerdiplomaat te zijn. Hij wist door kleine geschenken aan de negerhoofden zich tegengeschenken te doen geven, waarvan de heer Graves zegt dat hij spieringen uitwierp om kabeljauwen te vangen. Zoo kwam het gezantschap den 28 juli te Foman, een plaats twee dagreizens van Coomassie gelegen. Het werd daar in verhoor genomen door de oudsten en hoofden onder presidium van den eerbiedwaardigen neger Ebbin. Meizang deelde hem mede, dat het gezantschap door den gouverneur, onlangs ter Kuste gekomen om het bestuur der Nederlandsche bezittingen te aanvaarden, was belast om den koning van Ashanti zijnentwege te begroeten en dat ook de gouverneur plan had over eenige maanden naar de hoofdstad te gaan om den Koning te bezoeken. Ebbin antwoordde, dat hij onverwijld een boodschapper naar den Koning zou zenden en verzocht het gezantschap te Foman te verblijven tot dat de Koning het zou laten ontbieden, waarop Meizang hem een parapluie ter waarde van 7 gulden schonk.

Den 31 juli des middags kwamen een „expresse en een commissaris" aan met het bericht dat de Koning het gezantschap in de hoofdstad verwachtte. De verdere tocht naar Coomassie en het onthaal bij den negerkoning zijn te karakteristiek door den heer Graves beschreven om hem niet zelf hier het woord te geven:

„Den volgenden dag begaf ik mij op weg in de vroegte, Meizang achter latende, om zijn ontbijt te nuttigen en passeerde de volgende krommen: Dumassie Medumma, Esaman Quanta, Detsiëssa en Anquassa. In de laatste zag ik voor het eerst een Albino (blanke neger) hebbende gekroesde en grijsachtige haren; zijn oogen kunnen nauwelijks den invloed van de zon verdragen. Hij is afzichtelijk. Circa vier ure bereikte ik Amafurrie; met het ondergaan der zon kwam Meizang met de dragers aan. De kamer, welke ik betrok, werd vol van mieren omtrent middernacht; ik verhuisde spoedig, hebbende zij mij in het geheel niet beleedigd. Den volgenden dag decampeerden wij en zijn omstreeks drie ure des namiddags te Eduabin aangekomen om den nacht door te brengen.

„Den 3 augustus, met het aanbreken van den dag zetteden wij de reize voort en na verscheidene krommetjes gepasseerd te hebben, kwamen wij circa vier ure te Fanfrahan; en pleisterden hier. Een zwaarddrager kwam van 's Koningswege ons uitnoodigen om ons naar de hoofdstad zonder tijdverlies te begeven. Omstreeks vijf ure bereikten wij haar en gingen onder een Indischen vijgenboom (Ficus Indica) zitten, om nog een koninklijke invitatie te hebben. Nauwelijks waren wij gezeten of twee boodschappers met zwaarden waaraan gouden ankers van massive goud zijn aangeslagen, benevens een gezant des Konings, prachtiglijk gekleed, kwamen ons verwittigen dat de Koning, hoofden, notabelen en Caboceërs vergaderd zijn om ons te ontvangen.

„Om aan deze koninklijke uitnoodiging zonder verwijl te voldoen, spoedden wij ons, voorgegaan door twee gidsen welke het opperhoofd van Foman ons gaf, naar de plaats waar zij vergaderd waren. Quassie Meizang en deszelfs gevolg en dragers gingen voor mij en mijne dragers, gepresideerd door de gidsen, welke zich lieten gebruiken als onze ceremoniemeesters. Wij baanden onzen weg door eenen toevloed van menschen, Meizang betuigende den Koning, ministers, hoofden en kapiteinen, die op inlandsche houten stoelen, sommigen rijkelijk met goud versierd zaten en onder hunne splendiede parosols, omringd met hunne troepen, zijnen eerbied, de hand wuivende als hij voorbijging. Ik nam mijnen hoed af en boog voor zijne zwarte Majesteit, en voor de hoofden en anderen raakte ik mijnen hoed en de hand wuivende. Wij hadden meer dan een uur noodig door deze tallooze vergadering te loopen.

„De uiterlijke vormen en regels, welke onze gidsen ons voorschreven, waargenomen hebbende, gingen wij op een kleinen afstand van hun zitten, ten einde van hun wederkeerig komplementen te ontvangen. Nauwelijks waren wij gezeten of wij bemerkten eene beweging door de foule; het opwippen der prachtigste parasols, gekroond met symbolen, beelden enz. Een aantal hoofden en Caboceërs gingen ons voorbij, de een na den anderen met hunne troepen en gevolgen ons de hand wuivende. Sommigen naderden Meizang en schudden hem de hand, daarna volgden de hofbedienden, Z. M. thesaurier en hofmeester met derzelver schitterende gevolgen en troepen. Sommigen droegen massive stukken zilveren platen, vasen, kannen, ketels, enz. enz. en anderen welgesneden houten stoelen rijkelijk met goud gedecoreerd, stokken, pijpen, alle bijna met goud overdekt; gouden blaasbuizen, gewichten, lepels, geldkisten, bossen sleutels, enz. De koninklijke beulen, met de executie-trom en de voorouderlijke stoelen, gitzwart van menschenbloed, belast, gingen voor den opperhofnar, welke onder zijne schitterende parasols met meer dan twee honderd hofnarren is omringd; ieder hebbende op een stukje Simia Diana-huid waarop gouden platen zijn vastgehecht; de gruwzaamste gebaarden makende, dansende en joelende naar de trommen welker harmonieus geluid hen soms als verrukt doet staan.

„Eindelijk volgde Zijne Majesteit de Koning Quakoe Duah. Albinos, gebochelden, kreupelen en eenoogigen gingen voor Z. M. Een aantal prinsen wuifden olifantsstaarten en een groep menschen hielden gouden zwaarden in de hoogte voor hem als hij passeerde. Ons naderende schudde Z. M. Quassie Meizang de hand, en wuifde hij de hand. Z. M. had een paantje van inlandsch weefsel om, aan beide armen gouden braceletten, rondom het hoofd een gouden diadeem en droeg met goud en zilver geschakeerde sandalen (inlandsch schoeisel). Sommigen der prinsen van den bloede waren met karabijnen gewapend onder Z. M. praalstoet. Het goud dat bij deze gelegenheid ten toon gesteld werd was verbazend. Na den Koning volgden andere oude hoofden, kapiteinen, veteranen en officianten van minderen rang en laatstelijk het gros der troepen.

„Deze processie was lang, magnificent en imposant. Terwijl zij passeerde zond Z. M. ons negen potten palmwijn tot dasie (ververshing). Na dezelve gingen wij naar de voor ons bestemde

woning. Nauwlijks hadden wij haar betrokken of Z. M. zond ons eenige potten zoet water, twee idem soep en gestampte pisang tot avondeten, benevens twee menschen om een wakend oog op onze goederen te houden. In het holle van den nacht hoorden wij de zoogenaamde executie-trom uitkondigen de decapitatie van eenen Ashantijner, welke te dicht den voorouderlijken stoel van den Koning had genaderd en impertinent was geweest."

Drie dagen later, den 6 augustus, werd het gezantschap ter audientie ontvangen. Het werd 's morgens gewaarschuwd door Atjempon, „een der ministers onlangs aangesteld als barbier van Zijne barbaarsche Majesteit," en een later op de Kust zeer berucht geworden neger. „Omstreeks tien ure," verhaalt de heer Graves, „kwam hij met twee zwaarddragers om ons te roepen. Wij begaven ons met de geschenken naar het hof. Het binnenste terrein waar de Koning pleegt audientie te houden was van menschen eivol; aan de eene zijde zaten de koninklijke linguisten (tolken), aan de andere de ministers, hoofden en kapiteinen en voor zijne Majesteit zaten de hofnarren in wier keelen het woordeke Tsio-Weëng (hoor) verroest is. De Koning zat op eene verhevenheid van aarde en was omringd met een aantal prinsen enz. De formaliteiten die bij de audientie plaats grijpen, waargenomen hebbende, gingen wij naast de linguisten zitten. Hij vroeg Meizang door Atjempon wat hij hem te vertellen had. Hij (Meizang) stond op en ging voor de linguisten staan, een stok werd hem overgereikt en hij, eene reverencie gemaakt hebbende, vertelde Z. M. door Atjempon dat de Koning der Nederlanden den heer van den Bossche tot gouverneur over de Nederlandsche bezittingen ter Kust had gezonden met volle gezag om het bestuur te voeren en dat dezelve hem gelast had Z. M. zijnentwege te groeten en tot een gering blijk van zijne toegenegenheid, eenige geschenken aan hem had gegeven om aan Z. M. te brengen. De Koning beval Atjempon om hem de geschenken te laten zien. Dezelve bezichtigd hebbende, verzocht hij Quassie Meizang den gouverneur voor hem te bedanken. Wij ontvingen van Z. M. vier karaffen rhum, waarmede wij op zijne gezondheid en welvaart dronken."

Het voornaamste doel van het gezantschap, het overhandigen van een brief van den gouverneur van Elmina, had eerst den 10 augustus plaats. „Omtrent middernacht," hervat de heer Graves, „kwam Atjempon ons roepen om met den brief des gou-

verneurs ons naar het hof te begeven. Aldaar gekomen zijnde, werden wij in het audientieplein gebracht, en hetzelve werd van hovelingen en bedienden ontruimd. Z. M. gegroet hebbende, zetteden wij ons voor hem neer. Aan zijne rechterhand zaten vier linguisten, en aan zijne linkerhand vier voorname hoofden. De brief werd Z. M. door Atjempon zonder omslag ter hand gesteld. Z. M. gaf hem mij eigenhandig over. Terwijl ik hem voorlas vroeg Z. M. den gezant of ik van Hollandsche afkomst ben; dewelke vraag hij met ja beantwoordde. Ik vertaalde den inhoud en hij beviel Z. M. zoo zeer dat hij uitriep als in geestdrift: „Ik „betuig mijnen dank aan den Gouverneur mijnen vriend. Moge „God zijn doen en laten voorspoedig laten gaan, en tot nut van „de in- en opgezetenen van het Elminasche land in een onge- „stoorde levensgenot bewaren. Zeg hem wanneer gij gaat dat „de geschenken mij zeer bevallen. Ik zal alles doen wat hij in „den brief verlangt," voegde Z. M. bij."

De gezanten hadden al den tijd om Coomassie op te nemen en om met de zeden en gebruiken in deze negershoofdstad bekend te raken. De heer Graves zegt dat de stad op de zijde eens rotsachtigen heuvel was gebouwd en een langwerpig vierkant vormde. De huizen waren van hout en klei, uitgezonderd een huis, dat met het paleis verbonden was, met steenen en kalk was opgetrokken en den naam droeg van het kasteel. De straten waren breed en hadden allen namen. Op kleine afstanden van elkander stonden kapotboomen en Indische vijgenboomen, onder de schaduw waarvan de inboorlingen zich wellustig neërvleiden. Aan het uiteinde der groote straat lag Samanpone, het zoogenaamde geestenwoud, waar de rompen der opgeofferde menschen werden geworpen. De gieren die in de boomen fladderden, alsmede de onverdragelijke stank die er uit opwelde, wezen reeds van verre dien vreeselijken doodenakker aan. De heer Graves schat de bevolking van Coomassie op meer dan 300,000 zielen. Volgens hem, zijn de Ashantijnen schranderder dan de kustbewoners; zij zijn trotsch, wreed en krijgszuchtig, zeer aan hun geboortegrond gehecht.[1]

De Koning is een absoluut despoot; hij beschikt naar willekeur over het leven van zijn onderdanen en is erfgenaam van al het goud dat zij bezitten, van den hoogste tot den laagste. De gezanten waren onder anderen getuigen van een begrafenisplechtigheid, waarbij een aantal negers het leven lieten. We

laten hier weder de naïeve beschrijving van den heer Graves volgen:

„23 augustus. De hoofden en Caboceërs der kleinere krommen zijn in de stad komende ten einde morgen bij te dragen tot het afmaken van de begrafeniscostume der tante des Konings; hunne entrée was eclatant, maar naderhand met het ijzingwekkende gemengd. Al de hoofden offerden menschen aan de godheden op de wegen, waardoor zij in de stad kwamen om hunne entrées voorspoedig te maken.

„Circa vier ure werd een zekere man, zijnde de zoon van Essam, die onlangs om laeze majestatis is van kant gemaakt, gekneveld; een koord door den neus gehaald waarbij een mensch trok, een mes door de wangen gestoken, en gemarteld op de barbaarsche wijze, trom achter hem geslagen en eindelijk omgebracht door de beulshanden, door het afkappen van de lichaamsdeelen.

„Den 24, omtrent tien ure, begonnen de hoofden en de koninklijke familie te schieten ter eere van de overledene. De Koning zelf was met de troepen schietende, nabij het zoogenaamde geestenwoud toen de sacraficie van menschen begon en dezelfde eindigde met eene tentoonstelling van de rariteiten van 's Konings museum.

„25 augustus. Des namiddags omstreeks drie ure gingen de hoofden met hunne troepen, hofbedienden, prinsen met hunne gevolgen bij den Koning nabij Samanpone zitten om de costume te helpen maken. Wij gingen door de foule en den Koning gegroet hebbende gingen wij op een kleinen afstand van hun zitten. Uit de foule kipten de beulen menschen uit om opgeofferd te worden. Al de dingen welke de koninginnen bijbrachten om de begrafeniscostume te maken werden door een bijna eindelooze rij van meiden ten toon gesteld; onder dezelve waren een lindentak met stukken berggoud omhangen; een koe met inlandsche zijde gekleed en met een ander door den neus gehaald; menschen welke olie droegen om kennis te geven dat zij als slachtoffers zullen gebruikt worden; allerlei soorten van huisraden, keukengereedschappen enz., werden gedragen en andere op stokken in de hoogte gehouden. Daarna volgden princessen, prachtiglijk gekleed en dansende naar de Barbaarsche speelinstrumenten, gevolgd door groepen koninginnen, eenvoudig gekleed en hielden in hare handen gouden calabassen (fiool-vor-

mige). De koninginnen zonden allerlei soorten van eetwaren aan zijne barbaarsche Majesteit, ten einde zich daarmede te ontnuchteren, dewijl zij voorgaven dat gedurende de costume Z. M. niets genuttigd heeft. Uit de troepen, die de hoofden omringen, werden menschen uitgekozen en ter dood verdoemd. Om die ijzingwekkende gewoonte niet te bekijken, keerden wij naar huis. Den volgenden dag ging ik de gesacraficeerden tellen en vond mannen en vrouwen ten getalle van 59 als doode honden liggen en gieren (Vulturus monachus) vergastten zich op de rompen."

Er was een klein naspel op dit begrafenis-costuum. De dochter van de overledene had het bij die gelegenheid gebruikelijke dieet der naastbestaanden letterlijk gehouden en „ging ad patres door te lang vasten." Haar verscheiden werd opgeluisterd met het slachten van dertien menschen. Ook verhaalt de heer Graves, dat, op zekeren dag van de maand september, Quakoe Duah naar Bantama de daar bewaard wordende voorouderlijke stoelen ging bezoeken en dat, wanneer hij zulks deed, een of twee menschen worden gekeeld om met hun bloed de stoelen te bestrijken. Soms hadden ook hofpartijen plaats, die zonder bloedvergieten afliepen en waarop de Koning en zijn hofgrooten zich als echte drinkebroers deden kennen.

De gezanten van den gouverneur van Elmina hadden overigens niet te klagen over koning Quakoe Duah. Hij voorzag hen ruimschoots van de noodige levensmiddelen, en toen zij eindelijk zijn hof zouden verlaten zond hij hun eenige geschenken, bestaande in stofgoud, een slaaf, een stuk inlandsche zijde, eenige ankers rhum, enz. Hij stuurde Atjempon bij de gezanten om een brief te dicteeren aan den gouverneur, dien hij, den 14 september op de audience de congé, zich liet voorlezen er bij voegende „dat het hem aangenaam zoude zijn, wanneer de gouverneur, zijnen vriend, op ontvangst deszelven geen tijd zal verliezen om zich naar Coomassie te begeven ten einde de aannaderende Jams-costume bij te wonen."

Koning Quakoe Duah bleef hierna de beste verstandhouding met den gouverneur van de Nederlandsche bezittingen onderhouden. In 1863 raakte hij echter met de Fantijnen overhoop. Na zijn overlijden in 1867 en, onder de regeering van zijn opvolger Coffie Calcalli, kwam het zelfs tot een hevigen strijd tusschen de Fantijnen en de Ashantijnen, in welke Atjempon, tot groot-

vaandrig verheven, de voornaamste rol speelde. De aanleiding werd door de Fantijnen gegeven. De Elmineesche negerregeering had eenige personen van rang afgevaardigd om den nieuwen koning van Ashanti met zijn troonsbestijging geluk te wenschen. Nadat zij aan deze opdracht hadden voldaan, ondernamen zij in 1868 den terugtocht, vergezeld door eenige Ashantijnen. Aan den oever der Prah, de grensrivier tusschen Ashanti en Fanti, werden zij door de bevolking van Assin aangevallen, van hunne goederen beroofd en velen gedood en gewond, zoodat zij verplicht waren naar Coomassie terug te keeren. Een jaar later, kreeg Atjempon van koning Coffie Calcalli last om de Elmineesche gezanten met een gewapende macht naar hunne woonplaats terug te voeren en waarschijnlijk om den vroegeren aanval op de Fantijnen te wreken. Vooral de laatste taak bleek hem zeer welgevallig te zijn. Hij hield verschrikkelijk huis te Axim, Saccondee en elders. De Fantijnen, die hem in handen vielen, werden op de vreeselijkste wijze afgemaakt. In het gezicht van het fort Oranje, liet hij, onder anderen, drie gevangenen op de volgende wijze martelen. Zij werden aan handen en voeten vastgebonden en, om het schreeuwen te beletten, werd hen in elke wang een mes gestoken. Vervolgens werden hen de ooren, neus en mond afgesneden en de oogen uitgestoken. Een mes werd in den schedel gestooten en onder de kin uitgegehaald. Eenige deelen van het lichaam werden open gesneden, met buskruid gevuld en in brand gestoken. Ook staken de beulen de arme Fantijnen gloeiende ijzers in den mond. De pijniging duurde ruim drie uren. Eindelijk werd de patienten het hoofd afgesneden en de romp in zee geworpen.

Binnen het fort bevond zich een zekere Fynn, Fantijn van geboorte, doch sedert lang Engelsch onderdaan en ruim twee jaren op Saccondee als zendeling-schoolmeester gevestigd. Op grond van een moord vroeger door eenige Fantijnen op een Ashantijn gepleegd, reclameerde Atjempon ook dien persoon en zijn gezin om hem en de zijnen ter dood te brengen, tenzij voor hem een losgeld van ƒ12,000 betaald werd. Gelukkig was de gouverneur Nagtglas in tijds gewaarschuwd. Deze zond het stoomschip de Amstel naar Saccondee. De luitenant ter zee 2e klasse F. Zeegers Veeckens debarkeerde met 33 man, marcheerde door de krom naar het fort, dat hij onmiddellijk bezette. Niet zonder groote tegenwoordigheid van geest gelukte het dien

officier den schoolmeester, zijn vrouw en 8 kinderen veilig door de krom naar boord te doen voeren. Geheel Saccondee was op de hand van Atjempon en het was letterlijk onmogelijk andere door hem gevangen genomen Fantijnen te redden. Zij werden des middags om 4 ure, in de krom, in tegenwoordigheid van uit de omstreken toegesnelde menschenmassa's gruwelijk vermoord.

Op het laatst van december 1869 kwam Atjempon te Elmina aan en hield op negerwijze een luisterrijken intocht met 150 man, waarvan 75 gewapend waren. Het Nederlandsche bestuur nam daarvan geen notitie; doch weinige weken later, deed de gouverneur hem voor zich verschijnen om zich te verantwoorden. Hij gaf voor alles in het belang der Hollanders te hebben gedaan, en hun bewijzen van zijne gehechtheid te hebben gegeven door hunne vijanden te vermoorden. Als gezant van Ashanti was het moeielijk hem te behandelen zooals hij verdiende behandeld te worden. Reeds werden de Elmineezen door de Fantijnen in het nauw gebracht; het was dus zaak de oude bondgenooten van Elmina niet tegen zich in te nemen. Men liet hem met de Elmineezen uittrekken om hunne vijanden te bekampen in de omstreken van Elmina; maar hij bleef een lastigen en hinderlijken gast. Hij bleek de voornaamste hinderpaal te zijn voor het herstellen van den vrede tusschen de Elmineezen en Fantijnen, werd aanmatigend tegenover zijne bondgenooten, kortom hij gedroeg zich als een onverbeterlijken onruststoker. Door den gouverneur van Elmina herhaaldelijk te recht gewezen, beboet, in arrest genomen en, op voorspraak van achtenswaardige Ashantijnen, weder op vrije voeten gesteld, werd hij, enkele dagen vóór de overdracht, uit Elmina gebannen en met al zijn volgelingen te Ewianoe aan wal gezet, om van daar naar Coomassie terug te keeren.

Uit een schrijven van een oud Engelsch koopman te Cape Coast Castle aan het Engelsche tijdschrift Ocean Highways, juli 1873, is het waarschijnlijk uiteinde van den grootvaandrig van Coomassie op te maken. Na de overgave van de Nederlandsche forten, verhaalt de schrijver, werd een bericht ontvangen van den koning van Apollonia, meldende dat Atjempon zich aldaar bijna geheel alleen bevond, daar zijn volgelingen op expeditie waren uitgezonden. De kanonneerboot Coquette werd uitgezonden met den politiemagistraat den heer Foster en eenige Fantijnsche politieagenten, die den ellendeling gevangen namen.

Hij werd naar Cape Coast Castle gevoerd in een toestand van verachtelijke vrees. Na beloofd te hebben zich voortaan rustig te gedragen werd hij door een sterke wacht gebracht naar de Prah. De Assineezen wilden hem niet doorlaten en hij zelf huiverde bij het denkbeeld in hunne handen te vallen; hij klampte zich doodsbeangstigd aan de knieën van den korporaal van het politiegeleide en het kostte eenige moeite om hem over de rivier te brengen, waar de politie hem aan zijn lot overliet. Dezelfde schrijver zegt van Atjempon dat hij een enorme gestalte had en tot een merkwaardige hoogte de eigenschappen van een lafaard en een grootspreker in zich vereenigde. Soms luisterde hij de wreede folteringen, waarmede hij zijn vijanden martelde, met zetten van duivelsche boertigheid op, zooals hij onder anderen, eens een zijner slachtoffers den rug liet stroopen van af de heupen tot aan den hals en het vel over de oogen trekken, terwijl hij grimlachende zeide, dat zijn vijand nu ook zelf eens zijn rug kon zien.

Bij zooveel beestachtigheid, geeft het een waar genoegen te kunnen wijzen althans op een neger, die de rol vervulde van een beschaafd man. Het is de Ashantijnsche prins John Ossoo Ansah, die in een uitstekend gestelden Engelschen brief, gedagteekend 13 mei 1871, den gouverneur Nagtglas mededeeling doet van de volhardende pogingen reeds door hem aangewend om den vrede tusschen de Ashantijnen en de Fantijnen te herstellen en verder de middelen aangeeft om dit doel te bereiken. De denkbeelden in dien brief ontwikkeld zijn een Westersch staatsman waardig. Blijkbaar heeft de Ashantijnsche vorst een Europeesche opvoeding genoten en is hij een voorbeeld te meer, dat wanneer met negers de juiste weg wordt ingeslagen, zij mede vatbaar zijn voor de hoogste intellectueele en zedelijke ontwikkeling.

Te betreuren was het voorzeker hierbij, dat niet de verlichte prins John Ansah, maar zijn bekrompen bloedverwant Coffie Calcali te Ashanti gezag voerde. De moeielijkheden, welke zich bij en na de overdracht voordeden, zouden dan waarschijnlijk niet plaats gegrepen hebben.

Nauwelijks toch werd te Coomassie vernomen, dat Elmina aan Engeland zou overgaan, of Koning Coffie liet aan den heer Ussher, administrateur van de Britsche bezittingen op de Kust, bij een brief weten, dat het fort Elmina sedert onheugelijke

tijden aan zijn voorouders had behoord en nog zijn wettig eigendom was, dat het den voormaligen koning van Ashanti, Osai Tutoe, was overgegeven in voldoening eener schuld van 9000 pond sterling, en dat de Hollanders steeds schatting aan zijn voorouders en aan hem hadden betaald. De heer Nagtglas, daarvan door den heer Ussher in kennis gesteld, had geen moeite de aanspraak van Ashanti op de souvereiniteit van Elmina te ontzenuwen. Prins Ossoo Ansah en twee andere Ashantijnsche zendelingen, te Elmina ondervraagd, betoonden zich er zeer verwonderd over en antwoordden, dat de Ashantijnen nooit in onmin met de Elmineezen hadden geleefd en dus nooit Elmina konden veroverd hebben; dat de koning van Ashanti een dienaar was van den koning van Holland en dat deze hem een jaargeld, volstrekt geen schatting betaalde; dat koning Coffie waarschijnlijk niet had geweten wat men hem had laten zeggen en dat het wenschelijk zou wezen iemand met een brief af te vaardigen om hem een bepaalde verklaring te doen geven. Aan dien raad werd door den heer Nagtglas gevolg gegeven en koning Coffie bedreigd met de inhouding van zijn jaargeld indien hij zijn aanspraak bleef volhouden. De bedreiging had het gewenschte gevolg. Een dubbele verklaring, in het Engelsch en in het Nederlandsch, werd door de linguisten te Coomassie opgemaakt en behoorlijk door Coffie Calcalli en drie zijner voornaamste hoofden met kruisjes onderteekend, waarin op de nederigste wijze de aanspraak van Ashanti op Elmina wordt verloochend. Om den lezer tevens een denkbeeld te geven van den Ashantijnschen kanselarijstijl, schrijven we hier een drietal zinsneden af uit de Nederlandsche verklaring:

„Hoe kan ik," laat de linguist Coffie Calcalli zeggen, „het fort te Elmina mijn wettig eigendom beschouwd; van oudstijds af, de Ashantijnen hebben nooit met Elmineezen gevochten, maar waren altijd goede vrienden en broederschap, en als iemand zegt dat ik beschouwd Elmina mijn wettig eigendom, is leugen, wel de Elmineezen zijn mijne en zoo is mij zelf aan de Elminezen, omdat wij zijn broeders afkomst van een moeder.

„Ik verklaar nogmaals, in de tegenwoordigheid van Uwe Hoog Edel Gestr. boodschapper H. Plange, dat het kostgeld die ik van de Hollanders krijg, is geen schatting, het is een vrijwillige gift, een geschenk is. Een plaats die het geld 's jaars geniet van een ander stad, is schatting, en hetgeen die maandelings beta-

ling krijgt van zijn meester is ook een salaris, een loon. Ik krijg van het Nederlandsche gouvernement OZ. 2 (twee onsen stofgoud) 's maands, zoo beschouw ik de bezoldiging, maar geen schatting, omdat ik geen gelegenheid heb om elke maand boodschapper naar de Kust verzenden om bovenvermeld bedrag te ontvangen, zoo houd ik tot tijd van mijn jamscostuum vóór dat ik boodschapper zenden om het bovengenoemd bedrag te ontvangen van den Gouverneur te Elmina, ten einde al de benoodigdheden betreffende voor het jamscostuum te verkrijgen.

„Ik verklaar in de presentie van mijn krom's grooten en Uw Hoog Ed. Gestr. boodschapper, dat de Elmineezen zijn geen onderdanen van Ashantijn; maar Ashantijnen en Elmineezen zijn broeders, onder een moeder, en de Hollanders zijn hunne meesters en altijd goede vrienden zijn geweest met hun, beiden zijn onderdanen van de Hollanders, enz."

Toch zweefde er in het brein van Coffie Calcalli iets dat geleek naar het recht der Elmineezen om in de zaak erkend te worden, althans om vrij te wezen hun meester te kiezen. Hij betoonde eenige vrees, dat de reeds onder Engelsch protectoraat verkeerende Fantijnen het overwicht zouden bekomen op zijne bondgenooten en gaf niet onduidelijk te kennen, dat het hem aangenamer zou wezen indien het tweeleedig Europeesch bezit aan de kust gehandhaafd bleef.

Intusschen was het tijdstip voor de overdracht genaderd. Den 6 april 1872 werd een proces-verbaal van de overgave en overname opgemaakt en onderteekend, van de zijde der Nederlanders, door de heeren J. H. Ferguson, waarnemende gouverneur, J. J. Boelen, Mr. E. J. Huber, F. Martin Luther, G. E. Eminsang en Wm. Smith, en van de zijde der Engelschen, door de heeren J. Pope Hennessy, gouverneur-generaal der Engelsche bezittingen aan de Westkust van Afrika, H. T. Ussher, J. E. Commerell, C. S. Salmon, D. P. Chalmers en Robert S. Turton. Op dezelfde wijze werden twee dagen later de forten St. Antony te Axim, Metalen Kruis te Dixcove en Batenstein te Bonty overgegeven. Tevens werd dit feit den volke verkondigd door twee proclamatien van de heeren Ferguson en Pope Hennessy.

In de eerste dezer stukken werd gezegd, dat de onvoldoende staat van zaken ter Kuste van Guinea sedert vele jaren 's Konings aandacht heeft getrokken. „Zijner Majesteits wensch," heette het vervolgens, „om aldaar vrede en rust te verzekeren gelijk die el-

ders in de Nederlandsche bezittingen heerschen, bleef onvervuld. Met leedwezen werd de Koning hierdoor tot de overtuiging gebracht dat zijne goede bedoelingen belemmerd worden door hinderpalen, die niet zijn weg te nemen, zoolang het verschil van gezag en van vlaggen gedurige aanleiding geeft tot oneenigheid tusschen u en naburige volkstammen. Na rijp beraad is Zijne Majesteit, dienvolgens tot het besluit gekomen, eene schikking te treffen, waarbij de Nederlandsche bezittingen en rechten ter Kuste worden overgedragen aan Zijner Majesteits bondgenoote de Koningin van Groot-Brittannie en Ierland nadat vooraf de zekerheid ontvangen was, dat zij u als een vrij volk zal behandelen, uwe belangen ten ernstigste zal behartigen en uw welzijn en uwe veiligheid ook door haren invloed op de andere, reeds onder hare bescherming staande, vrije negerstammen zal bevorderen."

Verder werd medegedeeld, dat er gezorgd was dat niemand wegens deelneming aan vroegere gebeurtenissen werd verontrust of bemoeilijkt; dat het aan allen die het mochten wenschen, zou vrijstaan naar andere Nederlandsche bezittingen of ook naar elders te verhuizen, met medewerking van de Nederlandsche autoriteiten — een bevoegdheid waarvan, zooals later bleek, niemand gebruik heeft gemaakt; — dat alle gepensioneerden behoorlijk hunne pensioenen zouden bekomen; en de koningen, hoofden en bevolkingen ter kuste werden ontslagen van den eed om geen andere dan de Nederlandsche bescherming te zullen aannemen. Na dankbetuiging voor de bewezen trouw en vriendschap, eindigde de Nederlandsche proclamatie met het volgende vaarwel:

„Het is 's Konings oprechte wensch, dat het u altijd welga, en hoe smartelijk het ook vallen moge van u te scheiden, is Zijne Majesteit zich echter bewust, daardoor te handelen in uw welbegrepen toekomstig belang. Al worden de langdurige betrekkingen opgeheven, die tusschen Nederland en de Kust van Guinea bestaan hebben, blijft niettemin, de verwachting, dat de aloude vriendschap niet zal verbroken worden, waarop Zijne Majesteit zal blijven prijs stellen. Bij goede gezindheid van uwe zijde en vertrouwen in Hare Majesteit de Koningin van Groot-Brittannie en Ierland, zullen de vooruitzichten en wenschen zich verwezenlijken, welke de Koning voor u koestert en zal Zijne Majesteit zich mogen verheugen in het bericht uwer tevredenheid en welvaart."

De Engelsche proclamatie was kort en bondig. De heer Pope Hennessy herinnerde aan de transactie, welke tusschen Nederland en Engeland had plaats gegrepen en beweerde, dat de hoofden der verschillende Elmineesche stammen en de vertegenwoordigers van de overige inheemsche bevolking vrijwillig tot hem waren gekomen en hunne volledige instemming met de overdracht hadden gegeven. Daarom aanvaardde hij, in naam van Koningin Victoria, de regeering over het vereenigd grondgebied op de Kust van Guinea. Hij verklaarde, dat de Koningin hare genegenheid en bescherming schonk zoowel aan de Elmineezen als aan de Fantijnen of aan eenig anderen West-Afrikaanschen negerstam; dat Hare Majesteit met misnoegen elke rustverstoring zal beschouwen van eenigen stam in de nabijheid van de Britsche nederzettingen, en dat Harer Majesteits vriendschap en goede raad gelijkelijk verzekerd zijn aan alle negerhoofden en stammen die de rust bewaren en vredelievenden handel drijven.

Daarmede was de overdracht een fait accompli. Het bezetten der forten door de Engelsche troepen en het aftrekken der onzen had met militaire eerbewijzen plaats. Na de overgave werd de Engelsche vlag geheschen naast de Nederlandsche. Beide vlaggen bleven nevens elkander waaien tot zonsondergang en werden gesaluëerd met 101 schoten. De Hollandsche officieren en ambtenaren keerden naar het moederland terug [1]). De kleurlingen, inboorlingen van Elmina, gingen in Engelschen dienst over. Ook de daar aanwezige oud-gedienden van het Nederlandsch-Indische leger schikten zich in de overdracht en werden al spoedig door de Engelsche autoriteiten met goed gevolg gebezigd tot verzekering van orde en veiligheid. Met de souvereiniteit en de rechten alsmede de forten van Nederland gingen tevens alle roerende zoowel als onroerende goederen over, die, blijkens de inventarissen in de proces-verbalen van de kleine forten, betrekkelijk weinig waarde hadden. Toch stonden de Neder-

---

[1]) Behalve de luitenant Joost, die als een soort van consulaire agent achter bleef, in afwachting van de aankomst van den heer Le Jeune, benoemd tot consul van Nederland te Elmina. In een oploop van eenige gewapende negers tegen Eminsang, dezelfde die vroeger met een zending der negerregeering naar Nederland is belast geweest, kreeg de heer Joost een geweerschot in de heup, waaraan hij den volgenden dag bezweek. De drie inlandsche daders, door een jury samengesteld uit hunne landgenooten ter dood veroordeeld, ondergingen hun straf den 20 juli 1872.

landers op een paar souvenirs, die naar Nederland zijn gezonden, namelijk de ivoren met gouden banden beslagen kommandostaf, die de Nederlandsche gouverneurs bij de nederlegging van het bestuur aan hunne opvolgers pleegden te overhandigen, en twee oude zilveren bekers, waarop een geslachtswapen is gegraveerd, waarschijnlijk een geschenk van een der vroegste gouverneurs en waarvan gebruik is gemaakt bij de bediening van hel Heilig Avondmaal.

De verhouding van het nieuwe bestuur met Ashanti moest echter nog geregeld worden. De Nederlandsche afgevaardigde Plange was er niet in geslaagd koning Coffie voor den nieuwen staat van zaken te bekeeren. Het bleek dat hij zich steeds van de overdracht een allervreemds denkbeeld vormde. Aan zijn hof werd, zooals het den heer Prange uitdrukt „believed that the transfer to Her Majesty Queen Victoria of all the rights of sovereignty, jurisdiction and properties which His Majesty the king of Netherlands possess in the coast of Guinea, are for the purpose to pay the dowry to Her Majesty the Queen Victoria owing that she is a wife of His Majesty the king Willem, having not enough money to pay the dowry as usual costum and in stead of that given His rights on the coast to Her Majesty's families as dowry." De heer Plange was ditmaal niet met leêge handen te Ashanty gekomen. Hij bracht, van wege den Nederlandschen gouverneur van Elmina, als geschenken mede een grooten spiegel met vergulden lijst, een vergulden degen en een dito chako. Het kostte hem niet minder dan twee maanden tijds om die geschenken van Elmina naar Coomassie over te brengen. Op de slechte voetpaden werd de spiegel met vernietiging bedreigd en koning Coffie, daarvan verwittigd, liet een weg aanleggen waarover de Heer Prange eindelijk met het kostbare meubelstuk de hoofdstad van zijne zwarte Majesteit kon bereiken.

De geschenken bevielen koning Coffie zeer. Ook was het hem aangenaam te vernemen, dat de Engelsche regeering zijn jaargeld zou verdubbelen. Maar hij was niet te bewegen, drie Duitsche zendelingen, de heeren Kuehne, Bonnat en Ramseyer, de laatste met vrouw en kind, die zich in zijn rijk hadden gewaagd en te Coomassie door hem werden gevangen gehouden, los te laten. Voor de gevangenen werd hem een som van 1000 pond sterling aangeboden; maar hij meende door talmen 2000 pond en meer te krijgen, en verweet den heer Plange, dat hij hem

in de zaak belemmerde, zoodat ook deze, na te Fommanah erg mishandeld en beroofd te zijn geworden, naar Coomassie als gevangene werd terug gevoerd. Hetzelfde lot was een latere afgevaardigde van den gouverneur Harley te Cape Coast, den heer Joseph Dawson of Lawson, beschoren. Intusschen werd de oorlog tegen de Fantijnen hervat en de Europeesche gevangenen kregen in last met behulp van 150 Fantijnsche krijgsgevangenen een huis van twee verdiepingen voor Coffie te bouwen. Andere Fantijnen werden geslacht voor de zoogenaamde oorlogscostume.

Dit duurde tot januari 1874. Den 21sten ontving koning Coffie een brief van sir Garnet Wolseley waarin hij hem mededeelde, dat hij gemachtigd was hem te straffen; dat vóór alles de gevangenen moesten in vrijheid worden gesteld en hen vervolgens een schadevergoeding moest worden gegeven voor hunne geroofde goederen en koning Coffie als oorlogkosten 5000 onsen stofgoud had te betalen. Coffie liet den heer Kuehne los; maar blijkbaar meende hij hiermede sir Wolseley te verschalken om niet verder tegen Coomassie op te rukken. De Britsche bevelhebber marcheerde terstond tot Fommanah en dreigde Coffie de overige gevangenen zelf te komen halen, waarop ook zij de vrijheid verkregen om Coomassie te verlaten. Plange werd echter niet uitgeleverd. Te Ammoaful kwam het, den 3den februari, tot een treffen tusschen de Engelschen en de Ashantijnen. De Ashantijnen trokken in woeste vaart terug naar Coomassie. Des avonds van dien dag werden alle aldaar nog aanwezige gevangenen, onder welke de heer Plange, verzameld en in ketenen geklonken om te worden afgemaakt. Den 4den februari, des morgens, vóór de laatste worsteling tegen de Engelschen, kwamen beulen, pikten een der gevangenen uit en offerden hem aan de oorlogsgoden. In den namiddag waren de Ashantijnen totaal verslagen. Coffie Calcalli zette het op een loopen; maar gaf nog last om des nachts alle gevangenen te vermoorden en des anderen daags het gevecht vóór Coomassie te hervatten. Gelukkig rekende hij buiten de plannen van sir Wolseley. Denzelfden dag, des avonds om half zes ure, trokken de Engelschen met een luid hurah! Coomassie binnen en, op het eerste gerucht dat zij er waren, liepen de Ashantijnen, die de gevangenen bewaakten, op de vlucht en lieten zelfs in den haast hunne messen in den steek. Een kwartier later werden de gevangenen van hun boeien verlost en den volgenden morgen met een ge-

wapende geleide naar Cape Coast gevoerd, waar de Nederlandsche afgevaardigde en zijn Fantijnsche lotgenooten den 18 februari aankwamen.

De tuchtiging van Coffie Calcalli schijnt het overmoedig negerhoofd de overtuiging hebben gegeven, dat hij niets vermag tegen de Europeesche macht, die thans met de overige kuststreken ook Elmina bezit. Sedert was althans geen sprake meer zelfs van onderlinge twisten tusschen Fantijnen, Ashantijnen en andere negerstammen. Misschien, indien Engeland er in slaagt de feitelijke orde te handhaven, breekt er, in strijd met de ongunstige verwachtingen welke van Afrika's Westkust worden gekoesterd, een betere toekomst voor de negerstammen aan; maar wat er van die stammen en van het land dat zij bewonen nog te maken zij, Nederland behoeft 't niet te betreuren dat het afgezien heeft van de van zijn standpunt onmogelijke taak de negers tot een hooger leven op te leiden en te beschaven.

G. H. van Soest.

De krijgskundigen à posteriori.

Toen Napoleon I, in zijn ballingschap te St. Helena, kennis kreeg van de vele aanvallen, die in de eerste jaren der Restauratie, tegen zijn oorlogsbeleid gericht werden en, daarover reeds terecht verstoord, ook het werk van den generaal Rogniat, Considérations sur l'art de la guerre, onder zijn oogen kwam, liet hij zich deze bittere woorden ontvallen: „Dogmatiser sur ce que l'on n'a pas pratiqué est l'apanage de l'ignorance; c'est vouloir résoudre par une équation du second degré un problème de géométrie transcendante qui ferait pâlir Lagrange ou Laplace."

Onwillekeurig komen deze woorden voor den geest, wanneer men let op de critiek, welke van verschillende kanten over het beleid van den opperbevelhebber der tweede expeditie tegen Atjeh wordt gevoerd. 't Is waar, thans nog meer dan in het begin dezer eeuw moet een ruim veld worden gelaten aan halve kennis en betweterij, en, indien den grooten meester in de kunst der oorlogen de les werd voorgelezen door allerlei slacht van theoristen, moet het generaal van Swieten in zekeren zin als een eer toegerekend worden, dat zijn daden en handelingen evenzoo worden nagepluisd en à posteriori zijn beleid wordt afgekeurd.

Van de Nederlandsche opperofficieren, die zich aan die kritiek waagden, is er geen een, die ooit in 't vuur gekommandeerd heeft en de meesten, zoo niet allen toonen dat zij zich van In-

dische oorlogen, van de eischen, die in Indië den bevelhebber eener militaire expeditie worden gesteld, geen flauw denkbeeld vormen. Voor de critiek van Indische hoofd- en andere officieren die, treurig genoeg, in het koor der aanvallers mede doen, is evenzoo een gereede verklaring te vinden. Van al de nog in leven zijnde Indische militairen, is generaal van Swieten de eenige, die eenigzins groote troepenafdeelingen aangevoerd heeft. Alle anderen, met generaal Verspijck te beginnen, hebben nimmer meer dan detachementen gekommandeerd en dan nog in landstreken, die sedert lang onder ons bestuur waren, waar wij pakhuizen en magazijnen bezaten, over wegen en vervoermiddelen konden beschikken, betrekkingen hadden met hoofden die ons toegenegen waren, enz. Doch veldtochten in landen, die ons geheel onbekend zijn en waar wij niets van dat alles vonden, waren vreemd aan allen die met generaal van Swieten de tweede expeditie mede maakten. Zij hadden geen der drie Balische, geen der twee Bonische veldtochten medegemaakt, eenige hoofd-officieren en anderen slechts de eerste Atjehsche. Kolonel, thans generaal De Neve is de eenige die de derde Balische expeditie had bijgewoond en juist was De Neve het volkomen met generaal van Swieten eens, dat, zonder magazijnen enz., niets ernstigs behoorde ondernomen te worden. Zóó weinig logisch is, onder anderen, de gedachtengang der onervaren bedillers van het beleid van den opperbevelhebber der tweede expeditie, dat zij vergeten zijn, dat de eerste expeditie is mislukt omdat men met te veel overhaasting, zonder samenhang, zonder de basis verzekerd en al het noodige gedaan te hebben tot proviandeering enz. der vooruitgeschoven troepen, is vooruitgegaan, en toen men dien misslag ontdekte, geen energie en volharding genoeg heeft gehad om dien te herstellen. Men prijst een ander stelsel van oorlog voeren aan alsof dat andere stelsel te Atjeh niet reeds proefondervinderlijk gebleken is onhoudbaar te zijn, alsof er eenige kans zou bestaan om niet, gelijk de eerste maal, te komen, te zien en teruggeslagen te worden.

Het verklaart zich dus, dat het meerendeel de onmogelijkheid niet begrijpt, om bij de tweede expeditie, zonder bezwaren en zonder er tijd voor te nemen, ongeveer 11,000 man (de noncombattants, officiersbediënden enz. medegerekend) te voeden, 300 paarden en even zoo veel slachtossen te voederen, allen zoo goed mogelijk en met gepaste orde te legeren en te parkeeren.

Van Nederlandsche militairen, die zelfs niet door studie trachten op de hoogte van Indische toestanden te geraken, laat het zich nog gemakkelijker verklaren. Verwondering kan het daarom niet baren, dat de generaal Booms ook gemeend heeft, naar aanleiding van een „open brief aan generaal Knoop," door den pseudoniem „Brutus," zich te moeten aansluiten (in de Gids, februari 1875) aan degenen die hem zijn voorgegaan om het oorlogsbeleid der tweede Atjehsche expeditie af te keuren.

De generaal Booms zegt zich te bepalen tot krijgskundige gronden en gewaagt van: aanzienlijk tijdverlies; het niet doortastend handelen en met volle macht; het niet vervolgen van den geslagen vijand zoodat deze telkens de gelegenheid had zich van een partiëele nederlaag te herstellen; het niet vernielen van de middelen, die den vijand konden dienen om den oorlog voort te zetten; het afbreken van de expeditie zonder dat een afdoend resultaat was verkregen en vooral op het oogenblik van een échec, dat van 16 april.

Dit alles, zegt generaal Booms „Brutus" na, was het gevolg van de optimistische verwachting van generaal van Swieten, dat de vijand van zelf in onderwerping zou komen, en, voegt hij er bij, dergelijke afwijking van de krijgskundige regelen is alleen door het succes te rechtvaardigen.

De woorden: krijgskunde, niet doortastend handelen, niet vervolgen van den geslagen vijand enz. kunnen woorden van groote waarde zijn, als zij in de juiste en ware beteekenis worden gebruikt. Zij verliezen echter hunne waarde als zij verkeerd aangehaald worden en niet passen op de feitelijke toestanden waartegen men ze aanwendt.

Blijkbaar heeft generaal Booms zich een krijgskunde en operatiën voorgesteld zooals zij in onzen tijd en in beschaafde landen oorlog voerende, ook niet anders gedacht kunnen worden, dat is: een leger beschikkende over goede wegen, middelen van vervoer, magazijnen en landstreken, waar al de hulpmiddelen worden gevonden, die een beschaafd volk bezit, als: goed ontgonnen velden, ruime woningen, groote dorpen of steden, handel in 't groot en klein en allerlei soorten en takken van nijverheid, fabrieken en trafieken. Voorts een leger tegenover zich, dat aan het gebruik van dezelfde wegen gebonden is en dezelfde behoeften en middelen van bestaan niet ontberen kan, dat buiten die wegen zich niet bewegen en buiten die magazij-

nen niet leven kan, en, verslagen wordende, zich niet spoediger verwijderen dan de overwinnaar vervolgen kan.

Zoo is echter de feitelijke toestand te Atjeh niet. Daar zijn geen wegen, geen mechanische middelen van vervoer, geen bewoonbare dorpen of steden, geen takken van nijverheid, fabrieken noch trafieken, en ook geen middelen te vernielen „die den vijand kunnen dienen om den oorlog voort te zetten." Wil men zich een ietwat benaderende voorstelling maken van den feitelijken toestand, dan denke men zich een op Europeeschen voet georganiseerd leger ontscheept op eenig punt van ons land, bijv. te Scheveningen, Katwijk of Zandvoort, en denke zich dan ook die reeks van steden en dorpen weg, die de welvaart van Noord- en Zuid-Holland uitmaken, dat is: het naakte strand zonder meer, voorts een tropische zon, geen beschutting noch magazijnen en geen andere levensmiddelen dan die welke van de schepen worden aangebracht, reeds dadelijk bezwaard met vele zieken en geen andere middelen van verpleging dan veldambulancen, en eindelijk met geen zekerheid wetende waar het de schreden moet richten om het object der operatiën te bereiken [1]).

Wanneer men dus, met het oog op Atjeh, van krijgskunde wil spreken, moet het niet zijn een krijgskunde van den modernen tijd, maar van vele eeuwen herwaarts en dan nog zal de voorstelling niet eens juist zijn, want te Atjeh had het opereerende leger, zonder wegen en voldoende vervoermiddelen te bezitten, aan hedendaagsche behoeften te voldoen, die eeuwen geleden niet bekend waren, terwijl men toen toch ook wegen en vervoermiddelen had, die te Atjeh ontbraken.

Als er in onze Europeesche oorlogen een brug wordt vernield, begrijpt een ieder dat de weg gesloten en de gemeenschap gestremd is. Wanneer men echter, zoo als te Atjeh, moet operee-

---

[1]) Weinige uren na de landing liet de generaal Verspijck om drinkwater vragen: geen kleinigheid voorwaar om dit voor een hoeveelheid van 3000 man van boord te zenden Een officier van gezondheid der zeemacht kwam rapporteeren, dat hij aan wal gegaan zijnde, een twintigtal choleralijders had zien liggen, die aan hun lot waren overgelaten. Het is zeker gemakkelijk après coup over gebrek aan doortasting te spreken of te beweren dat men het met het beleid van den opperbevelhebber niet eens is geweest, wanneer men zich de feitelijke omstandigheden niet herinneren wil.

ren in een land zonder wegen en wateren moet overtrekken zonder bruggen, schijnt geen onzer militairen te denken dat daarvoor tijd en voorbereidingen noodig zijn.

Maakt men zich in Europa gereed voor een oorlog dan begint men magazijnen op te richten om het leger te voeden en de verbruikte oorlogsbehoeften aan te vullen. In Indië, bij overzeesche expeditien, kan men de magazijnen eerst na de landing aan wal overbrengen en moet men voorloopig leven van hetgeen dagelijks uit de schepen aangevoerd wordt.

Dat dit tijd vordert en de operatien belemmert; dat niet gelijktijdig dezelfde dragers (koelies) levensmiddelen kunnen helpen ontschepen en aanvoeren, en een transportpark voor de marcheerende troepen uitmaken begrijpen onze geleerde militairen niet, zelfs niet eens de Indische, die, evenals „de Patriot" en „Brutus," lessen in de krijgskunde denken te geven en de eenvoudigste elementen om zich te kunnen in beweging stellen over het hoofd zien.

Redeneerende over het gemis aan voldoende vervoermiddelen, dat in Indië een bestendige hinderpaal is voor snelle of ver in het binnenland voortgezette operatien, vooral als het overzeesche tochten betreft, komt al ligt de vraag voor den geest: „Waarom neemt men dan het getal koelis niet ruimer?" Het antwoord is: Vooreerst, zij zijn in voldoende hoeveelheid niet te bekomen; maar al ware dit niet het geval, dan zou het middel niet afdoende zijn. Immers 1000 koelis, in casu bannelingen, voor het meerendeel krachtelooze uitgeputte en voor arbeid weinig geschikte lieden, verhoogen wel met dat getal de individuen die overgevoerd, gevoed en verpleegd moeten worden; maar verhoogen de werkkrachten zeer luttel. Zij verhoogen de impedimenta zeer aanzienlijk zonder een daarmede evenredig nut aan te brengen.

Om zich een denkbeeld te kunnen maken van de onbeweeglijkheid, dat een Indisch leger eigenaardig heeft òf het al of niet de noodige vervoermiddelen met zich voert, laten wij hier volgen de sterkte en de vervoermiddelen van het Britsch-Indische leger bij de expeditie in Abyssinië.

Het leger had aan combattants 500 officieren, 4500 minderen Europeanen en 9500 minderen inlanders, te samen 14000 minderen; voorts 2500 paarden voor de kavallerie en artillerie; wijders voor de transportparken 16,000 muilezels, 1600 draagpaar-

den, 6000 kameelen, 1800 ezels, 7000 trek- en draagossen en 44 olifanten voor het transporteeren van het veldgeschut in de bergstreken.

Is het wel noodig op te merken, dat het niet mogelijk is orde en regelmaat te brengen in de beweging, in het beladen en ontladen, parkeeren, voederen enz. van die onafzienbare rij dieren? Hetzij men dus een ruim voorzien transportpark heeft, hetzij men het moet missen, altijd zullen de bewegingen van het leger zich daarnaar moeten regelen, langzaam en afgemeten moeten zijn. Het is in tropische klimaten niet te vermijden en een noodzakelijk kwaad. Onze zoogenaamde geleerde critici schijnen dat niet te weten [1]).

Het is niet duidelijk wat de generaal Booms bedoelt met het „niet vervolgen van den geslagen vijand, zoodat deze telkens de gelegenheid had zich van eene partieele nederlaag te herstel-

---

[1]) Dat het bij dezen gelukkig afgeloopen veldtocht ook niet alles ging zooals de theoristen zich voorstellen, is af te leiden uit hetgeen Dr. J. Bechlinger zegt, die de expeditie als officier van gezondheid heeft medegemaakt en haar beschreven in een werk getiteld: „Ost-Africa. Erinnerungen und Miscellen aus den abyssinischen Veldzuge, Wien, 1870. Hij eindigt zijn verhaal met de volgende bemerking:

„Blicken wir auf den Veldzug zurück, so können die Engländer wahrhaftig nicht genug die Vorsehung danken, und von grossem Glück sprechen, das alles so ablief. Alles übertraf auch die grössten Erwachtungen, die sanguinischten Hoffnungen. Selbst das Wetter, mit ausnahme einiger Tropengewitter gegen Ende der Expedition, welche dem Verkehr durch ihre entladene Gewässer momentan gehemmt und einige Unglucksfälle an Menschen und Thiere hervorgerufen hatten, war ihnen günstig geblieben, und jetzt wo die gefärliche Tod und Verderben bringende Regenzeit anfing war ihre Aufgabe bereits gelöst und ihr Ruckzug vollendet. Den Glück hatten sie, das kan Niemand läugnen. Mag sir Robert noch so takvoll, umsichtig und genial gewesen sein, mögen sie selbst noch so viele Millionen Pfund auszugeben im stande gewesen sein: wenn die eigenthümlichen Verhaltnisse und Umstände nicht obwaltet hätten, man sässe vielleicht noch irgend in einer Amba oder am blauen Nil!"

Wij mogen de Engelschen dien gelukkigen afloop en de gelukkige omstandigheden, die daartoe bijgedragen hebben, niet benijden; maar wel mogen wij ons daaraan spiegelen, en waar het geldt een zoo ernstige zaak, als voor ons de tweede Atjehsche expeditie was, er uit besluiten dat het van beleid getuigde, dat zoo min mogelijk aan het toeval of geluk overgelaten en alles op goede gronden en zekere kansen van slagen uitgevoerd werd.

len," — en „het niet vernielen van de middelen, die dezen konden dienen om den oorlog voort te zetten."

Vermoedelijk hebben wij hier weder te doen met een geheel valsche voorstelling van den feitelijken toestand. Een vijandelijke legermacht toch was er niet; wij hadden slechts te doen met een bevolking, die hare haardsteden of verschansingen verdedigde, gewapend met geweer, lans of klewang. Waren die veroverd en de verdedigers op de vlucht, dan was in een omzien de vijand spoorloos verdwenen, de een hier de andere daar, en zoo spoorloos dat niemand meer te zien was in het door lagunen, kampongs en houtgewas doorsneden terrein, waar alleen de inboorlingen den weg kenden en slechts licht gewapenden en niet met legertros bezwaarden, noch aan orde en samenhang gebonden benden zich doorwerken konden. Een officier, die ervaring heeft van de Indische oorlogen, en de opperbevelhebber bezat die meer dan een van hen, die onder zijn bevelen dienden of van die, welke zijn beleid beoordeelen, weet dat het vruchteloos is een aftrekkenden inlandschen vijand te vervolgen en slechts kan dienen, om de eigen troep zonder eenig nut of resultaat af te matten. Hoogstens kan dit geschieden als men op een vijand gestooten is, gedurende den marsch naar het objectief van den dag; maar wanneer het geldt den vijand uit de stellingen te verdrijven, die beletten om de operatiën naar het hoofdobject te maken, is het nemen dier stellingen al wat vereischt wordt.

Doelt de generaal Booms er soms op om den vijand wat verder naar het binnenland te dringen, dan is de opmerking even onjuist. Het kan immers geen nut hebben, vermits onze troepen toch weder naar het hoofdpunt der operatiebasis moeten terugkeeren en niets den vijand verhinderen kan de verlaten kampongs dadelijk weder te betrekken.

Het vernielen van hetgeen den vijand kan dienen om den oorlog voort te zetten is even denkbeeldig als al de andere valsche voorstellingen, die generaal Booms zich gemaakt heeft. In de verlaten kampongs is nimmer iets van dien aard gevonden: noch huisraad, noch levensmiddelen. noch iets wat tot het voortzetten van den oorlog of zelfs het levensonderhoud dienen kan. Slechts huizen, meerendeels van geringe waarde, waren in die kampongs. Wanneer de generaal Booms meent dat deze vernield hadden moeten worden, dan neme hij de theorie voor zijn rekening; wij zijn haar niet toegedaan.

In spijt van al wat reeds ter bestrijding gezegd is, blijft generaal Booms herhalen dat geen afdoende resultaten verkregen zijn en dat de expeditie is afgebroken na een échec, — dat van 16 april. Het zijn de woorden van „Brutus" die hij herhaalt en tot de zijne maakt.

Is 't, in zijn oog, geen afdoend resultaat, dat onze vlag geplaatst is op en waait van de plaats, waar vele eeuwen de kraton der vroegere vorsten stond, uit een vestiging zoo hecht en sterk dat zij alle middelen van aanranding kan trotseeren? Is 't geen afdoend resultaat dat de macht van het rijk van Atjeh voor immer gebroken is? dat op het oogenblik dat de hoofdmacht Atjeh verliet reeds vijftien aanzienlijke onderhoorigheden de opperheerschappij van Nederland erkend hadden? dat de erkenning van anderen was voorbereid en weder anderen slechts uitstel hadden gevraagd, blijkbaar tot dat zij zekerheid zouden hebben verkregen dat niet andermaal de Nederlandsche macht den bodem van Atjeh zoude verlaten en hen blootstellen aan de wraak van den Sultan? Toen, na het vertrek der hoofdmacht bleek, dat een voldoende bezetting was achtergebleven, om zich te handhaven, en de vestiging van duurzamen aard zoude zijn, kwamen dan ook andere staten hunne onderwerping aanbieden, en thans is de stand van zaken deze dat 31 grootere en 10 kleine peperhavens de Nederlandschen vlag voeren.

Het échec van den 16 april was geen échec, dat op het terugkeeren van de hoofdmacht van invloed mocht zijn. De tijd voor den terugkeer der hoofdmacht was reeds vastgesteld, de schepen voor den overvoer bestemd aangekomen, de proviandeering en meer andere aangelegenheden waren geregeld om 16 april terug te keeren. Alle operatiën, die de opperbevelhebber gelast had, waren naar eisch voorbereid en met succes bekroond geworden, en dat een ondergeschikt hoofdofficier, op eigen gelegenheid lauweren wilde gaan plukken en een nederlaag leed mocht op den algemeenen gang van zaken geen invloed uitoefenen[1]). Is de generaal Booms van een andere meening, dán staat hij een valsch beginsel voor. Zoo doende kan de opperbevelhebber niet meer de leiding der zaken in handen hebben en

---

[1]) De ondoordachte handeling van majoor Romswinkel was een te betreuren feit, wegens de nuttelooze verliezen die het gekost heeft en omdat aan de bevolking was bekend gemaakt dat zij geen aanranding van

zou zij in handen komen van ieder onderhoorige, die zijn chef voor een fait accompli verlangt te plaatsen. Dat mag niet toegelaten worden; maar het schijnt dat men bij ons door een langdurigen vrede het ware begrip van hetgeen de oorlog eischt, ja zelfs van militaire discipline verloren heeft.

De generaal Booms is ook van meening, dat de generaal van Swieten den vijand te ligt geacht heeft. Hoe is dat te rijmen met de bewering, dat hij niet voortvarend, niet doortastend genoeg is geweest? De eene bewering sluit de andere uit; maar men vindt nergens in het betoog van generaal Booms dat zijn critiek op logische redeneering of gang van gedachten steunt. De voorstellen van „de Patriot" lachen hem toe en hij meent zelfs, dat hetgeen thans in Indië plaats heeft, een gevolg zou zijn van de wenken door „de Patriot" gegeven [1]).

Er is geen onkrijgskundiger gedachte denkbaar dan die, welke „de Patriot" aangeeft: „Eene brigade doen landen beoosten de rivier, zonder dralen stoutweg zuidwaarts marcheeren, voorbij den kraton de rivier overtrekken en den vijand in den rug aanvallen." Het is alsof men een kadet hoort, die zooeven de banken der Academie heeft verlaten. „Zonder dralen stoutweg zuidwaarts marcheeren," dat is zonder basis, zonder magazijn, zonder bruggen over de lagune op de rivier, zonder ambulance, blootgesteld om in detail vernietigd te worden. Men kan er zeker van zijn

ons te vreezen zoude hebben als zij tot de werkzaamheden van den vrede terugkeerde, hetgeen ten doel had ze allengs de wapenen te laten nederleggen. Er had dus hier schending plaats gehad eener toezegging, des te ergerlijker, omdat wij ons niet mogen blootstellen van kwade trouw verdacht te worden.

[1]) Al wat door den kommandant Pel gedaan is, is overeenkomstig de aanwijzigingen, die generaal van Swieten op uitnoodiging van den gouverneur generaal, heeft achtergelaten (brief van 19 juli 1874). „Wanneer het terrein ten noorden van Kotta Radja veilig is," wordt daarin gezegd, „en de handen ruimer zijn, kan de aandacht op het westen gevestigd worden, om de VI Moekims (het gebied van Toekoe Nanta) in onderwerping te brengen, en daarna naar het oosten van Kotta Radja (Lampoeloe, Langsepong, Longbattah). De zuidelijke deelen moeten het laatste volgen, als zij dan niet reeds, door den nood gedwongen, uit eigen beweging onderwerping hebben aangeboden." De beschikbare macht zou toereikend zijn geweest, om de bewegingen te doen, die Pel heeft uitgevoerd, als hij niet zoo veel zieken onder de troepen had. Het is om die reden dat hem versterking van p. m. 1000 man werd gezonden.

dat, als de leiding van de tweede expeditie aan „de Patriot" ware opgedragen geweest, zij niet beter zou geslaagd zijn dan de eerste.

Opmerkelijk is dat de militaire critici volstrekt geen notitie nemen van het staatkundig doel, 't welk met de militaire operatien moest bereikt worden. Dat opperofficieren het air aannemen alsof zij daarmede niets te maken hebben, moeten zij weten. Wij zouden juist denken, dat met recht van generaals gevergd kan worden, dat zij althans weten en zich volkomen rekenschap geven van het oogmerk waarmede wordt gevochten. Maar ook, indien men dit niet voor zich zelf doet, dan nog eischt de billijkheid dat men 't tegenover generaal van Swieten in acht neemt. Zijn taak was geen bloot krijgskundige; hij was tevens gouvernements-commissaris. Hij had zoowel een politiek als een militair object te bereiken; en, ronduit gezegd, generaal van Swieten zou zich zijn antecedenten en het hooge vertrouwen der regeering onwaardig hebben getoond, indien hij, bij de leiding der militaire operatien, niet bestendig het staatkundig doel voor oogen had gehad, indien hij gedaan had hetgeen de eenzijdige brigade-generaals in Nederland beweren dat hij gedaan moest hebben.

De generaal Booms sluit zich zoozeer bij die eenzijdige critici aan, dat hij blijkbaar niet eens de moeite heeft genomen om te lezen wat over de staatkundige aangelegenheden en de voorafgegane feiten in het licht gegeven is. Hij schijnt alles te ignoreeren wat daarover gezegd is, zelfs wat daarover in het koloniaal verslag voorkomt. Had hij daarvan kennis genomen, hij zou tot eene andere overtuiging hebben moeten komen. Op bladz. 10 van het koloniaal verslag is toch duidelijk uiteengezet welke de bedoelingen waren van het opperbestuur. Wij lezen aldaar:

„In de eerste plaats komt het nu aan op de oprichting eener versterking in Atjeh-Proper en vestiging aldaar op zoodanige wijze, dat ieder ziet dat het voor altoos is. Tevens moeten de onderhoorigheden bezocht, en, op grond dat wij in Atjeh overwonnen en ons gezag aldaar gevestigd hebben, overreed of gedwongen worden de Nederlandsche vlag aan te nemen, het Nederlandsche oppergezag te erkennen en de voorwaarden te onderschrijven, onder welke wij de tegenwoordige bestuurders als zoodanig willen handhaven. Dezen weg inslaande, waarbij dus het vroegere denkbeeld van integriteit van Atjeh wordt losgela-

ten, heeft men niet zoozeer tractaten als wel acten van erkenning of bevestiging, waarin toch de bepalingen van het Siak-tractaat als richtsnoer kunnen genomen worden. Zoo blijft onze positie als overwinnaar zuiverder, het hinderlijke verschil tusschen al of niet geannexeerde landen vervalt en gelijkvormige regeling wordt bevorderd; waar geen acten geteekend worden moeten wij wel direct besturen, zij het ook in afwachting dat geschikt inlandsch bestuur wordt gevonden. Te dien opzichte, vooral ook in Atjeh-Proper, waar wij, tot dat onze vestiging voltooid is, allen tijd hebben, voor het oogenblik zoo weinig mogelijk prejudicieeren. Het voorgaande is de zienswijze van het opperbestuur, naar aanleiding van Uwer Exellentie's telegram. De gouvernements-commissaris is er echter niet meer aan gebonden dan de omstandigheden, die hij alleen thans geheel juist kan beoordeelen, naar zijn oordeel toelaten."

Inderdaad, toen eenmaal de kraton genomen en dit bolwerk van Atjeh's grootheid in onze handen gevallen was, had het geen nuttig doel meer om den vijand in het binnenland te vervolgen, hem wat meer nadeel toe te brengen en de hoofden wat meer wapenen in de hand te geven, om het volk tegen ons op te zetten. Het doel moest nu zijn een duchtige vestiging op te richten, die blijken droeg dat de bezitneming voor altoos zou zijn, de onderhoorigheden te onderwerpen, ten einde haar steun aan den hoofdstaat te onttrekken, en dezen te isoleeren en aan eigen krachten over te laten. Het zwaartepunt was nu niet meer directe onderwerping of vernietiging van het volk der drie Sagies, maar hun isolement en het verlies van den steun der onderhoorigheden. Was dit bereikt, dan moest de onderwerping van Groot-Atjeh van zelf volgen. Bleef echter de steun der onderhoorigheden aan Groot-Atjeh verzekerd, en kon deze daaruit steeds nieuwe strijdkrachten putten dan was het einde niet te voorzien. Een taktiek zoo als die, welke de bestrijders van generaal van Swieten op het oog hebben, stelde ons aan groote verliezen en onzekere kansen bloot, die ons veel van de verkregen voordeelen had kunnen doen verliezen.

Zonderling genoeg, wat onze eigen tactici niet begrijpen, heef onder anderen, een vreemde schrijver in de *Spenersche Zeitung* van 4 juni 1874 goed en wel gevat. Na een beschrijving van het volk gegeven te hebben en van zijn fanatieken en dapperen aard, waarbij hij opmerkt, dat zij goede militaire leiders

moeten hebben, „want zij vermijden de beslissende gevechten en zoeken hunne stellingen in bosschen, achter moerassen, verschansingen en verhakken en wachten de Hollanders meer in het binnenland af, waar de gemeenschap met de zee moeielijk is en uit dien hoofde tot versnippering der troepen dwingt," vervolgt hij:

„Wat nu te doen met circa 6000 man? Zal van Swieten in het binnenland dringen, maar waarheen? Zal hij den vijand opzoeken, doch waar, als deze goed geleid wordt en zich niet laat wegsleepen? Zal hij met enkele kolonnes een binnenlandschen oorlog beginnen om slechts bentings te bestormen, nietswaardige kampongs en hutten te verbranden of oude leemmuren van vorstelijke residentien omver te werpen, zonder den vijand ooit goed te pakken te krijgen, terwijl elke man die hij verliest hem meer waard is dan den vijand een half dozijn der zijnen, en het juist deze kleine oorlog is met den weinig georganiseerden vijand, die op het zorgvuldigst vermeden moet worden?

„Als de vijand zich tot een goed uitgevoerde defensie bepaalt, zouden in korten tijd meer troepen verloren zijn, dan Holland's koloniale macht kan leveren. Ieder ernstige nederlaag zou echter thans van groote gevolgen zijn; niet alleen Atjeh maar alle meer door vrees dan door macht beheerschte bezittingen van Insulinde zouden op het spel staan. In vele staten is aanzienlijke brandstof voor een uitbarsting tegen Nederland's opperheerschappij voorhanden. Die bezittingen staan met betrekking tot hunne uitgebreidheid in geen goede verhouding tot de macht waarover Holland beschikken kan. Hoe ook de uitkomst zoude zijn, de kosten en inspanningen zouden verbazend zijn. Een opstand op Sumatra en andere bezittingen zou voor Nederland reeds een halve ruine zijn, en nu reeds zijn Atjehsche afgezanten overal in de weer om opruiingen te doen.

„Van Swieten wil boven alles zeker gaan. Daarvoor is noodig niet meer te willen dan men naar waarschijnlijke berekening bereiken kan. Daarom stelt hij zich tevreden met de hoofdplaats van het land te houden, met niet meer troepen dan voor volkomen defensieve zekerheid noodig is en de kust te blokkeeren. Hij rekent er op dat de Hollanders het tienmaal langer kunnen volhouden dan de Atjehneezen. Hij wil niet naar het binnenland, maar wil den vijand verlammen. Hij weet dat na den strijdroes en het fanatismus weder nuchtere overwegingen bij de Atjehsche

hoofden en het volk zullen volgen. Met de spanning zal de eenstemmigheid ophouden, de districten zullen verschillende belangen hebben en oneenigheden onder de hoofden zijn alsdan onvermijdelijk. Zoo zullen de hoofden een voor een bukken. Is de kamproes vervlogen, wordt aan het fanatismus geen voedsel gegeven, heeft gematigdheid vertrouwen opgewekt, dan zal de verzoening komen. Atjeh valt dan toch in jaar of dag als een rijpe vrucht aan Nederland toe, wijl noch volk noch hoofden dezen stand van zaken dragen kunnen. De dood van den Sultan begunstigd het tegenwoordige voornemen om het land te annexeeren. De heerschappij over vele rijken van den Indischen Archipel is meer door staatkunde dan door de wapenen verkregen. Op deze wijze heeft Nederland zich in vele streken van Insulinde gevestigd en zijn heerschappij uitgebreid, terwijl wapengeweld niet meer sporen zou hebben achtergelaten dan de eb en vloed in het zand der duinen. De Sultan is dood en de districtshoofden waren van hem zeer onafhankelijk. Nederland erkent geen nieuwen Sultan, kent aan de hoofden de meest mogelijke rechten toe, en het verdere komt van zelf. Als niet zeer onvoorziene en bedenkelijke omstandigheden tusschen beide komen, zooals inmenging van vreemde mogendheden, zal deze staatkunde ontwijfelbaar tot het beoogde doel leiden. Vreemde tusschenkomst is nu niet meer te vreezen. Zonder het tractaat van 1871 zou Turkije zeker wel lust hebben gehad een woord over Atjeh, dat den Sultan van Stamboel tot opperhoofd erkent, mede te spreken. Tegen vijandelijke aanranding en nederlagen verzekerde van Swieten zich door het duchtig bevestigen van den kraton en het achtergelaten bevel, alles te vermijden wat tot ernstige gevechten leiden kan. Hij wil en kan wachten, terwijl de vijand het met een dergelijke handelwijze niet lang zal kunnen uithouden.

„In dezen geest heeft hij zijn plan vastgesteld en laat zich door niets daarvan afbrengen, zelfs niet door de dreigende houding des vijands in de nabijheid van den kraton. En dat is zeker; hij kent land en volk beter dan iemand. Allerminst heeft hij rede sir Garnet Wolseley na te volgen en een tocht te ondernemen die, het ongelijksoortige daargelaten, veel gelijkenis heeft met het heen en terug loopen van de vijandelijke „kolf" bij het „kolfspel".

Het succes, zegt generaal Booms, heeft de optimistische verwachtingen van generaal van Swieten niet gerechtvaardigd. Doch

hoezeer is het succes benadeeld geworden juist door de oppositie, die, zoowel hier te lande als in Indie, tegen den Atjehschen oorlog gevoerd is? De raad van achten te Penang, die zich buiten Atjeh met de leiding van al de Atjehsche aangelegenheden belast had, werd geïnspireerd door de vijandige en onware berichten, die in de Indische bladen werden opgenomen. Een Nederlander werd zelfs verdacht in de Strait-Times, onder de benaming van „Justice", een opstel te hebben doen plaatsen, dat een afkeurend oordeel over den oorlog behelsde en waarin den Engelschen zelfs wordt verweten de neutraliteit ten onzen voordeele te hebben geschonden. Ook later werden gelijke onbetamelijke redeneeringen gehouden ter gelegenheid van den inhuur van vreemde schepen voor het overvoeren van troepen en dit gezegd een verkrachting te zijn van het volkenrecht, de neutraliteit, enz [1]. Men kan begrijpen hoe gretig deze en andere berichten over den loop van den veldtocht door de Atjehneezen werden opgevangen en dat zij hen tot voortzetting van het verzet aanspoorden. Een bewijs daarvan is te vinden in den volgenden brief door Toenkoe Ibrahim, de voorzitter van den raad van achten aan de hoofden van Atjeh, dat is de drie Sagies, onder dagteekening van den 8 maart 1874 en het opschrift „een woord der waarheid," geschreven:

„Na het vorenstaande (de inleiding) maken wij U bekend, dat de Hollanders thans in zeer moeielijke omstandigheden verkeeren en in vele zaken schade lijden tengevolge van den oorlog tegen Atjeh. Nooit hebben ze vroeger zulke moeielijkheden en schande ondervonden als nu. Hunne uitgaven voor den oorlog bedragen reeds 50 millioen Spaansche matten en ze hebben in Europa nog negen millioen pond sterling schuld gemaakt en vermeerderen daardoor hun schande aldaar. Daarom hebben zij al hun koffie moeten verkoopen voor 25 sp. m. de picol, welke vroeger 32 waard was. Hun leger, bestaande uit Europeanen, Javanen, koelies en bannelingen, te samen 15000 man sterk,

[1]) Toen in 1829 de Fransche expeditie naar Algiers werd uitgerust, heeft men in al de havens van de Middellandsche zee de benoodigde vaartuigen gehuurd, die voor den overvoer der troepen en het materieel bestemd waren. Behalve 103 Fransche oorlogschepen, waren er 142 bateaux catalans, 55 chalans, 30 bateaux plats ou radeaux, te samen 602 voor het transport en debarkement.

heeft reeds 7000 man verloren op het slagveld en aan de cholera, waaronder 27 officieren en de Italiaansche generaal Bixio met een Javaschen pangeran; de lijken zijn tot voor Penang komen drijven, waar de Engelschen ze hebben opgevischt en door de Hollanders doen begraven; het was zoo walgelijk dat men er van gespogen heeft.

„Den 15 februari is een opstand onder de Boegineezen uitgebroken, waarbij verscheidene Hollanders het leven verloren hebben, de oorzaak daarvan is dat zij geweigerd hebben om te voldoen aan het verlangen der Hollanders om hulptroepen te geven. Ook hebben de Hollanders hulp gevraagd aan den onderkoning van Britsch-Indie. Zij hebben al de ingehuurde schepen opgezegd, er zijn nog slechts 12 aan hen behoorende oorlogschepen overgebleven, maar op Java hebben de Hollanders het gerucht verspreid dat Atjeh genomen is en de rijksgrooten zich onderworpen hebben, en zulks met het oogmerk om daardoor weder meer krijgslieden op Java te kunnen werven, daar zij anders geen lieden meer kunnen bekomen om naar Atjeh te gaan.

„Op 16 februari hebben zij vele soldaten, zieken en gekwetsten naar Batavia gezonden om tegen de Boegineezen op te trekken.

„De Hollanders hebben beweerd, dat de Atjehneezen zich vrijwillig aan hunne heerschappij onderworpen hebben. De heeren panglima's en staatsofficieren moeten waken tegen handelingen van dien aard en niet toelaten dat met hen in onderhandeling worde getreden of door hen geld worde geboden om handteekeningen van den Sultan of wie ook te verkrijgen om verbindtenissen aan te gaan. Dat moet niet worden toegelaten, want als het geschiedt is de overwinning door hen behaald; doch wanneer geen tractaten worden geteekend en geen onderhandelingen aangeknoopt, dan zal, met Gods behagen en den zegen van onzen profeet en de door hem geheiligde en zalige voorouders, al wat de Hollanders bemachtigd hebben weder in onze handen komen en zullen aan de Hollanders de oorlogskosten blijven.

„Wat betreft Habib Abdul Rachman Zahir, die reeds voor de Maolana Moealim ...... verschenen is: zijn klachten zijn gegrond verklaard en aangenomen en de Sultan heeft brieven gezonden aan al de koningen van Europa. Er is echter een ver-

hindering gekomen door des Sultans geheime aangelegenheden, om welke reden de Habib wat lang is weggebleven. Nu is de zaak geregeld en zullen met Gods behagen in de maand Sapar (maart) des Sultans troepen en schepen te Poeloe Penang zijn.

„Bij het parlement, dat is de rijksvergadering in Europa, is de quaestie tusschen Atjeh en de Hollanders besproken; in dat parlement hebben de Hollanders verklaard in het jaar 1857 een tractaat met Atjeh te hebben gesloten, waarop een zekere lord, dat is een voornaam persoon, Israëli genaamd, ten voordeele der Atjehneezen heeft gesproken, en al de aanzienlijke heeren hebben het tractaat onderzocht en bevonden dat de inhoud leugenachtig is. Naar aanleiding daarvan heeft het gouvernement zekeren lord Gladstone, een voornaam persoon, uit zijn betrekking ontslagen, omdat hij op de hand der Hollanders was.

„Den 15 februari 1874 is dienvolgens besloten dat de Hollanders niet langer met den oorlog zullen mogen voortgaan, dan gedurende de twee nog eerstvolgende maanden, en dat de blokkade zal moeten worden opgeheven, onverschillig of de Hollanders voordeelen behalen of niet.

„Omtrent de Amerikanen zij aangeteekend, dat zij niet kunnen tusschen beide komen, omdat zij vooraf geen tractaat hebben gesloten; daarom mogen zij volgens hun wet zich met deze staatsaangelegenheid niet bemoeien. Evenwel erkennen zij al de verkeerdheden der Hollanders, en wanneer de panglima's de Hollanders zullen hebben verdreven, zullen zij de gelegenheid benutten om met den meesten spoed en in weinige dagen in Atjeh te komen.

„Eindelijk hebben de Hollanders bekend gemaakt, dat de Atjehneezen drie personen, die de Hollanders hebben gezonden, om een brief aan den Sultan te brengen, hebben aangehouden en door hen warm water in den mond te gieten, twee daarvan hebben doen sterven, dewijl de derde ontvlucht is en zich tot den generaal begaf. Zulk een handeling moet U nimmer doen; dat is strijdig met de adat der westersche volken. Aan iederen zendeling of gezant, waar hij ook komt, moet gij nieuwe kleederen geven en hem op een gastmaal naar zijn genoegen onthalen; doch welke boodschap hij moge brengen, goede of kwade, moogt gij aan niemand toevertrouwen, die niet waard is de geheimen van uwe raadsvergaderingen te vernemen."

Door de kennisneming van dezen brief zal het duidelijk zijn

welke verwachtingen de Atjehneezen hadden, om hen van toenadering terug te houden. Ongetwijfeld heeft de oppositie veel kwaad aan den goeden en spoedigen uitslag van den oorlog toegebracht. Van de voornaamste hoofden der Sagie XXV en XXVI Moekim waren toezeggingen gekomen van toenadering, mits het blijken zou dat wij ons in Atjeh konden handhaven en niet even als de vorige expeditie terugkeerden en ze aan de wraak der tegenpartij blootstelden. Er was slechts geduld en eenige tact noodig om het oogmerk te bereiken. De raad van achten hield veel tegen, zooals uit boven aangehaalden brief blijkt, en de veronderstelling is zeker niet gewaagd dat hij daartoe aanleiding vond in de valsche berichten, die door de pers werden verspreid. De verstandige Atjehneezen toch, zooals ook door de Nederlandsche agenten te Singapore en Penang gerapporteerd was, waren van oordeel dat als de kraton in onze handen zoude gevallen zijn, de bevolking zich wel naar het binnenland zou terugtrekken, maar dat het van korten duur zou zijn en de onderwerping spoedig zou volgen. De te Penang gevestigde Atjehnees Radja Bandhare, die onder een vorige Sultan de betrekking van eerste minister heeft waargenomen, was zoo overtuigd, dat alle verzet vruchteloos zou zijn en de zaak der oorlogspartij hopeloos was, dat hij uit eigen beweging zich aanbood om als bemiddelaar naar groot Atjeh te gaan en zijn landgenooten tot gezonder inzichten te brengen. Het was hier weder de raad van achten, die dat verhinderde, en zeker zou hij dat niet gedaan hebben, als hij niet even als Radja Bandhare overtuigd was geweest, dat zijn betere inlichtingen en het openleggen van den waren stand van zaken tot nadenken zoude hebben gebracht en met succes bekroond zijn geworden [1]).

Hoe dit zij, indien de volledige onderwerping der Atjehneezen nog niet is verkregen, niets gerechtigd onze critici dit aan het beleid van generaal van Swieten toe te schrijven. Niemand, ook niet zij, die een andere, naar onze meening, roekelooze, onverantwoordelijke en afkeurenswaardige wijze van oorlogvoeren voorstaan, heeft het in de hand een hardnekkig, tot den uitersten weerstand besloten volk naar zijn zin te buigen vóór dat het zelf tot het bewustzijn komt, dat langer verzet vruchteloos is. Van geen enkel volk in den Indischen Archipel is dit als met

[1]) Zie koloniaal verslag, bladz. 13.

een tooverslag verkregen. Men denke slechts aan den langen duur van den Banjermassischen opstand. Waarom dit thans wordt verwacht van de steeds onafhankelijke, steeds oorlogzuchtige Atjehneezen, na de totale mislukking eener eerste expeditie, is alleen begrijpelijk van hen, die de geschiedenis van onze overheersching niet kennen, of, die kennende, hare lessen miskennen en ons willen verleiden tot lichtzinnige daden en handelingen, welke bestendig door een bedachtzame staatkunde zullen veroordeeld worden.

* * *

VARIA.

Van oudsher is koffie geteeld geworden in Britsch Indië, speciaal in het presidentschap Madras. In de laatste 20 jaren is de kultuur en de uitvoer van het product belangrijk vermeerderd, tengevolge der afschaffing van een zeer drukkend recht, dat de handel in het product belemmerde. Vooral in de laatst voorgaande jaren vertoonde de koffieproductie een gestadigen vooruitgang, zoodat dit product nu een van de voornaamste voortbrengselen van zuidelijk Britsch Indië uitmaakt. De groote massa wordt van de bergdistricten Coorg, Wynaad en de Neilgherrie's afgevoerd om van de Malabaarsche havens te worden verscheept.

De koffieplantages zijn uitsluitend in de bovengenoemde districten en in Mysore, aan de hellingen der bergen, op een hoogte van 3 tot 4000 voeten boven de zee gelegen, onder een voor Europeesche gestellen gunstig klimaat, waar, gedurende de geheele zuidwest-moeson, de planter den geheelen dag zijn onderneming kan nagaan zonder de nadeelige werking der zon te vreezen. De kultuur werd dan ook aantrekkelijk voor vele gewezen Engelsch-Indische officieren en men telt onder de ondernemers en planters een groot aantal veteranen van de voormalige O. I. Compagnie.

In het district Wynaad werd de kultuur in 1840 als proef begonnen en in 1862 waren reeds 11386 acres onder kultuur gebracht. In 1865 bevatte dat district 200 plantages met 14613 beplante acres. Krachtig werd dus de kultuur ondernomen en voortgezet, en zij ging intusschen in de andere districten niet minder snel vooruit. In 1871/72 waren te Mysore 112840 en te Coorg 76275 acres beplant met koffieboomen.

De totale uitvoer van koffie uit al die districten in 1860/61 19,119,209 Eng. ℔ ter waarde van 337,436 L.st. bedragende, klom in 1871/72 tot 56,889,888 Eng. ℔ ter waarde van 1,383,416 L.st. (ongeveer 420,000 picols, *f* 16,500,000).

De productie in Madras is dus, benevens die van Ceylon, een belangrijk concurrent voor de koffie van onze Indische bezittingen geworden, waar de kultuur en productie intusschen stationnair blijven en niets gedaan wordt om haar te releveeren en haar die uitbreiding te geven, die zij waarschijnlijk reeds zou verkregen hebben, als de regeering particuliere industrie en kapitaal daarbij ter hulpe had toegelaten.

Wanneer men wil weten hoe of in de Nederlandsche vertegenwoordiging wordt gedacht over de verdeeling der „Indische baten," lette men op de vergadering van 18 februari jl., waarin werd beraadslaagd over het aanleggen, voor rekening van den Staat, van een spoorweg van Soerabaja naar Malang, terwijl door vier leden een voorstel werd ingediend tot het bouwen van spoorwegen in Nederland, mede voor rekening van den Staat.

Voor Java, — dat, behalve in het centrum, nog overal de eerste spoorwegen mist, welke het behoeft ter verbinding van de productieplaatsen met de havens en overigens zeer onvoldoende gewone wegen en transportmiddelen bezit, — 115 kilometers, in een streek waar spoorwegen het minst vereischt worden, doch waar de aanleg het gemakkelijkste is.

Voor Nederland, — dat reeds, uit de baten van Indië, een net met reuzenwerken van 900 kilometers heeft gebouwd, 't welk alle voorname centrums van bedrijvigheid, alle belangrijke steden onderling en met de groote handelsplaatsen en zeehavens verbindt, — 500 kilometers, voor vergeten dorpen en gehuchten, doode steden en uithoeken, door moerassen en heidevelden, naar eenzame en verlaten kustplaatsen.

Voor Java, betrekkelijk goedkoope spoorwegen, met ligte rails en smalle banen, met kleine locomotieven en geringe snelheid.

Voor Nederland eerste klasse spoorwegen, zelfs over afstanden, waar het vermoedelijk vertier misschien niet eens de kosten van miniatuur-spoorwegen kan goedmaken.

Voor Java, van de *f* 60 millioenen „baten," die het alleen opbrengt, *f* 10 millioen.

Voor Nederland, dat daartoe geen gulden bijdraagt, *f* 50 millioen.

Voor Java een zesde, voor Nederland vijf zesden.

Ongetwijfeld, zal de toewijzing van het leeuwendeel menige achterbuurt in Nederland verheugen. Reeds wordt het voorstel der vier leden door adressen uit verschillende gemeenten ondersteund. Voor die gemeenten is het dan ook prachtig; maar Indië, dat de kosten zal moeten betalen, zal te recht zeggen: „c'est beau, mais c'est triste."

Er deinst een nieuw gevaar voor Nederlandsch Indië op, oneindig grooter dan de bezoekingen van hooger hand: aardbevingen en uitbarstingen van vulkanen, overstroomingen en bandjirs, opstanden van ontevreden vorsten en volken. Nederlandsch Indië wordt, evenals voorheen Griekenland, door een inval der Perzen bedreigd. Niemand, zelfs niet de Indische regeering en het opperbestuur, was zich daarvan bewust. Wat meer zegt, het koloniaal bestuur leende, in zijn argeloosheid, er de hand aan, door al vast aan een paar Persische voorloopers, die in Indië zijn gevestigd, het Nederlanderschap te verleenen.

Gelukkig, dat het gevaar aan het waakzaam oog van den heer Nierstrasz niet is ontsnapt. Geholpen door zijn waardigen acoliet, den heer van Zinnicq Bergman, heeft die onvermoeibare spreker, regeering en vertegenwoordiging gewezen op de ernstige gevolgen welke dergelijke vrijgevigheid moet na zich sleepen. Conflicten, nieuwe elementen van verwarring en wanorde, het verdwijnen van het prestige van den Europeaan, dit alles heeft men te wachten van de toelating van twee voormalige onderdanen van den Shah tot de Nederlandsche nationaliteit.

Ongelukkig weder, bleek de regeering, bij monde van den heer van Lynden van Sandenburg, minister van justitie, onvatbaar te zijn om zich door de onrustbarende voorspellingen van den heer Nierstrasz te laten overreden. Met een onvergeeflijke verstoktheid handhaafde zij de voorgedragen naturalisatie van de beide in Indië gevestigde Perzen, die dit voorrecht wenschen deelachtig te worden en, *horribile dictu!* niet minder dan 50 leden stemden voor het betrekkelijk wetsonderwerp, dat bestemd is een nieuwe ramp over Indië uit te storten.

De comptabiliteitsbepalingen betreffende de wijze van tegemoetkoming in de onvoldoende ramingscijfers der Indische begrooting gedurende hare werking.

(Artikelen 5, 6, 27, 29 en 31 der Indische comptabiliteitswet).

Rapport der directeuren-commissie van Maart 1872, houdende een ontwerp ter herziening van de wet van 23 April 1864 (Ned. St. n°. 35, Ind. St. n°. 106) [1].

Het is den lezer bekend, dat bij de vaststelling eener staatsbegrooting door den Wetgever aan de uitvoerende macht tot zekere grenzen de bevoegdheid wordt gegeven tot beschikking over de opbrengst van de bij de Middelenwet vermelde landsbronnen van ontvangst; — grenzen, die met name bepaald worden door deze twee hoofdbeginselen van begrootingsbeheer: ten eerste, dat die bevoegdheid zich niet verder uitstrekt dan tot de staatsbehoeften, bij de begrootingswet van Uitgaven genoemd en ten andere, dat de bedragen dier uitgaven voor iedere bij de wet vermelde behoefte niet overschrijden de sommen door den Wetgever toegestaan. Van daar alinea 1 artikel 27 der C. W. „Uitgaven, buiten of boven de begrootingen, hebben niet plaats'' [2]. Voor zooverre alzoo de behoeften in de begrooting

[1]) Men zie over dit rapport het in dit Tijdschrift geplaatst opstel over art. 85 C. W. voorkomende in de October-aflevering van den voorgaanden jaargang, bladz. 245.

[2]) Wanneer in het staatsbegrootingswezen het woord uitgaven voorkomt dan moet daaronder stilzwijgend verstaan worden staatsuitgaven

vermeld staan en voor zooverre de uitgaven voor die behoeften beneden de cijfers blijven naast iedere behoefte uitgetrokken, is het aan de Uitvoerende macht veroorloofd, in 's Landsbehoeften te voorzien zonder tusschenkomst van den Wetgever, die de begrooting vaststelde. Meer bijzonder schenkt de Wetgever deze bevoegdheid om binnen de aangegevene grenzen in de opkomende staatsbehoeften te voorzien aan het Uitvoerend hoofd van den Staat. Aangezien echter in hem alle uitvoerend gezag is gecentra-

---

gelijk wij uitvoerig hebben aangetoond in Dr. Feringa's. Vrije gedachte 1874 (deel VI, bl. 351): „geldleeningen met betrekking tot staatsbegrootingen."

Zoo moet men dan ook het woord Uitgaven verstaan in alinea 1 van art. 27 C. W., omdat hier van uitgaven wordt gehandeld met betrekking tot eene staatsbegrooting. Wij kunnen daarom niet de aanteekening onderschrijven, in het werkje van de heeren Mossel en Gonggrijp op het verbod van al. 1 art. 27 der wet voorkomende nl. in zooverre die schrijvers opmerken dat »niettegenstaande deze verbodsbepaling" er feitelijk wel uitgaven buiten de begrooting plaats hebben: »Betalingen bijv. ten laste van weduwen en weezenfondsen, delegatiën en andere voor rekening van derden," merken de schrijvers op, »moeten onvoorwaardelijk uit 's Lands kas worden gedaan en echter hebben ze met de begrooting niets gemeen; ze zijn dus wel degelijk buiten de begrooting." De begrootingsbeheerder, de wetgever van art 27 C. W., kent slechts uitgaven voor staatsbehoeften d. z. staatsuitgaven voor den staat en daartoe behooren niet de door de schrijvers bedoelde bepalingen «voor rekening van derden." Het komt ons dan ook overbodig voor om met het oog op die betaling en voor anderen eene uitzondering te stellen op het verbod van alinea 1 art. 27, gelijk de aangehaalde schrijvers wenschen, want, zij zelven merken het inderdaad op, die uitgaven hebben met eene staatsbegrooting »niets gemeen."

Dezelfde opmerking geldt ten aanzien van de door de schrijvers vermelde voorschotten, die men evenmin als staatsuitgaven mag beschouwen en dus buiten de begrootingen kunnen en moeten verstrekt worden, zonder dat daarom in strijd wordt gehandeld met het aangehaald verbod van art. 27, C. W.

Het is echter ten deze waar dat art. 49 C. W. de begrooting met uitgaven aan voorschotten wil belasten.

Over de menigvuldig voorkomende begripsverwarring tusschen begrootings- en schatkist-uitgaven, zie men wijders het aangehaald opstel in de Vrije Gedachte, gelijk mede het daarin voorkomend betoog dat betalingen voor rekening van derden en voorschotten geene staatsuitgaven zijn en alzoo ook niet op eene staatsbegrooting behooren te worden uitgetrokken.

liseerd, kan deze zich niet met al de bijzonderheden van beheer inlaten, zonder schade voor de algemeene belangen van den Staat. Het hoofd der Regeering stelt zich daarom met de uiteinden van het staatsbestuur in betrekking door de geleidelijke tusschenkomst van een in vele trappen afdalend, zich vertakkend, gecentraliseerd onderbestuur, opdat de voor den Staat weldadige kracht van het hoofdbestuur en van zijne onderdeelen uitgaande, onverzwakt tot in de ruimtedeelen van dat bestuur voortwerke. Op de hoogste sport dier onderverdeeling treffen wij dan in ons Europeesch staatsrecht immer aan eene splitsing in hoofdtakken van bestuur, waar in beginsel onderwerpen van beheer, wier aard eenige overeenkomst in het bestier aanbieden, worden gecentraliseerd. Die hoofddeelen waarin het hoofd-, het algemeen bestuur in de eerste plaats gesplist wordt, heet men departementen van algemeen bestuur, en worden met de benamingen gedoopt, waarop de onderverdeeling berust, gelijk Justitie, Financiën, Oorlog, Marine enz. Het zijn nu de hoofden van deze aldus gevormde departementen van algemeen bestuur, die meer uitsluitend als de uitvoerders der begrooting worden aangewezen, en wel voor Nederlandsch-Indië, bij artikel 1 der Regelen voor het administratief beheer aldaar (Indisch Staatsblad 1866 n°. 149): zij „in de eerste plaats" zoo lezen wij er, zijn belast: „met het aangaan van schulden en de beoordeeling en verevening van vorderingen ten laste van den lande, alsmede de betaalbaarstelling daarvan" [1]). Deze overdracht (delegatie in de comptabiliteitstaal) van uitvoering der begrooting door het hoofd van den Staat op de hem ondergeschikte departementschefs is van wezenlijk gewicht o. a. met het oog op de inrichting der begrooting. Immers eene hoofdverdeeling van de begrooting en de onderwerpen van uitgaaf berust niet zoo zeer op de benaming dier onderwerpen dan wel op de bestaande departementen van algemeen bestuur. De Wetgever stelt namelijk voor ieder departement de begrooting vast en ieder departementschef beheert dat deel der begrooting, afgescheiden van eenig ander begrootingsdeel. Al wordt dus b. v. aan schrijfbehoeften voor al

---

[1]) Ter toelichting dezer bepaling leze men het in noot 1 bl. 245 vermelde opstel over art. 85 C. W. meer bijzonder de inleiding en bladz. 253

de departementen te samen eene som van ƒ100,000 noodig geacht, er wordt niet op de begrooting één post schrijfbehoeften uitgetrokken, maar zoovele posten van dien naam, als er departementen zijn, die volgens raming schrijfbehoeften noodig zullen hebben. Deze hoofddeelen der begrooting, verband houdende met de bestaande departementen van algemeen bestuur, noemt men in het Indische staatsrecht, krachtens alinea 3 artikel 3 C. W. afdeelingen [1]).

Ieder departementschef heeft dus in beginsel eene min of meer onafhankelijke bevoegdheid tot het gelasten van uitgaven maar altijd voor zooverre de onderwerpen van uitgaven in zijne begrootingsafdeeling vermeld staan en binnen de grenzen door de cijfers voor die behoeften aangewezen, zoodat: hoe meer gedetailleerd onder iedere begrootingsafdeeling de behoeften worden aangegeven, hoe enger de grenzen zijn, waar binnen zich de uitvoerders der begrooting vrij kunnen bewegen. Stel b. v. dat de Wetgever zonder verdere specificeering 6 millioen toestaat aan het Marinedepartement in Indië, dan zou de Uitvoerende macht de bevoegdheid hebben die millioenen naar goedvinden te gebruiken voor al hetgeen bij dat departement kan voorkomen als: aanbouw van schepen, aanleg van kolenpakhuizen, werving van manschappen, geographische dienst, haveninrichtingen enz. enz., mits slechts de som van 6 millioen niet te bovengaande; maar zoodra nu de Wetgever, wel verre van met zulk eene globale opgave genoegen te nemen, niet slechts voor elk der vermelde onderwerpen sommen tot het gezamenlijk bedrag van 6 millioen toestaat, maar ook nog weder die onderwerpen in vele onderdeelen splitst, eene splitsing, waarbij met name wordt in het oog gehouden dat uitgaven voor personeel afgescheiden voorkomen van die voor materieel, ten einde te beletten, gelijk Fievez in zijne Staatsfinancien (bladz. 26) opmerkt,

---

[1]) Ingevolge art. 121 der Grondwet (noot 4 op bl. 256) worden die hoofddeelen der moederlandsche staatsbegrooting hoofdstukken geheeten. Op de Indische begrooting wordt daarentegen onder hoofdstukken verstaan, de deelen der algemeene begrooting voor zooverre de uitgaven ten behoeve der Indische huishouding in Nederland plaats grijpen, en de Indische middelen aldaar worden geënd (de twee I[e] Hoofdstukken) zoomede voor zooverre die uitgaven in Indie zelf geschieden en de inkomsten aldaar in de schatkist vloeien (de twee IIe Hoofdstukken).

dat de administratie worde verleid te veel voor de personen en te weinig voor de zaken te doen „omdat de eerste zoo ijverig hunne belangen voorstonden, terwijl de laatste lijdelijk bleven" [1]) wanneer, zeggen wij, de macht die de begrooting vaststelt alzoo tot in bijzonderheden de staatsbehoeften aanwijst, dan kan de bevoegdheid der uitvoerders van de begrooting tot het gelasten van uitgaven tot zeer enge grenzen worden teruggebracht. Deze min of meer voortgezette splitsing der begrooting geeft dan ook menigwerf in constitutioneele staten tot oneenigheden tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging aanleiding, deze namelijk naar eene zoover mogelijk te drijven splitsing strevende, ten einde de Uitvoerende macht zooveel doenlijk bij de besteding van 's lands gelden te binden, gene daarentegen die gedetailleerde vaststelling tegengaande, ten einde in de uitoefening van het gezag niet te zeer door de Volksvertegenwoordiging gebonden te worden. In het Indische staatsrecht is deze quaestie, altans voor zooverre zij een strijd geldt over de grenzen der staatsmachten, oordeelkundig behandeld geworden. De Rijkswetgever heeft zich toch wel is waar bij de slotalinea van artikel 3 C. W. het recht voorbehouden, niet alleen de begrootingsafdeelingen te splitsen in onderafdeelingen maar ook dezen weder in nog kleinere posten, artikelen geheeten; doch tot nu toe heeft hij zich wijselijk van de splitsing in artikelen onthouden: de Wet stelt de begrootingsafdeelingen vast, alléén gesplitst in onderafdeelingen. Intusschen aldus wordt de begrooting niet in werking gebracht; want de Koninklijke wetgever deelt die onderafdeelingen, krachtens de aangehaalde bepaling der C. W., bevorens nog in artikelen, liefst ruim 700, [2]) en eerst op deze minutieuse wijze onderverdeeld, erlangen de Indische departementschefs de bevoegdheid de staatsbehoeften te bestrijden; derhalve, niet gelijk zij bij de onderafdeelingen vermeld staan, maar gelijk zij bij de arti-

[1]) Artikel 9 van het Wetboek der Fransche comptabiliteit schrijft de hier bedoelde afscheiding uitdrukkelijk voor: „Les services du personnel et du matériel doivent être présentés d'une manière distincte et séparée."

[2]) Zoo b. v. telt Hoofdstuk II der Uitgavenbegrooting voor 1874, opgenomen in het Indisch Staatsblad 1873 n°. 262, het aanzienlijk getal van 724 artikelen.

kelen zijn omschreven. Wordt alzoo van de eene zijde de Uitvoerende macht in Indië door den Koninklijken wetgever aanmerkelijk meer begrensd dan oorspronkelijk bij de vaststelling der begrootingswetten geschiedt, ook het Koninklijk opperbestuur zelf wordt in zooverre door zijne eigene splitsing meer gebonden, wijl reeds bij de begrootingsontwerpen van wet als toelichtende staten de in artikelen gesplitste ontwerp-onderafdeelingen zijn gevoegd, ten einde de Rijkswetgever in de gelegenheid te stellen van de minste deelen der begrooting tot het geheel op te klimmen en alzoo met kennis van zaken, de in onderafdeelingen gesplitste afdeelingen vast te stellen. Het Opperbestuur kan nu wel na de vaststelling der begrooting door den Rijkswetgever, afwijken van de splitsing in artikelen gelijk oorspronkelijk de toelichtende staten waren uitgewerkt; doch bij den geest van gemeen overleg tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging, wordt slechts niet dan noodzakelijk bij de afkondiging der koninklijke besluiten, de splitsing in artikelen houdende, van de oorspronkelijk in het vooruitzicht gestelde indeeling afgeweken.

Nochtans welke vastheid men ook aan de eens in werking gebrachte begrootingen wenscht gegeven te zien, men moet daarbij nimmer vergeten dat de staatsbehoeften en haren omvang niet als feiten worden voorgesteld, maar dat men slechts naar de mogelijkheden van gebeurtenissen raadt, en dat men hare geldelijke gevolgen niet dan ramen, begrooten kan. Alleen voor eene enkele categorie van bij de begrooting vermelde staatsbehoeften behoort de begrooting ten volle in die behoeften te voorzien. Wij bedoelen de zoogenaamde volstrekt vaste begrootingsposten; zij komen echter weinig voor, zich eigenlijk beperkende tot de kosten aan bezoldiging voor het vast in dienst zijnde personeel, waarvan dus het aantal en de bezoldiging per hoofd bij openbare verordeningen eenmaal zijn geregeld. Wel is waar kunnen bij eene reorganisatie, zoo zij midden in een begrootingsdienst plaats heeft, die kosten van bezoldiging hooger opgevoerd worden dan waarop oorspronkelijk bij de begrooting gerekend was, o. a. tengevolge van uitbreiding van personeel, maar de kosten van zulk eene reorganisatie zouden niet dan oneigenlijk ten laste van den oorspronkelijken begrootingspost gebracht worden, wijl de nieuwe uitgaven voor de reorganisatie moeten aangemerkt worden als kosten voor eene behoefte, niet bij de

begrooting vermeld. Alle misverstand kan ten deze voorkomen worden door de wijze van benaming der volstrekt vaste uitgaafkosten, te weten: die posten begroot overeenkomstig de organisatie, tijdens de vaststelling der begrooting bestaande; dan zijn die posten gedurende de werking der begrooting voor geene verandering meer vatbaar. Voor alle andere gevallen daarentegen moet de begrooting, zoolang de dienst open is, voor wijziging vatbaar kunnen zijn, opdat de vaststelling eener staatsbegrooting niet in den weg sta aan de nader noodzakelijk gebleken voorziening van staatsbehoeften, waarop de begrooting niet of onvoldoende heeft gerekend. Van daar comptabiliteitsbepalingen, die de strekking hebben om gedurende de werking der begrooting langs wettigen weg des noodig de banden losser te maken, die met de vastelling der begrooting aan het uitvoerend gezag zijn gelegd. Maar daarbij moet tevens immer het streven bestaan, dat de toepassing dier bepalingen zoo zeldzaam mogelijk voorkomt, m. a. w. dat de staatsbegrootingen bij hare vaststelling den hoogst mogelijken graad van juistheid bereike, want iedere wijziging van eene eens vastgestelde begrooting is niet slechts nadeelig voor een ordelijk begrootingsbeheer, waaronder de boekhouding op de begrooting, maar voor zoòverre die wijzigingen van vastgestelde begrootingen moeten plaats hebben door de uitvoerende macht zijn zij eigenlijk in strijd met het karakter van de vaststelling zelve. Hieruit zien wij nu een der nadeelen van eene te ver gedrevene versnippering der begrootingsposten, gelijk zulks bij de Indische begrooting plaats heeft. Immers het is duidelijk dat hoe verder men gaat om de behoeften te specificeeren, hoe grooter de kans is die behoefte onjuist te ramen en hoe menigvuldiger het zal voorkomen, dat eene opkomende staatsbehoefte niet kan gebracht worden onder een der begrootingsposten, zoo uitsluitend, zoo uitdrukkelijk als zij aangewezen zijn [1]). Zoo treffen wij b. v. op de

[1]) Ten einde eene uitgaaf ten laste van een begrootingspost zou kunnen gebracht worden, waarmede zij eenige overeenkomst had, zonder echter in waarheid kon gezegd worden dat er bij de begrooting op die behoefte gerekend was, heeft meu, volgens het verhaal van de heeren Mossel en Gonggrijp (bladz. 19) in Indie wel het huismiddeltje gebezigd om „de omschrijving van een der artikelen, waarmede de te doene uitgaaf het meest overeenkwam, zoodanig te wijzigen dat dezelve daarop kon worden geaffecteerd ....." Echt Indisch!

Indische begrooting bij de onderafdeeling Boschwezen den post aan van Beplanting van djatihoutbosschen: *f* 50,000 en daarop volgt steeds de curieuse post: Verzameling en vervoer van djatipitten: *f* 500 [1]. Stel nu dat voor den eerstgenoemden post in den loop van den dienst werkelijk slechts blijkt noodig te zijn: *f* 40,000, daarentegen voor den anderen post: *f* 1000; dan moet bij de bestaande versnippering dit laatste postje op eenigerlei manier nu gewijzigd worden, terwijl dit niet noodig zoude geweest zijn, wanneer voor beide posten slechts één post: Beplanting van djatihoutbosschen, verzameling enz. van djatipitten: *f* 50,500 gesteld ware; want de werkelijke behoefte van *f* 41,000 voor dien éénen post bleef dan nog verre beneden de raming, gelijk bij de begrooting ware bepaald. En evenzoo kan men stellen dat voor een bijzonder geval, waarop bij de begrooting niet was gerekend, uitgaven ten behoeve van het djatidomein behoorden te geschieden, dan zou voor de bestrijding van die behoefte geen begrootingspost te vinden zijn, terwijl eene meer generieke benaming als b. v. Onderhoud en aanleg van de djatidomeinen ook dat bijzonder geval zou hebben opgenomen. — Werkt nu ook deze te ver gedrevene versnippering der begrootingsposten noodeloos mede tot de veelvuldig voorkomende noodzakelijkheid om de Indische begrooting gedurende hare werking te wijzigen, die meer bijkomende omstandigheid is niet de essentieele oorzaak, dat men zoo dikwerf van de eens vastgestelde begrootingsposten moet afwijken.

De groote afstand van onze bezittingen tot het moederland, waar de koloniale begrooting jaarlijks door den Rijkswetgever moet worden vastgesteld, de behoefte aan uitvoerige gedachtenwisseling tusschen het Opperbestuur en de Indische regeering, bevorens de begrooting ter Staten-Generaal wordt ingezonden, dan de uitgestrektheid van het koloniaal gebied, zijn zoovele oorzaken dat men in Indië reeds een tweetal jaren vóór de begrooting in werking treedt met de opmaking der begrooting moet aanvangen. Het springt in het oog dat het ramen van behoeften, die twee jaren later kunnen opkomen al uiterst moeilijk is, maar dit nog te meer in Indië dan in een geregelden

---

[1] Zie o. a. de artt. 281 en 282 van Hoofdstuk II der Uitgavenbegrooting voor 1874 opgenomen in het Indisch Staatsblad 1873 nº. 262.

Europeeschen staat, tengevolge van de groote wisselvalligheid der tijdelijke en plaatselijke toestanden in ons overzeesch gebied. Wij kunnen evenwel in de uit dien hoofde zoo menigvuldig voorkomende afwijkingen van de eens vastgestelde begrootingsbehoeften en met name van die welke plaats grijpen door de Indische regeering, onder nadere goedkeuring van de in Nederland bestaande machten, nog geene aanleiding vinden om op de vaststelling der Indische begrooting bij de wet laag neder te zien, gelijk zoo dikwerf geschiedt op de plaats, waar men zulks het minst verwachten zou, namelijk in 's Lands vertegenwoordiging. Wij hebben in dit opstel de betrekkelijke voor- en nadeelen der wettelijke vaststelling niet in het juiste licht te stellen, maar wel kunnen wij er hier op wijzen dat de om aangevoerde redenen plaats hebbende afkeuring der wettelijke vaststelling ongegrond is. Voor een in waarheid gezond begrootingsbeheer is het ongetwijfeld wenschelijk dat de begrooting met de later opkomende feiten in overeenstemming is, maar daarenboven erkennen wij een ander beginsel van financiëel staatsbeheer, te weten: dat de rekenplichtigheid zoodanig zij geregeld, dat iedere uitgaaf behoorlijk aan de macht, die de begrooting vaststelt kan worden verantwoord. Die verantwoording is, wat aangaat de geldmiddelen van Nederlandsch Indië, voldoende door onze Comptabiliteitswet geregeld. Men moge nu speciaal ten aanzien der Indische begrooting gelooven, dat hare vaststelling bij de wet geen nut heeft, omdat het Indisch bestuur tot in de millioenen zich overschrijdingen veroorlooft, die de Rijkswetgever dan later wel verplicht is goed te keuren [1]), men vergete evenwel niet dat in die veroordeeling een verwijt ligt opgesloten tegen de vaststelling van iedere andere staatsbegrooting. Of is het niet waar dat voor het grootste aantal posten eener staatsbegrooting 's Lands vertegenwoordiging steeds verplicht is hare toestemming in de aanvragen der Regeering te verleenen, wil de Staat niet aan het gevaar van ontbinding worden blootgesteld. De afwijkingen, die de Uitvoerende macht zich bij het beheer der Indische begrooting veroorlooft, bestaan in den regel niet anders dan uit dergelijke noodzakelijk geachte uitgaafposten, en het is op grond dier noodzakelijkheid, dat 's Lands vertegenwoor-

---

[1]) Als voorbeeld van de uitgebreidheid dier begrootingsoverschrijdingen zie men hierna de noot op pag. 263.

diging immer eindigen moet zich er mede te vereenigen, hetzij de uitgaven al of niet met de vooraf verkregene machtiging van den Rijkswetgever moeten geschieden.

De wijzigingen, die de begrooting gedurende hare werking ondergaat, behooren met name te blijken uit de rekening op die begrooting, voorstellende de plaats gehad hebbende feiten in vergelijking met hetgeen bij de begrootingswetten geraamd was. Zooveel werd er voor eene staatsbehoefte geraamd, maar zooveel meer is er voor uitgegeven geworden; op zoovele behoeften werd bij de begrooting gerekend, maar zoovele niet verwachte behoeften zijn daarbij gevoegd moeten worden: de toelichting op iedere afwijking wijst uit, krachtens welke bepalingen in die meerdere uitgaven werd voorzien, welke hulpmiddelen te baat werden genomen om in overeenstemming met de wet te kunnen afwijken van het strenge verbod: Uitgaven, buiten of boven de begrootingen, hebben niet plaats, waarin dat even zoo bepaald voorschrift kan worden gelezen, hetwelk wij in artikel 24 der Instructie van de Rekenkamer in Nederland aantreffen: De sommen, bij ieder artikel der begrootingen uitgetrokken, zullen worden beschouwd als maximum van uitgaaf, voor het onderwerp daarbij vermeld. (Ned. St. 1841 n°. 40).

Het zijn die hulpmiddelen ter afwijking welke wij alsnu willen doen kennen. De verdere lezing zal dan tevens eene uitvoerigheid verontschuldigen, die wij bij de uiteenzetting van het voorafgaande hebben noodig geacht.

Hiervoren behandelden wij een voorbeeld ontleend uit de begrooting: onderafdeeling Boschwezen; er bleek daar voor het begrootingsartikel Djatipitten ƒ500 meer noodig te zijn dan oorspronkelijk voor dien post was toegestaan nl. ƒ500, terwijl men tegelijkertijd begrootte dat voor den post Beplanting van bosschen, in stede van de toegestane halve ton, niet meer noodig ware dan ƒ 40,000. Men kan nu eene som als deze, welke te hoog geraamd blijkt, en wel in het onderwerpelijk geval met ƒ10,000 verminderen ten behoeve van den te kort schietenden post: Djatipitten, stel, om zich tegen nieuwe tekort koming op dien post te vrijwaren, met ƒ1500 en deze som voegen bij de voor Djatipitten uitgetrokkene ƒ500, zoodat de verlaagde post op ƒ48,500 en het verhoogde artikel op ƒ2000 komt te staan. Evenzoo, wanneer zich eene behoefte opdoet, die

bij de begrooting niet beschreven staat; men voegt slechts een nieuwen post aan de begrooting toe, houdende de juiste omschrijving van die behoefte, en handelt er dan mede als met ieder anderen tekort schietenden post. In beide gevallen wordt een begrootingspost verhoogd ten koste van een te hoog geraamden post waarvan het onmiddellijk gevolg is, dat de bevoegdheid tot bestrijding van eene zekere behoefte uitgebreid wordt, doch daarentegen dat men te gelijkertijd met hetzelfde bedrag de bevoegdheid tot beschikking over een anderen post inkrimpt.

Verhooging van een ontoereikenden post, met eene zekere som tegen vermindering van een anderen post met dezelfde som noemt men in het staatsbegrootingswezen overschrijving (fransch: virement) en wel men schrijft over van den te hoog geraamden post op den hulpbehoevenden post.

Terecht wordt in het rapport der directeuren-commissie (bladz. 15 § 9) opgemerkt, dat dit woord overschrijving volkomen juist de hier aangegevene handeling uitdrukt, namelijk: substractie (afscheiding, afschrijving) van een deel van zekeren post, ter overbrenging naar (vermeerdering, verhooging van, toevoeging aan) een anderen post. Het moet alzoo afkeuring verdienen, dat de comptabiliteitsbepalingen, zoowel van de koloniën als van het moederland, de bedoelde handeling hier en daar aanwijzen door de woorden af- en overschrijving. Zoo b. v. in het boven aangehaald artikel 24 der Instructie van de Rekenkamer in Nederland [1]), zoomede in de

---

[1]) „De sommen, bij ieder artikel der begrootingen uitgetrokken, zullen worden beschouwd als maximum van uitgaaf, voor het onderwerp daarbij vermeld.

„Mogt, in bijzondere gevallen, eene af- en overschrijving in hetzelfde hoofdstuk van het eene artikel op het andere noodig zijn, zal de aanvrage, daartoe door het hoofd van het departement van algemeen bestuur aan den Koning te doen, vooraf met het visa van de Algemeene Rekenkamer moeten worden voorzien, om aan de toereikbaarheid van den te verminderen post der begrooting te doen blijken, en zal van de plaats gehad hebbende af- en overschrijving duidelijke melding worden gemaakt in het algemeen verslag, bij art. 14 bedoeld." (d. i. het dienstjaarlijksche verslag der Rekenkamer) Art. 24 der instructie voor de Rekenkamer in Nederland.

Indische Comptabiliteitswet artikel 29 [1]) en de tweede alinea artikel 30 [2]); daarentegen gewaagt die Comptabiliteitswet in artikel 5 [3]) en in de slotalinea van het zooeven aangehaald artikel 30, als ook de Grondwet in artikel 121 [4]) correct van overschrijving, zonder meer. — De uitdrukking af- en overschrijving [correcter dan nog af- en opschrijving], reeds af te keuren als meer zeggende dan volstrekt noodig blijkt, is met name niet aan te prijzen, omdat het woord afschrijving in het financiewezen de aangenomene uitdrukking is van andere dan de voorschrevene handelingen, bijv. die bedoeld in artikel 28 C. W. [5]), waar afschrijving voorkomt in den zin van

---

1) „Behoudens het bepaalde bij art. 5 heeft geene af- en overschrijving van en op afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen der begrooting van uitgaven plaats, dan na verkregen goedkeuring der magt, die de afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen heeft vastgesteld." Art. 29 C. W.

2) Art. 30 luidt in zijn geheel: „Indien het belang van de dienst vordert, dat uitgaven op het eerste hoofdstuk der begrooting gebragt, in Indie worden gedaan, of omgekeerd, dat uitgaven op het tweede hoofdstuk der begrooting uitgetrokken, hier te lande geschieden, behouden Wij ons voor de betrokken sommen op hoofdstuk I te verminderen, en die op hoofstuk II met een gelijk bedrag te verhoogen, of omgekeerd.

„Zoodanige af- en overschrijving betreft alleen dezelfde soort van uitgaven.

„Ons besluit de overschrijving gelastende, wordt in het Staatsblad geplaatst, en voorts aan de Staten-Generaal, aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie en aan de algemeene Rekenkamers in Nederland en Nederlandsch-Indie medegedeeld."

3) „Bij de splitsing, in art. 3 bedoeld, (splitsing der begrooting in artikelen), worden de artikelen der begrooting aangewezen, welke in den loop van het dienstjaar door overschrijving uit de sommen bij de betrokken afdeelingen voor onvoorziene uitgaven toegestaan, verhoogd kunnen worden, wanneer het toegestane bedrag mogt blijken ontoereikend te zijn.

„Die overschrijving wordt bevolen, voor zooveel het eerste hoofdstuk betreft, door Ons, en voor zoover het tweede hoofdstuk aangaat, door den Gouverneur-Generaal."

Art. 5 C. W.

4) „Geen hoofdstuk der begrooting van uitgaven kan meer dan die voor één departement van algemeen bestuur behelzen.

„Ieder hoofdstuk wordt in een of meer ontwerpen van wet vervat. Door zoodanige wet kan overschrijving worden toegestaan."

Art. 121 der Grondwet.

5) De in 's Rijks schatkist overgebragte gelden, bedoeld bij art. 33 (nl.

crediteeren op zekere rekening, terwijl evenzoo het woord kan beteekenen het opgeven, het afzien van een recht: de afschrijving van uitstaande vorderingen bij de boeken.

Het hier beschreven middel van overschrijving, ten einde te voorzien in te kort of in niet geraamde behoeften, biedt het voordeel aan, dat men aan de onvoldoende samenstelling der begrootingswetten gedurende de werking der begrooting kan tegemoet komen, zonder verhooging van het eindcijfer der begrooting.

Gelijk er namelijk in iedere bijzondere huishouding naar gestreefd behoort te worden, dat de jaarlijksche uitgaven door de eigen middelen kunnen worden bestreden, evenzoo behoort dat beginsel het financieel huishouden van den Staat te beheerschen. Vandaar dat men reeds bij de vaststelling der staatsbegrooting dit beginsel in het oog houdt, en ongaarne de begrootingen vaststelt wanneer niet de lijst, houdende raming van de opbrengst der staatsmiddelen, aanwijst, dat het totaalcijfer van die opbrengst zoo niet meer dan toch gelijk is aan het eindcijfer der begrooting van Uitgaven. Indien nu in den loop van den dienst niet of tekort voorziene behoeften nog moeten bestreden worden, en men vindt geen middel van voorziening binnen het begrootingsterrein zelf, dan wordt men wel verplicht daar buiten te gaan m. a. w. het eindcijfer der Uitgavenbegrooting op te voeren. Het gestelde evenwicht tusschen de raming der Ontvangsten en die der Uitgaven wordt dan daarbij verbroken, en ten einde nu het gevaar, dat de begrootingsrekening met een tekort zal sluiten, tijdig af te wenden, dient men naar nieuwe middelen om te zien, in staat om het verbroken evenwicht te herstellen. Dat opsporen van nieuwe bronnen van

---

alle met het beheer van Ned. Indie in verband staande ontvangsten welke in Nederland te doen zijn), worden, voor zoover zij niet noodig zijn tot bestrijding van uitgaven, met het koloniaal beheer in betrekking staande, onverschillig tot welk dienstjaar zij behooren, op aanwijzing van den Minister van Koloniën, afgeschreven in mindering der bijdragen aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven, bij het eerste hoofdstuk der begrooting voor Nederlandsch-Indie geraamd.

„Van dusdanige afschrijving wordt mededeeling gedaan aan de Algemeene Rekenkamer in Nederland."

Art. 28 C. W.

inkomsten midden in een begrootingsdienst is niet slechts zeer lastig [1]), maar ook dikwerf zal bij het sluiten van den dienst blijken, dat alle genomene voorzorgen onnoodig zijn geweest, doordien er zóóveel van de te hoog geraamde uitgaafposten is overgeschoten, dat de middelen, die men oorspronkelijk noodig waande ter bestrijding dier te hoog geraamde behoeften, in hunne overdrijving ruim voldoende waren om in de niet of in de te-kort geraamde behoeften te voorzien. Voor het Indische begrootingswezen klemmen deze beschouwingen over de doelmatige zijde van het middel van overschrijving te meer, bij de erkenning dat bij de begrooting jaarlijks van de Indische schatkist [2]) de gelofte wordt gevergd om een tien- en twintigtal millioenen aan de schatkist van het moederland uit te keeren. Terwijl van deze gelofte in den vorm van een uitgaafpost op de Indische begrooting wordt aanteekening gehouden, geeft de moederlandsche begrooting een bewijs van vertrouwen in koloniale beloften, door op hare begrooting van Middelen die Indische gelden als verwachte ontvangst uit te trekken en ze bepaaldelijk te doen strekken ter bestrijding van de moederlandsche uitgaven, voor zooverre het moederland weigert ze uit eigen middelen te betalen. Dreigt dus het evenwicht der Indische begrooting verbroken te worden, dan werkt het onmiddellijk terug op de moederlandsche begrooting, die met het welvaren van de Indische schatkist staat of valt. Er bestaat alzoo in het begrootingswezen van Ned. Indië eene dubbele reden, om de opvoering van het eindcijfer der begrooting niet licht te tellen. Maar aan den anderen kant vertoont die overschrijving uit te hoog geraamde beschrevene behoeften eene leelijke schaduwzijde. Men

---

[1]) Te eerder wanneer een wettelijk gebod er zich tegen aankant, gelijk art. 19 C. M. „Afschaffing of wijziging van belastingen en andere inkomsten treden niet in werking dan met den aanvang van een nieuw dienstjaar." Waarom niet? Waar men de kans heeft van buitengewone tusschentijds opkomende uitgaven, moet men zich zelve niet de mogelijkheid benemen, in den loop van den dienst nieuwe inkomsten te scheppen.

Het hinderlijke van het gebod is trouwens reeds gebleken o. a. bij de Preangerreorganisatie. Men heeft toen, naar het ons voorkomt, de bepaling van art. 19 C. W. niet juist in acht genomen.

[2]) Men gelieve zich aan deze uitdrukking niet te ergeren. Wij zullen wel eens gelegenheid vinden er op terug te komen.

kan toch midden in den dienst uit den aard der zaak nooit bepaald zeker weten of wel een post inderdaad tot het voor eene andere behoefte benoodigd bedrag te hoog is geraamd. Men vermoedt het slechts en in dat vermoeden schrijft men de som van den te ruim geraamden post over op den te laag geraamden post; maar wanneer nu omstandigheden, toenmaals onvoorzien eerlang aan het licht brengen, dat een reeds verlaagde post oorspronkelijk niet overdreven was geraamd, dan moet men nu weder dien post, welke zonder overschrijving voldoende ruimte zou gelaten hebben, evenzeer gaan verhoogen en wel door overschrijving uit een derden post.

Verhooging van een ontoereikenden post is een kwaad, doch het noodzakelijk gevolg van het gebrekkige aan menschelijk werk eigen; door evenwel gedurende de werking der begrooting toereikende posten te wijzigen, werkt men mede, om het kwaad te vergrooten; namelijk om die posten, welke als lichtpunten der begrooting op de rekening konden verschijnen, evenzeer ontoereikend te maken en alzoo de gebreken der begrooting te vermeerderen.

Dit bezwaar voert ons terug naar het andere middel, waarover wij ons in zekeren zin afkeurend uitlieten, brengt ons namelijk weder buiten het eigenlijke begrootingsterrein, waar het opereeren binnen dien kring overwegende moeielijkheid aanbiedt.

Staat de Wetgevende macht aan de administratie toe voor bepaalde onderwerpen van uitgaaf zooveel te besteden als de behoefte medebrengt en wel kan dan de overschrijding der voor die onderwerpen uitgetrokkene begrootingscijfers zonder eenige formaliteit plaats hebben, heeft de administratie daarvoor geene tusschenkomst van eenige hoogere macht in te roepen, zoo zijn die posten door de Wet verklaard tot niet-limitatieve, tot onbegrensde credieten. Hieronder behooren in de Indische huishouding de bij alinea 2 artikel 27 C. W. vermelde uitzondering op het in hetzelfde artikel vervat gebod: geene uitgaven boven de begrooting, en wel uitgezonderd: de uitgaven voor aankoop, vervoer en verkoop van producten, als koffie, suiker, hout, zout, tin, steenkolen, vogelnestjes, peper, specerijen, en de daarmede in verband staande percentsgewijze belooningen, als assurantie premiën, cultuurprocenten enz.

Dat niet-limitatief verklaren van bepaalde begrootings-

posten wordt echter in het staatsbegrootingswezen weinig aangetroffen. Als regel wordt geene verhooging van het eindcijfer toegestaan dan door dezelfde Wetgevende macht, die de betrokkene begrootingscijfers vaststelde. Slechts in dit laatste geval heeft zoogenaamd aanvulling der begrooting plaats. De verhoogingen van het eindcijfer der begrooting bij wijze van aanvulling worden als de oorspronkelijke begrootingen behandeld, m. a. w. dezelfde macht, die de begrooting vaststelde, behoort ook tot de aanvullingen dier begrooting te machtigen, terwijl deze verhoogingen dan verder met de oorspronkelijke begrootingen één geheel uitmaken en alzoo ook bij dezelfde Begrootingsrekening worden verantwoord. De middelen ter dekking van de uitgaven op deze suppletoire begrootingen, aanvullings- of regelingswetten voorkomende, worden daarbij tevens aangewezen. Men neemt ze in de wet zelve op, dan wel, gelijk in het Indische begrootingswezen, geeft de Regeering in de memorie van toelichting op de aanvullingswet, de middelen aan, die ter dekking kunnen strekken. Somwijlen zal men daarbij tot nieuwe middelen zijne toevlucht moeten nemen, doch wat het beheer der Indische begrooting betreft, vindt de Regeering in den regel gelegenheid, òf te wijzen op de ruimte die de hooggeraamde uitgaafposten ter bestrijding aanbieden, óf op een hooger eindcijfer van de Middelenbegrooting, dan geraamd was, zoodat de meerdere opbrengst voldoende zal strekken om de nieuwe uitgaven te dekken, òf eindelijk op voordeelige saldo's van vroegere dienstjaren, die nu kunnen gebruikt worden om aan de onvoorziene behoefte te gemoet te komen.

De schaduwzijde van de hier behandelde begrootingsoverschrijdingen, hetzij tengevolge van overschrijdingen der onbegrensde credieten, hetzij bij aanvullingswetten, blijft nochtans bestaan: het eindcijfer der Uitgavenbegrooting wordt opgevoerd, terwijl men dan niet zoo gemakkelijk de middelen weet aan te geven, om het dreigend gevaar van verbreking van het evenwicht met de ontvangsten te keeren. Alleen ten aanzien der hiervoren aangegevene onderwerpen van onbegrensde credieten behoeft men dit bezwaar in de Indische staathuishouding niet te doen gelden, wijl de bedoelde onderwerpen van uitgaaf voor gouvernementsproducten meer vereischende dan bij de begrooting geraamd, verband houden met meerdere inkomsten uit diezelfde producten te verkrijgen. Maar voor andere

behoeften liggen in hare meerdere uitgaven geene meerdere inkomsten opgesloten, zoodat men overschrijdingen ten deze met meerdere waarborgen tegen misbruik moet omringen, waarborgen die o. a. worden aangeboden door het reeds aangegeven voorschrift, dat voor die overschrijdingen de tusschenkomst van de Wetgevende macht noodzakelijk wordt. Waar evenwel eene Landsvertegenwoordiging medewerkt tot de vaststelling van staatsbegrootingen en bijzonderlijk waar, gelijk in de Indische staathuishouding de vaststellende machten — Vertegenwoordiging en Opperbestuur — verwijderd zijn van dat deel des Rijks ten wiens behoeve de begrooting wordt vastgesteld, zoo vordert iedere wettelijke wijziging van de oorspronkelijke begrootingen een betrekkelijk grooteren omslag en een min of meer geruimen tijd, bevorens die verlangde wijziging tot stand is gekomen. Doen zich nu onverwacht behoeften op, wier onmiddellijke voorziening volstrekt noodzakelijk is, zoo zou de administratie niet op de beslissing van hooger hand mogen wachten, ten einde den Staat daardoor niet aan schade, aan gevaren bloot te stellen. Met name komt het in Indië menigvuldig voor, dat er het bestuur niet op het verlof van de in Nederland gestelde machten kan wachten, om tot eene handeling over te gaan, waartoe eigenlijk machtiging uit het moederland noodig ware. De Rijkswetgever heeft dientengevolge bij de artt. 21—24 van het Regeerings-Reglement aan den Gouverneur-Generaal de algemeene bevoegdheid geschonken: „in dringende omstandigheden", „om gewichtige redenen", tot maatregelen over te gaan, waartoe in gewone omstandigheden, zonder overwegende redenen bevorens de wetgevende bevoegdheden van den Rijks- of Koninklijken wetgever noodig waren. Zoo dan is de Gouverneur-Generaal bij artikel 21 Reg. Reglt. bevoegd verklaard, in dringende omstandigheden onder nadere bekrachtiging door de Wet of goedkeuring van den Koning „algemeene verordeningen vast te stellen omtrent alle onderwerpen, waarvan de regeling door de Wet moet geschieden of aan den Koning is voorbehouden, zoolang die regeling niet heeft plaats gehad."

„Zoodanige maatregel" luidt de slotalinea, „wordt, wanneer het een onderwerp geldt waarvan de regeling door de Wet geboden is, door den Koning onverwijld gebragt ter kennis van de Staten-Generaal." Aanvulling der begrootingswetten is niet anders dan eene nadere regeling van vastgestelde wetten

en behoort alzoo, gelijk dan ook steeds plaats heeft ten aanzien der moederlandsche begrooting en van dat deel der Indische begrooting, dat in Nederland wordt uitgevoerd, het zoogenaamde Hoofdstuk I, den Rijkswetgever voorbehouden te zijn.

Desgelijks behoort in beginsel geene aanvulling van de Indische begrooting in Indië plaats te hebben, zonder de uitdrukkelijke machtiging van den Rijkswetgever; maar wijl de hiervoren vermelde omstandigheden zich kunnen voordoen, dat aldaar in de behoeften spoediger moet worden voorzien, dan zou kunnen geschieden indien op de machtiging uit Nederland moest worden gewacht, zoo ontleent de Gouverneur-Generaal in dat geval aan artikel 21 Regeerings-Reglement de bevoegdheid, om des noodig, credieten boven de begrooting te openen en deze credieten worden dan, gelijk alinea 2 artikel 31 C. W. voorschrijft „binnen den kortst mogelijken tijd aan de bekrachtiging der Wet onderworpen."

Het moet echter der directeuren-commissie worden toegegeven, dat het niet goed is, dat de Comptabiliteitswet zelve nagelaten heeft, den Gouverneur-Generaal uitdrukkelijk tot de credietopening boven de begrooting te machtigen. De wetgever van 23 April 1864 is blijkens alinea 1 van het aangehaald artikel 31 van de veronderstelling uitgegaan, dat de Gouverneur-Generaal slechts de begrooting zou aanvullen: „uit krachte van de hem bij het Regeerings-Reglement voor Nederlandsch-Indië verleende bevoegdheid" [1]), en dientengevolge gaat iedere afkondiging eener koloniale ordonnancie, houdende aanvulling der begrooting gepaard met eene verwijzing naar het in de Indische grondwet voorkomend artikel 21 [2]). Dit herhaald beroep

---

[1]) Art. 31 C. W. luidt in zijn geheel: „Wanneer de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie, uit krachte van de hem bij het regeeringsreglement verleende bevoegdheid, credieten boven de begrooting opent, doet hij daarvan mededeeling aan Ons en aan de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indie.

„Die credieten worden binnen den kortst mogelijken tijd aan de bekrachtiging der wet onderworpen.

„Ieder crediet wordt aan de begrooting toegevoegd en daarmede gelijktijdig verantwoord."

[2]) Somwijlen wordt niet art. 21 Reg. Regl. aangehaald, maar art. 43 waar in stede van het algemeen: dringende omstandigheden, gewichtige redenen, het bijzondere geval van „oorlog of opstand,"

op de buitengewone wetgevende bevoegdheid den Gouverneur-Generaal bij het Regerings-Reglement verleend met het oog op zekere algemeene handelingen, moet worden afgekeurd. Dat Reglement wettigde eene bevoegdheid, waarvan niet dan zeer zeldzaam „in buitengewone omstandigheden", mocht gebruik gemaakt worden. Het daarentegen zeer gewoon, menigvuldig voorkomend geval van aanvulling der begrooting door den kolonialen wetgever [1]) is niet kunnen geregeld worden door de wet van 1854, die vastgesteld is een tiental jaren vóór het beginsel werd aangenomen, dat de Indische be-

---

wordt gesteld. Ofschoon bij deze begrootingsaanvullingen art. 21, uit den aard der zaak ook dat bijzondere geval van art. 43 insluit, zoo is er tegen die verwijzing naar art. 43 geen bezwaar, mits slechts natuurlijk dan ook de aanvulling door oorlog of opstand noodzakelijk is geworden. Vreemd is het nu, dat, nog in 1871, d. i. nadat reeds vier begrootingen wettelijk waren vastgesteld, de heeren Mossel en Gonggrijp (bladz. 51 en 56), er op moesten wijzen dat „meestal ten onregte d. w. z. wanneer er geen oorlog of opstand was, art. 43 werd aangehaald. Wij brengen dit historisch feit slechts in herinnering, als onder zoo veel, getuigenis afleggende van den weinig ernstigen zin, die in Indie bij de uitvoering der Compt. Wet gedurende de eerste jaren van haar bestaan, heeft geheerscht.

[1]) Zoo telt b. v. het Staatsblad van 1873 niet minder dan dertien koloniale ordonnancien, houdende opening van credieten boven de begrooting namelijk de nos.

79:	*f*	2,000,000
97:	„	6,000
154:	„	1,455,000
202:	„	2,330,974
213:	„	3,800,000
228:	„	280,000
238:	„	269,500
267:	„	184,128
268:	„	10,000
269:	„	45,000
275:	„	801,790
276:	„	3,125,922
279:	„	506,433
Totaal. . .	*f*	14,814,847

Bij deze opgaaf hebben wij de vrijheid genomen op den in N°. 202 voorkomenden post van bijna $2^1/_5$ millioen de curieuse som van een en tachtig en een halve cent te verwaarloozen.

grooting aan de goedkeuring van den Rijkswetgever onderworpen zoude worden. De menigvuldige toepassing van artikel 21 dier wet is in strijd met den geest harer bepalingen, regelende de buitengewone wetgevende bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal en geeft onwillekeurig voedsel aan het denkbeeld dat desgelijks buiten het begrootingswezen, omtrent zoovele andere onderwerpen van wetgeving, de Gouverneur-Generaal aan het Regeerings-Reglement eene even gewoon voorkomende bevoegdheid zou mogen ontleenen, om eigenmachtig het gebied van den Rijkswetgever te betreden.

Ons staatsrecht duldt nochtans in beginsel zulk eene overschrijding van de grenzen der Wetgevende macht door het Uitvoerend gezag niet en daarom komt het ons, met de directeuren-commissie „ter voorkoming van toekomstige misvattingen, gewenscht voor, dat de bevoegdheid van crediet-opening boven de begrooting op stellige wijze in de C. W. worde gevestigd, — derhalve zonder verwijzing naar bepalingen in het Reg. Regl., welker toepasselijkheid aan gegronden twijfel zoude bloot staan." (§ 18 bladz. 19).

Van de aangegevene wegen om tegemoet te komen aan de onvolmaakte samenstelling der begrooting hebben wij nu de betrekkelijke deugden en bezwaren leeren kennen. Intusschen wij onthielden ons nog van de beschouwing over een ander middel, dat wij nu als den gulden middenweg wenschen aan te prijzen, altans er wordt daardoor voorzien in het bezwaar, dat tegen overschrijving uit beschrevene behoeften is aan te voeren, namelijk: dat men de begrooting min of meer volledig ten aanzien der ruim geraamde behoeften, in die volledigheid bederft en ten andere vereischt de toepassing van dat middel, geene buitengewone wetgevende bevoegdheden van den Gouverneur-Generaal dan wel lastige inroeping van de tusschenkomst der Rijkswetgevers, noch gaat het met wijziging van het vastgesteld eindcijfer der begrooting gepaard, gelijk een en ander voor begrootingsaanvulling noodzakelijk is.

Het middel, waarop wij doelen, wordt ons aangeboden door het uittrekken op de begrootingswetten van posten Onvoorziene Uitgaven, welke posten wij, ter onderscheiding van de tot dusverre behandelde behoeften, te weten de genoemde, de beschrevene staatsbehoeften, zullen noemen naamlooze posten.

Bij de vaststelling der Indische begrooting stelt namelijk de Wetgevende macht aan het slot van iedere begrootingsafdeeling eene onderafdeeling Onvoorziene Uitgaven vast [1]), en uit dien enkelen post kan het Uitvoerend gezag dan bestrijden, krachtens artikel 5 C. W. [2]) de tot die afdeeling behoorende behoeften voor zooverre zij te laag geraamd blijken of krachtens het volgend artikel 6 [3]) behoeften, die niet in de afdeeling beschreven waren, maar uit haren aard tot die afdeeling kunnen gerekend worden te behooren.

Hier wordt ons alzoo het middel van overschrijving aan de hand gedaan, zonder het nadeel te bezitten aan overschrij-

---

[1]) Het bedrag dat de Indische schatkist, krachtens de Indische begrootingswet, jaarlijks aan het moederland behoort uit te keeren wordt op Hoofdstuk I Uitgaven in eene afzonderlijke Afdeeling (de IX[e]) uitgetrokken. Alleen voor die Afdeeling bestaat geene onderafdeeling Onvoorvoorziene Uitgaven zelfs niet pro memorie, hetgeen dan ook, de goede geheugenis van den rijkswetgever omtrent de Indische bijdragen in aanmerking genomen, minder noodig is.

Uit de lezing van dien enkelen post make men nu evenwel niet op dat de Indische schatkist er met die bijdrage aan het moederland af is.

't Lijkt er op geen millioenen na. Al wat Nederlandsch-Indie niet noodig heeft, of, grappig genoeg! „niet verwerken kan", wordt door het communisme aan gene zijde van de linie verbeurd verklaard.

[2]) „Bij de splitsing, in artikel 3 bedoeld, (de splitsing der begrooting in artikelen) worden de artikelen der begrooting aangewezen, welke in den loop van het dienstjaar door overschrijving uit de sommen bij de betrokken afdeelingen voor onvoorziene uitgaven toegestaan, verhoogd kunnen worden, wanneer het toegestane bedrag mogt blijken ontoereikend te zijn.

„Die overschrijving wordt bevolen, voor zooveel het eerste hoofdstuk betreft, door Ons, en voor zoover het tweede hoofdstuk aangaat door den Gouverneur-Generaal."

Art. 5 C. W.

[3]) „Op dezelfde wijze als in de laatste alinea van art. 5 bepaald (d. i. op last van het Koninklijk-ministerieel bestuur van Hoofdstuk I en op last van den Gouverneur-Generaal naar Hoofdstuk II) worden de in den loop van het dienstjaar opkomende behoeften, welke niet in de begrooting zijn omschreven, op den post voor onvoorziene uitgaven der betrokken afdeeling aangewezen.

„Die uitgaven worden bij de rekeningen bedoeld bij art. 77 (d. z. de jaarlijksche rekeningen op de begrooting) omschreven en verantwoord in zoovele bijzondere posten, als zij gelijksoortige onderwerpen betreffen."

Art. 6 C. W.

ving uit beschrevene posten eigen. De bij die posten uitgetrokkene cijfers zijn immers in waarheid bestemd om die genoemde behoeften te bestrijden en geene andere. Dit toch maakt den grondslag uit van hare raming; maar de posten Onvoorziene Uitgaven worden uitsluitend bestemd om te voorzien in het tekort, niet zoozeer van een bepaalden post, maar van eene geheele begrootingsafdeeling en wanneer dan dat tekort blijkt, uit de behoefte aan een te laag geraamden of niet geraamden post binnen die afdeeling vallende en er wordt uit den betrokkenen afdeelingspost Onvoorziene Uitgaven hetzij door overschrijving op den te kort geraamden post, hetzij, gelijk art. 6 C. W. het uitdrukt, door aanwijzing op den niet geraamden post in de opgekomen behoefte voorzien, dan inderdaad wordt aan dien naamloozen post Onvoorziene Uitgaven de bestemming gegeven, waarop de Wetgever zijne raming grondde. Aan dit stelselmatig uittrekken van posten Onvoorziene Uitgaven is tevens het voordeel verbonden, dat men wat het eindcijfer der begrooting betreft meer tegen teleurstellingen is gewaarborgd, wanneer er vele niet voorziene behoeften in den loop van het dienstjaar moeten bestreden worden; immers zoo lang aan die behoeften ten koste der betrokkene afdeelingsposten Onv. Uitg., gelijk ze oorspronkelijk zijn vastgesteld, kan worden te gemoet gekomen, blijft het eindcijfer der begrooting ongewijzigd.

Bestrijder van die posten Onv. Uitg. vinden wij in den schrijver der Aanteekeningen over koloniale onderwerpen, den heer de Waal. Vooreerst zijn die naamlooze posten hoogst bezwarend met eenige graad van juistheid te ramen. Men raamt ze, schrijft de heer de Waal in zijn kruistocht tegen de naamlooze posten, „zoo ongeveer in den blinde"[1] (Kol. Aant. III bladz. 80, 10de stuk), „eigenlijk geheel in 't honderd" (t. a. p. bladz. 82), het kan zelfs met reden gezegd worden, oordeelt elders de schrijver, (t. a. p. bladz. 197, 6de stuk) dat het uittrekken van dergelijke posten „rechtstreeks aandruischt tegen het gronddenkbeeld eener begrooting." Deze voorstelling is overdreven. Dat die posten moeielijker zijn te ramen dan beschrevene behoeften is zeker, maar die moeielijkheid is in het feit gelegd, dat men een afdeelingspost raam zonder kennis van de minste deelen waarin die post eerlang z versnipperd worden, eene kennis voor juiste raming van ge

wicht, gelijk wij hiervoren opmerkten. Intusschen volstrekt onvoorzien zijn die Onvoorziene Uitgaven niet. Wanneer b. v. bij het begrooten der uitgaven van een departement (alzoo opgenomen in eene begrootingsafdeeling) de regeering voor de beschrevene behoeften slechts weet toe te lichten een totaal van 8 ton, terwijl om met den heer de Waal te spreken, de statistiek van een aantal recente jaren heeft uitgemaakt, dat het departement jaarlijks ongeveer behoefte heeft aan één millioen, wanneer men dan voor den post Onvoorziene Uitgaven vaststelt de som van 2 ton, zoo kan men het toch niet toegeven, dat dit uittrekken van 2 ton rechtstreeks zou aandruisen tegen het gronddenkbeeld eener begrooting. Maar, waarschuwt de schrijver bovendien (Deel III 10de stuk bladz. 82), „als de raming der artikelen met de behoefte overeenkomen of ze overtreffen, blijven de O. U. beschikbaar, en dan bezitten zulke posten, blijkens dure ervaring, de eigenschap van sterke verleiders tot weelde, tot liefdadigheden ten laste van 's lands kas, enz. enz."

Deze niet onduidelijke betichting van een schrijver, die zelf wel den draak steekt met hen „die steeds geplaagd worden door angst voor knoeierijen der ambtenaren in Indie" (deel II bladz. 63), trekt zich de directeuren-commissie aan: „Is de Indische regeering vroeger wel eens vrijgevig geweest met behulp van zulke overblijvende geldsommen," zoo schrijft zij kassianwekkend, „het bewijs zou nog moeten worden geleverd, dat ze inderdaad alleen aan de weelde waren besteed, dat ze niet hebben gestrekt tot zuur verdiende belooning voor bewezen diensten en tot leniging van dringende behoeften." (bladz. 18 § 18).

Alleen of niet alleen aan de weelde, wij geven het der commissie veel liever toe, zulk een bewijs zou hier niets ter zake doen. Maar zij erkent terecht dat van meer belang het feit is, waarop wij hiervoren wezen, dat namelijk de wijze van verantwoording, gelijk zij tegenwoordig bij de comptabiliteitswet geregeld is, voldoende waarborgen tegen dergelijke misbruiken aanbiedt, altans voor zooveel wettelijke bepalingen in staat zijn misbruiken tegen te gaan. Immers iedere nieuw opkomende behoefte moet aan de begrooting als een bijzondere post worden toegevoegd en, krachtens art. 6 C. W. alinea 2[1]) afzonderlijk

[1]) Zie bladz. 265, noot 3.

worden verantwoord, terwijl elke verhooging van een bestaanden post, ingevolge de bepalingen over de begrootingsrekening, gelijk voorgeschreven bij art. 77 C. W., duidelijk moet worden toegelicht. Aan misbruiken kan men zich ten dezen aanzien niet gemakkelijker schuldig maken dan ten aanzien van eenig ander onderwerp waarvan de werkelijke behoefte beneden het cijfer blijft, bij de begrooting vastgesteld.

De heer de Waal betreurt het daarentegen dat de wetgever, in stede van het hulpmiddel der Onvoorziene Uitgaven, niet aan het Uitvoerend gezag een veel grooter gebied heeft aangewezen om zonder verlof of nadere goedkeuring van den begrootingsvaststeller, buiten het begrootingsterrein te wandelen. Het stelsel van onbegrensde credieten, dat nu slechts, zooals wij opmerkten, door art. 27 C. W. alinea 2 wordt toegepast op de uitgaven ten behoeve van de gouvernementsproducten, wenscht de schrijver in werking te brengen ten aanzien van „alle behoeften waarvan krachtens openbare verordeningen, de hoeveelheden vaststaan; maar de prijzen (volgens voorgeschreven uitbestedingen b. v.) kunnen verschillen, of de prijzen vaststaan terwijl de hoeveelheden wisselen", zooals behalve de onkosten op producten, hiervoren vermeld, vivres, getuigengelden, reisgelden, pensioenen, wachtgelden, enz. enz. Daar de voorziening in alle dergelijke onderwerpen van uitgaaf toch altijd moet geschieden en alle willekeur verhinderd wordt door de bepalingen der openbare verordeningen, waarbij de hoeveelheden of de prijzen zijn geregeld, is het naar de meening van den heer de Waal nutteloos, tot den omslag van overschrijving de toevlucht te moeten nemen en wordt het vrij wat doelmatiger geacht voor al de hier bedoelde onderwerpen aan de administratie de onbeperkte bevoegdheid te geven, zonder eenige formaliteit, in die behoeften, zoo te kort geraamd, te voorzien.

Het hiervoren aangeteekende zij intusschen in herinnering gebracht, dat namelijk het uittrekken van posten voor Onv. Uitg., om daaruit aan onvoldoende ramingen te gemoet te komen, vooreerst het voordeel heeft, dat dan reeds bij de vaststelling der begrooting op de middelen ter dekking is gerekend. Waar men op eenigszins groote schaal het stelsel van onbegrensde credieten gaat toepassen, waar men zich alzoo buiten het terrein der posten begeeft, wier meerdere uitgaven geene meerdere inkomsten tengevolge hebben, daar loopt men gevaar dat de re-

kening met een te-kort sluit, terwijl bij de ramingswetten saldo's, aantrekkelijke bijdragen voor Nederlandsche schatkisten! in het vooruitzicht waren gesteld. En ten andere de door den heer de Waal aangewezen weg, is onmogelijk op alle onderwerpen van uitgaaf, die in een dienstjaar kunnen opkomen, toe te passen: „Elke begrooting", zoo werd in den boezem der directeuren-commissie opgemerkt (§ 17 bladz. 18) „moet rekenen op de mogelijkheid, dat zich onvoorziene (uitgaven vereischende) gebeurtenissen gedurende hare werking zullen voordoen, zonder dat is de begrooting onvolledig. Deze gebeurtenissen bestaan òf in de opkomst van geheel onvermoede behoeften, òf in het voortduren eener geraamde behoefte, nadat de voor hare vervulling bestemde fondsen geheel zijn verbruikt. Posten voor O. U. moeten dus steeds op eene begrooting voorkomen. Zij vertegenwoordigen, naar de beide even genoemde gevallen, eensdeels de gezamenlijke behoeften, die niet bij de raming konden worden omschreven, en voor het overige, het gedeelte der werkelijk omschreven behoeften, dat niet met eenigen grond bij de raming was te voorzien. Onder deze laatsten bevinden zich niet zelden zoodanige, waarop in geen geval eene toepassing der uitzondering in art. 27 C. W. [1]) te regtvaardigen zoude zijn."

Wij hebben op het verder betoog der commissie slechts eene enkele aanteekening.

Ten aanzien der hier bedoelde uitzondering in art. 27 C. W. voorkomende, merkt de commissie op dat de posten voor inkoop van producten en de daarmede in verband staande percentsgewijze belooningen ongelimiteerd behooren te blijven op den tegenwoordigen voet: „uit hoofde van de steeds blijvende kans op aanzienlijke misrekeningen," een motief alzoo dat in overeenstemming is met het ter zake aangeteekende in de Memorie van Toelichting op de wet van 23 April 1864, waarin de Minister verklaarde de uitzondering noodzakelijk te achten: „zal men niet verplicht zijn een zeer hoog bedrag voor onvoorziene uitgaven

---

[1]) Het reeds meer aangehaalde art. 27 C. W. luidt in zijn geheel:

„Uitgaven, buiten of boven de begrootingen hebben niet plaats.

„Hiervan zijn uitgezonderd de uitgaven voor aankoop, vervoer en verkoop van producten, en de daarmede in verband staande percentsgewijze belooningen."

te ramen, hetwelk evenwel bij buitengewoon gunstigen oogst niet voldoende zou zijn."

Zou het werkelijk waar wezen, dat de kansen van misrekening bij de raming der productenposten zooveel aanzienlijker zijn dan bij de begrooting van eene menigte andere wisselvallige posten, als die welke b. v. behooren te voorzien in de kosten van oorlog of opstand, van water- of hongersnood, van vulkanische uitbarstingen, e. a. m.? Wij kunnen het vooralsnog niet aannemen. Inderdaad wij zien in de bij alinea 2 artikel 27 C. W. gestelde uitzondering niet veel heil en dat te minder, wijl ingevolge de voorschriften der Wet geen gebruik kan worden gemaakt van het voordeel, dat de producten-posten, in tegenstelling van anderen aanbiedt, namelijk dat de meerdere uitgaven voor producten verband houden met de inkomsten uit die producten verkregen. Immers dat verband diende dan bij de begrootingsrekening te worden in acht genomen, m. a. w. de uitgaven voor producten en de inkomsten uit die producten behoorden op de begrootingsrekening van hetzelfde dienstjaar voor te komen. Dit geschiedt niet. Krachtens artikel 10 C. W. wordt op de rekening van zeker jaar terecht gebracht als ontvangst: de opbrengst der producten in dat dienstjaar verkocht, voor zoo ver die opbrengst gedurende het openstaan der dienst is ontvangen, d. w. z. blijkens art. 13, C. W., voor zoo ver die opbrengst is ontvangen gedurende het jaar der verkoop en het daarop volgend jaar, maar de kosten van aankoop, vervoer en verkoop van die producten, kunnen ingevolge art. 12 C. W., op de Uitgavenrekening van dat jaar alleen voorkomen, voor zoover die kosten gedurende dat jaar betaald zijn, en alzoo niet, gelijk behoorde, voor zoover de rechten op betaling in het rekeningjaar zijn verkregen en gedurende het openstaan van den dienst zijn voldaan. Gelijk dan ook reeds de heeren Mossel en Gonggrijp hebben opgemerkt (bladz. 25) zullen nu „volgens artikel 12 de uitgaven van producten op eene andere rekening voorkomen dan het grootste gedeelte van de opbrengst dierzelfde producten."

Zoo min als de directeuren-commissie, schijnen, deze schrijvers ingenomen met het door den heer de Waal geopperd denkbeeld om de posten Onvoorziene Uitgaven te doen vervallen. Zij dringen er integendeel op aan (bladz. 16) dat bij de

vaststelling der begrooting de Wetgever in de behoeften dier naamlooze posten zoo ruim mogelijk voorziet opdat het daarmede aangeboden overschrijvingsmiddel ten volle toepassing vinde. Dan kunnen alle voor verhooging vatbare posten zoo noodig zonder oponthoud gesuppleerd worden; dan doet de Wetgever bij de vaststelling dier posten in eens, wat hij later, tot aanvulling geroepen, toch bij gedeelten behoort te doen, dan eindelijk kan en behoort het middel van overschrijving uit beschrevene behoeften, gelijk geregeld bij artikel 29 C. W. [1]) om reeds hier voren aangegevene redenen te vervallen. — Uit eene boekbeoordeeling van het geschrift der heeren Mossel en Gonggrijp, opgenomen in de afleveringen April en Mei, 1873, van dit Tijdschrift, blijkt ons dat de staatsraad Bachiene niet deelt in de hiervoren aangegeven bezwaren tegen het overschrijven uit beschreven posten, dat ook, gelijk de schrijver opmerkt, op de moederlandsche begrooting plaats vindt: [2]) „Het stelsel der schrijvers," zoo leest men o. a., „om elken ontoereikenden post uit ruime onvoorziene uitgaven aan te vullen, kan de begrooting wel eens noodeloos opvoeren, en zonder af- en overschrijvingen van artikelen waar dit voegzaam kan, zou het totaal van het beschikbaar blijvende der begrooting schijnbaar veel te hoog worden opgegeven. Dit laatste zou een gering bezwaar wezen, doch lastiger zou zijn het aanvullen der middelen

---

[1]) „Behoudens het bepaalde bij art. 5, heeft geene af- en overschrijving van en op afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen der begrooting van uitgaven plaats, dan na verkregen goedkeuring der magt, die de afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen heeft vastgesteld.

Art. 29 C. W.

[2]) Hoe die zaak ten aanzien der moederlandsche begrooting is geregeld leert ons o. a. het in noot 4 op pag. 256 aangehaald artikel 121 der Grondwet alinea 2 en het in de noot op pag. 255 vermeld artikel 24 der Instructie voor de Rekenkamer in Nederland, alinea 2.

Overschrijvingen binnen de begrooting van ieder ministerie kunnen krachtens die artikelen geschieden zonder tusschenkomst der Staten-Generaal; zij hadden dientengevolge alleen plaats op koninklijke autorisatie. Het misbruik echter dat van die gemakkelijke overschrijvingen werd gemaakt verwekte in 's lands vertegenwoordiging voortdurend klachten, zoodat met de begrootingswetten van 1850 en met de wet van 22 Juni 1851 (Ned. Staatsblad n°. 83) daaromtrent de noodige beperkingen zijn getroffen, Capadose, De rekenplichtigheid in Nederland bladz. 132.

indien het ontoereikende reeds in den loop van het jaar blijkende, niet door het beschikbaar blijven van andere posten kan worden gedekt. Veel nut moge in art. 29 niet zijn gelegen maar het schaadt evenmin."

Hoe weinig de directeuren-commissie dat oordeel over de onschuld van artikel 29 C. W. deelt, blijkt ons uit hetgeen zij op dat artikel in § 14 bladz. 16 van haar Rapport aanteekent, namelijk: dat er geen middel zoo zeer gesckikt is „om de vaststelling der begrooting tot eene ijdele formaliteit te maken" dan het overschrijven uit beschrevene posten:

„Bij eenigzins ruime aanwending", aldus wordt deze bewering toegelicht, „waartoe de nood tot nog toe voortdurend heeft gedwongen [1]), kan het niet anders, of de begrooting is bij het einde harer werking zoodanig geschonden, dat hare oorspronkelijke gedaante niet meer te herkennen is; zij gaat als het ware over in de rekening, die tegenover haar wordt gehouden.

„Wanneer de begrooting zelfs niet meer onveranderlijk is waar de ramingen niet onvoldoende waren, gaat alle kenmerk van vastheid bij haar verloren, want ook het eindcijfer, dat men zich zoo gaarne als de onverzettelijke grens der begrooting voorstelt, staat door de artt. 27 (onbegrensde credieten) en 31 (suppletoire credieten) voortdurend aan uitzetting bloot.

„Bovendien zal men, zoodoende, nooit eene rekening verkrijgen tegenover eene vastgestelde begrooting — zooals het behoort en de wet beveelt, (art. 77) — maar tegenover eene begrooting, die tijdens hare werking uit haren oorspronkelijken vorm is gerukt. Al het nut, dat bij het opmaken eener volgende begrooting uit eene voorgaande kan worden getrokken, gaat voorts op die wijze verloren, en de rekening verliest hare grootste waarborgen van klaarheid, — ja, zal dikwijls tot verwarrens toe onduidelijk moeten worden."

---

[1]) Omdat men steeds de posten Onvoorziene Uitgaven veel te laag raamt. Ten einde namelijk de begroooting bij de Vertegenwoordiging zoo aannemelijk mogelijk te maken, worden die posten door het opperbestuur veel lager gesteld, dan op goede gronden verwacht kan worden, dat de werkelijke behoefte later zal vereischen.

Daardoor vertoont de Uitgavenbegrooting bij hare vaststelling wel een laag eindcijfer, maar het beginsel om bij de ramingen te streven naar juistheid wordt miskend, en natuurlijk niet straffeloos.

Het zijn de hier aangevoerde redenen, die ons met de directeuren-commissie tot het besluit voeren, dat alle betrokken dienstbelangen samenloopen, ten betooge van de noodzakelijkheid, dat de bij artikel 29 C. W. gewettigde overschrijvingen uit beschrevene posten onder geen voorwaarde behoorden geduld te worden.

Tot dusver hebben wij de middelen, waardoor de begrooting, gedurende hare werking kan gewijzigd worden, in overeenstemming met de bepalingen der wet, aan eene meer algemeene beschouwing onderworpen. Wij hadden toch zoovele meeningen en bijzonderheden te vermelden, dat wij, in ons streven om duidelijk te zijn en tevens genietbaar te blijven, slechts bedacht waren, op eene behoorlijke inkleeding en samenvoeging, zonder ons met eene stelselmatige behandeling van de bestaande wettelijke bepalingen op te houden. Die taak hebben wij alsnu te vervullen.

In de eerste plaats valt onze aandacht op de onbegrensde credieten, toegestaan bij alinea 2 van artikel 27 C. W. wanneer „de uitgaven voor aankoop, vervoer en verkoop van producten, en de daarmede in verband staande percentsgewijze belooningen", overtreffen de bij de begrootingswetten vastgestelde bedragen, dan behoeft de administratie nimmer hare toevlucht te nemen tot de bijzondere middelen van overschrijvingsbesluiten of van suppletoire credietwetten. De administratie geeft zonder eenige formaliteit van verhooging uit, al naar de behoefte zich voordoet, onafhankelijk van de bij de begrooting ter zake vastgestelde posten: de begrootingsrekening brengt voldoende aan het licht, hoeveel, waaraan en waarom er meer is uitgegeven, dan de Rijkswetgever oorspronkelijk had toegestaan.

Geldt het daarentegen andere behoeften, te kort geraamd of niet geraamd, dan moet het middel van overschrijving te baat genomen worden. Dat middel onderscheidt zich van het voorgaande door meerderen administratieven omslag, door meerdere waarborgen tegen willekeur en misbruik; met name mist hier de huishoudelijke administratie de bevoegdheid tot het gelasten der overschrijvingen. Het hooger gezag behoort die overschrijvingen te bevelen, naar omstandigheden: hetzij de Indische regeering, hetzij het Opperbestuur in Nederland, hetzij de Koninklijke dan wel de Rijkswetgever.

Niet ieder begrootingspost evenwel is voor overschrijving vatbaar: de hiervoren vermelde volstrekt vaste posten moeten niet veranderd kunnen worden, met name opdat aan het Uitvoerend gezag alle verleiding wordt ontnomen, aan eens vastgestelde organisatiën, ten behoeve van personeele belangen, uitbreiding te geven. Van daar dat artikel 5 C. W. [1]) uitdrukkelijk voorschrijft dat de algemeene verordeningen, houdende splitsing der begrooting in artikelen, tevens moeten aanwijzen, welke artikelen voor verhooging vatbaar zijn, en alzoo welke begrootingsposten van iedere verhooging moeten uitgesloten blijven. Wijl, gelijk wij opmerkten, het de Koninklijke wetgever is, die de begrootingswetten in artikelen splitst, worden ook eerst bij de Koninklijke besluiten, houdende die splitsing, de voor verhooging vatbare artikelen aangewezen. De invloed van den Rijkswetgever op die aanwijzing wordt evenwel niet geheel daarbij buiten gesloten. Immers bij de vaststelling der begrootingswet, dus de begrooting gesplitst in onderafdeelingen, wijst reeds een artikel der wet [2]) aan in welke onderafdeelingen de voor verhooging vatbaar te verklaren begrootingsartikelen moeten gelegen zijn; ten andere wordt, zooals wij hiervoren opmerkten, door de overlegging aan de Wetgevende Macht van de ontwerpbesluiten, houdende de splitsing der begrooting in artikelen, hare aandacht op de door het Koninklijk gezag te volgen aanwijzigingen gevestigd; terwijl voorts, wanneer men het bezwaar mocht opperen, dat dan toch eigenlijk aan het Uitvoerend gezag die aanwijzigingen overblijft en er dus in deze weinig waarborg tegen misbruik bestaat, men steeds in herinnering moet houden, dat er in het Indische staatsrecht drie de een den ander ondergeschikte wetgevers bestaan, zoodat in ieder geval het gezag van den Koninklijken wetgever door die aanwijzingen het Indisch bestuur aan banden legt.

---

[1]) Zie bladz. 265, noot 2.

[2]) Men heeft dus in eene begrootingswet tweeërlei soort artikelen, wetsartikelen en begrootingsartikelen. Zoo bestaat ieder Hoofdstuk van onze Indische begrooting uitgaven uit drie wetsartikelen:

Art. 1. Het geheele begrootingshoofdstuk.

Art. 2. De in den tekst bedoelde posten, die voor verhooging uit de betrokkene afdeelingsposten Onv. Uitg. worden vatbaar verklaard.

Art. 3. De machtiging om niet geraamde behoeften uit de betrokken afdeelingsposten Onv. Uitg. te bestrijden.

Maar dan ook moet de wet eerlijk, ten volle worden uitgevoerd. Krachtens de hiervoor vermelde bepalingen van het Regeerings-Reglement vermag de Gouverneur-Generaal slechts van de Koninklijke verordeningen en bevelen af te wijken „in dringende omstandigheden", „om gewichtige redenen." (art. 21—24 R. R.) Die gevallen kunnen nooit aanwezig geweest zijn, waar de Indische regeering, volgens de getuigenis van de heeren Mossel en Gonggrijp (bladz. 15), bevestigd door de directeuren-commissie in § 19 van haar Rapport, onder nadere goedkeuring des Konings, posten voor verhooging heeft vatbaar verklaard, die door den Koninklijken wetgever van iedere verhooging waren uitgesloten. Immers niets belet, gelijk wij reeds aangaven, aan de begrooting toe te voegen nieuwe posten die in hunne omschrijving van alle bestaande posten, en dus ook van de niet voor verhooging vatbaar verklaarde, verschillende, juist door die toevoeging als afzonderlijke posten beter op de rekening uitkomen, dan wanneer zij in bestaande posten worden opgelost.

Inderdaad er heerscht omtrent het karakter der vaste begrootingsposten eene zonderlinge begripsverwarring waarop wij het nuttig achten te moeten wijzen.

De directeuren-commissie in § 19 van haar Rapport het misbruik als eene „mystificatie" veroordeelende, dat van de verhooging der vaste posten is gemaakt, schrijft aan het slot:

„Het behoeft dan ook naauwelijks betoog, dat de toestemming in het verhoogen der vaste posten ongerijmd is.

„Elke vastwording van posten is een stap voorwaarts naar de volmaaktheid der begrooting, die bereikt zoude zijn zoodra alle posten vast waren: elke wisselvallig verklaring van eenmaal bestaande vaste posten is eene schrede terug, een verlies van eenmaal verkregen volmaaktheid."

Die redeneering zoo algemeen gesteld, kan niet worden toegegeven, en wel op grond van de bepaling die de koloniale wetgever bij haar Staatsblad van 1866 n°. 149 art. 14 § a van vaste posten heeft gegeven, te weten, dat iedere uitgaafpost als vast moet beschouwd worden: wier bedrag volgens organieke bepalingen op den 1sten dag van elke maand verschuldigd is" [1]).

---

[1]) Het behoeft niet herinnerd te worden, dat indien de organieke bepa-

Met zulk eene definitie, die, het wordt hier herinnerd, vervangen heeft de meer engere bepaling, altans zoo men het er in lezen wil, vervat in artikel 25 van het Indisch Staatsblad 1831 n°. 71 nl. dat onder vaste uitgaafposten moet verstaan worden: „alle uitgaven, als volgens organieke bepalingen, voor geene verandering vatbaar zijn", — met die omschrijving door de ordonnancie van 1866 van vaste posten gegeven, moet men wel tot de door ons reeds gemaakte onderscheiding komen van volstrekt-vaste en betrekkelijk-vaste, gelijk ze door von Malchus genoemd zijn geworden.

Tot betrekkelijk-vaste posten behooren b. v. pensioenen en verlof tractementen, zij worden op den 1sten dag van elke maand uitbetaald, en zijn dan ingevolge de gegevene bepaling als vaste posten te beschouwen. Maar die vastheid is slechts betrekkelijk, want bij het in werking treden der begrooting blijft het altijd onzeker, hoeveel pensioenen- en verlofgerechtigden er nog in den loop van het dienstjaar zullen opkomen en zoodra nu dat aantal meer bedraagt, dan waarop gerekend is geworden, zijn onze vaste posten met verhooging bedreigd zonder dat men met de commissie kan getuigen, dat zulk eene verhooging ongerijmd ware.

Of wilde men ook in dergelijke gevallen de aanbeveling der commissie volgen dat, „afgescheiden van de stellige uitzondering bij de wet van alle vaste posten van uitgaaf van de vergunning tot verhooging, de omschrijving dier posten bij de begrooting zoodanig worde gemaakt, dat reeds daardoor alle gedachte aan verhooging wordt belet", dan zoude men voor alle meer of min vaste uitgaafposten twee soorten van posten op de begrooting dienen uittetrekken: een volstrekt — vasten post: gegrond op het aantal gerechtigden op het tijdstip van vaststelling der begrooting en een wisselvalligen betrekkelijken vasten post: ten behoeve van de in den

---

lingen eenigen anderen periodieken termijn van betaling voorschreven, b.v. ieder trimester, niettemin ook de posten, waaruit die maandelijksche betalingen plaats grepen, als vaste posten zouden aangemerkt moeten worden.

In Indie echter worden niet zooals in het moederland, de tractementen pensioenen enz. driemaandelijksch, maar iedere maand uitgekeerd; van daar waarschijnlijk de minder algemeene bepaling.

loop van het begrootingsjaar als nog opkomende gerechtigden.

Het nut van een dergelijken omslag is niet duidelijk. Wij hebben het reeds gezegd: alleen de volstrekte vaste uitgaafposten, wel te verstaan, de bezoldiging van vast in dienst zijnde personeel moet voor verhooging onvatbaar zijn, eene meening o. a. door den heer de Waal, naar aanleiding van dezelfde begripsverwarring in de Vertegenwoordiging voorkomende, uiteengezet, waar hij in het IIIe deel, het 10e stuk bladz. 84 zijner Koloniale Aanteekeningen over de onvatbaarverklaring voor verhooging van vaste posten opmerkt: „Het beginsel is juist met opzicht tot posten voor bezoldiging van vast georganiseerd personeel; dat mag niet uitgebreid worden door overschrijvingen uit posten voor onvoorziene uitgaven. Waar echter posten voor reiskosten, verloftractementen, pensioenen, en dergelijke, ontoereikend blijken, zou bij 't behoud van het tegenwoordig stelsel omtrent de O. U. geenerlei gezond financieel beginsel verhinderen ze uit de O. U. aan te vullen. En evenmin verbiedt eenig gezond financieel beginsel het aanspreken van de O. U. ter voorziening in de dikwerf op eens voorkomende behoefte aan tijdelijk personeel."

Het is wel mogelijk dat de directeuren-commissie met den heer de Waal in deze éénstemming heeft gedacht; maar dan heeft zij zich omtrent dit onderwerp even onduidelijk uitgedrukt als de schrijvers der Aanteekeningen omtrent de werking en toepassing der Indische Comptabiliteitswet [1]).

Wij keeren nu weder tot ons overzicht van de bestaande wet-

---

[1]) Met name waar de heeren Mossel en Gonggrijp schrijven (bladz. 15) „De aanvulling der vaste posten heeft de wetgever met het oog op den exceptionelen toestand waarin Indie verkeert, en op de omstandigheid, dat de begrootingscijfers ruim twee jaar vóór de vaststelling der begrooting worden geraamd, niet geheel willen weren, en daarom in artikel 31 der wet (suppletoire credietopening) het middel daartoe aan de hand gedaan, maar hij heeft haar toch klaarblijkelijk ook niet zoo heel gemakkelijk willen maken door overschrijvingen daarvoor uit de onvoorziene uitgaven toe te laten, waardoor ze bovendien minder in 't oog vallen dan door credietopening onder nadere goedkenring der wet."

De schrijvers schijnen dus, des noodig alle vaste posten door credietopening boven de begrooting te willen doen aanvullen. Dit gaat nog verder dan de directeuren-commissie, die slechts onder toevoeging van nieuwe posten, aanwijzing daarop uit de Onvoorziene Uitgaven voorstaan.

telijke bepalingen, betreffende wijziging der begrooting terug, en brengen daartoe in herinnering dat bij gebleken behoefte, het middel van overschrijving moet te baat genomen worden, omtrent alle posten, voor zoover zij niet zijn verklaard: tot onbegrensde credieten, dan wel voor verhooging onvatbaar. Voor die overschrijvingen put de Uitvoerende macht in de eerste plaats uit de betrokkene afdeelingsposten Onvoorziene Uitgaven. Blijkt eene bij de begrooting beschrevene behoefte te laag geraamd en wordt het onderwerp der uitgaaf niet gemist onder de voor verhooging vatbaar verklaarde posten, dan verhoogt, krachtens artikel 5 C. W., het gouvernementsbesluit de overschrijving gelastende, den betrokken post met het benoodigde bedrag, tegen gelijke vermindering van den binnen dezelfde afdeeling gelegen post Onvoorziene Uitgaven.

Doet zich eene behoefte voor, waarop volstrekt niet bij de begrooting is gerekend, waaronder ook die behoeften behooren, welke ofschoon gelijknamig met bij de begrooting beschrevene behoeften, gemist worden onder de voor verhooging vatbaar verklaarde posten, dan wordt, krachtens artikel 6 C. W. [1]), bij het gouvernementsbesluit de voorziening der behoefte uit de Onvoorziene Uitgaven bevelende, een nieuwe post aan de begrooting toegevoegd en op dien post het benoodigd bedrag overgeschreven, aangewezen, zooals artikel 6 C. W. luidt ten koste van den betrokken afdeelingspost van Onvoorziene Uitgaven. Die uitgaven krachtens artikel 6 C. W. voldaan, worden, gelijk de slotalinea van dit artikel voorschrijft bij de begrootingsrekening, „omschreven en verantwoord in „zoovele bijzondere posten, als zij gelijksoortige onderwerpen betreffen." Daarentegen blijken de verhoogde uitgaven krachtens artikel 5 C. W. uit de vergelijking op de rekening van den geraamden post met de werkelijk voldane behoefte.

Hieruit erkennen wij alzoo dat indien men voor verhooging onvatbaar verklaarde posten, alsnog door overschrijving wil verhoogen, de voorziening der opgekomene behoefte plaats heeft krachtens artikel 5 C. W., terwijl zij in overeenstemming met de Wet diende te geschieden, krachtens het volgende artikel, waardoor, zooals werd opgemerkt, bovendien de verantwoording beter in het oog valt.

---

[1]) Zie bladz. 265, noot 3.

De hier bedoelde overschrijvingen worden blijkens de aangehaalde artikelen bevolen: door den Koning, voor zooveel dat deel der Indische begrooting betreft, hetwelk de Uitgaven in Nederland bevat, het zoogenaamde Hoofdstuk I; en door den Gouverneur-Generaal, voor zoover aangaat het deel der Indische begrooting, hetwelk de Uitgaven in Indië regelt, het dusgenoemde Hoofdstuk II. Merkten wij dan ook hiervoren op dat ieder departementschef n Indië in beginsel eene min of meer onafhankelijke bevoegdheid tot het gelasten van uitgaven erlangt, voor zoover de onderwerpen van uitgaven in zijne begrootingsafdeeling vermeld staan, dat is slechts waar ten aanzien der beschrevene behoeften, niet wat betreft de naamlooze posten Onvoorziene Uitgaven.

In overeenstemming toch met den geest der bepalingen vervat in de artikelen 5 en 6 der Wet, uitdrukkelijk voorschrijvende, dat slechts de Gouverneur-Generaal mag gelasten: overschrijvingen uit de Onvoorziene Uitgaven, kan de Indische regeering de beschikking over die naamlooze posten niet delegeeren op de departementschefs, — een beginsel dat de koloniale wetgever heeft in acht genomen, toen hij bij alinea 1 van artikel 15 der Regelen voor het Administratief Beheer bepaalde: „Bij of zoodra mogelijk na de afkondiging door den Gouverneur-Generaal van de wet of wetten, houdende de begrooting van Nederlandsch Indie, worden de op de begrooting gebrachte sommen, met uitzondering van die voor onvoorziene uitgaven, bij afzonderlijk gouvernementsbesluit ter beschikking gesteld van de directeuren van de departementen van algemeen bestuur."

Is eindelijk binnen eene begrootingsafdeeling de naamlooze post Onvoorziene Uitgaven uitgeput, biedt die post geene ruimte voor overschrijving meer aan, dan heeft de Wetgevende macht bij haar streven om verhooging van het eindcijfer zoo min mogelijk te doen plaats hebben, nog een ander middel van overschrijving aan de hand gedaan, namelijk bij artikel 29 C. W.: „Behoudens het bepaalde bij art. 5, heeft geene af- en overschrijving van en op afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen der begrooting van uitgaven plaats, dan na verkregen goedkeuring [1]) der magt, die de afdeelingen, onderafdeelingen

[1]) Volgens Mossel en Gonggrijp zou men hier „magtiging" bedoeld heb-

en artikelen heeft vastgesteld." Maar die overschrijvingen uit beschrevene behoeften gaan niet zoo gemakkelijk, althans voor het Indisch Bestuur, die geene afdeelingen, onderafdeelingen of artikelen vaststelt, als de overschrijvingen uit de naamlooze posten. Behoudens het bepaalde bij art. 5 dat wil met andere woorden zeggen: Onverminderd het recht van het Uitvoerend gezag om binnen iedere begrootingsafdeeling overschrijvingen uit de posten van Onvoorziene Uitgaven te gelasten, mag overigens geene overschrijvingen uit de begrootingsposten (dus uit de beschrevene behoeften) worden bevolen dan op machtiging van hem, welke die posten heeft vastgesteld, als afdeeling, als onderafdeeling of als artikel.

De bepaling geeft tot beschouwingen van onderscheidenen aard aanleiding.

Vooreerst wordt in dit voorschrift het natuurlijk beginsel erkend, dat hij die vaststelt ook de uitsluitende bevoegdheid tot wijziging heeft. In den strijd nu over de min of meer voortgezette splitsing der begrooting en over de macht, die de deelen der begrooting zal vaststellen, — een strijd, waarop wij vroeger wezen, — treedt niet slechts op den voorgrond in hoever men aan de verschillende staatsmachten de bevoegdheid moet verleenen de bijzonderheden van het bestuur te beoordeelen, gelijk de gelegenheid daartoe bij de vaststelling der begrooting wordt aangeboden, maar tevens moet in het oog worden gehouden dat ook alleen de vaststellende macht gedurende de werking der begrooting de bevoegdheid tot wijziging heeft. Zoo is het ons bekend dat de afdeelingen en de onderafdeelingen door de Wet, de artikelen daarentegen door den Koning worden vastgesteld.

Er zou nu wellicht geen ernstig bezwaar kunnen zijn om aan den Rijkswetgever de vaststelling der artikelen op te dragen, voor zoover dat bezwaar zou moeten voortvloeien uit eene bij de vaststelling der begrooting te ver gedrevene bemoeienis met de bijzonderheden van bestuur, te minder wijl toch reeds de Rijkswetgever, zooals wij opmerkten, een overwegenden invloed op de splitsing in artikelen uitoefent; maar de wij-

---

ben; „goedkeuring wordt verleend op eene gedane zaak, magtiging wordt gegeven om iets te doen," oordeelen zij bladz. 50. Kan men dan niet evenzeer het doen van een nog niet gedanen stap goedkeuren?

zigging der artikelen, gedurende de werking der begrooting, zou dan tevens zooveel te moeielijker worden, wijl in dat geval de machtiging van den Koninklijken wetgever niet meer volstaan zou. Nu kunnen slechts de afdeelingen en de onderafdeelingen door de Wet worden gewijzigd, (altijd behoudens natuurlijk de wijzigingen der onderafdeelingen die het gevolg zijn van overschrijvingen ten koste van de in de betrokkene afdeelingen gelegene posten van Onvoorziene Uitgaven) maar voor de wijziging der in iedere onderafdeeling gelegene artikelen is de tusschenkomst van het Koninklijk gezag voldoende.

Ten andere: hiervoren brachten wij in herinnering dat het bij de splitsing der begrooting van belang is de posten voor personeel zuiver afgescheiden te houden van die voor materieel. Bij den bestaanden toestand kan op die afscheiding de Rijkswetgever in zoover niet het oog houden, dat de door hem vast te stellen onderafdeelingen te omvangrijke posten vertegenwoordigen, waarin zoowel uitgaven voor personeel als voor materieel moeten vereenigd zijn; maar de lagere wetgever, die de begrooting in artikelen splitst, mag die voorwaarde van ordelijk begrootingsbeheer niet uit het oog verliezen. Reeds bij het toestaan van overschrijvingen uit Onvoorziene Uitgaven is dit van gewicht, opdat uit de rekening op de begrooting duidelijk blijke, in hoever die naamlooze posten zijn tegemoet gekomen aan behoeften van personeel en die voor materieel, maar met name wordt de hier bedoelde splitsing van overwegend belang, waar overschrijvingen uit beschrevene behoeften, gelijk bij artikel 29 C. W., worden toegestaan; immers eerst, waar zulk eene splitsing streng in acht wordt genomen, kan men zich overtuigen, wat bij de toepassing van dit overschrijvingsmiddel voor personeel is gedaan ten koste van materieel en omgekeerd.

Ten derde brengen wij onze afkeuring in herinnering over die verhoogingen van begrootingsposten ten koste van beschrevene behoeften [1]) om ten slotte en met name de aandacht te

---

[1]) In opvolging van art. 5 C. W. vermeldt het in noot 2 op pag. 247 genoemd artikel 2 der begrootingswet: de begrootingsartikelen „welke in den loop van het dienstjaar door overschrijving uit de sommen bij de betrokken afdeelingen voor onvoorziene uitgaven

vestigen op de zonderlinge wijze, waarop aan artikel 29 C. W. feitelijk uitvoering is gegeven.

Zooals wij opmerkten bij het wettigen van die overschrijvingen uit beschrevene behoeften heeft de gedachte voorgeheerscht, dat men slechts van het middel zou gebruik maken, ter voorziening in onvoldoende ramingen wanneer de betrokkene afdeelingspost Onvoorziene Uitgaven was uitgeput, ten einde aldus zoo lang mogelijk aanvulling van de begrooting, verhooging van het eindcijfer te voorkomen.

Het feit echter dat voor die posten Onvoorziene Uitgaven door den Rijkswetgever veel te weinig wordt uitgetrokken, (verg. blz. 272 noot 1) was spoedig oorzaak, dat aan artikel 29 C. W. door het Indisch bestuur eene toepassing werd gegeven, geheel en al in strijd met de duidelijke letter der Wet.

De spoedige uitputting der posten Onvoorziene Uitgaven moest het Indisch bestuur hinderlijk zijn. Immers de toepassing van artikel 29 C. W. vereischt minstens genomen de voorafgaande tusschenkomst van het Koninklijk gezag en vorderde de drang der omstandigheden dat op die tusschenkomst uit het moederland niet kon worden gewacht, dan bleef aan het Indisch bestuur niets anders over dan credietopening boven de begrooting onder nadere goedkeuring van den Rijkswetgever.

Maar het natuurlijk streven van het uitvoerend gezag om zich zoo mogelijk aan de contrôle van 's Rijkswetgevende macht te onttrekken, en misschien ook wel het goedmoedig verlangen om bij de toepassing van artikel 29 C. W., in stede van aan de letter der wet, aan de bedoeling der bepaling te gemoet te komen, nl. de verhooging van het eindcijfer tegen te

---

toegestaan, verhoogd kunnen worden wanneer het toegestane bedrag mogt blijken ontoereikend te zijn."

Dit is minder juist, want bij de toepassing van art. 29 C. W. worden de voor verhooging vatbaar verklaarde posten ook verhoogd en wel, niet door overschrijving uit de sommen, bij de betrokken afdeelingen voor onvoorziene uitgaven toegestaan; maar door overschrijving uit te hooggeraamde beschrevene posten, in de betrokkene afdeeling gelegen. Het betrokken wetsartikel der begrooting diende alzoo ook melding te maken van de mogelijkheid der verhooging uit beschrevene behoeften krachtens art. 29 C. W.

houden, leiden er al ras toe, dat men zijne toevlucht nam tot een van die huismiddeltjes, welke de apotheek van het Indische staatsleven bij legio telt.

Waar het den kolonialen bestuurder knelde, het was de door de Wet opgelegde verplichting geen artikel post uit beschrevene behoeften te verhoogen dan op machtiging van den Koning. Het Indisch bestuur keerde nu die beperking eenvoudig om en gelaste van af de inwerkingtreding der eerste begrootingswet eigenmachtig de overschrijvingen uit beschrevene behoefte onder nadere goedkeuring des Konings. Sedert 1°. 1867, getuigt de directeuren-commissie (§ 13 bladz. 16) hebben „om zoo te zeggen" alle overschrijvingen plaats gehad onder nadere goedkeuring, in strijd met de Wet." 't Is mooi! [1]).

Naar aanleiding hiervan, merkt de commissie wijders te recht op, dat de Wet alzoo in artikel 29 C. W. een regel stelt, wat in den regel onuitvoerbaar is gebleken en dat mitsdien, wanneer het beginsel van overschrijving uit beschrevene behoeften moet gehandhaafd blijven, in ieder geval de Wet zou behooren veranderd te worden. „Trouwens", zoo leest men in het Rapport „op zoodanige wijziging is reeds.... vooruitgeloopen zooals blijkt uit het besluit van 13 Juli 1867 n°. 52, houdende aanteekening: dat de G. G. is gemagtigd om de noodige af- en overschrijvingen binnen eene zelfde onderafdeeling te doen onder 's Konings nadere goedkeuring."

Te vergeefs zoekt men in het Staatsblad naar deze gewichtige aanteekening, die eene wet gedeeltelijk buiten werking stellende, krachtens artikel 23 Regeerings-Regle-

---

[1]) Als eene bijdrage hoe de eene wetsovertreding onwillekeurig tot eene andere verleidt, kan gelden, hetgeen wij bij Mossel en Gonggrijp (bladz. 52) lezen:

„Nu men evenwel deze afwijking als door den drang van omstandigheden gewettigd had beschouwd, bestond er ook volgens sommige departementschefs geen bezwaar meer, dat, onder nadere goedkeuring der wetgevende magt, bij gebleken ontoereikendheid der toegestane sommen, af- en overschrijvingen van en op afdeelingen en onderafdeelingen plaats hadden...." Tegen die consequentie, luidt het verhaal verder, deden echter de Indische regeering en de Indische rekenkamer „overwegende bedenkingen gelden."

ment [1]) „onder nadere bekrachtiging door de wet," behoorde afgekondigd te zijn in eene algemeene verordening. Iedere openbaarmaking van eene algemeene verordening moet krachtens artikel 31 onzer Indische Grondwet geschieden „door plaatsing in het Staatsblad van Nederlandsch Indie." „Zij is", luidt dit artikel uitdrukkelijk „in geldigen vorm geschied, de éénige voorwaarde der verbindbaarheid."

Ons dunkt, dit schikt nog al. Hier nu krijgt men te doen met koninklijke besluiten, neen, met aanteekeningen van besluiten, die, in gelukkige onbekendheid, een bloeiend leven lijden rechtstreeks tegen de wet in!

Wij kunnen ons voorstellen dat er staatslieden zijn, die het welvaren van Nederlandsch Indië meer ter harte nemen dan den bloei der Nederlandsche schatkist, althans die zóóver gaan dat zij de Indische begrooting door het Indisch bestuur zouden wenschen te zien vastgesteld. Men kan wettelijke vaststelling niet onafscheidelijk achten van een gezond Indisch bestuur; maar hoe men, gelijk de directeuren-commissie, in gemoede heil kan zien bij koninklijke vaststelling der begrooting, hoe men in waarheid kan verwachten dat dan niet weer zulk eene vaststelling zoude ontaarden in eene bloote formaliteit, dat

---

Natuurlijk. 't Is ook gemakkelijker handelen met een collega-bestuurder, dan met een uitsluitend wetgevend collegie. In dezelfde aanteekening op art. 29 getuigen de schrijvers dat het Indisch bestuur, uit zucht om de posten van onvoorziene uitgaven te sparen tot deze overschrijving uit beschrevene posten onder nadere goedkeuring reeds overgingen zelfs al liet de betrokken post voor onvoorziene uitgaven nog voldoende ruimte. Met welk doel deze voorbarige toepassing van art. 29 geschiedde, begrijpen wij echter niet. Waarom kon men althans de wetsovertreding niet zoo lang mogelijk uitstellen?

[1]) „Onverminderd het geval, voorzien bij art. 43 (oorlog of opstand) „en behoudens de bepalingen van dit reglement, is de Gouverneur-Generaal bevoegd, om in dringende omstandigheden, voor geheel Nederlandsch-Indie of voor bepaalde gedeelten daarvan onder nadere bekrachtiging door de wet, bij algemeene verordening, wetten geheel of gedeeltelijk buiten werking te stellen.

„Van deze handeling wordt door den Koning onverwijld kennis gegeven aan de Staten-Generaal."

Art. 23 Reg. Reglt.

het bij het geschreven woord zou. blijven, gelijk vóór 1866, dit kunnen wij ons bezwaarlijk voorstellen.

Pakken begrootingen van jaren herwaarts, verklaarde eens in 's Lands-vertegenwoordiging de minister van de Putte, naar aanleiding van den hier vermelden wensch der directeuren-commissie, liggen op het Departement van Koloniën, zonder ooit door het Koninklijk gezag bekrachtigd te zijn geworden. 't Verwondert ons niet. Let op de toegevendheid van bestuurders jegens collega-bestuurders, zoodra het gebied van wetgeving wordt betreden. De wet is hen dikwerf eene hindernis, die zij naar omstandigheden te niet doen, zoo het niet openlijk gaat, dan bedektelijk, zoo niet in het Staatsblad dan in een Bijblad, zoo niet in een Bijblad, dan zonder eenige publiciteit.

De kenner van het Indische staatsrecht is met dat verschijnsel geheel vertrouwd; maar het zal nuttig blijven, zoo zich, gelijk hier, de gelegenheid daartoe aanbiedt. met den vinger te wijzen op het levende kwaad, waarvan de kiemen immer slechts op eenige gunstige voorwaarde tot ontwikkeling wachten, ja, gelijk wij zagen, tegen de eigen steenen, die men ze in den weg legt, opgroeien en welig wassen.

Wij naderen het einde der bepalingen onzer Comptabiliteitswet voor zoover zij de strekking hebben aan de onvoldoende ramingen der begrootingscijfers te gemoet te komen.

Zijn de betrokkene afdeelingsposten Onvoorziene Uitgaven uitgeput, bieden ook de beschrevene behoeften geene ruimte tot overschrijving meer aan, dan wordt eene suppletoire credietwet noodzakelijk.

Wat aangaat de in Nederland te doene Indische uitgaven (hoofdstuk I) behoort zulk eene aanvulling der begrooting niet te geschieden dan nadat de Rijkswetgever de verordening houdende die aanvulling heeft aangenomen. Wat betreft de in Indie te doene uitgaven (hoofdstuk II), ook hunne aanvulling moet zoo mogelijk eerst plaats hebben, krachtens eene door de Wetgevende macht vastgestelde credietwet; [1]) maar kan het Indisch bestuur op de aanneming van zulk eene wet niet wachten, dan geven de „dringende omstandigheden", de „gewichtige

---

[1]) Als voorbeelden dat niet immer Hoofdstuk II onder nadere goedkeuring van den Rijkswetgever verhoogd wordt, teekenen wij o. a. uit het Staatsblad van 1873 op, de nos. 129 en 145 (art. 2.).

redenen" krachtens de hiervoren aangehaalde bepaling van het Regerings Reglement, nl. artikel 21, den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid, om bij koloniale ordannancie, onder nadere bekrachtiging door de Wet, credieten boven de begrooting te openen, en luidt dan de slotalinea van artikel 31 C. W.: „Ieder crediet wordt aan de begrooting toegevoegd en daarmede gelijktijdig verantwoord."

Bij deze begrootingsaanvullingen komt het regelmatig voor de betrokkene afdeelingsposten Onvoorziene Uitgaven te verhoogen en dan uit die credietwetten, krachtens de artikelen 5 of 6 C. W., bij gouvernementsbesluit overschrijving te gelasten op de te kort geraamde behoefte of, na toevoeging van een nieuwen post, op de niet geraamde behoefte. Vooreerst is deze wijze van handelen in overeenstemming met den aard der onvoorziene bestrijding. Maar bovendien is zij doelmatiger, dan wanneer men onmiddellijk bij de aanvullingsverordening overschrijving of aanwijzing op de hulpbehoevende posten gelast, alzoo met voorbijgang der posten Onvoorziene Uitgaven, omdat dan duidelijker het karakter der verhooging blijkt: „Overschrijving, niet anders dan uit de O. U.", oordeelt de directeuren-commissie (§ 18 bladz. 19) „en aanvulling van dezen boven de begrooting, in geval van uitputting en bij behoefte aan meer, is de natuurlijke weg, maar tevens de eenige wijze, om een ordelijk en onbelemmerd begrootingsbeheer te verzekeren; om allengs tot meer juiste ramingen te komen, en alzoo tot den maatregel van credietopening hoe langer hoe minder de toevlugt te moeten nemen."

In de eerste tijden na het in werking treden der Comptabiliteitswet, werd inderdaad, volgens Mossel en Gonggrijp (bladz. 15), deze doelmatige wijze van voorziening gevolgd, maar toen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op rechtstreeksche aanvulling der ontoereikende onderafdeelingen werd aangedrongen, wijl men meende dat dan hetzelfde doel werd getroffen als wanneer eerst de posten Onvoorziene Uitgaven werden aangevuld en vervolgens daaruit overschrijvingen werden gelast, zoo gaf in Augustus 1869 de Indische regeering aan de verschillende departementschefs o. a. te kennen dat zoo credietopening boven de begrooting noodig bleek, die credietopeningen voor het vervolg zouden plaats hebben met rechtstreeksche aanvulling van den te kortschietenden

post, — in stede dus van het openen van een crediet tot aanvulling van den betrokken afdeelingspost O. U., om daaruit den hulpbehoevenden post aantevullen. Met de directeuren-commissie kunnen wij niet in het geloof van de aangehaalde schrijvers deelen: „dat hiermede de zaak, in de gegeven omstandigheden op de best mogelijke wijze is geregeld."

De voorafgaande behandeling van de artikelen 5, 6, 27, 29 en 31 der Wet van 23 April 1864 heeft ons de gelegenheid aangeboden om de wijze te schetsen, waarop in het Indische staatsrecht aan de onvoldoende begrootingscijfers op wettelijke wijze kan worden tegemoet gekomen, gedurende de werking van de betrokkene begrooting. Met die schets hebben wij aan het gestelde programma voldaan. Hadden wij ons daarentegen voorgenomen al de bepalingen te bespreken, wier toepassing wijziging der begrootingsposten tengevolge heeft, wij zouden hier niet kunnen besloten hebben, zonder tevens de artikelen 30 en 36 van die zelfde wet in behandeling te nemen. Geen van beide artikelen hebben wel is waar de strekking om aan te-kort of aan niet geraamde behoeften te gemoet te komen, maar het eene artikel strekt om eene toevallig voorkomende fout te herstellen, betreffende de bij de begrooting vastgestelde plaats, waar de uitgaven ten behoeve der Indische huishouding moeten gedaan worden: in Nederland, indien de posten op het zoogenaamde Hoofdstuk I, in Indie indien de behoeften op het dusgenoemd Hoofdstuk II staan uitgetrokken; het andere artikel leert de wijze kennen, waarop de departementen met hunne afdeelingsbegrootingen moeten handelen, indien een hunner, krachtens een begrootingscrediet de kosten heeft geleden tot aankoop of voortbrenging van voorwerpen, voor 'slandsdienst bestemd, en een ander departement aan die voorwerpen behoefte hebbende, bij gemis er van, ze van het bezittende departement erlangt.

In beide gevallen heeft eene wijziging van de eens vastgestelde begrootingsposten plaats: de toepassing van artikel 30 leidt tot wijziging van twee begrootingsposten gelegen in de beide begrootings-Hoofdstukken; die van artikel 36 tot wijziging van twee begrootings-Afdeelingen, binnen hetzelfde

Hoofdstuk gelegen. Intusschen altijd betreffen die wijzigingen slechts uitsluitend dezelfde soort van uitgaven. Met die beperking mag krachtens artikel 30 de Koning overschrijving gelasten van Hoofdstuk I op Hoofdstuk II en omgekeerd, indien het belang van den dienst vordert, dat uitgaven, op het eerste hoofdstuk der begrooting gebracht, in Indie worden gedaan, of omgekeerd, dat uitgaven op het tweede hoofdstuk der begrooting uitgetrokken in Nederland geschieden; en desgelijks heeft, krachtens artikel 36, de huishoudelijke administratie de bevoegdheid om, onder de benaming van te goed schrijving en belasting den begrootingspost van eene afdeeling te verhoogen, onder gelijke vermindering van een begrootingspost van eene andere afdeeling binnen hetzelfde Hoofdstuk gelegen, en wel, zooals wij reeds aangaven, wanneer voorwerpen, die voor 's landsdienst zijn aangekocht of voortgebracht, worden afgestaan door het departement van algemeen bestuur, hetwelk de uitgaaf tot aankoop of voortbrenging gelastte aan een ander departement van algemeen bestuur, hetwelk die voorwerpen behoeft.

Deze korte herinnering aan het bestaan van de artikelen 30 en 36 C. W., zij voldoende om alle misverstand weg te nemen, betreffende de juiste grenzen van het onderwerp in dit opstel behandeld. Voorzeker zouden wij ons niet aan overdaad schuldig maken, indien wij ons nog nader in de werking en toepassing der beide hier bedoelde artikelen gingen verdiepen en aldus naar het vrij onglad terrein der materiëele verstrekkingen werden geleid; maar dit opstel heeft reeds eene uitgebreidheid gekregen, die ons tot zelfbeperking overhaalde, opdat schrijver en lezer, na de gezamenlijke en ietwat vermoeiende behandeling van de zoo „drooge" comptabiliteitszaken, toch nog met een hartelijk tot weerzien zouden kunnen scheiden.

Batavia, 25 December 1874. P. H. VAN DER KEMP.

Iets over het lager onderwijs in Nederlandsch-Indië naar aanleiding van het besluit van 1 februari 1875.

Ofschoon het koninklijk besluit van 1 februari, regelende de voorwaarden, op welke bij het lager onderwijs voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden in Nederlandsch Indië hulponderwijzeressen zullen worden aangesteld, de aandacht van belanghebbenden niet ontging, blijkens het feit dat reeds het benoodigd aantal onderwijzeressen is gevonden — en het besluit reeds in sommige dagbladen werd besproken, als een voorbeeld waardig om door de wetgevende en uitvoerende machten in Nederland te worden gevolgd — willen wij het nogmaals beschouwen, maar uitsluitend in betrekking tot het lager onderwijs in onze Oost-Indische bezittingen.

Met toejuiching moet het door ieder, die in het openbaar onderwijs in Nederlandsch Indië belang stelt, worden begroet. Het verdient onverdeelden bijval, ook al kan men er slechts eene tijdige voorzorg inzien om te verhoeden, dat later nog grootere uitgaven voor het openbaar onderwijs gevorderd worden zonder evenredige uitbreiding van dat onderwijs.

Wel is het nog niet gebleken, dat de Regeering op de gestelde, pas voor onderwijzers 3de klasse verbeterde, voorwaarden te vergeefs tracht geschikte onderwijzers aan haren dienst te verbinden. Doch bij toenemend gebrek aan onderwijzers in Nederland en daardoor vereischte stijging der toe te kennen tractementen, zou het later bezwaarlijk kunnen worden voortdurend in de behoefte van het lager onderwijs in Indië door enkel mannelijk personeel te voorzien.

Te recht wijzen zij, die wenschen dat het onderwijs der inlandsche bevolking krachtiger worde ter hand genomen, op het belangrijk cijfer, hetwelk voor het lager onderwijs der Europeanen wordt uitgegeven. Misschien beschuldigt iemand den redacteur van de Standaard van overdrijving, omdat hij, in het nommer van 7 october 1874, eenigszins onnauwkeurig schrijft: „Voor het onderwijs aan het handjevol Europeanen in onze bezittingen is op de begrooting van Nederlandsch Indie over 1875 bijna één millioen uitgetrokken, voor het onderwijs der inlandsche bevolking nog geen volle zes ton," terwijl wij toch op die begrooting vinden geraamd voor het lager onderwijs:

	van Europeanen en d. m. g.		van de inlandsche bevolking
aan traktementen enz.	*f* 905.300.	. . . . . .	*f* 656.230
„ onderh. van scholen.	„ 24.821.	. . . .	„ 15.178
„ nieuwe scholen. .	„ 50.100.	. . . .	„ 408.205
te zamen	*f* 980.221		*f* 1.080.322

Niettemin is het zeker, dat wat uitgegeven wordt voor het lager onderwijs der Indo-Europeesche maatschappij (met het leger mede slechts 50 à 60 duizend zielen tellende) meer bedraagt dan één millioen.

Vruchteloos tracht men èn uit de begrooting èn uit afgesloten rekeningen èn uit het Verslag omtrent het Europeesche onderwijs uitgebracht het juiste cijfer der kosten te berekenen. Niet ten onrechte zouden wij verwachten dat dit cijfer nauwkeurig opgegeven ware in het Verslag onder het hoofdstuk Ontvangsten en Uitgaven voor het Onderwijs. Wij vinden ons echter teleurgesteld. Daar toch worden onder de uitgaven niet in rekening gebracht die, welke in Nederland worden gedaan aan voorschotten en reiskosten naar Indië, — niet de reiskosten in Indië — evenmin de verlofstraktementen en de reiskosten van Indië naar Nederland. Op een volledige lijst der uitgaven zou ook niet mogen ontbreken een deel der kosten van het departement en der pensioenen, voor zoo verre deze niet bestreden worden door de daarvoor gestorte contributiën. Wel vinden we in dat Verslag in rekening gesteld voor indemniteit van huishuur een som van bijna één ton. De bovengenoemde cijfers met deze éene post aanvullende zijn we reeds het millioen te boven.

Waarom achten wij bovenal in het verslag door de Regeering uitgebracht eene meer nauwkeurige berekening wenschelijk? Het is, omdat door de tegenwoordige inrichting van het Verslag voedsel wordt gegeven aan de onjuiste meening, dat zij die het hoogste schoolgeld betalen, niet alleen het door hunne kinderen genoten onderricht bekostigen, maar ook bijdragen tot betaling van het onderwijs der mingegoeden. Hoezeer het ook anders schijne, er is niemand die ten volle betaalt hetgeen het onderwijs zijner kinderen aan de Regeering kost.

De grootheid van het bedrag der kosten valt nog te meer in het oog, wanneer men bedenkt, dat zoo velen, doordien zij in de binnenlanden verspreid wonen, van het onderwijs geen voordeel hebben, en dat van de schoolgaande jeugd bijna een derde niet de gouvernementsschool bezoekt maar op bijzondere inrichtingen gaat.

Wij zijn echter verre van de meening, dat met minder uitgaven het tot stand gebrachte zou zijn te verkrijgen geweest, en in stand kunnen gehouden worden, of dat de onlangs verbeterde voorwaarden voor de onderwijzers 3[de] klasse eene weelde zouden zijn. Integendeel achten wij het niet meer dan noodig, dat ook aan de hulponderwijzeressen geen minder voordeelige voorwaarden voor de eerste dienstjaren werden aangeboden.

Bij langen diensttijd schijnen haar minder groote voordeelen toegekend te zijn, dan aan het mannelijk personeel. Het Vaderland heeft uitgerekend, dat volgens dit besluit eene hoofdonderwijzeres, na 18 jaren, in het genot zal wezen van een inkomen van ƒ 4200 plus huishuurindemniteit, terwijl bij gelijken diensttijd een hoofdonderwijzer 1[ste] klasse ƒ 6600 en een 2[de] klasse ƒ 6000 traktement en vrije woning geniet. Deze berekening steunt op het 3[de] artikel. Er is echter in art. 4, waarbij bepaald wordt, dat voor haar, die in het bezit zijn eener acte als hoofdonderwijzeres, na zes jaren de benoeming van hulponderwijzeres zal veranderd worden in die van hoofdonderwijzeres, te veel onbepaalds om deze berekening als de alleen mogelijke te beschouwen. Nemen wij echter aan dat deze berekening de ware is, en dat aan de tot hoofdonderwijzeres aangestelden geen andere voordeelen zullen worden toegekend, dan die in art. 3 genoemd zijn, dan zal door dezen maatregel de Regeering in staat wezen het onderwijzend personeel uit te breiden zonder in dezelfde mate als tot nu toe geschied is de kosten op te voeren.

Moet om deze beide redenen reeds het besluit worden toegejuicht, waarbij in het onderwijzend personeel eene plaats geopend wordt voor de vrouwen, wier geschiktheid voor het onderwijs door geen deskundige wordt betwijfeld, wij hebben echter nog meer gewichtige redenen van hooge ingenomenheid met deze regeling.

Tot nu toe omvatte het openbare lager onderwijs in N. I. slechts de vakken van het gewoon lager onderwijs en de beginselen der Fransche taal. Dit laatstgenoemde vak werd alleen onderwezen op de eerste scholen te Batavia, Samarang, Soerabaja, Djocjokarta, Soerakarta, Padang en Macassar. Het jongste besluit toont dat bij de Regeering het ernstige voornemen bestaat meerdere vakken van uitgebreid lager onderwijs op de scholen te doen onderwijzen. Of kan men verwachten, dat het gouvernement kunde zal salarieeren, waarvan het geen gebruik denkt te maken? Er wordt hooger traktement bij dit besluit toegekend, naar mate de onderwijzeressen in het bezit zijn van aanteekeningen voor één, twee of drie der levende talen. Wij verheugen ons daarover, al verrast het ons. Niet ten onrechte zijn we verrast. In het verslag van 1871 (uitgekomen in 1873) maakte de Regeering nog het volgende openbaar: „Het onderwijs in de Fransche taal heeft op de openbare 1ste scholen nog niet tot een beteekenende uitkomst geleid." Aangaande de Nederlandsche taal luide het: „Dit leervak biedt nog steeds de grootste moeilijkheid aan. De resultaten, welke men er van verkrijgt, zijn betrekkelijk gering." Als hoofdoorzaak hiervan mocht zeker wel worden aangenomen, wat de verslaggever op bladz. 19 opmerkte, „dat vele kinderen ter school gezonden worden, die nog niets dan Maleisch spreken, en te huis niet of althans weinig Hollandsch hooren spreken." Dit geldt vooral van de kinderen der openbare scholen, terwijl volgens dat zelfde verslag: „zij die wat de huislijke opvoeding aangaat in betere omstandigheden verkeeren in den regel tot de leerlingen der bijzondere scholen behooren." Is nu deze oorzaak weggenomen? Hebben de zeer weinige en onvoldoende bewaarscholen, die op enkele hoofdplaatsen tot stand kwamen, zulk een verbetering aangebracht, dat de regeering er toe zal kunnen overgaan op de openbare scholen het onderwijs uit te breiden door toevoeging van andere levende talen, met hoop op gunstig gevolg en zonder gevaar te loopen, dat het onderricht in de vak-

ken van het gewoon lager onderwijs te oppervlakkig worde?

Men zal dit niet kunnen doen, tenzij men ook de kinderen der gegoeden op de openbare school krijge — hetgeen niet geschieden zal, zoolang men niet breekt met de eenzijdige toepassing van twee beginselen tot nog toe bij het openbaar onderwijs in Nederlandsch Indië gevolgd.

Groot is sedert de regeling van 1868 de verbetering in het openbaar onderwijs in Indië. Met weinige uitzonderingen, tot welke de 1ste, 2de en 3de openbare school te Soerabaja behooren, mag de toestand der localen voldoende heeten, — het schoolmeubilair kan de vergelijking met de Nederlandsche scholen goed doorstaan — moge men in leermiddelen niet vooruit wezen, wat de hoofdzaken betreft is men het zeker. Ik geloof niet het onderwijzend pesoneel te hoog te stellen, wanneer ik het gelijk acht aan dat, hetwelk werkzaam is bij de openbare scholen in Nederlandsche steden. De getalsverhouding van onderwijzers tot onderwezenen (één op de dertig) is door elkander in Indië, zoo als ze hier slechts in de best ingerichte scholen bestaat.

Nochtans, wij mogen het niet ontveinzen, bezit de openbare school niet de liefde der Indische maatschappij. Het gevolg daarvan is: dat, waar een gegoede Europeesche bevolking talrijk genoeg gevestigd is, bijzondere scholen bestaan en bloeien, ofschoon het door deze gevorderde schoolgeld hooger is dan dat op de openbare scholen betaald wordt. Inzonderheid verkiezen zij, die daartoe de gelegenheid hebben, voor hunne dochters de bijzondere school. Het Regeeringsverslag van 1871 levert de bewijzen voor dit feit. In het gewest Batavia vindt men tegenover 7 openbare scholen 13 bijzondere (de scholen der weeshuizen tellen wij niet mede onder de bijzondere). In het gewest Samarang tegenover 5 openbare 8 bijzondere scholen. In de stad Soerabaja, waar 5 openbare scholen gevonden worden is, het getal der bijzondere daaraan gelijk. De openbare scholen in de drie afdeelingen van Java worden door 2325 jongens en slechts 1078 meisjes bezocht, terwijl op de bijzondere scholen in dezelfde afdeelingen 797 jongens tegenover 1291 meisjes gaan. Voor de beide genoemde gewesten is de verhouding van jongens tot meisjes op de openbare scholen die van 906 tot 406, op de bijzondere scholen die van 360 tot 643. In de stad Soerabaja gaan er op de openbare scholen 266 jongens en 127 meisjes, maar 168 jongens en 273 meisjes op de bijzondere scholen.

Is die voorkeur voor de bijzondere scholen toe te schrijven aan de grootere voortreffelijkheid van haar onderwijs? Luisteren wij naar den verslaggever dan is het antwoord: neen. „Behoudens eenige soms zeer loffelijke uitzonderingen," zoo toch heet het, blz. 35, „geeft het bijzonder onderwijs, vooral dat voor meisjes, niet de resultaten, welke men, met het oog op de betere huiselijke opvoeding van het meerendeel dezer leerlingen, zou mogen verwachten. Over het algemeen heerscht er gebrek aan methode en klassikalen gang en wordt de degelijkheid van het onderwijs wel eens opgeofferd aan uiterlijk vertoon."

Gerust mag men ook verzekeren, dat niet godsdienstige bezwaren tegen het staatsonderwijs den minderen bijval veroorzaken. Enkele Katholieken mogen om godsdienstige reden de geestelijke scholen verkiezen, gewis zouden de ingezetenen van Nederlandsch Indië, indien zij zelve het onderwijs hadden moeten regelen, scholen hebben begeerd als die van het gouvernement, voor allen toegankelijk, vrij van dogmatisch onderricht, hetwelk zij aan de godsdienstleeraars buiten de schooluren zouden hebben opgedragen. Dit wetende, beweren de Roomsch Katholieke Broeders en Zusters ook geen godsdienstonderwijs, maar zoogenaamd neutraal onderricht te verleenen. Integendeel kan men er zich eer van overtuigd houden, dat velen, in weerwil van godsdienstige bezwaren, aan bijzondere scholen de voorkeur geven. Zoo telt b. v. in eene overwegend Protestantsche gemeente als die van S o e r a b a j a de school der Urselinen zusters alleen meer meisjes dan de vijf openbare scholen te zamen. (190 tegen 127.) Onder dezen zijn misschien de meesten uit Protestantsche gezinnen, wier hoofden niet gerust zijn over en geen vrede hebben met den godsdienstigen invloed, die op die scholen wordt ondervonden.

De oorzaak, dat zij, die de kosten van het bijzondere onderwijs bestrijden kunnen, meestal voor hunne kinderen, maar vooral voor hunne meisjes het bijzondere onderwijs boven het openbare verkiezen, moeten wij ongetwijfeld daarin zoeken, dat 1°. bij het openbare onderwijs eenzijdig is vastgehouden aan het beginsel der gemengde school (voor jongens en meisjes) onder mannelijk beheer — en 2°. aan de bepaling dat, ook op de eerste gouvernementsscholen, a l l e b e t a l e n d e leerlingen, ook die in de laagste klasse van betaling geplaatst zijn, worden toegelaten.

Volgens het eerste beginsel zijn alle openbare scholen gemengde, op welke voor het onderwijs in handwerken geen plaats is. Hoe hoog men ook de voordeelen der gemengde school schatte, hoe zeer men ook moge toestemmen, dat de oprichting van afzonderlijke meisjesscholen naast de gemengde op kleine plaatsen van de Regeering niet te eischen is, toch zal men moeten toestemmen, dat de wetgever, de weldaad van een goed lager onderwijs aan eene maatschappij willende verschaffen, meer met de wenschen dier maatschappij had moeten te rade gaan, dan geschied is bij de regeling van het lager onderwijs in N. I. Niets dan alleen de noodzakelijkheid om (wat men nu doet) ook onderwijzeressen te engageeren, verbood op plaatsen waar meer dan twee openbare scholen geopend werden, de derde voor meisjes uitsluitend of in de eerste plaats in te richten. Daarmede ware te gemoet gekomen aan de bezwaren, die bij velen in de zoo bewegelijke Indische maatschappij, te recht of ten onrechte, tegen de gemengde school bestaan. Men had dan ook het vak der nuttige en schoone handwerken, op alle bijzondere meisjesscholen onderwezen, aan die van het gewoon lager onderwijs kunnen toevoegen.

Het 4de artikel van het besluit van 4 februari wekt het vermoeden dat de Regeering wenscht te breken met dien toestand. Na zesjarigen dienst zullen de onderwijzeressen welke in het bezit eener acte als hoofdonderwijzeres zijn, ophouden hulponderwijzeressen te zijn en tot hoofdonderwijzeresen benoemd worden. Zij zullen dus als de onderwijzers 2de en 1ste klasse aan het hoofd van scholen worden geplaatst. Zullen zij daar werkzaam wezen met hoofdzakelijk mannelijk hulppersoneel? Wij achten het tegendeel waarschijnlijk en rekenen de onderstelling niet gewaagd, dat de banken eener openbare school onder het bestuur van eene hoofdonderwijzeres, bijgestaan zoo al niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk door vrouwelijk personeel, voor het grootste deel door meisjes zullen worden ingenomen, ook al is de school niet voor jongens gesloten, gelijk dit ook met vele particuliere inrichtingen het geval is, die bepaaldelijk voor meisjes ingericht nochtans enkele knapen opnemen. Zoo vinden wij te Batavia op de Zustersschool 20 jongens onder de 176 meisjes en bij mej. VAN DER PLAATS 3 jongens onder de 66 meisjes.

Wordt dit besluit ingeleid met den considerans: „aangezien de noodzakelijkheid is gebleken hulponderwijzeressen aan

te stellen "bij het lager onderwijs in Nederlandsch Indië" en wordt er verder bepaald, „dat daarvoor geexamineerden na zesjarigen dienst tot hoofdonderwijzeressen zullen worden benoemd", zoo moeten wij het er wel voor houden, dat de Indische Regeering tot de overtuiging is gekomen dat door de regeling, waarbij de lagere scholen uitsluitend onder mannelijk bestuur zijn geplaatst, slechts voor een deel aan de behoefte der Indische maatschappij, werd voldaan. Die leemte in de regeling van het lager onderwijs in Indië heeft niet weinig de vestiging en den bloei der Ultramontaansche kloosterscholen op de hoofdplaatsen van Java in de hand gewerkt.

Ons vermoeden dat de Regeering door de aanstelling van hulponderwijzeressen, volgens het besluit van 1 februari, wil voorbereiden de oprichting van openbare meisjesscholen onder vrouwelijk bestuur, wordt echter eenigszins aan het wankelen gebracht door het gemis der bepaling, dat de aan te stellen hulponderwijzeressen moeten zijn in het bezit eener acte voor het onderwijs in de handwerken. Wel laat het zich denken, dat de Indische regeering, ook al wil zij scholen voor meisjes vormen, op welke de vakken van het gewoon lager onderwijs benevens de beginselen der levende talen worden onderwezen, het aan de ouders overlaat in het onderwijs der handwerken elders te voorzien — toch zou deze wijze van handelen, alhoewel dienstig om voor de overige vakken den geheelen schooltijd beschikbaar te houden, in strijd blijken met den wensch der Indische ouders, en toonen dat de hooge waarde van goed klassikaal onderwijs in de handwerken voor de vorming der vrouwelijke jeugd werd miskend.

Met het oog op de onderwijzeressen, die zich verbonden hebben en later zullen verbinden, kunnen wij het niet anders dan wenschelijk achten, dat de Minister in de gelegenheid worde gesteld om het bepaalde in art. 4 toe te lichten, en dat de vragen beantwoord worden: zullen de onderwijzeressen in het bezit eener acte als hoofdonderwijzeres na zesjarigen diensttijd komen aan het hoofd van openbare meisjesscholen? en zullen zij door die aanstelling tot hoofdonderwijzeres komen in het genot van een primitief tractement gelijk staande aan dat van onderwijzers 2de klasse? — Niets is wenschelijker, dan dat zij, die zich in dienst van het gouvernement begeven, zeker zijn aangaande hunne vooruitzichten.

Onder die bepalingen van het besluit van 1 februari, waarvan toelichting niet overbodig is, behoort ook een gedeelte der slotbepaling, waarbij de onderwijzeressen onderworpen worden aan de regeling voor het Weduwen- en Weezenfonds van burgerlijke Ambtenaren. Deze bepaling is voor de onderwijzeressen eene onbillijkheid. Zij zullen de belangrijke contributie van 5% van haar inkomen, benevens de buitengewone stortingen van een maand traktement of verhooging bij indiensttreding, huwelijk en verkrijging van hooger bezoldiging, evenals de andere deelhebbers aan het fonds moeten voldoen, zonder voor hare na te laten betrekkingen dezelfde voordeelen zich te verzekeren. De ambtenaar verzekert aan zijne weduwe een pensioen en aan zijne kinderen onderstand door deelneming aan het fonds. De onderwijzeres verkrijgt voor haren echtgenoot geen pensioen en hare nagelaten kinderen verkrijgen geen onderstand, tenzij ook hun vader overleden is. Of zullen de bepalingen van dit fonds met het oog op contributiën van staatsdienaressen worden gewijzigd?

Als tweede oorzaak, waarom de openbare school niet bij de gegoeden den gewenschten bijval geniet, noemde ik de toelating, tot dezelfde school, van de minstbetalenden zoowel als van de meestbetalenden. Daardoor hebben op de openbare scholen zij de meerderheid, die, wat de huiselijke opvoeding betreft, in min gunstige omstandigheden verkeeren, — die ter school komen zonder Hollandsch te verstaan en zelden of nooit te huis Hollandsch hooren. Als gevolg daarvan moest op de openbare school een overmatig deel van den schooltijd aan het onderwijs in de de Hollandsche taal worden gewijd, en kon het onderwijs niet worden uitgebreid, terwijl het voor de meeste vakken slechts op nederige hoogte bleef. Het kan niemand verwonderen dat onder die omstandigheden de bijzondere school, die wegens het hooger schoolgeld slechts door kinderen van bemiddelden bezocht wordt, steeds meer en meer allen, die slechts eenigszins de aan haar verbonden kosten konden dragen, tot zich trok.

Zal de poging om op de openbare scholen in Nederlandsch Indië aan de vakken van het gewoon lager onderwijs ook die van het uitgebreide toe te voegen niet op groote teleurstelling uitloopen, dan behoort m. i. de toegang tot die scholen van meer uitgebreid onderwijs alleen open te staan voor hen, die het hoogste thans gevorderde schoolgeld kunnen betalen. Dit

oordeel werd ook door meer dan één inspecteur van het lager onderwijs in Indië uitgesproken.

Zelfs zou, met het oog op de hoogere kosten van meer uitgebreid onderwijs, niet onbillijk het schoolgeld daarvoor iets kunnen verhoogd worden. Tegen lager schoolgeld zouden bij uitzondering zulke kinderen kunnen worden toegelaten, die, wanneer zij de school wenschen te gaan bezoeken op den voor toelating bepaalden leeftijd, bij onderzoek blijken goed Hollandsch te verstaan en te spreken — of zoo zij ouder zijn, gelijk te staan in ontwikkeling met de niet achterlijken van hun leeftijd op die school.

Dat èn openbaar èn bijzonder onderwijs in Nederlandsch Indië, niettegenstaande zich daaraan zoo vele goede krachten wijden op scholen, waar de getalsverhouding van onderwijzenden en leerlingen zoo veel beter is dan gewoonlijk in Nederland, nog geen gunstiger vruchten afwerpt, moge te wijten zijn aan hinderpalen, welke, met de Indische toestanden nauw verbonden, moeilijk uit den weg te ruimen zijn — één der grootste hinderpalen, de weinige voorbereiding der kinderen, is toch wel te bestrijden. Worden ook in Nederland de schrale uitkomsten van het lager onderwijs voor een deel toegeschreven aan gebrek aan goede voorbereidende scholen — ieder, die in Indië geen vreemdeling is, zal het der Regeering moeten nâzeggen: „goede bewaarscholen strekkende om het kind reeds op zeer jeugdigen leeftijd aan den invloed van de huislijke omgeving te onttrekken en voor het eigenlijke onderwijs voor te bereiden kunnen in Nederlandsch Indië van bijzonder nut zijn.”

Gering was het gevolg der circulaire, in welke de directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid de aandacht der plaatselijke schoolcommissiën en onderwijzers op dit nut vestigde. Aan een vijftal bijzondere scholen, onder welke de kloosterinrichtingen, werden voorbereidende klassen toegevoegd. De bestaande geheel onvoldoende inrichtingen van voorbereidend onderwijs werden niet verbeterd. Dit weinig belangrijke gevolg was te voorzien, daar in de circulaire geenzins het uitzicht werd geopend, dat bij het oprichten van nieuwe of het verbeteren der bestaande inrichtingen van Regeeringswege hulp zou worden verleend.

Ontkend kan het niet worden, dat, vooral in den aanvang, in welke het onderwijzend personeel uitsluitend uit Europa zal

moeten komen, met uitzondering wellicht van een enkele voorbereidingsschool voor kinderen van gegoeden in de groote hoofdplaatsen van Java, geen enkele de daarvoor vereischte kosten zal dekken. Toch moet een welingerichte voorbereidende school op elke plaats, waar een goed bezochte school van lager onderwijs is geopend, en moeten meerdere op de hoofdplaatsen, toegankelijk vooral òok voor de mingegoeden, een uitnemende weldaad, indien niet een volstrekt vereischte, worden geacht. Hoe deze te verkrijgen?

De stand, uit welke de meeste bewaarschoolhouderessen voortkomen, behoort niet tot die, welke uit eigen beweging op hoop van goed geluk zich naar Nederlandsch Indië verplaatst. De kosten van overtocht en vestiging, bij onzekerheid of het haar wel zal gelukken daar een beter bestaan te vinden dan hier haar deel is, verklaren genoegzaam het gemis aan begeerte om zich naar onze overzeesche bezittingen te begeven. Om haar tot overkomst te bewegen, zullen zedelijke en stoffelijke hulp in Indië haar verzekerd moeten wezen.

Hoe weinig ook de Indo-Europeesche maatschappij door het gemis aan gemeenteinstellingen gewoon zij hare eigene zaken te behartigen, er is daar toch genoeg belangstelling in hetgeen van algemeen nut is, om te verwachten dat een krachtig doorgezet pogen om door zamenwerking in dit opzicht iets goeds tot stand te brengen bijval vinden en niet mislukken zal.

Waarom zouden de kerkeraden der Protestantsche gemeenten het voorbeeld niet volgen van velen dezer collegiën in het vaderland en de zaak van het voorbereidend onderwijs ter harte nemen? Voorzeker de kerkelijke gemeente, — die tot opwekking van haren naijver de kracht voor oogen heeft, waarmede de Roomsch Katholieke geestelijken voor hunne scholen ijveren, — zij die zoo dikwijls het als reden van de weinig haar toegedragen liefde zich ziet voorgehouden, dat zij in „preêken en catechiseeren" alleen haar taak schijnt te stellen, zou door zulk een pogen niet dalen in de achting der maatschappij. Bij verbetering van het lager onderwijs zou zij zelve in beter verstaan van het godsdienstonderwijs een gewenschte vrucht plukken. Op plaatsen, waar een afdeeling der Maatschappij tot Nut van het Algemeen of eene Loge gevestigd is, zou zij deze lichamen tot medewerking kunnen uitnoodigen. Ook de plaatselijke Roomsch Katholieke kerkbesturen. Zij ook al de voor allen toegankelijke niet-kerke-

lijke lagere school door de bisschoppelijke Mandementen veroordeeld — bij de regeling en bevordering van het voorbereidend onderwijs behoeft geen godsdienstig verschil de volgelingen van verschillende kerken van onderlinge zamenwerking te weerhouden. Beperkte men zich eerst tot het oprichten van een of twee goede voorbereidingsscholen staande onder geexamineerd Europeesch personeel op een der hoofdplaatsen van Indië, liefst daar waar de middelstand het sterkst vertegenwoordigd is, — dan zouden deze kweekscholen kunnen worden voor haar, die in Indië zich tot bewaarschoolhouderessen zouden willen bekwamen. Theoretisch onderwezen door de openbare en bijzondere onderwijzers en onderwijzeressen — praktisch bekwaamd door werkzaamheid aan de school, zouden deze kweekelingen, na afgelegd voldoend examen, weldra de weldaad van goede voorbereidende scholen kunnen brengen naar andere plaatsen van Insulinde, op inrichtingen, die minder kosten zouden vorderen.

Utrecht, februari 1875. . Dr. A. H. Ch. VAN LEEUWEN.

Misbruik van macht.

De ondernemer van het huurland Soemboel te Malang maakte afspraak met een Javaan, Djogo Troeno genaamd, om bouwhout op te koopen, bestemd voor de onderneming.

De opkooper voornoemd begaf zich daartoe o. a. ook naar het district Pakis, in deze afdeeling; en kocht een partij dakribben (wild-hout), die gekapt waren in particuliere koffietuinen, aan inlanders toebehoorende.

Hij kocht ze van de bezitters dier tuinen.

Vervolgens maakte Troeno accoord met karrevoerders, om het gekochte hout te transporteeren naar de dessa Klompok, op zestien paal afstands van Toempang, de hoofdplaats van Pakis.

Den tweeden januari 1873 — in het jaar dus dat de voedingsmiddelen op Java zeer duur waren — op een donderdagmorgen vroeg, begaven de vier karrevoerders zich met hunne houtvrachten op weg, vergezeld van acht andere inlanders, die meê waren gegaan — als eigenaren van het hout — om den daarvoor bedongen prijs op de onderneming te ontvangen.

Djogo Troeno, die te Klampok woont, was inmiddels huiswaarts gekeerd, vertrouwende dat de houtlading zoude volgen. Deze man had echter buiten de Malangsche politie gerekend. Op den weg van Pakis namelijk — een binnenweg — werden de karren met hunne geleiders en met de houtverkoopers die er naast liepen — in 't geheel twaalf man — op last van den bekel van Pakis, aangehouden omdat ze midden op den weg reden.

Met het oog nu op de locale politie-verordening, voorkomende in de officieele courant van 30 october 1872, was deze aanhouding volkomen arbitrair. En dat het geoorloofd was om met karren van het midden der wegen gebruik te ma-

ken blijkt duidelijk uit de strafbedreiging, in diezelfde verordening voorkomende, welke op het niet tijdig wijken der karren, voor passeerende rij- of voertuigen, gesteld is.

Toen de betrokken ondernemer het feit der aanhouding vernam, zond hij een schrijven aan den bekel van Pakis, waarin verzocht werd om de karren te laten passeeren, aangezien de geleiders, naar schrijvers meening, niet in overtreding waren. Uit het antwoord op dat schrijven bleek dat de zaak bereids in handen van het districtshoofd was gegeven. Daarna werd hetzelfde verzoek gedaan aan het districtshoofd, op grond van hetzelfde argument, doch ook dat had geen gevolg.

Wat nu verder gebeurde verdient de bijzondere aandacht der regeering, niet alleen om het onderhavige feit, als zoodanig, maar omdat het op een algemeenen toestand wijst, die allertreurigst is.

De door de politie van Pakis aangehoudene twaalf inlanders werden genoodzaakt om zich — met de karren — naar het erf van den petinggi der dessa Boenoet te begeven. Daar zijnde, werd hen gelast het hout af te laden — dat later met andere karren, door de tusschenkomst van Djogo Troeno naar de onderneming werd verzonden — en om hunne karren en beesten te Boenoet achter te laten.

Dien dag en den daaraanvolgenden nacht werden alle twaalf personen te Pakis aangehouden en den volgenden dag eerst naar Toempang opgebracht — vijf paal verder — om door het districtshoofd verhoord te worden.

Ook Djogo Troeno was bereids naar Toempang opontboden, zestien paal van zijn woonplaats.

Zaterdag daaraanvolgende, 4 januari, dus twee etmalen na hunne aanhouding, werden de betrokken dertien inlanders, onder politie-geleide naar Kotta Malang — veertien paal van Toempang opgezonden.

Na daar eenige uren gewacht te hebben, werden de vier karrevoerders naar de gevangenis gebracht en de andere negen personen, onverrichter zake, naar hunne respectieve dessas teruggezonden, met last om maandag den 6 januari op nieuw voor de Malangsche politie te verschijnen.

Zij gingen huiswaarts — allen op verre afstanden — en keerden den volgenden maandag terug om aan den gegeven last te voldoen.

Na wederom eenige uren ter hoofdplaats gewacht te hebben, werden zij ten tweeden male onverrichter zake weggezonden, met den last om woensdag 8 januari terug te keeren.

Zij gingen dus weder huiswaarts en verschenen woensdag op nieuw — ten derden malen alzoo — voor de Malangsche politie.

Bij deze gelegenheid werd aan de acht houtverkoopers en aan Djogo Troeno gezegd, dat zij huiswaarts konden gaan en niet meer behoefden terug te keeren.

Den vier karrevoerders werd aangezegd dat hunne zaak vrijdag, 10 januari, ter politierol zoude worden behandeld.

De huurder van Soemboel, die, op dat tijdstip, nog zeer onvolledig bekend was met hetgeen verder in de zaak was voorgevallen, gaf echter bij een officieel schrijven, gedagteekend 8 januari, aan den assistent-resident van Malang te kennen wat hem daarvan ter oore was gekomen.

Daarop werd eene missive in antwoord ontvangen, dato 10 januari, waaruit bleek dat de vier karrevoerders dien dag terecht hadden gestaan, doch „vrijgesproken" waren, „uit hoofde dat tegen het hen ten laste gelegde feit bij de onlangs afgekondigde verordening op het gebruik van de verschillende wegen in de residentie Pasoeroean geen straf bedreigd was."

De verdere omstandigheden, dat acht sapies en vier karren door de districts-politie gedurende drie dagen waren aangehouden; en eerst daarna, aan de betrekkingen der zich in arrest bevindende karrenvoerders waren teruggegeven; en dat negen mannen in de zaak betrokken waren geworden, die er niets mede te maken hadden, schijnen niet ter politie-rol gereleveerd te zijn.

De vier karrevoerders, die inmiddels van hunne vrijheid waren verstoken geweest, verloren bij deze door niets gerechtvaardigde politie-kwelling, het bedongen loon voor de houtvracht en zes en dertig arbeidsdagen; terwijl hunne trek- en ploegbeesten drie dagen honger hadden geleden.

De andere bij de zaak betrokken negen personen — zonder aanklacht hoegenaamd — verloren drie en zestig werkdagen en waren daarenboven genoodzaakt geworden — respectievelijk — een weg af te leggen van ruim honderd palen — meer dan dertig uren gaans!

Zoo werden deze arme inlanders mishandeld; en dat nog wel nadat de bekel en de wedono van Pakis er op geattendeerd waren dat de betrokkenen niet in overtreding waren. En wanneer men nu daarbij bedenkt dat deze Javaansche landlieden — aan wien het gebruik der wegen ten behoeve hunner kostwinning op zoo vexeerende wijze werd betwist — tot dezulken behooren die, jaar-in en jaar-uit, zonder loon moeten mede arbeiden om diezelfde wegen te onderhouden, moet men zich dan niet verbazen dat zooveel onrecht zóó geduldig wordt verdragen?

Toen de betrokken ondernemer beter van de zaak ingelicht was, wendde hij zich nogmaals schriftelijk langs den officieelen weg, tot den assistent-resident, met verzoek om, zoo mogelijk, aan de verongelijkte en benadeelde inlanders eenige schadeloosstelling te doen uitkeeren, waarop een schrijven in antwoord werd ontvangen, gedagteekend 21 januari 1873, luidende als volgt:

„In antwoord op uw missive dato 20 dezer (januari 1873) heb ik de eer UEd. mede te deelen dat indien de daarbij bedoelde karrevoerders," — de andere negen personen worden ook in dit schrijven geignoreerd! — „vermeenen mochten een eisch van schâvergoeding te kunnen instellen, hun zulks vrijstaat, doch zij zich alsdan te wenden hebben tot den bevoegden rechter. Intusschen zijn de inlandsche ambtenaren, die in deze blijkbaar ter goeder trouw gehandeld hebben, gewaarschuwd zich voor den vervolge voor aanhoudingen als waarvan sprake te wachten."

Het eerste gedeelte van den inhoud dezer missive is, uit èen civielrechterlijk oogpunt beschouwd, volkomen juist. Maar het ligt buiten den gezichtskring van den kleinen man en het is ook voor arme dessa-inlanders niet bereikbaar, om tot schavergoeding te komen van het verlorene, langs den weg van rechten. Ook zoude geen Europeaan, die zijn positie hier wèl begrijpt, hen langs dien weg willen aansporen of voorthelpen.

Wat de „goede trouw" der inlandsche ambtenaren, die de karren aanhielden, betreft, deze moet, mijns inziens, betwijfeld worden, omdat zij de zaak vervolgden ofschoon ze vooraf gewaarschuwd waren!

Dat den betrokkene inlandsche ambtenaren verders werd aangezegd „om zich in den vervolge voor aanhoudingen als waar-

van sprake te wachten" pleit wèl voor het rechtsgevoel van den magistraat die deze zaak behandelde; maar daarmede waren de verongelijkte en benadeelde inlanders niet geholpen.

Ook werd deze aanzegging nog daarenboven gecompromitteerd door een tegenovergestelden maatregel van den betrokken resident, die zich gehaast heeft, nadat de hier beschreven politie-zaak hem bekend was geworden, om, onder 20 februari 1873 — in het officiëele blad van 4 maart — te laten afkondigen· dat (nu voortaan) vrachtkarren met sapies en karbouwen bespannen niet meer in het midden der groote en der binnenwegen — „ook der binnenwegen"! — dezer residentie mogen rijden, zonder speciale vergunning der hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur — eene gunst waarom de arme inlanders niet durven vragen; — overigens een maatregel, die hoogst belemmerend is voor de nijverheid, voornamelijk in de westmoeson; en waaruit een nieuwe bron van kwellingen is geboren voor den geringen inlander; — eene schoone gelegenheid te meer echter om zich te kunnen onderscheiden, voor die soort van inlandsche hoofden, welke hunne toekomst bouwen speciaal op de zorgvolle verpleging der „stokpaarden" van den resident.

De bekel van Pakis voornoemd is eenige maanden geleden tot wedono van Ngantang bevorderd.

Malang, 24 december 1874. S. L. W. van der Elst.

BOEKAANKONDIGING.

Schets van het Nederlandsche Staatsbestuur en van de overzeesche bezittingen, door Mr. L. Ed. Lenting. Derde vermeerde uitgaaf. Amsterdam, G. L. Funke, 1874, in 8vo.

In de juli-aflevering van den jaargang 1871 van dit Tijdschrift had ik het voorrecht mijne denkbeelden te ontwikkelen omtrent het leveren van een overzicht van het raderwerk der Indische staathuishouding, en wel naar aanleiding van 't toen verschenen werk, getiteld: „De staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, beschreven door Mr. P. A. van der Lith en J. Spanjaard. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1870, in 8vo.

Wie daarvan mocht hebben kennis genomen, zal ongetwijfeld mijne aarzeling verklaarbaar vinden, toen tot mij de noodiging kwam om eene aankondiging te schrijven van het werk, waarvan we den titel hierboven afschreven. Eene aankondiging toch, zou zij niet eenigszins overbodig kunnen heeten, waar 't een werk geldt, dat, gelijk hier 't geval is, reeds eene derde uitgaaf mocht beleven en alzoo de proef met goed gevolg heeft doorgestaan? zonder verdere aanprijzing zou 't nu van zelf weder zijn weg wel vinden.

Maar dan eene „bespreking" daarvan? Aan den vriendelijken aandrang, waarmeê dat verzoek tot mij werd gericht, mocht ik niet langer weerstand bieden èn om de persoonlijkheid des schrijvers, èn om het werk zelf. Zie hier slechts enkele kantteekeningen, waartoe de hernieuwde lezing daarvan mij aanleiding gaf.

Wat we van de handleiding des heeren Lenting hier te bespreken hebben, valt dadelijk in 't oog. Ware er door hem uitsluitend eene schets geleverd van het Nederlandsch staatsbestuur,

waarin die van 't koloniaal bestuur slechts eene zeer geringe ruimte innam, men zou natuurlijk eene beschouwing daarvan 't allerlaatst in dit tijdschrift zoeken. Doch 't titelblad wijst u aanstonds aan dat gij daarin niet enkel een vluchtig overzicht van ons bestuur en beheer over en in Indië zult aantreffen, maar dat de geachte schrijver trachten wil, nevens de zuiver Nederlandsche staathuishouding, ook het beeld onzer Indische administratie weêr te geven; en ziet ge zijn werk in, ge ontwaart dat de bijvoeging: „en van de overzeesche bezittingen" geen ijdele phrase is; bijna een vierde is aan de ontwikkeling van 't bestuur aldaar gewijd. Het is meer bepaald dat gedeelte, waarop we hier ter plaatse de aandacht moeten vestigen, en wat 't overig deel aangaat, alleen voor zoover daarin voorkomt wat tot het vormen van een goed beeld onzer Indische huishouding dienen kan.

Bijna een vierde deel van 't werk is daaraan gewijd, — zeiden we. Men veroorlove ons de vraag: zou er geen meerdere ruimte kunnen en behooren beschikbaar gesteld te worden? zou en moet 't veeleer geene overweging verdienen, om, nevens de schets van ons bestuur hier te lande, een tweede, afzonderlijk deel te bestemmen voor het overzicht der Indische staatsinrichting? het althans niet, gelijk hier 't geval is, een onderdeel te doen vormen van het vierde boek, na eene schets van onze provinciale- en gemeentelijke inrichting en van de waterschapsbesturen? Let op 't geen onder 't opschrift: „het koloniaal bestuur" ons wordt aangeboden. Algemeene politieke en staatsrechtelijke opmerkingen gaan vooraf. De eerste paragraaf is gewijd aan de beschrijving hoe de algemeene regeering is samengesteld: daarin worden de bevoegdheden en verplichtingen van den Gouverneur-Generaal en den raad van Indië ontwikkeld, de inrichting van de departementen van algemeen bestuur en van de algemeene rekenkamer meegedeeld. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van het gewestelijk en gemeentelijk bestuur, waarna het Nederlandsch Indisch belastingstelsel ter sprake komt, de opiumpacht, het landrentestelsel, de comptabiliteits-wet en de Indische begrooting. De beschouwing van de op hoog gezag ingevoerde kultures en het consignatie-stelsel, van den agrarischen toestand en de heerendiensten vormt de vierde paragraaf; 't rechtswezen, de land- en zeemacht, de ingezetenen, 't onderwijs — ziedaar de opschriften der overige afdeelingen, terwijl eindelijk eerst de in-

richting van het bestuur der kolonie Suriname en daarna die van Curaçao behandeld wordt.

Ter loops zij de vraag geopperd, of niet eene andere volgorde bij de behandeling der stof wenschelijker zou geweest zijn; bijv. min of meer in den geest van 't eerste gedeelte van den arbeid. Het komt mij althans voor dat men een beter en gemakkelijker overzicht erlangen zou, wanneer men bijv. vooraf het grondgebied van Indië afbakent, daarbij de noodige historische toelichtingen geeft, ook bespreekt de verhouding van Nederland tot het overzeesche rijk, om daarna van zijne verschillende bewoners te gewagen, hunne rechten en verplichtingen te beschrijven. En waar dan daarop eene tweede afdeeling volgt, gewijd aan de regeering, bestaan er voor de drie onderscheidene deelen: wetgeving, rechtspraak, bestuur en beheer verschillende staatsinstellingen, welke men zou kunnen behandelen onder de categorie, waartoe zij 't meest schijnen te behooren.

Sloeg men zulk een weg in, ongetwijfeld zou men dan meer ruimte moeten beschikbaar stellen. En zulks zou ook gewettigd worden niet alleen wegens 't hoog belang en den omvang van 't onderwerp, maar vooral ook met 't oog op de wijze waarop het behandeld moet worden.

Verre zij 't van mij, aanmerking te maken op de grenzen, binnen welke men zich nu beperkt heeft, hadde men zich ten doel gesteld enkel zich te bepalen tot 't geven van een bloot objectief overzicht van 't Indische staatsrecht en staatsbestuur; doch wie van den arbeid van den geëerden volksvertegenwoordiger heeft kennis genomen, zal aanstonds erkennen, dat daarin meer geleverd is. Aan de mededeelingen van den actueelen toestand worden telkens beschouwingen, zij 't ook in beknopten vorm, vastgeknoopt; nu en dan vindt men een beslissend oordeel uitgesproken, zelfs wordt hier en daar 't snoeimes der kritiek gehanteerd. Lees o. a. slechts de bladzijden, gewijd aan de beschouwing over de staatsrechtelijke verhouding van Nederland tegenover Indië, over 't regeeringsreglement, over 't gewichtig ambt van den Gouverneur-Generaal, over de verschillende werkzaamheden der departementen van algemeen bestuur, over 't belastingstelsel, enz. Had de schrijver zich voor de ontwikkeling van dit een en ander meer of dezelfde ruimte voorbehouden, welke hij beschikbaar had gesteld voor zijne schets van 't bestuur hier te lande, zeker zou aan veel, wat nu slechts ter loops

behandeld of aangestipt is, meer recht zijn wedervaren; over de beschouwing en beoordeeling van meer dan een punt zou men dan niet zelf onwillekeurig van den lezer kritiek uitlokken of daarbij door hem nog een vraagteeken zien plaatsen. Een paar voorbeelden ter toelichting.

In de eerste plaats de politieke en staatsrechtelijke overwegingen. De schrijver doet opmerken (zie blz. 20, 315 en vlg.), „dat, ofschoon art. 1 van de gewijzigde grondwet alleen spreekt van 't grondgebied in Europa, de koloniën en bezitingen in andere werelddeelen wel degelijk tot het rijk behooren, en zelfs er een aanzienlijk deel van uitmaken...." Het opperbestuur daarover wordt opgedragen aan den Koning „met volledige erkenning van het recht der vertegenwoordiging om zich met de koloniale aangelegenheden te bemoeien". „De vorm van het bestuur is eene autocratische". Een der gevolgen daarvan is, „dat van eene vertegenwoordiging in Indië geen sprake kan zijn, evenmin als het in de Staten-Generaal als zoodanig vertegenwoordigd wordt." En op de vraag, „welke nu de verhouding moet zijn van Nederland tegenover Nederlandsch Indië," wordt geantwoord: „De Oost-Indische Compagnie had door recht van verovering en door tractaten een soort van bezitrecht verkregen, dat naar hare opvatting haar de bevoegdheid gaf, om zooveel winst er uit te halen als mogelijk was. Zich om niets anders bekommerende dan om de handelsbelangen, was haar het lot der bevolking ten eenemale onverschillig. Het Engelsch tusschenbestuur beschouwde die bezittingen met een ander oog, en trachtte het vrije productief vermogen der bevolking op te wekken; aan het contingenten-stelsel der Oost-Indische Compagnie werd een einde gemaakt en een matig belastingstelsel ingevoerd. Het daaropvolgend Nederlandsch bestuur sloeg aanvankelijk denzelfden weg in, doch keerde te kwader ure daarvan terug. Te vergeefs waarschuwden verlichte staatslieden, zoo hier te lande als ginds, voor de verkeerde staatkunde. De bittere geldnood van het vaderland in de jaren 1830 en volgende leidde tot een stelsel van exploitatie. Wij zullen later daarop terugkomen. Hier teekenen wij slechts aan, dat van dat oogenblik Indië nu eens als eene groote pachthoeve, dan weder als een domein werd beschouwd, waarvan men zooveel voordeel trekken moest als mogelijk was. En wederom bekreunde men zich niet om het lot der bevolking.

„Doch eene betere toekomst daagde op toen in 's lands vertegenwoordiging mannen optraden, die met kracht eene meer milde staatkunde ten opzichte van Indië verkondigen. Meer en meer wint sedert dien tijd de zienswijze veld, dat men vooral op de middelijke voordeelen het oog moet houden die de overzeesche bezittingen aan het moederland verschaffen. En terwijl Indië aan Nederlandsche kapitalen, Nederlandsche talenten en wetenschap, en aan Nederlandsche energie een ruim veld van werkzaamheid aanbiedt, eischt staatkundig beleid dat Nederland, behalve de bescherming van zijn gezag, ook de zedelijke en intellectueele ontwikkeling der aan zijne zorg toevertrouwde bevolking bevordert."

Tot op zekere hoogte althans zullen deze beschouwingen des geachten schrijvers kunnen worden gedeeld. Maar de vraag is. of hij, waar hij, 't bloot objectief standpunt verlatend, het veld der bespiegelingen betreden heeft en zich daarbij binnen te enge grenzen moest bewegen om 't onderwerp in al zijne deelen naar eisch te behandelen, niet onwillekeurig zelf aanleiding gegeven heeft of zal geven tot het plaatsen van vraagteekenen bij meer dan eene zinsneê, of tot het opwekken bij den lezer van een zeker gevoel van onvoldaanheid. Het komt mij althans voor dat de politieke en staatsrechtelijke overwegingen des schrijvers dien indruk zullen achterlaten. Geen neteliger vraagstuk is er, dunkt mij, dan de beoordeeling, of de Indische Archipel te beschouwen zij als een integreerend deel van Nederland, dan wel als een Nederlandsch wingewest of kolonie. Raadpleeg o. a. het jongste smeekschrift van den „staf onzer koloniale bewindhebbers", toen de mare hen verraste dat men plannen beraamde om de Europeesche bevolking en de vreemde Oosterlingen in Nederlandsch-Indië aan eene nieuwe belasting te onderwerpen. Welken indruk heeft dat adres achtergelaten? Mij dunkt deze, dat de staatsrechtelijke positie van de Nederlanders in onzen Archipel inderdaad nog op regeling wacht. Men veroorlove mij in overweging te geven, wat over de verhouding van Nederland tot Indië reeds in November 1874 in 't welbekend orgaan, „De Standaard" werd geschreven. „Is Java en de eilandengroep, die het omslingert", zoo wordt daarin gezegd, „een Nederlandsch wingewest, dan kan er natuurlijk geen sprake zijn van een belasting op te leggen aan burgers van het overheerschend volk ten behoeve van de Indische schatkist. De Nederlanders in Indië,

vooral de ambtenaren, zijn dan de vertegenwoordigers van de natie, aan wie onze Archipel toebehoort en kunnen diensvolgens nooit cijnsplichtig zijn aan de schatkist der overzeesche bezitting. Van belasting zou te hunnen opzichte slechts sprake kunnen zijn, indien de Nederlandsche schatkist aan hun bijdrage behoefte had. Ook dan echter zou nog de vraag openblijven, in hoeverre het doelmatig was te achten en billijk kon genoemd worden, Nederlanders, die door hun verblijf in Indië, verstoken zijn van de voordeelen, die het staatsbestuur in Nederland ten goede doet komen, te doen meêbetalen in lasten, waarvan de baten door hen niet genoten worden. Door hun afwezigheid, in Indie, zijn zij verstoken van het kiesrecht, kunnen ze geen gebruik maken van de communicatie-middelen, die ten onzent bestaan, hebben ze geen aandeel in de bescherming die politie, hygieniek en deugdelijke rechtspraak ten onzent biedt.

„Geheel anders daarentegen wordt de beschouwing, indien men met Thorbecke en onze grondwet den Archipel als een deel van het Rijk der Nederlanden beschouwt. Ook in Indië vertoeft de Nederlander dan op vaderlandschen bodem, de onderscheiding tusschen overwinnaar en overwonnene valt weg, en er is geen reden langer denkbaar, waarom de arme Javaan wel, de rijke koopman in Padang of Soerabaja niet aan de schatkist van den Nederlandschen Staat zou betalen. Immers, de scheiding tusschen de Indische en Nederlandsche schatkist is dan slechts eene fictie. Hoogstens een dubbele boekhouding kan men dan gemakshalve instandhouden, maar de debiteur en de crediteur is op beide boeken de Staat der Nederlanden, d. w. z. éen en hetzelfde hoofd. Dan echter gelden ook voor de Nederlanden en Indië de rechten van het burgerschap, die in Rotterdam en Amsterdam worden genoten, en ontstaat de vraag, of op den duur aan de Nederlanders in Indië elk deelgenootschap aan de samenstelling der wetgevende macht kan worden onthouden; of wil men, dan komen we tot de vraag, of de Nederlanders in Indië belast kunnen worden, zonder dat het organisme gevonden is, 't welk hun stem geeft in het kapittel, dat de belastingen vaststelt.

„Een derde zienswijze zou zijn, onzen Archipel als kolonie koloniale staatsrechten te schenken. Dan verviel natuurlijk de eenheid der huishouding, behoorde ieder inwoner der kolonie, inlander of Europeaan, aan de koloniale kas bij te dragen, maar

zou ook in de kolonie zelf de contrôle aanwezig zijn, die de belastbaarheid der koloniale ingezetenen beperkte.

„Kennelijk is het beweren van adressanten, dat in het regeeringsstelsel thans de eerste zienswijze heerscht. Hun argumenten zijn schier allen ontleend aan de onderstelling, dat ze in Nederlandsch-Indië vertoeven als representanten eener geheel den Archipel overheerschende natie. Toch straalt niet onduidelijk een kwalijk verholen voorliefde voor het derde denkbeeld door."

We twijfelen er aan, of hij die zoo spreekt, wel in alle opzichten zich met Lenting's beschouwingen zal kunnen vereenigen.

Een ander voorbeeld vinden we in 't geen de heer Lenting over 't ambt van den Gouverneur-Generaal schrijft. Aan zijne opgave van diens bevoegdheden en plichten zal de lof van nauwkeurigheid, aan beknoptheid gepaard, wel niet onthouden kunnen worden. Op blz. 323 wordt echter de volgende beschouwing geleverd: „Eene groote mate van vrijheid van handelen moet aan den landvoogd worden toegekend; eene volkomene en in alles voorziende regeering, van het ministeriëel departement uit, is en blijft zeer moeielijk, al heeft de telegrafische kabel den afstand der koloniën tegenwoordig aanzienlijk verminderd. Er is soms noodzakelijkheid om oogenblikkelijk te handelen, en hiervoor wordt eene groote mate van zelfstandigheid van den landvoogd gevorderd. Zijne vrijheid van handelen mag niet verlamd, en zijne verantwoordelijkheid niet verijdeld worden."

Terecht wordt in de eerste zinsneê op een telegrafischen kabel gewezen. Maar is er juist niet nà of ten gevolge van de invoering van dat snelste communicatie-middel eene andere beschouwing ontstaan omtrent 't staatkundig gezag, waarmeê dusver onze landvoogd op Buitenzorg bekleed is? Hoort men niet reeds luide verkondigen, dat „de wettelijke bepalingen dienaangaande, in het Regeeringsreglement voorkomende, toch reeds verre van gelukkig gekozen, zonder dat iemand er in 1854 op verdacht was, in het ongereede geraakt zijn door den onderzeeschen telegraafkabel, die Java thans aan de telegraaflijnen van het vaste land verbindt"? Hoewel men de behoefte aan autoritairen invloed in Indie ten volle erkent, verklaart men ter andere zij onbewimpeld, „dat, ook bij waardeering van de exceptioneele positie, die de Landvoogd op Buitenzorg inneemt, door de telegrafische verbinding met het Plein het Regeeringsreglement feitelijk geantiqueerd is.... Nu het mogelijk is in twee, hoogstens drie dagen, van Buitenzorg naar

den minister van kolonien te seinen en antwoord terug te hebben, vervalt de beweegreden, die nog in 1855 noopte, den Gouverneur-Generaal het recht te verleenen, zich zelven c. q. des noods van alle wettelijke bepalingen te dispenseeren. Gevolg hiervan moet zijn, dat de Gouverneur-Generaal, liever dan zoo zware verantwoordelijkheid op zich te laden, naar Den Haag om orders seint. Maar ook, dat men in Den Haag nog zeer onvolledig ingelicht en steeds een achterdeur open ziende in de volmacht van den landvoogd, orders uitzendt, die het karakter van stellige orders missen; hierdoor den landvoogd tusschen twee vuren plaatst, en bij slot van rekening de beslissing in de gewichtigste omstandigheden de optelling laat zijn van een reeks van halve bevelen en kwart-orders, zonder dat òf in Indie òf in Nederland de man aanwijsbaar is, die de volle verantwoordelijkheid in zedelijken zin draagt" [1]).

Inderdaad, de geachte schrijver der handleiding, zal, geloof ik, zelf moeten erkennen, dat hetgeen hij in de tweede door ons vermelde zinsneê van de macht van den landvoogd beweert, in dien zin behoort gewijzigd te worden, dat ook de aangegeven beschouwingswijze, tot haar recht komt.

Maar genoeg. Uit de beide aangegeven voorbeelden blijkt voldoende, aan welk gevaar men zich blootstelt, waar men bij de reeds enge grenzen eener handleiding 't waagt meer te geven dan een zuiver objectieve voorstelling der feiten en toestanden. Men geeft licht òf te veel òf te weinig. Voorts zou ook overweging verdienen, of juist niet het zich voortdurend plaatsen op het objectief standpunt, 't bloot meêdeelen van feiten en toestanden, zonder meer, een vereischte is voor, zoo niet de verdienste mag heeten van een handboek, dat men bij voorkeur in handen zou willen zien van jongelieden, van leerlingen der hoogste klassen van de hoogere burgerscholen bij hun onderwijs in de gronden van de Nederlandsche staatsinrichting. Maar — om der waarheid getrouw te zijn — moeten we ter andere zij doen opmerken, dat men daarbij gedacht heeft, ook hun ter wille te zijn, „die zonder eene bepaalde studie van ons staatsrecht te maken, toch iets meer daarvan willen weten, dan hetgeen zij uit leadingartikelen

---

[1]) Zie 't opstel in „De Standaard" van 6 januari 1875, n°. 851, getiteld „Het generale gouverneurschap in onze Indie en de telegraaf."

der dagbladen of brochures, of uit den dagelijkschen omgang vernemen kunnen"; men wilde vooral ook een populair handboekje voor de kennis van ons staatsbestuur" schrijven, gedachtig aan de woorden, die men tot motto gebruikt heeft en ontleend zijn aan het „Verslag van de commissie tot herziening van de grondwet, in 1848": „Wij zijn overtuigd, dat, om Nederland en de grondwettige monarchie te kunnen behouden, onze instellingen boven alles eene andere en oneindig grootere medewerking der burgerij, dan tot dusver, eischen." En in hoever het den schrijver gelukt is 't door hem beoogde doel te bereiken, bewijst het gunstig onthaal, dat zijn arbeid heeft ondervonden ook „bij hen, die men gewoonlijk met den naam van het groote publiek bestempelt."

Een wensch ten slotte. „Aan wetenschappelijke werken, ofschoon daarvan ook geen al te groote overvloed bestaat, ontbreekt het niet" — zegt de schrijver in zijn „Voorbericht." Hij houde het ons ten goede, wanneer wij de juistheid dier meening in twijfel trekken, zoo althans daarmeê bedoeld wordt 't bestaan te constateeren van wetenschappelijke werken over het Indische staatsrecht en staatsbestuur in zijn geheelen omvang. Reeds in 1871 spraken we den wensch uit, dat er een werk worde geleverd gelijksoortig aan 't geen de Bosch Kemper voor Nederland heeft verricht. „Gaarne erkennen wij" — zoo schreven we toen — „dat het leveren van een werk in gelijken geest met opzicht tot het stelsel van bestuur in N. I. gewis niet van korten adem zou zijn en groote bezwaren aanbiedt, die ongetwijfeld niet zonder langdurige voorbereiding, ook niet zonder voldoende bibliografische kennis der koloniale litteratuur, te overwinnen zouden zijn." Maar deze en andere bezwaren zullen wel niet mogen gelden tegenover den schrijver, wiens handleiding wij besproken hebben. Zou hij veeleer niet de aangewezen en meest bevoegde persoon zijn tot het volvoeren der omschreven taak?

Dr. T. C. L. Wijnmalen.

Den Haag, 12 maart 1875.

De Mariniers te Atjeh. Bijdrage tot de geschiedenis der mariniers, door F. A. van Braam Houckgeest. Uitgegeven ten voordeele van de achtergelaten betrekkingen van een der gesneuvelde mindere militairen van het korps. Nieuwediep, L. A. Laureij, 1875.

Het geeft een ware verademing, te midden van het twistgeschrijf over het beleid van den Atjehschen oorlog, de lijvige brochure te lezen van een officier, die, juist omdat hij zich binnen de perken der betamelijkheid weet te houden, terstond de sympathie opwekt en bij uitnemendheid nuttige, bruikbare opmerkingen uit de door de mariniers medegemaakte campagne ten beste geeft. Onnoodig schijnt 't van den schrijver te gewagen, dat hij tot de dapperste officieren van ons leger behoort. Dapperheid is in zijn familie een erfelijke hoedanigheid en hij zelf toonde die reeds vóór eenige jaren toen hij, evenzoo met zijne kloeke mariniers, te Commendah op Afrika's Westkust landde en daar voor de laatste maal de eer onzer wapenen ophield.

Zijn tegenwoordig geschrift getuigt mede van zijne opmerkingsgaven, zijn helderen blik en praktischen zin, die hem doen kennen als een uitnemend bruikbaar officier van het verdienstelijk korps waartoe hij behoort en als een sieraad van den militairen stand in 't algemeen.

Wat de mariniers deden van af hun debarkement te Padang, gedurende hun verblijf te Fort de Kock, na hunne inlijving bij de reserve-brigade en bij de operatiën te Atjeh, welke onmiddellijk het nemen van den kraton voorafgingen, vervolgens tot het reembarkement der hoofdmacht en den terugkeer naar Fort de Kock, wordt door den heer van Braam medegedeeld in eenvoudige, misschien wel wat te eenvoudige taal, waarbij hij zich vooral schijnt ten doel gesteld te hebben alle verdenking van grootspraak te ontgaan. Hij betreurt het zelfs, dat de mariniers steeds bij de reserve dienst deden en als zoodanig de gelegenheid misten om den élan te betoonen, die zij met de beste troepen gemeen hebben. Toch zou men zich zeer vergissen, wanneer men daaruit afleidde, dat zij daarom aan minder gevaren bloot stonden en van hun minder kalmen moed werd geëischt. Het gevecht, onder anderen, van 23 januari 1874 schonk de kleine afdeeling, onder kommando van den heer van Braam, de gelegenheid om met de kloekmoedigsten mede te dingen. Reeds

in den aanvang werden de mariniers de Fost en de Haaij nabij Petjoet door schampschoten gekwetst. Later op den dag ontving van Braam van den generaal Verspijck last om met de helft zijner kompagnie den vijand nabij kampong Moendjing aan te vallen, en dat het daarbij warm toeging moet afgeleid worden uit het door den schrijver laconisch medegedeelde feit, dat in een oogenblik de marinier Maronier sneuvelde en de mariniers van Leeuwarden, Suijkerbuijk, Libert en Witman gekwetst werden. Nog dienzelfden dag werd de eerste luitenant der mariniers J. C. Smith in den linkerarm getroffen en werden twee mariniers door matte kogels geraakt.

Drie dagen na zijne verwonding, overleed de luitenant Smith in het bivak Penajoeng. De heer van Braam laat natuurlijk de vermelding van zijn verscheiden gepaard gaan met eene hartelijke, innig gevoelde hulde aan dien braven krijgsmakker. Als een treffend bewijs van aanhoudenden guignon moge het volgende uittreksel dienen uit de door den schrijver medegedeelde necrologische bijzonderheden:

„Jan Pieter Smith genoot zijne opleiding aan de Militaire Akademie te Breda, die hij in den zomer van het jaar 1857 verliet. Den 11 augustus van dat jaar werd hij aangesteld tot tweede luitenant bij het korps mariniers. Toegerust met een uitstekend verstand, heeft hij op de eenmaal gelegde grondslagen voortgebouwd en zich ontwikkeld tot een degelijk, tot een der beste officieren van het korps mariniers. Zijn militaire loopbaan heeft niet beantwoord aan hetgeen hij in billijkheid had mogen verwachten van zijne aanvankelijke en later voortgezette studien. Reeds zijne aanstelling tot officier ging met eene teleurstelling gepaard. Zes weken vroeger dan hij werden tot officieren der mariniers benoemd twee sergeanten, die bij het korps hunne opleiding hadden genoten, en die tegen de bestaande gewoonte, in dat jaar de van de Akademie afkomstige kadets voorgingen.

„Die teleurstelling was op zijn verdere loopbaan van ingrijpenden invloed en niet het minst op het sombere uiteinde daarvan. Het mocht inderdaad hier en daar verwondering baren, dat hij juist werd aangewezen om deel uit te maken van het detachement expeditionaire mariniers. Hij was toen de oudste luitenant van het korps en zou bij eene vacature, gedurende zijne afwezigheid ontstaan, ongetwijfeld bevorderd zijn geworden.

Had dat geval zich voorgedaan, dan zou de dienst aan den wal eene onnoodige belemmering hebben ondervonden door de afwezigheid van een kapitein. Het belang van den dienst eischte dus zijne plaatsing niet gebiedend, en zulks te minder omdat hij reeds drie jaren in Indie had dienst gedaan, terwijl onder de oudere luitenants vooreerst vrijwilligers waren en het vereischte getal verder had kunnen worden aangevuld uit hen, die nog geen Indische dienstjaren telden.

„Het detachement ten slotte — en dit argument komt mij nog al belangrijk voor, — werd aangevoerd door een der bovenbedoelde sergeanten (den heer van Braam), die reeds twee jaren vroeger tot kapitein was bevorderd, en wel werd dus Smith's zelfverloochening op een harde proef gesteld. Hij zelf was te veel krijgsman in den edelsten zin van het woord, dan dat hij zich ooit over zijne plaatsing zou hebben beklaagd. Hij vatte zijne taak aan, volvoerde haar tot den einde op de meest eervolle wijze, en bezegelde zijn militaire loopbaan met een vroegtijdigen maar roemvollen dood."

Aan den veel vreeselijker vijand dan den Atjehnees, betaalde het detachement mariniers mede ruimschoots tol. Toen het uittrok was het 300 man sterk. Het liet te Poeloe Bras een kompagnie achter, ter bewaking van magazijnen voor steenkolen en vivres ten behoeve der marine en telde, Atjeh verlatende, 84 onderofficieren en minderen, waarbij te Padang nog 30 herstelde zieken werden gevoegd. Daarentegen werden weder 13 minderen naar het hospitaal gezonden, zoodat op den 7 mei de marsch naar Fort de Kock werd aangenomen door 101 onderofficieren en minderen. Hiervan bleven op marsch 17 manschappen achter in het hospitaal te Padang Pandjang, zoodat op 11 mei de bestemmingsplaats slechts door 84 onderofficieren en minderen werd bereikt. Na aftrek der overledenen, van de geneeskundig afgekeurden en van de kompagnie te Poeloe Bras, behoorde het detachement eene sterkte te hebben van 167 hoofden, behalve de officieren, zoodat op het tijdstip der aankomst te Fort de Kock nog 83 onderofficieren en manschappen in verschillende hospitalen verpleegd werden.

Met die onvergeeflijke lichtzinnigheid, waarmede de oppositie allerlei valsche geruchten wist te verspreiden over de tweede expeditie tegen Atjeh, werden door haar ook omtrent de mariniers minder gunstige oordeelvellingen verspreid. Wanneer men het

onopgesmukte verhaal leest van hunne gedragingen, dan kost het moeite de verontwaardiging te onderdrukken, welke daarbij in elk eerlijk gemoed oprijst. Ofschoon voor een Indische campagne minder doelmatig geequipeerd (hetgeen de heer van Braam hieromtrent vermeldt mag wel in ernstige overweging worden genomen door de militaire administratie), bleven zij nergens achter bij hunne Indische krijgsmakkers, waarbij zij ingedeeld werden, ja bewezen zij diensten, zonder morren, zonder aarzeling, die, met het oog op een loyale uitlegging van het contract dat zij met het gouvernement hebben gesloten, niet eens van hen mochten gevergd worden. Dit punt, in verband staande met de belangrijke quaestie der aanvulling van het Indische leger, hopen we nader te bespreken. Thans zij 't genoeg te constateeren, dat niemand genade vond bij de leelijke oppositie tegen de tweede Atjehsche expeditie en dat zij, zoowel voor de onberedeneerde doch trouwe zelfopoffering van den armen marinier als voor de edele vaderlandsliefde van den opperbevelhebber alleen hoon en smaad over had. Treurig bewijs hoever partijziekte de hartstochten kan voeren.

In de volgende beschrijving, welke de heer van Braam geeft van den kraton, zal men opmerken hoe zij, die aan den veldtocht deelnamen, te moede waren toen zij vernamen, dat het nemen van het bolwerk der Atjehsche verdediging tot in de lands vertegenwoordiging met bitteren spot werd begroet:

„De gedaante van den kraton is die van een langwerpig vierkant. De noord- en westfacen daarvan waren door borstweringen in geduchten staat van tegenweer gebracht. Aan de zuid- en oostfacen bevonden zich minder sterke borstweringen, maar die zijden werden gedekt door eene ondoordringbare wildernis. Daarenboven stroomde langs die zijden, binnen de enceinte van den kraton, de Koeroeng Daroe, die even daarbuiten in de Atjehrivier uitstroomt. Voor de beide eerstgenoemde borstweringen was de wildernis al even ondoordringbaar en evenzoo in de binnenruimte van den kraton. Daaruit laat zich verklaren, dat de eigenlijke omtrek voor onze oogen verborgen bleef en dat slechts oppervlakkig kon bepaald worden waar de kraton lag. Alleen bleek in de missigit uit de schoten die van het tegenoverliggend terrein vielen, dat de afstand niet zoo groot kon zijn.

„Wij, de acteurs in het bloedige drama dat gespeeld werd, hadden bij het aanschouwen van die wallen alle reden tot te-

vredenheid, dat we ze niet met storm behoefden te nemen: dat zou honderden der onzen wellicht het leven gekost hebben.

„De gedachte, dat wij slechts „een leêgen kraton" hadden genomen, kwam toen zelfs niet bij ons op. Dat woord is van latere vinding en de eer dat het eerst gesproken te hebben komt toe aan een der afgevaardigden ter Staten-Generaal. Terwijl wij hulde brachten aan het beleid van den aanvoerder, die zijne troepen zonder noemenswaardige verliezen het hoofdbolwerk van 's vijands macht binnen leidde, sprak die afgevaardigde een woord, dat in den gunstigsten zin genomen eene schaduw wierp op het resultaat van de manoeuvre, die vermoedelijk zal blijken een der schoonste van den geheelen oorlog te zijn. Maar de standpunten vanwaar die verschillende oordeelen geveld werden waren dan ook niet dezelfde. Wanneer men veilig en wel gezeten is op de groene banken van 's lands vergaderzaal, dan is het ligt verklaarbaar, dat men over een feit, dat op duizenden mijlen vandaar verricht wordt, een ander oordeel velt, dan hij die dat oordeel uitspreekt op de plaats en na zelf op eene minder veilige wijze handelend te zijn opgetreden.

„De geschiedenis intusschen heeft, dunkt mij, reeds recht gedaan tusschen hem en ons en het misschien ondoordacht gesproken woord „leêgen kraton" veroordeeld.

„De wallen van den kraton waren vrij wel op Europeesche wijze gebouwd en van traversen voorzien. Het talud van den walgang was hier en daar weggegraven en daar waren geblindeerde schuilhoeken gevormd, misschien om de bedieningsmanschappen der stukken tijdelijk op te nemen. Tusschen de noordoostpunt van den kraton en de rivier had de vijand nog eene reeks van versterkingen aangebracht, welke als die van Panglima Polim bekend waren. Deze werden, tegelijk met den kraton, zonder verdedigd te worden, genomen en door ons bezet.

„Het geschut dat gevonden werd maakte die sterke wallen minder verschrikkelijk dan zij er wel uitzagen. Voor het meerendeel lagen de stukken op den walgang, gedeeltelijk door de borstwering heen stekende zoodat de lading aan het buitentalud moest geschieden, gedeeltelijk voor een soort van embrasure in de borstwering. In enkele embrasures hing op eenigen afstand voor de monding een gedroogde buffelhuid. De lading kon dan veilig daarachter geschieden, en aangezien er van richten geen sprake was, kon men na de lading onmiddellijk vuren. De huid

liet het projectiel gemakkelijk passeeren en viel onmiddellijk terug in hare vorige stelling. Een paar stukken stonden op affuiten en enkelen op scheepsrolpaarden. In het geheel werden naar ik meen 52 stukken geschut gevonden, de meesten van klein kaliber. Enkelen maken daarop eene uitzondering. Zoo zag ik een bronzen stuk, dat 5.6 meters lang was, bij een kaliber van ± 16 centimeters. Verder een soort van bronzen mortier of liever paradekanon, met een kaliber tusschen de 5 en 6 decimeters en met zeer dunne wanden. Hierop was zeer sierlijk het Engelsche wapen gegraveerd en daaronder „Jacobus rex 1617." Vermoedelijk alzoo een geschenk van den Engelschen Koning Jacobus I aan den Sultan van Atjeh, want had deze laatste het gekocht, dan zou hij het dunkt mij meer praktisch hebben laten maken.

„De binnenruimte van den kraton leverde aanvankelijk een tafereel op waaruit een diep verval sprak, diep verval van de vorstelijke waardigheid. De woning toch van den eenmaal zoo machtigen vorst onderscheidde zich nagenoeg in niets van die der meest eenvoudige inlanders. Daar werden trouwens weinig huizen gevonden en die er stonden waren vervallen. Wanneer men binnen was getreden met de beschrijving in het hoofd, die vroegere bezoekers van den kraton daarvan gegeven hebben, dan rees onwillekeurig een „Sic transit" op bij het zien van dat armzalig overschot van het eenmaal zoo rijke vorstenverblijf.

„De geschiedvorscher zal vermoedelijk zijne gading vinden in de vorstelijke graven, die op twee verschillende punten binnen den kraton gevonden zijn. Deze zijn namelijk geheel en al bedekt met opschriften, die voor zooverre mij bekend nog niet ontcijferd zijn, maar als zij dit worden vermoedelijk wetenswaardige bijzonderheden, land en volk betreffende, voor den dag zullen brengen. Van die graven zijn photografiën genomen en deze kunnen beter dan de beste beschrijving een denkbeeld er van geven."

Wij gelooven hiermede voldoende de aandacht te hebben gevestigd op de in vele opzichten belangrijke pennevrucht van den heer van Braam Houckgeest. Het ware te wenschen, dat zijn goed voorbeeld door meerdere officieren der tweede expeditie werd gevolgd. Niets toch zoozeer dan de eenvoudige verhalen van hen, die den oorlog medemaakten, doet de ijdele schrijverijen in het niet zinken van degenen, die aan den hoek van een

warmen haard, of in Indie, op honderden mijlen afstand van het tooneel van den oorlog, in gemakkelijke wipstoelen, precies weten te vertellen hoe of er te Atjeh verkeerd gehandeld werd en hoe of de grijze bevelhebber had moeten ageeren en de soldaten hadden moeten vechten. Het publiek, dat niet altijd bestand schijnt te zijn tegen holle declamatiën, vooral als daarmede wordt beoogd het verkleinen van groote daden en verdienstelijke mannen, is toch te verlicht om niet eindelijk de waarheid van de leugen te onderscheiden en niet de voorkeur te geven aan hen die trachten in te lichten boven hen die zich zelven en anderen misleiden.

Praktische handleiding voor reizigers van het Nieuwe Diep naar Batavia door het Suez-Kanaal met de booten der Stoomvaart-Maatschappij „Nederland," door F. Fokkens, agent van bovengenoemde Maatschappij. Delft, H. van Gijn, boekhandelaar van Z. K. H. Prins Hendrik. 1875.

Ongetwijfeld heeft de eerste proef met stoomschepen genomen voor de geregelde vaart van Nederland op Oost-Indie aan de verwachting beantwoord en het pleit beslist ten nadeele van de zeilschepen. Voor de tochten van passagiers en troepen is de stoomvaart reeds regel geworden en misschien breekt ook spoedig de tijd aan dat de oude vrachtvaarders de mededinging met den stoom zullen moeten opgeven. De heer Fokkens doet dus een nuttig werk met zijn „Handleiding," waarin alles, wat betrekking heeft tot de thans reeds bloeiende stoomvaart tusschen Nieuwe Diep en Batavia via Suez, nauwkeurig is bijeenverzameld: de vaart van station tot station, de schepen der Maatschappij „Nederland" en de tonneninhoud, de agentschappen, de plaatsen voor welke goederen aangenomen worden, het tarief der passageprijzen, de reglementen voor passagiers en de voorwaarden van het transport, de prijzen der dranken aan boord te bekomen, de assurantien; zelfs treft men er in een dagverhaal en regelen ter bewaring van de gezondheid in Indië, volgens de waarnemingen van een kundig Indisch geneesheer.

Gaarne vestigen wij de aandacht op deze inderdaad „Praktische handleiding" en meenen een goeden raad te geven aan naar en van Indie vertrekkende personen door hen aan te bevelen zich vooraf van dezen trouwen reisgids te voorzien.

VARIA.

Gaarne zou ik de aandacht willen vestigen op een onlangs uitgekomen werkje, dat, onder den titel van: „La langue et la litterature hindoustanies en 1874; revue annuelle, par M. Garcin de Tassy, membre de l'Institut, professeur à l'école spéciale des langues orientales vivantes, etc. Paris, 1875. Maisonneuve et Cie," een overzicht geeft van de in Britsch-Indië verschijnende Hindoestaansche couranten en tijdschriften.

Een keurig staaltje van Hindoestaansche ingenomenheid met de aldaar inheemsch wordende journalistiek leverde zekere Mohammad Amr Ali Khan van Baçoeda, wiens beschouwing Garcin de Tassy aldus vertaalt (blz. 68):

„Le journalisme, dit-il, est la vraie pierre philosophale. Car il „offre un admirable moyen de communication des idées, il nous „instruit des événements actuels publics et même privés non „seulement de notre propre pays, mais des régions les plus „éloignées. C'est une fenêtre ouverte dans une maison obscure „qui nous découvre le monde entier."

Leve deze nabab! moge de pers wel uitroepen; zulk een aanbidder stelle men op hoogen prijs!

Op pag. 105 en verder worden elf gevallen opgesomd van overgang van Europeanen tot den Islam. Zeven daarvan zijn mannen, de vier overige vrouwen. Zij zijn: de heeren 1) Melvill en 2) Johnson, 3 en 4) twee spoorwegbeambten uit Sind, 5—8) eene Engelsche familie bestaande uit drie heeren en eene dame, 9) mevrouw Bushey, weduwe van den heer Bushey uit Bombay, 10) eene dochter van den verdienstelijken W. Mac Naghten, en eindelijk, wat niet minder onverwacht schijnt, 11) de echtgenoot van een gouverneur-generaal van Britsch-Indië, namelijk mevrouw

Ellenborough. Van twee dezer vier dames, namelijk van mevrouw Bushey en mevrouw Ellenborough, wordt uitdrukkelijk vermeld dat zij terstond na hare bekeering een Moslemsch huwelijk hebben aangegaan.

Ook in onzen Indischen Archipel, bepaaldelijk op Java, komen voorbeelden voor van Europeanen die den Islam hebben aangenomen. Althans mij zijn als zoodanig genoemd: 1) de stationschef aan den kleinen boom te Batavia, genaamd Busscher, ongeveer 22 à 23 jaar oud, 2) Jacob Vogelenzang, die sinds zijn overgang tot den Islam Hadji Jakoeb heet, en 3) zekere Koch uit Soerabaja. De namen van enkele anderen zijn mij weer ontgaan; en ook mijne berichtgevers moesten vele gevallen ongenoemd laten. Doch zooveel schijnt zeker te zijn, dat zich steeds meer gevallen van dit vreemde verschijnsel voordoen. Naar mij gezegd werd, is dit deels toe te schrijven aan 't dure leven; men zou als inlander goedkooper en beter kunnen leven, en zou daarom slam worden. Is dit de eenige, de ware reden? Of moet men werkelijke ingenomenheid met de igama hislam gaan vermoeden?

Zouden niet in Indië eenige belangstellenden te vinden zijn, die ons daaromtrent nader willen inlichten?

Delft, 14 maart 1875. J.

Volgens de Gartenlaube, wordt thans, bij de hooge prijzen der koffie, in Engeland en elders partij getrokken van een product, dat in de meeste plaatsen, waar koffie wordt geproduceerd, als afval nagenoeg verloren gaat, namelijk van de schil der koffieboonen. 't Schijnt dat in Arabië, zooals men weet, het moederland van den koffieboom, de roode schil en het vlies der koffieboonen, geroosterd en gemalen en aldus bereid, in den handel, onder de namen van Sultan- en Sacca-koffie, gebracht wordt. Sints lang moeten de Arabieren de gemalen of gestampte koffie met dit praeparaat vermengen, omdat die vermenging in matige verhouding den smaak van den koffiedrank verhoogt.

Chemische proeven in Duitschland genomen moeten bewezen hebben, dat de Arabieren in dit opzicht volkomen gelijk hebben, afgescheiden van de besparing, die bij den tegenwoordigen prijs

der koffie, eenige stuivers per pond koffie bedraagt. De vermenging moet wezen van een vierde of vijfde Sacca-koffie bij $^{3}/_{4}$ of $^{4}/_{5}$ gebrande koffieboonen en men beweert, dat uit dit mengsel een drank te maken is veel smakelijker dan de koffiedrank die uit de kostbaarste en duurste koffieboonen alleen wordt getrokken.

Bekend is het, dat de inlandsche bevolking op Sumatra's Westkust uit de schil der koffieboonen vermengd met de bladeren van den koffieboom koffie bereidt, die zij daoen noemt. Op Java echter, het groote koffieland van den Indischen Archipel, gaat de roode schil van de honderd duizenden picols koffie grootendeels geheel verloren of wordt eenvoudig als meststof door de inlanders gebezigd. Het zou daarom wel der moeite waard wezen, dat het gouvernement de zaak nader liet onderzoeken en, wanneer de mededeelingen van de Gartenlaube bevestigd werden, de Javasche koffieplanters trachte over te halen om in hun eigen voordeel het bereiden der koffieschil ter hand te nemen.

Deze nieuwe industrie zou een uitstekend en voor het gouvernement een onkostbaar middel kunnen worden om de koffieplanters met de gedwongen kultuur van koffieboomen te verzoenen.

UIT ATJEH.

Wij hebben uit Indië betrouwbare berichten ontvangen, die, wanneer ze kritisch beoordeeld worden, ons gelegenheid geven een dieperen blik te slaan in den vermoedelijken uitslag van den oorlog, waarin wij in het noorden van Sumatra gewikkeld zijn, dan het groote publiek kan doen, dat slechts enkele feiten en gevechten kent; maar niets weet van hetgeen buiten deze plaats heeft. Immers terwijl de Atjehneezen, onder aanvoering eener kleine fanatieke partij, den strijd blijven voortzetten met eene volharding die — wij erkennen het — eer doet aan hunne liefde voor de nationale onafhankelijkheid en ook een woord van lof zoude verdienen, indien niet godsdiensthaat meer dan het volksbelang daarvan de drijfveer was; terwijl de oorlog geen einde schijnt te zullen hebben, blijkt het al meer en meer dat het verzet geen kansen van succès heeft; dat de massa van het volk den oorlog moede is; dat omtrent het erkennen onzer heerschappij andere begrippen zijn ontstaan dan de hoofden getracht hebben ingang te doen vinden, en men daarvan zoo afkeerig niet meer is als vroeger; dat eindelijk de machteloosheid der oorlogspartij toeneemt.

Welke aandrang ook is in het werk gesteld, om de hoofden der sagie XXV en XXVI moekim over te halen tot medewerking voor een algemeenen aanval, ten einde weder in het bezit van Longbatta te komen: hij bleef toch vruchteloos. Zelfs de invloed van, om niet te zeggen de vrees voor den energieken Panglima Polim van sagie XXII moekim kan de nog grootere vrees voor onze wapenen niet overwinnen, en zeker te recht, want de verliezen moeten geweldig zijn, daar het schijnt dat van al de

ten strijde getrokken voorvechters geen meer in 't leven is. Wel heeft Panglima Polim zijn ambtgenooten der twee andere sagie's over hunne flauwheid voor den heiligen strijd berispt; maar te vergeefs. Zij hebben zich verontschuldigt, zeggende dat een deel van hunne onderhoorigen te ver verwijderd wonen om aan den strijd regelmatig deel te nemen, en dat de anderen de bentengs bezet houden.

Men is nu overgegaan om hulp te vragen aan de hoofden van Oeloe Gajo, dat wel een bewijs is van de toenemende machteloosheid der oorloggezinde partij. Men kan ongeveer nagaan wat dit geven zal als men weet, dat dit landschap, slechts in naam aan groot Atjeh cijnsbaar, ver in het ontoegankelijke gebergte ligt, met de hoofdplaats geene en met de kustlanden slechts over Soesoeh aan de west- en Passangan aan de oostkust gemeenschap heeft; terwijl de afstand, om over Passangan naar de hoofdplaats te komen, op minstens 14 dagreizen voor een enkelen voetganger gerekend wordt. Men kan dus wel nagaan wat dit wanhopige aanzoek om hulp geven kan; en waarom zou de bevolking van Oeloe Gajo zich aan den strijd laten gelegen liggen, die haar niets aangaat? [1]).

Hierbij heeft men het niet gelaten; men heeft ook hulp gevraagd aan de onderhoorige staten, waaraan alleen Merdoe en Pedir aan de noordkust en Tonom aan de westkust gehoor hebben gegeven [2]). Om aan die aanvragen meer kracht te geven heeft men weder het zoo dikwerf gemelde voornemen voor den dag gebracht, om Toeko Daoed, den tienjarigen kleinzoon van wijlen sultan Ibrahim, onder het regentschap van Toeko Hasim, tot sultan te verheffen, denkende dat de onderhoorige staten voor een sultan zullen doen, wat zij tot dus ver hebben nagelaten.

Doch ook dit blijkt een ijdele hoop te zijn geweest. De onderhoorige staten, die de souvereiniteit van Nederland hebben erkend, zijn op het herstel van het Atjehsche rijk onder een sultan niet gesteld. Zij hebben reeds geleerd, dat zij onder de Neder-

---

[1]) Van Regas, dat veel dichter bij Atjeh ligt, zegt men dat de gemeenschap over het gebergte zoo moeielijk is, dat meer dan 14 dagen noodig zijn, om daarlangs naar de hoofdplaats te komen. P. J. Veth, Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland, blz. 18.

[2]) Maar ook daar begint het volk de oorlogzuchtige houding zijner hoofden moede te worden.

landsche heerschappij in betere conditie zijn dan onder die der eigene sultans, en zouden, bij een herstel van het rijk, slechts bloot staan aan de wraak der zegevierende partij. Als er nog staten zijn, die zich niet onderworpen hebben, kan men er zeker van zijn, dat deze daarvan worden teruggehouden enkel uit gevoel van schaamte, omdat zij geloften afgelegd hebben en die niet zoo spoedig verbreken willen, of omdat zij nog wat beter den uitslag van den strijd willen afwachten; maar niet omdat zij op het behoud van de integriteit van het rijk gesteld zijn.

Overigens verdienen die geruchten van de aanstaande verheffing van een sultan geen geloof. Daarvoor is de medewerking en instemming noodig van de Panglima's der drie sagies en hoe kan die verkregen worden wanneer twee van de drie de voortzetting van den oorlog niet verlangen? Ook vordert de adat dat de uitroeping plaats hebbe in de Kotta-Radja, die niet meer in hunne, doch in onze handen is. Men achte dit niet licht; de inlandsche volken zijn zeer gehecht aan hunne oude instellingen en verlaten die ongaarne. Is er nu waarschijnlijkheid dat, terwijl er verdeeldheid van belangen bestaat, die eisch, om aan de keuze van een sultan den zegel der wettigheid te geven, zal worden opgegeven? Bovendien moeten den sultan toch ook inkomsten toegewezen worden, en de eenige middelen daartoe zijn in ons bezit, n.l. de heffing van rechten op den in- en uitvoer langs de groote rivier en de gronden, die steeds het kroondomein van den regeerenden sultan hebben uitgemaakt. Andere middelen van inkomsten voor den sultan bestaan niet en kunnen, onder de tegenwoordige omstandigheden, ook niet worden geschapen. Het denkbeeld om Toeko Daoed tot sultan te verheffen is niet nieuw; reeds dadelijk na den dood van den laatsten sultan is het ter sprake gekomen, wellicht zelfs voornamelijk door den eerzuchtigen Toeko Hasim, om zich als regent het oppergezag te kunnen toeeigenen, hetgeen echter weder zijne eigene kiemen van verdeeldheid met zich voert; maar altijd is het voornemen buiten beschikking gebleven, wegens de hierboven genoemde belemmeringen, die door onze berichtgevers voor onoverkomelijk worden gehouden.

Eindelijk is het nog te bezien of de radja van Pedir, die een getrouwe steun voor de oorlogspartij is geweest, omdat hij de grootvader van den wettigen troonopvolger is, diens rechten zou willen doen achterstaan voor dien van Toeko Daoed, zijn ach-

terneef, welke een kleinzoon is van sultan Ibrahim, die zelf een usurpateur was en op het sultanaat geen aanspraak had.

Het schijnt dat de hoop van de oorlogspartij om hulp te bekomen voornamelijk is gevestigd geweest op de gezindheid van Passangan en Samalangan. Passangan is met Gighen de grootste staat van de noordkust, doch heeft reeds in augustus j.l. de souvereiniteit van Nederland erkend. Wel is daarna de radja Kedjoeran Tja Passangan overleden, en door den meer vijandig gezinden Toeko Tjehik Nja Samoö opgevolgd, maar ook deze heeft aangeboden de souvereiniteit van Nederland te erkennen, zonder welke erkenning hij door ons niet als wettige gebieder van zijn landschap zoude kunnen worden gehandhaafd. Samalangan is een kleine staat van ongeveer 2000 zielen, die niet veel hulp zal kunnen geven. Bovendien verzekert men dat de radja van Gighen, die overigens nog al van dubbelzinnigheid verdacht wordt, verklaard heeft geen doortocht aan hulpbenden over zijn gebied te zullen verleenen.

De hoofden van de oorlogspartij weten trouwens zelf wel, dat van de onderhoorigheden niets te wachten is, en strooien die geruchten slechts uit, om de gemeente in agitatie te houden. Een bewijs daarvan is dat Toeko Paja, een der ijverige leden van den Raad van achten te Pinang, op het denkbeeld is gekomen huurlingen aan te werven te Quedah, Klang en andere staatjes van het Maleische schiereiland, die niet lang geleden in burgeroorlogen gewikkeld waren. Hij heeft tot zijn agent zekere Seijid Hoessein gekozen. Voor hen, die op historische bijzonderheden prijs stellen, teekenen wij aan dat Seijid Hoessein de kleinzoon is van een Arabischen koopman ook Seijid Hoessein geheeten en te Poeloe Pinang gevestigd, die van 1815—1820 het sultanaat aan Djohaur-Alam betwist heeft [1]).

Het is ook al een wanhopige poging, want, om lieden te werven voor den oorlog te Atjeh is geld noodig, en dit bezit noch de Raad van achten, noch de oorlogspartij te Atjeh. In de maand januari j.l. schreef Toeko Paja aan zijn broeder Toeko Moeda Nja Hoessim, die voor hem het bestuur over Tandjong Semantoh voert, waarvan Toeko Paja de radja is, om hem toch al het geld te zenden dat hij verzamelen kan; maar deze is daartoe

---

[1]) Deze Seijid Hoessein was een kleinzoon van Seifoel' l'-Alam en eene dochter van de sultane Kamalat Shah. P. J. Veth, blz. 88.

machteloos, want Tandjong Semantoh heeft door de blokkade zijn voorraad peper nog niet kunnen uitvoeren.

Doch een ander bewijs, dat de nerf van den oorlog overal ontbreekt, zoowel te Atjeh als te Penang, is te vinden in een brief, die Toeko Ibrahim, een ander lid van den Raad van achten, van Toeko Pakeh, radja van Pedir, kreeg, meldende, dat hij aan zijn aanvraag om het geld voor het aankoopen van gedane bestellingen niet voldoen kan, want dat, nu alle voorvechters gesneuveld waren, er een oproeping aan de hoofden en de bevolking van de drie sagies gedaan was van 50 vermetele en onkwetsbare mannen, dat deze opgekomen zijnde op den koran hebben moeten zweren onder de Hollanders amok te maken; maar dat daarvan 33 den eed geweigerd hebben en naar hunne haardsteden zijn teruggekeerd; dat echter 17 den eed hebben gedaan en 49 dagen in afzondering moeten blijven tot zuivering van gemoed en heiliging van den eed, waarvan, toen de brief geschreven werd, reeds 30 verschenen waren, en dan het stout bestaan zou beginnen. Aan deze lieden was bij goeden uitslag £ 4000 beloofd, die door verschillende personen waren bijeengebracht en nu had Toeko Pakeh nog slechts £ 25 over, die hij aan Toeko Ibrahim zond met uitnoodiging, om het tekort komende uit eigen middelen voor te schieten tot ze hem zouden kunnen worden teruggegeven.

Het komt ons voor, dat men niet bevreesd behoeft te zijn voor dergelijke daden groote sommen uit te loven, want er zal wel niemand terug komen om er de vervulling van te vragen. Dit ondervond een Atjehnees, die in de maand november j.l., een onzer posten had bekropen en toen het nog duister was over de versperring van den ingang sprong, met de klewang in de vuist over de brug stormde om amok te maken, terwijl groote benden daarbuiten op den uitslag wachtten ten einde van de ontstane verwarring gebruik te maken en den post te overrompelen. Doch de onzen waren ook waakzaam, want de vijand had de geheele nacht, door schieten en schreeuwen, zijn tegenwoordigheid verraden. Toen onze Atjehnees in de versterking kwam werd hij op de bajonet door twee Europesche soldaten opgevangen en nedergeworpen, doch hij sprong weder op, verwonde ligt een der beide fuseliers en werd toen door een schot geveld.

Habeb Oesman is een rijke handelaar van de sagie XXVI moekim, die een schoon huis in Longbatta heeft; hij is door een

drieledig huwelijk, eerst met eene dochter van den radja van Pati, toen met eene zuster van Iman Longbatta en later met eene dochter van den radja van Simpang-Olim, aan deze hoofden verwant en behoort als zoodanig tot de oorloggezinde partij. In een brief gericht aan Panglima Prang Hadji Joesoef — een lid van den Raad van achten — en die eenige aandacht verdient, omdat men van hem geen al te donkere voorstellingen betreffende den stand van zaken kan verwachten [1]), komt voor, dat de Atjehneezen, sedert het begin van den oorlog, 37,000 man door onze wapenen en door ziekte verloren hebben, waaronder ook al de voorvechters; maar dat er nog 30,000 man over zijn geschikt om ten strijde te gaan. Hij zegt ook dat het voornemen bestaat om Toeko Daoed in de maand doelhidja (februari) e. k. tot sultan te verheffen, om daardoor de sympathie der onderhoorige staten voor den moederstaat weder op te wekken. Hij noodigt Panglima Prang Hadji Joesoef wijders uit, om een plantage, die hij te Penang heeft, tot geld te maken en hem het bedrag over te zenden; doch deze plantage is reeds zoo door hypotheek bezwaard dat de netto opbrengst niet van beteekenis zal zijn. Aan die cijfers mogen geen groote waarde gehecht worden; dat van de geledene verliezen is ongetwijfeld overdreven, maar het getuigt toch dat de verliezen zeer aanzienlijk en de strijders uitgeput zijn, want, al kan het getal der 30,000 strijdbare mannen wel als waar worden aangenomen, blijkt het toch uit alles dat zoo zij al bekwaam zijn om de wapenen te voeren, dan toch de wil daartoe ontbreekt en dus op hun niet te rekenen valt. Ook heeft men al het denkbeeld geopperd, om naar het gebergte te trekken als de gevraagde ondersteuning van elders niet komt opdagen, dat toch ook wel een blijk schijnt te zijn van moedeloosheid.

In december j.l. kwam een Atjehnees, Nja-Hassin genaamd, zich aan den post te Kota Alam aanmelden, om zich te onderwerpen. Zijn vader Toeko Langoegoe Lamsoe (een aanverwant van Toeko Kadli Malikoel Adil, het geestelijke opperhoofd van Groot-Atjeh en een der vier mantri hari hari) was, vóór de inneming van Lemboeq, hoofd der kampong Babak-Kroeng, zooveel als eene wijk van Lemboeq. Nja-Hassin heeft op den overspeler

---

[1]) De brief is antérieur aan het nemen van Longbatta.

met zijne vrouw een manslag begaan en wordt deswege door de verwanten van den verslagene vervolgd; doch dit is niet de eenige reden dat hij bij ons veiligheid zoekt; hij heeft met 80 van zijne kampongenooten afspraak gemaakt om zich weder te Babak-Kroeng neder te zetten als hen door ons vergund wordt hunne vroegere woonplaatsen te betrekken. Dit is hen vergund, maar wijders niets meer van hen vernomen.

Reeds hebben wij gezegd, dat de Radja van Gighen van dubbelzinnigheid verdacht wordt, en dat zulks het geval is, schijnt zeker. Men verwijt hem de Nederlandsche belangen niet ernstig genoeg te zijn toegedaan en zijn invloed niet aan te wenden om den strijd te doen staken, waartoe hij wel de gelegenheid zoude hebben als hij van zijn invloed op den radja van Merdoe gebruik maakte. Deze toch voert het bevel over al de hulpbenden van de noordkust, de eenige die, behalve het staatje Tonom aan de westkust, aan den strijd blijven deelnemen. Nu houdt men het voor zeker dat zij allen de zaak van Groot Atjeh zouden verlaten als de radja van Merdoe, Toeko Moeda Tjoet Latif, daartoe het voorbeeld gaf, en om hem daartoe over te halen is geen groote aansporing noodig, zegt men, want zijn onderhoorigen zijn den strijd en den strijdlust van hun radja moede. Ook verwijt men den radja van Gighen, dat hij den aanvoer van handelsgoederen over zijn gebied naar de geblokkeerde staten en Groot Atjeh niet belet, waardoor de blokkade een deel van haar uitwerking mist.

Al is het feit juist, men mag er toch niet te groote waarde aan hechten. Bij de opheffing der blokkade van Gighen twijfelde men er niet aan, dat daarvan gebruik zoude worden gemaakt om de geblokkeerde havens zoo veel mogelijk van het noodige te voorzien. Dit doen alle handelaren en alle handelplaatsen. Met uitzondering van artikelen van oorlogscontrabande is de aanvoer van goederen in een neutrale haven voor een vijandig of geblokkeerd land niet strijdig met het hedendaagsche volkenrecht; men kan het betreuren en hinderlijk vinden dat het zoo is, maar men kan den neutralen staat niet verhinderen dat hij van zijne ligging gebruikt maakt, om een naburig land van het noodige te voorzien. Nu is in Gighen de toestand wel niet dezelfde, want deze voert in onder Nederlandsche vlag, om aan een aan Nederland vijandigen staat de goederen te leveren, die hij voor zijn bestaan, wellicht voor het voortzetten van den oorlog, noodig heeft; maar het is nu eenmaal niet te beletten zonder een

toezicht dat moeielijk uit te oefenen is, evenmin als smokkelhandel in goed georganiseerde staten geheel tegen te gaan is. Men moet er zich bij nederleggen en het aannemen als een van die onvermijdelijke handelingen waartoe menschen door geldelijke voordeelen of andere drijfveren gedreven worden. Het eenige middel om dat misbruik tegen te gaan zoude wellicht zijn, om den radja, door toezegging of toekenning van andere geldelijke voordeelen, het leggen van embargo op de schepen, indien daartoe termen kunnen gevonden worden, of dergelijke maatregelen in ons belang te doen nemen.

Intusschen staan tegenover deze redenen van beklag ook redenen van bemoediging, die niet over het hoofd moeten worden gezien en die, behendig geëxploiteerd, redenen van tevredenheid kunnen worden.

Vooreerst wordt gezegd dat de radja van Gighen bereids brieven aan zijn ambtgenooten van Merdoe en Pedir geschreven heeft, om ze uit te noodigen den strijd tegen ons te staken; als hij dat werkelijk gedaan heeft dan is het niet onwaarschijnlijk dat, in de phase waarin de oorlog getreden is, zijn vertoogen invloed zullen hebben. Het gerucht wordt van meer dan één zijde vermeld, hetgeen aan de juistheid daarvan moet doen gelooven.

Wijders wordt beweerd dat dezelfde radja aan verschillende radja's, die de souvereiniteit van Nederland erkend hebben brieven heeft geschreven om zich te vergewissen in hoe ver zij oprecht zijn geweest in hunne erkenning der Nederlandsche opperheerschappij. Dit wordt hem als een daad van dubbelzinnigheid aangerekend, maar wat daarop verder gevolgd is schijnt die bedoeling toch zeer te temperen. De radja van Passangan n.l. zou op dien brief hebben geantwoord, dat hij in alles de gedragslijn van Gighen zal volgen, zooals hij ook gedaan heeft toen Gighen van alle radja's der noordkust de eerste is geweest, om zich aan het Nederlandsche gouvernement aan te sluiten. Waarschijnlijk heeft hij daarmede willen te kennen geven: „verandert gij van gedragslijn en wordt gij het Nederlandsch gouvernement weder vijandig dan zal ik uw voorbeeld volgen." Doch de radja van Gighen heeft geantwoord en herinnerd dat Gighen onder de sultans van Atjeh veel geleden heeft; dat sultan Djohor Alam Shah de Pakan Loehé, onder Gighen behoorende, door brand verwoest heeft; dat al de sultans die Djohor Alam in het bestuur opge-

volgd hebben, niet alleen Gighen, maar ook Passangan en andere staten in oorlog en onrust hebben gewikkeld; dat zelfs de vader van den radja van Passangan, op last van Djohor Alam, om het leven is gekomen, en hij radja van Gighen dus meent, dat het, uithoofde der onveiligheid, de oneenigheden en de oorlogen waarvan het slechte bestuur der sultans de oorzaak was, het een wijze staatkunde zal zijn in vriendschap met het Nederlandsche gouvernement te blijven.

Wellicht kan men de oprechtheid dezer verklaring te recht in twijfel trekken, want vrij algemeen wordt de radja Bintara Kamangan Oesman voor een sluwen, onoprechten en aan opium verslaafden Atjehnees gehouden. Alleen de ondervinding zal uitspraak kunnen doen; maar denkt men aan de voordeelen, die hij en zijn onderhoorigen door hunne onderwerping aan het Nederlandsche gezag, en de opheffing der blokkade van zijn haven reeds genoten hebben en nog genieten, en aan de meerdere veiligheid en rust, die hij onder de schaduw der Nederlandsche vlag zal blijven genieten, dan is er toch reden om te gelooven, dat hij die voordeelen door ondoordachte handelingen niet zal willen doen verloren gaan. Dat er eenige pressie op hem worde uitgeoefend, om hem meer door openlijke daden de Nederlandsche belangen te doen omhelzen en hem daarvoor persoonlijke voordeelen worden toegezegd, komt ons zeer raadzaam voor.

De radja van Rigas (Poetjoeh Mohamad), die zich ongeveer 18 maanden te Groot Atjeh heeft opgehouden, is eindelijk naar Rigas teruggekeerd. Hij is afkomstig uit de sagie XXVI moekim, waar zijn, in januari of februari j.l. overleden broeder Tjoet Ali, hoofd van III moekim (rechteroever der Atjehrivier) was, terwijl een andere broeder, Toeko Moeda Tjoet Tenon, met eene dochter van Panglima Polim gehuwd, in sagie XXII moekim verblijf houdt. De radja van Rigas behoort dus door zijn familiebetrekkingen tot de partij van den oorlog, terwijl zijn belang en dat van de bevolking van Rigas een andere gedragslijn zouden vorderen, die hij ook wel zoude aannemen als hij 't met gunstig gevolg kon doen. Hij heeft echter aan kapitein Roera verklaard, dat hij, door zijn verwantschap met Panglima Polim, bezwaar ziet zijn partij te verlaten en schijnt ook te vreezen dat het leven zijner andere, in sagie XXII moekim wonende, familieleden gevaar zou loopen indien hij dat deed. Hij is zeker niet de eenige der hoofden die, uit vrees voor Panglima Polim, van een con-

ciliante houding worden terug gehouden. Intusschen heeft Poetjoet Mohamad zeer afgekeurd, dat gedurende zijn afwezigheid door zijn plaatsvervanger zoo weinig deferentie heeft plaats gehad jegens den kommandant van Z. M. stoomschip Metalen Kruis, die de proclamatien en brieven overbracht, die ten doel hadden om Rigas tot de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit over te halen, hetgeen dezen kommandant gedwongen heeft door het werpen eeniger granaten in de kampong daarover zijn ongenoegen te kennen te geven. Als bewijs zijner afkeuring, heeft Poetjoet Mohamad zijn plaatsvervanger en oom uit zijn waardigheid ontslagen.

Te Poeloe Bras is men druk bezig aan de werkzaamheden aan den lichttoren; men denkt dat het licht vóór het einde van het jaar zal kunnen worden aangestoken. Reeds vele maanden geleden zijn daarvoor 482 vrije werklieden en 182 bannelingen te samen 664, naar Bras overgebracht. In januari is het materieel voor een spoorweg van de landingsplaats naar Kotta-Radja aangekomen. Als deze gereed zal zijn, dat spoedig wezen kan, want de aardebaan daarvoor is gereed en de afstand is niet groot (hoogstens 3 kilometers), zal dat een groot gemak zijn voor den aanvoer van al de benoodigdheden van de bezetting, en de Atjehnees daarin een nieuw bewijs zien van de ijdelheid zijner hoop, dat wij Atjeh verlaten zullen of hij er ons uit verdrijven zal. De kracht van kennis en wetenschap oefent een grooten invloed uit op de verbeelding der onbeschaafde volken en is op zich zelve soms voldoende om daarvoor te doen nederbuigen.

Het getal der onderhoorigheden, die de Nederlandsche vlag hebben aangenomen, is reeds vrij aanzienlijk. Aan de oostkust en met de zuid beginnende tellen wij: Tamian, Soengei Tjoe of Idjoe, Soengei-Raja, Aijer-Tawar, Perlaq, Pedawan-Besar en Pedawan Kitjiel, Edi Besar, Edi Kitjiel, Djoeloeq; aan de noordkust: Kurtei, Passei (of Passir) Telok-Semawé, Kloempang Doewa, Passangan, Endjoeng, Aijer-Laboe, Gighen, Pedir (voor een gedeelte); aan de westkust: Lepong, Loeong, Kloeang, Patih, Ketapang-Passir, Waylah, Boeboen, Malaboe, Sinagum, Trang, Tadoeh, Taripah, Poeloe Kajoe, Soesoeh, Manging, Laboean Hadji, Tampat-Toewan, Terbangan, Kaloeat en Troemon, terwijl andere zooals Langsar, Tandjong-Semanto, en zelfs Simpang-Olim, Merdoe Loöng, Noq, Telok Kroet en vermoedelijk meerdere, de eene

wat meer de andere wat minder, blijken van hun verlangen tot toenadering hebben gegeven.

Ongetwijfeld is veler toetreding uit eigenbelang voortgekomen; maar moet ons dat aanleiding geven om er de waarde van te verkleinen? Wij hebben er immers nimmer op gerekend dat het uit sympathie zoude geschieden. De blokkade was een middel van contrainte en nu die de gewenschte werking gehad heeft, moet men er de waarde niet van miskennen. Ons oogmerk te Atjeh is van den aanvang af een missie van beschaving geweest, de uitoefening eener plicht, die wij als beschaafde mogendheid op ons genomen hebben om in den Indischen Archipel geen menschenroof, geen zeeroof, geen onveiligheid voor handelaren en zeevarenden te gedoogen, in een woord den weldadigen invloed der Europeesche beschaving op al de deelen van den Indischen Archipel uit te strekken. Daartoe hebben wij, zoo ver Atjeh aangaat, noodig het recht van inmenging met al wat daar plaats heeft in strijd met het menschen- en volkenrecht. Dat recht nu bekomen wij door de erkenning onzer heerschappij en de belofte dat de hoofden in hunne waardigheid zullen worden gehandhaafd, mits zij de beloften nakomen, die de voorwaarde zijn voor die handhaving. Met dat recht gewapend zijn wij in staat, om allengs den stand van zaken in Atjeh de wijzigingen te doen ondergaan, welke door de beginselen van het moderne volkenrecht worden geeischt, en aan Nederland zijn taak in den Indischen Archipel zullen kunnen doen volbrengen. Maar ook bovendien: bewijst de toetreding van zooveel onderhoorige staten dan niet, dat ook zij het rijk van Atjeh als een vermolmd staatkundig gebouw beschouwen, dat op het instorten is en niet meer kan worden staande gehouden?

De laatste gebeurtenissen bevestigen nagenoeg deze redeneering. Loeboean Hadji, Mukeh en Poeloe-Kajoe hebben, na de erkenning der Nederlandsche souvereiniteit en het openstellen hunner havens, gemeend zich van de vervulling der aangegane beloften te kunnen onthouden; herhaaldelijk tot betere inzichten aangemaand, hebben zij die in den wind geslagen tot dat hen een ultimatum gesteld is met bedreiging van straf indien zij het niet nakwamen. Toen ook dit vruchteloos bleef is een eskader van vier oorlogschepen derwaarts gezonden met machtiging om de onwillige kampongs door de wapenen te tuchtigen als zij aan eene laatste sommatie doof bleven. Het gevolg is geweest — toen

ook dat geen gunstige gevolgen had — dat Laboean Hadji verbrand en Mukeh verwoest is, doch Poeloe-Kajoe door het aannemen van de gestelde eischen gespaard is. In Mukeh werd ernstige tegenstand geboden een heeft de landingsdivisie een klewang-aanval moeten afslaan [1]). Dat de noodzakelijkheid van dergelijke bestraffing ontstaan kan is te betreuren; maar op den algemeenén gang van zaken zal het effect er van zeker heilzaam zijn. Wanneer enkele keeren toevlucht tot het kanon moet genomen worden om weerspannige kampongs tot reden te brengen, zal daardoor des te meer de gematigdheid uitkomen, die over het algemeen wordt in acht genomen. Dan wordt daaraan den schijn van zwakheid ontnomen om daarop des te beter den stempel van welwillendheid en rechtvaardigheid te drukken.

---

[1]) Het eskader was samengesteld uit Z. M. stoomschepen Pontianak, Watergeus, Banda en Sambas.

Het offerfeest aan den Brommoh.

HERINNERINGEN MIJNER LAATSTE INSPECTIE-REIS OVER DE GENIE-WERKEN IN DE DERDE GROOTE MILITAIRE AFDEELING OP JAVA IN 1836 [1]).

Van Lamongan vervolgde ik mijn reis naar Probolingo. Van het nietige militaire etablissement daar valt niets te zeggen; het kwam mij voor niet meldenswaardig te zijn. Toevallig was het nabij de volle maan na de lentenachtevening, dus op het Joodsch paaschfeest, de tijd wanneer de Tengereezen hun groot Brommohfeest vieren en hun offergaven den vulkaan brengen. Daar de heer Barkey, controleur der afdeeling waar de Brommoh zich bevindt, en de heer Grand, administrateur van een der suikerfabrieken, het voornemen hadden dit feest bij te wonen, boden zij mij aan van de partij te wezen. Voor mij was niets aangenamer, wijl ik het vroeger nooit bijgewoond had en waarschijnlijk nooit weder in de gelegenheid zou komen om het later bij te wonen.

Wij vertrokken met den wagen, des 'middags ongeveer een ure, namen eenige provisien mede, onder andere Hollandsche boter, die spoedig door de warmte van den dag, zoo vloeiend werd als olie. Wij gooten ze in een ledige flesch, waarin vruchten op brandewijn waren geweest en stopten die met een kurk toe. De weg was bestendig berg op, steeds rijzende, tot ongeveer halfweg, toen wij, door de steilte, niet verder met het rij-

---

[1]) Vervolg van de „Herinneringen" opgenomen in de december-aflevering 1874, blz. 421. Door onduidelijkheid in het handschrift, is de naam des schrijvers vroeger verkeerd gedrukt als van Wales; dit moet zijn van Waeij.

tuig konden komen en de reis te paard vervolgen moesten. De weg was nauwelijks drie ellen breed, in de hellingen der bergen gegraven: aan de eene zijde steil rechtop als een muur, aan de andere zijde duizelingwekkende afgronden.

De Tengersche paarden zijn stevige, moedige dieren, gewoon bergop te rennen. Ik ontwaarde dit al spoedig en zeide tot mijn reisgezellen: „Daar we het uitstapje voor ons pleizier doen, is het roekeloos bergop te rennen; het is halsbrekens werk. Valt het dier, dan hebben we kans in den afgrond te storten en den hals te breken. Voor mijn genoegen, wil ik liever den mijnen gaaf behouden." Aan den voet van elken berg die wij op moesten, zeide ik: „Mijne heeren, die het verkiest, ga vooruit zonder zich aan mij te storen; ik zal zonder rennen wel tijdig aankomen," bracht mijn paard in een stap de steilte op, daar waar de weg minder gevaarlijk was, zette het in een hard galop en haalde de heeren met hunne vermoeide paarden in, waardoor ik niet de laatste was, die vóór de passangrahan Ngadisarie van het paard stapte.

Onderweg overviel ons een duchtige regenbui en wij kwamen druip nat aan de passangrahan. De nadeelige gevolgen van natte kleeren kennende, verschoonde ik mij onmiddellijk. Zoo pas uit het warme Probolingo komende, trof ons des te meer de koude berglucht. Wij lieten in de pendoppo vuur maken en daar intusschen de regen ophield, gingen we aan het rooien in een nabijgelegen aardappelen veld, roosterden onzen oogst aan het vuur en deden ons daaraan te goed met de medegebrachte boter. Ik kon destijds beter tegen de koude als nu ik in mijn tachtigste jaar verkeer. Mij ter ruste begevende, was mij een katoenen deken voldoende en ik sliep tot des morgens 5½ ure goed door. Ik moest evenwel wegens de koude het bed uit, ging dadelijk een flinke wandeling doen en mij daarna bij het vuur warmen. Maar, kassian, onze arme bedienden, die hadden zooveel goed niet om zich warm te kleeden. Uit het benedenland komende, hadden zij niet voorzien, dat we van de broeiende zomerwarmte zóó, in eenige uren, in de vroege lente zouden zitten. Zij hadden, om zich tegen de koude te beschutten, des nachts, het kleinste slaapvertrek gekozen, op den aarden vloer een goed vuur aangestoken en zich als haringen in den pekel op de bamboezen ballee tegen elkander neêrgevleid. Des morgens om half zes ure, stond de thermometer onder 43° Fahrenheit. De dunne, vloeibare boter

was dien ochtend reeds zoo dik en vast dat wij met moeite een warm mes er door steken konden.

We waren twee dagen vóór het feest aangekomen. Ik had dus den tijd mij bekend te maken met de landhuishoudelijke gebruiken, zeden en gewoonten der Tengereezen. Terstond viel de bijzondere bouwtrant hunner woningen in het oog, waarvan ter opheldering hierachter een schets wordt gegeven. Het geraamte bestaat uit wanden van stevig in elkander gedreven bamboezen paggers, welke, om de koude er uit te houden, aan de buitenzijde bekleed zijn met dikke alang-alang wellih. Het bovendak heeft een helling van 60° en is evenzoo gedekt met alang wellih. Daar de meeste dessas op bergruggen zijn gebouwd en zelden eenig geboomte tusschen de woningen staat, zijn de daken niet beschaduwd, dus door de vrije zon verwarmd, waardoor de wellih ruim zeven jaren en langer goed gaaf blijft. Op het gebergte groeien de zwaarste bamboes van ongeveer 0.20 meter diameter. Zonder bezwaar wordt daarom het beneden vlakker liggende deel der daken met de zoogenaamde klakka gedekt, dat is gekloofde bamboes, die men op deze wijze ⏝⏜⏝⏜⏝ hol en bol over elkander bevestigd. In het geheele gebouw is slechts een klein vierkant lichtgat voorzien van een kruisje ⊞ om de zwaluwen te weren, dat tevens dient tot schoorsteen. Het spreekt van zelf, dat 't in dergelijke woningen zeer duister moet wezen. Op mijn vraag aan de vrouw des huizes: „Hoe zij 't maakte als ze eenig fijn handwerk had te verrichten?" was het antwoord: „Dan gaan wij onder den trattap." — „Maar als 't slecht weer is, als het regent?" hervatte ik. — Daarop stapte zij op de ballee, stak haar vinger tusschen de klakka, schoof de boven- of dekklakka neêr en wij kregen licht genoeg om zelfs het kleinste schrift te kunnen lezen.

De landbouw der Tengereezen is zeer eenvoudig. Zij verbouwen meerendeels maïs, dat hun voornaamste voedingsmiddel uitmaakt, een weinig berg- of gogohrijst, daarentegen nog al aanzienlijk kool en aardappelen, welke bij karrenvrachten naar Soerabaja worden vervoerd, alsmede moes en tuingroenten. Ook hebben zij koffietuinen. Hunne landbouwgereedschappen zijn zeer primitief, evenwel evenredig aan hunne behoeften; zij bestaan uit een zeer eenvoudigen ploeg, sleepharken, die bij hen de plaats van eggen vervullen en patjols. Hun veestapel levert niet veel bijzonders op: een klein getal runderen van de kleinste

soort, evenwel voldoende voor hun landbouwwerk op hunne ligte gronden; schapen en geiten niet merkwaardig en zeer veel kippen. Buffels heb ik er niet gezien. Hunne paarden zijn stevige, moedige dieren; zoolang zij in de koude bergstreken blijven, behouden zij de veulharen, die zij van lieverlede in de benedenlanden verliezen. 't Is alsof de natuur in de koudere bergstreken hen van warme vachten voorziet. Ook hunne honden hebben fijne voskleurige vachten, welke zij in de warmte verliezen.

De Tengereezen zijn onderling zeer gastvrij en hulpvaardig. Is een hunner op weg en overvalt hem den nacht of slecht weer, zoodat hij niet voort kan, dan treedt hij in het eerste en naaste huis, dat op zijn weg ligt en hij wordt gul en gastvrij ontvangen, deelt met den gastheer spijs en drank en legt zich ter ruste op de ballee. Zij beschouwen de Europeanen als hunne meesters en zijn zeer eerbiedig jegens hen; daarentegen wantrouwen zij de Chineezen en Madureezen, omdat de eersten met hunne schagelarij altijd gereed zijn de eenvoudige bergbewoners in de luren te steken, terwijl de laatsten meermalen hen bij geheele troepen kwamen berooven. Diefstallen zijn onder hen niet bekend. Werd er ergens bij hen gestolen of geroofd, dan waren er stellig Madureezen in de buurt geweest. De Tengereesche vrouwen zijn zeer ingetogen zonder schuw te wezen. Men mag haar gerust als toonbeelden van kuischheid roemen.

Daags voor het Brommohfeest, plaatsten de geëerbiedigde oudste familieleden de offergaven vóór den ingang onder den trappat van elk huis. Des ochtends van het feest, vroeg vóór dag en dauw, begaf het volk van de verste van den Brommoh gelegen dessa zich met zijn offergaven naar den vulkaan; de naderbij gelegenen wachtten de verafgelegenen af; zoodra deze naderden, sloten de wachtenden zich bij hen aan en zoo vervolgens, zoodat de stoet bestendig aangroeide en eindelijk zeer groot werd vóór hij den Brommoh was genaderd.

Op den dag van het feest, stegen wij vroegtijdig te paard om zooveel mogelijk buiten het gedrang der offergasten te blijven. Wij reden eerst over flauw rijzende hoogten een plateau op, van waar wij een ruim uitzicht hadden over de zoogenaamde Zandzee, ongeveer in welks midden de grijze Brommoh, statig en trotsch zich verheft en uit zijn krater bestendig een groote en zware rookkolom doet opstijgen, de zwaarste rookkolom die ik ooit uit een vulkaan heb zien in de hoogte gaan. Wij stonden

daar te paard nabij den rand van een duizelingwekkenden afgrond, die als een perpendiculaire muur ongeveer 500 voeten diep beneden onze voeten daalde. Rondom het uitgestrekte dal der Zandzee, waarop alle bewerktuigde natuur als uitgestorven lag, alles doodsch en eenzaam — een miniatuur van een uitgestrekte zandwoestijn. Vlak tegenover ons de Brommoh, omgeven door nog hooger bergen, van den grooten groep van het Tengersche gebergte, die hem domineeren, waardoor hij dan ook door reizigers niet gezien kan worden, voordat zij hem genaderd zijn. Ik vroeg onzen gids of het dal der Zandzee ergens een uitwatering had? — „Geen," was het antwoord. Het ligt geheel ingesloten in het Tengersche gebergte: geen kloof, geen ravijn geeft een afloop aan het regenwater. Waar blijft dan al het water, dat, bij aanhoudende stortregens gedurende de regenmoeson, van het gebergte afstroomt en op andere plaatsen zulke geweldige bandjirs veroorzaakt? Al dat water verdwijnt in het zand. De zandlaag moet zoo diep wezen dat zij die groote massa water verzwelgen kan, of misschien siepelt het door tot in den krater of tot een warme onderlaag, die het water doet verdampen.

Het treffende, overschoone natuurtooneel aanschouwende, zagen wij, aan gene zijde van het dal, tegenover ons, van de steile hellingen van het gebergte, van alle kanten de offergasten, in hun feestelijken dos, naar de Zandzee dalen evenals een mierenloop voor de regenmoeson, of, gelijk Salomo zou gezegd hebben, „die hare spijze verzamelen in den oogst, enz."

Nederdalende naar de Zandzee, reden wij over een smallen bergpas, nog geen 1.5 meter breed, op sommige plaatsen zelfs zoo smal, dat geen paard er dwars op staan kon zonder gevaar van in den afgrond te storten. Onze paarden, aan dergelijke wegen gewoon, stapten er moedig en met vasten tred bergaf door. Zoo kwamen wij op de Zandzee, die het aanzien had van verwarde, golvende en heuvelachtige duinen, opgeworpen door de zuid-oost passaatwinden — de zoogenaamde angien kinding — die in dit gebergte geweldig waaien en het zand voortzwepen. Op sommiger verbeelding werkt deze zandstreek zoodanig dat zij werkelijk een golvende beweging meenen op te merken.

Eindelijk kwamen wij aan de plaats in het zand, waar de offergasten zich verzamelen. Wij zagen hoe zij hunne offergaven in tweeën verdeelden. Een gedeelte, op jukken geladen, bestaande uit versche veldvruchten, waaronder bananen, cocos,

bossen korenaren, zoomede eieren, kippen, enz., werd naar den krater gebracht; het andere werd op de zandvlakte, tegenover of ten westen van den vulkaan opgesteld. Hierachter gingen een aantal mannen, in priestergewaad, zitten, te weten: in korte, wijde broeken, lange doeken als tulbanden om het hoofd geslagen, een overhemd of toga, alle van wit katoen, door hen uit eigen gewonnen katoen geweven en vervaardigd; over de toga breede banden, over de schouders kruisling over borst en rug geslagen en de uiteinden als franjes geveterd, waaraan eenige Balineesche duiten hingen. In de linkerhand hielden zij een bronzen beker met wijwater, in verheven beeldhouwwerk (bas-relief) verschillende Brahminische beelden voorstellende. In de rechterhand hadden zij een kwastje van pisangbladeren vervaardigd. Deze priesters, door het bergvolk doekoens genaamd, zaten, op uitgeslagen matten, met de beenen kruisling onder zich, in een halven kring, de open zijde naar den Brommoh gericht. Zij prevelden bij herhaling de volgende woorden in plat of laag Javaansch: „O, Brommoh! wij danken U voor al uwe „gaven en weldaden, waarmede Gij ons bij voortduring gezegend „hebt en voor welke wij U hierbij onze dankoffers aanbieden. „Zegen steeds ons, onze kinderen en kindskinderen tot in het „late nageslacht! Amien!" Telkens bij den uitroep „amien!" sprenkelden zij de offergaven met het wijwater.

Een weinig van de priesters verwijderd bemerkte ik een groep mannen en vrouwen met hare zuigelingen in den arm. Zij hadden de blikken naar den vulkaan gekeerd, terwijl zij een weinig benzoin als wierook brandden. Een der mannen nam twee kippen, die de pooten aan elkander met een draad van ongeveer 0.5 meter gebonden hadden, en wierp ze beide in de hoogte naar den kant van den Brommoh onder den uitroep: „O, Brommoh! versmaad onze offers niet! zegen ons, onze kinderen tot het laatste nageslacht!" De in de hoogte geworpen kippen vielen natuurlijk weder naar beneden en werden door een tal jongens om het zeerst gegrepen. Hij die den buit beet kreeg, zou hem als een kostbare reliquie onderhouden.

Wat verder afgezonderd, zag ik een stok oud man, tusschen twee rongins de gewone pantomine-dans tandakken, onder het melancholisch accompagnement van de even statige als eentoonige muziek van een kleinen gammelan; achter den oude, een reeks van jongere mannen en vrouwen met hare kinderen en

zuigelingen, alle zijn kinderen, klein-kinderen en achterkleinkinderen, dezelfde pantomine dansende. Voor hen uit, naar den kant des vulkaans, stond een brandend komfoor, waarin benzoin als wierook brandde. Ik vroeg den gids wat dit vreemde schouwspel beteekende? en hij antwoordde, dat de oude man zwaar ziek was geweest en een gelofte had gedaan, dat hij, na herstel, met het eerste Brommohfeest, zijn hulde en dankoffer, kaool, aan Brommoh zou brengen, en dat deed hij nu.

Eindelijk maakte onze gids ons opmerkzaam, dat het tijd werd naar den krater te gaan, daar de offerjongens met de offergaven bereids zich derwaarts begaven. Ik zag hen de jukken opnemen en, in stillen eerbied, als in processie den vulkaan beklimmen. Wij stegen weder te paard en reden tegen den vulkaan op zoover men dit te paard kon doen, totdat we, wegens de helling en het rollend zand, den tocht te voet vervolgen moesten. Wij beklommen den eruptie-kegel nog ± 40 meters om tot den rand van den krater te komen. Bij elken stap die wij deden in het rollend zand schoven wij ± 0.3 meter terug. Het beklimmen ging evenwel zoo moeielijk niet als ik mij had voorgesteld. Vóór het stijgen beving mij de vrees voor den terugtocht en ik zeide tot den gids: „Laat mij van hier terugkeeren." Maar hij bad en smeekte mij dringend den tocht voort te zetten. Kon ik door vermoeienis niet voort, dan zouden zij mij dragen, want zoo ik op half weg terugkeerde zou het van ongelukkige gevolgen wezen! Naïef bijgeloof van deze eenvoudige bergbewoners! Laat ons echter niet te haastig letten op den splinter in de oogen dezer lieden, en op ons zelven terug blikken en vragen of onder zoovele christensecten geen grooter bijgeloof bestaat, met hunne wonderen, spreuken, legenden, dogma's die zij toch gelooven, hoewel zij en geen beredeneerd mensch ze begrijpen kunnen.

Eindelijk bereikten wij den rand des kraters. Welk een ontzettend gezicht! Terwijl de offeraars zich statig op dien nog geen meter breeden rand schaarden en hunne offergaven, onder het uiten van gebeden, in den krater wierpen, aanschouwde ik dit verbazingwekkend natuurtooneel. De krater zag er uit als de gapende muil eens afgronds, ongeveer zoo wijd als het Koningsplein te Batavia. Zijne gedaante is klokvormig en de opening van binnen heeft waarschijnlijk een diameter van 200 meters. Niettegenstaande de zon er in scheen, was 't er stik donker. Uit de diepte van den afgrond hoorde men een hevig donderend

geluid, als uit een kookenden zwavelpoel. Reeds onder het beklimmen bespeurden wij een sterken zwavelreuk. Toen we den rand des kraters bereikt hadden, — waarop, na de offerande, de jeugd zonder de minste behoedzaamheid elkander naliep alsof ze op de vlakte krijgertje speelde — bevonden we ons vóór een ontzettende rookkolom. Daar de wind van ons af woei, hinderde ons de rook niet, doch eindelijk keerde de wind en wij werden genoodzaakt dit treffend natuurtooneel vaarwel te zeggen, om niet in den zwavelrook te stikken.

Onze terugtocht ging met minder vermoeienis gepaard als ik wel gevreesd had. Door den gids voorgegaan, plaatsten we ons plat op het rollend zand met de beide beenen naast elkander naar de laagte gekeerd; we lichtten vervolgens het eene been terwijl we met het andere tegen het rollend zand steunden; wanneer men de knie boog, schoof men met het mulle zand in deze zittende houding ruim een meter naar beneden, en zóó de beweging beurtelings met de beide beenen herhalende, kwamen wij, zonder ons te vermoeien, in eenige minuten bij onze paarden. De bergbewoners liepen evenwel in een draafje bergaf.

Wij stegen weder te paard en reden naar de nog steeds biddende priesters. Nadat de met ons teruggekeerde offerjongens aan dezen bericht hadden, dat de offergaven in den krater bezorgd waren, herhaalden de priesters nog eenmaal hun smeekgebed en na hun laatste amien! kreeg ieder een deel van de spijsoffers, waarover het wijwater gesprengeld was. Hiermede was de plechtigheid afgeloopen.

Ten einde op den smallen bergpas niet in het gedrang te geraken met de terugkeerende offergasten, zetten wij onze paarden aan. Ik bespeurde al dadelijk, dat het mijne er van wilde doorgaan. Links van mij lag een belangrijken zandheuvel; ik zwenkte het paard daarheen zoodat het in het rollend zand tot over den enkel zakte. Ik kreeg het op die wijze tot staan en bracht het in een stap den bergpas op. Een onzer, daarop niet bedacht, rende den berg op. Hij was trouwens een goed ruiter; desniettegenstaande wipte hij hoog van den zadel, zonder evenwel van het paard te vallen.

Den laatsten nacht van ons verblijf waren wij getuigen van een ander overschoon natuurtooneel. Het was het werken van den vulkaan Lamongan, die uit onze passangrahan door èen bergkloof zichtbaar was. Wij zagen de vlammen uit diens krater

hoog in de lucht opstijgen, een vuurgloed van gesmolten lava neêrvloeien als gesmolten ijzer en gloeiende lichamen als bommen en granaten hoog door de lucht slingeren. Het waren de gesmolten massa's en gloeiende steenen, die door onderaardsche krachten uit de ingewanden der aarde hemelhoog werden gedreven. Ik noem die vloeiende massa's lava, hoezeer ik mij herinner eens van een lid onzer natuurkundige commissie vernomen te hebben, dat geen vulkaan op Java ooit lava uitgeworpen heeft. Wat zou dan wel lava wezen, indien 't niet de gesmolten massa is, die gloeiend uit den krater der vulkanen vloeit?

Den volgenden ochtend namen wij den terugtocht aan naar Probolingo. Nadat we ons ontbijt, bestaande uit door ons zelf gerooide en geroosterde aardappelen en boter, genuttigd hadden, stegen we te paard. De heer Barkey, die in Nederland bij de kurassiers had gediend, was het eerst op den zadel en begon terstond met een harden gallop bergaf. Nauwelijks had ik de opmerking gemaakt: „o Kijk, B. wil ons zijn rijkunst toonen," of zijn paard ging aan den hol. Zijn pet viel hem van het hoofd, hij gooide de stijgbeugels los, trok zijn beenen op om beter te kunnen sluiten.... en viel. Zijn paard niet meer meester zijnde, liet hij er zich van afglijden, juist toen het voor een steilen afgrond kwam, waarna het arme dier struikelde en over het hoofd tuimelde. Een Tengerees bracht één uur later, het paard terug, de stijgriemen, teugels, stang en trens gebroken, het hoofdgestel gehavend, enz. Na onderzoek, bleek dat het doorgaan veroorzaakt was door het gebruik van een zware kavalleriestang, met trens en kinketting, waaraan het dier niet gewoon was. Een kavallerist zijnde, had de heer Barkey niet willen weten van een Javaansche stang, en meende hij het kwaadaardigste paard met zijn kavalleriestang te kunnen temmen, terwijl het moedigste en zachtzinnigste paard met hem was doorgegaan. Nu was hij verplicht datzelfde paard met een ligte Javaansche stang te berijden. Zonder verder avarij kwamen wij nu ter bestemde plaatse bij onzen wagen aan en reden terug naar Probolingo.

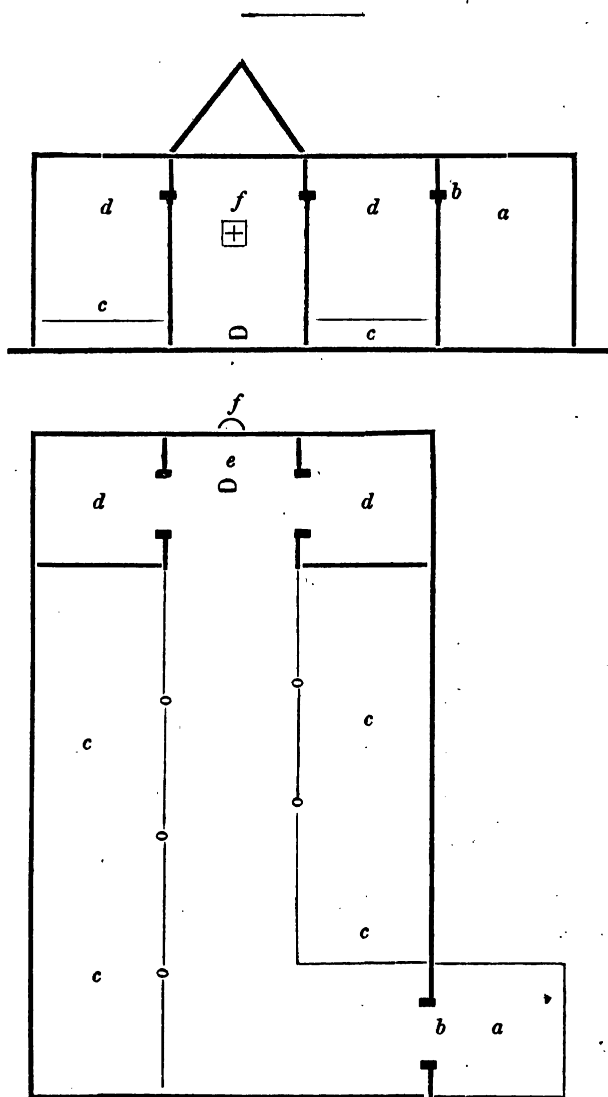
Ongeveer twee jaren later, sprak ik een officier der marine, die na mij den Brommoh beklommen en vroeger den krater van den Vesuvius bezocht had. Volgens hem, moet de Brommoh veel merkwaardiger wezen en oneindig treffender natuurtooneelen opleveren te midden van de Zandzee en het omringende Tengersche gebergte. De krater van den Brommoh moet grooter wezen

dan die van den Vesuvius. Ook is de Javaansche vulkaan hooger boven de oppervlakte der zee gelegen. Reeds heb ik opgemerkt, dat men den eruptiekegel van den Brommoh niet zien kan voor men er nabij is, ingesloten als hij is door een bergketen, terwijl men de ontzettend groote rookkolom, die uit den krater opstijgt, boven het omringende Tengersche gebergte, uit de verte kan ontwaren.

Samarang, medio januari 1875.

H. W. van Waeij.

Schets van een landbouwerswoning op het Tengersche gebergte.

a. trattap of pendoppo. *b.* deur of ingang. *cc.* doorloopende brits of ballee. *dd.* alkoven of familieslaapvertrekken. *e.* een altoos brandend fornuis, dienende zoowel tot koken als tot brandaltaar. *f.* het eenigste venstertje, voorzien van een kruisje om de zwaluwen te weren, dienende tevens tot schoorsteen of tochtgat om den rook uit te laten.

Arbeidsverspilling op Java.
Misbruik van onbetaalde heeredienst.

In de maand februari 1873 waren de voedingsmiddelen over geheel Java, zoo ook hier te Malang, zeer duur.

Ongeacht dit voor de inlandsche bevolking zoo bezwarende tijdperk, werd hier langs beide zijden van den grooten postweg en der binnenwegen een goot gegraven van twee voet opening en drie voet diep.

Dat werk werd half-februari 1873 aangevangen en door de geheele afdeeling voortgezet tot in het laatst van mei daaraanvolgende, onder het opzicht der districtshoofden.

Duizenden inlanders, tot uit de verste dessa's der districten, werden dagelijks met de uitvoering van dien arbeid bezig gehouden.

De daartoe noodige uitgravingen vonden plaats aan den voet der boomrijen — grootendeels djati — welke langs de beide wegzijden staan.

Dat terrein is zóó steenachtig dat men genoodzaakt was, na veel patjols er op gebroken te hebben, ook van liengis (breekijzers) gebruik te maken, voor zooveel men deze werktuigen in de betrokken buurten te leen kon bekomen.

Bij het graven moesten de wortels der boomen gespaard blijven, zoodat voorzichtig daaromheen en onderdoor moest worden gewerkt — een arbeid zonder einde; — tengevolge waarvan de geul dan ook op sommige plaatsen het voorkomen van een onregelmatig gespalkt reservoir verkreeg.

Verders werd op die plaatsen, waar dijkjes bestonden, de uit-

gegraven grond en steenen daartegen opgewerkt en vervolgens alles opnieuw met graszoden gedekt.

‚Niemand scheen er aan te denken, dat men daar met een „monniken-werk" bezig was, ofschoon het toch nog al eenvoudig is te begrijpen dat afvoergooten op een over zijn breedte bijna vlak liggenden bergweg, die over zijn lengte-as, op de meeste plaatsen hellingen formeert — waarvan het regenwater dus geleidelijk kan afstroomen naar de ravijnen en overbrugde riviertjes — in den regel overbodig zijn.

In elk geval konde dat doel niet bereikt worden door het graven van geulen, zooals men hier deed, welke bij de passars en bij sommige dwarswegen dood eenvoudig gestaakt werden; — dus niet op afwatering berekend waren.

In plaats van gooten zag men dus overal afgesloten reservoirs, zonder doel hoegenaamd; doch die het enorme bezwaar opleverden dat de passage ter zijde — naar de kampongs en de bebouwde velden — voor karren en beesten gestremd was; zoodat de bevolking zich genoodzaakt zag overal sterke vlonders aan te leggen, ten einde de communicatie te herstellen.

Tot verbazing van alle Europeesche ingezetenen werd, nog daarenboven, ook de passeerbaan te Kotta-Malang met een diepe en breede geul omringd, die groote belemmering heeft teweeg gebracht.

In het laatst der maand mei 1873 werd eindelijk de laatste hand gelegd aan dat fraaie werk, dat voor een waarde van vele duizenden guldens aan arbeid had verslonden; — arbeid der bevolking die niet betaald werd; — waarop de arme landbouwers nog bovendien hunne gereedschappen hadden moeten verslijten en dat tot stand was gebracht onder de persoonlijke surveillance der districtshoofden, alsof het een werk van het hoogste belang had gegolden.

Het spreekt van zelf dat deze doellooze geulen niet lang konden blijven bestaan, daar zij het publiek tot last waren en menig accident veroorzaakten.

Het bestuur zag zich dus genoodzaakt contra-order te geven!

Dientengevolge werden de geulen op sommige plaatsen geheel, op andere gedeeltelijk weder opgevuld.

De sporen van dezen arbeid zijn echter nog overal waar te nemen — door de geheele afdeeling Malang — tot schande voor het Europeesch gezag!

Het hierboven aangehaalde feit is waarschijnlijk niet bij de regeering bekend geworden. Het is des te opmerkelijker omdat het plaats vond onder het bestuur van ambtenaren, die bij de regeering wel gezien, dus volkomen door haar vertrouwd zijn, en die ook door het publiek, overigens, op prijs gesteld worden.

Waar moet het heen?........ wanneer de sleur van het misbruik zoodanig is ingekankerd dat ook zelfs zulke mannen geen waarborg meer opleveren voor de handhaving der voorschriften van het Indisch regeerings-reglement, die toch klaar en duidelijk zijn in de navolgende regelen:

„De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook, is een der gewichtigste plichten van den Gouverneur-Generaal."

„Hij zorgt dat de besturende ambtenaren de daaromtrent bestaande of nader uit te vaardigen verordeningen stiptelijk nakomen, enz."

„De Gouverneur-Generaal zorgt dat in Nederlandsch Indie geen belastingen geheven worden dan die bij algemeene verordeningen zijn bepaald."

Ofschoon deze voorschriften bereids twintig jaar bestaan, is tegenwoordig het misbruik van heerendienst hier nog zoo algemeen dat, zelfs bij uitzondering, geen residentie gevonden wordt die daarvan geheel verschoond blijft.

Niets is wenschelijker dan dat aan zulk een toestand spoedig een einde moge komen door commutatie van den heerendienst in geldelijke belasting.

Malang, 24 december 1874.

S. L. W. van der Elst.

De Eucalyptus globulus.

In den laatsten tijd is de aandacht weder gevestigd op den merkwaardigen boom, die uit Australië in verschillende landen met het meeste succes is genaturaliseerd en, om zijne hoog geroemde hoedanigheden, ook allezins waardig is, dat men er zich laat aan gelegen liggen. Sints het laatst der vorige eeuw bij de botanici bekend, heeft de Eucalyptus globulus eerst onlangs een eenigzins beduidende plaats ingenomen onder de willekeurig gecultiveerde nuttige gewassen. Voor het eerst werd er melding van gemaakt door den botanicus Labillardière, die de expeditie van d'Entrecasteaux vergezelde, welke in 1791 door de Fransche nationale vergadering werd uitgezonden om La Pérouse op te sporen. Den 12 mei 1792 bevond zich de expeditie bij van Diemensland, waar Labillardière een Eucalyptus liet vellen om de bloem en de vrucht te collectioneeren. „Die boom," zegt hij in zijn reisverhaal, „een der grootste van de natuur, daar er zijn van eene halven hektometer hoog, draagt alleen bloemen aan zijn uiteinde. De stam levert deugdzaam hout voor den scheepsbouw en zou voor masten kunnen dienen hoezeer hij niet zoo ligt noch zoo buigzaam is als de pijnboom. Wij moesten een dezer boomen omhakken om er de bloemen van te krijgen; daar hij zeer helde, viel hij nog al spoedig. De zon was toen zeer schitterend, het sap rees overvloedig en stortte, op het oogenblik van den val, in groote hoeveelheid uit het onderste gedeelte van den stam." Labillardière meldt nog dat het hout van den Eucalyptus werd gebruikt om de sloep van het schip te herstellen.

Sedert werd de Eucalyptus in Europa uitsluitend als een

min of meer zeldzame orangerie-plant door liefhebbers en botanici aangehouden zonder dat iemand er op bedacht was voor nuttige doeleinden daarvan partij te trekken. Aan de onvermoeide pogingen van twee mannen, de heeren Ferdinand von Mueller en Ramel, is de verspreiding van de Australische boomsoort in vreemde landen voornamelijk te danken. Gedurende meer dan twintig jaren directeur van den botanischen tuin van Melbourne, heeft de heer von Mueller door zijne beschrijvingen aanzienlijk bijgedragen om de flora van Australië te populariseeren. In ruil voor de zaden en stekken van nuttige Europeesche planten, waarmede hij zijn nieuw vaderland verrijkte, opende hij ruimschoots voor alle belangstellenden de gelegenheid om kennis te maken met de vele nog onbekende boom- en plantensoorten van Australië. De heer Ramel is een Fransch koopman, in 1854 te Melbourne aangekomen om handel te drijven, maar die zich tevens bijzonder door de verspreiding van den blue gum, zooals de Eucalyptus globulus in Australie door het volk wordt genoemd, verdienstelijk heeft gemaakt en de oorzaak is, dat hij thans op groote schaal in verschillende streken buiten Australie wordt gekweekt.

Het voornaamste naturalisatieoord van den Eucalyptus is tot dus verre Algerie. De heer Ramel bracht daar de eerste zaden, die in het voorjaar van 1861 in den proeftuin van Hamma werden gezaaid. Het volgende jaar, vroeg en verkreeg een der voornaamste kolonisten, de heer Cordier, rechtstreeks van den heer Ramel, 100 zaadkorrels, welke, gezaaid zijnde, 62 telgen gaven, die in mei 1863 nog slechts 15 centimeters hoog waren. In de lente van hetzelfde jaar, ontving de heer Cordier buitendien een twaalftal exemplaren uit Montpellier. Al die exemplaren groeiden zoo voorbeeldeloos snel, dat de aandacht terstond op de nieuwe boomsoort viel en dat, met behulp van de planten uit den proeftuin van Hamma, zij weldra met honderdtallen, later met duizendtallen werd geplant. Met den heer Cordier, heeft een ander kolonist, de heer Trottier, de verdienste het eerste het industrieel nut van den Eucalyptus voor Algerie te hebben ingezien. De Eucalyptus is er thans als 't ware inheemsch geworden. Hij omzoomt er de spoorwegen; niet alleen treft men hem in alle tuinen aan; hij vormt overal prachtige lanen en boschaadjes. Men telt de boomen met honderdduizenden in de drie Algerijnsche provincien van Frankrijk en nu

reeds zou de vreemdeling, onbekend met den uitheemschen oorsprong van den Eucalyptus, hem aanzien voor een van de oorspronkelijke boomsoorten van Algerie [1]).

Het Noordelijk kustland van de Middellandsche zee schijnt niet algemeen zoo gunstig als Algerie voor de voortplanting van de Australische boomsoort. In het Zuiden van Frankrijk, teelt de Eucalyptus eigenlijk alleen voordeelig op die punten, waar de oranjeboom in de open lucht en zonder kunstmatige bescherming groeit, namelijk te Port-Vendres, Collioure in de Oostelijke Pyreneen, Saint-Mandrier, Hyères in de Var, Cannes, de golf van Juan, Antibes, Nice, Villefranche, Monaco in de Maritieme Alpen. Buiten deze zone, heeft het klimaat van den olijfboom plotselinge afwisselingen, die de Eucalyptus niet kan doorstaan. De zuivere lucht in die streek bevordert er nachtelijke vorsten, die zelfs de planten vernielen, welke aan het land eigen zijn en dus de vreemde, de koude schuwende Eucalyptus niet verdragen kan.

De invoering van den Eucalyptus in de oostelijke Provence dagteekend van ongeveer 1858. De tuin der gebroeders Huber te Hyères bezit sedert 1860 de eerste wezenlijke boom met een dikken stam en een pyramidale kroon. In hetzelfde jaar had de heer Thuret te Antibes een enkel exemplaar, dat geplant was geheel vrij in een grasperk en zegevierend twee winters had doorgestaan. Zaden ontvangen van den heer von Mueller, gaven den heer Thuret in juni 1860 planten, die, het volgende voorjaar in den vollen grond werden geplant en, na een jaar van buitengewone droogte te hebben doorworsteld, in januari 1862 evenwel van 2 tot 3 meters hoog stonden. In november 1863 waren het reeds ware boomen met aanzienlijke stammen en breede kronen in vollen bloei. Tegenwoordig ver-

---

[1]) In een brief van den heer Ramel, uit Hussein-Dey, bij Algiers, van 4 mei 1874, aan den Franschen natuurkundige Planchon, aan wien wij vele bijzonderheden omtrent den Eucalyptus globulus ontleenen, komt de volgende zinsnede voor: „Ik heb hier 14,000 Eucalypus globulus, geplant in maart en april laatstleden. Met het oog op de productie der bladeren, heb ik ze samengedrongen op 1 meter, $1^1/_2$ meter en $2^1/_2$ meter. 't Is prachtig om te zien! Ik heb er een gemeten, die 4,20 meter hoog is, 3,75 meter omvang en 0,25 meter stam of omtrek heeft Hij is in januari 1873 gezaaid, en 25 maart 1874 geplant."

toont de geheele streek van Cannes tot Monaco, tusschen het bleeke groen der eeuwenoude olijfboomen en de breede kronen der Italiaansche pijnboomen, de strakke takken van den Eucalyptus met zijne scherpe bladen, sidderende met het geringste windje en toch dapper weerstand biedende aan de zich snel herhalende ooste-windvlagen, die in deze streken soms hevig woeden.

De Eucalyptus werd in 1860 in Spanje ingevoerd, waar hij, in de provincien Cadix, Seville, Cordova, Valencia en Barcelona, welig tiert. Hij is aan de Kaap de Goede Hoop en in verschillende staten van Amerika genaturaliseerd en thans tracht men hem in de omstreken van Rome en in andere deelen van Italie te acclimateeren.

De hoedanigheid, voor welke hij op groote schaal in de eerste plaats wordt geplant, is het uitnemend deugdelijk timmerhout die hij oplevert. De Eucalyptus heeft dit zeldzaam, misschien eenig voorrecht spoedig te groeien en tevens een vaste houtsoort op te leveren. Alle andere duurzame timmerhouten, het eiken, djati, ijzerhout, groeien slechts langzaam: de natuur neemt voor die houtsoorten tientallen van jaren, terwijl de Eucalyptus in betrekkelijk korten tijd het eeuwenwerk van andere houtsoorten verricht. In een gunstig klimaat en in een vruchtbaren en vochtigen bodem, zooals die van Hamma, bij Algiers, schieten de looten op tot 50 centimeters in de maand. Te Cannes, bereikt een zaailing van een jaar, die in mei wordt geplant, ongeveer 6 meters den daaropvolgenden december; het volgende jaar groeit hij weder ongeveer 6 meters. Eerst met het derde jaar, matigt zich deze verbazende groeikracht, doch blijft nog altijd krachtig genoeg om van een exemplaar zooals dat van de heeren Huber te Hyères, 't welk in 1857 werd geplant, een boom te vormen die in 1862 eene hoogte van meer dan 25 meters bereikte.

Sommige Eucalyptus-soorten zijn in hun moederland ware reuzengevaarten. „Men heeft," schrijft de heer Mueller, „een Eucalyptus colossea of kari volgens de inboorlingen, van bijna 122 meters hoogte, verschillende Eucalyptus amygdaglina van 128 en zelfs van 145 meters hoogte gemeten. De hoogte van een anderen boom van dezelfde soort werd geschat op 500 Engelsche voeten (153 meters). Als vergelijkingpunten, kan men melden, de koepel der Invaliden, hoog 105 meters, de spits van de hoofdkerk te Straatsburg, hoog 124 meters, eindelijk de

grootste pyramide, die van Cheops, het hoogste van alle bestaande monumenten, welke 146 meters hoog is. De Eucalyptus amygdalina zou dus nog zijn schaduw kunnen werpen op de groote pyramide." De hoogste van de vermaarde Sequoio of Wellingtonia gigantea, uit het district Calaveras in de Sierra Nevada van Californie, zou niet meer dan 76 tot 98 meters meten. De dikste van deze reuzenboomen heeft niet meer dan 8,86 meter diameter, terwijl een reuzen Eucalyptus, in Tasmanie gemeten, niet minder dan 9,15 meter had bij den grond, en 3,66 meter aan den eersten tak, of meer dan 70 meters boven den grond, zijnde de hoogte van den geheelen boom 91,50 meter. Volgens een globale berekening zou die boom een totaal gewicht van 446,866 kilogrammen hout hebben kunnen afleveren. In zijn „Report on the resources of Victoria, 1860," geeft de heer von Mueller de afmetingen van een Eucalyptus globulus, die gemeten is in een vallei van den berg Wellington in Tasmanie, aldus op: omtrek aan den grond 29,25 meter; idem op 1,60 meter boven den grond 22 meter; op 2,60 meter boven den grond 20,20 meter; op 6,80 meter boven den grond 8,20 meter; de totale hoogte van den boom werd berekend op 98 meter, de leeftijd op 800 jaren.

Ofschoon in 't algemeen de Eucalyptus globulus niet die reuzen-verhoudingen aanneemt, is hij toch een der grootste woudboomen van Australië en van de geheele wereld. De stam levert ontzaggelijke houtwerken, waarvan er enkele op de groote internationale tentoonstellingen zijn gezien, onder andere, op de tentoonstelling van Londen in 1862, een plank van 23 meter lengte, 3,50 meter breedte, en dik in verhouding. Het plan had toen bestaan om uit Australië een plank van 51 meter lengte te zenden; maar men moest daarvan afzien bij gebrek aan een schip groot genoeg om dit houtwerk te transporteeren. Reeds wordt het voor de Australische en zelfs voor de Engelsche handelsvloot gebruikt. De beste walvischvaarders die de Zuid-Amerikaansche zeeën bevaren zijn die van Hobart-Town; men roemt zeer de soliditeit hunner kielen: zij worden getimmerd met het hout van den Eucalyptus globulus.

De Eucalyptus groeit verbazend snel in den aanvang; hij behoudt dat voorrecht nog al tamelijk lang. Omstreeks op tachtigjarigen leeftijd houdt hij op in de lengte te groeien; van af dit tijdstip, ontwikkelen zich de gewoonlijk zeer rechte stammen

slechts meer in diameter. Zeer hard samengeperst, bezit het eucalyptushout een zekere hars, die het lang gaaf doet blijven en zelfs weerstand doet bieden aan zoutwater. Het duurt evenzoo lang in de aarde, evenals het eikenhout en het wordt reeds gebezigd voor dwarsleggers bij de spoorwegen. Het is uitnemend geschikt, behalve voor den scheepsbouw, voor den bruggenbouw, voor zeehoofden, enz. en voor heipalen wordt het alleen door Canadasch eikenhout overtroffen. Indien het niet reeds meer dient voor grof timmerwerk aan particuliere woningen, moet dit alleen toegeschreven worden aan de moeielijkheid om het bij kleine stukken te verwerken en af te zetten. De prijs per kubieke Engelsche voet te Melbourne was nog in 1860 van ƒ 0.73 tot ongeveer ƒ 1.00 naar gelang van de afmeting der stukken.

Het is nog niet mogelijk de waarde van den Eucalyptus als houtgewas in Algerie met eenige juistheid te schatten. De heeren Trottier en Cordier, die zich het eerst met de kultuur van de nieuwe houtsoort hebben ingelaten, geven daarvan berekeningen, die nog al aanzienlijk verschillen. De eerstgenoemde, blijkbaar een sanguinische optimist, beweert, dat een hektaar met duizend eucalyptus-stoelen beplant een brutowinst moet geven van 1200 franken over vijf jaar en van 43,244 franken over zes-en-twintig jaar. De waarde van den aanplant zou, volgens die opgaaf, in de volgende reeks vermeerderen:

Een	hektaar	geëxploiteerd	na	4	jaar:	bruto winst	1,200	franken.
„	„	„	„	10	„	„ „	5,254	„
„	„	„	„	15	„	„ „	11,798	„
„	„	„	„	20	„	„ „	25,366	„
„	„	„	„	26	„	„ „	53,254	„

Hoe aanzienlijk deze cijfers voorkomen, wordt de waarde van eucalyptus-aanplantingen nog hooger geschat door den heer Lambert, oud-inspecteur van het boschwezen te Algiers, die de zuivere winst op 34,121 franken om de tien jaren schat; de kosten zouden, volgens dien deskundige, zijn 666 franken per hektaar indien de herwouding plaats heeft door zaden; en 2,131 franken wanneer men de toevlucht neemt tot aanplantingen, hetgeen in het eerste geval, het besteede kapitaal 51 pCt. in het tweede 16 pCt. zou opbrengen. De cijfers van den heer Cordier zijn veel matiger, doch nog altijd aanmoedigend. Van de 1000 geplante boomen en die door uitdunningen achtervolgens worden geëxploiteerd, kan men, volgens hem, vellen: na vijf jaar 500

boomen ter waarde van 600 franken, na tien jaar 250 boomen ter waarde van 1,313 franken, na vijftien jaar 125 boomen ter waarde van 1,473 franken, na twintig jaar 60 boomen ter waarde van 1,521 franken, na zes-en-twintig jaar 60 boomen ter waarde van 3,195 franken, te samen 8,102 franken of een jaarlijksche winst van ongeveer 300 franken per hektaar. Wat er van deze berekeningen en cijfers in de praktijk moge blijken, dit is zeker, dat eucalyptus-aanplantingen vijf maal meer moeten opbrengen dan de aanplanting van iedere andere deugdelijke, voor de nijverheid bruikbare houtsoort, daar de Eucalyptus vijfmaal meer hout maakt in hetzelfde tijdperk dan die andere soorten.

Niet alleen als snelle voortbrenger van een nuttige houtsoort heeft de Eucalyptus globulus reeds grooten naam gemaakt. Hij bezit hoog geroemde eigenschappen van een door den mensch nog meer te waardeeren aard. In een tweeledig opzicht is hij een vaak afdoende tegenstander van de endemische koortsen welke zich uit moerassen ontwikkelen. Het beplanten van de streken, waar de ziekte hare milliarden kiemen ontwikkelt, blijkt vaak voldoende te zijn om die streken gezond te maken. Buitendien wordt beweerd, dat de bladen van den Eucalyptus globulus een heilrijk geneesmiddel opleveren tegen een aantal anderdaagsche koortsen. De heer Ramel had in Australië opgemerkt, dat de landen waar die boom bosschen vormt, over het algemeen zeer gezond zijn; en hij schreef dit toe aan den invloed van het boomgewas, Aanvankelijk hield men zijn beweren voor een overdrijving, voortgesproten uit zijn ingenomenheid met den Australischen boom; maar later hebben de feiten en de getuigenis van achtenswaardige geneesheeren dit volkomen bevestigt. Aan de Kaap, heeft de Eucalyptus, ingevoerd door kolonisten uit Victoria en Nieuw-Zeeland, in twee of drie jaar tijds ongezonde plaatsen van het land gezuiverd. Hetzelfde is gebeurd in Spanje, Corsica en Algerie, waar moerassige en verpestende landen door den boom in gezonde streken zijn herschapen.

De ontwijfelbaar gunstige invloed van eucalyptus-aanplantingen laat zich verklaren door twee samenwerkende oorzaken: ten eerste door het eenvoudig droogmakend effekt van de overvloedig zuigende wortels in den drassigen bodem en de daarmede verband houdende uitademing der bladeren; ten tweede door de balsemachtige uitwasemingen welke de luchtdeelen van

den boom in overvloed in de lucht verspreiden. Deze uitwasemingen kunnen op het organisme als een algemeene stimulans werken, op dezelfde wijze als de aromatische lucht der pijnboomen een gunstig effekt heeft op de ademhalingsorganen en soms ziekten van die organen radicaal genezen. Sommige deskundigen meenen zelfs, dat het gevolatiseerde vocht van den Eucalyptus wel een rechtstreekschen vernielenden invloed kan hebben op de onbekende kiemen, die de moeraskoortsen vormen, hetzij deze kiemen uit microscopische alguen, hetzij uit microscopische diertjes bestaan. Wat hiervan zij, zeker is het, dat de hygienische eigenschappen van den Eucalyptus, in massa aangeplant volkomen zijn erkend en hem dus bijzonder aanbevelen voor landen waar de koortsen hare doodende werking doen gevoelen.

In Spanje zijn de bladeren als koortsweerend middel reeds bij het volk bekend. De boeren van Valencia gebruiken ze zoodra zij zich ziek gevoelen en op sommige plaatsen in de steden heeft men de eucalyptusboomen door schildwachten moeten doen beschermen om te beletten dat ze kaal werden geplunderd. Elders is de koortsweerende hoedanigheid van de eucalyptusbladeren mede opgemerkt en op dit oogenblik houden zich deskundigen in verschillende plaatsen met onderzoekingen onledig ten einde wetenschappelijk die hoedanigheid te bepalen. Buitendien is de eucalyptus een uitnemend middel om wonden te zuiveren en te heelen en wordt daaruit een oliesoort vervaardigd, die, evenals de kajoepoeti, dienst doet tegen rhumatische aandoeningen en, verdund, in de parfumerien een plaats heeft ingenomen.

Het spreekt van zelf, dat een zoo kostbare boomsoort met graagte behoort genaturaliseerd te worden overal waar het klimaat dit toelaat. Een der schrijvers, die onlangs den Eucalyptus globulus, in de Nieuwe Rotterdamsche Courant besproken hebben, schijnt zelfs aan een acclimatatie in Nederland te gelooven. Wat wij reeds hierboven daaromtrent vermeldden, slaat aan die verwachting den bodem in. De Australische boomsoort is bijzonder frileus; de geringste vorst doodt de planten en zelfs de reeds volwassen boomen, hetgeen, onder meer, wordt bevestigd door een bloemist uit Boskoop, die te vergeefs beproefde den Eucalyptus in den kouden grond te behouden. Zelfs in zeer gematigdê luchtstreken, zooals een gedeelte der Provence en Marseille, wil hij niet tieren zonder dat men allerlei voorzorgen voor zijn behoud neemt.

Wij moeten dus de hoop opgeven om hem in ons klimaat anders als sier- en kasplant te kunnen genieten. Iets anders is de naturalisatie in onzen Indischen Archipel. Met genoegen vermelden wij, dat reeds sedert eenige jaren in den plantentuin te Buitenzorg verschillende Eucalyptus-soorten aanwezig zijn en dat door den heer J. S. Wille Jr. vice-consul te Sidney, in 1870, op verzoek van het Indisch gouvernement, met medewerking van den verdienstelijken directeur van den botanischen tuin aldaar, alsnog stekjes en zaden van den Eucalyptus naar Batavia zijn gezonden. Aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant wordt over het lot van die bezending aldus geschreven:

„De in 1870 uit Australie gezonden zaden en stekken werden door den directeur van 'slands plantentuin te Buitenzorg voor een deel in den tuin zelven geplant, voor een ander deel ter hand gesteld aan eenige landheeren in den omtrek, met het verzoek, daarmede op hunne gronden een proef te nemen. In den plantentuin is de boom redelijk voorspoedig opgegroeid; naar ik hoorde, is ook de proef op de uitgestrekte Pamanoekan- en Tjiassemlanden, in het Krawangsche, goed geslaagd; doch weet ik dit laatste alleen van „hooren zeggen." Persoonlijk gezien echter heb ik den Eucalyptus laatstleden zomer op het land Tjiomas, bij Buitenzorg, waar door den kundigen en ondernemenden landheer de Sturler een honderdtal boomen van die soort geplant zijn, die, vooral in de hoogere gedeelten, op de bergruggen van den pittoresken Salak, uitmuntend geslaagd zijn, hetgeen ook het geval is met vele Europeesche bloemen en vruchten, die daar met veel zorg en goeden uitslag gekweekt worden. Ik zag er exemplaren van den Eucalyptus die zeker minstens reeds 30 voeten hoog waren en een middellijn hadden van ruim een halven voet, en er valt niet aan te twijfelen, of daar, op circa 4000 voet hoogte, in dat prachtige klimaat en op dien goeden, schier nog maagdelijken grond, zal die boom welig tieren en spoedig even reusachtige afmetingen hebben als in zijn vaderland. — Een andere vraag is echter, of hij, even goed als in die heerlijke berglucht, groeien zal in de warme laaglanden bij Batavia of elders, waar moerasdampen en miasmen zijn, door het opzuigen waarvan deze boom den gezondheidstoestand bevorderen en van onberekenbaar nut worden kan, en eerst daardoor dus aan zijn eigenlijk doel zou beantwoorden. De decisie hieromtrent moet ik aan deskundigen overlaten."

Het is mogelijk, dat de tropische hitte in de Indische laaglanden op den Eucalyptus een andere werking zal hebben, dan in de betrekkelijk warme landen, waar hij reeds is genaturaliseerd; doch bemoedigend is het, dat alle berichten, welke van die landen verkregen worden, aanduiden, dat de Eucalyptus juist het weelderigst en snelst groeit in moerassige en warme streken. Hij kan tot zekere hoogte een tamelijk langdurige droogte doorstaan en dit heeft aanleiding gegeven, onder anderen, tot het voorstel om te trachten de dorre bergstreken van den Atlas en de zandwoestijnen in Algerie door eucalyptus-aanplantingen vruchtbaar te maken; maar juist hiertegen waarschuwen de deskundigen zeer ernstig, terwijl het nog bij niemand is opgekomen de aanplantingen te ontraden in lage, moerassige, betrekkelijk warme streken, waar de Eucalyptus tot dus verre uitnemend slaagde.

Men aarzele daarom niet op zoo veel punten mogelijk in Nederlandsch-Indië eucalyptus-aanplantingen te beproeven. De zaak komt ons zoo belangrijk voor, dat wij niet aarzelen haar als een gewichtige regeeringszaak aan te bevelen, onverminderd hetgeen particulieren en inlanders in dit opzicht kunnen doen. Ons dunkt, dat die aanplantingen, onder de leiding van het korps boschambtenaren, door de controleurs in vele afdeelingen behoort te worden bewerkstelligd en dat hun belangstellend toezicht daaraan worde verzekerd tot dat de waarde van de nieuwe boomsoort algemeen wordt gewaardeerd. Bekend is het, dat, bij den overvloed van allerlei houtsoorten, de Indische Archipel betrekkelijk weinig duurzame timmerhoutsoorten oplevert en dat die houtsoorten, djati-, ijzerhout enz., verre van algemeen verspreid zijn. Geheel West-Java, onder anderen, vormt een zone, waar djati-aanplantingen op een noemenswaardige schaal niet willen gedijen. Alle pogingen daar aangewend voor die aanplantingen zijn gebleken vruchteloos te zijn en loonden nimmer de kosten noch den arbeid daaraan besteed. De Eucalyptus globulus belooft er betere kansen van slagen en het leidt geen twijfel, dat oordeelkundige doch krachtige pogingen om hem daar te acclimateeren en te vermenigvuldigen een gouvernement waardig zijn, dat zich, door zijn volhardenden ijver om de kinakultuur op Java in te voeren, een eerekroon heeft gevlochten.

S.

De padikultuur volgens de kultuurwijze van den heer Holle.

Niettegenstaande in dit maandschrift bij herhaling, in den laatsten tijd, de rijstkultuur en de daarmede in verband staande verbeteringen werden besproken, blijven wij belang stellen in deze volkskultuur bij uitnemendheid. Reeds is gewezen op de noodzakelijkheid om van de vele millioenen, welke Indie, zoo het heet, ter bestrijding van zijne huishouding opbrengt, enkele af te zonderen om groote waterwerken aan te leggen ten behoeve van een gewenschte, hier en daar dringend noodzakelijke uitbreiding van de natte rijstkultuur. Onlangs nog ontwikkelde de heer van Soest, in het Indisch Genootschap, de middelen welke in 't algemeen door de regeering kunnen gebezigd worden ter verbetering van den precairen toestand van een aanzienlijk aantal padiplanters en hij opperde daarbij het denkbeeld om het personeel van den waterstaat aan te vullen met geschikte inlanders, waardoor het veelzins genoemde bezwaar van gebrek aan menschen, om groote waterwerken uit te voeren, zou komen te vervallen. Wij weten niet of aan deze en dergelijke denkbeelden door het gouvernement die aandacht wordt geschonken, welke zij verdienen; maar zijn desniettemin overtuigd, dat zij gelden niet alleen een belangrijk volksbelang, doch tevens een gewichtig regeeringsbelang. Immers, is voor Indie nog meer waar dan voor elken anderen Staat — voor Indie, omdat er meer van wordt gevergd — dat de hechtste grondslag van een geregeld en vredelievend bestuur de algemeene welvaart is, en men mag gerust aannemen, dat voor Java althans geen algemeene welvaart denkbaar is zonder een bloeiende rijstkultuur. Men produ-

ceere er zooveel producten voor de Europeesche markt als men wil, zoolang de economische toestanden niet aanzienlijk veranderen, zal een flinke rijstkultuur, die de Indische bevolking volop voedsel verschaft en haar in de gelegenheid stelt om buitendien ruimschoots rijst uit te voeren, de basis vormen van de opbrengsten van het land.

Bij de bespreking van algemeene maatregelen ten behoeve van de padikultuur door de regeering te nemen, hebben wij nooit nagelaten tevens hulde te brengen aan de oordeelkundige en volhardende pogingen van den heer Holle en zijne medewerkers om de kultuur intensief te verbeteren. Zoo wij ons in dit opzicht verzetten tegen plannenmakerijen in den trant van den heer Sollewijn Gelpke, die maar al te zeer de naäping verraden van het kultuurstelsel, onzaliger gedachtenis, des te gereeder betuigen wij onzen bijval voor al hetgeen praktisch en met gezond oordeel in de richting door den heer Holle aangewezen op Java wordt verricht. Gaarne vestigen wij daarom de aandacht op twee ons uit Indie toegezonden verslagen van den uitslag der padi-proeven volgens de kultuurwijze van den heer Holle, genomen in de afdeeling Kendal door den assistent-resident van die afdeeling, den heer van Zijll de Jong, en den controleur van Selokaton, den heer van Hengel.

Het verslag van den heer van Zijll de Jong herinnert kortelijk aan de aanleiding tot de genomen proeven, als volgt :

„Aangespoord door de bekend geworden gunstige resultaten en een betere kultuurwijze der padi, die in een deel der Preanger-Regentschappen, volgens aanwijzingen van den heer Holle en diens trouwen bondgenoot bij de bevordering van ontwikkeling en welvaart onder de landbouwende inlanders, den hoofdpangoeloe van Garoet Raden Hadji Mohamad Moesa werden verkregen, en overtuigd van de vele gebreken, die vrij algemeen, evenals in deze streken bij de padikultuur zijn aan te toonen, zal zeker in de laatste jaren overal en bij velen de belangstelling voor deze eerste en voornaamste volkskultuur in groote mate zijn toegenomen.

„Werd hier aanvankelijk slechts naar het doel gestreefd door mededeelingen, omtrent de behandeling der kultuur door den genoemden pangoeloe, om daaruit aanleiding te putten, de hoofden en bevolking aan te sporen, daarvan partij te trekken, na de kennisname van het kabinetsschrijven, d.d. 15 juni 1873, no.

53, van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal, stelde men zich ten plicht, het niet meer alleen bij raadgevingen te laten, maar de dessahoofden te overreden, om de bevolking voor te gaan bij het invoeren van door de ervaring in de Preanger aangewezen verbeteringen."

„Deze verbeteringen," vervolgt de heer de Jong, „betroffen een tijdige en betere bewerking van den grond, aanleg van „sebarans" in plaats van „oeritans" zooals nog in een deel der afdeeling werden aangetroffen, ijl zaaien, vroeger overplanten, ijler uitplanten en het rechtop planten.

„Het benuttigen van mest en vuil uit de dessa's op de sawa's was reeds lang een denkbeeld, waarnaar gestreefd is, doch waartoe de bevolking nog moeielijk te brengen is, zoo lang verwisseling der grondstukken, aan het communaal bezit eigen, nog in zwang blijft.

„Eenige verbetering bij de grondbewerking is thans reeds over 't algemeen op te merken, terwijl vervroegd — hoewel nog niet vroeg genoeg, — uitplanten der bibit is ingevoerd.

„Nu het gewas daarbij een gunstig aanzien had, is de vrees voor mislukking, die onder de bevolking, als gevolg van dien laatsten nieuwen maatregel, heerschte, geheel opgeheven, en men mag zich vleien, dat reeds in dit jaar het overplanten der bibit in de benedenlanden niet later dan 34 dagen na de uitzaaing zal plaats hebben, terwijl in de bergstreken 45 dagen als maximum kan worden gesteld.

„Op twee verschillende bijeenkomsten (rapportdagen), d.d. 11 november 1873 en 20 januari 1874, werd door ondergeteekende het onderwerp der padi-kultuurverbetering met de inlandsche ambtenaren en een groot aantal der beste dessahoofden bij herhaling en uitvoerig behandeld, en werd hen toen een beknopte schriftelijke instructie gegeven, gevolgd naar de methode van den heer Holle en de verslagen van den controleur van Hall. Hierbij is behandeld: 1°. de grondbewerking; 2°. keuze en behandeling der zaadpadi; 3°. aanleg der zaadbedding; 4°. uitzaaiing; 5°. overplanting; en werd overeengekomen, dat de dessahoofden elk een gedeelte van het hun toekomend sawa-aandeel voor het nemen van proeven zouden beschikbaar stellen, terwijl ook daar, waar de betrokkenen geen bedenkingen opperen, van gewone dessa-ingezetenen een deel hunner sawa's tot proef-aanplant zou worden bestemd.

„Dientengevolge zijn in schier alle dessa's grooter of kleiner plekken beplant volgens het bovengenoemde systeem, op verschillende plantwijdte, als: in rijen op 15 duim rijnlandsch van elkander, en de bibit op 5 tot 8 duim plantwijdte, op 18 duim, en de bibit in de rij mede op 5 tot 8 duim afstand; voorts, in rijen met een tusschenruimte van 10 tot 12 duim, en de bibits in de rij 4 duim van elkaar geplant; in het vierkant met een plantwijdte van 8 op 8 duim.

„In een uitgebreide afdeeling met ongeveer 650 dessa's was het niet mogelijk, dat de beschikbare ambtenaren overal bij het proefplanten tegenwoordig waren, en de geschikste plekken voor elke plantwijdte konden aanwijzen.

„Het gevolg hiervan is geweest, dat men, in weerwil van de duidelijke voorschriften, hier en daar niet genoeg rekening heeft gehouden met de geaardheid van den grond, de gelegenheid tot voldoende bevloeiing als anderzins.

„Het ijl planten op schrale gronden, of daar, waar watergebrek is, kan niet aan de verwachting beantwoorden, en zelfs op zeer slecht bewerkte gronden zal men van dicht op elkander planten meer verkrijgen, dan van een ijlere plantwijze.

„Op gronden, die niet tot de vruchtbaarste behooren en niet met levend water kunnen voorzien worden, schijnt het ijl planten niet voordeelig, en zeker précair, daar men geheel van den regen afhangt, waarvan het uitblijven de ontwikkeling van het gewas belemmert.

„Een en ander behoeft wel geen betoog, daar toch met ijl planten een betere ontwikkeling, een ruimere uitstoeling van het gewas beoogd wordt, welk resultaat niet wordt verkregen, waar de evengemelde omstandigheden zich voordoen.

„Zelfs moet de soort en zeer zeker de ouderdom der bibit in verband tot de te kiezen plantwijdte beoordeeld worden.

„De ondervinding heeft zulks ook in deze afdeeling aangetoond, en is daaruit de leering getrokken, dat 't beter is om die plekken niet voor allereerste proeven te kiezen.

„Met het vorenstaande wordt gewezen op gevallen, die onwillekeurig een slechte opinie, omtrent de verbeteringsmethode zouden kunnen vestigen bij diegenen vooral, die, uit welk beginsel dan ook, geneigd zijn zich tegen de invoering van „nieuwigheden" te verzetten.

„Enkele, ja zelfs meer belangrijke mislukkingen, die op reke-

ning moeten gesteld worden van niet oordeelkundige uitvoering en onverschillige behandeling, zullen echter niet mogen afschrikken tot voortzetting van proeven, vooral wanneer op andere plaatsen zoovele bijzonder gunstige resultaten het bewijs leveren, dat wel degelijk daarmede eene groote schrede wordt gedaan op den weg der verbetering.

„Het gevaar van de uitvoering der voorschriften ten deze geheel aan de hoofden over te laten, is trouwens ingezien, want ook zij zijn vijanden van nieuwigheden, en wantrouwen elke afwijking van bestaande gebruiken. Slechts zeer moeielijk laten enkelen zich overreden of zijn voor overtuiging vatbaar. Het in den regel traag werkende denkvermogen dier lieden eischt aanschouwelijke voorstellingen, feiten. In den regel zijn zij geneigd, wanneer hun de uitvoering wordt toevertrouwd, daarbij met onverschilligheid te werk te gaan, opzettelijk de ongunstigste plekken voor proeven aan te wijzen, en alzoo alle hoop op welslagen te verijdelen.

„Hierop zijn de Europeesche en inlandsche ambtenaren nadrukkelijk gewezen, en werd daarom de grootste ijver aanbevolen, om zooveel mogelijk de proef-aanplantingen persoonlijk te surveilleeren.

„Den controleurs werd opgedragen, om elk in 15 dessa's de proeven zelf te regelen, tewijl de ondergeteekende in de districten Kaliwoengoe, Kendal en Troeko bij verschillende dessa's onder zijn toezicht, na de gronden daarvoor ook persoonlijk te hebben aangewezen, 54 proeven liet nemen, welke met het oog op het onderhoud nu en dan zijn geïnspecteerd.

„De proeven van de controleurs werden in de bergstricten genomen, en is men daar nog niet aan het oogsten.

„Van de proef-aanplantingen in de beneden districten zijn de resultaten bekend.

„De ondergeteekende stelde er op prijs op, om ook zelf bij de snijding en weging tegenwoordig te zijn. Om dit te kunnen doen, moest, met 't oog op den beschikbaren tijd, geen te groote oppervlakte tot proefsnid worden aangenomen. Daar de proefaanplanten zeer regelmatig geslaagd waren, kon men volstaan met voor elke plek aan gelijke plantwijdte afzonderlijk een of twee plaatsen af te meten van 10 vierkante roeden. Om de vergelijking met den gewonen aanplant te doen uitkomen, werd het vlak daaraan aangrenzende betrekkelijk even goed geslaagde

veld gekozen, waar de padi van gelijke soort, op denzelfden tijd werd geplant, de grond op dezelfde wijze was bewerkt, van gelijk gehalte en evenzoo ten opzichte van de irrigatie geen onderscheid daarstelde. Ook bij dit, onder geheel gelijke omstandigheden opgeschoten gewas, werd op een of twee plekken een oppervlakte van 10 □ rijnlandsche roeden nauwkeurig afgemeten. Deze plekken werden daarop onder goed toezicht, in mijne tegenwoordigheid, bijgestaan door een der aspirant-controleurs of van beiden, den patih, het districtshoofd en andere prijajis, het betrokken dessahoofd en de grondbezitters, zoo ook ten overstaan van eenige belangstellende dessalieden, gesneden en het product afgewogen.

„De meesten dier proefsnijdingen toonden een voordeelig verschil aan in de productie, die zelfs tot 80 pCt. en ruim 90 pCt. is gestegen.

„De verwachtingen zijn daardoor volkomen bevredigd niet alleen, maar het doel bereikt, dat bij de sawabezitters een groot deel van den weerzin tegen het ijl en rechtop planten is weggenomen.

„De rijenkultuur, die het voordeel geeft van gemak bij de wieding aan te bieden, is echter minder populair door de zorgvuldige afmeting en het planten met behulp van lijnen (kenteng), om de rijen regelmatig te bewerkstelligen. Deze omslag ligt niet in den geest der planters, evenmin kunnen de arbeidsters zich vereenigen met 't rechtop planten. De meesten verklaren, dat dit haar te lastig is, omdat zij van jongs af gewend zijn aan schuin planten. Dit zijn echter bezwaren, waarin, wat de rijen betreft, kan worden te gemoet gekomen, en die, wat 't rechtop planten aangaat, op een questie van tijd en volharding neerkomt.

„Een plantwijdte van 8 op 8 duim wordt gaarne aangenomen, en kan men verwachten, dat met weinig moeite die plantwijze algemeen zal worden gevolgd.

„Bij verschillende gelegenheden is dit van den kleinen man zelve gehoord, en op de laatste bijeenkomst in de kaboepaten hebben de inlandsche ambtenaren dit als resultaat van gezet onderzoek bevestigd.

„Een nota door den regent bij die gelegenheid opgemaakt, moge hiervan nader blijk geven.

„Het ijl planten in rijen, zonder behulp van kentengs is in

het Bodjasche en Selokatonsche vrij algemeen aanbevolen, en bij vele dessa's opgevolgd.

„Bij sommige sawabezitters is het begrip van ijl planten al doorgedrongen.

„Vóór dat de beplanting aanvangt, wordt door hen opgegeven, of zij dicht op elkander, dan wel met wat meer tusschenruimte wenschen geplant te zien, dit wordt aangeduid door „nandoer kepelan" of „nandoer tåkiran."

„Ter verkrijging van rijen met wat meer ruimte is nu het planten van 2 kepel of 2 takir afstand op 1 kepel of 1 takir aangewezen. Dit geeft eene plantwijdte van ± 8 op 4 en van ± 12 op 6 duim Rl.

„Zonder juiste afmeting kunnen de planters die plantwijdte door „takir" en „kepel" aangeduid zeer goed regelen, en het verkrijgen van meer regelmatige rijen zal met wat oefening wel te leeren zijn.

„Voorbeelden hiervan zijn in de bovengenoemde districten te aanschouwen.

„Die aanplantingen hebben evenals de meer zorgvuldig daargestelde proef-aanplantingen een zeer voordeelig aanzien.

„Hoewel bij de proef-aanplantingen geen noemenswaardig verschil is gemaakt ten opzichte der grondbewerking, noch bij 't onderhoud, had 't gewas daar zeer spoedig een weelderiger aanzien dan bij den gewonen aanplant. Reeds op een afstand waren die proefplekken te onderkennen door de donker groene kleur, stevige ontwikkeling en vermeerderde uitstoeling.

„In alle dessa's is dit opgemerkt, zooals ook blijkt uit de rapporten van den patih Mas Tjokro Sendjojo, die tot dat einde in commissie werd gezonden, en uitstoelingen van 18 en 27 stengels heeft geconstateerd.

„Ook werd de aandacht van den resident, tijdens ZWEdG.'s bezoek aan deze afdeeling in de eerste dagen van mei, op het bijzonder gunstig aanzien van verscheiden proef-aanplantingen gevestigd.

„Overal beloofde men zich derhalve goede resultaten, die echter in de districten Perboewan en Kendal, waar men met magere gronden te doen had, en bovendien te kampen met groot watergebrek, volgens de rapporten der districtshoofden, niet algemeen zijn verkregen.

„De districten Kaliwoengoe en Troeko, die beter van water

voorzien zijn, toonden daarentegen in bijna alle dessa's de proef-aanplanten gunstiger resultaten aan.

„Hierbij moet nog worden vermeld, dat in Perboewan en Kendal verkeerd is gehandeld, om op die gronden een plantwijdte van 15 op 8 rijnlandsche duimen aan te nemen. Dit was ook in strijd met de voorschriften, blijkbaar door de hoofden verkeerd toegepast.

„Hebben de proef-aanplantingen, voor zooveel die met zorg en oordeel zijn daargesteld, op weinige uitzondering na, meer opgeleverd dan de op gewone wijze beplante sawa's, toch zijn nog niet zoodanige resultaten verkregen, als van een verbeterde kultuurwijze, in haar geheel, kunnen worden verwacht.

„Het was niet de geheele kultuurwijze, maar nog alleen de plantwijze, die volgens de verbeterde methode werd gevolgd. Noch de keuze van bibit, noch de behandeling der zaadbeddingen en de wijze van uitzaaien, noch ook de bewerking der lalahans, en het tijdig overplanten, heeft juist volgens de op jaren lange ervaring gegronde aanwijzingen van den heer Holle plaats gehad.

„Wil men degelijk verbeteren, dan moet men de bestaande gebreken geheel verlaten, en den inlander met de nieuwe en meer rationeele methode gemeenzaam maken.

„Dit is geen wanhopige taak, maar zij vereischt groote belangstelling, inspanning en veel tijd van de ambtenaren. Niet allen zullen dien tijd beschikbaar hebben, terwijl het den inlandschen ambtenaren in den regel aan volharding en ambitie ontbreekt.

„I. De zorg voor goed zaad. — Jaar in, jaar uit zijn hieromtrent in elk gewest voorzeker bevelen gegeven, en is op het nut daarvan met nadruk gewezen; toch laat dit nog alles te wenschen over.

„Goed zaad is alleen van een goed gewas te verwachten; — van een gewas, dat onder de beste omstandigheden is opgegroeid, en tot voldoende rijpheid is gekomen.

„Wanneer men overal ziet hoe ontijdig de oogst dikwijls wordt aangevangen, vooral in die streken, waar geen overvloed heerscht, en ook veelal daar, waar de bewerking der suikergronden op de padi-oogst wacht, en daarbij waarneemt hoeveel groene aren worden ingezameld dan is het licht begrijpelijk, dat de voortteeling met het van zulk een oogst afkomstig zaad, de verbastering en kwijning met elk jaar doet toenemen, en oorzaak is van den

reeds duidelijk gebleken achteruitgang der rijstkultuur, waarop ook wordt gewezen in de derde alinea van bovenbedoeld kabinetschrijven.

„Wanneer men verder opmerkt, hoe onverschillig de inlanders dikwerf padi van gemengde soorten onder elkander uitzaaien, en daardoor een ongelijk rijpend gewas doen ontstaan, dan is het niet raadselachtig, dat ook daarvan geen goed zaad te verwachten is.

„Toch zal in den regel geen inlander naar beter zaadpadi uitzien, maar gebruikt hij wat hij heeft of krijgen kan.

„Een verbetering op dien weg zou slechts te verkrijgen zijn door particuliere Europeesche invloeden, of waar die ontbreken, wat nog overal 't geval is, door tusschenkomst der regeering.

„Padiesoorten zijn er legio. In een oogenblik worden er 60 à 70 opgenoemd, en dan zijn er nog meer.

„Dat tal van varieteiten heeft volstrekt geen nut.

„Het behoud van enkele hoofdsoorten, die als 't meest produceerende bekend zijn, zoowel van de padi dalem als van de gendjah-klasse, zoude een eerste verbetering zijn, waarop gewerkt moest worden.

„Men heeft varieteiten, die bestand zijn tegen ziltige gronden, andere, die zich bijzonder eigenen voor kleigronden, weder andere, die op zandige aarde 't best tieren, — soorten die in de moerassen gaarne groeien, en tegen overvloedig water bestand zijn, daarentegen ook die, welke gehard zijn tegen gebrek aan water.

„Als men nu van al deze, de als de beste erkende voor elk der van verschillende geaardheid aanwezige gronden behield, en de inferieure soorten uitroeide, dan zou men wellicht tot een maximum van 12 superieure padisoorten zich te bepalen hebben. Dan het zaad op het juiste tijdstip, dat is in den hoogsten graad van rijpheid gewonnen, en voor verwisseling gezorgd, zou zeker minder kans geven voor het tegenvallen van den oogst, als waarmede tot nu toe jaarlijks verschillende velden bedreigd worden.

II. De zaadbeddingen waren nog niet geheel volgens den eisch aangelegd, niet voldoende bewerkt, en niet ijl genoeg bezaaid, zoodat de plantjes lijdende waren aan „hama kerep," zooals de heer Holle die kwaal eigenaardig heeft genoemd.

III. De lalahans waren wel wat vroeger dan anders, maar

niet overal tijdig genoeg in bewerking en bevloeid, zoodat bij sommigen de overplanting daarop wachtte, en veroorzaakte, dat de bibit te oud werd, terwijl de inlander er nog niet toe kon gebracht worden, ook bibit van 30 à 30 dagen oud over te planten.

„In weerwil nu van al deze gebreken zijn de uitkomsten toch van dien aard, dat voortzetting der proeven geen tegenkanting kan treffen, en de inlander zich al min of meer daarmede verzoend heeft.

„Kan men nu, zooals men zich voorstelt, ook bij de voorafgaande werkzaamheden de noodige verbetering daarstellen, waarmede reeds dit jaar wordt begonnen, dan zal men zich mogen vleien met beter resultaten, en zal het vermeerderd productiecijfer van 50 à 100 pCt., in het kabinetsschrijven van Zijne Excellentie den Gouverneur-generaal genoemd, geen onbereikbaar doel blijken te zijn.

„Was de oogst der proef-aanplanten in quantiteit voordeelig, ook de qualiteit der padi werd geroemd.

„De aren waren langer en bevatten in den regel meer en grooter korrels, dan van de niet ijl beplanten velden.

„Het ijl planten zal dan ook op de hoedanigheid van de padi gunstig influenceeren en gelegenheid verschaffen tot verbetering van het zaad voor den volgenden aanplant.

„Slechts bij een proef is de bemesting aangewend en wel bij die te Karanggeneng. Per □ rijnlandsche roede gebruikte men ± 20 katti's dessamest.

„De productie bedroeg 61 pCt. meer dan van den gewonen aanplant.

„Zooals uit het bovengemelde blijkt, is de verbeteringsmethode dus eerst bij de aanplanting aangevangen.

„Omtrent de hoeveelheid gebruikte padi ter uitzaaiing, en een vergelijk van hetgeen minder noodig was voor de proefplekken dan voor de gewone kultuurwijze, kunnen dus nog geen opgaven worden verstrekt.

„Als zeker kan men echter aannemen, dat ook hierdoor veel ten bate zal komen van het nieuwe en betere systeem, dat goed en oordeelkundig toegepast, in vele opzichten aanbeveling verdient.

„Ten slotte kan nog worden melding gemaakt van eenige zaaiproeven door den heer Holle, tijdens ZEd's verblijf alhier in

februari jl. persoonlijk aangewezen te Ngalian, Randoe-Garoet, Soekoep en Gondang.

„De bibit is daar goed opgeschoten en na 35 dagen overgeplant; — bij Randoe-Garoet is het resultaat al bekend:

„De bibit, afkomstig van 40 kati drooge korrels en volgens het systeem Holle gezaaid op beddingen, ter gezamenlijke oppervlakte van 26 □ roeden, werd op één bouw overgeplant, en wel, voor de helft op een plantwijdte van 8 op 8 rijnlandsche duimen, voor de andere helft in rijen van 12 duim onderlingen afstand, terwijl de bibit in de rij 4 duim van elkaar werd geplant.

„De oogst had plaats op 28 juni jl. en gaf 31¼ en 37½ picol; per bouw berekend, was de opbrengst dus 62½ en 75 picols; de gewone goedgeslaagde aanplant leverde hier dit jaar slechts 45 picols per bouw.

„De verbeterde kultuurwijze, die hier van den aanvang aan is toegepast, geheel volgens het nieuwe systeem, leverde dus voor de eerste plantwijdte 17½, voor de tweede 30 picols per bouw meer, of 29 pCt. en 66.6 pCt. winst, ten gevolge van het nieuwe kultuursysteem.

„Ofschoon het bij zulk een goed resultaat van weinig beteekenis is, om daarvan nota te nemen, wordt toch opgemerkt, dat voor de gewone plantwijze per bouw ± 60 kati's meer namelijk ± 100 kati's drooge korrels, voor zaadpadi worden gebruikt."

Wij laten thans het verslag van den heer van Hengel volgen, 't welk de proeven constateert voor zoo ver het district Selokaton betreft:

„Na eerst de inlandsche ambtenaren en hoofden bij herhaling op de vele gebreken, die bij de padikultuur zijn op te merken, te hebben gewezen en na hen de meerdere voordeelen, welke bij een betere kultuurwijze van de aanplantingen zouden te verkrijgen zijn, te hebben onder het oog gebracht, werd in januari tot het nemen van proeven, volgens de kultuurwijze door den heer Holle aangegeven, besloten; tevens werd overeengekomen, dat daarvoor in alle dessa's zouden worden gebezigd een gedeelte van de sawa's der dessahoofden. Later is daarin eenige wijziging gekomen en werden voor die proeven ook bestemd sawa's van gewone dessalieden, die daartegen geen bedenkingen hadden.

„Bij voorkeur werden daarvoor gekozen sawa's aan de wegen

gelegen, om de contrôle over de aanplantingen gemakkelijker te maken en om ze tevens meer in het oog te doen vallen.

„Verder werd ook nog besloten, dat in alle dessa's een proef zoude worden genomen met het uitzaaien in plaats van oeriten der padi, wat hier algemeen gebruikelijk is.

„De bibit van die kweekbeddingen zoude dan later voor de proef-aanplantingen worden gebruikt.

„Zooveel mogelijk werd gezorgd voor een betere en ook meer tijdige bewerking der velden en voor ijl uitzaaien, spoediger overplanten, rechtop planten en het tot op een behoorlijke hoogte toppen der bibit.

„Met het overplanten werd aangevangen in de maand maart, en werd niet overgeplant voor en al eer de bibit een ouderdom had bereikt van 45 dagen.

„De ouderdom was van 45 tot 51 dagen, terwijl men vroeger de bibit 70 en 80 en in de hoogste streken zelfs tot 100 dagen op de kweekbeddingen liet staan.

„Mijns inziens mag de bibit in deze streken bij de overplanting niet ouder zijn dan 45, hoogstens 50 dagen in de hoogste streken.

„Dien leeftijd bereikt hebbende, begint de bibit, die eenigzins ijl uitgezaaid is, reeds een geelachtige kleur te krijgen. Een bewijs dat de ruimte haar te eng begint te worden om zich verder goed te ontwikkelen, en dus dat de bibit moet worden overgeplant.

„Het planten geschiedde op rijen; de afstanden waren overal verschillend en werden die geregeld naar de meerdere of mindere vruchtbaarheid der velden.

„Na de overplanting werden de velden twee of drie dagen droog gelegd en dan op plaatsen, waar overvloed van water was, gewoonlijk niet meer dan alleen tegen het rijpen van de padi.

„Het wieden geschiedde volgens opgave slechts twee keer. In werkelijkheid evenwel zoo dikwijls als bleek noodig te zijn.

„Dadelijk na de overplanting was reeds verschil in stand van het gewas tusschen de proef en de gewone aanplantingen merkbaar.

„De bibit van de sebarans verkregen, zag er frisscher en krachtiger uit en was bovendien ook grooter dan die van de oeritans.

„De proef-aanplantingen, waarvoor die bibit van de sebarans

werd gebezigd, hadden dan ook dadelijk een aangenamer en frisscher aanzien, door dat de bibit nog groen van kleur was, en ontwikkelden zich die aanplantingen vlugger en sterker dan de andere; bovendien viel bij verreweg de meeste proeven een meerdere uitstoeling van het gewas op te merken.

„Voor de proefsnijdingen werd, zoowel wat betreft de proef als de gewone aanplantingen, steeds een oppervlakte van 10 vierkante roeden genomen en werden, om de opbrengsten te vergelijken, van de gewone aanplantingen ongeveer even goed geslaagde velden gekozen zooveel mogelijk aan elkaar grenzende en onder dezelfde omstandigheden opgegroeid.

„De proefaanplantingen hebben in den regel meer opgeleverd dan de gewone en valt bij eenige dessa's zelfs een zeer groot voordeelig verschil in productie op te merken.

„Niet alleen zijn de oogsten van de proef-aanplantingen verkregen in den regel voordeeliger geweest, maar de kwaliteit van de padi was ook veel beter. De aren waren langer en ook de korrels waren meer ontwikkeld, en bevatten de aren in den regel veel meer korrels. Zoo heb ik het wel aangetroffen, dat er 400 tot 450 korrels om één aar zaten.

„De padi-soorten, die de beste resultaten hebben opgeleverd, waren rodjolele, njonjah, pasmen, dalem-abrit, sampang, koentoelan en gintoeng.

„De aanplantingen van 15 op 5 duim, van 8 op 8 duim, van 12 op 4 duim, van 10 op 5 duim, van 10 op 4 en van 12 op 5 duim hebben gemiddeld respectievelijk 29, 25, 21, 19, 21 en 22 pCt. meer opgebracht en van slechts weinige aanplantingen was de productie gelijk of minder dan van de velden volgens gewone plantwijze.

„De aanplantingen der dessa's Selokaton, Patoeren en Wonokambang, waarop de verbeterde kultuurwijze in haar geheel is toegepast en waarvoor de kweekbeddingen onder mijn direct toezicht en geheel overeenkomstig de wijze door den heer Holle aangegeven, werden aangelegd en bezaaid, gaven een meerdere productie van 4 tot 61 pCt.

„Over het algemeen zijn de verwachtingen, die men van die proef-aanplantingen had, dus wel bevredigd en zijn de uitkomsten van dien aard geweest, dat er reden genoeg bestaat om met het nemen van proeven door te gaan.

„De bevolking, die hoogst ongaarne van bestaande gebruiken

afwijkt en in den regel een afkeer heeft van nieuwigheden, kan zich natuurlijk nu met deze plantwijze nog niet vereenigen, maar zal zij daartoe langzamerhand wel overgaan.

„Het oeriten kan nu reeds zonder eenig gevaar van ontevredenheid te verwekken voor altijd worden afgeschaft.”

Indische schetsen uit den vreemde.

Waar vreemdelingen 't wagen ons een en ander omtrent ons Indische rijk meê te deelen, hebben wij zeker over 't algemeen niet over hen te klagen. Wel worden er, ja, nu en dan in buitenlandsche dag- en weekbladen, tijdschriften en afzonderlijke geschriften den lezers soms zonderlinge bijzonderheden over Indië en Indische toestanden en onze verhouding tot die gewesten opgedischt, doch wanneer wij er getuigen van zijn, welke wonderlijke denkbeelden er daarover soms in eigen boezem van vele zijden, vaak van wie men 't niet zou verwacht hebben, worden verkondigd, kunnen wij 't den vreemdeling niet euvel duiden waar hij dikwijls ter goeder trouw mistast; en gedachtig aan 't geen bijvoorbeeld mannen als een Wallace, een Bickmore en zoovele anderen hebben verricht om grondige kennis van den Indischen Archipel te verkrijgen en te verbreiden, zou er veeleer reden zijn om te wenschen, dat zij ons, Nederlanders, tot voorbeeld mogen zijn en tot naijver opwekken. Bovendien is 't niet te loochenen, 't is althans te onderstellen, dat vreemdelingen, waar zij over Indië en onze Indische huishouding schrijven en oordeelen, in den regel daarop een meer onbevangen blik kunnen werpen, dan velen onder ons, wier oordeel door 't standpunt, dat ze ten aanzien der koloniale kwestie hebben ingenomen, vaak niet onpartijdig heeten kan.

Deze gedachten rezen onwillekeurig bij mij op, toen mijne aandacht onlangs bepaald werd bij eenige Indische tafereelen, ons uit den vreemde aangeboden. In den aanvang dezes jaars verscheen namelijk in Zwitserland te Zürich bij den boekhandelaar Cäsar Schmidt een net uitgevoerd boekje, 100 bladzijden druks, waarvan de titel luidt: „Bilder aus Java von H. Meis-

ter," terwijl de omslag de kleuren der Nederlandsche vlag vertoont.

Zonder eenige pretensie treedt de schrijver op. Bijna elf van zijne beste levensjaren had hij op Java doorgebracht; lief en leed was er zijn deel geweest; het onbeschrijfelijk schoone land, waar de natuur met ware mildheid hare schatten had uitgestort, was hem lief geworden; trouwe vrienden had hij er gevonden; 't scheiden was hem hard geweest. „Herrliches Java," zoo roept hij ergens uit, „wie kann ich Dich verlassen." In die stemming in zijn vaderland teruggekeerd, verzamelde hij op raad en aandrang van zijne vrienden zijne aanteekeningen en trachtte hij in 't ons nu aangeboden werk een zoo juist mogelijk beeld van land en volk, in 't midden waarvan hij zich eenmaal bewogen had, te ontwerpen. Statistische gegevens, hij zegt het uitdrukkelijk in zijne voorrede, of resultaten van wetenschappelijke studiën en onderzoekingen moet men in zijn werk niet zoeken; mocht het den lezer slechts in staat stellen „zich van een der schoonste en gezegendste landen der aarde eene voorstelling te maken," dan ware zijn doel bereikt, en gelukte 't hem dan tevens, eenige vooroordeelen uit den weg te ruimen, welke men in Europa, voornamelijk in Zwitserland nog tegen het verblijf in afgelegen, weinig bekende hemelstreken en onder zoogenaamde wilden had, dan zou daarin voor hem de grootste voldoening gelegen zijn.

H. Meister geeft enkel herinneringen aan het zoo afwisselend tafereel van natuurschoon en bonte mengeling van menschelijke levendigheid, welke hij te Batavia zoowel als bij zijne uitstapjes op Java aangetroffen had; op ongedwongen, lossen toon, gepaard aan hoogen eenvoud, heeft hij getracht zijne indrukken weêr te geven, en terwijl hij de twistpunten van den dag laat rusten, bepaalt hij zich enkel tot 't meêdeelen zijner ervaringen en wil hij dat zijne lezers met hem zich met hun geest naar 't heerlijke Java zouden verplaatsen.

Veertien tafereelen biedt hij ons aan. „Aankomst in het schoone Oosten," — is het opschrift van 't eerste, dat een eenvoudig verhaal bevat van zijne reis uit Europa naar Java met de „Maria Elise"; zij levert niets merkwaardigs op, dan alleen dat zij 103 dagen duurde, terwijl de reiziger zelf met verlangen 't oogenblik verbeidt, waarop hij 't doelwit zijner reis zou hebben bereikt. Zoo ooit eene hemelstreek in staat is, bij den nieuw aangeko-

mene schoone verwachtingen te doen koesteren, dan is het, meent hij, Java. Ge aanschouwt er de heerlijkste vegetatie der wereld, blauw en altijd helder welft de hemel over deze gezegende landstreek; alles ademt hier een vrij, vreugdevol leven, terwijl moeder natuur ons als met luider stem toeroept: „komt tot mij, leert van mij met mij te leven en gelukkig te zijn".

Toch scheen de reiziger aanvankelijk teleurgesteld. Niet alleen was de indruk, dien 't eerste gezicht van den Maleier op hem maakte, niet gunstig, maar hij had op een „grossartigen Anblick von Batavia" gehoopt; hij zag zich daarin bedrogen. Naar alle zijden heen is het land moerassig en vlak, en van de reede ziet men niets dan moeras en kleine wilde struiken. Daar schitteren geen paleizen of reien van prachtige huizen. Vergeefs zoekt men er heerlijke villa's, die in bosschen van palmen en andere tropische gewassen verscholen zijn. Ter nauwernood vertrouwt men zijne oogen, en wanneer niet de zon met haar oosterschen gloed op onze hoofden brandde, zouden wij gelooven, dat we als door een tooverslag plotseling op eene eenzame noordsche kust verplaatst waren.

Doch 't ging onzen reiziger evenals elken vreemdeling, die Java bezoekt; zijne teleurstelling was slechts van voorbijgaanden aard; zij maakte weldra plaats voor een gevoel van bewondering, dat hem aan 't einde van zijn vierde tafereel deed uitroepen: „Wessen Wiege unter der Kokospalme stand, der hangt voll Liebe an dem schönen Lande, dessen Vorzüge selbst der Fremdling anerkennen, dessen Reichthum und Pracht er bewundern muss!"

Dat euthusiasme, dat Meister bij nadere kennismaking met land en volk bezielt, straalt in zijne geheele schets door, in schier al de volgende tafereelen, waarin hij tooneelen uit Batavia en elders in herinnering brengt. Hij beschrijft ons oud- en nieuw Batavia, toont ons de voorname gebouwen, pleinen en buurten, terwijl hij, na in 't voorbijgaan op de bekende klontongs of reizende manufacturiers te hebben gewezen, even stilstaat bij een wachthuisje der inlandsche policie met haar „Tongtong" en andere wapenen. Dan worden we binnengeleid in een huis of villa, waarvan ons de doelmatige inrichting en bouworde beschreven wordt, om, vervolgens in den huisselijken kring toegelaten, een en ander te vernemen van het maatschappelijk leven der Europeanen; en nevens een kijkje in hun le-

venswijze en keuken, wordt en detail het négligé der dames en heeren, de „Sarong" en „Kabaja", de „Tjilana tidor" geschetst, zelfs het gebruik van den Indischen „slaapkameraad", den bekenden „Bantalgoeling" in herinnering gebracht.

Met kennelijke voorliefde teekent Meister hierbij het leven van den Europeeschen soldaat in Indië, waartoe hij te eerder is overgegaan, daar er onder de koloniale troepen nog steeds velen van zijne landgenooten, Zwitsers, gevonden worden. Zoo zijne schets onder hunne oogen mocht komen, zullen zij ongetwijfeld zijn raad opvolgen om hun geluk niet als soldaat in Indië te beproeven.

Bij dit donker tafereel, dat ons ongetwijfeld de schaduwzijde van het Indische leven leert kennen, blijft de schrijver niet lang stilstaan, doch haast hij zich om ons eene eenvoudige schildering te doen genieten van het eiland Java met zijn bergenreeks, heerlijk klimaat, rijke vegetatie en vruchtbaren bodem, straks gevolgd door eene aanschouwelijke voorstelling der Indische vruchten. Wil men eene proeve zijner schets? Neem dan zijne beschrijving van den „Tjirmee," welke wij, om den keurigen vorm, waarin zij gekleed is, te doen waardeeren, liefst onvertaald laten.

„Unendlich wild und zerklüstet scheinen uns die zackigen Felsmassen des „Gunung Ringit" und lassen deutlich erkennen dass sie nur die Ruinen einer längst untergegangenen Grösse sind. Aber welch schönes, freundliches Bild bietet ons der „Tjirmee", der seinen Fuss im Meere und sein stolzes Haupt im blauen Aether badet! Ganz allmälig erhebt er sich aus lachenden Gefilden, wo Reis und Zucker gedeihen. Um ihn reiht sich Dorf an Dorf, jedes versteckt in Gruppen der üppigsten Fruchtbäume. Ueber den Wäldern von Kokos ziehen sich ausgedehnte dunkelgrüne Kaffeegärten und terassenförmig angelegte Reisfelder hin. Ueberall rieseln muntere Bäche; überall trifft man rauchende Hütten zwischen schattigem Grün; nur die höhern, steilern Abhänge sind dem wuchernden Urwalde zur allgemeinen Herrschaft, dem Tiger und Rhinozeros zur unbestrittenen Tummelplatz überlassen. Von seinem Gipfel überblickt man die weiten fruchtbaren Flächen von „Indramaju" und „Krawang", die paradiesischen Thäler von „Kuningan" und „Telaga". Im Osten wird die Aussicht durch die Pyramide des „Slamat" begrenzt, im Süden durch die Höhenzüge von „Tjammis" und „Ban-

dong", die dem Auge hie und da den Ausblick auf die ferne See im Süden gestatten, während es nach Norden über den weit ausgebreiteten Ozean in unbegrenzte Fernen schweist."

Dit descriptief talent verloochent de schrijver niet, waar hij ons met onze gedachten verplaatst naar Banjoewangie, 't allerminst waar hij ons noodigt eerst een tocht naar het Diëngebergte met hem mede te maken, straks hem te vergezellen op zijne uitstapjes om en bij Rogodjampie, om ons vervolgens getuige te doen zijn van een bloedig tijgergevecht. Keurig is zijne beschrijving zoowel van dit laatste als van de verschillende streken, die hij bezocht heeft, van 't indrukwekkende van een Urwald, van den krater van den Diëng, van den majestueusen waringinboom, van de rijke verscheidenheid, die de dierenwereld aanbiedt; 't zou ons echter te ver leiden, zoo we nog eenige uittreksels daarvan hier wilden mededeelen. Den lezer zelven zij de kennismaking daarvan aanbevolen. Ons aangaande, liever willen we hier meer bepaald de aandacht vestigen op 't geen in den vreemde over onze heerschappij in Indië en over de maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling van den inlander wordt gezegd.

Een gunstig getuigenis wordt er over onze regeering in 't Oosten afgelegd. „Het is," zegt Meister, „noch uit een humanistisch noch uit een politiek oogpunt te wenschen, dat de Hollanders uit Java verdreven worden, want ondanks alle heerendiensten, welke de bevolking te verrichten heeft, maar eigenlijk geheel niet zoo drukkend zijn, als ze soms schijnen mogen, zou de groote massa van 't volk minder gelukkig zijn, zoo de oude huishouding der tyrannieke vorsten met al hunne veeten, rooftochten en burgeroorlogen, met de hatelijke slavernij en volkomen onderdrukking van den gemeenen man weder begon. Het land zou wel is waar spoedig aan eene andere europeesche mogendheid ten deel vallen; maar de ervaring moet eerst bewijzen, of die mogendheid, wie zij ook zijn moge, bij haar kolonisatie-werk meer geschiktheid aan den dag kan leggen, dan het kleine Holland, dat wel is waar voorzichtig en langzaam, maar des te zekerder voortschrijdt op de baan eener gezonde ontwikkeling."

Over ons koloniaal stelsel zelf wordt echter geen bepaald oordeel uitgesproken. „De maatschappelijke toestanden," heet het, „zijn in menig opzicht van zeer bijzonderen aard. Zoo is bijv. de kultuur van koffie monopolie der regeering, en slechts in wei-

nige gevallen zijn particulieren eigenaars van koffieplantagiën. De meeste dier gevallen komen in Solo en Djokjokarta voor. Regel is, dat de inlandsche bevolking de koffie in heerendienst, hoewel tegen eene geringe schadeloosstelling, plant en in de magazijnen der regeering aflevert.

„Het meeste suikerriet wordt op gelijke wijze voortgebracht. Een ondernemer sluit met het gouvernement een contract, volgens 't welk deze hem het riet van zoo en zooveel morgen lands bezorgt, dat hij dan in zijne fabriek en op zijne kosten tot suiker bewerkt. Daartegenover wordt door hem eene zekere hoeveelheid suiker van eene bepaalde kwaliteit geleverd. In den jongsten tijd zijn er echter ook zoogenaamde vrije fabrieken, waar de suikerfabriekant zelf 't werkvolk zoeken en betalen moet, door 't welk de suikervelden bearbeid worden. In 't algemeen openbaart er zich ook op dit gebied tegenwoordig een meer vrijzinnige geestesrichting. Men moet vooral niet vergeten, dat het in vroegeren tijd eenvoudig onmogelijk was, door geld de noodige arbeidskrachten voor groote ondernemingen te erlangen. De Javaan had geen lust en vond het niet noodig, om tegen dagloon te werken. Toen voor ongeveer tien jaren Java's eerste spoorweg van Samarang naar 't zuiden werd aangelegd, zag men zich genoodzaakt, chineesche koelies te laten komen. Ik zelf — zoo voegt Meister er wel wat sterk bij — ik zelf heb de ervaring gekregen, dat in de geheele residentie Banjoewangie niet een vrije arbeider te bekomen was."

„De baten," zoo vervolgt Meister, „welke de Nederlandsche regeering uit het beschreven kultuurstelsel verkrijgt, zijn zeer aanzienlijk. Daarbij komen de aanzienlijke sommen, welke de hooge in- en uitvoerrechten afwerpen. Van minder beteekenis zijn de sommen van de opiumpacht en de baten, welke de vogelnesten opleveren."

Na de mededeeling dezer winsten voor 't moederland laat Meister, wellicht om 't scherpe contrast meer te doen uitkomen, er aanstonds op volgen: „De mineralogische schatten van Java worden tot heden niet ontgonnen, of zijn nog niet eens onderzocht. Gewis ontsluit de toekomst hier en in andere deelen van den Indischen Archipel voor de industrie nog een uitgebreid arbeidsveld en rijke hulpbronnen; Bangka en Biliton leveren jaarlijks aanzienlijke hoeveelheden tin op, en op Borneo wordt steenkolen gevonden....."

Is 't aan geen twijfel onderhevig, dat, behalve 't geen in deze weinige regelen is gezegd, nog veel voor de maatschappelijke ontwikkeling van Java kan worden gedaan: niet minder mag de geestelijke opvoeding van de inboorlingen op den achtergrond treden. Intusschen men zie in dit opzicht geenszins laag op hen neêr, doch geve veeleer blijk van ernstige waardeering van hun intellectueelen toestand. Ook hierin mag de vreemdeling sommigen onzer landgenooten tot een beschamend voorbeeld strekken, waar zij soms te spoedig over den Javaan of Maleier den staf breken. Men verneme zijn ongekunsteld oordeel over beiden in de volgende schets.

„Toen de bewoners van Java," zegt hij „zich tot den Hindoegodsdienst bekeerden, stond 't volk op een zeer hoogen trap van beschaving. Daarvan getuigen vooral die talrijke overblijfselen van grootsche monumenten en beeldhouwwerk, welke men vooral in Midden-Java thans nog vindt..... Met eere vermeldt de geschiedenis deze periode van schitterenden bloei, waarin zich het land verheugde. Maar daarna verwoestten burgeroorlogen de bloeiende velden, en de schoone monumenten werden vernietigd; vele vorsten en hoofden verdeelden zich in 't land en bevochten elkander onophoudelijk; vervolging en broedermoord was bij hen aan de orde van den dag. Men vond nergens recht; niemand was zeker van zijn eigendom en zijn leven. Toen ik de thans nog bestaande gewoonte laakte, dat ouders dikwerf hunne zeven à achtjarige kinderen verloven en ten huwelijk geven, verklaarden verstandige Javanen mij, dat zij afkomstig is uit die oude tijden, en dat zij dikwerf 't eenige middel geweest is, om eene dochter voor de daden van een wellustig hoofd te vrijwaren."

„Op Java leven er drie verschillende volksstammen, die evenwel allen tot het maleische ras behooren, gelijk ook hun taal met elkaâr verwant is. De Soendaneezen bewonen slechts een klein gedeelte van 't eiland aan straat Sunda en komen in alle opzichten meer nabij aan de bewoners van 't naburige Sumatra. Verreweg 't grootste deel van 't land wordt door de eigentlijke Javanen bewoond. In de handeldrijvende kuststreken is de bevolking eene gemengde en bestaat zij op vele plaatsen voornamelijk uit Maleiers in engeren zin des woords, welke zich wegens hunne voorliefde voor handel en scheepvaart over den geheelen Archipel verspreid hebben.

„Zij zijn intelligent, sluw, geslepen en dikwijls slechts zoo

lang eerlijk, als zij 't noodig en voordeelig achten. Uit deze klasse wordt een groot deel van den dienstbaren stand en de daglooners (koelie's) in de steden geworven. Zij zijn verstandiger, leerzamer, geschikter dan de Javanen; evenwel geeft men aan deze laatsten dikwijls de voorkeur, daar zij trouwer zijn en men zich op hen meer verlaten kan. Slechte voorbeelden bederven echter ook hier vaak te dikwijls goede zeden; menig trouwhartige Javaan, die zich tehuis met rijst, zout en spaansche peper voedt en zich schamel kleedt, leert tot zijne groote schade de nieuwe behoeften der stad kennen. Schoone kleêren, ringen aan de vingers, een schoone kris steken hem de oogen uit, hij gelooft zijne geliefde door geschenken aan zich te boeien; maar zijn loon is voor al die uitgaven te gering, en zoo komt hij in de verzoeking om zich aan den eigendom van zijn heer en meester of van anderen te vergrijpen. Tot kleinere diefstallen, bijv. van eetwaren meent zich hier overigens elke bediende ten volle gerechtigd, daar hij gelooft daardoor zijn te gering loon in overeenstemming te brengen met zijne grootsche daden. Datzelfde billijkheidsgevoel drijft hen ook zoo weinig mogelijk te werken, en vele europeesche familiën komen den ledigloopers hierin op bijzondere wijze te gemoet, daar zij gaarne met een grooten sleep van mannelijke en vrouwelijke dienstboden pronken. Ik ben overtuigd, dat menige dienstmeid in Europa even zooveel werkt als twee boedjang's en twee baboe's te zamen.

„De Javanen in de binnenlanden, waar zij tot hiertoe minder blootgesteld waren aan den verderfelijken invloed der „Europeesche beschaving", zijn over 't geheel, een braaf, goedaardig volk. Dat zij niet van de blanken als van huns gelijken houden, kan hun wel niet tot een zonde worden aangerekend. Door moed en dapperheid munten zij niet uit, zij hebben ook iets achterhoudends, eene zekere sluwheid; maar wanneer men hen goed weet te behandelen en eenigermate in hunne beschouwingswijze weet te treden, dan zijn zij de trouwhartigste schepselen der wereld. Men reist in de binnenlanden van Java veiliger dan in Zwitserland en in Duitschland; men kan er met open deuren even rustig slapen als bij ons achter slot en grendels.

„Wie zich de Javanen ietwat als wilden voorstelt, zal zich zeer bedriegen. Zij hebben integendeel in hun geheele houding iets innemends, fijns, eene zekere natuurlijke beschaving, die wij bij millioenen blanken niet aantreffen. Bij al hunne onder-

worpenheid is steeds een niet geringe mate van trots en adel in hunne houding zichtbaar. Zij eerbiedigen zorgvuldig de regelen der welvoegelijkheid, en edele, beschaafde manieren zijn hun aangeboren. Mijn vriend Mas Notto, die van den morgen tot aan den avond op een rottankleedje onder de luifel van een groot pakhuis zat en zout verkocht, zou bij al zijn eenvoud door zijn afgemeten, voornaam uiterlijk het uitgelezenste gezelschap geen oneer hebben aangedaan.

„Mij kwam 't steeds voor, dat men bij dit volk ook op den huidigen dag nog duidelijk de sporen van die hooge beschaving aantreft, waardoor 't eens groot en machtig was. Is die onbetwistbaar overvloedige en veelbeteekende kennis van de geneeskunde niet een erfdeel van de in die roemrijke dagen met zorg beoefende wetenschappen? Zeker is 't, en meer dan een arts zeide 't mij, dat men vele ziekten, die 't gevolg zijn van 't klimaat, vooral de onderbuikskwalen, eerst in den laatsten tijd met 't gewenschte gevolg bestrijdt, sedert men van de Javanen geleerd heeft, die geneesmiddelen, welke 't land zelf verschaft, aan te wenden, zooals Ricinus, Quassia, Kajoe poetti, Salsaparilla en zoovele anderen."

„De Maleier, in den ruimen zin des woords, toont geschiktheid in 't aanleeren van allerlei vakken. De goud- en zilverwerken, de fabricaten der wapensmeden kunnen gezien worden. Op eenige plaatsen buiten Java, zooals bijv. op Sumatra, verrichten de inboorlingen in de genoemde takken van industrie inderdaad bewonderenswaardige zaken. Maar met bijl en mes weten allen goed om te gaan. Hunne booten met riemen en visschersgereedschappen, hunne huisjes met al de huisselijke benoodigheden vervaardigen zij zelven. Wat maken die lieden al niet van hout, bamboes en rottan! Het zou zeker belangwekkend zijn op eene wereldtentoonstelling te toonen, met welk een praktischen zin de Javaan de alleszins rijke materialen, welke de natuur hem biedt, weet te verwerken."

Maar „hij is dan toch uitermate bijgeloovig!" Zoo hooren we dezen en gene verkondigen. „Is juist niet dat bijgeloof nog onlangs van zekere zijde voorgesteld als de kanker, die bijv. aan de rijstkultuur op Java knaagt?" Men verneme ook hieromtrent 't waardig antwoord van Meister. „Wanneer men bedenkt," zegt hij, „welk eene menigte van bijgeloovige begrippen steeds nog onder beschaafde europeesche volken gevonden wordt, moet men

zich niet verwonderen, wanneer de Javanen in dit opzicht op gelijken trap staan."

We citeeren niet meer. Het meêgedeelde zij genoeg om de aandacht op Meister's werk te vestigen. Na de lezing daarvan kwam ons weder voor den geest een gelijksoortig populair werkje, dat ik 't voorrecht had in October van 't vorige jaar in 't veelgelezen weekblad, de Nederlandsche Spectator, aan te kondigen: 't is dat van de heeren onderwijzers J. Wijma en J. C. Sander, die, onder den titel van „Bezoek aan Nederlandsch-Indië", ons een leesboek voor school en huisgezin hadden aangeboden. Ik bracht toen daarbij in herinnering, hoe uitstekend zij geslaagd waren in de poging om in eene reeks van kleine tafereelen eene duidelijke, aanschouwelijke en tot verder onderzoek uitlokkende voorstelling te geven van de hoofdtrekken der natuur en der bevolking van Nederlandsch-Indië; en voorts dat, terwijl met recht over het gebrek aan goede volksboeken geklaagd wordt, die in ruimen kring de belangstelling voor onze overzeesche bezittingen kunnen wekken, men hun dankbaar mag zijn, dat zij op zoo uitnemende wijze in eene vaak gevoelde en vaak uitgesproken behoefte hebben voorzien.

Bedriegen we ons niet, dan mag dit getuigenis, omtrent den arbeid der genoemde onderwijzers afgelegd, wellicht met meer recht, ook ten aanzien van de even, zoo niet meer populaire schets van Meister worden herhaald. Zijn we hem bovendien dankbaar dat hij daardoor eene bijdrage heeft willen leveren om in den vreemde betere begrippen over ons Indische rijk te verspreiden, — wij wenschen hem tevens toe, dat hij de voldoening moge smaken, dat een uitgever zijne „Bilder aus Java" in een Nederlandsch kleed doe steken, om ze onder de oogen van 't zoogenaamde groote publiek, in school en huisgezin, te kunnen brengen.

Den Haag, 21 april 1875. Dr. T. C. L. Wijnmalen.

BOEKAANKONDIGING.

Louis de Backer. Bidasari, poëme malais, précédé des traditions poétiques de l'Orient et de l'Occident. Paris, E. Plon et Cie. 1875.

Het werk, waarvan we hier den titel afschrijven is geen oorspronkelijke studie. Het is een vertaling in het Fransch van de Nederlandsche vertaling, in der tijd door den heer van Hoëvell geplaatst in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. De Fransche vertaler, hoogleeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde te Parijs, heeft de eerlijkheid zijne lezers te waarschuwen, dat hij niet den oorspronkelijken tekst, maar die van den genialen medewerker van gemeld tijdschrift heeft omgewerkt. Hij schijnt buitendien de Nederlandsche taal meer geschikt te achten dan de Fransche om het Maleisch zuiver in zijn naïveteit terug te geven en meent de trouwe tolk van het Maleische gedicht te zijn gebleven, in weerwil dat hij niet het oorspronkelijke heeft verwerkt. Inderdaad is zijn vertaling vloeiend en herkent men nog daarin het karakter van den Maleischen geest. Alleen vreezen wij, dat menige Maleische benaming, welke voor Hollandsche ooren niet meer vreemd klinkt, zooals mantri, siri, bétel, enz., zonder eenige verklaring herhaald, de bloot Fransche lezers nog al zal belemmeren in het genieten van dit product van Oostersche dichterlijkheid.

Hoe dit zij, het werk van den heer de Backer is een bewijs van waardeering van onze bedrijvigheid op het gebied der Oostersche taalstudien, welke wel op prijs mag worden gesteld. Indien de schrijver niet de verdiensten mag aangerekend worden van een Dulaurier, van een de Marré, toch kan men hem dank wijten, dat hij voor een grooter publiek dan het onze populari-

seert, hetgeen door ons kanaal, uit de Oostersche wereld, wordt bijgedragen tot het geheel der menschelijke kennis en beschaving.

't Is deze gedachte, welke in de inleiding over les traditions poétiques de l'Orient et de l'Occident, wordt ontwikkeld. Niet alleen is de menschheid één en drukt de poëzie van het Oosten en het Westen dezelfde vreugden en smarten uit; maar uit vergelijkende letterkundige studien blijkt onweêrsprekelijk de identiteit van de oude overleveringen en legenden, waarmede de volken ginds en hier zijn begonnen hunne litteratuur te vormen. Onlangs verhaalde Sylvestre de Sacy geestig hoe de bekende fabel van La Fontaine „het melkmeisje en de melkpot", uit Indië afkomstig is en, langs Bagdad en Constantinopel, naar Europa overgekomen is. Tusschen het lief kinderverhaal „Klein duimpje" en de Javaansche legende van „Adji Saka" bestaat een treffende overeenkomst, hoezeer deze laatste zich vastknoopt aan de overlevering van de vestiging van het vorstendom Mendang en de conclusie van het Europeesch verhaal niet zoo hoogdravend is. Uit het Oosten komt evenzoo de traditie van Sigfrid der „Nibelungen", den held, die door een bovennatuurlijke macht onkwetsbaar is gemaakt, uitgenomen aan den rechter schouder, traditie welke Homerus, zooals men weet, toegepast heeft op Achilles, wiens kwetsbare plaats den hiel een zijner voeten in den „Illias" genoemd wordt.

Treffend is mede de overeenkomst der moraliseerende letterkunde. De zucht om het heden te laken, en het verleden te prijzen, door Franklin zoo pittig gepersiffleerd in zijn sprekende insecten van één dag, hebben de Europeanen stellig van de Oosterlingen overgeërfd, altans menig Oostersch verhaal is door die grondgedachte ingegeven: onder andere deze door den heer de Backer vertaalde Maleische boetpreek. „Wat zijn de mannen tegenwoordig vernuftig! Eindeloos zijn hunne talenten; maar zij missen gezond verstand. Zij kunnen de sterren aan den hemel tellen; maar zij zien niet wat hun aangezicht schendt. Zij lasteren en spreken kwaad van elkander en praten onophoudelijk overal waar zij bijeenkomen. De jonge meisjes gedragen zich onbehoorlijk en spelen ongehinderd met de jonge mannen. Zoo was het niet voorheen; toen waren de maagden ingetogen en zedig. Tegenwoordig is dit geheel anders. Zij blozen voor geen vrije gesprekken en daar waar jonge mannen zijn vindt men ook de jonge meisjes. Zelfs de kinderen, meisjes en jongens, zijn te-

genwoordig uitgelaten en schaamteloos. Zijn dit geen zekere teekenen dat het einde der dagen nabij is?"

Bij verschil van aanleg en individualiteit, blijkt uit de litteratuur der Oostersche volken, het Maleische ras daaronder begrepen, dat zij nauwer aan ons verbonden zijn dan men het vaak door oppervlakkige opmerkers hoort beweren. Hunne opvatting van het leven en hunne geschiktheid om die opvatting uit te drukken verschilt niet zoozeer met de onze dat men gerechtigd zou wezen laag op hen neêr te zien en zich zelf zooveel hooger te wanen, omdat de omstandigheden ons verder brachten in de beoefening van zekere wetenschappelijke vakken, waarvan de behoefte in het Oosten niet gevoeld werd. Ons komt die grootspraak tegenover het Oosten en de Oosterlingen steeds verdacht voor. Ook de Europeanen hebben onderling veel op elkander af te dingen; maar wanneer zij vrede en vriendschap beoogen, verandert de achterklap in betere waardeering, soms zelfs in wederkeerige ophemeling. Wenschelijk zou het voorzeker wezen, dat men, door de juiste kennis van de Oostersche volken, algemeen van hen een beteren dunk verkreeg en hen mede ging tellen als arbeiders aan het algemeen ontwikkelingsproces dat de menschheid doorloopt en waarin ieder volk zijn rol heeft te vervullen. Zeker is het dat die stemming niet anders dan bevorderd kan worden door populaire werken zooals dat van den heer de Backer.

Handboek voor den Oost-Indischen ambtenaar, door M. A. Posno, oud Oost-Indisch ambtenaar. Derde deel. Kampen, K. van Hulst.

Het Staatsblad van Nederlandsch Indië heeft tamelijk veel overeenkomst met de Engelsche wetgeving, welke niemand geheel kan omvatten en die, bij de vele moderne bepalingen, nog altijd aan regelingen en voorschriften uit vorige eeuwen kracht van wet laat. Men beweert, dat er slechts enkele praktische rechtsgeleerden in Engeland te vinden zijn, in staat om een kooper met eenige kans van zekerheid te adviseeren of de eigendoms-titels van het goed, dat hij koopen wil, al dan niet in orde zijn. Aan een dergelijk advies, afgegeven na eene langdurig onderzoek en dat men met een enorme som betaald, wordt bijn

meer gewicht gehecht dan aan de titels zelf. Men bewaart het zorgvuldig en wanneer een vast eigendom wordt verkocht, vindt het steeds veel gereeder koopers, indien blijkt, dat te eeniger tijd, een vermaard rechtsgeleerd raadsman over de eigendomstitels is gehoord en daarover een gunstig advies heeft uitgebracht.

Onwillekeurig denkt men aan deze en dergelijke praktijken van het Engelsch recht, indien men, door ambtsbetrekkingen wordt verplicht de Indische Staatsbladen te raadplegen. Voor liefhebberij of tot uitspanning zal wel niemand zich aan die volumineuse verzameling van besluiten, publicatie's, reglementen, instructie's enz., vergasten. Reeds in 1846 was het een kapitale aanbeveling om, bij de algemeene secretarie tot de hoogste betrekkingen op te klimmen, goed op de hoogte te zijn van de Indische Staatsbladen en toen de heer Canter Visscher, president van het collegie van boedelmeesteren, de eerste Index te Batavia uitgaf en een eersten gids aan de hand deed in den doolhof der wettelijke bepalingen, gevoelden de enkele Staatsbladspecialiteiten iets van de teleurstelling eigen aan de ontdekking van arcanen, waartegen het vulgus tot dus verre met eerbied opzag. Sedert heeft de fabriek der wetgeving op Indisch gebied niet stil gestaan. Vooral onder de werking van het regeerings-reglement van 1854 zijn de Staatsbladen volumineuser geworden en zijn gewichtige diensttakken gewijzigd en geheel vernieuwd. Hoeveel ook gedaan is, hoevele instructie's en reglementen opgeruimd en door andere vervangen zijn, er zijn in de Indo-Nederlandsche wetgeving bestendig regelingen te vinden, die opklimmen tot het bestuur van de Commissarissen Generaal Elout, van der Capellen en Buyskes en gedurende bijna drie vierden eener eeuw gestadig worden geamplifieerd, geëxtendeerd, gewijzigd, gealtereerd, in een woord zoodanig toegetakeld, dat het, bij de toepassing, niet weinig zorg en moeite baart om alle essentiëele veranderingen goed in 't oog te houden.

Met de voor de ingezetenen belangrijkste diensttakken is dit hoofdzakelijk het geval. De landrente wordt nog altijd geheven volgens de voorschriften van Commissarissen Generaal, of, nog juister. naar de bepalingen van het Engelsch tusschenbestuur. De kultuur- en heerendiensten mogen in de laatste jaren verminderd zijn en beter beschreven worden in staten en verslagen, de grondslagen zijn daarbij nog steeds dezelfde als tijdens de voormalige O. I. Compagnie: beschikking van hooger hand over de

menschen en over de vruchten van hun vlijt, naarmate het handelsbelang van den Souverein zulks medebrengt. Maar niet alleen deze voorname factoren van de Indische middelen, schier alle belastingen, de in- en uitvoerrechten gelukkig uitgezonderd; zijn nog allen op de verouderde leest geschoeid van voorheen. 't Was daarom geen verkeerd plan van de laatste liberale ministers van kolonien maatregelen te beramen tot herziening van de bestaande belastingen. Ongelukkiglijk zijn die maatregelen verkeerd begrepen. Men heeft er in willen zien een verzwaring van de lasten der Indische ingezetenen, terwijl eigenlijk daarmede werd beoogd, hetgeen met de tarieven is geschied, verlichting, daar waar de druk te groot is, rechtvaardiger repartitie en, bij een deugdelijke wet, flinke toepassing, zoodat hetgeen 's Keizers deel is, in 's Keizers schatkist werkelijk terecht komt. Noli me tangere! is in dit opzicht de schier algemeene kreet onzer landgenooten in Indie geweest. Wij hopen van harte, dat zij hunne voorbarige oppositie niet zullen behoeven te betreuren, nu onder de hoede van de conservatieve richting, de oude belastingspulletjes van Indie als zoovele eerbiedwaardige overblijfselen van den goeden ouden tijd weder voor een nieuw onbepaald tijdperk in eere worden gehouden.

Misschien nog gedurende jaren, zal dus het werk van den heer Posno, waarvan het derde deel onlangs is verschenen, voor vele Indische ambtenaren van praktisch nut kunnen zijn. Juist behandeld dit deel hoofdzakelijk verschillende belastingen onder anderen: het klein zegel, gegrond op een ordonnantie van 1817 en waarbij niet minder dan 14 paginas vol latere wijzigingen en aanvullingen zijn gevoegd, behalve de administratieve bepalingen te vinden in de Bijbladen op de Indische Staatsbladen; de verponding, volgens de ordonnantie van 1823, het recht van overschrijving van vaste goederen en van hypotheken (ordonnantie van 1834), het recht van successie en overgang (ordonnantie van 1836), de belasting op de bazaars der particuliere landerijen (reglement van 1829), met de menigvuldige latere staatsbladen die op deze onderwerpen betrekking hebben. Een inrichting, die mede betrekking heeft op de finantieele belangen van Indie's ingezetenen, het vendu-departement, ook in dit deel door den heer Posno behandeld, werkt nog altijd met een instructie, te Batavia, Samarang en Soerabaja van 1819, elders van 1822, aangevuld met latere bepalingen, die in het werk vijf-en-twintig

bladzijden beslaan. Reeds die onderwerpen leveren een ruim veld op voor de herzienings-taak welke op de regeering rust.

Aangenaam is het echter ook hier bewijzen te kunnen vinden van werkzaamheid op het gebied der Indische wetgeving. Wij melden slechts de verordening betreffende de zeebrieven en jaarpassen, die in 1874 alle vroegere daaromtrent uitgevaardigde bepalingen heeft vervangen; het reglement op het stellen van borgtochten door de landscomptabelen; het reglement op het houden van aanbestedingen ten behoeve van 's lands dienst van 1870; de jongste bepalingen omtrent het gedistilleerd.

Het vernieuwen der oude administratieve raderwerken behoort zich voorzeker hierbij niet te bepalen. Het zou, inderdaad, het Indisch bestuur niet weinig belemmeren, indien het opperbestuur te veel aan de letter bleef hangen der ministerieële verklaring, dat een rustpunt op het gebied der Indische hervormingen is aangevangen. Wanneer ook al, in overeenstemming met den wensch van Indie's ingezetenen, het belastingstelsel nog steeds wordt gelaten wat het was, op ander gebied blijft verjeugdiging toch wenschelijk en zelfs noodzakelijk, en daar waar het Indisch gouvernement degelijke verbetering beoogd, behooren haar geen moeielijkheden in den weg te worden gelegd; maar moet het onveranderlijk aanspraak kunnen maken op den noodigen steun en op gewenschte medewerking.

Voorzeker zal in dit geval de schrijver van dit voor Oost-Indische ambtenaren nuttige handboek zich wel de moeite willen getroosten een supplement op zijn Appendix van ingevoerde veranderingen te leveren.

VARIA.

Niet onbelangrijk zijn de, onder de toepassing der agrarische verordeningen, aangevangen ontginningen van den woesten bodem van Java door tusschenkomst van Europeesch kapitaal en Europeesche industrie. Sedert twee jaren toch heeft de uitgifte van gronden in erfpacht een zekere vlucht genomen. Gedurende 1873 werd door de regeering machtiging verleend tot het doen opmeten, beschrijven en in kaart brengen ter aanbieding van 14 perceelen in Pekalongan, Madioen, Preanger Regentschappen, Soerabaja, Probolingo, Bezoeki, Banjoewangi en Bagelen, terwijl omtrent een paar perceelen in Tagal nog een onderzoek werd ingesteld. Van die perceelen werd in januari 1874 één uitgegeven, namelijk in Pekalongan. Het was groot 150 bouws en werd aangeboden tegen een pachtsom van 1 gulden per bouw. Vijf gegadigden deden zich voor (één inlander, één Chinees en drie Europeanen) met inschrijvingen van *f* 3.20, *f* 4 en *f* 7 per bouw 's jaars; het hoogste bod was van een Europeaan, aan wien het perceel werd toegewezen.

Voor niet minder dan 35 perceelen waren bij het eind van 1873 aanvragen om afstand in erfpacht bij de regeering ontvangen, waarvan op dit tijdstip 8 reeds waren toegewezen, terwijl aan 8 aanvragers het erfpachtsrecht toegezegd en vergund was om de gronden te doen opmeten en in kaart brengen; een der aanvragen was afgewezen en 18 waren nog in behandeling.

Voor zoo ver bekend is, zijn in 1874 afgestaan 8 perceelen, waarvan 2 gegund bij inschrijving en 6 op aanvraag. Reeds uitgegeven zijn dus 16 perceelen gezamenlijk een uitgestrektheid uitmakende van ruim 5000 bouws en tegen een jaarlijkschen pacht-

schat van te samen ƒ 317,250. De laagste pachtsommen zijn van 1 gulden per bouw voor 3 perceelen in Amboina; de meeste zijn van ƒ 3.10; de hoogste som tot dus ver geboden is die van ƒ 12 per bouw voor een perceel gelegen te Modjokerto in Soerabaja. Gemiddeld bedraagt de pachtschat ƒ 3.96 per bouw. De andere perceelen zijn gelegen in de residentien Preanger Regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Madioen en Kediri.

Op het einde van 1873 waren 11 aanvragen om conversie van huur in erfpacht ontvangen; drie daarvan zijn toegestaan tegen een jaarlijksche pachtsom respectievelijk van ƒ 1, ƒ 2.50 en ƒ 4 per bouw. De andere aanvragen waren nog in beraad.

Niettegenstaande de gelegenheid om gronden in erfpacht te bekomen, worden nog steeds gronden in huur verlangd en afgestaan. In 1873 werden 10 perceelen huurgronden toegewezen, in 1874 14. De uitgestrektheid der verhuurde gronden bedraagt thans 45,166 bouws, waarvan de huurschat over 1873/74 bedraagt ƒ 269,396 en over de geheele uitgestrektheid ƒ 32,2468.

Gedurende 1873 werden aan Europeanen en anderen kleine stukken grond in eigendom afgestaan, in de verschillende residentien van Java, op Sumatra's Westkust, te Benkoelen, Amboina en Celebes, tot een gezamenlijke uitgestrektheid van 10,905,194 vierkante meters en tegen betaling eener som van ƒ 170,639. Over 1872 besloegen de verkochte stukken grond een totale uitgestrektheid van 968,435 vierkante meters, waarvoor een koopprijs van ƒ 58,441 werd ontvangen. Van regeeringswege werd bovendien in 1873 een stuk grond, groot 19161 vierkante meters, gelegen nabij de hoofdplaats Buitenzorg en behoorende tot het domein Bloeboer, in het openbaar geveild en aan den hoogsten bieder (een Europeaan) voor de som van ƒ 3015 afgestaan. Tevens is machtiging verleend tot den openbaren verkoop van het aan het gouvernement toebehoorend stuk grond, waarop vroeger de woning van den algemeenen secretaris heeft gestaan. Ook is de Indische regeering voornemens om eenige, mede ter hoofdplaats Buitenzorg gelegen, gouvernements-sawas van de hand te doen, opdat aldaar nieuwe woningen voor Europeanen kunnen gebouwd worden.

Eindelijk werden in 1873 tot een gezamenlijke uitgestrektheid van 620,474 vierkante meters gronden aan Europeanen en anderen met recht van opstal afgestaan, tegen betaling eener som van ƒ 10,020 of bijna ƒ 5000 meer dan in het vorige jaar.

Opmerkelijk is, dat de pachtschat der pas uitgegeven gronden in erfpacht nagenoeg een gelijke totale som bereikt als die, welke de huurgronden na zoovele jaren als huurschat geven. De voorstanders van uitgifte van woeste gronden hadden geen ongelijk de ontginningen mede aan te bevelen als een bron van inkomsten voor het gouvernement. Wanneer bij de pachtschat, de verponding, het hoofdgeld der arbeiders, de uitgaande rechten gerekend worden, dan zal over eenige jaren blijken, dat deze bron nog al mild in de staatskas vloeit. En, zoo de uitgifte van woeste gronden iets meer is dan een gelukkig voorbijgaand incident, zoo zij een onveranderlijken regel van wettelijk beheer blijft, kan het niet missen of de ontginningen op groote schaal volbracht, moeten een eerbiedwaardig figuur maken op het budget der Indische middelen, ongeacht de buitengewone ontwikkeling van streken op Java, waarvan niemand partij trok en slechts de woudbewoners tot schuilplaats dienden.

Op het laatst van 1873 bracht de tijding van den moord op twee Nederlandsche ambtenaren in Benkoelen gepleegd, zoowel in Nederland als in Indie, een zekere sensatie te weeg, die spoedig uitgewischt werd door de geruchtmakende gebeurtenissen ter Noordkust van Sumatra. Zoowel over den afloop der expeditie afgezonden om de moordenaars te vervolgen als over de oorzaken van dit treurig voorval zijn slechts zeer korte en veelzins verwarde en tegenstrijdige berichten tot het publiek gekomen. Wij achten het daarom niet ondienstig daaromtrent iets meer bepaalds en omstandigs, volgens de inlichtingen te vinden in het koloniaal verslag, mede te deelen:

Het was den 2 september 1873, dat beide ambtenaren, de assistent-resident H. van Amstel en de controleur E. E. W. Castens, bij het oversteken eener rivier te Bentoehan, zeven palen benoorden Laïs, in een hinderlaag vielen en door een aantal mindere hoofden (pasirahs en proatins) jammerlijk werden afgemaakt. Dadelijk werd een patrouille, onder bevel van een officier, van Benkoelen naar Laïs gezonden, met last om de lijken der vermoorden op te sporen en mede te voeren. Zij moest evenwel onverrichter zaken terugkeeren, en weldra ontving men het stel-

lig bericht dat de bevolking in het Benkoelensche op onderscheidene punten in verzet was gekomen.

Zoodra het feit per telegram ter kennis kwam van de Indische regeering, werd een nieuw hoofd van gewestelijk bestuur benoemd en een troepenmacht naar Benkoelen gezonden. Den 3den september vernam men te Batavia de noodlottige gebeurtenis, en reeds den volgenden dag vertrokken twee kompagnien van het 10de bataillon infanterie van Batavia naar Benkoelen tot tijdelijke versterking der in dat gewest aanwezige krijgsmacht. Ook waren zoo spoedig mogelijk drie detachementen infanterie, ter gezamenlijke sterkte van ongeveer twee kompagnien, van Padang, benevens een officier en 50 man van Kepahiang (Palembangsche bovenlanden) ter assistentie derwaarts gezonden, welk laatste detachement echter, na aankomst der troepen van Batavia en Padang, naar zijn garnizoen terugkeerde.

De vrij aanzienlijke macht, waarover toen in het Benkoelensche beschikt kon worden, trok voor een gedeelte in verschillende kolonnes naar de binnenlanden, om de moordenaars op te sporen, en hield overigens de hoofdplaats Benkoelen en eenige bedreigde of voor de operatien van belang zijnde plaatsen bezet.

De in het binnenland ageerende detachementen ondervonden weinig tegenstand, maar moesten zich door uiterst moeielijk begaanbaar en dikwijls schier ondoordringbaar terrein een weg banen. Drie malen geraakten zij met de opstandelingen in een kort gevecht. De eerste ontmoeting had plaats te Bentoehan, waar hadji Maridan, een der hoofdaanleggers van den opstand, zich met een 300tal volgelingen had versterkt. Den 9den september stiet een kolonne op deze versterking, waarvan men echter door een breede en snelstroomende rivier was gescheiden. Op de nadering der troepen begroette de vijand deze met geweer- en lillavuur, waardoor zij een drietal gekwetsten bekwamen. Het vuur der onzen noodzaakte de opstandelingen echter spoedig hunne stelling te verlaten, waarop een patrouille de rivier overstak en in de ontruimde versterkingen een paar vlaggen en een lilla buit maakte.

Een andere afdeeling had, den 17den september, een ontmoeting met de opstandelingen te Tandjong Terdana, waar vier in de rivier badende fuseliers overvallen werden, waarbij een hunner het leven verloor. Terstond stormde nu de vijand op de inmiddels onder de wapenen gekomen kolonne in, doch werd

door deze zoo goed ontvangen, dat hij in allerijl en met achterlating van een doode de wijk nam naar de wildernis, waarheen men hem onmogelijk kon achtervolgen.

De arrestatie van een der hoofdopstandelingen, pasirah Tampan Anak Dalem, gaf aanleiding tot het derde en laatste gevecht. Een patrouille gewapende lieden, die den nieuw benoemden assistent-resident van Benkoelen, den heer Laging Tobias, uit diens vroegere standplaats Tebing Tinggi (residentie Palembang) begeleid hadden, door eenige militairen ondersteund, overviel dien opstandeling, den 2den october, in zijn schuilplaats in de wildernis en maakte hem na een hevig gevecht af. Onzerzijds werd daarbij een Europeesch fuselier gedood, terwijl een ander fuselier en eenige der gewapende Palembangers licht gewond werden.

Hadji Maridan gaf zich daarna spoedig over en slaagde men er in vele medeplichtigen aan den gepleegden moord en een aantal opstandelingen levend of dood in handen te krijgen.

In januari en februari 1874 keerden de 2 kompagnien van het 10e bataillon infanterie naar Batavia terug. De achterblijvende troepen waren, op dat tijdstip, met uitzondering van eenige detachementen, ter hoofdplaats Benkoelen vereenigd.

Het ontstaan van het verzet en de omvang, dien het heeft verkregen, wordt aldus door den heer Tobias verklaard.

Op en nabij de hoofdplaats Benkoelen zijn een aantal inlandsche grooten gevestigd, die afstammen van de tijdens het Engelsch bestuur van elders (van Celebes, Java, Madura, Bali, zelfs van het vaste land van Indie) aangebrachte hoofden, wier ambten onder het Nederlandsch gezag voor het meerendeel zijn opgeheven. Weinig middelen van bestaan hebbende, uitermate trotsch en begeerig naar de herwinning der positie, door hunne familiën vroeger ingenomen. slecht gezind jegens het Nederlandsch gezag, oefenen deze grooten op hunne omgeving, en vooral op de mindere hoofden, een zeer schadelijken invloed uit. Eenige benoemingen, in 1870—1872 gedaan, gaven hun sommige ambten in handen, die door hen werden misbruikt om het bestuur te bemoeielijken en den geest onder de mindere hoofden nog meer te bederven.

Vindt het bestuur dus bij de hoofden en grooten geen steun, de bevolking is er lui en arm, en dit heeft een bepaalde oorzaak. Toen het Nederlandsch gezag nog niet in de Palembang-

sche bovenlanden was gevestigd, werden van daar uit aanhoudend strooptochten ondernomen naar Benkoelen door de zoogenaamde „resouws," wier vermetelheid der bevolking een groot ontzag inboezemde. Sedert de invoering van een geregeld bestuur in Palembang het aan deze lieden onmogelijk heeft gemaakt daar hun bedrijf uit te oefenen, hebben zij zich in Benkoelen genesteld, waar zij leven ten koste der bevolking, die de resouws (in de Ommelanden zoo talrijk, dat zij een derde gedeelte der bevolking uitmaken) nog steeds met ontzag bejegent en de politie in het vervolgen der diefstallen niet helpt, maar zich ook geen moeite geeft haren welstand te vermeerderen, omdat zij weet dat zij niets in veiligheid bezitten kan. De nijvere Benkoeler zoekt zijn broodwinning buiten het gewest, in Palembang.

Bij den over het algemeen heerschenden slechten geest werd door menigeen in Benkoelen slechts een aanleiding tot feitelijk verzet gezocht. Die aanleiding werd gevonden. Als aequivalent voor de vroegere inkomsten der verplichte kultures, werd, nadat gedurende eenige jaren geenerlei belasting werd geheven, in 1873, een hoofdelijke belasting ingevoerd. Bij de toepassing der daaromtrent uitgevaardigde verordening is men niet overal te werk gegaan met de noodige zorg en voorzichtigheid. Zelfs werden in de afdeeling Laïs, met bedreiging van zware straffen, vorderingen omtrent de onverwijlde betaling der belasting gedaan waar de verordening ruimte van tijd liet. Ook in andere opzichten hebben ondergeschikte ambtenaren zich aan eigendunkelijke handelingen schuldig gemaakt, die ongenoegen moesten veroorzaken. Aan de ontevreden hoofden viel het niet moeielijk om aanhangers te vinden in hun verzet, dat zich openbaarde door den moord te Bentoehan.

In het bedwingen van dit verzet werd het bestuur zeer belemmerd door den hoogst gebrekkigen staat der middelen van gemeenschap — ook in rustige tijden een groote hindernis voor de behoorlijke uitoefening van het gezag in dit gewest — terwijl bovendien het vervolgen der opstandelingen bemoeielijkt werd doordien zij een toevluchtsoord zochten in het onder Palembang ressorteerende landschap Lebong.

Overigens betoonde de bevolking van Lebong zich ongeneigd om met de opstandelingen in Benkoelen gemeene zaak te maken. Zij was integendeel overal behulpzaam in het uitleveren

van de voortvluchtige kwaadwilligen, die zich in dit landschap trachtten te verschuilen, terwijl zekere radja Pasirah, een Lebongsch hoofd, verwant aan een der hoofdopstandelingen in Laïs, als straf voor de dubbelzinnige rol die hij speelde, door den raad der hoofden tot twee jaren dwangarbeid werd veroordeeld.

Dit gunstige verschijnsel in de aan Benkoelen grenzende bovenlanden van Palembang is een gevolg van de strenge handhaving der orde aldaar door het Nederlandsch gezag en van de dientengevolge ontluikende inlandsche nijverheid. In de daar vroeger zoo onrustige districten schijnt thans de bevolking niets liever te verlangen dan zich ongestoord aan haren veldarbeid te wijden. De koffiekultuur heeft, vooral in de laatste jaren, tengevolge van de steeds stijgende prijzen, aan de planters van enkele streken in de Palembangsche hooglanden groote voordeelen verschaft, waarop ook andere districten zich op deze kultuur zijn gaan toeleggen. Vooral in de Pasoemah, Lintang, Sindang enz. breiden de koffieaanplantingen zich uit. Elders, waar de gronden voor deze kultuur minder geschikt zijn, begint men aanstalten te maken om de sedert jaren verwaarloosde peperkultuur weer in het leven te roepen. Naarmate op die wijze de bevolking welvarender wordt en meer en meer belang krijgt bij een toestand van vrede en rust, neemt hare gehechtheid aan het Europeesch bestuur toe en wordt haar vertrouwen niet weinig versterkt, wanneer zij hare klachten dadelijk ziet onderzoeken en daarop recht doen. Een nieuw bewijs dat ook overal in Indië die staatkunde de beste uitkomsten geeft, welke gegrond is op het denkbeeld om een land te besturen in de eerste en voornaamste plaats in het belang zijner ingezetenen.

Ook voor Musulmanen is de weg naar hun hemelsch lustoord vol nadeelen en wederwaardigheden, ten minste voor de Nederlandsch-Indische onderdanen, die over Singapore naar Mekka ter bedevaart gaan. Uit een brief van den Nederlandschen consul te Djeddah blijkt althans, dat die pelgrims nog al eens erg beet worden genomen. Te Singapore vallen ze al dadelijk in handen van een paar sheiks, die hen gruwelijk afzetten. De schepen die hen vervolgens van daar wegbrengen, verschaffen

hen meestal een uiterst onaangename reis; zij worden er bestendig geplukt en vaak liederlijk behandeld. Eens kwamen zich een aantal Indische pelgrims, die per Engelsche stoomboot van Singapore naar Djeddah waren overgevoerd, bij den consul bitter beklagen. Al die lieden verklaarden dat men hun aan boord op allerlei wijzen, zelfs door sommigen in boeien te sluiten, geld had afgeperst; dat het water zóó slecht was, dat het ondrinkbaar was, de passagiers ziek maakte en zij ònderweg tien reisgezellen verloren; dat de ruimte op verre na niet toereikende was en eenigen in het zwijnenhok hadden moeten logeeren.

Te Djeddah wachten weder sheiks de pelgrims af om hen verder te stroopen. Zij, die er zich totaal laten uitschudden, vervallen in schulden, worden als pandelingen deerlijk verschaggerd en zien vaak hun vaderland niet meer terug. Aangemoedigd door onzen consul, vertoonen de Nederlandsch-Indische pelgrims eenige neiging om zich van de tusschenkomst der Arabische sheiks te ontslaan, maar, te midden van een uitsluitend musulmaansche bevolking, gaat dit zeer moeielijk.

Voor de reis van Java naar Mekka en Medina, heen en terug, per stoomboot, en in de onderstelling dat de pelgrim nergens meer behoeft te betalen dan voor zijn behoeften vereischt wordt, heeft hij twee honderd daalders noodig om te Djeddah buiten schuld te blijven. Velen gaan echter op reis met minder dan die som; pelgrims van Japara en Demak verklaarden eens aan den consul, dat zij geen reispassen op Java hadden genomen omdat zij geen reisgeld genoeg hadden. Die reizigers gaan gewoonlijk op den hoop mede en onwillekeurig zijn zij de aanleidende oorzaak, dat meer bemiddelde tochtgenooten des te meer gekneveld worden. Zij zelve kunnen van geluk spreken, indien zij, na veel kommer en gebrek te hebben geleden, naakt en bloot als hadji hunne geboorteplaats wederzien.

De Nederlandsche consul betreurt het zeer, dat de Nederlandsch-Indische bedevaartgangers niet uitsluitend met Nederlandsche stoombooten te Djeddah worden aangebracht. Er wordt aan die vrachtvaart, zelfs eerlijk gedreven, veel verdiend. Gedurende de maanden, dat de schepen daar op de retourpelgrims wachten kunnen zij tusschenreizen maken naar Suez, Hodehdah en Aden. Indien zij op de uitreis plaats overhouden, zijn suiker, timmerhout, somwijlen ook tin goede aanvoerartikelen. Wanneer de steenkolen door de ontginning van eigen mijnen, goedkoop

werden in Indië, zouden zij te Djeddah winst afwerpen. Zij maakten daar in 1872 van 4 tot 7 pond sterling per ton van 2200 Engelsche ponden.

Men moet 't erkennen, dat de Indische pelgrims op hun weg naar Mekka met vrij wat meer bezwaren te worstelen hebben dan de katholieke bedevaartgangers in Europa. Te wenschen zou het voorzeker wezen, dat, nu 't onmogelijk is de bedevaarten uit Indië tegen te gaan, de macht en de invloed van het Nederlandsch-Indische gouvernement groot genoeg waren om volledige bescherming te verleenen op zee en op de Arabische kust aan zijne Musulmaansche onderdanen, die coûte que coûte het graf van hunnen propheet willen bezoeken om zich een plaats in Mohammad's paradijs te verzekeren.

Den Haag, 25 april 1875.

Mijnheer de Redacteur,

Bij den tegenstand, die nog altijd van zekere zijde aan het individueel bezitrecht der inlanders op hunne gronden wordt geboden, is 't niet onbelangrijk de aandacht te vestigen op het belang der conversie van het communaal en individueel bezit voor de suikerkultuur.

Bij het ontwerp-kultuurwet van den minister van de Putte werd daarvoor de regel gesteld, dat zoodra de meerderheid der dessagenooten in een gemeente dit verlangde, tot de verdeeling moest overgegaan worden. In de agrarische verordeningen thans in werking komt geen enkele bepaling voor omtrent dit belangrijk punt; doch zij zijn uitgevaardigd met het voorbehoud, dat de Javanen steeds het aloude recht om gemeenschappelijk bezeten gronden te verdeelen behielden en van dat recht onder de tegenwoordige bepalingen voortdurend gebruik kunnen maken.

Het schijnt, dat de Indische regeering thans het beginsel toegedaan is, dat conversie van communaal in individueel bezit alleen dan mag plaats grijpen, indien alle rechthebbenden op de gronden de verdeeling verlangen of er mede genoegen nemen, juist het tegenovergestelde van de bepaling van het voor Indie geldende burgerlijke recht, die ieder deelgenoot in een gemeen-

schap de bevoegdheid geeft om van den rechter de ontbinding dier gemeenschap te vragen.

Gemakkelijk maakt de Indische regeering dus de conversie niet. Al zijn de eerste verdeelingen met eenigen ophef geschiedt, onder 't oog van een hoogen regeerings-ambtenaar, den algemeenen secretaris, gaat 't toch niet aan te gewagen van pressie die op de bevolking zou zijn uitgeoefend. Dwaas zou het immers wezen, indien men heusch de Javanen naar individueel bezit wilde drijven, de conversie afhankelijk te stellen van de toestemming van alle rechthebbenden. Hoe ligt kunnen er niet enkele stumpers gevonden worden, die tot de meer schrandere inzichten van hunne lotgenooten niet zijn over te halen.

Een sterker bewijs, dat de algemeene secretaris op zijn tocht onpartijdig is te werk gegaan, is het feit dat niet overal het onderzoek tot conversie heeft geleid, hetgeen dan toch wel zou gebeurd zijn, indien 't hem te doen ware geweest om de zaak maar te klinken. In Japara en Soerabaja moeten de inlanders over 't algemeen nog niet afkeerig zijn van het gemeen bezit; in Samarang, Kadoe, Madioen, Kediri, elders verlangen velen naar individueel bezit; doch ook daar geeft de regeering, zooals reeds is opgemerkt, slechts hare sanctie aan de verdeeling der gronden wanneer zij algemeen verlangd en regelmatig tot stand gebracht wordt.

Er zijn er die de conversie niet afkeuren; maar liever gezien hadden, dat zij niet door den over Java reizenden secretaris-generaal ware uitgelokt. Wanneer men echter bedenkt, dat het volstrekt niet overbodig moet geacht worden, dat de Indische regeering, in den stand der agrarische quaestie, liet blijken van hare ingenomenheid met de conversie van communaal en individueel bezit, dan schijnt 't al tamelijk onverschillig hoe dit geschiede, door een algemeene aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur of door mondelinge instructien te brengen door een hoofdambtenaar, die, buitendien, bij de aanvankelijke toepassing, kon toezien, dat de bedoelingen der regeering niet verkeerd begrepen en overdreven ingevoerd werden.

Anderen gaan verder en zouden verlangd hebben, dat de Indische regeering geheel onzijdig of liever onverschillig omtrent de conversie ware gebleven; maar toonen hierdoor al weinig doorzicht te bezitten. Voor de zoolang van Staatswege gekoesterde suikerkultuur zal het communaal bezit al spoedig blijken

groote moeielijkheden op te leveren, zoodra het gouvernement den gedwongen rietaanplant ingevolge de suikerwet moet gaan inkrimpen en de bepaling geldend blijft, dat een inlander een stuk grond, dat hij uit de gemeenschap in bezit heeft, voor niet langeren tijd mag verhuren dan het hem toegewezen is. Bij jaarlijksche verdeeling wordt dan verhuur aan de suikerfabriekanten voor de rietteelt onmogelijk, omdat, zooals bekend is, voor rietkultuur de grond langer dan een jaar wordt ingenomen. Daarin kan nu wel worden voorzien door wijziging van de bovenbedoelde bepaling; maar indien verhuur van sawas voor langer dan een jaar aan suikerfabriekanten, bij jaarlijksche verdeeling van die sawas onder de Javanen, wordt toegelaten, dan zal in het communaal bezit toch een zonderlinge verwarring ontstaan en zullen verwikkelingen te verwachten zijn, vooral omdat de sawabezitters dan staan tegenover dessagenooten en fabriekanten, niet meer tegenover het machtige gouvernement, dat alles en allen naar zijn wil placht te buigen en te plooien.

In het belang der toekomstige vrije suikerkultuur is 't dus beter, dat nu reeds de communaal bezeten gronden in individueel bezit overgaan en toont de Indische regeering door in dien overgang sympathie te betoonen, verder vooruit te zien dan degenen, die haar hieromtrent bedillen.

Voor de inlanders kan het individueel bezit mede voordeeliger wezen. Men moet niet, wanneer het Java geldt, stouter spreken. Individueel bezit is evenmin als communaal bezit een maatschappelijk panacée. Alles hangt af van de voordeelen, die aan het grondbezit zijn verbonden. Zijn die benijdenswaard, dan zal ook de Javaan daaraan de voorkeur blijven geven. Zijn daarentegen de lasten van het grondbezit drukkend, wegen die ruimschoots op tegen de lusten, dan zal de Javaan er minder aan hechten en zal 't zijn streven wezen, even als voorheen, om den erfelijken akker in gemeenschap te brengen ten einde lief en leed met allen te deelen, die te zwak zijn om geïsoleerd het juk van den landsheer te dragen.

Een Suikerfabrikant.

Met genoegen hebben wij het verslag ontvangen van de Bataviasche Spaarbank over 1874. Gelijk daarin in den aanhef wordt opgemerkt, vervult deze inrichting een gestadig toenemende behoefte, al is het ook dat, in afwijking van het doel der spaarbanken in Europa, namelijk het ontvangen en vruchtbaar maken van kleine sommen voor minvermogenden, dit door den aard der Indische maatschappij eene uitbreiding heeft verkregen. De sommen die haar worden toevertrouwd zijn meermalen vrij aanzienlijk, doch groot of klein, ze komen alle van besparing voort en als zoodanig beantwoordt de Spaarbank aan hare roeping. Behalve de billijke rente, die de bank steeds heeft kunnen uitkeeren, neemt zij dagelijksche inleggen aan, welke, behoudens een enkele voorzorg, zonder voorloopige opzegging kunnen worden teruggenomen. Zij is daardoor tevens een soort van kassierderij geworden, waarbij, in stede van het betalen eener commissie, soms nog eenige rente wordt genoten. Daar dit in het belang is van vele personen ter zekere bewaring hunner gelden, heeft het bestuur der bank gemeend, die operatien eer te moeten aanmoedigen dan tegenwerken, te meer omdat van deze voor korten tijd belegde gelden, in den regel, geen rente wordt uitgekeerd en zij dus in het belang zijn der overige inleggers van de bank.

De mutatie van gelden is geweest: inlagen *f* 1,068,378, terugbetalingen *f* 396,198. Met inbegrip der ingeschreven rente over 1873 bedroeg het kapitaal van inleggers op 1 Januari 1874 *f* 1,810,121. Met ultimo december hadden inleggers dus te goed (zonder renteberekening) *f* 2,206,320, een cijfer dat aanzienlijk verschilt met dat van 1857, het eerste jaar van oprichting, toen het kapitaal van inleggers niet meer bedroeg dan *f* 40,147.

Het aantal inleggers is van 139 geklommen tot 2618. Zooals opgemerkt is, vertegenwoordigen de inlegsommen van 2000 en daarboven een aanzienlijk deel van het kapitaal of ongeveer een millioen, verdeeld onder slechts 470 inleggers. Toch zijn er 759 inleggers van *f* 100 tot *f* 500 en 486 inleggers van beneden de *f* 100.

Aan het einde van het verslag, wijst de directie op de steeds toenemende waardeering van de verdiensten door de Spaarbank bewezen tot zekere belegging van gelden, die wellicht moeielijk een goede plaatsing konden verkrijgen. De bezwaren ondervon-

den in het bekomen van goede hypotheken, de hooge prijzen die de weinige effecten halen welke aangeboden worden, zijn daarvan de duidelijkste bewijzen. „Het zal steeds ons streven zijn," zegt de directie ten slotte, aan het betoonde vertrouwen op een waardige wijze te beantwoorden en voort te gaan op den betreden weg, waarop zulke goede vruchten zijn verkregen. Dit goede resultaat moet naar ons oordeel worden toegeschreven aan het vasthouden van gestelde beginselen, aan de samenwerking van directie, de contrôle van den raad van toezicht, gevoegd aan de meest mogelijke publiciteit. Al moge de gedachte toename van het cijfer van ingelegde gelden zooals die in de laatste jaren is waargenomen, althans nog eenigen tijd blijven aanhouden, dan nog behoeft er geen vrees te zijn dat de krachten der bank worden overspannen. De gelijktijdige en evenredige toename van de Spaarbanken te Soerabaja en te Samarang bewijst dat de zucht tot besparing en kapitaalvorming onder de ingezetenen dezer gewesten zich steeds uitbreidt. Dit bespaard vermogen zal zonder twijfel dienstbaar worden gemaakt aan de ontwikkeling van de vele bronnen van welvaart en rijkdom die Indie aanbiedt. Door mede te werken tot het verzamelen dier gelden, die naar gelang der behoefte tot bovenbedoelde einde kunnen worden gebezigd, volbrengen de spaarbanken een nuttige taak, die strekken zal tot heil van Indie, door het op doelmatige wijze aanwenden van het vermogen harer ingezetenen. Daar zij de gelegenheid tot sparen aanbieden, weerhouden zij van gewaagde en onzekere speculatien en strekken ook daardoor tot vermeerdering der algemeene welvaart."

Vermelden we nog dat de directie is samengesteld uit de heeren: D. Jannette Walen, president, Jhr. J. C. A. van Haeften, Mr. N. P. van den Berg, J. J. van Santen, G. F. de Bruyn Kops, penningmeester, W. D. van Berkel, adjunct-penningmeester en secretaris; de raad van toezicht uit de heeren: Mr. H. Kleyn, Mr. A. Mangelaar Meertens en J. J. van Schreven.

Volgens den heer G. A. Wilken (zie Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, XXI, blz. 374), treft men, in enkele districten van de Minahassa, namelijk in Passan en Ratahan, bij de Alfoeren nog de gewoonte om de kinderen met een

plankje het voorhoofd plat te drukken. Deze handeling geschiedt ongeveer een week na de geboorte. Het plankje met linnen lappen omwonden, wordt door middel van banden stijf tegen het voorhoofd gevestigd. Telken morgen wanneer het kind wordt gebaand, maakt men het plankje los, doch wordt het onmiddellijk weder vastgebonden. Dit proces duurt ongeveer vijftig tot zestig dagen. Vroeger was dit gebruik een prerogatief voor den adel; tegenwoordig is, althans bij den hoogeren adel, deze gewoonte niet meer in zwang en langzamerhand op den gewonen negorijman overgegaan. De heer Riedel beweert dat de gewoonte ook in het landschap Bocool gevonden wordt.

De gewoonte is niet vreemd op de Zuidzee-eilanden; zij werd op de Samoagroep door George Turner geconstateerd. Op Nieuw-Caledonië zijn stammen die de hoofden van hunne pasgeboren kinderen op verschillende wijze trachten te façonneeren. Nog heden ten dage is het afplatten van den schedel gebruikelijk bij verschillende Indiaansche stammen van Noord-Amerika, Mexico en Peru. De gewoonte schijnt spontaan voort te spruiten uit het beperkte brein van alle eerste wereldbewoners, zonder dat zij ze van elkander behoeven over te nemen; althans sir John Lubbock maakt de opmerking, in zijn bekend werk Pre-Historic Times, dat platgedrukte schedels in verschillende streken van Europa zijn gevonden en dat dus hier hetzelfde gebruik heeft geheerscht onder de vroegere bewoners.

De heer Wilken schrijft nu dat het zelfs nog niet geheel uit Europa verdwenen is, want, volgens het Zeitschrift für Ethnologie, 1872, blz. 87, is de gewoonte om de kinderen door banden den schedel te vormen, van af de grijze oudheid tot op den huidigen dag, bij de volksstammen van den Kaukasus in zwang gebleven.

De handel in Atjeh.

Indien wij wel onderricht zijn, dan zal weldra uitvoering worden gegeven aan een voornemen, dat reeds in het vorige jaar in overweging is genomen, om namelijk ter Oost- en Westkust van het voormalige rijk van Atjeh een ambtenaar te plaatsen, gedekt door een voldoende bezetting, ten einde zich met de aangelegenheden van het land en volk aan elk dezer kusten bekend te maken en er, namens het Nederlandsch-Indische gouvernement, de politieke leiding op zich te nemen.

Aan de Oostkust zal waarschijnlijk Edi daarvoor worden gekozen. Dit landschap wordt bewoond door een zuiver Atjehsche bevolking. De radja heeft, naar het schijnt, nog al veel van zijn buren te lijden gehad en weinig of geen bescherming van zijn leenheer genoten, waardoor bij reeds in 1871 een poging bij het Nederlandsch-Indisch gouvernement gedaan heeft om in dezelfde betrekking tot dat gouvernement te komen als Deli, in de hoop dat dan ook in zijn land rust en welvaart, gelijk in Deli, zouden komen. De radja verlangde zelfs toen de Nederlandsche vlag aan te nemen, hetgeen echter geweigerd werd, omdat ons gouvernement geen inbreuk wilde maken op de rechten van zijn leenheer, den sultan van Atjeh. Doch in september 1873, toen Edi, na reeds eenige maanden te voren de Nederlandsche vlag te hebben aangenomen, door Simpang Olim bedreigd werd, bekwam het een Nederlandsche militaire bezetting tot bescherming der vlag en het Edisch gebied. Deze bezetting werd evenwel in de volgende maand weder ingetrokken, wijl het, wegens de ophanden veldtocht tegen Groot-Atjeh, niet raadzaam voorkwam de krachten te verdeelen door zich met bijzaken

in te laten, die toch van zelf tot oplossing zouden komen als de hoofdzaak slaagde. De kortstondige bezetting had echter de gunstige uitwerking gehad de naburen te doen zien, dat de radja op ondersteuning zou kunnen rekenen als hij andermaal bedreigd werd, waardoor hij dan ook geen bezwaar zag, om met eigen middelen de Nederlandsche vlag, die hij bleef voeren, tegen aanranding te beveiligen. Dit antecedent geeft de zekerheid, dat de radja van Edi met genoegen het plaatsen van een ambtenaar met een bezetting in zijn gebied zal vernemen. Daardoor wordt hij van de zorg voor de veiligheid ontheven en kan de bevolking zich uitsluitend bezig houden met hare huiselijke en maatschappelijke aangelegenheden, terwijl de radja een raadsman nevens zich krijgt, die hem van groot nut zal zijn.

Dat dit geen bloote gissing is, is reeds bewezen door het vertrouwen, dat de luitenant ter zee 1e klasse C. H. Bogaart, kommandant van Z. M. stoomschip Timor, die, als kommandant van de ter Oostkust gestationeerde blokkade-schepen, met de politieke leiding in dat gedeelte belast is en in vele aanraking gekomen is met de hoofden die de Nederlandsche souvereiniteit erkend hebben, heeft weten in te boezemen. Door zijn toedoen en zijn verstandige leiding zijn de hoofden en ingezetenen der betrokken staatjes meer en meer tot de erkenning en tot de waardeering van het feit gekomen, dat, sedert wij ons direct met hunne aangelegenheden hebben ingelaten, de binnenlandsche oorlogen, die vroeger gedurig werden gevoerd en de welvaart verstoorden, plaats hebben gemaakt voor ongekende rust en veiligheid.

Voor de Westkust is de aandacht gevallen op Tampat-Toewan, een Maleische nederzetting uit de Padangsche benedenlanden, die altijd met het gouvernement Sumatra's Westkust in vriendschappelijke verhouding is gebleven. Doch Tampat-Toewan ligt te ver zuidelijk, om van daar met kracht invloed op den gang van zaken in de meer noordelijke staatjes, die zuivere Atjehsche vestigingen zijn, te kunnen uitoefenen. Over zee is de gemeenschap in de westmoeson bijna onmogelijk en in de oostmoeson zeer moeielijk, terwijl het lang duren zal voor er geschikte landwegen zullen zijn om de gemeenschap over land te kunnen onderhouden. De afstanden zijn buitendien daarvoor te groot; van Tampat-Toewan naar Rigas bedraagt die in rechte lijn 230 kilometers. Men zal dus een meer centraal of noordelijk

gelegen plaats dienen te kiezen, zooals Malaboe, of zelfs Patti, waar de radja ons goed gezind is.

Onze ambtenaren zullen in elk dezer vestigingen een belangrijken, maar ook hoogst nuttigen werkkring vinden. Willen wij in onze inmenging met de Atjehsche zaken met vrucht werkzaam zijn, dan moeten wij ook met de kennis hunner aangelegenheden toegerust zijn en dus trachten volledig bekend te worden met de geschiedenis van het land en volk en een weg weten te vinden in zijn verwarden politieken toestand. De verwarring is groot en het vinden van een bruikbaren draad zal niet gemakkelijk zijn; maar onze ambtenaren in de Buitenbezittingen zijn daarin niet onervaren, want men vindt het gelijke in bijna alle onder eigen beheer staande inlandsche staten.

De sultans van Atjeh hadden dien stand van zaken noodig, om door verdeeldheid nog eenigen invloed te behouden, hoewel de gevolgen daarvan zeer schadelijk waren voor de onderhoorige bevolking. Elke onderhoorigheid eigende zich het recht toe, wegens de minst beduidende redenen, den naburigen staat te beoorlogen en nadeel te berokkenen. Een gestadige aanleiding tot vijandelijkheden bestond onder andere in de heffing van rechten op den uitvoer van peper en betelnoten, dat de voornaamste artikelen van uitvoer zijn. Werden de rechten te hoog opgevoerd en de betaling daarvan ontdoken, door ze langs de vele binnenwateren, die ter Oostkust gevonden worden, naar een naburige plaats te brengen en daar uit te voeren, dan gaf dit aanleiding tot twist en oorlog met den naburigen radja, in plaats van te samen in overleg te treden om die ontduiking te verhinderen. Bijna alle jaren waren er zulke binnenlandsche vijandelijkheden na het binnenhalen van den oogst. Het is vermoedelijk om dat voor te komen dat invloedhebbende radja's heerschappij over de kleinere naburige trachtten te bekomen, hetgeen hen niet moeilijk viel als zij den sultan daarvoor betaalden. Doch de betrokken kleine staatjes weigerden gewoonlijk die heerschappij te erkennen en de anderen waren niet bij machte om zich te doen gehoorzamen. Zoo is een stand van zaken gekomen, die alleen door onzen invloed kan worden hersteld. Er zijn een aantal radja's, die allen aanspraak maken op heerschappij over al de staatjes gelegen tusschen Diamant-punt en Pasei-Poetie, in andere woorden over de geheele Oostkust met inbegrip van Deli, Langkat en Batoe-Bara.

Ziedaar een der redenen van de onderlinge oorlogen en van

de onveiligheid, waaraan de vreemde handelaren en zeevarenden blootgesteld waren als zij de Atjehsche havens bezochten, en den gouverneur der Straits Settlements in 1870 noopten bij een proclamatie voor het bezoeken der Atjehsche havens te waarschuwen. Ziedaar ook een der hoofdredenen waarom de Atjehneezen nog, en zeker te recht, als onbeschaafd, trouweloos en verraderlijk worden afgeschilderd. Hoe toch zouden zich gewone deugden kunnen vestigen in het gemoed van lieden, die geen goede voorbeelden zien, die zich slechts door ruwheid, list of geweld aan de gevolgen van een slecht bestuur kunnen onttrekken?

Onze inmenging en invloed zullen, behalve meerdere veiligheid voor de vreemde handelaren, meerdere rust voor de bevolking, die de welvaart zullen vermeerderen en allengs het volkskarakter hervormen, ook weldadig werken op het voortbrengende vermogen der verschillende staatjes. Men weet dat Atjeh thans nog het eenige land der wereld is, waar de peper wordt geteeld. Vóór onze komst in Indië werd zij in alle landschappen van Sumatra, zelfs in Bantam geteeld. Dit heeft opgehouden en zelfs het Maleische schiereiland, vanwaar de peper naar Sumatra is overgebracht, brengt die niet meer voort. De peper wordt alleen nog aan de Oost- en Westkust van Atjeh geteeld en is eén product van vrijen arbeid. Vroeger was de opbrengst ongeveer 300,000 picols 's jaars, doch thans is zij aanzienlijk minder. Het is echter zeker niet gewaagd het er voor te houden, dat de opbrengst zal toenemen als de eigenaars van aanplantingen en hunne onderhoorigen zich rustig aan hun bedrijf zullen kunnen wijden.

Hoe groot de opbrengst der peper in de laatste jaren geweest is kan niet met zekerheid worden opgegeven. In 1872 bedroeg de invoer te Poeloe Penang 142,000 picols, in 1873 ruim 105,000 en in 1874 slechts ruim 96,000. Als we voor den invoer vóór den oorlog het middencijfer van 140,000 picols nemen, dat eer te laag dan te hoog is, is er in 1873 een tekort geweest van 35,000 picols en in 1874 van 43,000, te samen in twee jaren van 78,000 picols. De blokkade alleen kan van dat tekort de oorzaak niet zijn, want dan zou de invoer te Penang in 1874 grooter hebben moeten zijn dan in 1873. Een der medewerkende oorzaken moet dus in den oorlog en de mindere zorg voor den oogst gezocht worden; deskundigen meenen dat men dit op een verschil van 30,000 picols kan stellen.

Behalve de peper, die jaarlijks naar Poeloe Penang wordt ver-

voerd, gingen vóór den oorlog ook ongeveer 15,000 picols van de Westkust rechtstreeks naar de havens van de Middellandsche Zee. Het Italiaansche schip Sumatra haalde er jaarlijks ongeveer 8000 picols; zijn laatste reis was in 1872. Of er ook peper te Singapore en naar de havens van Sumatra's Westkust wordt afgescheept en hoeveel dit is kan op het oogenblik niet gezegd worden; men weet slechts dat de hoeveelheid niet groot kan zijn. Als men dus het geheele product op 170 à 180 duizend picols schat zal men vermoedelijk niet ver van de waarheid zijn, en dan kan er nog een aanzienlijke vermeerdering plaats hebben vóór men tot het oorspronkelijk cijfer van 300,000 picols zal zijn gekomen.

De peper wordt uitsluitend aan de Oost- en de Westkust geteeld. Aan de Noordkust houdt men zich meer bezig met den eigenlijken landbouw, het verbouwen van rijst en de veeteelt, voorts de teelt van betel (pinang) noten en klappa-noten. De betelnoten worden naar Penang en voor een deel rechtstreeks naar de kust van Koromandel uitgevoerd met schepen die te Poeloe Penang hunne lading gelost hebben. Pedir brengt de grootste hoeveelheid voort. Het geheele bedrag, dat aan de Noordkust geteeld wordt, wordt op ongeveer 60 à 70 duizend picols 's jaars geschat. In 1874 zijn te Poeloe Penang 114,000 picols ingevoerd, nagenoeg het geheele bedrag van den oogst van 1873 en 1874. Pedir, Merdoe, Samalangan hebben wegens de blokkade nog niets kunnen uitvoeren; het product heeft te geringe waarde en te groot voluum om een vervoer over land naar een opengestelde haven te kunnen toelaten.

Over het algemeen weten wij nog weinig van hetgeen Atjeh opbrengt en hetgeen er verbruikt wordt. Om den lezers van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië eenig denkbeeld te geven van de handelsbeweging van dat land, dat zoo zeer onze aandacht trekt en, wegens de taak van beschaving die Nederland daar op zich genomen heeft, ook zoo zeer onze aandacht waardig is, laten wij hier een opgave van den in- en uitvoer naar Poeloe Penang en de Atjehsche havens volgen.

Invoer te Penang uit Atjehsche havens in 1874:

Benzoin	320	picols.	Katoen (ruwe)	150	picols.
Betelnoten	114,843	„	Koffie	5	„
Bijenwas	24	„	Matten (leg-)	479½	corgies.

Foelie	$18^1/_2$	„	Notenmuskaat	130	picols.
Geiten	47	stuks.	Paarden	48	stuks.
Gingelzaad	20	picols.	Peper	96358	picols.
Gom-élastiek	25	„	Petten (Inlandsche)	3	corgies.
Gutta-pertja	8	„	Rottan	250	picols.
Huiden	2203	stuks.	Slijpsteenen	461	stuks.
Ivoor	$3^1/_2$	picols.	Vogelnesten	$^1/_2$	picol.
Kamfer (Baros).	$1^1/_2$	„			

Uitvoer uit Poeloe Penang naar Atjehsche havens in 1874:

Laken en lijnw.	39726	corgies.	Aarden vaatwerk	183	stuks.
Suiker (moscor.)	1212	picols.	Zeep	2	balen.
Gouddraad	503	katties.	Schoppen	23	bossen.
Hard brood (bes.)	127	picols.	Leedige flesschen	2	manden.
Rijst	1201	kojangs.	Houten bakken	17	stuks.
Zouten visch	11913	picols.	Thee	16	kisten.
Koperen vaatw.	$13^1/_2$	„	Koperwerk	13	picols.
Garens	11720	℔	Scharen	80,000	stuks.
Opium	528	kisten.	Boombast	464	picols.
Kerrie kruiden	1652	picols.	Dammar	50	„
Diverse kramer.	859	kisten.	Chineesche muilen	25	„
	70	pakken.	Hammen	1	„
	10	balen.	Speelkaarten	110	balen.
	57	bossen.	Waaiers	1000	stuks.
	45	corgies.	Goeniezakken	4000	„
Koperwerken	$10^1/_2$	picols.	Koord	2	bossen.
Lakwerken	$94^1/_2$	„	Edele steenen v. gering soort.	2000	stuks.
Kruidnagel	23	„			
Arabische boeken	$1^1/_2$	corg.	Leedige doozen	2529	„
Spiegels	787	dozijn.	Lijm	101	picols.
Lucifers	95	pakken.	Balken	150	stuks.
IJzerwerk	2050	corgies.	Planken	4511	„
IJzeren pannen	850	stuks.	Klappaolie	116	picols.
Gambier	238	picols.	Papier	4	kisten en
Bladgoud	4596	boeken.		214	riemen.
Medicijnen	41	picols.	Pajongs	1550	stuks.
Hoofddeksels	1610	dozijn.	Benzoin	26	picols.
Dadels	1940	picols.	Dakpannen	30,000	stuks.
Tabak	974	„	Zout	318	kojangs.
Wijn	852	dozijn.	Aardenwerken	11600	stuks.

Lood	1028	picols.	Spijkers	130	picols.
Groenten	70	"	Staal	20	vaatjes
Boter	3	potten.		en 125	picols.
Cigaren	12	kisten.	Klappanoten	11150	stuks.
Diverse provisien	77	picols.	IJzeren landb.-	2359	picols en
id.	25	kisten.	gereedschappen	142	corgies.

Het bovenstaande is de in- en uitvoer tusschen Poeloe Penang en de Atjehsche havens. Er is buitendien ook nog vervoer van en naar Singapore, het Maleische schiereiland, de havens ter Westkust van Sumatra, ten Zuiden van Troemon en eenige havens van Britsch-Indië, zooals Koromandel en andere.

Wat Groot-Atjeh zelf opbrengt is weinig bekend; het schijnt zich te bepalen tot weinig peper, klappa- en betelnoten, boschproducten en huiden. De peper is echter geen product van de drie Sagies, maar van naburige staatjes aan de Westkust, die te ongunstig gelegen zijn, om een eigen haven te hebben, zooals Lepong Loòng, Kloewang en wellicht andere. Als eenmaal de rust te Groot-Atjeh gevestigd is en er zich handelaren zullen hebben nedergezet, zal het vermoedelijk de stapelplaats worden van al de peper die aan de Westkust geteeld wordt. De sultan genoot van den uitvoer van peper een recht van 1¹/₄ dollar per picol, van de huiden een halve dollar per stuk, van klappa- en betelnoten een halve dollar per picol. De artikelen van invoer waren lijnwaden, gemanufacteerde stoffen, kramerijen, opium, gedroogde visch, tabak, rijst, padi, paarden, runderen, geiten. Van de opium werd een recht geheven van 30 dollars per kist, van gedroogde visch, wanneer die van de Maldiven afkomstig was, welke een hoogere waarde heeft dan andere, 7 dollars per picol, van tabak 2 tot 11 dollars per mand naar gelang der waarde en herkomst, van rijst 2 dollars per kojang en van padi de helft, van paarden, runderen één dollar per stuk, van ongenoemde voorwerpen 5 pCt. ad valorum.

Uit het feit dat de inkomsten die de sultan trok niet hooger dan 20,000 tot 25,000 dollars geschat worden is af te leiden, dat de handelsbeweging niet groot kan geweest zijn. Men zou genegen zijn die schatting voor te laag te houden, als men bedenkt dat door Chineezen te Poeloe Penang aan den radja van Edi 50,000 dollars 's jaars geboden zijn voor den afstand van zijn recht op den in- en uitvoer te Edi en klein Pedowa. Maar Edi heeft met zijn onderhoorigheden aanzienlijke peperaanplantingen die

de drie Sagies niet bezitten en men weet bovendien, dat de Chineezen, die goede rekenmeesters zijn, zich niet licht laten tekort doen en niet zelden voor de pacht van een recht meer betalen dan hij waard is, omdat zij zich door den handel op andere wijze weten schadeloos te stellen.

Reis van Intje Nanggoeng naar de Aroe-eilanden en zijne ontmoeting met den natuuronderzoeker A. R. Wallace [1]).

Toen de goede moeson was aangebroken, zeilden wij van Banda naar de Aroe-eilanden, met het voornemen op de Kei-eilanden aan te gaan. Na eenige dagen reis waren wij dicht bij Kei. De wind was gaan liggen en wij riepen derhalve de hulp in der bewoners, die met verschillende prauwen naar buiten kwamen [2]), terwijl de tifa, gong en gamelan bespeeld werden om bij het roeien slag te houden. Dit is oorzaak, dat zij zich niet vermoeid gevoelden. Vervolgens brachten zij onze prauw tusschen de riffen door naar de reede. Daarna kregen zij arak en tabak, zooveel zij maar billijkerwijs verlangden, zooals dat de gewoonte is als men in die negorij komt. Wij zagen nu dat de handelaren goedé-

---

[1]) Intje Nanggoeng, tegenwoordig schrijver op het bureau voor inlandsche zaken te Makasar, heeft een verhaal opgesteld van zijne reizen naar Java, Borneo, Soembawa, Banda, enz. en ook naar de Aroe-eilanden, welk verhaal voor gouvernementsrekening ter landsdrukkerij zal worden uitgegeven, en voor de inlandsche scholen een goed en onderhoudend leesboek is. De omstandigheid, dat de Aroe-eilanden betrekkelijk nog weinig bekend zijn, en dus eene beoordeeling van een zuiver inlandsch standpunt zeker hare waarde heeft, en de ontmoeting van den schrijver met den natuuronderzoeker Wallace noopten mij zijne beschrijving dier eilanden in het Hollandsch te vertalen, met het doel, hoezeer dan ook in geringe mate, die als aanvulling te doen strekken van hetgeen de heeren Bosscher, Rosenberg en Wallace daaromtrent mededeelen.

[2]) Vgl. Wallace, Insulinde, vertaald door Prof. Veth, blz. 188.

ren tegen goederen inruilden, daar op Aroe en Nieuw-Guinea volstrekt geen geld gebezigd wordt [1]).

Te Kei is veel hout en de bewoners vervaardigen prauwen, balken en planken, die zeer gering in prijs zijn. Al de prauwen die de Aroeërs gebruiken zijn te Kei gemaakt: vele worden ook naar elders gevoerd, als naar Gorom [2]), Ceram, Ambon, Makasar, Ternate, enz. Daarom gaan de handelaren voor Aroe dikwerf te Kei aan, om prauwen te koopen ten gebruike bij het handeldrijven op den Achterwal, want de prauwen van Makasar kunnen daar niet gebezigd worden, daar zij bij aankomst te Aroe, als de lading gelost is, op het strand worden getrokken.

Het voedsel van de bewoners der Aroe- en Kei-eilanden bestaat enkel uit sagoe, want zij kunnen geen padie verbouwen: eerst als de handelaren aldaar komen, krijgen zij rijst, maar die eten zij slechts als versnapering. Hoeveel rijst zij ook eten, als zij nog geen sagoe genuttigd hebben, zeggen zij, dat zij niet verzadigd zijn [3]).

Nadat de djoengkoe, die wij te Kei kochten, was afgewerkt, zeilden wij door naar Aroe. Na één nacht reis kwamen wij aldaar aan en ankerden in de haven van Doboe [4]), want daar is de verzamelplaats van al de handelaren. Wij brachten toen een gedeelte der goederen over in de djoengkoe [5]), en droegen aan 2 of 3 toekang petak [6]) op om daarmede op reis te gaan. Aan den Achterwal gekomen wordt een toekang petak achtergelaten te Mariri, een tweede te Djorosiang [7]) en een derde te Watoelei, terwijl elk eenige goederen onder zijne bewaring heeft, waarna de djoengkoe naar Doboe terugkeert.

Toen onze woning te Doboe gereed was, werd die door den

---

1) Vgl. Insulinde, II, blz. 204.

2) Dit en niet Goram is de ware naam.

3) Dit zeggen de bewoners van Ambon, Ceram en de Oeliasers ook; die het kunnen betalen zullen wel rijst eten, maar toch altijd hun maal met sagoe eindigen.

4) Door de Hollanders Dobo en Dobbo geschreven, door de inlanders Doboe uitgesproken. Volgens den heer Bosscher is dit de eenige goede reede (T. Bat. Gen. II blz. 351).

5) Vgl. Tijdv. Bat. Gen. II, 340.

6) Dit zijn personen, die eenige goederen meêkrijgen om die van de hand te zetten (z. o. Tijdv. Bat. Gen. II blz. 369).

7) Djorosiang en ook het later genoemde Koemoel zijn Alfoersche negorijen op Watoelei (Tijdv. Bat. Gen. I, blz. 324).

nachoda en den schrijver betrokken, en al de handelsgoederen daarheen gebracht. Daarop ging de nachoda of een toekang petak op reis en alle negorijen rond, waar duikers zijn, die parelschelpen en tripang zoeken. De goederen worden alsdan ingeruild tegen parelen, tripang, vogelnestjes, paradijsvogels en karet [1]).

De gewoonte der handelaars aldaar brengt mede, dat zij, al hebben zij ook vele goederen ter inruiling, over dag in geen geval handel willen drijven, maar eerst als het nacht is daartoe werkelijk overgaan. Al sliepen wij ook om 1, 2, 3 of 4 uur, dan maakten zij ons wakker, zeggende: „Hé, nachoda, sta op! Komt „gij om te slapen of zoekt gij parelen? Sta op, om het over den „prijs eens te worden, maar geef vooraf een flesch arak! Laten „wij eerst drinken en dan handelen!"

Wanneer zij zich derwijze gedragen, dan kunnen wij dat volstrekt niet kwalijk nemen, maar het is integendeel een reden, om ons te verheugen, want het is een bewijs, dat zij veel parelschelpen hebben gekregen. Men kan gerust om niets een paar flesschen arak geven, later krijgt men die wel terug. De Aroeërs zijn dol op arak; als er 4 of 5 menschen bijeen zijn, dan moet er een kelder klaar staan, d. i. 15 flesschen, en dan wordt er dag en nacht gedronken, zoowel door mannen, vrouwen als kinderen [2]).

Is een kelder op, dan koopen zij een andere, terwijl zij de gendang, gong en gamelan bespelen en geweren afschieten. Bij zoodanig feest worden borden en kommen op de steenen stuk gegooid en met de wapenen in de hand dansen uitgevoerd (balenggo of bertandak).

Zij drinken arak tot ze dronken zijn, maar men kan er staat op maken, dat zij niemand dan hun eigen volk leed zullen doen, en evenmin de handelaren. Dat drinken duurt tot 4 à 5 dagen en houdt dan eerst op.

Komt er iemand te sterven, zoo is er nog grooter feest. Zij leggen het lijk op een bamboezen rustbank en plaatsen daaronder een kom, waarin het bloed en ander vocht neërdruipt; van

---

[1]) De schrijver noemt dit sisik, dat te Makasar meer bijzonder de schub van den karetschildpad beteekent (zie Dr. Matthes woordenboek sub sissi). In de Molukken heet karet Koelit toetoeroega, en de soort schildpad, die het oplevert, toetoeroega sisir.

[2]) Vgl. Insulinde, II, blz. 253.

tijd tot tijd nemen zij een stuk sagoe, dat zij met dit vocht eten[1]). Al is de persoon ook eenige dagen dood, ze begraven hem niet, vóór dat alle familieleden het lijk zijn komen zien; komen deze van andere plaatsen, dan wachten zij tot allen bijeen zijn, al gaat het ook in ontbinding over. Zij blijven dan te samen eten en drinken.

Breekt hun tijd echter aan, dan werken zij goed door. Als zij in water van 8 à 9 vademen diepte duiken, dan kunnen zij een kwartier onder water blijven, en bij het naar boven komen stroomt het bloed uit neus en ooren. Met de hand het haar opwaarts houdende, stapelen zij de verkregen schelpen in de aldus gevormde holte van den elleboog op, gewoonlijk 4 à 5 stuks, en nemen er een in de andere hand om die als roeispaan te gebruiken bij het naar boven stijgen.

Zijn zij gelukkig, dan kunnen zij met eenmaal te duiken paarlemoer krijgen tot een gewicht aan 20 katies, waarvan de waarde op *f* 12 kan gesteld worden [2]). Deze gekregen hebbende scheiden zij met duiken uit.

De parelen [3]) zitten op twee plaatsen, of in het dier, of aan de binnenzijde der schelp. Die in het dier zitten zijn klein, de grootste als een peperkorrel: de andere zijn grooter. Heeft de schelp den vorm van een kogel, die in tweeën gedeeld is, dan is dit een teeken, dat er zich een parel in bevindt. Bij het openbreken vindt men er zeker een als een peperkorrel. De waarde der parelen, die de grootte van een kogel hebben, is 500 tot 600 gulden, als zij nl. gaaf rond en helder glanzend zijn.

Voor hunne woningen gebruiken zij slechts vier stijlen; het dak is van sagoebladeren [4]). Over geheel Aroe komt dat zoo wat overeen. Zij wonen gaarne op hooge rotsen [5]) en bezigen tot trap een boomstam van 5 à 6 el lengte.

---

[1]) Dit zal wel bij de Alfoeren zoo plaats vinden. Wallace, die (Dl. II blz. 304) eene begrafenis onder de Mohamedaansche ingezetenen beschrijft, spreekt er ten minste niet van. Evenmin is daarvan gewag gemaakt door den heer Bosscher, die toch in het T. Bat. Gen., II blz. 363, nog al uitvoerig over dit punt spreekt.

[2]) Volgens anderen rekenen zij *f* 1 per katie. (Paarlemoer heet in de Molukken kéran.)

[3]) De parelen worden moestika genoemd.

[4]) Vgl. Insulinde, II, blz. 198.

[5]) Vgl. Tijdsch. Bat. Gen. II, blz. 354.

Ik vroeg eens aan een Aroeër: „Waarom eet gij het vet van uwe overleden betrekkingen, en waarom slaat gij daarbij op gendang en gong, als menschen die vroolijk zijn?" Hij antwoordde daarop: „Hiervoor bestaan zes redenen: 1º. wij eten het ten bewijze, dat wij eendrachtig zijn in de negorij; 2º. dat de een oprecht is jegens den ander; 3º. dat wij later onder ons volk geen schandelijke praatjes over den doode uitstrooien; 4º. dat hij gelukkkig ontkomen is aan de gevaren der zeegewrochten, en wij vertrouwen evenzoo door de goden te zullen begunstigd worden; 5º. dat wij alle misslagen van ganscher harte vergeven; en 6º. dat wij ons verheugen, opdat ook in het graf vreugde heersche!"

Een tweede vraag was: „Waarom, als gij bij het duiken vele schelpen hebt gekregen, keert gij dan terug naar de plaats, waar gij den laatsten nacht hebt geslapen?" Zij antwoordden: „Deze goede gewoonte brengt ons allerlei voordeel en rijkdom aan, want keeren wij terug naar onze laatste slaapplaats, dan krijgen wij wellicht nog eens dezelfde voordeelen, en derhalve wordt die plaats door ons als eene gelukkige plaats beschouwd, valt het ons tegen, dan gaan wij naar eene andere plaats; en zoo heeft ook degene, die er eene gewoonte van maakt op slechte plaatsen te verblijven, veel moeite zich daarvan te onthouden. Daarom moeten wij ons gewennen voortdurend het goede te betrachten en verre te blijven van het kwade!"

Op eene derde vraag: „Waarom, als gij parelschelpen krijgt, behoudt gij slechts de schelp en werpt het dier weg, want ik geloof dat dit zeer goed eetbaar is?" antwoordden zij: „Ja, vriend, dat is wel waar, maar ons is door de goden aangewezen, dat ons voordeel in het diepe zeewater gelegen is, en het is nu eenmaal een gebruik, dat het bovenste gedeelte niet mag gegeten worden: daarom houden wij er ons aan." [1])

De goederen, die zij daar op prijs stellen, zijn: gouden slangen, kleine gongs, lela's en ivoor of olifantstanden, die zoowat een vadem lang zijn.

Zij hebben een leelijk voorkomen en zijn donkerkleurig [2]); de

---

[1]) Volgens den heer Bosscher (Tijds. Bat. Gen. Dl. II, blz. 350) wordt de pareloester door de bevolking gegeten en zelfs als een lekkernij beschouwd.

[2]) Vgl. Insulinde II, blz. 196.

mannen dragen de tjidaks en de vrouwen iets als een rijstzak [1]), of wel zij hangen zich een lapje aan van een span in het vierkant om de schaamdeelen te bedekken: hunne zeden en gewoonten echter zijn zeer goed en zij hebben op geheel Aroe veel voor elkaar over. Hebben zij met landgenooten of handelaren oneenigheid, dan zullen zij niet toegeven, maar blijven soms een tot twee jaren lang vijandig gezind en beoorlogen elkaar dikwijls, ofschoon zij dood ongelukkig zijn, als er iemand in den strijd om het leven komt.

Eens gebeurde het, terwijl ik mij op de reede van Djorosiang in mijne djoengkoe bevond, dat de bewoners der negorij Koemoel met eenige prauwen die negorij kwamen overvallen. Zij daagden op om hunne vijanden het hoofd te bieden. Bij laag water vochten zij op de riffen, zonder dat er een geweerschot viel, en alleen de zwaarden en lansen schitterden in de zonnestralen. Ieder bracht vier vlaggen mede. Daarop vielen zij elkander aan, en brulden als het water, waarvan de golven tegen den voet der rotsen sloegen, en vijand of tegenstander waren niet meer te onderkennen. Het was zeer verwonderlijk om aan te zien. Van den vroegen ochtend tot den middag vielen zij elkaar onophoudelijk aan, en niemand werd gedood of gewond door de wapenen, die alleen de rots troffen. Daarom ben ik van oordeel, dat zij jegens elkaar welgezind zijn [2]).

Nadat ik eenige dagen met de djoengkoe op den Achterwal had handel gedreven, keerde ik terug naar Doboe, want ik wisselde met den nachoda af om goederen aan- en af te voeren, en mijn oudste broer, de schrijver, bleef te Doboe om op de goederen te passen.

Te Doboe aangekomen werd de lading gelost, bestaande uit paarlemoer, tripang, karet, vogelnestjes en paradijsvogels, en ik kreeg wat rust en bleef te Doboe achter, terwijl de nachoda mij verving.

Op dien tijd kwam te Aroe een Engelschman, die zich uitsluitend bezig hield met dag aan dag allerlei soorten van dieren te vangen, als kapellen, vogels, enz. die hij verzamelde. Als hij

---

[1]) Vgl. Insulinde, II, blz. 253. De heer Bosscher spreekt van een matten zak (T. Bat. Gen. II blz. 359).

[2]) Dit is ook het oordeel van den heer Bosscher, zie T. Bat. Gen. Dl. II. blz. 357.

vlinders kreeg, stak hij die door met een naald, die in een doos bevestigd werd, en legde ze te drogen. Kreeg hij vogels, dan werd de huid afgestroopt en zorg gedragen dat geen veertje verkleurde, dan deed hij daar wat in en naaide ze weer dicht in de gedaante van een levenden vogel, en droogde dien in de zon.

Op zekeren dag vroeg ik hem: „Mijnheer, neem me niet kwalijk, want ik wil u iets vragen! Ik ben zeer begaan met den toestand dezer dieren, want naar mijn oordeel hebben zij hoegenaamd geen kwaad gedaan of iets vernield wat ons nuttig was, maar zoeken zij hun eigen voedsel. Wat is toch uwe bedoeling met het verzamelen van die vogels?"

Hij antwoordde: „Wat gij zegt is juist; als ik iets vernietig, dat de Almachtige geschapen heeft, en dit zonder noodzaak of zonder er nut van te hebben, dan heet zulks hoogmoed, en deze is de grootste aller zonden. Het is echter niet het doel om zoo maar allerlei soorten van diertjes bijeen te brengen, wier gedaante bevallig en kleur schoon is, want God heeft deze geschapen om aan de menschen tot voorbeeld te dienen. Hij toch, die eenig werk verricht en zich niet spiegelt aan de daden der opperste Godheid, is onwetend. B. v. een arme wil zich gelijkstellen met een aanzienlijk persoon, een soldaat met een generaal, dan is zulks een dwalende kunde, en hij kan voor zich de achterdocht niet ontgaan. Want zelden wordt iemand aangetroffen, die iets kan daarstellen, alleen met de gunst van zijn Heer, zooals wat met het oog aanschouwd wordt aan mijn gemoed later in den droom wordt geopenbaard, om een voorbeeld te nemen aan de verrichtingen van den eenigen God, of in het hart te overwegen en dan uit te voeren. Weet dat die kennis niet verre van u is: de schaduw er van is in uw oog om een afdruk te worden van schoonen vorm. Daarom moeten allen, die de wetenschap najagen, hunne oogen openen, om de voorbeelden te zien, die God en zijn profeet hebben daargesteld!"

Na een verblijf van zeven maanden keerde de schrijver naar Makasar terug.

DE C.

Herinneringen aan mijne laatste inspectiereis over de geniewerken in de derde militaire afdeeling op Java in 1836 [1].

Op mijn verschillende tochten door de derde militaire afdeeling was het mij treffend voorgekomen, dat een berg, die men, op reis naar Banjoewangi, van Soemberwaroe tot Badjoolmatti — een afstand van elf palen — van het zuid-westen om de zuid tot het zuid-oosten te paard omrijden moet, al naar de plaatselijke omstandigheden van waar men hem aanschouwt, drie onderscheidene namen draagt. Uit zee gezien, vertoont die berg zich op den hoek of kaap Sedanne en wordt berg Sedanne genoemd. Van Badjoolmatti ziet hij er uit als gescarifieerd door kloven van zeer diepe en onbeklimbare ravijnen; daarom noemt het volk hem Goenoeng Baloran, van b a l o r a n, bergkloven. Vlak bij Soemberwaroe bestaat een mislukt gegraven meer, regenbak of reservoir en bekomt de berg den naam van Telaga Oeroen, van t e l a g a, kunstmatig meer en o e r o e n, mislukt of vroeger bestaan hebbende.

Over den laatsten naam met een inlandsch hoofd sprekende, bracht deze mij ter plaatse waar het meer gelegen is. Het moest in den voortijd door het volk aan den voet des bergs gegraven zijn geweest, blijkbaar met het doel om het van den berg afstroomende regenwater op te vangen. Onwillekeurig rees bij mij de vraag op met welk oogmerk heeft dat volk zulk een reuzenwerk gemaakt? In aanmerking genomen de onbeduidende werk-

---

[1]) Vervolg en slot van de Mei-aflevering, blz. 337.

tuigen, waarvan zij zich hebben moeten bedienen, daar zij geen kennis hadden van onze meer geschikte werktuigen: houweelen, koevoeten, schoppen, spaden, enz., en zij dus de aarde met hunne gebrekkige patjols hebben moeten loswerken en die met hunne bloote handen of wellicht met even gebrekkige korfjes wegruimen, dan moet men aannemen, dat om dergelijke werken uit te voeren, duizenden menschenhanden vereischt werden. Voorwaar, een reuzenwerk! Wanneer men verder de aandacht vestigt op de omstreken, dan bespeurt men, dat in de nabijheid, heinde en verre, geen genoegzaam drinkwater te vinden is voor de behoefte eener talrijke bevolking en haren veestapel, daar de nabij Soemberwaroe vlietende beek daartoe geheel onvoldoende is. Moet hieruit niet volgen, dat voorheen deze geheele landstreek een sterke landbouwbevolking moet gehad hebben, die het reuzenwerk volbracht om zich van het zoo noodzakelijk drinkwater te voorzien?

Deze overweging leidde mijn aandacht over de geheele residentie Banjoewangi. Wat is de oorzaak van het verval en den achteruitgang van deze eenmaal volkrijke en bloeiende landstreek, die tegenwoordig zoo zwak bevolkt is, dat de bewoners niet eens, over een afstand van elf palen, den postweg kunnen onderhouden zoodanig dat men hem met wagens kan berijden? Op onderscheidene plaatsen in de residentie, tot zelfs in het zware bosch van Matjan Poetih (de blanke tijger), treft men nog sporen aan van een voormalige sterke bevolking: overblijfselen van sawavelden met hunne galangan's en van waterleidingen, een overtuigend bewijs van het voormalig bestaan eener welvarende nijvere landhuishoudelijke bevolking, die de zeer vruchtbare landstreek langs de Zuidkust tot aan het eiland Noessa Barong moet hebben bewoond. Waar is die bevolking of liever waar zijn hare nakomelingen gebleven?

Het verdwijnen van dat volk is te wijten aan den vernielenden oorlog, onder het bestuur der vaderen, onder de Edele Oost-Indische Compagnie, bij overlevering onder het volk bekend onder den naam van P r a n g B l a m b a n g a n, in het midden van de vorige eeuw gevoerd, toen de overwonnelingen onmeedoogend over de kling werden gejaagd en zij, die den dood ontkwamen, als wilde dieren werden opgevangen en voor des Edele Compagnie's slaven naar hare verschillende bezittingen gezonden en verkocht.

In mijn kindsche jaren bestonden alhier nog onder de Chineesche en Europeesche ingezetenen zoogenaamde pandelingslaven van Blambangan, waarschijnlijk afstammelingen van de in den oorlog der vorige eeuw prijsgemaakte menschen, en zeer aannemelijk is het, dat de naam van Matjan Poetih (blanke tijger of monster) hieruit is ontstaan dat op de daarmede bedoelde plek het hoofdkwartier was gevestigd van den kommandant der expeditie. Toen ik in 1837 mijn pensioen verkregen had, vestigde ik mij in het binnenland van Pasoeroean. Aldaar trof ik nu en dan kleine zwervende benden, bij het volk bekend onder den naam van Orang Noessa, die zich aan geen vast verblijf hielden. Zij moesten oorspronkelijke afstammeliugen wezen uit vluchtelingen van het eiland Noessa Barong. Zij leefden bij horden, geïsoleerd van het andere volk, met 't welk zij in geen aanraking komen wilden, als zijnde naar hunne denkbeelden afstammelingen der werktuigen van de Oost-Indische Compagnie, waarmede deze hun vaderland en volksbestaan vernielden, terwijl hun vaderen alleen den dood en gevangenschap ontkwamen, door de vlucht te nemen naar woeste, ontoegankelijke bosschen. Onder hen bestond nog de overlevering van dien verdelgingsoorlog en met afschuw noemden zij den naam van kapitein Djagger als den vernielenden duivel. Onderling waren die horden zeer vreedzaam; zij vestigden zich slechts tijdelijk in eenzame oorden, sloegen daar hunne schamele hutten op en bleven rustig tot hen het een of ander onheil overkwam zooals epidemiën, brand, misgewas of ketjoepartijen hen verontrustten. Alsdan verlieten zij hunne hutten, zochten, zoover mogelijk van hunne verlaten verblijfplaatsen verwijderd, een ander oord om zich weder tijdelijk te vestigen. Zóó hadden deze rampzaligen rondgezwerfd, sedert hunne voorouders uit hun vaderland werden verdreven, dus sedert ongeveer anderhalve eeuw en dit hadden zij te danken aan onze vaderen van de Edele Oost-Indische Compagnie! Aan de waarheid hiervan kan onmogelijk getwijfeld worden, omdat ik de volksoverleveringen heb uit verschillende verhalen dier zwervende horden, die, wat de hoofdzaak betreft, zeer goed overeenstemmen.

Ziehier een ander overtuigend bewijs van de wreedheden onzer vaderen der Edele Oost-Indische Compagnie: Het was in het begin dezer eeuw, ongeveer in 1804. Ik was toen negen jaren oud en weet mij nu nog zeer goed te herinneren wat des-

tijds mijn aandacht en gevoel bijzonder getroffen heeft. Er brak een opstand uit in het binnenland van Pekalongan. De Compagnie zond een expeditie derwaarts. Al degenen die zich niet wilden onderwerpen, werden over de kling gejaagd. De gevangenen werden als wilde dieren, gevleugeld herwaarts (Samarang) gevoerd. De eenige gevangenis, die toenmaals bestond was het oude stadhuis, welk gebouw in 1806 werd weggebroken, nadat een andere nieuwe gevangenis (stadhuis) afgebouwd was, die weer later afbrandde. Men kan zich van de beknoptheid van dat gebouw overtuigen, als men het nog heden ten dage open erf opneemt, dat, slechts door een muurtje afgescheiden, ligt aan de oostzijde van de Oude Stadhuisstraat, vlak over den hoek van de Korte Ademstraat. Het gebouw dat daar in 1804 stond bevatte de rechts- en politiezalen met de destijds eenige gevangenhokken. Alle gevangenen, ook de krijgsgevangenen werden, daar in die benauwde hokken gestopt. Uit gebrek aan luchtzuivering ontstond onder de gevangenen een epidemie, waaraan velen bezweken. Uit voorzorg dat de ziekte de stad niet zou verpesten, moesten de hokken zoo spoedig mogelijk worden opgeruimd. Waar moesten ze met de ongelukkigen heen? De Kaap de Goede Hoop en Ceilon, waarheen vroeger de gevangenen gevoerd en als slaven verkocht werden, waren in het bezit der Engelschen! De gevangenen werden toen alle ochtenden om 6 ure, aan de handen geboeid en onder geleide van gerechtsdienaren, door de stad rondgeleid, terwijl de hokken werden gereinigd. Meermalen heb ik, in mijn kindsche jaren, met leede oogen die ongelukkigen voor ons huis zien passeeren. De stad, destijds nog door een walmuur ingesloten zijnde, werden de stadspoorten gesloten gehouden terwijl een kompagnie dragonders met ontbloote zwaarden de stad doorkruisten, tot 7 ure, waarna de gevangenen weder in de hokken werden gestopt en de stadspoorten geopend werden. Ten einde de gevangenhokken spoedig op te ruimen, werd alle zaterdagen zoo het heette rechterlijke executie gehouden en werden, na rechterlijke vonnissen, de ter dood veroordeelden door galg en radbraken afgemaakt. Aan geeselingen en brandmerken was mede geen gebrek. De krijgsgevangenen werden ter strafplaats geleid bij het schavot, met geeseling en kettingslag gestraft en verder naar verschillende verwijderde residentiën gebannen. De straf van kettingslag is tegenwoordig niet meer bekend. Zij bestond hierin dat de veroordeelden twee aan

twee aan scheenen en boven de enkels met zware ijzeren ketens van twee ellen lang, aan elkander werden geklonken.

Zóó handelden onze vaderen van de voormalige Edele Oost-Indische Compagnie! Laat ons thans zien hoe de onzen in latere, meer verlichte tijden gehandeld hebben, sedert de herstelling in 1816 van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel.

De eerste uitzending uit Nederland kwam te Batavia aan in 1816. Daarmede kregen wij niet alleen militairen, maar ook een legio ambtenaren van de eerste, tweede en derde klasse, lett. *a* en *b*. Ik kan mij over de ambtenaren niet uitlaten; zelf militair zijnde, kwam ik te weinig met hen in aanraking om een oordeel te kunnen vellen over hun gehalte, en bepaal mij dus slechts tot de militairen. Van dezen hadden alle officieren het gevecht van Meester Cornelis, den Russischen veldtocht, den slag van Waterloo bijgewoond. Tot zooverre uitmuntend! Maar wat deed het ministerie in Nederland? „Alle voor het leger aldaar onbruikbare officieren werden naar Indië overgeplaatst tot zij niets meer van dat gespuis over hadden." Ik behoef dus niet te zeggen welke sujetten daaronder waren. Men herinnere zich slechts hetgeen ik vroeger heb geschreven, in het laatste gedeelte mijner beschouwingen over Palembang van 1809 tot 1819, over het bouwen van het fort te Toëboeali.

Eindelijk was het leger in Nederland van dat gespuis gezuiverd. Waarmede werden daarna de vacatures alhier vervuld? De militaire school te Delft gaf nog niets. Die van hier nog in haar geboorte, kon ook niet voldoen; maar ook deze werd, ten behoeve van Neêrlands schatkist, uit bezuiniging, gesupprimeerd. Men was dus genoodzaakt, ter vervulling van officiers-vacatures, onderofficieren uit de korpsen te nemen. Als er een slechts lezen en schrijven kon en wat cijferen, als hij dan de reglementaire soldaten- en peletonschool van buiten kon, dan werd hij, bij het zoogenaamde examen, opperbest gekeurd om tot tweede luitenant bij de infanterie te worden bevorderd. Men had geen andere keus. Later, nog in 1838, kon men uit de onder-officieren geen geschikte sujetten vinden om de betrekkingen van fourier of sergeant-majoor te vervullen, hetgeen aanleiding gaf tot de oprichting der pupillenschool van Gombong. Op herhaalde en dringende voordracht van den overste von Lutzow, werd eindelijk aan deze vergund om een dergelijke school in het kam-

pement van Kedong Kebo tot stand te brengen; maar vooral moest het zonder bezwaar van 's lands schatkist geschieden. De overste von Lutzow begon met de soldatenkinderen en bestreed de eerste, onvermijdelijke kosten uit het militaire kantine-fonds. Toen de school opnam en daaruit de plaatsen van fourier en sergeant-majoor bij de korpsen konden worden vervuld, zonder den lande eenige pecunieele offers te kosten, toen eerst werd aan de zaak eenige uitbreiding van gouvernementswege gegeven en de pupillenschool te Gombong gevestigd, maar daarbij steeds strenge zuinigheid boven het nut gesteld, hetwelk de overste van Lutzow beoogde.

Tot suppletie van ons leger kregen wij het uitschot van alle Europeesche natiën, ja zelfs bekende Fransche deserteurs. In 1820 deserteerden uit dat gespuis twaalf man met geweer en wapens om zich, zooals zij zelve na arrestatie verklaarden, bij de insurgenten aan te sluiten, die we echter niet op Java hadden. Zij werden op de overvaart van de Tjiliwong, op den weg naar Buitenzorg gearresteerd, bij welke gelegenheid drie van de twaalf in de rivier verdronken. De negen gearresteerden, bij vonnis van den krijgsraad tot de galg veroordeeld, werden te Weltevreden geëxecuteerd.

Als of het niet genoeg was ons Indisch leger met Fransche deserteurs te verpesten, werden nog, gedurende den oorlog in Midden-Java, in Nederland de gevangenissen opgeruimd en de gevangenen de keus gelaten hun straftijd in de gevangenis of als soldaat zonder handgeld in Indië uit te dienen. Het spreekt van zelf, dat zij het laatste verkozen. Zoo kregen wij spitsboeven in onze gelederen. Het treurigste was dat die maatregel hier nog als een wijze daad van den minister werd uitgekreten, omdat daardoor de Nederlandsche schatkist werd verlost van het onderhoud der gevangenen, handgeld werd uitgespaard en goedkoop soldaten aan Java werden bezorgd.

Twee majoors, uit die presentkaasjes, ons uit Nederland gezonden, heb ik gekend. De eene, v. H., militair kommandant te Muntok, werd in 1820 schuldig verklaard de oorzaak te zijn geweest van een voorbedachten moord, door het Hoog Gerechtshof veroordeeld tot de galg en te Weltevreden geëxecuteerd; de andere, D. W., kommandant te Malakka, had aldaar verboden omgang met de echtgenoote van een hem ondergeschikt kapitein. Hij strafte deze, onder een gezocht voorwendsel, met provoost-

arrest om bij zijn vrouw des te vrijer spel te hebben. Na expiratie van zijn straf, wendde de kapitein zich tot het militair departement en vorderde krijgsraad. Beiden werden toen voor den krijgsraad te Weltevreden ontboden; de majoor werd gecasseerd wegens misbruik van gezag met verzwarende omstandigheden en als dekpassagier naar Nederland teruggezonden, terwijl de raad van justitie het huwelijk ontbond van den kapitein en diens echtgenoote mede naar Nederland werd geëxpedieerd. Daar het Nederlandsch-Indisch leger met zulke sujetten opgescheept was, moet het niet bevreemden, dat destijds de militaire stand bij het publiek zeer in minachting was gevallen, en dat alles ten voordeele van het moederland!

Hoe handelden wijders de onzen in den oorlog van Java van 1825 tot 1830? Niettegenstaande Zijne Excellentie de luitenant-gouverneur-generaal de Kock, eens dat ik toevallig nabij was, zeide: „De oorlog is vernielend genoeg, dat wij het nog erger zullen maken door moorden!" werden alle door de politie aan het civiel gezag opgebrachte gevangenen, zonder vorm van proces afgemaakt, de koppen van de romp afgehouwen, deze naar de naaste rivier gesleept en daarin geworpen, en de afgehouwen koppen, op lange bamboezen staken gestoken, langs de postwegen ten toon gesteld. Ik heb meermalen met verontwaardiging die afschuwelijke tooneelen aanschouwd op den postweg tusschen Klatten en Djocdjo tot Moentila en Sentolo. Hoe verachtelijk, afschuwelijk wreed en dat door een beschaafd volk! Zouden de barbaren wel erger kunnen gehandeld hebben?

De herinnering aan de gruwelen door de onzen sedert de vroegste tijden op overwonnen vijanden gepleegd, heeft mij te ver afgeleid van mijne opmerkingen omtrent de oorzaken en gevolgen van den alles vernielenden Blanbanganschen, alias Balamboangschen oorlog. Tot mijn onderwerp terugkeerende, merk ik op, dat van den geheelen Oosthoek, van af de oostelijke grenzen, van de residentie Pasoeroean, van de noord- tot de zuidkust, om de oost tot de straat Bali, bevattende de tegenwoordige residentiën Probolingo, Bezoeki en Banjoewangi, na verloop van anderhalve eeuw, slechts de noordkust sedert de laatste jaren sterk bevolkt is door volksverhuizers uit Madura en Sumanap. De spraak der volksklassen bevestigt zulks, daar van af het zoogenaamde Blauwwater en het poststation Gratti tot Kali Tikoer, kort bij de militaire étape Soemberwaroe, het Madureesch de

heerschende spraak is. Wijders is de afdeeling Loemadjang en Bondowosso en zijn de bovenlanden van de residentiën Bezoeki en Probolingo sedert de laatste jaren redelijk bevolkt door Javaansche en Madureesche volksverhuizers, kennelijk op te merken aan den gemengden tongval, terwijl het Tengersche gebergte nog zwak bevolkt is gebleven door afstammelingen der vroegere bewoners, opmerkelijk aan den zuiveren oud-Javaanschen tongval. Daarentegen blijft Banjoewangi nog steeds zwak bevolkt en ligt de geheele Zuidkust, van de baai van Blambangan tot aan de grenzen van de tegenwoordige residentie Kediri, nog geheel woest en onbewoond, welke landstreek, vóór den vernielenden oorlog in de zeventiende eeuw, sterk bevolkt moet geweest zijn, blijkens de vele sporen van landbouwnijverheid welke thans nog zijn op te merken, niet alleen aan den Telaga Oeroeng, in het bosch van Matjan Poetih, maar op vele andere plaatsen, onder andere, in de bosschen van Tangoel, Poegir, Noessa Barong en meer wier namen mij op dit oogenblik ontschoten zijn. Vestigt men de aandacht op deze uitgestrekte, thans woest liggende, met zware bosschen begroeide landstreken, die, na voorheen in kultnur te zijn geweest, weder de nijvere menschenhanden verlangen, om tot vruchtbare landdouwen te worden herschapen en ruim twee millioen menschen zouden kunnen voeden, dan moet men treuren en zeggen: dat zijn de gevolgen van den gouddorst onzer vaderen van de Edele Oost-Indische Compagnie, die den Blambanganschen oorlog heeft veroorzaakt, en waardoor het schoone rijk van dien naam letterlijk werd vernield. Zie verder de „Reizen" van den schout-bij-nacht Stavorinus in 1774, eerste deel, blz. 100 en tweede deel, blz. 264—269.

Ook de vijfjarige oorlog van Midden-Java, 1825 tot 1830, had vernielende gevolgen. In 1830 heb ik, op bekomen last, de verschillende gedetacheerde verdedigingswerken, met name forten en bentengs, op het terrein des oorlogs geinspecteerd. Het geheele land zag er ontzettend treurig uit. De tegenwoordige residentie Djocdjokarta was in den waren zin des woords geheel verwoest. Geen bouwland was meer te onderscheiden. Alle, vóór den oorlog vruchtbare, velden stonden begroeid met hoog opgaande riet, waartusschen de dessa's als oasen in de woestijn gelegen waren. De wilde varkens kwamen niet alleen tot nabij de bentengs, maar zelfs tot de hoofdplaats Djocdjokarta. De militairen hadden niet noodig gehad zich verre van hunne kwartieren te begeven,

om op die dieren te jagen, want zij kwamen, bij het vallen van den avond, tot vlak bij de bentengs en ter hoofdplaats tot bij den zoogenaamden Wittenpaal.

De gevolgen der gepleegde verwoestingen hebben zich in het Djocdjokartasche evenwel binnen de vijf jaren na den oorlog geheel hersteld, terwijl op Blambangan, na anderhalve eeuw, nog altijd grootendeels de hand der vernieling drukt. Onwillekeurig vraagt men zich af waaraan dit contrast moet worden toegeschreven. Als men echter bekend is met de plaatselijke en met den samenloop der omstandigheden van beide landstreken, dan is de vraag ligt op te lossen.

In de eerste plaats valt het verschil van het terrein des oorlogs in 't oog. Terwijl Blambangan een uitgestrektheid had van ongeveer twee honderd en vijftig palen en twee millioen menschen kon voeden op een bodem zoo groot als de tegenwoordige residentiën Pasoeroean, Probolingo, Bezoeki met Panaroekan en Banjoewangi, beslaat in vergelijk daarmede de residentie Djocdjokarta slechts als 't ware een klein district of assistent's afdeeling van een aanzienlijk uitgestrekte residentie. Toen, in de tweede plaats, de oorlog van Midden-Java uitbrak en alle strijdbare mannen, getrouw aan hunne wettige vorsten, de wapens tegen ons opnamen, begaven de vrouwen, kinderen en oude, weerlooze mannen, die den hongersnood en andere ellenden van den oorlog ontkomen waren, zich achtervolgens buiten de grenzen naar gouvernements-landen. Diegenen hunner, die den dood ontkwamen, keerden na den oorlog naar hunne haardsteden terug en de verwoeste landstreken werden weder bevolkt en verbouwd. Wijders was de residentie Djocdjokarta omgeven door overbevolkte gewesten, uit welke velen de naar hunne haardsteden terugkeerenden volgden. Deze omstandigheden bestonden niet voor het rijk van Blambangan, terwijl na den Blambanganschen oorlog, het overblijvende, zwervende volk als wilde dieren opgevangen, buitenlands gevoerd en als slaven verkocht werd. Van deze laatste, verfoeielijke, der menschheid onteerende daden onzer vaderen van de Edele Oost-Indische Compagnie was het volk van Djocdjokarta verschoond gebleven. Het is dus wel te begrijpen, dat Midden-Java zich binnen de vijf jaren na den vernielenden oorlog heeft hersteld, terwijl de staten van Blambangan, na anderhalf eeuw, nog grootendeels onbevolkt zijn gebleven.

In mijn jeugd heb ik meermalen hooren zeggen: „De mensch vervalt meermalen van het eene uiterste tot het overdreven ander uiterste." Ook hierin ontwaar ik de waarheid dier stelling. Evenzoo afschuwelijk barbaarsch wreed de onzen, in vroegere oorlogen, de krijgsgevangenen behandelden, evenzoo overdreven humaan heeft men, blijkens de couranten, in het begin van den Atjehschen oorlog, de krijgsgevangenen niet alleen minzaam de vrijheid wedergegeven, maar hen zelfs geldelijke douceurs verleend om daarmede veilig tot de hunnen terug te keeren. Een humaniteit, die, voor zoover mij bekend is, in de geschiedenis der oorlogen van alle volken, van de vroegste tijden af, niet bekend was [1]).

Niet alleen in den oorlog, maar ook in het civiele vervalt men van het eene tot het tegenovergestelde uiterste, te weten van het overdreven misbruik der stokslagen tot de algeheele afschaffing daarvan, hetgeen ten gevolge heeft, dat de vagebonden ook overdreven brutaal worden. Wat geven onbeschaafde vagebonden om gevangenisstraffen en dwangarbeid, waar zij beter gevoed, gekleed en gehuisvest worden als wanneer zij in

---

[1]) De geachte schrijver ziet het staatkundig doel voorbij, dat met de edelmoedige behandeling der krijgsgevangenen te Atjeh werd beoogd. Ook is het onjuist, dat de geschiedenis der oorlogen in vroegere tijden geen voorbeelden oplevert van dergelijke edelmoedige daden door krijgsoversten jegens overwonnelingen. Wanneer thans de geschiedenis der ouden niet zoo erg verwaarloosd werd, zou men zich gemakkelijker herinneren b. v. de edele, staatkundige houding van Alexander in den Persischen oorlog, die van Scipio in Iberië (Spanje), en in 't algemeen de breede staatkunde welke de Romeinen volgden met vorsten en volken, die zich aan hun oppergezag onderwierpen, — en dit in tijden toen het oorlogsrecht medebracht algeheel meesterschap van den overwinnaar over den overwonneling. Wij moeten dus niet afkeuren, maar integendeel hoogelijk toejuichen, dat in Atjeh gehandeld is een beschaafd, oorlogvoerend volk ten eenenmale waardig. Wat de couranten ook gelieven te melden, met het oog op de annexatie van Groot-Atjeh, zal de edelmoedigheid van onze zijde betoond, blijken betere en spoediger vruchten op te leveren dan noodelooze gestrengheid en zeker is het, dat de nakomelingschap een ander oordeel zal vellen over den edelen en verlichten veldheer, die de uitgehongerde Atjehsche krijgsgevangenen te eten gaf en hen met een geldelijke douceur huiswaarts zond dan dat 't welk de zwervende nazaten van het Blambangansche volk over kapitein Djagger uitspreken.

DE REDACTIE.

vrijheid verkeerden, terwijl zij niet zwaarder behoeven te werken als zij zelve goedvinden, omdat hun opzichters de middelen, namelijk stokslagen, niet toepassen mogen om hen tot werken te noodzaken. Zoo gaat het ook met de volkonderdrukkende heerediensten. Van de vreeselijke overdrijving daarvan bij den vroegeren bouw der verdedigingswerken en bij de dwangkultures komt men tot de algeheele afschaffing dier diensten, door welken overdreven overgang gebrek ontstaat aan handwerkslieden, tot groot ongerief in het maatschappelijk leven. Wanneer men de heerediensten terugbracht tot hetgeen ze voorheen wares, dan zouden ze niet zwaar noch drukkend genoemd worden. Tot 1833 werden namelijk geen andere heerediensten gepresteerd dan voor het onvermijdelijk noodzakelijke, en ten publieke nutte, zooals voor het onderhouden van wegen en bruggen, alsmede voor 's lands publieke werken, in zooverre er geen genoegzame vrije arbeiders, tegen gewone dagloonen, te krijgen waren en dan nog niet meer als een tiende der werkbare mannen, niet verder dan vier palen afstand van de werkplaats verwijderd, onder genot van dagloonen gelijkstaande met de dagloonen der vrije arbeiders. Op die wijze ging het voorheen goed, zonder drukkende lasten noch bezwaren voor de bevolking, want daardoor kwamen vrije arbeiders, zooveel als ter plaatse aanwezig waren, zich vrijwillig bij de publieke werken engageeren en traden in de gelederen met de heeredienstplichtigen. Ik kan hiervan ten volle en naar waarheid getuigen, dat, gedurende de tien jaren, van 1822 tot 1833, dat ik 's lands civiele en militaire werken onder mijn directie had, ik bijzonder geriefd werd door die vrijwilligers, welke alle dagen op de werken komende, met den aard dier werken bekend werden, handiger en vlugger werken dan de heeredienstplichtigen, die dagelijks vervangen worden, met den aard van het werk onbekend zijn en wier vaak de handen verkeerd staan.

Semarang, medio februari 1875. H. W. van Waeij.

Een mislukte enquête.

DE GOUVERNEMENTS-KOFFIEKULTUUR.

Every house has a squeleton, zegt een Engelsch spreekwoord. Met nog meer recht mag dit van de volken worden gezegd. Iedere natie heeft hare donkere quaestie, die op hare toekomst een schaduw legt en, het merkwaardigste is, dat wel verre van zich daarover te verontrusten, het juist gewoonlijk die quaestie is, over welke zij met de meeste ligtzinnigheid heen glijdt. Nederland het bedachtzame, anders nog al zwaartillende Nederland niet uitgezonderd. Het is treffend hoe scherpzinnig de aan vreemde effecten gewoon geraakte oogen, bij ons de zwarte tipjes weten te onderscheiden, die den horizont van vreemde staten dreigen te bewolken. Onze finantieele bladen weten altijd precies te vertellen hoe leeg de schatkist van de volken is waaraan wij geld en crediet geven, hoe veel of weinig kansen zij hebben hunne begrootingen te doen sluiten, hoe waarschijnlijk 't is dat zij de verschijnende coupons hunner schulden niet meer zullen kunnen betalen. Maar waarover men, in de laatste jaren althans, niets meer hoort is den, op den keper beschouwd, toch altijd nog bedenkelijken finantieelen toestand van Nederland. 't Is een feit, dat sedert het herwinnen van onze nationale onafhankelijkheid in 1813, wij gestadig met te korten op onze begrootingen hebben te worstelen gehad; dat de lands inkomsten nooit volledig de kosten onzer huishouding hebben bestreden; dat wij nooit in dit langdurige tijdperk het zoo gewenschte financieel evenwicht tusschen eigen middelen en eigen uitgaven hebben kunnen bereiken, dat wij ons meer en meer zijn gaan wennen aan de baten

van Indië en nu op die baten voortteeren alsof wij de mathematische zekerheid hadden dat zij ten eeuwigen dage in de Nederlandsche schatkist zullen blijven vloeien. In dit opzicht vertoonen Nederland en de Nederlanders, zoowel onze staatslieden als de eenvoudige couponknippers, zich zoo lichtzinnig als de lichtzinnigste onder alle volken der aarde. Met de quaestie der finantiëele afhankelijkheid van Indië leven wij even onbekommerd voort als de Spanjaarden te Madrid leven met een leege schatkist en den oorlog der Carlisten. Op de Italianen en de Franschen mogen wij niet eens meer met voorname gerinschatting neêrzien. Zoo die volken onder enorme finantieele lasten gebukt gaan, zij doen ten minste reuzenpogingen om er zich met eigen veerkracht en inspanning op te werken.

Degene die nog twijfelen mocht aan de onverschilligheid onzer natie omtrent hare finantieele toekomst, leze aandachtig het debat, dat den 19 februari laatstleden werd gevoerd over de gouvernements-koffiekultuur, naar aanleiding van het verslag der parlementaire commissie voor het administratief onderzoek waarvan die kultuur het onderwerp is geweest. Wij behoeven onze lezers niet te doen opmerken, dat wie van Indische baten spreekt, aan de winsten denkt welke het koffiemonopolie afwerpt en dat, zonder die winsten, niet alleen geen baten dit Indië meer zouden komen; maar de Indische begrootingen zoowel als de Nederlandsche met aanzienlijke tekorten zouden sluiten. Onze hoog geroemde finantieele meerderheid boven die van de volken welke bij ons zoo vaak als roekeloos uitgekreten worden, heeft tot niets anders geleid dan tot het hoogst bedenkelijk feit, dat de finantien van twee aanzienlijke rijken, Nederland en Indie, staan of vallen met een gedwongen tropische kultuur en, wat nog meer zegt, met een gebrekkige, anti-economische kultuur, die sedert jaren stationair blijft en, ondanks de geweldigste prikkels die haar tot uitbreiding aansporen, niet vooruit kan, ja zelfs achteruit dreigt te gaan.

Misschien zou men denken, dat zoo dit gewichtig onderwerp in ons parlement niet tot langdurige, ernstige debatten aanleiding gaf, toen 't er op aankwam uit de gehouden enquête een praktische slotsom te trekken, de leden het verband niet zagen dat er tusschen de finantien van Nederland en Indie en de gouvernements-koffiekultuur bestaat. Gaarne zouden wij dit wenschen aan te nemen als verschooning voor onze vertegenwoordi-

gers; maar 't is onmogelijk die verschooning bij te brengen. De eerste redenaar die het woord voerde, de heer Mirandolle, vestigde juist de aandacht der vergadering op dit hoofdpunt met zoo krachtigen nadruk als men slechts vergen kan.

„Sinds 1868," zeide de heer Mirandolle, „vinden wij op elke staatsbegrooting een post van 10 milloen en eenige tonnen, als bijdrage uit Indië voor de Nederlandsche huishouding. Indien wij nu nagaan dat die bijdrage eigenlijk niets anders is dan een sluitpost; dan hetgeen de ontvangsten in Indië meer bedragen dan de uitgaven, dan kan het niet anders dan bevreemding wekken, dat bij zooveel verschil van ontvangsten en uitgaven in den loop dier jaren, toch altijd die sluitpost dezelfde blijft. Wanneer wij nu onderzoeken wat de oorzaak van dit eenigzins vreemd verschijnsel is, dan geloof ik dat men het daaromtrent eens zal zijn dat de voorname factor welke die sluitpost beheerscht, de raming is van de opbrengst der koffie, of de prijs waarop de koffie in de begrooting wordt geraamd.

„Dit is zoo waar, dat niet alleen die raming alle jaren zeer verschillend is, hetgeen met het oog op den marktprijs te begrijpen is, maar ook dat zij nu eens hooger dan weder eens lager dan de marktprijs wordt geraamd, maar de 10 millioenen van den sluitpost waren steeds op hunnen post.

„In de jaren 1868, 1869 en 1870 werd de koffie hooger geraamd dan de marktprijs werkelijk was. Het gevolg daarvan was dat een aanmerkelijk deficit ontstond, dat uit excedenten van latere jaren is aangevuld.

„In de latere jaren, 1871 en volgende, is steeds de koffie op de begrooting lager geraamd dan de werkelijke marktprijs. Daarvan waren het gevolg de groote excedenten, thans voor een deel nog in de schatkist aanwezig en waarvoor wij eene bestemming zoeken. Maar hoe dit zij, niettegenstaande die jaarlijksche bijdrage van 10 millioen en eenige tonnen hebben onze begrootingen steeds met een tekort gesloten. Alleen de jaren 1873 en 1874 maken daarop eene uitzondering. De begrooting van 1875 sloot weder met een aanzienlijk tekort. Nu moge, met het oog op de groote kas en het surplus uit de Indische diensten dat tekort geen onrust baren, het is toch zeker dat wij, bij onze huishouding, zooals die thans is ingericht, die bijdrage niet kunnen missen, en dat geen minister van finantiën in den tegenwoordigen toestand van onze huishouding daarvan afstand zou

willen doen. Het is dus van belang dat wij weten of op die bijdrage kan worden gerekend. En dan vraag ik: Uit welke bron wordt in Indië geput, waardoor het steeds in staat is zooveel te kunnen opbrengen, dat er altijd een overschot van 10 millioen en eenige tonnen is, en tot bijdrage voor de Nederlandsche huishouding kan worden gebruikt? En daarop kan geen ander antwoord worden gegeven dan: door de opbrengst van de gouvernements-koffie. Een sprekend bewijs dat het de koffie en alleen de koffie is waarop de huishouding in Nederland rust, geeft de minister van koloniën in de stukken behoorende tot de laatste begrooting. Hij deelt ons daarin mede dat van 1868—1872 de koffie heeft opgebracht zuiver 121 millioen en dat daarvan voor Rijksuitgaven met inbegrip van die bijdrage zijn gebruikt 101 millioen, zoodat gedurende die 5 jaren van de opbrengst van de koffie slechts *f* 3,800,000 jaarlijks voor Indië zijn gebruikt. Het is dus niet te veel gezegd wanneer ik beweer dat de opbrengst van de gouvernements-koffiekultuur in de eerste plaats strekt tot handhaving van het evenwicht van onze huishouding in Nederland.

„En nu vraag ik: kunnen wij op die bijdrage uit de koffie blijven rekenen in den tegenwoordigen toestand, want zoolang onze huishouding niet op geheel andere beginselen gebaseerd is, zoolang ons belastingstelsel niet geheel is herzien, in één woord, zoolang wij niet geheel onafhankelijk zijn van de Indische baten, kunnen wij het evenwicht in onze huishouding niet bewaren zonder die Indische baten. En dan meen ik dat de toekomst in dit opzicht niet zonder gevaar is. Bij deze laatste begrooting is de opbrengst van de koffie geraamd op 47 cents het halve pond. Die raming is zeker zeer voorzichtig, want ik twijfel er niet aan of in dit jaar zal hoogst waarschijnlijk de gemiddelde marktprijs hooger zijn. Maar bestaat er eenige zekerheid, een waarschijnlijke kans dat wij ook voor de toekomst op een even hoogen marktprijs mogen rekenen? En dit is van groot belang, want het verschil van een cent in den marktprijs geeft een verschil van ongeveer een millioen op onze begrooting.

„Bij de daling van den marktprijs met een cent beneden den thans geraamden prijs van *f* 0,47, zouden wij dus een deficit van een millioen hebben. Waarschijnlijk acht ik het niet dat wij altijd dien marktprijs zullen verkrijgen, vooral niet wanneer ik na ga wat de gemiddelde prijs is geweest in vorige jaren. In het tiental jaren van 1834—1843 bracht de koffie gemiddeld op 29

cents, van 1844 tot 1853 was de marktprijs 23 cents, van 1854 tot 1863 gemiddeld 36 cents. Wanneer wij tot dezen gemiddelden prijs moesten terugkeeren, dan zeker sloot onze begrooting met een deficit van vele millioenen. Maar ik wensch niet zooveel terug te gaan, ook niet tot 1848, toen de marktprijs daalde tot 17 cents en er alzoo voor onze begrooting een verschil van 30 millioen zou ontstaan. Maar ik wijs op de allerlaatste jaren, en dan is het niet zonder beteekenis dat in de jaren vlak achter ons gelegen de koffie steeds lage prijzen behaalde in vergelijking van hetgeen thans tot het evenwicht onzer begrooting wordt gevorderd. In 1868 was die prijs *f* 0.36, in 1869 *f* 0.37, in 1870 *f* 0.35, in 1871 *f* 0.37. Eerst na 1872 was de prijs *f* 0.45. Indien dus de koffieprijs teruggaat tot den marktprijs van die jaren, welke toch nog niet zoo heel ver achter ons zijn gelegen, dan is er geen bijdrage meer en staan wij voor een vrij aanzienlijk deficit."

De spreker vroeg voor het niet waarschijnlijke, althans niet onmogelijke geval dat in de volgende jaren — voor dit jaar had hij geen vrees — de marktprijs beneden den thans begrooten mocht dalen, op welke wijze men dan zou meenen de nadeelige gevolgen te keeren? En terecht zeide hij dat er dan slechts twee wegen kunnen ingeslagen worden: of vermindering van uitgaven of vermeerdering van productie. Aan de bezuiniging van eenige millioenen op de Nederlandsche begrooting valt niet te denken, evenmin als op een aanzienlijke vermindering der uitgaven in Indië. Zelfs de meeste buitengewone uitgaven, welke gedekt zijn door overschotten van vroegere jaren, brengen vaste jaarlijksche uitgaven mede, die niet meer van de begrootingen kunnen verdwijnen. De eenige weg die overblijft is bij gevolg vermeerdering van productie.

„Maar," vroeg de spreker verder, „bestaat er eenige kans of eenige waarschijnlijkheid dat de koffieproductie bij de gouvernements-kultures onder het thans vigeerend stelsel vermeerderen zal? Hetgeen wij daaromtrent uit de stukken geleerd hebben is niet opbeurend. Gedurende de 40 jaren, dat de gouvernements-koffiekultuur op de wijze die nog thans gevolgd wordt, is geregeld, kan men zeggen, dat de productie stationair is gebleven.

„De gouverneur-generaal Mijer, een groot voorstander van de thans bestaande gouvernements-koffiekultuur, zelfs zoozeer dat hij voorstelde een wet in te dienen tot handhaving van het tegen-

woordig stelsel, drukte zich zeer voorzichtig hieromtrent uit, toen hij zeide: „intusschen mag niet onopgemerkt blijven, dat van achteruitgang geen sprake kon zijn." Hij baseerde dat oordeel hierop, dat van 1863—1865, de productie 815,041 picols bedroeg en van 1866—1868 een bedrag van 836,812 picols werd geoogst, zoodat nog altijd het normale cijfer van tusschen 800,000 en 900,000 picols werd verkregen.

„Reeds lang was het bekend, dat alle pogingen van de zich opvolgende regeeringen om de productie hooger te doen stijgen, hadden gefaald en dat deze stationair was en bleef. Ik herinner er aan dat reeds ons toenmalig lid de heer Fransen van de Putte in 1869 zeide: „Is uw koffiekultuur van 1850—1860 vooruitgegaan door uitbreiding? Neen, de machteloosheid om de kultures door willekeurige beschikking over de gronden en arbeid der inlanders uit te breiden is gebleken." Maar thans is uit de stukken die door de regeering naar aanleiding dezer enquête zijn overgelegd, iets meer gebleken. De toestand gelijkt zeer op achteruitgang.

„Tijdens de discussie over het regeeringsreglement," zeide de heer Band: „In 1833—1836 is groote uitbreiding aan de koffiekultuur gegeven. In die jaren zijn geplant 150 millioen boomen. In 1840 werden uitgevoerd 1,132,000 picols koffie. In de jaren 1837 en vervolgens is men voortgegaan met planten; van daar dat de uitvoer in 1841 bedroeg 961,000 en in 1842 en 1843 ruim 1 millioen. Toen echter die aanplantingen gedaan waren en geen nieuwe uitbreiding ontvingen, die trouwens uit den aard der zaak onmogelijk was, toen is die productie gedaald op een meer normaal cijfer." Dat is het cijfer waarover zich thans nog de heer Mijer verheugt.

„Maar onder welke omstandigheden is dat normale cijfer van productie bewaard? Uit de stukken blijkt dat men in:

1853	. . . . .	445,974
1864	. . . . .	497,246
1871	. . . . .	623,508
1872	. . . . .	709,471
1873	. . . . .	775,466 huisgezinnen

bij de gouvernements-koffiekultuur had ingedeeld.

„In den tusschen 1853 en 1873 verloopen tijd waren dus de werkkrachten vermeerderd van ruim 400,000 tot ruim 700,000 huisgezinnen.

„In dien zelfden tijd was:

in 1853 van ruim 221 millioen
„ 1864 „ „ 225 „
„ 1872 „ „ 226 „
„ 1873 „ „ 239 „
} vruchtdragende boomen geoogst,

zoodat niet alleen de werkkrachten aanmerkelijk zijn toegenomen, maar ook de aanplant waarvan geoogst wordt aanzienlijk is uitgebreid. En niettegenstaande dat alles, was en bleef, evenals zij nog is en blijft, de productie stationair.

„De vermindering van productie, niettegenstaande de aanplanting toeneemt, vinden wij niet slechts in 't algemeen geconstateerd maar voor vele residentien nog eens afzonderlijk. Van Patjitan lezen wij: de boomen nemen toe, de productie neemt af. Van Banjoemas hetzelfde. Van Bagelen de boomen nemen toe, productie stationair. Van Kadoe: de boomen nemen toe, de productie neemt af. Van Probolingo: de productie neemt niet toe in verhouding van den vermeerderden aanplant enz. Overal door de geheele enquête vindt men dit treurig resultaat bevestigd, zoowel daar waar de algemeene uitkomsten zijn samengevat als waar de bijzondere toestanden zijn geteekend.

„Mag onder die omstandigheden nog gesproken worden van *niet achteruitgaan*? Is die uitdrukking, hoewel voorzichtig, wel juist? En welke moeten de gevolgen zijn van dien zoogenaamden stilstand in de productie?

„Het is toch duidelijk dat men met de uitbreiding van aanplant en werkkrachten eindelijk de grens moet bereiken. Waar die grenzen gelegen zijn is uit de overgelegde stukken natuurlijk niet op te maken, maar het gezond verstand zegt dat zij eens bereikt moeten worden, en dat dan niets anders dan snelle achteruitgang te wachten is, en zoo zegt ons het gezond verstand ook dat wanneer men zal hebben mogelijke vermindering van marktprijs bij waarschijnlijke vermindering van productie, de finantieele toestand duister zijn moet en dat er dan geen andere uitweg zal overblijven dan dien reeds eenmaal ingeslagen, doch sedert gelukkig verlaten te bewandelen die leidt tot dekking der tekorten van de begrooting door leening."

Hoe helder en welsprekend dit betoog ook genoemd mag worden, de redenaar sprak voor doven, voor de ergste soort van doven, zij die ooren hebben om niet te hooren en oogen om niet te zien. 't Was de kamer blijkbaar, den dag van 19 februari

1875, niet te doen om een discussie à fond van de finantieele met de gouvernements-koffiekultuur verwikkelde quaestie. De lijvige stukken der enquête, welke achtervolgens haar door den minister van kolonien werden aangeboden, moesten een uitvaart bekomen. Dit scheen aanvankelijk niet gemakkelijk. De parlementaire commissie had 't daaromtrent niet eens kunnen worden. Er was een conclusie van de meerderheid en een van de minderheid (de heer 's Jacob) en over die conclusien liep de kern van het debat. 't Scheen alsof de kamer slechts zocht om zich van de zaak af te maken en, zich niet kunnende vereenigen met de conclusie van de meerderheid, op welke inderdaad gegronde aanmerkingen zijn te maken, nam zij niet eens de moeite haar te verbeteren en berustte zij eenvoudig in de niets zeggende en de quaestie ten eenenmale ontwijkende conclusie van den heer 's Jacob [1]).

---

[1]) De conclusie door de meerderheid der commissie voorgesteld, was van den volgenden inhoud:

„De kamer, haren dank betuigende aan den heer minister van kolonien voor de mededeeling der stukken betreffende het onderzoek naar de koffiekultuur op Java,

„Is van oordeel:

„1°. dat de bezwaren, die bevonden zijn te bestaan ten aanzien der op hoog gezag ingevoerde koffiekultuur op Java, niet vatbaar zijn om te worden opgeheven, althans niet zonder afstand te doen van de geldelijke voordeelen welke die kultuur in verband met de verplichte levering voor de schatkist afwerpt;

2°. dat geen vermeerdering van productie te wachten staat zoolang de tusschenkomst des bestuurs bij de kultuur en bij den handel in koffie blijft bestaan;

„3°. dat aan de tot dus verre verwaarloosde voorschriften van het regeerings-reglement voor Nederlandsch Indie gevolg behoort te worden gegeven, niet alleen door de bestaande bezwaren zooveel doenlijk op te heffen, maar ook door maatregelen te beramen, die, met het oog op 's lands finantien, de tusschenkomst des bestuurs allengs ontbeerlijk zullen maken."

De zonder hoofdelijke stemming goedgekeurde conclusie, voorgesteld door den heer Jacob, luidde:

„dat de kamer besluite den heer minister van kolonien haren dank te betuigen voor de aan haar gedane mededeeling van het algemeen verslag over het gehouden onderzoek betreffende de koffiekultuur op Java met de daarbij behoorende bescheiden, voorts die stukken aan te nemen voor kennisgeving en een afschrift van dit rapport aan den minister toe te zenden."

Dat daarom de quaestie der gouvernements-kofficultuur voor goed van de baan der parlementaire debatten is weggevaagd, niemand zal zich verstouten 't te beweren. Die quaestie is geen waan van den dag, noch een expedient van de een of andere staatkundige partij. Zij behoort en blijft behooren tot de meest prozaïsche matters of fact, waarmede een Nederlandsch parlement zich heeft in te laten. Zij dringt zich telken jare bij elke begrooting op. Het schijnt dus volstrekt niet overbodig de aandacht daarop te vestigen naar aanleiding van hetgeen men zou kunnen noemen de lichtpunten van het debat van 19 Februari, namelijk de beschouwingen welke niet de min of meer manke conclusien van een parlementair rapport, maar de koffiekultuur zelve tot onderwerp hadden.

Drie sprekers komen daarbij in aanmerking: de heer Mirandolle, die de door de enquête aangetoonde bezwaren der gouvernements-koffiekuluur in 't licht stelde; de heer Mees, die toonde zich een juist begrip te hebben gevormd van die kultuur, en de onvermijdelijke heer Nierstrasz, de verdediger quand même van het oude stelsel.

De heer Mirandolle noemde in de eerste plaats de beschikking over gronden van de bevolking tot aanleg van de gouvernements-koffietuinen; doch erkende dat dit bezwaar voor een groot deel kan worden vermeden. „Of dat nu nog plaats heeft nadat de enquête gesloten is," zeide hij verder, blijkt natuurlijk niet. Maar dat het veel gebeurd is, daarvan zijn voorbeelden genoeg. En nu is het merkwaardig, dat wij lezen: „In Samarang worden in strijd met art. 56, alinea 2 van het regeerings-reglement en van het besluit van 1864, gronden van de bevolking gebruikt. In Bantam is in alle districten het recht der bevolking op bij haar in bezit zijnde gronden geschonden bij den aanleg van nieuwe aanplantingen. Dit misbruik is bij besluit van 8 November 1864 opgeheven." Het is een merkwaardig verschijnsel dat, terwijl in 1854 reeds bij de wet verboden was gebruik te maken van de gronden der bevolking voor de gouvernements-koffiekultuur, nog in 1864 een besluit noodig was om dat verbod te handhaven, en dat, niettegenstaande het verbod in de wet en het besluit van 1864, toch nog daartegen werd gehandeld.

„Ik erken dat dit een misbruik is en derhalve kan vermeden worden, maar niet zoo gemakkelijk is het bezwaar uit den weg

te ruimen, dat voortvloeit uit de onoordeelkundige keus van gronden. Wij lezen toch in het algemeen verslag: „Het gebeurt echter dikwijls dat geheel ongeschikte gronden aangewezen worden, zooals onder andere in Bantam, waar de bevolking op laag gelegen terreinen, van kiezelaarde en wadas samengesteld, belangrijke tuinen heeft moeten planten, die men, eer zij iets hadden opgebracht, al spoedig heeft moeten verlaten." Dergelijke voorbeelden zijn niet zeldzaam, maar mij tot deze aanhaling beperkende, merk ik op dat zoolang men niet kan vergen dat de administratieve ambtenaren, die de gronden moeten uitkiezen, terstond met hunne aanstelling ook die kennis verkrijgen van de koffiekultuur, welke alleen door studie en langdurige ondervinding kan verkregen worden en die hen zou in staat stellen tot een altijd goede keus van geschikte gronden, zoolang zal dit bezwaar blijven bestaan, dat men de bevolking noodzaakt met veel arbeid tuinen aan te leggen, die later blijken weinig of niets te kunnen opbrengen. En dit bezwaar zal zich hoe langer hoe meer vertoonen, want juist omdat de productie stationair blijft, wordt steeds op uitbreiding van den aanplant sterker aangedrongen, en zal die uitbreiding noodzaken om meer en meer ongeschikte gronden daarvoor te gebruiken.

„Een sterk voorbeeld hoe die gedurige aandrang tot uitbreiding van aanplant aanleiding geeft tot den aanleg van tuinen op ongeschikte gronden, vindt men medegedeeld van Samarang. De resident aldaar schreef, op 2 december 1862: „meerdere uitbreiding van groot belang van de koffiekultuur in deze residentie is niet mogelijk wegens gemis van daartoe geschikte gronden." Toch werden in 1862 nieuw aangeplant 1,189,599, in 1863 1,215,075 en in 1864 935,949 boomen.

„Wanneer men, alzoo, niettegenstaande men erkent dat er geen geschikte gronden meer zijn, tot uitbreiding van aanplant gedrongen — natuurlijk met het doel om de productie te vermeerderen — daartoe ongeschikte gronden kiest, kan het dan uitblijven, dat meer en meer de bevolking tot nutteloozen arbeid gedwongen wordt, de tegenzin der bevolking toeneemt en van vermeerdering van productie geen sprake is? Diezelfde uitbreiding is dan ook de oorzaak geweest, dat de koffietuinen steeds op grooter afstand kwamen. Het sprak van zelf, dat, bij de invoering van het stelsel, de geschikte tuinen dicht bij de dessas lagen; maar onder het gouvernementsbeheer leven de

koffieboomen niet lang en was het noodig telkens nieuwe gronden voor nieuwen aanplant te kiezen, die natuurlijk meer en meer van de dessas verwijderd moesten geraken. Dit is zoover gegaan, dat men in 1866 het bekende vierpalenbesluit heeft gemaakt. Daarbij werd de aanleg van nieuwe tuinen op een grooteren afstand dan vier palen van de dessa verboden. Men was daartoe gekomen, omdat zelfs reeds tuinen op 80 palen afstand waren aangelegd. Dat besluit is ingetrokken, omdat men inzag — ik geloof te recht — dat de handhaving van het tegenwoordig stelsel met dat verbod moeielijk gepaard kon gaan. Maar men heeft over het hoofd gezien, dat het verbod reeds was uitgevaardigd in een besluit van 1827. Dat is niet ingetrokken, maar eenvoudig niet geobserveerd.

„Nu zou het bezwaar, dat uit den grooten afstand van de koffietuinen voorvloeit, eenigszins kunnen getemperd worden door de tuinen die het verst lagen en het minst opbrachten af te schrijven. Maar ook dat middel is bijna niet toe te passen. Hetzelfde bezwaar, dat men reeds heeft ondervonden in den tijd der Compagnie, bestaat nog. Als men eens besluit een tuin af te schrijven en de bevolking van de kultuur vrij te stellen, wanneer de productie beneden zeker minimum daalt, geeft men een premie aan de naburige dessas om te zorgen dat ook haar product beneden minimum dale; ten einde vrijgesteld te worden van de kultuur. Men is dus genoodzaakt de koffiekultuur aan te houden om dat te voorkomen. Treffende voorbeelden vinden wij daarvan in het verslag, waar vermeld wordt dat door verschillende residenten was voorgesteld afschrijving van een groot aantal tuinen, waardoor 23,000 planters, die 4 millioen boomen moesten onderhouden, met een opbrengst van slechts 2000 picols zouden worden vrijgesteld. Men heeft in die voorstellen niet kunnen treden, en misschien te recht, want als men ging vrijstellen op grond van geringe productie, zou deze zeker meer en meer dalen en zou een steeds grooter deel van de bevolking de vrijstelling deelachtig wenschen te worden. Maar het bezwaar blijft drukken en men vindt zelfs vermeld dat in zeker district van de Preanger, de bevolking den oogst wegschenkt en nog een gulden per picol betaalt aan dengene die de koffie aan het pakhuis wil verkoopen. In Banjoemas wordt in sommige districten, waar de koffieopbrengst zeer gering is, het product door tusschenkomst van den bekel ingeleverd; het is daar noodzakelijk, omdat de

prijs der koffie geen compensatie voor het tijdverlies zou zijn.

„Een laatste bezwaar, dat inderdaad ook drukkend voor de bevolking is, bestaat in de veelvuldige proeven die genomen zijn om de kultuur te verbeteren en die, als zij mislukken, steeds ten nadeele van de bevolking blijven, terwijl zij, bij gelukken, haar zeer weinig voordeel aanbrengen. Die proeven waren velerlei; ik noem slechts het toppen der boomen, een andere plantwijze, een nieuwe soort van bemesting, verwisseling van schaduwboomen, enz. Bij mislukking der proeven is de bevolking nooit schadeloos gesteld. Ik zal niet alle voorbeelden aanhalen van den druk die op deze wijze op de bevolking is gelegd, maar één enkel zij mij vergund hier mede te deelen.

„Het is het bekende geval met de pelmolens in de Preanger. In 1848 had de regeering met enkele fabriekanten contracten gesloten, volgens welke de koffie hun zou worden geleverd en door hen volgens contract bereid. In 1858 waren zij bijna allen geresilieerd, sommigen zelfs met schadeloosstelling van de fabriekanten, want bij die overeenkomsten had noch het gouvernement, hadden noch die fabriekanten goede zaken gemaakt; maar de bevolking kreeg geen schadeloosstelling voor haar verlies. En toch wat zij daardoor geleden heeft, blijkt uit een rapport, door den directeur in 1854 opgemaakt. Nadat hij had uiteengezet, hoe weinig voordeel door de fabriekanten behaald werd, zegt hij: „Van den anderen kant moet worden toegegeven dat het bestuur den fabriekant ruimschoots is tegemoet gekomen. Niet alleen werden aan denzelven koelies, vrouwen en kinderen tegen zeer matige loonen verstrekt, maar ook alle door hem benoodigde materialen tegen de ondervolgende prijzen, als bamboesplanken, balken enz." Van een andere fabriek zegt hij: „Gemiddeld werden gedurende den maaltijd 150 vrouwen en 60 mannen geleverd." Van wederom een andere fabriek: „Tijdens mijne aanwezigheid waren 80 door het bestuur geleverde vrouwen aldaar werkzaam; dezelve worden om de maand verwisseld en genieten een bezoldiging van 10 duiten daags en 1 katje rijst." Elders: „De dagloonen worden ook hier overmatig zuinig bedeeld; volgens de boeken waren aan 120 vrouwen 214 duiten (nog geen 2 duiten per hoofd) uitbetaald. Op een andere fabriek hadden van 34 vrouwen, belast met het uitzoeken van drooge koffie, 26 één duit en 8 twee duiten voor dezen arbeid gedurende 8 uren genoten."

„Als het gouvernement zich dergelijke proeven veroorlooft, dan

is het niet te bevreemden, dat er tegenzin voor die kultuur bij de bevolking wordt opgewekt, vooral zoolang bij elke proef die mislukt en tot nadeel der bevolking strekt, zij nimmer daarvoor eenigzins schadeloos wordt gesteld.

„Het hoofdbezwaar — en dat niet weg te nemen is — is de betaling. Het is bekend dat bij het besluit van 1833, waarbij de gedwongen levering van koffie is ingevoerd, de betaling tevens geregeld is. Daarbij is toen bepaald dat aan de bevolking bij die gedwongen levering zou worden betaald de volle marktprijs, na aftrek van $^2/_5$ voor landrente en *f* 3 koper. In dat jaar bedroeg de marktprijs *f* 27; het gouvernement bepaalde echter dat die toen bij de betaling zou worden berekend op *f* 25, en naar dezen fictieven marktprijs betaalde het gouvernement aan de bevolking *f* 12 koper per picol. Die prijs is gehandhaafd van 1833 tot 1843, niettegenstaande de marktprijs verscheidene jaren hooger is geweest. Maar toen de marktprijs in 1843 daalde, verminderde het gouvernement terstond zijn prijs aan de bevolking en betaalde het van 1843 tot 1858 niet meer dan *f* 10, niettegenstaande de marktprijs in dien tijd dikwijls bijna het dubbel bedroeg van de som, waarnaar die betaling berekend was. Hoeveel op die wijze aan de bevolking, door de regeering, in strijd met het besluit en met hare toezegging, te kort is gedaan, is moeielijk uit te maken; maar het bedrag is zeer aanzienlijk.

„In 1858 werd een nieuwe regeling der betaling ingevoerd, en dat besluit is in zeker opzicht merkwaardig. Naar aanleiding der bepaling van het regeerings-reglement, dat de betaling aan de bevolking bij de gouvernements-kultures minstens gelijk zou moeten zijn aan hetgeen zij in vrijen arbeid zou kunnen verdienen, werd besloten een nieuwe regeling voor de betaling vast te stellen. Die regeling komt hierop neêr: overwegende dat met het oog op het regeerings-reglement eene regeling van den prijs volgens den marktprijs niet mogelijk is, bepaalt dat die regeling zal geschieden volgens den marktprijs. Men besloot toch, dat wanneer de marktprijs bedroeg *f* 20, de koffie zou betaald worden met *f* 8,50 en dat wanneer de marktprijs steeg, de betaling in gelijke mate zou stijgen tot het maximum van *f* 13 wanneer de marktprijs *f* 40 of hooger bedroeg. Men heeft dus de betaling wel geregeld naar den marktprijs; alleen heeft men in het oog gehouden dat de betaling niet te hoog zou klimmen. In 1874 is voor het eerst de betaling op *f* 14 gebracht.

„Is die betaling voldoende? Wanneer men uitgaat van het beginsel dat het recht van het gouvernement tot belastingheffing onbeperkt is, dan is elke belasting voldoende en zou het gouvernement kunnen volstaan met niets te geven. Maar vraagt men: is de betaling voldoende naar gezonde economische beginselen, zoodat zij tot meerdere productie opwekt, en is zij voldoende volgens het voorschrift van het regeerings-reglement, dan is het antwoord ongetwijfeld ontkennend. De betaling is niet voldoende in zooverre dat zij niet tot aanmoediging van de productie strekt; dit blijkt uit vele aangehaalde voorbeelden. De bevolking doet alles om zich van de kultuur met opoffering van het verdiende loon te onttrekken, omdat de betaling geen compensatie geeft voor het tijdverlies.

„De betaling heeft daarenboven nog een ander nadeel, dat zij zeer ongelijkmatig is.... doch alle autoriteiten zijn het eens dat, hoe ongelijkmatig de betaling ook moge zijn tengevolge van het stellen van een vasten prijs per picol, een andere bepaling niet mogelijk is. Ik geloof terecht, zoolang men aan de koffie niet kan zien uit welke tuinen zij afkomstig, is het onmogelijk om naar de plaats van productie de betaling voor ingeleverde koffie te regelen. Men zal dus altijd moeten blijven bij het systeem van vaste betaling per picol, welke betaling hier voldoende en ginds onvoldoende zal zijn. Als een middel om daarin te voorzien, heeft men gezegd dat men de bevolking in dagloon moest laten werken. Door den vorigen minister van kolonien is bij de behandeling der vorige Indische begrooting een berekening medegedeeld, waaruit bleek dat men daarvoor zou noodig hebben 600 à 700 administrateurs, 1400 opzieners en 4000 mandoors. Indien ik mij nog herinner hoeveel moeite het aan particuliere koffieplanters kost om een of twee geschikte opzieners te vinden, dan zal er voor het gouvernement niet aan te denken zijn dergelijken maatregel in te voeren, en zal de regeering wel nooit het vereischte geschikte personeel kunnen vinden. Daarenboven, ik geloof dat die maatregel ook zeer slecht op de productie zou werken. Het stelsel om een groot deel der bevolking bij het gouvernement in dagloon te werk te stellen — hetgeen eenigzins doet denken aan de *ateliers nationaux* in Frankrijk — is weinig aanbevelenswaardig en daarenboven onuitvoerbaar."

De spreker had nog op een ander niet minder groot nadeel

van de gouvernements-kultuur kunnen wijzen, namelijk de verplichting van de planters om boomen te planten, te onderhouden en de rijpe oogsten te gaan plukken in zeer uiteenliggende tuinen en aanplantingen. Dat bezwaar wordt in elke koffieproduceerende residentie aangetroffen. „De jaarlijksche uitbreiding, welke aan de tuinkoffie gegeven wordt" zegt onder andere het algemeen verslag der koffieenquête, „heeft ten gevolge dat de meeste planters vele en zelfs ver uit elkander liggende aandeelen bezitten, waarvan de verzorging en de pluk tot groot bezwaar strekken. Zoo heeft een planter met bijvoorbeeld 500 boomen soms tien aandeelen te verzorgen, waarvan drie jonge en zeven vruchtdragende, welke deels in denzelfden tuin, deels in andere verwijderde tuinen liggen. In Cheribon zijn er planters, die verklaarden ieder 19 aandeelen te bezitten. Het spreekt van zelf, dat als deze aandeelen ver van hunne woningen op sterk geaccidenteerd terrein gelegen zijn, zij niet bij machte kunnen wezen, om al deze plantsoenen naar eisch te verzorgen en de vruchten behoorlijk te oogsten."

Geen wonder, dat wanneer zoovele en zoo duchtige bezwaren volgens officieele bescheiden geconstateerd kunnen worden, men tot een veroordeeling komt van het stelsel, 't welk bij de gouvernements-koffiekultuur gevolgd wordt. Die conclusie ligt dan ook in de argumentatie van den heer Mirandolle, in overeenstemming met de meerderheid der parlementaire commissie, waarvan hij deel uitmaakte. Zij werd mede beaamd door den heer Mees, die, buitendien, wees op de onmogelijkheid om dat stelsel op den duur te kunnen handhaven. Die spreker zeide, onder meer:

„Vatten wij de karaktertrekken van de gouvernements-koffiekultuur samen, dan zien wij dat wij hebben een landbouwonderneming van regeeringswege op groote schaal. De regeering heeft daarbij noodig een groot aantal ambtenaren, maar die, bij allen ijver en alle toewijding, slechts voor een klein deel volkomen op de hoogte kunnen zijn van hunne taak. De heer 's Jacob vroeg gisteren, bij de ontwikkeling van zijne bezwaren tegen den aanleg van spoorwegen van Staatswege: waar is de school voor al de ambtenaren, die daartoe noodig zijn? Ik vraag hem: kunt gij de school aanwijzen waar de talrijke ambtenaren kunnen gevormd worden, die de koffiekultuur naar behooren moeten leiden? En wat is nu de verhouding van de bevolking tot die gouvernements-landbouwonderneming?

„Is die verhouding zóó dat daardoor wordt tegemoet gekomen aan de gebreken van het stelsel? Ook dat niet. Drie jaren moet de Javaan arbeiden eer hij vruchten en loon van zijn arbeid kan verwachten. En wordt hij gedurende die drie jaren gesteund door het vooruitzicht van een eenigzins billijke betaling? Evenmin. Het eigenaardige bovendien van deze onderneming is dit, dat niet de ondernemer de risico loopt, maar de arbeider. Bij dien toestand kunnen wij ons inderdaad niet verwonderen over de ongunstige verschijnselen die zich vertoonen.

„Indien het stelsel de vruchten gedragen heeft, die wij daarvan plukken, dan is het meer toe te schrijven aan den grooten rijkdom van de tropische natuur dan aan de deugdelijkheid van het stelsel zelf. Deze waarheid moet uitgesproken worden, het stelsel heeft geen toekomst.

„Valt er op het behoud van het tegenwoordig systeem te rekenen, met het oog op de ontwikkeling van de Indische maatschappij? Vergeten we niet, dat die maatschappij zich steeds ontwikkelt door twee oorzaken. In de eerste plaats door zich zelve. Reeds voor jaren sprak de heer Rochussen: „het stelsel van beheer over Nederlandsch-Indië kan niet zijn en is niet om de thans bestaande toestanden voor altijd te handhaven. Het zou dwaas en vermetel zijn de in alles bestaande zucht en behoefte naar vooruitgang, zelfs in een Oostersche maatschappij, te miskennen en te willen onderdrukken." Maar die Oostersche maatschappij ontwikkelt zich ook door maatregelen van het Europeesch bestuur; maatregelen waaraan geen gouvernement zich kan onttrekken. Ik wijs slechts op één punt. Wij zijn begonnen spoorwegen aan te leggen. Wie spoorwegen aanlegt, brengt in een maatschappij een element, waarmeê zich op den duur geen dwangkultuur verdraagt."

De eenige, die nog een lans brak voor het oude systeem, was de heer Nierstrasz. Merkwaardig is het hoe deze vertegenwoordiger van de kleine, overgebleven oudgasterij, die steeds bij van den Bosch en Baud zweert, over het gewichtigste vraagstuk voor de huishouding van Indië en Nederland heen praatte en de waarlijk door niemand meer geïgnoreerde bezwaren der gouvernements-koffiekultuur met aanvallen op de bijzondere nijverheid meende te kunnen vergoelijken.

De heer Nierstrasz nam eenvoudig een loopertje met de financieele quaestie, waarmede die kultuur thans zoo geducht ver-

wikkeld is. „Hoe vele jaren," zeide hij, „is reeds gewezen op het precaire der Indische inkomsten en op de noodzakelijkheid om die door meer vaste en zekere opbrengsten te vervangen! Hoever zijn wij daarmede gekomen? Dat de territoriale opbrengst, afgescheiden van de opbrengst der kultures, in verband met de uitgaven, in plaats van vóór achteruit is gegaan, dat wij hoe langer zoomeer afhankelijk zijn geworden van de baten der koffiekultuur en dat het alleen te wijten is aan de exorbitante rijzing van den koffieprijs en aan de meerdere zorg voor die kultuur in den laatsten tijd, dat niet gebeurd is hetgeen de geachte spreker uit 's Gravenhage (de heer Wintgens) hier eens met volkomen recht zeide: „Gij zult het batig slot niet dikwijls meer terugzien."

„Bestaat er een batig slot? Hoe dikwijls is dat hier reeds ontkend, en aangetoond, zelfs door een minister, die de sympathien van de leden der overzijde deelde, dat er eigenlijk geen batig slot meer aanwezig is, dat de ruim 10 millioen, die wij jaarlijks onder onze middelen zien verschijnen, niet anders zijn dan de opbrengst van 's lands domeinen op Banka, waarmede de inlander niets te maken heeft, want de tin daar wordt alleen door den arbeid der Chineesche koelies verkregen. Het is daarom dat ik bij de behandeling van de begrooting van marine den geachten spreker uit Dordrecht in zijn systeem ter zijde stond; wanneer de uitgaven voor de marine, alleen en uitsluitend ten behoeve van Indie gedaan, op de Indische begrooting kwamen, dan zoude geen enkele cent van de opbrengst der Indische bevolking onder onze middelen behoeven te verschijnen."

De spreker scheen niet te bemerken hoe hij door deze drogredenen zijn eigen praemissen den bodem insloeg. Eerst erkende hij het feit, 't welk ieder slechts oppervlakkig in onze staatshuishouding ingewijde in de oogen springt, dat wij hoe langer hoe meer afhankelijk zijn geworden van de baten der koffiekultuur, dus ook van den arbeid der koffieplanters, en onmiddellijk daarop verloor hij zich in redeneeringen, die moeten aantoonen, dat 't toch eigenlijk niet zóó is; dat wij inderdaad finantiëel niet afhankelijk zijn van Indië, maar Indië in dit opzicht nog onzen debiteur is. Bij gevolg zou 't er minder op aankomen of het koffiesysteem min of meer werd gewijzigd. Volstrekt niet. Handhaven van het oude koffiestelsel, handhaven met hand en tand, is de leus van den heer Nierstrasz.

„Waartoe," vroeg hij, „zou het dienen de regeering een spoorslag te geven om te trachten middelen in Indië op te sporen, die ons de opbrengst van de koffiekultuur zouden kunnen doen missen? Wat is er gekomen van al die beloften, van al die voorspellingen om door belasting in geld de belasting in arbeid te zullen vervangen? Hoe is het gegaan met de regeling van de landrente, die dit doel zou doen bereiken? Heeft men die regeling kunnen uitvoeren en hebben niet de eene minister voor, de andere na, komen verklaren dat ze onuitvoerbaar was? Moet ik nog eens herinneren aan de conclusie van het rapport over de suikerkultuur, waarvan de regeling een van die weldadige (?) vruchten van de inmenging van de kamer op koloniaal gebied is? De vorige spreker (de heer Mirandolle) maakte ook deel uit van de commissie, welke dat rapport uitbracht. Moet ik noemen de exorbitante som van honderd zeventien millioen, die, volgens eene matige berekening, niet aan de bevolking van Java, niet aan hen dus die aan de suikerkultuur werken, is besteed, maar aan hen die het niet direct noodig hebben.

„De koffiekultuur zal weldra het eenig overblijfsel zijn van het stelsel, vroeger in Indië toegepast; laat de bevolking of in arbeid of in eigen producten betalen wat noodig is voor Nederland of voor Indië, en wat zij zonder bezwaar dragen kan. Wat doet het er toe — met het oog op het lot van den inlander — hoeveel de opbrengst dier producten op de markt bedraagt? Dat is eene zaak, die onze staathuishouding betreft....

„....De grief tegen de suikerkultuur en een van de oorzaken, waarom deze ten gronde is gericht, was de willekeurige beschikking over den grond der bevolking door haar voor rijstvelden benoodigd. Hoewel nu die 40,000 bouws daarvoor gebruikt op een hoeveelheid van ± 2 millioen niet aanzienlijk genoeg was om grooten invloed te oefenen, is dit toch een reden geweest om de suikerkultuur ter dood te veroordeelen. Zal men nu ook op die wijze de koffiekultuur ondermijnen? Ik geloof dat de koffiekultuur reeds ondermijnd is (pas had de spreker verklaard dat er meerdere zorg in den laatsten tijd aan was besteed), niet, omdat men gronden gebruikt zoude hebben die tot het telen van voedingsmiddelen voor de bevolking noodig waren, maar omdat men steeds voortgaat om gronden uit te geven waarvan men verklaard heeft dat zij aan den Staat behoorden, en die geschikt waren om koffie te telen, en die dus tot

uitbreiding der gouvernements-kultuur hadden kunnen dienen, doch aan particulieren worden afgestaan.

„Wanneer de geachte afgevaardigde uit Haarlem (de heer Mirandolle) klaagt dat er gebrek aan gronden is op Java, wanneer hij rapporten van den resident van Samarang en anderen voorleest, dat er weldra geen uitbreiding meer zal plaats hebben, dan zeg ik: à qui la faute? Aan hen die aan particulieren gronden hebben uitgegeven, die voor de gouvernements-kultuur noodig waren.

„De beschrijving, door dien spreker gegeven, hoe of die uitbreiding van de koffiekultuur oorzaak is, dat men verder en verder van de dessas is gegaan, zou volkomen juist zijn, wanneer het dessagebied zich niet in veel grooter mate had uitgebreid, indien niet de plaatsen, waar vroeger wildernissen waren en aan geene kultuur te denken viel, in dessas en veel opbrengende sawas waren herschapen en het bevolkte gedeelte van Java niet in veel grooter mate was toegenomen dan de uitbreiding der koffiekultuur....

„....De geachte afgevaardigde uit Haarlem heeft gewezen op de groote vermeerdering van het getal huisgezinnen bij de koffiekultuur ingedeeld. Wat is het gevolg van die vermeerdering van het getal arbeiders? Dat, omdat de arbeid ongeveer dezelfde is gebleven, — want de productie is niet belangrijk vermeerderd en wanneer de tuinen eens zijn aangelegd, is het plukken en droogen van de koffie het voornaamste werk, — het aandeel van ieder planter in den arbeid kleiner is geworden. Is men daardoor niet juist tegemoet gekomen aan een groot bezwaar, dat steeds aan de overzijde heeft gegolden, namelijk overdrijving van den arbeid der bevolking, haar onttrekken aan haar eigene kultures, omdat zij te veel tijd en moeite aan de gouvernements-kultuur moet besteden? Welnu, het aantal arbeiders is bijna verdubbeld, terwijl de arbeid dezelfde is gebleven. Daarvan is echter het noodzakelijk gevolg dat ook het loon, niet het loon voor den arbeid, maar het aandeel in het loon voor iederen arbeider, op de helft teruggebracht zoude zijn indien niet de betaling per picol van *f* 8.50 tot *f* 14, in de Preanger en Banjoewangi zelfs van *f* 6 tot *f* 14 was geklommen.

„Over den afstand der tuinen van de dessas zal ik niet verder spreken. Wij hebben een staat waaruit blijkt dat die afstand aanzienlijk verminderd is. Van den laatsten minister van koloniën

hebben wij gehoord dat koffietuinen, door het gouvernement om het bezwaar van den afstand verlaten, door de hoofden weer zijn ingenomen, dat die tuinen nu vrijwillig worden bewerkt en de daarop geteelde koffie vrijwillig in de gouvernements-pakhuizen wordt geleverd. Wij hebben ook vernomen dat de resident van Soerabaja moeite heeft gedaan om het bezwaar van den afstand van de tuinen te verminderen door een betere regeling, door de bevolking eener dessa, thans bij zes tuinen ingedeeld, onderling te doen ruilen, zoodat de bevolking slechts in één tuin zou behoeven te arbeiden. Wij hebben tevens vernomen dat het niet mogelijk is geweest om de bevolking vrijwillig tot die voor haar zeer gunstige overeenkomst te brengen; het stuitte af op de gehechtheid van den inlander aan de door hem zelf gekweekte boomen, die hij als zijn eigendom — en te recht — beschouwt.

„Ten slotte de afgeschreven koffietuinen. Het is bekend dat de gronden geschikt tot bebouwing voor de koffiekultuur op Java verminderen door de uitgifte van woeste gronden. Het is bekend dat afgeschreven koffietuinen, na twintig jaren te hebben braak gelegen, door de natuurlijke, de groene bemesting weer geschikt worden om met koffie beplant te worden. Men weet dat vooral in Bezoeki een plant wordt gevonden — den juisten naam kan ik thans niet opgeven — bij den inlander algemeen bekend, die tot voedsel voor de karbouwen wordt gebruikt. De beplanting der koffie met die plant maakt den grond binnen 5 jaren weder geschikt voor de koffieteelt. Als nu het gouvernement op de afgeschreven tuinen het servituut legt van ze braak te laten liggen — aan gronden voor het telen van voedingsmiddelen is op Java nog geen gebrek — en ze later weder tot koffietuinen inricht, dan zal na eenige jaren geen gebrek meer bestaan.

„Maar bovendien, de particuliere industrie heeft tegenwoordig zoo groote behoefte aan gronden en eischt die met zooveel aandrang, dat het noodig is te zorgen dat geen koffietuinen worden afgeschreven, alvorens zij werkelijk die afschrijving verdienen. De voorbeelden zijn bekend hoe nog zeer geschikte tuinen door welwillendheid jegens particulieren eerst werden afgeschreven en later werden afgestaan. Daarom was een der loopgraven, waarmede men de koffiekultuur trachtte te naderen om haar te beter te kunnen bespringen, op Java steeds het roepen om afschrijving van tuinen en teruggave daarvan aan de bevolking; maar eigenlijk beoogde men die gronden aan de particuliere

te kunnen afstaan. Door die loopgraaf werd onze koffiekultuur van alle kanten bedreigd."

Het minste dat er van dit betoog te zeggen valt is, dat de spreker blijkbaar de volumineuse stukken der koffieenquête niet geraadpleegd heeft en toonde geen flauw begrip te hebben van de gouvernements-koffiekultuur zooals zij werkelijk wordt gedreven. De heer Nierstrasz erkende, dat er, vooral vroeger, bezwaren zooals het planten op ongeschikte gronden en op gronden der bevolking, bestonden; desniettemin zag hij alleen heil in het terugkeeren tot de oude praktijk, in het weren van de bijzondere nijverheid, in onveranderlijke handhaving van de dwangkultuur. Tegenover dien eisch der oudgasterij, staat het gevoelen der reeds genoemde sprekers, dat het stelsel, nog meer dan de toepassing, de oorzaak is van de werkelijke bezwaren die aan de gouvernements-koffiekultuur kleven en die haar tot stilstand én achteruitgang doemen, terwijl de krachtigste prikkel tot vermeerderde productie, de hooge koffieprijzen, haar tot aanzienlijken vooruitgang moesten voeren.

Te verwonderen is 't niet, dat, tegenover deze scherp tegenover elkander aangevoerde meeningen, de meerderheid zich heeft aangesloten bij de door den heer 's Jacob voorgestelde conclusie, waarbij geen oordeel over de gouvernements-koffiekultuur geveld en van de middelen tot opbeuring niet gerept wordt. Even als de parlementaire meerderheden thans ongeneigd zijn het stokpaardje van den een of anderen oudgast te bestijgen, zijn zij ongezind om de gouvernements-koffiekultuur los te laten en met betrekking tot die kultuur terug te keeren tot het stelsel dat gebleken is onder alle hemelstreken het beste te zijn. Iedereen voelt dat men finantieel aan die kultuur voor 's hands vast zit en dat het loslaten, op dit oogenblik, onder de tegenwoordige omstandigheden, ons finantieel kaartenhuis in elkander zou doen storten. De heeren Mirandolle en Mees houden het ons ten goede, dat wij daarom blijven hechten aan de overtuiging, reeds in dit Tijdschrift uitgesproken, dat in den stand der finantieele quaestie, het wenschelijk is de theoretische beschouwingen over het beste koffiestelsel eenigen tijd te laten rusten en zich met de borst er op toe te leggen om praktisch van de gouvernements-kultuur een progressieve, in stede van een stationaire kultuur te maken.

Dat er niets beters dan het nu bestaande te verkrijgen zou

wezen; dat het stelsel zelf, niet de min of meer onoordeelkundige wijze waarop het toegepast wordt, de oorzaak zou zijn van de aangetoonde bezwaren; dat men bij voorgenomen verbeteringen telkens op het stelsel, niet op misbruiken, op verkeerde praktijken stuit, is niet zoo absoluut waar als de sprekers dit wel hebben doen voorkomen en wordt ook niet bevestigd door de geschiedenis van de gedwongen kultures. De heer Nierstrasz moge gelijk hebben, wanneer hij beweert dat de jongste wettelijke regeling der suikerkultuur de voordeelen van den Staat aanmerkelijk ingekrompen heeft en daarbij de fabriekanten het beste varen; doch dat de kultuur zelve te gronde zou zijn gericht, zooals die spreker, mede luidruchtig verkondigt, is bepaald in strijd met de feiten. De suikerkultuur bloeit meer dan ooit en 't is overbekend, dat die kultuur, op beginselen van dwang gedreven, zeer verschillende phasen heeft doorworsteld. Aanvankelijk gaf zij bittere uitkomsten voor de bevolking en het gouvernement en niet eens altijd voordeel aan de fabriekanten. Toen de gouverneur-generaal Duymaer van Twist, in stede van het afwisselende, een vast tantum van aflevering invoerde, nam zij hare eerste vlucht en werd zij voordeelig voor alle partijen, en sedert de fabriekanten de cijns in geld betalen, heeft de productie een hoogte bereikt, waarvan men voorheen niet eens zou hebben durven droomen.

Het voorbeeld van de suikerkultuur is dus wel een bewijs dat men ook gedwongen kultures verbeteren kan en men zich niet behoeft, hetzij wanhopend, hetzij met een zekere ingenomenheid, neêr te leggen bij de bezwaren van een anti-economisch stelsel. Er is slecht en slechter evenals er goed en beter is. Zelfs bij de nog altijd zoo verkeerd gedreven gouvernements-koffiekultuur komen de ongerijmdheden van voorheen niet meer voor, tenzij geïsoleerd en op betrekkelijk kleine schaal. Vroeger werd geplant door het dolle heen. Millioenen en millioenen boomen was de eisch, en men plantte in lage landen tot aan de boorden der zee, tot op de toppen der bergen, in altituden, waar de koffieboom geen vruchten kan geven. De kultuurwoede trotseerde tot de onveranderlijke wetten der natuur. Te recht heeft de Indische regeering van die tergende dwaasheden afgezien. Waarom zou men thans niet geheel verstandig wezen en zich niet onthouden van aanplantingen overal, waar, uit welk oogpunt ook, de koffiekultuur geen kansen van slagen aanbiedt? Waarom

zou men voortgaan toch maar koffieboomen te doen planten in streken waar de kultuur niets geeft, alleen uit de jammerlijk voorgewende vrees, dat als men zich daarbij matigt, die gematigheid op de koffiekultuur in 't algemeen een ongunstigen invloed kan uitoefenen?

Het is een feit, dat daar waar de koffiekultuur gedreven wordt onder gunstige voorwaarden, de inlanders wel degelijk den prijs van ƒ14 per picol, die het gouvernement aan de landspakhuizen laat betalen, als remuneratief beschouwen en de kultuur in die streken zoo niet zeer geliefd, althans verre van gehaat en gelijk gesteld wordt met de ergste soort van heerediensten. Mocht men besluiten den inkoopprijs tot ƒ15 te verhoogen, hetgeen met het oog op de hooge prijzen van de koffie op de wereldmarkt, meer dan billijk zou wezen, dan mag men, afgaande op hetgeen van bevoegde zijde hieromtrent wordt medegedeeld, veilig aannemen, dat voor een aanzienlijk aantal koffieplantende gezinnen, de gouvernements-koffiekultuur zeer gewenschte uitkomsten zal geven [1]). Voor een groot deel dus ligt het middel voor de hand om het grootste bezwaar, de weerzin der bevolking, dat de oorzaak is van den stationnairen toestand der productie, te overwinnen.

Elders is blijkbaar een verhoogde betaling niet voldoende. De koffiekultuur ontmoet daar bezwaren die met geen geld zijn te overwinnen; maar die men met goeden wil en vastberaden, oordeelkundige leiding toch meerendeels kan te boven komen. Het aanleggen van nieuwe aanplantingen op ongeschikte gronden of op plekken welke uit een climatologisch oogpunt niet voldoen kunnen, moest eigenlijk thans geheel vermeden worden. Vroeger werd de geheel vruchteloos besteedde arbeid der inlanders niet geteld. Alle lastgevingen van boven werden eenvoudig uitgevoerd en, wanneer na dagen, weken, maanden inspanning van duizenden landbouwers bleek, dat de lastgeving verkeerd was en alles te vergeefs was gedaan, troostte men zich met de bedriegende leus dat de feil der regeering geen geld had gekost en alles maar was geschied in onbetaalden arbeid. Sedert zelfs

---

[1]) Zie over het koffieloon het artikel „Nieuwe denkbeelden omtrent de gouvernements-koffiekultuur op Java." Tijdschrift voor Nederlandsch Indie, 1874, I. 460.

conservatieve staatslieden opgemerkt hebben hoe kostbaar die onbetaalde diensten der bevolking blijken te zijn, is men bedachtzamer geworden en redeneert men in dit opzicht juister, toch nog niet geheel juist met betrekking tot het aanleggen van nieuwe koffietuinen en zoogenaamde bijplantingen. De last daartoe gaat nog altijd uit van de bureaux der residenten en de zaak wordt nog niet behandeld met al de voorzorgen, welke zij vereischt. Bedenkt men dat het aanleggen van een koffietuin geldt een zaak van jaren, ja van tientallen jaren, van het vermeerderd welvaren van een gansch district, indien zij aan alle vereischten beantwoordt, dan zal men het gereedelijk der moeite waard achten indien daartoe eerst door het gouvernement wordt besloten na een behoorlijk onderzoek van deskundige beambten. Liever dan het gevaar te loopen dat onoordeelkundig wordt geplant, de bevolking noodeloos wordt gekweld en de aan te leggen tuinen magere en kortstondige uitkomsten geven, moest het gouvernement zich tevreden stellen met staten aanduidende eenige honderd duizenden boomen minder bijplantingen, tot dat die volgens de vereischten kunnen geplant worden.

Het voorafgaand onderzoek zou moeten loopen niet alleen over bodem en klimaat, maar vooral ook over de ligging met betrekking tot de woningen der planters en verder over het vooruitzicht dat de aanplanting, verzorging en pluk door hen met genoeg voordeel zullen kunnen geschieden om ze werkelijk in de kultuur belang te doen stellen. Zijn toch de afstanden te groot of te moeielijk, zooals dikwerf het geval is, bij de aanwezigheid van overigens goede gronden en gelegenheden tot het aanplanten van koffieboomen, dan kan men zeker zijn, dat de nieuwe aanplanting bitter weinig zal bijdragen om het stationaire productiecijfer bij te houden, laat staan om dit te verhoogen. Wat de heer Nierstrasz meende te mogen zeggen van de vroegere wildernissen, die door de bevolking in vruchtbare sawas zijn herschapen, is een loutere fantasie. Zoo aanlokkelijk was de gouvernements-koffiekultuur voor haar niet, dat zij uit de dessas uitzwermde en haar op den voet volgde. Indien de heer Nierstrasz slechts het algemeen verslag van de koffiekultuur had geraadpleegd, zou hij, bij hoofdstuk VII, § 34, blz. 165, vernomen hebben, dat de sterk toegenomen bevolking van Java bij voorkeur niet uitzwermt, maar veeleer de neiging heeft zich op te hoopen. „Over het algemeen,” zegt het verslag, „zijn al de

hoofdplaatsen van Java overbevolkt. Dit is ook het geval met verscheidene districtshoofdplaatsen, zooals Sidoardjo, Koedoes en andere. In centraal Java, namelijk in een gedeelte van Samarang, Kadoe, Bagelen en de Vorstenlanden is de bevolking dusdanig te samen gepakt, dat daar meermalen gebrek aan de eerste levensmiddelen ondervonden wordt." Andere officieele bescheiden bevestigen dit feit, zoodat men mede met het algemeen verslag, moet instemmen, dat uitbreiding van de gouvernementskoffiekultuur, vaak niet kan plaats hebben dan op te groote afstanden van de woningen der planters, waardoor de kans van slagen in den regel te loor gaat. De heer Nierstrasz leze slechts voor zijn onderricht hetgeen het verslag daaromtrent onder § 31 van hoofdstuk VII, blz. 162—163, mededeelt:

„.... Het zijn vooral de groote afstanden, die de kultuur op vele plaatsen zoo bezwarend voor de bevolking maken. En men denke niet dat zij dit niet gevoelt, omdat zij er niet luide over klaagt of zelfs daartegen in feitelijk verzet komt. Zij is, wel is waar, daartoe veelal te geduldig en te lijdzaam, zelfs te vreesachtig van aard, maar desniettemin moge men, eer het te laat wordt, bedacht zijn op het oud-Hollandsche spreekwoord: de kruik gaat zoo lang te water tot dat zij barst. Aan de beschreven geaardheid der bevolking is het dan ook toe te schrijven, dat het, zelfs bij een opzettelijk onderzoek, moeielijker is om bijzondere feiten te vinden, waaruit haar weerzin tegen de kultuur, ten gevolge van het planten op verre afstanden, blijkt. Geen enkel plaatselijk ambtenaar twijfelt aan het bestaan van dien weerzin en toch wordt zulks slechts uit algemeene handelingen afgeleid, zooals uit het slordig planten, het niet of gebrekkig inboeten en vooral het slecht plukken, althans wanneer dit niet door een nauwlettend toezicht wordt verhoed. Zoo zijn mij in schier alle residentien waar het kwaad bestaat, eenige mededeelingen gedaan, welke van groote opofferingen van de planters getuigen om de bestaande bezwaren te ontgaan, welke zelfs tot volksverloop geleid hebben. Ik zal ze hieronder kortelijk vermelden.

„De ambtenaren namelijk in de Preanger Regentschappen verklaarden eenstemmig: „dat de bevolking het niet aangenaam „vindt koffietuinen aan te leggen, vooral niet op groote afstanden „van hare woningen," en dat die weerzin blijkbaar is uit het slordiger bewerken en nog veel slordiger plukken en vervoeren

der vruchten. Uit de berichten van verscheidene residenten van dit gewest was vroeger reeds ontwaard „dat de bevolking de vruchten wegwerpt" enz.

„De assistent-resident van Berbes, onder Tagal, die in de residentie Probolingo als controleur gediend heeft, deelde mede, dat de koffieplantende bevolking der districten Djabong en Phaiton, residentie Probolingo, de voorkeur gaf aan indeeling bij de suikerkultuur, als zij daardoor van de koffiekultuur kon vrijkomen.

„In Samarang was het in de afdeeling Salatiga voorgekomen, dat de planters hunne boomen aan het dessahoofd weggaven. In Bodja deden twee dessas, Leban en Loromiring, die op 6 palen afstand plantten, hunne koffie over aan de dessas Medono en Kloewah, en gaf ook de bevolking van de dessa Pakis haren tuin aan de ingezetenen van Limbangan.

„In Soerabaja verkochten sommige dessas den geheelen oogst aan den boom voor een zeer geringen prijs, alleen om van het plukken bevrijd te wezen. Soms gaven zij het product voor niet weg of betaalden zij daarop zelfs toe. Dit laatste was het geval in drie dessas van Modjokerto, Modjoeamo, Tehel Modjodoewi. Deze gaven den oogst aan enkele personen over, die de koffie plukten, bereidden en aan het pakhuis brachten, de betaling ontvingen en van de planters nog een hoeveelheid padi toekregen. De eerste dessa gaf, voor drie jaren, den oogst aan een inlandsche vrouw Roh Wedjo genaamd, en 170 bossen padi toe, de tweede aan den inlander Pa Bisik en 100 bossen, de derde aan Pa Seko ook met 100 bossen padi.

„In Modjosari hebben eenige dessas de aanplantingen aan andere dessas afgestaan en heeft de weerzin om op groote afstanden te planten er toe geleid om in den vervolge de aanplantingen niet verder dan 3 palen van de woningen der planters aan te leggen, waartoe ruimschoots gelegenheid bestaat." Uit een proces-verbaal van onderzoek blijkt, betrekkelijk den weerzin der bevolking, het volgende: Volgens verklaring namelijk van Sinjo Merto, hoofd van de dessa Pandan, in het district Modjosari Kidoel, moesten de lieden van zijne dessa, vóór 1866, planten op $5^1/_2$ paal afstand. Inboeting en pluk leden hier zeer onder. De dessa ruilde haren aanplant met dien van Patjet, waarvan zij slechts twee palen verwijderd lag, hoewel de ruil onvoordeelig was, daar zij minder en slechter boomen terug

kreeg. Twee personen, die verhuisd waren om de koffiekultuur te ontgaan, kwamen daarop in de dessa terug. Een dergelijke verklaring legde Tjokropeti, hoofd van de dessa Pandjang, af; ook zijne dessa ruilde met Patjet en kreeg eveneens oude en slechte boomen, waarvan sedert de helft was uitgestorven, voor de hare in de plaats. Een persoon, die wegens den druk der kultuur verhuisd was, kwam toen terug. Een dessabewoner. Wiero Troeno uit Penanggoelan, verklaarde dat hij verplicht was voor het schoon maken van zijn aandeel vijf dagen en voor het plukken tien dagen achtereen in de tuinen te verblijven. Hij was verplicht driemaal, gedurende den oogsttijd, te plukken en verkreeg telkens niet meer dan tien katis koffie.

„In Pasoeroean was de toestand geheel exceptioneel. Op het weinige na, wat op hoog gezag in tuinen geplant was, is de koffiekultuur daar een volkskultuur. Ook in Probolingo en Banjoewangi deed zich het bezwaar van verre afstanden weinig of niet gevoelen; in Bezoeki meer. Slechte pluk en het verkoopen van de vruchten van den boom, ver beneden gouvernementsprijs, waren er de gevolgen van. Daarbij kwam nog dat de vruchten van die afgelegen tuinen meermalen door personen, die in de nabijheid woonden, werden ontvreemd, zoodat de planter van zijn arbeid niets kreeg.

„In Banjoemas had het soms ten gevolge dat slecht werd geplukt. Zoo was het in de dessas Karanggambar en Mepiran, in de afdeeling Poerbolingo, in 1864 en 1865, en in Karangaren in 1866 gesteld. In dezelfde afdeeling waren de dessas Karang Goedé. Karang Wiringin Merboeing, Bantar Waroe, Langkap, Darma petjoeng Melanggang, Maribajo, Adiarso en Kapetek sedert jaren gewoon den geheelen oogst aan andere dessas over te laten, alleen in buitengewoon gunstige jaren plukten sommigen de vruchten zelven.

„In Bagelen was niets van dien aard bekend geworden; daarentegen in Kadoe wel. In dit gewest, in het district Ballok, plantten de bewoners der dessas Soemberijerto en Daliwan, in 1859, koffie op een afstand van 4 palen, maar op zeer moeielijk terrein. De tuin werd daarom weinig bezocht en toen de eigenaars de koffie wilden oogsten, bemerkten zij dat die reeds door de bewoners der meer nabij gelegen dessas was afgeplukt. In 1849 werden de bewoners van eenige dessas in het onderdistrict Tonobojo, district Bandongan, verplicht koffie te planten in

het district Menoreh, op een afstand van 6, 7 en 8 palen. Toen de boomen in 1853 vruchten droegen, bleek het ook hier dat deze des nachts door menschen uit de nabuurschap waren ontvreemd. De eigenaars konden hiertegen niet waken en verzochten daarom dat het aangrenzende onderdistrict Kantje de tuinen zoude overnemen, dat dan ook in 1854 met onderling goedvinden geschiedde. Eveneens stonden, wegens het bezwarende van den pluk, de in het district Kadoe gelegen dessas Penangkan en Proepoek, die op 9 palen afstand plantten, den oogst gratis af aan de lieden, die bij den tuin woonden. De dessalieden van Djenghal, die 7 palen ver van hunnen aanplant woonden, verkochten het geheele product aan de dessa Keten voor *f* 11 koper. Evenzoo verkochten de bewoners van Kelaja, die op 9 palen afstand plantten en soms 6 à 7 dagen achtereen in den tuin moesten overnachten, den oogst aan de lieden van Tjarihan voor *f* 2.50. De dessalieden van Gedogan, die 7½ paal van hunnen tuin woonden, moesten er meestal 4 nachten in de maand voor het onderhoud doorbrengen en verkochten het product voor *f* 4. Er waren 90 planters, zoodat ieder voor zijne ± 48 dagdiensten 4½ cent genoot.

„Van Madioen was niets bekend. Van Patjitan werd gezegd dat vroeger wel eens jonge aanplantingen waren gedood door de boomen te schudden. In Kediri echter had zich in de afdeeling Toeloengagoeng het volgende voorgedaan:

„In 1864 namelijk waren uit het district Nyasinon (Trenggalek) 260 personen verhuisd en wel voornamelijk uit de dessas Tegalombo, Djamboe, Dremasari en Tjitah, die gemiddeld 16 palen van hunnen tuin (Mendoeng) verwijderd lagen, en onder de uitgewekenen telde men 203 personen uit die dessas geboortig. De tuinen in Sekaron, welke mede 10 tot 12 paal van de woningen der planters verwijderd lagen, produceerden zeer goed, want gemiddeld gaf iedere boom 1½ kati. Niettemin hadden de verst afgelegen dessas, als Korang Gaijam, Wates Karangan enz., hunne niet zeer uitgestrekte, maar bijzonder vruchtbare aanplantingen aan de dessa Padas en Poeroe overgedragen en, volgens het beweren van het districtshoofd en de hoofden der overige dessas, zou er de bevolking mogelijk volgaarne hare tuinen aan anderen afstaan, ondanks de groote voordeelen welke zij afwerpen, indien er slechts gelegenheid toe bestond. In het district Soembreng stonden de planters van de tuinen Kopeng

en Ketroe toe dat jaarlijks ten minste $^1/_3$ van de vruchten door de naderbij gelegen dessas van het district Kampak werden geplukt en van het overblijvende nogmaals $^1/_6$ door de nabij gelegen Soembiengsche dessa Bezoeki."

Omtrent het afschrijven van koffietuinen, waarvan het product nietig is en waarbij de planters nimmer voor hun arbeid een redelijke belooning kunnen vinden, niet alleen van een conservatieve zijde gelaakt, maar ook aarzelend opgegeven door den heer Mirandolle, gelooven wij dat het gouvernement, wil het verstandig wezen en in het belang der kultuur handelen, geen oogenblik moest aarzelen. Het moet zich tegenover het bezwaar, waaraan door dergelijke afschrijvingen wordt tegemoet gekomen, weten te verheffen boven het standpunt 't welk de voormalige Oost-Indische Compagnie innam: „doelloos werken omdat er gewerkt moet worden." Het had het voorstel der residenten om 4 millioen boomen af te schrijven en 23,000 planters te verlossen van een armzalige productie van 2000 picols koffie met beide handen moeten aangrijpen, omdat zulke nietige uitkomst van de inspanning van duizenden gezinnen, het volk met weerzin en walging moet vervullen tegen de gouvernements-kultuur. Er zal een tijd komen, dat de afwijzing van zulke redelijke voorstellen door verlichte en kundige hoofden van gewestelijk bestuur gedaan, der regeering als een schande zal worden aangerekend, als een bewijs van kortzichtige en kinderachtige baatzucht.

Afschrijving moest geschieden nadat door een degelijk plaatselijk onderzoek is aangetoond, dat de koffiekultuur geen noemenswaardig voordeel der bevolking kan aanbrengen. Men zou dan al zeer spoedig in dit opzicht zeer ergerlijke gevallen zien verdwijnen, zooals bij voorbeeld dat van het district Probolinggo in Kadoe, waar ruim 14000 koffieplantende gezinnen, gedurende twaalf jaren *f* 5.94 per gezin of gemiddeld ieder jaar ongeveer 50 centen per gezin van hun koffie ontvingen, terwijl natuurlijk het gouvernement geen noemenswaardige hoeveelheid, — in de drie laatste jaren waarover de enquête loopt, niet meer dan 450 picols, — door die 11,000 gezinnen in zijn pakhuizen zag afleveren. Hetgeen vooral tot afschrijving van onvoordeelige tuinen dringt is, dat de winstderving van het gouvernement in verhouding staat tot de schade van den planter en dat, hoe meer men kwade koffiezaken aanhoudt om de inlanders niet tegen de goede in te nemen, men juist het tegenovergestelde

doel bereikt dan 'tgeen men beoogt, namelijk de kultuur te populariseeren.

Uit een finantieel oogpunt is — de heer Nierstrasz moge daartegen nog zóó een grooten mond opzetten — van de ongunstig voor de bevolking gelegen tuinen niets beters te maken dan ze in erfpacht aan particulieren af te staan. 't Is jammer dat vooroordeelen, meer dan overtuiging gegrond op feitelijke toestanden, zoo zeer bij de debatten over publieke aangelegenheden den doorslag geven, anders zou iedereen volkomen begrijpen, dat het gouvernement in de particuliere ondernemers niet de belagers, maar de bondgenooten zijner koffiekultuur behoort te zien. Zij alleen kunnen voor 's lands kas nog iets maken van de tuinen, welke onder het gouvernements-stelsel veroordeeld zijn om geen noemenswaardige voordeelen te geven. Zij alleen kunnen de wildernis koloniseeren met vaste arbeiders, de planters brengen in de nabijheid van de terreinen, waar geplant en geoogst moet worden. Het gouvernement, tenzij het met kolossale kapitalen ging werken, kan dat niet. Hoe veel dwang vroeger en later werd gebezigd om de tuinen aan te leggen en bij te houden, nooit werd er gelukkig van gedroomd om de planters uit hunne erven en van hunne rijstvelden te rukken en ze te dwingen zich kort bij afgelegen koffietuinen te gaan vestigen en, wat in de hevigste dagen der dwangkultuur niet geschiedde, zal men thans toch niet durven te ondernemen.

In weerwil de heer Nierstrasz kan pronken met het gevoelen van den resident van Soerabaja, dat de koffieplanters in zijn gewest niet te vinden waren voor onderlinge ruilingen van uiteenliggende aanplantingen, zijn wij het eens met den heer Rose, die mede een studie van de gouvernements-koffiekultuur maakte en daarvan deed blijken in een zakelijke, in dit tijdschrift aangekondigde brochure, dat het bestuur in dit opzicht bij lange na niet zoo onmachtig is als men het wel eens doet voorkomen. De hier pas aangehaalde voorbeelden uit de koffieenquête bewijzen, dat de koffieplanters, ook zelfs in Soerabaja, uit eigen beweging, toch geheele tuinen, verruilen, aan naburige landgenooten afstaan, vaak zich gelukkig gevoelen als anderen hen maar van den oogst, om den last van den pluk op groote afstanden, bevrijden. Stellig is met gepaste raadgevingen en door volhardend beleid veel meer van de bevolking te verkrijgen en kunnen schikkingen worden getroffen, die, wanneer zij den planter

tijd en arbeid sparen, niet door hem verworpen zullen worden. De teleurstelling van een enkel resident mag daarvan niet afschrikken. Immers, wie weet of de voorgenomen regeling in Soerabaja wel juist aangevat was, of zij werkelijk in het belang der planters was, en, zoo ja, of 't hun wel duidelijk was gemaakt? In allen geval, mag, op grond van de feiten uit de enquête, verwacht worden, dat onderlinge ruilingen meer zullen voorkomen, indien de eigenaren der boomen er op rekenen kunnen, dat de overheid deze transactien gaarne ziet aangaan.

Het desideratum bij de gouvernements-koffiekultuur is de koffieplanters er mede te verzoenen door hun belang er nauwer aan te verbinden. Alle geraadpleegde autoriteiten op Java zijn het op dit punt volkomen eens. Sommigen stellen daarbij het alternatief van een beter toezicht; maar het is uitgemaakt dat het gouvernement, zonder in aanzienlijke meerdere uitgaven te vervallen, de grenzen van het bestaande toezicht niet kan overschrijden. Wil men het gestelde doel nabij komen, men aarzele dan niet de door de enquête aangeduide bezwaren met ferme hand op te ruimen. Men aarzele niet des noods het terrein der gouvernements- of inlandsche koffiekultuur in te krimpen om haar intensief productiever en voordeeliger te maken en de particuliere industrie in te roepen om die tuinen voordeelig te exploiteeren, welke thans schandelijk verwaarloosd blijven en waarvan de soms prachtige oogsten jaar in jaar uit schier geheel voor iedereen verloren gaan. Men zij wat minder stelselmatig en wat meer praktisch; wat minder vreesachtig om het kwaad uit te roeien waar het bestaat omdat men bang is dat het opruimen van bezwaren een besmettelijke ziekte kan worden bij degenen die niet te klagen hebben. Men zij wat meer doortastender met het wegnemen van impopulaire gebreken om de waarlijk door den inlander gewilde kultuur niet impopulair te maken. Men stelle er een eer in de eenige groote overgebleven landbouw-onderneming der regeering, althans zooveel mogelijk vooruit te werken onder den grooten prikkel der hooge koffieprijzen, want niets doen, maar Gods water over Gods akker laten loopen, zooals om verschillende tegenovergestelde motieven het laatste votum der tweede kamer schijnt aan te raden, is een standpunt, het zij met gepaste vrijmoedigheid gezegd, een intelligente, conservatieve of liberale regeering, onwaardig.

T.

Loudon en zijn lofredenaar.

Loudon en Atsjin, door J. I. de Rochement, luitenant-kolonel der artillerie (Maurits). Batavia, Ernst en Co.; Amsterdam J. Noordendorp, 1875.

Niet ten onrechte heeft het boekje door den boezemvriend van den afgetreden gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indie geschreven, in de politieke kringen en in de pers een buitengewone sensatie gemaakt. De schrijver behandelt met een warme, heftige overtuiging, in een hoogst fatsoenlijken stijl, aan welken menig pen- en woordvoerder een les mag nemen, de steeds in het vuur der staatkundige hartstochten smeulende Atjehquaestie. Met gebruikmaking van officieele, geheime stukken en bescheiden, ligt hij een tipje, doch ook niet meer dan een tipje, op van den sluier, die de roerselen van de gezaghebbers omtrent den oorlog op Sumatra's noordkust nog steeds bedekken en weet dus den lust naar de verboden vrucht bij zijn lezers te prikkelen. De haute lice verheft hij de loftuiting tot de hoogte, die in ons land de verguizing niet kon bereiken en poogt hij voor zijn „idole" een voetstuk op te richten, waarop hij vermeent hem in het schitterendste licht ter algemeene bewondering te plaatsen.

Een dergelijk boekje is niet alleen zeldzaam, maar de zeldzaamheid zelve in onze litteratuur. De stoutheid der conceptie en de wijze van uitvoering verbazen zoozeer dat het ons niet verwondert daarover de zonderlingste oordeelvellingen in de bladen te hebben ontmoet, onder andere deze, dat men wel zou doen het ongelezen ter zijde te leggen. Met zulke dwaasheden doet men 't niet tot zijn recht komen, evenmin als men de

dwalingen bestrijdt, waarvan het niet moeielijk valt, bij eenige kritische ervaring, den schrijver te overtuigen.

Reeds de inleiding waarschuwt als 't ware den lezer, dat hij geen onpartijdige, objectieve beschouwingen van zaken en personen te wachten heeft. Zij neemt den vorm aan van twee brieven, een van den heer de Rochemont, waarin hij met aandrang de toestemming van den gouverneur-generaal tot de uitgave vraagt, en het antwoord van den heer Loudon, waarbij die toestemming wordt verleend. Beide brieven mogen als modellen doorgaan van hetgeen men noemt admiration mütuelle. Men weet dus reeds bij den aanvang dat men te doen heeft met een lofspraak en, de opgeschroefde taal in aanmerking genomen, met een overdreven lofspraak.

Tegenover de vaak tegen den heer Loudon geslingerde beschuldiging den oorlog tegen Atjeh met zenuwachtige roekeloosheid te hebben aangevangen, stelt de heer de Rochemont eenige, reeds uit de officieele stukken bekend geworden feiten, waaruit, zijn inziens, overtuigend moet blijken dat Atjeh ons tot den oorlog gedwongen heeft. Reeds meermalen hebben wij betoogd dat dit noodlottig uiterste niet te vermijden meer was. Wanneer de tijd gekomen zal zijn voor een waarlijk kalme beoordeeling van de jongste gebeurtenissen op Sumatra's noordkust, zal ongetwijfeld de uitspraak van den geschiedschrijver anders wezen dan die der heftige oppositie welke het er op heeft toegelegd Nederland tegenover Atjeh in het ongelijk te stellen. Immers, al degenen, die zich op een breed staatkundig standpunt kunnen plaatsen, moet het treffen dat, door den loop der omstandigheden, het bestaan van twee onafhankelijke souvereiniteiten in den Indischen Archipel onmogelijk is geworden. 't Is daar thans gesteld evenals in Europeesche landen waar de centraliseerende eenheid de provinciale autonomien doet verdwijnen. De macht van Nederland is zoo overheerschend in Indie, dat zij tegenover de beschaafde wereld de verantwoordelijkheid eener volledige souvereiniteit moet dragen. Niemand zal in ernst willen aannemen, dat wij niet aansprakelijk zijn voor de veiligheid van den Archipel, dat wij niet aan de vreemde scheepvaart de onvermijdelijke bescherming verschuldigd zijn die zij in alle beschaafde landen geniet en dat wij niet gehouden zijn haar te waarborgen tegen onveiligheid en roofzucht. Nederland had dus een duren plicht tegenover Atjeh en ten aanzien van de be-

schaafde wereld te vervullen. Het had dit sedert lange jaren en zoo het vroeger een zwakke, naar onmacht reikende staatkunde van non-interventie kon vergoelijken met een beroep op de bepalingen van het Londensch tractaat van 1824, voorzeker ontvielen alle voorwendsels om de quaestie van Atjeh onopgelost te laten, sedert de jongste diplomatieke regelingen met Engeland, waarbij het geheele eiland Sumatra aan de Nederlandsche souvereiniteit werd toegekend, maar tevens aan Nederland de taak werd opgelegd de verplichtingen daaraan verbonden te volbrengen.

Een beroep op onze verantwoordelijkheid tegenover de beschaafde wereld is echter, wij erkennen het volgaarne, niet voldoende om het omverwerpen van een Oosterschen onafhankelijken staat te rechtvaardigen. Immers wij leven in een tijd ver verwijderd van het jaar toen een pauselijke bul de onbekende werelddeelen eenvoudig verdeelde tusschen Portugal en Spanje en 't zou voorzeker de Nederlanders, die het eerste de geldigheid betwistten van de pauselijke suprematie over het koloniaal staatsrecht, niet passen zich, in den trant van de groote koloniale mogendheden uit de zestiende eeuw, eenvoudig met Engeland te verstaan over de verdeeling van de Indische gewesten, zonder daarbij in 't minst te letten op het rechtsbewustzijn van de Indische vorsten en volken zelve. Evenals men in Engeland is opgekomen tegen het toomelooze annexeeren van Indische rijken en het vervallen verklaren van Indische vorsten, is er in het geweten althans van de verlichte Nederlanders een stem ontwaakt die ons toeroept, dat wij van onze overmacht op de Indiërs geen misbruik mogen maken en dat overal, waar hunne instellingen, gebruiken en godsdienstige wetten zich met onze begrippen van recht en billijkheid willen en kunnen verdragen, wij geen geweld tegen hun mogen bezigen. Mocht er tegen dit begrip al eens gezondigd worden, het is toch sedert lang reeds een stellig regeerings-beginsel in Nederlandsch-Indië.

Werd het tegenover Atjeh al dan niet verzaakt?

Vóór wij het boekje van den heer de Rochemont gelezen hadden, zouden wij niet geaarzeld hebben die vraag ontkennend te beantwoorden. Immers, het officieel relaas van de aanleiding tot den oorlog doet ons zien aan den kant van Nederland de volhardende gedachte om met Atjeh te onderhandelen, nog blijkbaar in de instructie van den regeerings-commissaris opperbevelhebber der tweede expeditie; om het zelfstandig bestaan

van dat rijk te sparen en zelfs om het gezag van den sultan op te houden tegenover de grooten die, door hunne woeste verdeeldheden, het rijk door anarchie ten onder brachten. De heer de Rochemont ontneemt ons nu die illusie voor zooveel betreft den landvoogd, die hij zich voorgesteld heeft door dik en dun te verdedigen. Zijn betoog komt hierop neder, dat Atjeh ons niet alleen meer dan een casus belli aan de hand heeft gedaan; maar dat wij den oorlog absoluut noodig hadden om tot ons doel te geraken en hij dus zoo spoedig mogelijk moest verklaard worden. Wij kunnen ons onmogelijk in die opvatting bedriegen. 't Geldt hier geen los daarheen geworpen bewering, maar schering en inslag van des schrijvers betoog; zelfs wordt de opperbesturende minister van kolonien duchtig de les gelezen en met allerlei spitsvondige verwijten overladen, dat hij den landvoogd Loudon belet heeft het beruchte dilemma: „erkenning onzer souvereiniteit binnen vier-en-twintig uren of den oorlog," door den eersten regeerings-commissaris aan den sultan van Atjeh te doen overbrengen.

In stede van hier den heer Loudon schoon te wasschen en den minister van kolonien in een minder gunstig aanzien te plaatsen, bereikt de schrijver, geheel tegen zijn bedoeling in, juist het tegenovergestelde effect. 't Blijkt nu zonneklaar uit zijn verdediging dat er bij den gouverneur-generaal geen kalm beleid voorzat, dat hij den oorlog quand même najaagde, dat men daarbij zoo hartstochtelijk is blijven volharden, dat 's ministers temperende en naar meer behoedzaamheid wijzende telegrammen, die den minister ten eeuwige dage tot eer zullen strekken, hem nu nog als buitensporige grieven worden aangerekend. Zooals voldoende bekend is, heeft feitelijk de verschillende opvatting van de opportuniteit van den oorlog tusschen den gouverneur-generaal en den minister geen invloed gehad op de gebeurtenissen. Atjeh verkeerde werkelijk in oorlog tegen ons toen het Indisch gouvernement met het opperbestuur nog door middel van den telegraaf overlegden hoedanig gehandeld moest worden; Atjeh wilde volstrekt niet weten van onderhandelen, van vrede en vriendschap; het dwong ons tot het geweld der wapenen. Doch de verdediging doet ons duidelijk zien, dat de landvoogd overhaast wenschte te handelen; dat hij het den opperbesturenden minister kwalijk duidde, dat deze zijn opgewonden stemming niet deelde en wij vreezen, dat de heer

de Rochemont, wel verre van den zoo hoog gevierden landvoogd een eikenkrans om het hoofd te vlechten, al lovende, maar al te veel voet geeft aan het sustenu der bestrijders van den heer Loudon als zou hij met zenuwachtige gejaagdheid in de Atjehsche quaestie gehandeld hebben.

De heer de Rochemont wijdt een geheel hoofdstuk van zijn boekje aan de ook in der tijd in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie gelaakte enquête over de eerste expeditie. Ofschoon wij niets liever verlangen, dan ons door degelijke argumenten van een verkeerde opvatting te laten terug brengen, moeten wij erkennen, niet door den schrijver te zijn bekeerd. Thans nog voelen we ons gedrongen in die enquête te zien een treurig incident willekeurig toegevoegd aan reeds te vele noodlottige omstandigheden, welke door kalme vastberadenheid hadden kunnen gekeerd worden. Wel wordt het ons duidelijker gemaakt hoe de heer Loudon, medegesleept door den indruk van het échec aan onze wapenen berokkend, tot het instellen der enquête is gekomen, maar de heer de Rochemont blijft het bewijs schuldig, dat daardoor de gemoederen tot bedaren zijn gebracht en aan de discipline van het leger een goeden dienst werd bewezen. Van de denkbeelden door den schrijver bij deze gelegenheid ontwikkeld over de goede en de kwade pers en de verhouding der regeering tot beide, zij het genoeg thans te doen opmerken, dat hij met betrekking tot het vraagstuk, 't welk hij met zijn pen doorhakt, even „novice" toont te zijn dan ten aanzien van de internationale verhoudingen der volken en de staatsrechterlijke theorien over oorlog en vrede.

Voorzeker, is het een al zeer ongelukkige inval van den heer de Rochemont, dat hij, ter verheerlijking van zijn heldenfiguur, de aanvallen tegen den heer Loudon meent te kunnen vernietigen door stormachtige uitvallen tegen verschillende personen die een hoofdrol in de Atjehsche gebeurtenissen hebben gehad. In de pers slagen zoogenaamde retours offensifs alleen bij lezers die niet op hun hoede zijn. Bij nadenkenden verraden zij allicht het gemis aan meer afdoende argumenten en altijd is er iets hinderlijks in het feit dat men om den een schoon te wasschen, anderen gaat bespatten. Aangenomen dat de volledige kennis van de nog altijd geheime stukken allen twijfel opheft over de dubbelzinnige houding welke de heer de Rochemont den heer Nieuwenhuyzen ten laste legt, dan nog zal het som-

migen voorkomen, dat de heer Loudon dien landsdienaar met meer vergevingsgezindheid had kunnen, misschien had moeten behandelen. Het is duidelijk dat na de mislukking der eerste expeditie, allerlei onaangename geruchten den landvoogd ter oore moesten komen; doch wij zijn zoo vrij te gelooven, dat de heer Loudon zou getoond hebben zijn verheven standpunt meer eer aan te doen door doof te blijven voor die geruchten dan door ze haar fijn uit te vorschen om tot de verwijdering van den vice-president van den raad van Nederlandsch-Indie te geraken. In allen geval toont het incident Nieuwenhuysen bij den heer Loudon een persoonlijke lichtgeraaktheid, welke wij nooit als een uitnemende hoedanigheid van den ervaren staatsman hebben hooren noemen.

Ten aanzien van generaal Verspyck is de brochure bepaald onrechtvaardig en buitensporig haatdragend. De schrijver onderscheidt vooreerst niet tusschen de eigen daden van dien schitterenden militair en al hetgeen anderen, uit geestdrift voor zijn aanlokkelijke persoonlijkheid, buiten zijn schuld of toedoen, misplaatst of verkeerds deden. Hij stelt hem ten toon als een militairen partijman; men zou bijna gaan denken aan een dier Spaansche hoofdofficieren, die altijd gereed staan een pronunciamento te beginnen. De onderstelling dat zoo iets immer in het brein van generaal Verspyck kon opkomen is de ongerijmdheid zelve en moet de toeleg om hem als een voorbeeld van indiscipline voor het Indisch leger voor te stellen, stellig gelaakt worden. Ten tweede vervalt de schrijver in even afkeurenswaardige hardheid, door de enkele daad van generaal Verspyck, die ook zijne verstandige vereerders met leedwezen vervulde, het aanbieden van zijn ontslag bij het vernemen der benoeming van generaal van Swieten tot regeerings-commissaris en opperbevelhebber der tweede expeditie tegen Atjeh, zóó hoog op te nemen, dat, zijne verwijdering uit het Indisch leger als een noodzakelijkheid wordt genoemd. „Het was jammer," schrijft de heer de Rochemont, blz. 156, „dat de minister van kolonien, den generaal Verspyck, in het leger liet. Natuurlijk, was het spoedig overal bekend, dat de generaal Verspyck, in oorlogstijd, nadat hij was uitgenoodigd om aan de tweede expeditie tegen Atsjin deel te nemen (is dit laatste wel geheel juist?), zijn ontslag uit de militaire dienst had gevraagd. Zij, die het leger lief hadden, waren verontwaardigd over eene daad, waarmede de

generaal Verspyck naam en rang aan de openbare veroordeeling had prijs gegeven. Men verwachtte, dat de minister een streng voorbeeld zou stellen. Men sprak van een eenvoudig ontslag, niet eervol, zonder aanspraak op pensioen...."

Elders, blz. 154, verhaalt de heer de Rochemont dat de minister weigerde het verzoek om ontslag bij den Koning over te brengen. „Hij liet den generaal Verspyck ernstig wijzen op de heilige plicht van ieder militair, maar bovenal van een generaal, om in tijden van oorlog zijn vaandel niet te verlaten. Ook liet de minister den generaal Verspyck ernstig wijzen, op de gevolgen van een stap, waarmede hij het leger tot slecht voorbeeld was en waarmede hij zich niet anders dan kwaad berokkenen kon. Hierop verzocht de generaal Verspyk, dat op zijn verzoek om ontslag niet zou beschikt worden, zoolang de tweede expeditie tegen Atsjin niet was afgeloopen, of althans zoolang de regeering van oordeel was, dat zijne diensten nog vereischt werden of voor den lande nuttig konden zijn."

Wij deelen geheel de meening van den heer de Rochemont wanneer hij zegt, blz. 155 en 156: „De benoeming van den generaal van Swieten kon ook uit een oogpunt van ancienneteit den generaal Verspyck geen aanstoot geven. Generaal van Swieten was reeds kommandant van het leger toen generaal Verspyck nog als kapitein diende. Generaal van Swieten, in activiteit hersteld, was niet alleen de wettige, maar ook de natuurlijke superieur van den generaal Verspyck." Maar, indien het indienen en het weder intrekken van de aanvraag om ontslag uit den dienst zich toegedragen hebben gelijk de heer de Rochemont verhaalt, dan meenen wij dat het jammer zou geweest zijn indien de zaak met driftig misnoegen ware behandeld geworden. Generaal Verspyck moest niet uit den militairen dienst verwijderd worden voor een enkele feil, in een onbewaakt oogenblik begaan, en die hij, op de eerste terechtwijzing van hooger hand, met ware krijgsmanstoewijding uitwischte. Het was een verstandige daad van den minister generaal om Verspyck de gelegenheid te geven, onder generaal van Swieten, de tweede expeditie tegen Atjeh mede te maken, zijn militaire ervaring te verrijken en hem voor de toekomst gaaf te bewaren. En wanneer hierbij iets jammer mag genoemd worden dan is het dit dat nogmaals generaal Verspyck door een rustend hoofdofficier van het Indisch leger een onaangename herinnering wordt voor

de voeten geworpen, welke reeds lang vergeten en vergeven moest wezen.

Als verzachtende omstandigheid wegens de aanvallen tegen personen, waarmede de gebeurtenissen den heer Loudon in meerder of minder onaangename verhouding brachtten, pleit de blakende zucht van den heer de Rochemont om den afgetreden gouverneur-generaal een apotheose in den tempel van Nederland's beroemde mannen te bezorgen. Wanneer men bedenkt, dat die poging geschiedt met onbetwistbare onbaatzuchtigheid, tegen alle persoonlijke berekeningen in, alleen uit een besef om recht te doen wedervaren aan, zoo het heet, een miskenden boezemvriend, dan moet erkend worden dat een edele drijfveer den schrijver van het boekje „Loudon en Atsjin" beheerschte en dat zoo hij zich aan partijdige, onbillijke en te harde oordeelvellingen over zaken en personen bezondigd heeft, de oorzaak moet gezocht worden in overdrijving eener goede hoedanigheid, die tot hartstochtelijke blindheid overslaat, niet in de onedele zucht om quand même te krenken en te hinderen.

Heeft de schrijver althans het hoofddoel, 't welk hij beoogde, bereikt? Niemand zal het met grond beweren. Integendeel, waar wij tot bewondering van het grootsche figuur van den heer Loudon worden uitgenoodigd, rijst onwillekeurig de gedachte bij ons op, dat veel van 't geen zijn „panégyriste" ons als steenen van het zuiverste water doet blinken, niet anders is dan bedriegelijk klatergoud; en, wanneer ons verhaalt wordt al wat maar bij mogelijkheid bijeen gebracht kan worden om den afgetreden gouverneur-generaal boven allen te doen schitteren, ja zelfs de intieme relaties niet onbesproken blijven en wij moeten weten dat een beminnelijke gade het levenslot van den heer Loudon deelt, dan mag men het niet kwalijk duiden, wanneer meer nuchtere publicisten herinneren hoe de heer Loudon den Indischen troon beklom, niet door buitengewone diensten aan het vaderland bewezen, noch door buitengewone talenten en bekwaamheden ten beste van Indie gegeven; maar door de gelukkige gesternten die zijne schreden langs een pad van rozen tot de hoogste gouvernementeele positie's leidden. Hij was een gelukskind in den waren zin des woords, in tegenstelling bij voorbeeld van den heer Mijer, die eerst na een vermoeiende loopbaan den zetel te Buitenzorg kon bereiken. In een land als 't onze, waar iedereen, die zich boven de middelmatigheid ver-

heft, gedenigreerd wordt en, naar mate men grootere diensten bewijst, des te erger wordt verguisd, bleef de heer Loudon steeds buiten schot en wist hij van lieverlede een soort van droit divin te verwerven voor het hooge ambt, dat hem ten deel viel; maar dat hij weldra niet meer kon vervullen zonder zich te kwetsten aan de ijzeren ketens die zelfs het hoogste gezag omknellen, zonder tot de feitelijke erkenning te moeten komen, na een driejarig bestuur, dat de taak te zwaar voor hem was geworden en zijn schouders haar niet meer konden torschen.

Zouden wij zoo geheel mistasten indien wij in de buitengewoon gemakkelijke en gelukkige antecedenten van den heer Loudon den sleutel zoeken van zijne zoo prikkelbare susceptibiliteit, die hem in allerlei personeele conflicten wikkelde over onbeduidende, soms nietswaardige beuzelarijen en de buitensporige, onberedeneerde populariteit, die hem bij zijne verheffing begroette, thans heeft doen verkeeren in een impopulariteit, die zelden een eerlijk, onbaatzuchtig en edelaardig gouverneur-generaal, gelijk de heer Loudon steeds toonde te zijn, bij zijn vertrek heeft gevolgd.

Nog slechts een enkel woord over het boekje van zijn lofredenaar. Reeds van verschillende kanten is protest aangeteekend tegen de juistheid van verschillende daarin voorkomende mededeelingen. Wij, voor ons, meenen aan het aan de leden der kamer opgelegde geheim niet te kort te doen, door hier de stellige verzekering te geven, dat telegrammen van het opperbestuur in het boekje worden vermeld met uitlating van woorden, die de beteekenis aanmerkelijk wijzigen. De schrijver heeft blijkbaar al wat hij kon gedaan om het effect van zijn betoog te verhoogen. Zoo hij al waarheid spreekt, moeten wij indachtig zijn dat wij te doen hebben met de waarheid van een zeer eenzijdig standpunt voorgesteld. Het is dus van belang, dat de officieele stukken het publiek niet langer onthouden worden, opdat het in de gelegenheid zij de geheele waarheid te vernemen en aan ieder der in de Atjehsche aangelegenheden betrokken hoofdpersonen zijn volle recht en verantwoordelijkheid door de volledig ingelichte nationale vierschaar kan gegeven worden.

***

Zijn alle Atjineezen Sjafiïeten?

Deze, ik beken het, vrij zonderlinge vraag wensch ik hier te bespreken naar aanleiding van een eerst onlangs ter mijner kennis gekomen bericht. Blijkens de laatste hier ontvangen gedrukte Notulen namelijk der vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, heeft daar den 6den October 1874 de waarnemende Secretaris Mr. L. W. C. Van den Berg meegedeeld dat „voor eenigen tijd door twee onzer vaderlandsche geleerden, de Hoogleeraren J. M. De Goeje en A. W. T. Juynboll, op grond van een vroeger op de Atjineezen buitgemaakte beschreven vlag, de stelling werd verkondigd dat dit volk tot de sekte der Sjija'ieten behoorde." Met bevreemding heb ik dit bericht gelezen, en ik acht mij verplicht het terstond bepaald tegen te spreken in dit Tijdschrift, waarin mijn bedoeld opstel over „een Atjineesche vlag met Arabische opschriften" is opgenomen. Want dat de stelling, door den heer Van den Berg aan Prof. M. J. De Goeje en mij toegeschreven, door ons niet is verkondigd, zullen de volgende citaten bewijzen, genomen 1°. uit mijn zoo even genoemd opstel, voorkomende in den jaargang 1873, IIe deel, en 2°. uit de aankondiging hiervan door Prof. De G. in den Nederl. Spectator, jrg. 1873, n°. 49. — Ik schreef op blz. 333: „De Atjineezen worden voor rechtgeloovige Moslims, bepaaldelijk voor Sjafiïeten gehouden. Doch voor hen, die zich schaarden onder deze banier, — deze vlag, welke wij nu hier bespreken, — voor die Atjineezen zal men toch op dezen bestaanden regel eene uitzondering moeten maken. Zij belijden ongetwijfeld de leer der gematigde Sjiïeten." — En verder: „De Atjineezen van onze vlag waren dus Sjiïeten van min of meer gematigde richting." — En op blz. 335: „Als resultaat van dit

onderzoek — mogen wij derhalve veilig aannemen dat sommige Atjineezen Sjiïeten zijn." — In den Nederl. Spectator, l.l. blz. 388, zegt Prof. de Goeje: „Uit dit opstel blijkt dat de Atjineezen, die onder deze vlag streden, Sjiïeten waren. Tot nog toe waren de Atjineezen voor Sonnieten van de Sjâfeïtische richting gehouden, die wel niet zeer sterk in de leer waren, maar toch in 't algemeen op den titel van rechtgeloovige Moslims aanspraak hadden. Deze vlag is met die bewering in strijd; doch in hoeverre zij dit is, laat Dr. Juynboll in het midden, en ik waag er mij nog minder aan, dit te beslissen."

Terwijl derhalve Prof. De Goeje en ik slechts melding maakten van die Atjineezen welke onder de door ons besproken vlag gestreden hadden, meent Mr. L. W. C. Van den Berg dat wij alle Atjineezen aan elkaar gelijk achten. Dit is echter niet door ons gedaan, maar integendeel door dien Bataviaaschen geleerde. Want uit de door hem zelven geschreven Notulen blijkt hoe hij heeft aangetoond dat „ten duidelijkste blijkt dat de bewoners van dat rijk (Atjeh) tot de orthodoxe Mohammedanen en wel tot de volgers van asj-Sjâfeï moeten gerekend worden." — Vandaar mijne vraag: Zijn alle Atjineezen Sjafiïeten?

Het eerste argument waarmede Mr. L. W. C. Van den Berg deze stelling tracht te bewijzen, is eene „namens den Heer H. Ruleman Voget aangeboden beschreven rol door ZWEerw. na de inname van den Kraton te Atjeh in het huis van den Sultan gevonden." Deze rol „bevat verschillende niet met elkander samenhangende stukken in de Arabische taal, o. a. een fragment (slot) van eene verhandeling van Çoefischen aard, eenige djimats, eenige reeksen van zegsmannen van overleveringen (hadîth), de namen van enkele qotobs, enz." — Waartoe zulk eene rol al niet aanleiding kan geven! De Çoefische verhandeling toch, en de vermelding van enkele qotobs zouden, mijns inziens, eer tegen dan vóór de orthodoxie pleiten. Men moet echter dit vreemdsoortig amalgama waarschijnlijk toeschrijven aan onwetendheid der inlanders, en aan hunne bijgeloovige vereering van het voor hen onverstaanbare; hiermede stemt goed overeen wat Mr. Van den Berg verder omtrent die rol mededeelt: „De tijdelijk te Batavia vertoevende vorst van Patei (Atjeh) Toekoe Mahmoed, naar het doel van dit zonderlinge stuk gevraagd, verklaarde dat dergelijke rollen door Atjineesche strijders bij zich gedragen werden in de hoop van daardoor onkwets-

baar te worden." Hoe echter moet nu, volgens Mr. Van den Berg „zoowel uit deze rol als uit alle andere tot nog toe in het Genootschap ter tafel gebrachte, uit Atjeh afkomstige, stukken" — de juistheid zijner stelling blijken? Zou hij iemand overtuigd hebben?

„Ten einde op dit punt volledige zekerheid te erlangen" zoo vervolgt hij, „heeft hij zich gewend tot den evengenoemden Toekoe Mahmoed en tot den kommandant van het 3de district van Batavia, den bekenden râdja Borhân ad-Dîn. Beide personen, die wel bij uitnemendheid als autoriteiten ten aanzien dezer quaestie kunnen worden beschouwd, hebben hem verklaard dat er geen sprake van was dat de Atjineezen tot eenige kettersche richting behoorden, dat de geheele bevolking de school van asj-Sjâfef'î volgt en zelfs de Sjija'ieten verafschuwt."

Maar wat bewijst deze uitspraak? wat anders dan dat die „beide personen" door hunne echt Aziatische grootspraak toonen, dat zij in deze quaestie niet als deskundigen erkend moesten zijn. Of is hunne bewering, van een algemeen standpunt bezien, niet onwaarschijnlijk? Van welk land ter wereld toch kan men in ernst verklaren, dat de geheele bevolking, als een éénig man zonder eenige uitzondering, ééne zelfde school volgt en de eene of andere sekte verafschuwt? En hoeveel te minder kan dit gelden van Azie! — En wat de Atjineezen in het bijzonder betreft, — gebrekkig is nog wel onze kennis van dit volk, maar een uitspraak als deze is immers geheel in strijd met al wat de geschiedenis van ouder tijd en tegenwoordige dagen van hen geleerd heeft. Want met zekerheid weten wij dat de Atjineezen van ouds onderling soms verdeeld waren; dat dan nevens de ijveraars voor den Islam steeds een andere partij de voorvaderlijke landsgebruiken geëerbiedigd wilde zien; en eindelijk, dat meermalen Moslimsche hervormers in Atjeh met aandrang de ingeslopen ketterijen trachtten te vernietigen.

En die hervormers, die ijveraars voor den Islam, — waren zij wel Atjineezen? Waaraan is het dan toe te schrijven dat zij zich in hunne werken uitsluitend bedienden van de Arabische of van de Maleische taal, en in 't laatste geval veelal van 't Menangkabausche dialekt? Zijn er wel boeken in 't Atjineesch geschreven, over Moslimsch recht handelende? bestaat er zelfs wel eenige literatuur hoegenaamd in het Atjineesch? En hetzij men het Atjineesch beschouwe als afzonderlijke taal, hetzij als een

dialekt van het Maleisch, moet men niet aannemen dat de inboorlingen, indien zij als auteurs waren opgetreden, in hunne moedertaal zouden geschreven hebben?

Een afdoend antwoord op deze vraag zou zeker zeer gewenscht zijn; indien Mr. Van den Berg, na ingewonnen advies bij zijne op dit punt mogelijk zeer vertrouwbare vraagbaken, dit bekend maakt, zal hij ongetwijfeld een goeden dienst bewijzen aan allen die belang stellen in een juiste waardeering van 't Atjineesche volk. — Doch zoolang men moet onderstellen dat er zelfs niet één in 't Atjineesch geschreven boek bestaat, — en alle mij bekende gegevens doen mij dit vermoeden, — kan men natuurlijk geen waarde hechten aan bovenvermelde verklaring van deze twee moslimsche getuigen.

Eindelijk wordt door Mr. Van den Berg als laatste bewijsmiddel voor zijne stelling verwezen naar „het bekende Maleische boek over de rechtswetenschap, Mirät at-tollâb geheeten, en door Dr. Meursinge onder den titel van Handboek van het Mohammedaansche recht in de Maleische taal uitgegeven.” — Dit uit Atjeh afkomstig werk is min of meer in het Menangkabausche dialekt geschreven, door iemand die in de voorrede van zijn boek verklaart dat hij zonder hulp van anderen dit werk niet zou hebben kunnen samenstellen, daar zijne taalkennis, wegens zijn langdurig verblijf in Arabië, ontoereikend was; en hij heeft het vervaardigd op verzoek van de toenmaals over Atjeh regeerende vorstin Çafîat Dîn Sjâhi Berdaulat (1641—1675), dochter van Iskander Moeda. Dit boek, een aaneenschakeling van citaten uit Arabische schrijvers, is derhalve geschreven op verzoek van iemand bij wie, evenals bij hare onderdanen, zelfs niet eenig vermoeden schijnt bestaan te hebben dat de Moslimsche wet vrouwen onbevoegd heeft verklaard om te regeeren, in een tijd dus van betrekkelijk groote onkunde en verval van den Islam. De auteur legt in zijne voorrede ook een opmerkelijk getuigenis af van de moreele verdorvenheid der toenmalige Atjineesche Moslimsche rechters; want hiertoe citeert hij de hiervolgende in den Islam op allerlei tijden toepasselijke en ook dikwijls toegepaste woorden: „Wie tot rechter is aangesteld, weet te slachten zonder mes”, en „van drie rechters komen er twee in de hel en één in den hemel.” (De tekst dezer voorrede is afgedrukt in de Bijdragen van het Instituut, Nieuwe volgreeks, 7de deel, blz. 223 en 224; en men vergelijke de Geschichte

der herrschenden Ideen des Islams" van A. Von Kremer, blz. 179 en 180, waar blijkt dat deze citaten bijvoorbeeld ook reeds door Ghazzâly en anderen op hun. tijd toepasselijk werden geacht). Een boek over Moslimsch recht was toen derhalve in Atjeh niet overbodig; want men verkeerde er in 't gevaar dat de Islam anders geheel zou verbasteren of verdwijnen.

Hoe zonderling in tegenspraak met deze duidelijke feiten, is de verzekering van Mr. Van den Berg, volgens wien dit Maleische boek „reeds genoegzamen grond opleverde om niet door het vinden van eene vlag in een der vasalstaatjes en van welke vlag men den oorsprong niet eens kende, aan de orthodoxie der bewoners van het voormalige rijk van Atjeh te gaan twijfelen." — En dat vasalstaatje? dit was het in de Sumatraansche geschiedenis tamelijk welbekende Fantsoer, nu Baros genaamd. Op blz. 334 van mijn opstel over de vlag wees ik uitdrukkelijk op het opmerkelijke dat die vlag juist van die plaats afkomstig was.

Dat voorts, zoo niet alle, dan toch vele van Atjeh's vorsten ketters waren, — en dit kan toch ook bezwaarlijk aan Atjineesche autoriteiten verborgen gebleven zijn, — blijkt tevens uit hun zoo bekenden titel Lil Allah pil alam, zooals die in 't Maleisch luidt, beteekenende: de schaduw van Allah op aarde; eene aanmatiging waaraan ook eenige Seldjoekische sultans en die van Patna zich schuldig maakten (zie Millies, Recherches sur les Monnaies des Indigènes de l' Archipel indien et de la péninsule malaie, p. 72), en die men terugvindt in den naam van een vorst van Ternate uit het begin der zestiende eeuw, namelijk Bajang Allah. Op zulke vorsten zijn de woorden van toepassing die Prof. H. Vâmbéry, in zijn laatste werk „der Islam im neunzehnten Jahrhundert" schreef op blz. 146: „Die Kaiser von China und andere buddhistische Fürsten Ostasiens stellten sich nur mit einer unmittelbaren Verwandtschaft mit der Gottheit zufrieden, indem sie sich als Söhne des allerhöchsten Wesens bezeichneten. Die Herrscher der islamischen Staaten wollten Stellvertreter des Propheten, leibselige Schatten Gottes auf Erden sein."

Op de bovengestelde vraag: Zijn alle Atjineezen Sjafiïeten, kan ik derhalve geen bevestigend antwoord geven, dan door een zeer laag peil te onderstellen van algemeene kennis en van belangstelling in de Sjafiïetische leer (waarboven slechts weinigen, en waarschijnlijk wel grootendeels, zoo niet

uitsluitend, inwonende vreemdelingen, zich eenigermate wisten te verheffen), en door bovendien talrijke uitzonderingen te erkennen van Çoefischen en deels van Sjiïetischen aard. — Wat het Çoefisme betreft, dit is, gelijk Prof. Dozy (Islamisme, blz. 224) aanmerkt, de gevaarlijkste vijand dien het Islamisme had. En Atjeh heeft dien verderfelijken invloed kenbaar in ruimen mate ondervonden!

Mijn vroegere meening, dat de Atjineezen van de toen door mij besproken vlag gematigde Sjiïeten waren, meen ik althans vooralsnog te moeten handhaven. Want de opmerking door Prof. De Goeje hieromtrent destijds in den Spectator meegedeeld, — dat namelijk die Atjineesche Sjiïeten, „zij mogen dan weinige of vele zijn, dezelfde fanatieke leerstellingen toegedaan schijnen als de middeleeuwsche Ismaïlieten," — dit gevoelen kan ik niet overnemen en zal wellicht door mijnen vriend ook wel niet langer worden vastgehouden. Behalve de destijds reeds aangegeven redenen, die mij tegen deze opvatting schijnen te pleiten, wil ik nog herinneren, dat er nergens elders in den Indischen Archipel Ultra-Sjiïeten schijnen voor te komen, en dat er daarentegen vele punten van aanraking bestaan tusschen de Çoefi's en de gematigde Sjiïeten. (Zie bijvoorbeeld: Dozy, Islamisme, blz. 214).

Daarom houd ik de Atjineesche Sjiïeten voor volgers van de gematigde richting, en daarbij onderstel ik dat de verdere Moslimsche bevolking van dit land min of meer Çoefisch en meerendeels in naam althans Sjafiïetisch is. Deze voorstelling omtrent de Atjineesche Islambelijders kan, naar mijn gevoelen, des te aannemelijker zijn, omdat zij in hoofdzaak nagenoeg geheel overeenkomt met de, natuurlijk altijd eenigermate van elkaar verschillende, toestanden van de Moslims in de overige gedeelten van den Indischen Archipel.

Delft, Juni 1875. Dr. A. W. T. Juynboll.

VARIA.

Naar aanleiding van de overstroomingen (bandjirs) in de afdeeling Sragen en de hoofdplaats, residentie Soerakarta; Ngawie, residentie Madioen en Bodjoh Negoroh, residentie Rembang, in de maand februari jl., schrijft ons de heer H. W. van Waeij oud Indisch militair, uit Samarang:

„Ik zal de rampen niet beschrijven, die deze landstreken door de laatste overstroomingen geleden hebben. De couranten hebben daarvan uitvoerig melding gemaakt; maar mij bepalen uiteen te zetten, wat er, naar mijn inzien, van bestuurswege zal kunnen gedaan worden om die landstreken, bewoond door honderd duizenden onzer natuurgenooten, voor den vervolge zooveel mogelijk tegen dergelijke rampen te behoeden.

„Naar mijn gevoelen, zal het noodig wezen een commissie van deskundigen te benoemen om ter plaatse te onderzoeken wat er dient gedaan te worden om dat oogmerk te bereiken. Maar dan moet men geen personen daartoe designeeren, die pas van de Akademie komen, geen geleerde studenten, die alleen op hunne theoriën steunen, zonder de minste ondervinding en alles uit hun theoretisch brein opdisschen willen, zooals weleer een dergelijke gedaan heeft, die onze stad van de bandjirs bevrijden wilde door opstuwing van het bandjirwater, door een stuwdam op het land Simongan achter de buskruidmolen op te werpen. Toevallig was ik tegenwoordig toen die man, in gezelschap van eenige burgers, dat plan uit zijn geleerd brein opdischte. Een eenvoudig toehoorder zeide hem daarop: „Als dan uwe stuwdam bezwijkt zal onze stad en voorsteden door een stortvloed worden vernield." — Het antwoord van die wijsneus was: „O! dan ben ik lang niet meer hier." Ik was over dat antwoord

zoo verontwaardigd dat ik er op inviel en hem toevoegde: „Eer dat gebeurt moeten wij u maar eerst verzuipen."

„Wat zullen nu die gecommiteerden adviseeren? Zijn zij geleerde theorici zonder ervaring noch doorzicht en nadenken, dan zullen zij eenvoudig besluiten tot het indijken van de overstroomde landstreken. „Dat zal," zooals de soldaten in mijn tijd zouden gezegd hebben, „de kortste weg naar Leipzig. wezen." Wil men tot het stelsel van indijken overgaan, dan zal — alleen om den rechter oever van de Solorivier, waaraan het grootste gedeelte der overstroomde landen liggen — van Bodjoh Negoroh tot Soerakarta, de menigvuldige kronkelende bochten der rivier volgende, een dijk moeten worden opgeworpen van meer dan vijfhonderd palen lengte. Bestaat eenmaal zulk een dijk, dan zal het water, bij voorkomende bandjirs, daardoor tot een ongehoorde hoogte moeten stijgen; ontstaat alsdan elders een doorbraak, dan worden de daaraan gelegen landen en dessas geheel vernield. Zonder in aanmerking te nemen dat het opwerpen van dien dijk den Staat op meer dan een millioen guldens zal komen te staan zonder het kwaad geheel te kunnen voorkomen, zullen daardoor de ingedijkte sawavelden verstoken worden van de vruchtbare bandjirslib, die sedert eeuwen, zonder eenige de minste kunstbemesting, zonder systemen Holle, die sawas in voortdurende vruchtbaarheid gehouden heeft. De sawavelden zullen eindelijk geheel uitgeput moeten raken, zooals tegenwoordig het geval is met de delta van Demak door ondoordachte, onberaden indijking, waardoor men reeds verplicht is geweest de kostbare waterwerken van Glappan te bouwen, die den Staat ruim een half millioen moeten gekost hebben en waarmede slechts gedeeltelijk tegen uitputting wordt tegemoet gekomen.

„Bandjirs, zooals die van februari, waren in evengemelde landstreken sedert onheugelijke tijden niet vreemd geweest; evenwel bereikte het water, volgens menschelijke overlevering, nooit die hoogte. Gedurende het Engelsch tusschenbestuur was ik in de regenmoeson van 1814—1815 te Bowernoh, tegenwoordig onder de afdeeling Bodjoh Negoroh. De bandjir stond toen geweldig hoog; alle sawavelden en dessas langs de Solorivier werden overstroomd; de huizen tot vlak onder het hoogland van Bowernoh stonden tot aan den nok onder water. Wij namen een groote sloep, zeilden en roeiden over de snelstroomende rivier

en over de overstroomde bouwlanden en waren getuigen van de deerniswaardige ellende der bewoners. Er bestond destijds geen vrije drukpers. De overstrooming werd spoedig vergeten en zoo daarover rapporten bij het hoofdbestuur werden ingediend, moeten zij, zooals gewoonlijk, in het stof der archieven zijn begraven.

„Wat dient er nu gedaan te worden om de honderd duizenden bewoners van de onlangs overstroomde landstreken voor den vervolge, zooveel mogelijk te bevrijden?

„De Bengawan of Solorivier heeft zeer vele kronkelende bochten. Ik heb haar meermalen bevaren en bevonden dat die bochten door alle streken van het kompas gaan. Natuurlijk vormt zich tegenover elke bocht een uiterwaard, die men als zoovele kleine schiereilanden kan beschouwen. Bij sommigen valt de rivierstroom ter weerszijden op de landengten, waardoor zij zoo smal worden, dat, als men in het midden staat, men aan beide kanten de spiegelvlakte van het zomerwater zien kan. Die landengten kunnen dus niet meer dan ongeveer vijftig passen breedte hebben. Door die menigvuldige bochten wordt natuurlijk het spoedig afloopen van den bandjirstroom opgehouden. Zij doen hem dus ontegenzeggelijk rijzen. Wat is nu eenvoudiger dan dat men die landengten doorsteke, waardoor de rivier een meer rechten loop en het water een korteren en spoediger afloop naar zee gegeven wordt.

„Na de zware bandjirs van 1814—1815, gedurende het Engelsch tusschenbestuur, is men reeds er op bedacht geweest de landengten in de Solorivier door te steken. Men is begonnen met een der grootste — vlak over de hoofdplaats Soerakarta. Dit schiereiland was gevormd door een grooten rivierarm, die destijds achter de toenmalige Europeesche begraafplaats, op de stad of Europeesch kamp viel. Het bevat tegenwoordig de kampong of wijk Sangkrat. De landengten doorgegraven zijnde, volgde de stroom den kortsten weg door het gegraven kanaal dat hem een korteren loop gaf, terwijl de oude rivierarm sedert vol slib raakte en thans door het volk kali mati (doode rivier) wordt genoemd.

„Door den overgang van het Engelsch op het Nederlandsch bestuur verviel dat werk in het vergeetboekje. Wat is er nu meer noodig dan dat men het sedert vijf en zestig jaren gestaakte werk weder hervatte en voortzette, en de meeste, zoo-

niet alle landengten van Soerakarta tot beneden Bodjoh Negoroh, zelfs tot beneden Rengel doorsteke om het water een korteren afloop naar zee te geven, waardoor bij volgende bandjirs, de stroom niet zulke rampen kan veroorzaken. Men behoeft de te graven kanalen niet onmiddellijk de volle breedte der rivier te geven. Slechts half zoo breed en diep tot aan den waterspiegel van het zomerwater zal vooreerst bevredigend wezen. De bandjirstroom toch zal sterk genoeg wezen om de gegraven kanalen te verbreeden en te verdiepen tot hunne normale breedte en diepte. Men zal evenwel alle jaren na de regenmoeson behooren te onderzoeken waar misschien de kracht van den bandjirstroom niet vermocht de harde grondlagen (wadas), die bij sommige landengten mochten bestaan, door te banen en dit alsdan door de kunst te bevorderen.

„Ten overvloede zal men nog, naar plaatselijke omstandigheden, kort bij of binnen de dessas, die op de lage landen nabij den oever der Solorivier gelegen zijn, terpen kunnen opwerpen, groot genoeg om alle bamboezen woningen der bevolking, in rijen geplaatst, te kunnen bevatten, op de wijze zooals ik meen, in mijn kinder schooljaren, in de Vaderlandsche geschiedenis gelezen te hebben, dat onze voorouders, de Batavieren, bij hunne vestiging op de Betuwe gebouwd. hebben, zoomede de, nu geheel verdwenen oude volkstammen van Noord-Amerika, in de dalen van de Ohio en Mississipi hunne terpen hadden, volgens de uitvoerige beschrijving in Lyell's „Geologische bewijzen van de oudheid van het menschelijk geslacht," blz. 37 tot 39.

„De aan de Solorivier te maken terpen kunnen van los op te werpen aarde zijn, die zich door hare eigene specifieke zwaarte zal beklinken. Zij moeten een el boven het hoogste peil van het bandjirwater opgewerkt worden, opdat zij na te zijn beklonken, nog steeds boven het peil van alle volgende bandjirs zullen blijven. Vast gestampte aarde zou zeker niet af te keuren zijn; doch alsdan zal het meer dan het drievoudige werk vergen, ergo ook meer kosten vereischen, terwijl de ondervinding mij geleerd heeft, dat zelfs vastgestampte aardewerken, aan dijken enz. zoo noodzakelijk, na verloop van tijd, nog zetten en zich vaster zakken.

„De vereischte aardemassa zal kort bij elk der op te werpen terp moeten gegraven worden. Men moet evenwel de aarde niet dieper dan een halve of hoogstens drie vierde el diep uitgraven

en zoo breed tot men de vereischte specie erlangd heeft, opdat de daardoor ontstane kuilen na verloop door de bandjirs weder spoedig zullen volslibben.

„Het is evenwel te vermoeden, dat de landbouwers, die, zooals gewoonlijk overal het geval is, van geen nieuwigheden of veranderingen in hun gewoon bedrijf houden, niet spoedig en dadelijk op de terpen hunne hutten zullen opslaan; doch zij zullen stellig met de eerstkomende bandjir daarop de wijk nemen en er zich daarna permanent vestigen.

„Semarang, ultimo februari 1875."

Het is een even bekend als treurig feit, dat tot in onzen tijd, Britsch Indie het tooneel is geweest van hartverscheurende hongersnooden, die duizenden inlanders ten grave sleepten, geheele districten voor jaren ontvolkten en in de inkomsten van den overheerschenden souverein belangrijke bressen maakten. De laatste dezer calamiteiten, die zich door de vreeselijkste ellende kenschetste, was de hongersnood van 1866. Men behoeft, om zich daarvan te overtuigen, slechts kennis te nemen van de feiten door een paar ooggetuigen, den rechter Wanchope en den predikant M. Miller, medegedeeld aan de commissie van enquête over den hongersnood in Bengalen en Orissa gedurende 1866.

„Ik kwam," verklaarde de heer Wanchope, „den 26 maart te Midnapore en bemerkte in de omstreken uitgehongerde en vermagerde inlanders, die wilde vruchten zochten en geen ander voedsel schenen te hebben dan zij hier en daar konden vinden. Ik bleef er slechts drie weken en liet mij weinig in met hetgeen er gebeurde. Ik had tal van diefstallen met inbraak te berechten die stellig door van honger stervenden waren gepleegd. Nadat de zitting was afgeloopen, keerde ik naar Hougly terug en vertrok eerst op het laatst van mei naar de door den hongersnood geteisterde provincie. Op twintig mijlen voorbij Midnapore, begonnen mij de kenteekenen van gebrek in 't oog te vallen. De dorpen schenen bijna leeg; mannen, vrouwen, kinderen waren slechts geraamten. Deze verschrikkelijke verschijnselen werden al slimmer en slimmer langs den geheelen weg van

Dantoun tot Balasore. Nooit had ik zulke tooneelen aanschouwd. Alle gezichten droegen het merk der wanhoop. 't Is mij onmogelijk mij te herinneren waar ik de eerste dooden ontmoette. Te Balasore werden 3000 hongerlijders in de dhurmsala (het armenhuis) gevoed. De omstreken zagen er afgrijsselijk uit: de wegen, de velden waren bedekt met levende geraamten, die hout sprokkelden om de door onze agenten uitgedeelde rijst te koken. Honderden ongelukkigen, langs de wegen neêrgevleid, waren niets meer dan beenen overdekt met een zwart perkament. Van lieverlede stroomden alle uitgehongerden van de omstreken naar Balasore, zoodat de toestand nog verergerde. De sterfgevallen werden talrijker; de staat der nieuwe aankomelingen was zoo erg dat geen hulp meer baatte. Den 2 juli, verliet ik Balasore om naar Calcutta te gaan. De regens hadden de wegen onbruikbaar gemaakt. De vreeselijkheden, welke ik op mijn weg ontmoette, overtroffen al wat ik tot dus ver had gezien: overal, in den modder, lijken en stervenden."

De heer M. Miller getuigde in deze woorden voor dezelfde commissie: „Op het laatst van mei, begonnen de inlanders in tamelijk groot aantal aan den honger te bezwijken; maar de maanden juni, juli en augustus waren het noodlottigste. De inlanders stierven bij honderden in de velden en afgelegen oorden, waar men hun geen hulp kon brengen. Indien men bij toeval naar buiten ging, zag men overal niets dan chacals en roofvogels die zich aan de lijken te goed deden. Indien men het cijfer der dooden wenscht te begrooten, zou ik beweren, zonder te overdrijven, dat een vierde der bevolking in het district Orissa, en een derde in Balasore verdwenen is. In de andere deelen der provincie zijn de verliezen minder geweest. Die ongelukkigen verdroegen hun doodelijke kwellingen met een zonderlinge gelatenheid. Niets, neen, niets van hetgeen ik ooit las of hoorde kan een denkbeeld geven van de ijsselijkheden van dezen hongersnood. Ik heb nooit hooren zeggen dat de Hindous het vleesch van dieren aanraakten die door hunne godsdienstige wetten verboden zijn: honden, katten of koeien; maar het is zeker dat zij soms hunne doode kinderen opaten. Ik vernam van iemand die alle vertrouwen verdient, dat hij een moeder en haar zoon heeft gezien bezig het lichaam van een kind te verslinden."

In 1874 bedreigde een nieuwe hongersnood de provincie Bengalen; maar door de krachtige hulp van het Britsch gouverne-

nement is men de bevolking bij tijds te gemoet gekomen en buitendien was de nood zeer overdreven voorgesteld door de bladen en hunne correspondenten. Er zijn redenen om aan te nemen, dat tooneelen, zooals die welke in de vermaarde enquête van 1866 zijn beschreven, zich niet meer in Britsch Indie zullen voordoen. Sedert dat noodlottige jaar is het Engelsch gouvernement krachtdadig de voetstappen gaan drukken van de voormalige inheemsche souvereinen, die groote waterwerken bouwden om hunne onderdanen ten allen tijde van levensmiddelen te verzekeren, eene traditie die onder het bestuur der Compagnie werd verwaarloosd, althans onvolledig werd nagevolgd. Het eerste irrigatie-kanaal werd onder Feroze-Shah gegraven in de vlakte van Hissar. Het kanaal van Dehli, uitgevoerd volgens de plannen en onder de directie van den grooten bouwkundigen Ali-Murdan-Khan, was de roem der regeering van Jehan-Shah en bevruchtte gedurende bijna een eeuw de districten in de nabijheid van het Mongolsche rijk. Andere kanalen, te veel om op te sommen, bewezen dat de opvolgers van Akbar een verziende en weldadig bestuur voerden. In de oorlogen, die den val van het Mongolsche rijk ten gevolge hadden, werden de irrigatie-werken verwoest of althans onbruikbaar gemaakt. Aarzelend ging de Compagnie er toe over om de verwoeste waterwerken te herstellen en een enkel nieuw aan te leggen. Van 1808 tot 1822 heropende zij het Eastern Jumna canal, lang 150 mijlen en dat 150,000 acres land besproeiden het Western Jumna canal over een lengte van 445 mijlen. Aan de Compagnie komt echter de eer toe het kanaal van den Gangus gegraven te hebben, dat een lengte heeft van bijna 900 mijlen, 1,471,500 land besproeit en een bevolking van 6 millioen zielen tegen hongersnood vrijwaart. De voornaamste lijn werd den 7 april 1853 geopend, heeft een lengte van 525 mijlen, een maximum diepte van 4 meters en een maximum breedte van 50 meters. Zij heeft bijna geen mededingster in de wereld en overtreft met een derde het grootste scheepvaartkanaal in Noord-Amerika.

De Compagnie beperkte echter haar nieuwe irrigatiewerken tot de noordwestelijke provincien: In Bengalen bepaalde zij zich de dijken te onderhouden, die de kust tegen de overstroomingen der groote riviermonden verdedigen en tot het graven van enkele scheepvaartkanalen rondom Calcutta. In de presidentschappen

Madras en Bombay is de gesteldheid van het terrein zoodanig dat de landerijen, zonder te kostbare werken, kunnen bevloeid worden door het water, dat in gemetselde reservoirs opgehouden wordt. Die reservoirs bestonden meestal vóór de verovering van Indie door de Engelschen en konden met betrekkelijk geringe uitgaven onderhouden worden.

De hongersnood van 1866 heeft althans dit gunstig gevolg gehad, dat de irrigatiewerken een eerste onderwerp van de zorg der Britsche regeering zijn geworden. Het opperbestuur gaf in dit jaar aan den onder-koning carte blanche om op de meest uitgebreide schaal besproeingskanalen aan te leggen. Een eerste crediet van 1 millioen ponden sterling (12 millioen gulden) kon in 1867 niet verbruikt worden bij gebrek aan plannen. Sedert zijn de werken evenwel met kracht aangevat en doorgezet en men mag hopen dat vóór er weder een kwart eeuw verloopen zal wezen, Britsch Indie in het bezit zal zijn van een geheel volledig stelsel van irrigatie.

Dankbaar wordt 't erkend, Nederlandsch Indie in het algemeen en Java in 't bijzonder hebben niet die dringende behoefte als vele Britsch-Indische gewesten aan grootsche waterwerken. Toch zal men niet durven beweren, dat zij in 't geheel niet vereischt worden, vooral in sommige streken op Java, waar de teelt der levensmiddelen geen gelijken tred houdt met de vermeerdering der bevolking. Iedereen erkend, integendeel, dat groote irrigatiewerken op Java van het hoogste gewicht zijn voor de materiëele ontwikkeling van het volk en dat die ontwikkeling tevens de beste grondslag is van zijn intellectuëelen vooruitgang. De aandacht blijve daarom op dit belangrijke volksbelang gevestigd en 't zij ons gegeven, bij elke begrooting van Nederlandsch Indie ons te mogen verheugen in klimmende credieten voor irrigatiewerken, welke door den ijver en de voortvarendheid van het Indisch bestuur, heusch daarvoor verwerkt worden.
